

**Časopis za sodelovanje
humanističnih ved,
za psihologijo in filozofijo**

Marksizem v družbenih vedah

Majer, Debenjak, Ule, Kirn, Šter, Cajnko, Mrmak,
Marentič-Požarnik, Pečjak, Nastran-Ule, Bibič, Stanič,
Markič, Tomić, Klopčič, Perenič, Rudolf, Černe, Merhar,
Norčič, Pučko, Šuvar, Jambrek, Mlinar, Klinar, Jogan,
Rizman, Toš, Pavlič, Plut, Jakhel, Britovšek, Čarni, Pogorelec

Anthropos

UDK 3

Leto 1976 številka I-II

Anthropos (lat. 'čovjek') je časopis za antropološka istraživanja i nastojanja u oblasti društvene antropologije. Izdava ga je Slovenski inštitut za antropologiju i etnologiju. Priloge objavljuje u okviru istraživačkih delova...

Anthropos

- Članovi uredništva:
- dr. Irena Goren (glavna)
 - dr. Milica Bizjak (odgovorna)
 - dr. Miroslav Čadež (zastupnik)
 - dr. Ljudmila Čadež (sociologinja)
 - dr. France Čadež (sociolog)
 - dr. Boris Debeljak (filozof)
 - dr. Franjo Komar (filozof)
 - dr. Štefan Juvan (sociolog)
 - dr. Vlasta Klemenčič (sociologinja)
 - dr. Boris Klavžar (filozof)
 - dr. Vito Lesjak (sociolog)
 - dr. Vojteh Šušter (sociolog)
 - dr. Ivan Kramar (sociolog)
 - dr. Anton Šušter (sociolog)

Objavljeno od strane: dr. Irena Goren, dr. Vojteh Šušter, dr. Ivan Kramar, dr. Anton Šušter
 Uredništvo: Slovenski inštitut za antropologiju i etnologiju, Ljubljana
 Kontakt: Slovenski inštitut za antropologiju i etnologiju, Ljubljana
 Članovi: 10-12 evrov letno. Redoviti članovi plaćaju 20 evrov letno. Redoviti članovi plaćaju 20 evrov letno. Redoviti članovi plaćaju 20 evrov letno.
 Zastopnik: Slovenski inštitut za antropologiju i etnologiju, Ljubljana. Kontakt: Slovenski inštitut za antropologiju i etnologiju, Ljubljana.

240776
+

**CASOPIS ZA SODELOVANJE HUMANISTIČNIH VED, ZA PSIHOLOGIJO
IN FILOZOFIJO**

Anthropos izhaja pod pokroviteljstvom Univerze v Ljubljani; izdaja ga
Društvo psihologov Slovenije, Slovensko filozofsko društvo
in skupina družboslovnih delavcev

Clani redakcije:

dr. Ljubo Bavcon (pravo)
dr. Milica Bergant (pedagogika)
Zvonko Cajnko (sociologija)
Gabi Čačinovič-Vogrinič (psihologija)
dr. Ludvik Čarni (sociologija)
dr. France Černe (ekonomija)
dr. Božidar Debenjak (filozofija)
dr. Frane Jerman (filozofija)
dr. Stane Južnič (politologija)
dr. Valentin Kalan (filozofija)
dr. Boris Majer (filozofija)
dr. Vid Pečjak (psihologija)
dr. Vojan Rus (filozofija)
Stane Saksida (sociologija)
dr. Fran Zwitter (zgodovina)
dr. Anton Žun (sociologija)

Odgovorni uredniki: dr. Janek Musek, dr. Vojan Rus, mag. Andrej Ule

Lektorja: Jože Kocbek, Sonja Likar

Načrt platnic in opreme: ing. arh. Edita Kobe

Casopis ima 4—6 številk letno. Rokopisov ne vračamo.

Uredništvo in administracija:

Anthropos, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Ljubljana, Aškerčeva 12

Telefon 22-121

Anthropos naročajte na navedeni naslov, naročnino pa pošiljajte

na tekoči račun 50100-678-46236

Letna naročnina je 40 din, za tujino 5 dolarjev;

Posamezni izvod stane 10 din, dvojna številka 20 din, letnik 40 din.

Stavek in tisk: UNIVERZITETNA TISKARNA, LJUBLJANA

Založba: Društvo psihologov Slovenije in Slovensko filozofsko društvo

PO 1050/1978

Anthropos

Marksizem v družbenih vedah

DR. V. ŽILJKA RIBIČIČ
 DR. FRANKO ŽILJKA RIBIČIČ
 DR. V. ŽILJKA RIBIČIČ

Članek objavljen v (izbranih) delih zbirke "Anthropos" št. 11-12 (1971) na str. 1-12.

VSEBINA

(Anthropos št. 1—2/1976)

- 7 I. FILOZOFIJA — PSIHOLOGIJA — PEDAGOGIKA
9 Majer: Filozofska misel v Sloveniji včeraj in danes
17 Debenjak: Na temo: aktualnost, konkretnost in dialektika
23 Ule: O temeljih marksistične teorije znanosti
47 Kirn: Znanost, znanstvena tehnična inteligenca in Marxov koncept revolucionarne kritične znanosti
65 Ster: Marksizem, etika in socializem
69 Cajnko: Nekateri aktualni pedagoški vidiki marksizma v družbenih vedah
71 Mrmak: Vrednote jugoslovanske socialistične samoupravne družbe — temelj marksistične vzgoje in izobraževanja pri nas
85 Marentič-Požarnik: Prispevek psihologije k idejnemu oblikovanju učitelja
95 Pečjak: Marxov pogled na osebnost
109 Nastran-Ule: Marksističen pristop k obravnavanju družbene narave človeka v socialni psihologiji
117 II. POLITOLOGIJA — PRAVO — PUBLICISTIKA
119 Bibič: Smisel boja Zveze komunistov za uveljavljanje marksizma
125 Stanič: Pomen družboslovnega raziskovanja in nekatera njegova metodološko organizacijska vprašanja v slovenskem prostoru
135 Markič: Marksistična kritika politične reprezentance in delegatski sistem
139 Tomič: Politološka in sociološka raziskovanja za potrebe sodobne politične in samoupravne prakse
151 Klopčič: Politična socializacija kot socializacija politike
157 Perenič: Nekateri ontološki problemi prava v jugoslovanski teoriji prava
167 Rudolf: Nekaj predlogov glede na možno poglobitev naše publicistike
177 Rudolf: O spoznavni vrednosti znanosti
183 III. EKONOMIJA — SOCIOLOGIJA — GEOGRAFIJA — URBANIZEM
185 Cerne: Sodobna meščanska in marksistična ekonomska teorija nasproti sodobni zgodovinski praksi
193 Merhar: Nekateri dileme in problemi graditve ekonomije samoupravnega socializma
199 Norčič: Nekateri problemi graditve politične ekonomije socializma
203 Pučko: Nekateri elementi za oceno o mestu in vlogi marksizma v mikroekonomskih in sorodnih vedah
209 Suvar: Proučevanje socialne strukture naše družbe v luči marksistične teorije razredov in razredne razdelitve
217 Jambrek: Razsežnosti in pogoji razredne strukture družbe
243 Mlinar: Sociološko proučevanje razvojnih sprememb: marksistična izhodišča in družbena praksa
251 Klinar: Mednarodne migracije kot pojav razrednega spopada
257 Jogan: Nekateri vidiki odnosa meščanske sociologije do marksizma
269 Rizman: Perspektive marksizma v družbenih vedah: »sociologija sociologije«
279 Toš: Metodološka izhodišča empiričnega družboslovnega raziskovanja
293 Pavlič: Interdisciplinarno proučevanje mednarodnih razsežnosti množičnega komuniciranja
297 Plut: Družbenoekonomski sistemi in smotrno gospodarjenje z okoljem
303 Jakhel: Marksizem in urbanistična teorija in praksa
307 IV. ZGODOVINA — JEZIKOSLOVJE
309 Britovšek: Marksizem in zgodovinopisje
321 Čarni: Načela marksistične periodizacije družbenega razvoja
329 Pogorelec: Jezik in družba
335 V. SKLEPNA BESEDA
337 Debenjak: Sklepna beseda
339 VI. POVZETKI

Časopis izhaja s finančno podporo Kulturne skupnosti Slovenije in Republiške raziskovalne skupnosti.

Pričujoča številka vsebuje prispevke s posvetovanja »Marksizem v družbenih vedah«, ki sta ga organizirala Univerzitetni komite ZKS in Marksistični center pri CK ZKS v dneh 18. in 19. decembra 1975 v Ljubljani.

Philosophie
Pädagogik
Pädagogik

Filozofska misel v Sloveniji včeraj in danes

dr. BORIS MAJER

V pričujočem sestavku nimam namena orisati zgodovinskega razvoja filozofije v Sloveniji, temveč se bom omejil na vprašanje, ali in kako je sodobno filozofsko mišljenje — in v njegovem okviru posebej marksizem — vplivalo in vpliva na razvoj sodobne slovenske kulturne ustvarjalnosti, pa tudi širše, kakšen je prispevek sodobne slovenske, posebej še marksistične filozofske misli k razreševanju temeljnih problemov in protislovij našega današnjega družbenega razvoja. Tak pristop je upravičen tudi zato, ker se filozofija v Sloveniji, kar še posebej velja za marksistično filozofijo, ni razvijala — če izvzamemo del predvojne meščanske filozofije — kot akademska filozofija v tradicionalnem pomenu besede, temveč pretežno in tudi mnogo ustvarjalneje in učinkoviteje v literaturi, umetnosti, predvsem pa — to velja zlasti za marksizem — v idejnih političnih bitkah z nazadnjaškimi pogledi in silami na Slovenskem — v umetnosti, znanosti, gospodarstvu, politiki in ne nazadnje v snovanju in uresničevanju revolucionarne, socialistične in samoupravne poti našega družbenega razvoja. Samo ta smer v razvoju slovenske filozofske misli, ki je neločljivo povezana z utemeljitvijo in prodorom marksizma, je bila in ostala ne samo strokovno, temveč tudi družbeno produktivna, in kolikor zadeva predvojno in povojno marksistično filozofsko misel, predvsem to. V tem je prednost, a tudi določena šibkost, pomanjkljivost v razvoju slovenske marksistične filozofske misli, ki se je zlasti v predvojnih, pa tudi še v povojnih letih kazala predvsem v tem, da je bila zelo aktivno navzoča v podtekstu globalnih družbenopolitičnih procesov in premikov, v njihovi idejno-politični analizi in osmislitvi, da pa ni bila dovolj navzoča, aktivna in produktivna na ožjem strokovno filozofskem področju, kar seveda ni moglo ostati brez negativnih posledic, tako za sam teoretični razvoj slovenske filozofske misli kakor tudi za njen vpliv na druga področja ustvarjalnosti. Če se ozremo v preteklost, lahko vidimo, da je bil npr. Prešernov krog kljub globokemu, gluhemu provincializmu okolja, v katerem je živel, tesno povezan z najprogressivnejšimi miselnimi tokovi takratne Evrope, predvsem s heglovstvom, kar je vtisnilo neizbrisen pečat sami Prešernovi umetniški tvornosti. Vendar pa Heglova filozofija ne takrat ne mnogo pozneje ni doživela ustreznega filozofskega odmeva pri Slovencih v tem smislu, da bi pobudila nastanek kake pomembnejše filozofske šole med Slovenci, ki bi presegla tradicionalno omejenost takratne šolske, po večini cerkvene filozofije ali omogočila nastanek kakega pomebnejšega filozofskega dela. Slovenska meščanska filozofija je šele v obdobju med dvema vojnama dala prve obsežnejše filozofske teoretične tekste, tu mislim na Franceta Vebra in njegovo šolo, ki pa so bili vendarle v bistvu dokaj bled in neizviren posnetek ene izmed stranskih linij fenomenologije, tako imenovane predmete teorije Aleksitja Meinunga, čigar učenec je bil F. Veber. V nasprotju z akademsko meščansko filozofijo takratnega časa je bila marksistična filozofska misel v tem obdobju neprimerno bolj živa, aktualna, idejno in družbeno prodorna, vendar se je

omejevala predvsem na polemiko. Zlasti močno je vplivala na takratno literarno kritiko in na celotno duhovno atmosfero progresivnega dela predvojnega slovenskega kulturnega prostora, vnašajoč vanj sveže revolucionarne ideje in miselno bogastvo marksistične filozofske misli. Vendar tudi v tem obdobju ni nastalo nobeno obširnejše marksistično filozofsko delo, ki bi lahko dalo globlji zagon in globljo teoretično zaledje porajajoči se slovenski marksistični filozofski misli tega obdobja. S tem nočem zmanjševati teoretične marksistični filozofski misli tega obdobja. S tem nočem zmanjševati teoretične filozofske vrednosti številnih polemik, s katerimi so predvojni slovenski marksisti uveljavljali in v znatni meri tudi uveljavili marksizem v slovenskem kulturnem prostoru, kljub temu pa je pomanjkanje takih del, ki bi jih sicer najbrž niti ne bilo mogoče v takratnih razmerah legalno tiskati, le vplivalo na stanje in razvoj izvirne slovenske marksistične filozofske tvornosti. Po drugi strani pa je prav v tem obdobju izšla knjiga, ki je po tradicionalni meščanski bibliografski klasifikaciji sicer ne bi mogli šteti za filozofsko, ki pa je bila velikanskega pomena za razvoj revolucionarnega marksizma v Sloveniji, pa tudi v širšem jugoslovanskem merilu, in ki je vsebovala tudi izredno pomembne filozofske implikacije, če filozofije ne pojmujejo meščansko, temveč marksistično kot zamišljanje revolucionarnih možnosti — knjiga Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja«. Tako se tudi tu spet ponovi tista značilnost slovenskega filozofskega razvoja, o kateri smo že govorili, da se namreč filozofsko najproduktivnejše ideje pojavijo v na zunaj nefilozofskih tekstih. Marksistična razsežnost tega dela je nedvomna. Čeprav to delo ne govori neposredno o filozofskih problemih, sloni v celoti na temeljnih postavkah dialektično historičnega materializma kot filozofske osnove marksizma in je v tem smislu sijajen zgled ustvarjalne uporabe marksistične filozofije pri analizi konkretne družbeno zgodovinske situacije ter za odkrivanje in načrtovanje revolucionarne perspektive. Vendar tudi tega dela ni spremljala teoretična elaboracija njegove filozofske razsežnosti, ki še do danes ni zadovoljivo opravljena, čeprav bi lahko že takrat, pa tudi pozneje, dala izredno pomembno in dragoceno teoretično filozofsko orožje takratnim, pa tudi še današnjim marksistom v njihovem boju proti različnim filozofskim muham enodnevniciam, ki zaradi svoje navidezne filozofske eruditivnosti često zamegljujejo resnično filozofsko novatorstvo mnogih del naše politične in družboslovne ustvarjalnosti prav zato, ker niso pisana v tradicionalno strokovnem filozofskem jeziku in je njihovo pravo filozofsko razsežnost treba šele odkriti.

Seveda pa vse to ne more biti opravičljivo za dejstvo, da je zlasti povojna slovenska marksistična filozofska produktivnost — posebej na ožjem strokovno filozofskem področju — močno zaostajala za možnostmi, pa tudi nalogami in potrebami družbenega razvoja, kar lahko rečemo za razmeroma dolgo obdobje od osvoboditve pa vse tja do okrog leta 1960. To je bilo obdobje, ko bi bilo treba že postaviti trdne temelje tudi ožjemu strokovno-teoretičnemu razvoju marksistične filozofije, pregledati, kje in v čem obstoje tradicionalni deficitni, kako povzeti in razviti dalje marksistično filozofsko tradicijo, ki je nastala in se obogatila v času NOB, in kako spodbuditi izvirno slovensko filozofsko teoretično ustvarjalnost. Danes že lahko ugotovimo, da v Sloveniji ni bilo napravljeno tisto, kar bi bilo že v tem obdobju mogoče na-

praviti in kar je zapustilo posedice, ki jih čutimo še danes. Celo obdobje je kljub težavam in specifičnim okoliščinam, ki so bile zvezane s tako imenovano administrativno fazo socializma, vendarle za razvoj marksistične filozofije bila filozofija v Sloveniji tako rekoč prepuščena sama sebi, materialno in kadrovske, životarila je kot precej nepomemben oddelček filozofske fakultete z dokaj nestalnim in majhnim številom učnega kadra, z neznatnim številom študentov, brez kakršnekoli širše družbene skrbi in podpore. Očitno je, da je partija v tem obdobju podcenjevala pomen filozofije v splošnem družbenem in kulturnem razvoju, podcenjevala pomen kontinuiranega strokovno-teoretičnega razvijanja filozofske razsežnosti marksizma, prepuščajoč »filozofijo« kot nekaj manj važnega filozofskim katedram, ne da bi zagotovila dovolj trdno in trajno vez med nastajajočo marksistično »akademske« filozofije in družbenopolitično prakso. Posledica tega je bila, da je družbena praksa često ostajala brez filozofske razsežnosti, brez tiste filozofske teoretične osmislitve, ki varuje družbeno prakso pred padcem v pragmatizem in pozitivizem, nastajajoča nova akademska marksistična filozofija pa brez tiste žive neposredne povezanosti in vključenosti v družbeno prakso, ki jo varuje pred padcem v spekulativno filozofiranje, v abstraktni humanizem in jalovo teoretiziranje. To seveda ni bilo značilno samo za Slovenijo, temveč bolj ali manj za vsa jugoslovanska univerzitetna središča, in enega izmed vzrokov praksizma in konfliktov, ki so nastali v zvezi z njim, je treba najbrž iskati prav v tem.

V Sloveniji je bila ena izmed glavnih posledic podcenjevanja teoretičnega razvijanja marksistične filozofije predvsem v tem, da so začele v slovenski kulturni prostor vdirati različne tuje, nemarksistične idejne smeri, tako v prvem povojnem obdobju eksistencializem in v njegovem okviru zlasti sarti- zem, nekoliko pozneje heideggerjanstvo, nato strukturalizem itd., kar vse je imelo zlasti močan vpliv na literarno ustvarjalnost in posebej še na literarno kritiko, ne da bi mogli, prav zaradi omenjenega zaostajanja, postaviti tem smerem in njihovim idejam nasproti dovolj trdno in teoretično argumentirano marksistično kritiko, predvsem pa teoretična filozofska dela, ki bi izhajajoč iz povojnega družbenega razvoja, posebej še iz naše lastne socialistične samoupravne poti, postavila nasproti njim teoretično dovolj izdelano, sodobno, privlačno in prepričljivo marksistično alternativo. To je po mojem mnenju glavni teoretični, pa tudi politični deficit tega obdobja, ki je privedel do tega, da je bilo treba razne konflikte, ki so nastajali zaradi nekritičnega sprejemanja različnih nemarksističnih idejnih tokov in njihovega vpliva na del inteligence, reševati s politično administrativnimi sredstvi, ki so konflikte sicer občasno presekali, niso pa mogli trajneje ozdraviti njihovih korenin.

Ta situacija se je začela postopoma izboljševati in popravljati po letu 1960, ko se je konsolidiral oddelček za filozofijo na fakulteti v Ljubljani, ko je bil ustanovljen institut za filozofijo v okviru dotodanjega instituta za sociologijo pri univerzi v Ljubljani, ko se je povečal dotok študentov na filozofijo in ko je prišlo do tesnejšega sodelovanja med katedro in družbenopolitičnimi organizacijami, posebej še zvezo komunistov. Seveda pa so deficiti prejšnjega obdobja močno obremenjevali konsolidacijo oddelka, tako v kadrovske in materialnem kot strokovno teoretičnem pogledu, kar je čutiti še danes. Značilno za razvoj oddelka in filozofije sploh v Sloveniji po letu 1950 je predvsem to, da nista šla po poti Praxisa, po poti teoretično in politično jalove

kritike vsega obstoječega, da pa tudi nista zapadla v drugo skrajnost, v podreditev dnevnemu političnemu pragmatizmu in prakticismu.

Če bi hoteli na kratko strniti glavne značilnosti razvoja filozofije v Sloveniji po letu 1960, bi lahko rekli naslednje:

— večje in vztrajnejše prizadevanje, da se nadoknadi zamujeno, da se formirajo novi filozofski, pedagoški in znanstveni kadri;

— večje število novih, izvirnih filozofskih del, ki tako po obsegu kot po filozofski ravni precej presegajo filozofsko produkcijo v prvem povojnem obdobju;

— aktivno sodelovanje v družbenem življenju, s političnimi organizacijami, v šolstvu, v komunikacijskih sredstvih, tesnejši stiki z založbami itd. Zlasti je treba omeniti tesno sodelovanje med oddelkom za filozofijo na filozofski fakulteti v Ljubljani in marksističnim centrom pri CK ZKS. Tako je že povsem prevladalo spoznanje, da je treba uvesti študij filozofije na vse fakultete, visoke in višje šole kot obči predmet, prav tako pa je filozofska misel živo prisotna v številnih razpravah, ki jih organizirajo marksistični centri in prek njih že vplivajo tudi na mnoge pomembne politične odločitve;

— vedno tesnejše sodelovanje med filozofijo in drugimi družboslovnimi, pa tudi prirodoslovnimi vedami, za kar je prišla pobuda prav od filozofskega oddelka. Tako ima revija ANTHROPOS, ki pa žal zelo neredno izhaja, izrazito interdisciplinarni značaj ter si kot taka zastavlja nalogo združevati filozofsko misleče znanstvenike različnih strok in področij.

Izhajajoč iz negativnih, pa tudi pozitivnih izkušenj razvoja filozofije v predhodnem obdobju si je slovenska marksistična filozofija po letu 1960 postavila kot svojo osnovno nalogo, da pribori filozofiji takšno mesto in vlogo v družbenem življenju, ki bo ustrezala potrebam in ciljem našega samoupravnega družbenega razvoja, hkrati pa zagotavljala čim kvalitetnejši in ustvarjateljnejši razvoj marksistične teoretične misli same. Zato se je zavestno odločila proti modelu tako imenovane kabinetske, katedrske filozofije, ki se zapira sama vase, hkrati pa tudi modelu pragmatistično orientirane filozofije dnevne politike v zavesti, da ne eno ne drugo ne ustreza bistvu, možnostim in nalogam filozofije, posebej še marksistične, v življenju naše samoupravne socialistične družbe. Filozofska misel, posebej še marksistična, mora biti aktivno navzoča pri razreševanju vseh perečih družbenih problemov, vnašati mora vanje filozofsko razsežnost, to svojo nalogo pa lahko uspešno opravlja samo, če si prizadeva, da miselne in idejne abstrakcije razloži iz vsakokratnih družbenih razmer, kar je po Marxovih besedah edino materialistično, ne pa da iz višin svojih lastnih abstrakcij avtoritativno presoja vsakokratne življenjske razmere. Samo tak pristop lahko obvaruje filozofijo pred abstraktnimi spekulacijami, družbeno stvarnost pa pred izgubo filozofske razsežnosti, pred padcem v pragmatizem in pozitivizem. Osnovna naloga, ki se danes predstavlja pred slovensko, pa najbrž tudi jugoslovansko marksistično filozofijo je v tem, da ponovno filozofsko premisli našo lastno izvirno samoupravno socialistično pot, njene možnosti in perspektive ter skuša v njeni luči odgovoriti filozofsko na vprašanja, ki jih zastavlja filozofiji sodobni svet — kot alternativo odgovorom, ki jih dajejo druge, nemarksistične in nesamoupravno socialistične filozofske smeri današnjega časa — od eksistencializma, sodobnega pozitivizma in pragmatizma, sodobne religiozne filo-

zofije do različnih variant takšne ali drugačne kvazimarksistične dogmatike, od ultralevičarske do neoinformbirojevske. Prav negativne izkušnje polpreteklega obdobja jasno kažejo, kako podleganje naše lastne, jugoslovanske marksistične misli raznim modnim filozofskim tokovom in enodnevnim globoko siromaši našo lastno filozofsko ustvarjalnost, kako jo potiska v epigonstvo, ki je tudi po filozofski ravni zmeraj nižje od izvorov, iz katerih se napaja, kako ji prav to odvzema njeno najbolj bistveno, zgodovinsko možnost, da s filozofskim razmislekom naše lastne zgodovinske poti odkrije nove filozofske odgovore na najpomembnejša vprašanja sodobnega sveta in se tako pojavi v areni sodobnega filozofskega mišljenja z novimi idejami, z novimi filozofskimi koncepti in zasnovami. V Sloveniji se zavedamo, da smo v tem pogledu na začetku poti, vendar menimo, da je v tem trenutku ravno pravilna usmeritev najvažnejša, da lahko samo takšna usmeritev v prihodnosti potegne našo filozofsko misel iz njene dosedanje zaostalosti in odvisnosti ter jo usposobi za tisto, kar pravzaprav od nje zahteva in pričakuje ne samo naš lastni samoupravni socialistični razvoj, temveč tudi in še posebej mesto in ugled Jugoslavije kot neuvrščene socialistične dežele v svetu sploh. Bilo bi tragično in neodgovorno, če bi se naša filozofija te svoje bistvene naloge ne zavedala, tragično in neodgovorno zato, ker bi pomanjkanje jasne zavesti o tem obsodilo na nesodobnost in provincializem ne le našo filozofsko misel samo, temveč bi to pomenilo predvsem izgubo filozofske razsežnosti našega družbenega razvoja, kar ne bi moglo ostati brez daljnosežnejših in usodnih posledic za globalno družbeno strategijo našega samoupravnega socialističnega razvoja.

Kakor v drugih republikah tako so se tudi v Sloveniji v polpreteklem obdobju pojavili poskusi podgraditi marksizem z različnimi smermi sodobne meščanske filozofije, zlasti z eksistencializmom, heideggerjanstvom in v zadnjem času tudi strukturalizmom. Seveda ni nič napačnega, če se vsi ti tokovi pojavljajo v našem filozofskem, pa tudi širšem duhovnem prostoru, če stopamo z njimi v filozofski dialog, če jih proučujemo in se od njih tudi učimo.

Nekaj povsem drugega pa je, če jih nekritično prevzemamo, če tekamo za vsako modno novostjo, nekritično in eklektično spajamo posamezne ideje, jih natikamo na marksizem in pri tem mislimo, da je to ustvarjalno razvijanje marksizma. Prav nasprotno, to je zapravljanje tiste velike zgodovinske možnosti, ki jo nudi ustvarjalnemu razvoju filozofskega mišljenja naša specifična samoupravna socialistična pot. Filozofija preprosto ni na višini nalog svojega časa, če to počne in če v tem vidi svojo bistveno nalogo. Menim, da je oboje: nekritično sprejemanje ali prav tako nekritično odklanjanje novih teoretičnih tokov, ki se pojavijo v razvoju marksistične, pa tudi sodobne meščanske filozofske misli sploh, izraz teoretskega zaostajanja, ki se kaže predvsem v tem, da nismo sposobni novih teoretičnih konceptov misliti v luči našega lastnega teoretičnega in družbenega izkustva, v luči izkustva naše lastne revolucionarne samoupravne socialistične poti, kar nam onemogoča ali vsaj otežuje kritični dialog z njimi, ker nam manjkajo lastni teoretični pojmi in kriteriji (čeprav bi jih mogli in celo morali teoretično elaborirati iz analize naše lastne družbene prakse). Posledica tega je, da se bodisi zabarikadiramo za zidom tradicionalne marksistične ortodoksije, ki je brez posluha za novo in ki v najboljšem primeru pobira kritične argumente iz tujih virov, ali pa nove teoreti-

čne koncepte frontalno in nekritično sprejemamo kot čisto zlato, kot zmeraj najnovejše in najustvarjalnejše razvijanje marksizma, ne da bi jih kritično preizkusili na teoretičnih predpostavkah in družbenem izkustvu naše lastne poti v socializem, kar bržkone ni dolžnost in naloga marksistične misli v drugih deželah, zagotovo pa je naše lastne. Menim, da je to glavni vzrok, zakaj je povojna jugoslovanska filozofija, ki je želela biti marksistična, zapadala v različne neproduktivne skrajnosti ter prišla — kot praksizem — v enem svojem delu celo v konflikt z zvezo komunistov kot poglavitnim historičnim subjektom samoupravne poti v socializem.

Ko je del jugoslovanskih filozofov, ki so se pozneje konstituirali kot krog Praxisa, začel po letu 1950 opozarjati na to, da je treba bitko proti stalinizmu, ki jo je izbojevala zveza komunistov (pred njimi, to je treba zaradi poznejših polemik posebej poudariti) v zgodovinskem merilu, nadaljevati in izbojevati tudi na ožjem področju filozofije, ko so poudarjali, da samoupravnemu liku socializma ne more ustrezati stalinistični lik marksistične filozofije, so brez dvoma imeli prav. Toda, namesto da bi razumeli to nalogo kot teoretično, filozofsko elaboracijo jugoslovanske protistalinistične samoupravne socialistične prakse (s čimer bi filozofija »praxisa« šele postala dostojna svojega imena), so na široko odprli vrata različnim meščanskim filozofskim kritikam stalinizma, ki so bile v zadnji instanci največkrat kritike marksizma, pobirali iz različnim smeri sodobne meščanske filozofije, zlasti iz eksistencializma, Heideggerjeve filozofije, v najboljšem primeru iz »kritične teorije« posamezne teoretične koncepte, predvsem take, o katerih so mislili, da lahko filozofsko rehabilitirajo marksizem, oziroma omogočajo misliti marksizem v konjunkciji s teoretičnimi koncepti, zlasti (čeprav ne izključno) fenomenološko eksistencialističnega krila sodobne meščanske filozofije in predvsem sodobnega meščanskega filomarksizma. To je filozofiji Praxisa, ki se je skušala predstaviti doma in v svetu kot izvirni jugoslovanski marksizem, v začetku omogočilo, da se je uveljavila kot enakopravni sogovornik v krogu sodobne evropske filozofske elite, hkrati pa ji je pozneje prav to onemogočilo, da bi se resnično konstituirala kot izvirna jugoslovanska marksistična filozofska teorija, ki bi nastopila z novimi teoretičnimi koncepti, s filozofsko osmislitvijo jugoslovanske samoupravne socialistične prakse, kar je svetovna filozofska elita, zlasti njen najnaprednejši del, od Praxisa tudi pričakovala.

Menim, da je to temeljni teoretični deficit Praxisa, ki je v svojih naslednjih vodil do tistih manifestacij, ki so morale postati predmet politične kritike — deficit, ki je onemogočil Praxisu in ki mora onemogočiti vsakemu filozofskemu toku, ki bi mu sledil v tej točki, da se konstituira kot resnično revolucionarna, družbeno angažirana in filozofsko produktivna misel svojega časa in prostora. Mislim, da velja to tudi za »jugoslovanski« althusserizem in postrukturalizem, v katerem vidi del naše mlade filozofske generacije svojo veliko teoretično priložnost. Mislim, da je poglavitna »teoretična priložnost« jugoslovanske marksistične filozofije drugod: v filozofski elaboraciji naše revolucionarne preteklosti, našega spopada s stalinizmom, birokratizmom, tehnokratizmom, naše politike nevrščenosti, naše samoupravne socialistične poti kot marksizma v praksi, v gibanju, v življenju, v filozofski elaboraciji marksistične teorije, kakor jo »prakticira« jugoslovansko samoupravljanje, kakor je v jugoslovanskem samoupravljanju »praktično na delu«, ki pa se —

v ožjem filozofskem prostoru — še ni konstituirala ali docela konstituirala — kot filozofska teorija z novimi teoretičnimi koncepti, ustrežajočimi izvorni jugoslovanski družbeni praksi. Ta naloga je družbeno toliko pomembnejša, ker nas zaostajanje v izdelavi takšne teorije ne samo postavlja v nepotrebno podrejen položaj nasproti različnim novim teoretičnim konceptom, ki se pojavljajo v svetu (po nepotrebnem zato, ker smo v praktičnem družbenem razreševanju dostikrat pred njimi), temveč predvsem zato, ker postaja ta zaostanek resna ovira v boju proti najrazličnejšim nesamoupravnim idejnim vplivom in tokovom, ki se skušajo legitimirati kot marksistični (z dogmatsko informbirojevske ali ultralevičarske strani), in še resnejša v nadaljnjem programiranju naše samoupravne socialistične poti.

Menim, da je treba ekliktičnemu pačenju marksizma, ki ni brez posledic tudi na druga področja kulturnega življenja, posebej še za področje literature, literarne teorije kritike itd., odločno postaviti po robu, in to ne zgolj iz izključno političnih razlogov, čeprav so tudi ti pomembni, temveč kolikor zadeva filozofijo, predvsem iz interesa ustvarjalnega razvoja marksistične filozofije same. Čeprav smo šli, kolikor zadeva člane ZK, tudi na politično diferenciacijo, smo si slej ko prej na jasnem, da je trajna rešitev le v izgrajevanju pozitivne alternative, za kar je potrebno ustvarjalno sodelovanje vseh tistih, ki so sposobni in voljni prispevati k izgrajevanju takšne alternative ne glede na razlike, ki obstoje v posameznih vprašanjih med njimi, ki bodo zmeraj ostale in ki so konec koncev lahko tudi pomembno ustvarjalno gibalno v izgrajevanju naše lastne, samoupravne socialistične filozofske alternative same. Bilo bi nesmotrno in neučinkovito, če bi vsaka republika, vsako jezikovno področje skušalo samo zase, neodvisno od drugih reševati to nalogo, ki je skupnega pomena za celotno našo samoupravno socialistično skupnost. V tem pogledu bi bilo koristno in potrebno več medsebojnega sodelovanja, več skupnega dela ob dolgoročnejših filozofskih projektih, ki bi jih zagotovo laže in uspešneje uresničevali skupaj kakor vsaka zase in neodvisno drug od drugega. Medrepubliško sodelovanje na področju filozofije je še prav posebej potrebno zato, ker bi tako laže premagovali tudi nekatere konflikte in zastoje, ki iz njih izvirajo in ki zagotovo ne koristijo razvoju jugoslovanske marksistične filozofske misli, njenemu ugledu v svetu in še posebej njenim zgodovinskim možnostim in nalogam.

Na temo: aktualnost, konkrekcija in dialektika

dr. BOŽIDAR DEBENJAK

I

Zivimo v času, ko nam je marksizem potreben kot vsakdanji kruh, če naj ta čas razumemo in se v njem pravilno odločamo. Edino z orodjem marksistične analize lahko razumemo sodobno krizo kapitalizma in uravnamo politiko delavskega gibanja tako, da se kriza ne bo razpletala v škodo človeštva in njegovega napredka, temveč da bo delavsko gibanje s svojo zmago rešilo stvar človeštva kot celote. Potem ko se je poznokapitalistična družba dobri dve desetletji ponašala z ekonomskim razcvetom, ko je z neslutnim tempom rasla produktivnost in se dvigala potrošnja materialnih dobrin, se je kapitalizem znašel v globoki strukturni krizi. Odpovedali so tisti ekonomski instrumenti, na katerih je slonela poznokapitalistična prosperiteta — instrumenti, s katerimi se je izkopal iz tradicionalnih kriz (anticiklična ekonomska politika); nastopila je dolgotrajna monetarna kriza, zaustavlja se gospodarska rast. Rodil se je paradoksalni termin »stagflacija«, ki je pokazal na mejo keynesijanske politike. Pokazala se je meja naravnih resursov: niti surovin niti zraka in vode ni toliko, da bi bilo za trajno mogoče vzdrževati roparsko-razsipni način produkcije in potrošnje (ne porabe, temveč potrate), ki je označeval dobo poznokapitalističnega razcveta. Dežele v razvoju so se dovolj okrepile, da so lahko nastopile kot samostojen subjekt, ki hoče sam razpolagati s svojimi naravnimi bogastvi in porabiti del teh bogastev za lasten hiter napredek. Kapitalizem nima več moči, da bi jih »discipliniral« na način, kot je »discipliniral« Perzijo v dneh Mosadeka, jih torej pokoril svojim interesom. Konec vietnamske vojne je pokazal, da celo gigantska vojaška premoč ne more zaustaviti revolucionarnih procesov. Zaostriili so se tudi razredni konflikti v samih kapitalističnih deželah; okrepilo se je delavsko gibanje in s stavkovnimi vali naznanilo svojo trajno navzočnost. V najrazvitejših kapitalističnih deželah se je skrhal monopol kapitalistične ideologije, tako da beležimo zadnje desetletje pravo renesanso marksizma v teh deželah. Ta »renesansa« seveda ni brez protislovij; v vrenju najrazličnejših tendenc se ob resnih analitskih pristopih uveljavlja tudi pozerstvo, eklekticizem, poenostavljanje, razne oblike domatizma in sektaštva, pa tudi ogrinjanje modnih marksističnih oblačil; vendar pa iz tega vrenja protislovnih tendenc izrašča nova vloga marksizma tudi v najrazvitejšem kapitalističnem svetu, ki je do tega časa produciral predvsem ideologijo antikomunizma in apologijo »svobodnega sveta«.

Na drugi strani pa imamo modele socialistične prakse, znotraj katere je za nas (in ne samo za nas) najpomembnejša naša lastna. To prakso je treba čim popolneje razumeti in ovrednotiti, da bi lahko v njej tudi zagledali svoje prihodnje naloge, da bi torej ugledali pot poglobljanja revolucije. Prav samoupravna praksa je tista, ki bistveno prispeva k oblikovanju sistematične socialistične alternative, torej modela družbe, ki naj v svetovnih dimenzijah

stopi na mesto kapitalizma. Samoupravni model socializma, kot vemo, nikakor ni edini obstoječi model, temveč je prav nasprotno v delavskem gibanju manjšinski model. Prevladujočo vlogo v delavskem gibanju ima še vedno etatistični model socializma.

Etatistični tip socializma je nastal v dobi, ko so kapitalizem še pretresale ciklične gospodarske krize, ko je na vsakih deset let katastrofalno nastala brezposelnost in so propadala mala in srednja podjetja. Spričo nenačrtnosti, anarhičnosti in katastrofičnosti kapitalistične produkcije, ki je delovnega človeka puščala brez elementarne socialne varnosti, ga metala neusmiljeno na cesto in v skrajno bedo, je razumljivo, da se je v delavskem gibanju izoblikoval nasprotni družbeni model, ki je poudarjal predvsem dva elementa: načrtnost produkcije in cirkulacije in pa socialno varnost. Ta model se je tedaj zdel za kritiko kapitalizma in socialistično graditev pač zadosten in je na svojevrsten način potrjeval znamenite Marxove besede, da si ljudje v vsaki dobi zastavljajo pač le naloge, ki jih lahko rešijo. Etatistični model socialistične alternative kapitalizmu se je do kraja izoblikoval in uveljavil v specifičnih okoliščinah mlade Sovjetske zveze, ki je bila tedaj izrazita dežela v razvoju, pod močnim kontrarevolucionarnim pritiskom svetovnega kapitalizma; velike razvojne potrebe so vsiljevale predstavo o državi kot temeljnem nosilcu gospodarskega razvoja, imperialistični pritisk pa je vsiljeval idejo o krepitvi države kot poroka socializma.

A čeravno sta načrtna usklajenost produkcije in socialna varnost delovnega človeka za socializem bistvena, sama na sebi vendar še nista zadostna alternativa kapitalističnemu načinu. To se je pokazalo tudi v samem nadaljnjem razvoju kapitalizma, ki je potrdil znamenite Marxove besede, da »noben družbena formacija ne propade prej, preden se ne razvijejo vse produktivne sile, ki je zanje dovolj prostorna«; kapitalizem sam je po veliki gospodarski krizi konec dvajsetih let posegel po državni intervenciji na načrtni gospodarski politiki, obenem pa je z nekaterimi nujnimi koncesijami delovnemu človeku vgradil v svoj sistem elemente socialne varnosti. To se je zgodilo na dva načina: na eni strani z uvedbo fašističnega etatizma, kjer je bilo najprej teroristično zadušeno delavsko gibanje, nato pa je bil kapitalizem »saniran« v atmosferi permanentnega terorja navznoter in osvajalnosti navzven; na drugi strani z etatizmom ti. »razsvetljenega« ali »organiziranega« kapitalizma, katerega prvi model je bil ameriški *new deal*. Pokazalo se je torej, da je tako načrtovanje in uravnavanje gospodarskega razvoja kot najnujnejšo socialno varnost mogoče vgraditi tudi v kapitalizem, z njima odbiti najhujšo ost razrednemu konfliktu in s tem podaljšati življenje kapitalističnemu izkoriščanju.

Dokler je bila prva zgodovinska naloga delavskega gibanja obrambni boj proti teroristični vladavini fašizma in njenim osvajalnim pohodom, so ta vprašanja ostajala v ozadju. Ko pa je bil fašizem poražen in je z revolucijami zraslo število socialističnih dežel, se je najprej izkazala nezadostnost etatističnega modela za samo socialistično graditev. Samo načrtno gospodarjenje in socialna varnost sta premalo. Revolucionarna družbena praksa terja sprostitev kreativnih sil v širokem demokratičnem procesu novega tipa. To spoznanje se je porodilo v razvojnih težavah in krizah naše revolucije po dialektiki ki je revolucionarnemu preobrazbenemu procesu imanentna: nova spoznanja rastejo iz rezultata prejšnje faze, ki je šele odprl oči za nove probleme.

Ta proces kajpada ni bil brez stranpoti in omahovanj kot noben proces v zgodovini. A bistveno za marksistično analizo je ravno, da vidi njegovo celotno smer in potek, njegovo notranjo nujnost. Spoznanje, da etatistični model ni zadovoljiva rešitev za graditev socialistične družbe, je vodilo tudi do spoznanja, da je treba bistveno dopolniti tudi analizo in kritiko kapitalizma, saj je bila in je tudi ta v etatizmu enostranska, tako da so etatistična bojna gesla za delavsko gibanje kapitalističnih dežel premalo prodorna. Ne samo naš razvoj, temveč razvoj vsega mednarodnega delavskega gibanja dokazuje, da ratvno s samoupravljanjem nastaja tista družbena alternativa, ki jo je mogoče postaviti nasproti kapitalizmu. Zahteva po samoupravljanju raste tudi iz dnevnega boja delavskega razreda v najrazvitejših kapitalističnih deželah, hkrati ko jo z bistveno drugačne izhodiščne pozicije postavlja na dnevi red tudi razvoj socialističnih družb: v prvem primeru gre za odpravo kapitalističnega izkoriščanja in kapitalističnega odločanja o namembnosti produkcije, v drugem primeru za dopolnitev socialne revolucije z demokratizacijo tudi samega družbenega produkcijskega procesa.

V obeh primerih gre torej za samo ključno vprašanje revolucije: kaj naj se zgodi z živim delom; kakšno naj bo njegovo razmerje do upredmetenega minulega dela? Kako naj živo delo ustvarja svoj družbeni rezultat? V kapitalističnih družbah se to vprašanje postavlja še na planu privatno lastniškega monopola: družbena preobrazba mora streti še ta monopol sam, da bi lahko sprostila družbeno moč živega dela. V socialističnih družbah je bila prva stopnja podružbljanja že opravljena; z zahtevo po samoupravljanju stopajo v svojo drugo fazo, realizirajo cilj, ki so ga ves čas deklarativno vsebovale: »Delu čast in oblast«. To pa je bistvena razlika med izhodiščnima pozicijama v dveh družbenih sistemih, na katero ne gre pozabiti. Zanimarjanje te razlike daje namreč hrano tako apologetom kapitalizma, ker bagatelizira dosežen rezultat socialističnih revolucij, kot etatističnim kritikom, ki se lahko sklicujejo na zadovoljstvo kapitalističnih apologetov s takšno koncepcijo.

II

V začrtavanju tega družbenega okvira smo vseskozi izhajali iz elementov marksistične analize, kot nam jih je oblikovala marksistična tradicija. A zakaj ravno marksizem? Ali ni morda marksizem »ideologija«, ki z »znanostjo« nima posebne zveze? In zakaj ostajati pri nauku, katerega utemeljitelja sta bila rojena in umrla v prejšnjem stoletju? Mar ni vztrajanje pri nauku Marxa in Engelsa skozi tako dolgo dobo že samo na sebi dogmatizem?

Tak ugovor, ki je na oko dokaj plavzibilen, izziva dialektiko in terjaja dialektičen odgovor. Sili nas, da razmislimo o dialektiki samih kategorij.

V odgovoru začenjamo z zgodovino: ugotoviti moramo, da ugovor pač ni nov, temveč da ima sam zgodovino. Analiza te zgodovine sama je del vsebinske zavrnitve ugovora. Z vso plavzibilnostjo znanstvene (bolje rečeno scientificne) kritike je ta ugovor izrekel Eduard Bernstein in nanj zgradil zahtevo po »reviziji«, torej ponovnem kritičnem pregledu nauka Marxa in Engelsa, ki naj iz njega odstrani zastarele elemente, nauk torej predela v smislu novejšega družbenega in znanstvenega razvoja. Nova dejstva in nove razlage naj torej

stopijo na mesto starih. Bernsteinov revizionizem ni primarno v tem, da bi Bernstein dogmatsko zavrnil Marxov in Engelsov nauk, temveč je primarno v pozitivističnem oblikovanju kriterijev za zavrnitev Marxovega-Engelsovega nauka. Postopek pri tem je bil naravnost paradigmatški: tako namreč korigirajo in dopolnjujejo Marxov nauk še do današnjih dni. Bistvo postopka ali pristopa je v tem, da Marxov nauk najpoprej razpade na vrsto teorij in tez, nato pa te teorije in te teze konfrontirajo z drugimi teorijami in drugimi tezami. Marxov nauk torej najpoprej neha biti celota in postane aglomeracija parcialnih teorij, tez in tudi konkretnih napovedi, nato pa je soočen ne z novo celoto, temveč s parcialnimi tezami in teorijami, opazovanji, »dejstvi« in napovedmi. To je postopek, ki naj bi bojda bil konfrontacija z dognanji sodobne znanosti.

Rezultat takšne obravnave je razviden že vnaprej: če je bil začetek sprememba žive celote misli v seštevek delov, je s tem obveljal tudi dictum heglvske in marksistične dialektike, da ima v pravem pomenu dele le truplo. Celota je bila torej lahko razdeljena le tako, da je bila razkosana, razbita in ubita. In potem res ni več potrebna posebna bistrina duha, da pridemo do spoznanja, da je Marxova misel mrtva. Razkosani deli tega trupla se potem primerjajo z deli, ki so nastali v povsem drugih miselnih kontekstih, in nato ni težko ugotoviti, da je en del »Marxove koncepcije« slabši od teorije X, drug del iste »koncepcije« od teorije Y, tretji del pa morda boljši od teorije Q in Z, vsekakor pa zaostaja za teorijo N. In tako se takšno obravnavanje ponavlja usque ad nauseam, vedno z novimi »teorijami« in »dognanji«. Začetna napaka postopka je bila, da je razbil in ubil celoto. Napačni rezultat, da je marksizem zastarel, je nujna logična konsekvencia tega začetka.

Bernsteinov postopek je paradigmatški še v drugih izpeljavah iz te osnove: vtem ko jemlje Marxova dela, npr. Kapital, kot »znanstvena«, torej scientifična dela, naleti na dialektiko, ki jo mora potem obravnavati kot moteč element. Šele potem, ko je spravil na slab glas dialektiko (z znanim izrekom, da so Marxovi-Engelsovi rezultati nastali »kljub heglovski dialektiki«), je bila sploh mogoča tista nivelizacija »dejstev«, ki je omogočila potem, da so na mesto enih »teorij« lahko stopile druge. Na tej podlagi je lahko ločil potem »znanost« in »ideologijo« (v striktnem pomenu »napačne zavesti«), dal »znanosti« bojda nadrazredni, občečloveški značaj, medtem ko so razredni podarki zdaj postali »ideologija«. Kapital je nehal biti proletarska znanost, postal je seštevek nevtralne znanosti (ki je, kot je zapisal Bernsteinov oponent, a v teh bistvenih zadevah le navidez nasprotnik Karl Kautsky, proletariatu le »simpatična«) in pa mobilizacijskih (»ideoloških«) tez, ki da jih ne smemo dajati na znanstveno zlato vago, temveč jih cum grano salis obravnavamo v posebnem zaglavju »socializem kot etični cilj«.

Vse te sestavine Bernsteinovega postopka so trajne sestavine vseh pozitivističnih in reformističnih spoprijemov z Marxom. Omogočajo namreč, da z odstranitvijo metodične celote spremenijo Marxov nauk v aglomeracijo »teorij« in »dejstev«, ki jim je potem mogoče postaviti nasproti druga »dejstva«, ne da bi morali poprej raziskati naravo teh ti. »dejstev«.

Ena od teh zahtev, ki jih ta vrsta kritike postavlja pred marksistično misel, je zahteva po absolutni kvantifikaciji, po kvantitetni dokazanosti sleherne trditve. Pri tem se seveda pokaže, da z nobenimi kvantitativnimi kazal-

ci ni mogoče zajeti takšne kategorije, kot je proletariat. Iz tega sklepajo, da je tisto, kar je Marx opisoval s to kategorijo, bodisi izginilo, bodisi sploh nikdar ni obstajalo. Toda ne vprašajo se, na kakšen način sploh obstoje kategorije. Ob tem, ko je npr. zelo otipljiva konkretna snov, pa še nihče ni tipal materije kot take. In prav tako je imela buržoazija že dostikrat opraviti z delavskim razredom te ali druge dežele, ne pa s proletariatom kot takim. Z metrom lahko natanko izmerimo tale prostor, to konkretno dvorano, ne pa prostora kot takega. Toda to ni razlog, da bi se vrnili v čase spora o univerzalijah pa razmišljali, ali niso morda naše kategorije materija, prostor, proletariat samo *fikcije*, če jim že ne moremo priznavati samostojnega bivanja *poleg* otipljivih pojavov. Dialektične kategorije ravno ne pomenijo tega, da bi z njimi dobil »označevanca« v trajno last, temveč pomenijo orodje za dinamično spreminjanje realnosti. Proletariat ni nič manj resnična kategorija, če ugotovimo, da »kot tak« ni obstajal nikoli v zgodovini. Seveda tako, da smo uporabili takšno dialektično kategorijo, s tem še zdaleč nismo izčrpali bogastva konkretnega. Ugotovitev, da je proletarska revolucija razrešitev razrednega gospodarstva, sama na sebi brez neštevilnih mediacij še ne pomeni, da znamo razredni konflikt v kaki konkretni deželi zaostri v zmagovito proletarsko revolucijo, prav tako kot z dialektično kategorijo negirane negacije samo, brez mediacij, še nismo oboroženi za to, da bi uspešno sadili ječmen ali igrali violino, pa čeravno nam zakon negacije negacije pove o tem nekaj zelo bistvenega (prim. Engels, *Anti-Dühring I*, poglavje o negaciji negacije).

Na kakšen način je torej Marxova misel še danes aktualna? Prav gotovo ne tako, da bi dela klasikov marksizma obravnavali kot trajen opis, kot sliko realnosti, ki bi jo dogmatsko prepisovali in spreminjali v zbirko večnih resnic. Tega nam ne dopušča ne realnost sama — današnji svet je močno drugačen od tistega, v katerem sta živela Marx in Engels, pa tudi od tistega, v katerem je deloval Lenin — ne dialektika kot temelj Marxovega postopka. Odkriti identiteto, istost v različnosti kapitalizma, to je naloga, vredna dialektične znanosti. Ravno nesamoumevnost te identitete je tista, ki terja uporabo dialektičnega postopka. Bistvo dialektičnega postopka je ravno v tem, da so dinamizirane tudi same kategorije, da niso enkrat za vselej dane, da niso fiksne, temveč se spreminjajo, slede realnosti in rabijo spreminjanju realnosti. Dialektika samo zato in ravno zato »navdaja buržoazijo s strahom in trepetom«, ker pod fiksno lupino odkriva razvoj nasprotij in propad fiksnosti, toda tudi pod spremenljivo podobo razkriva identiteto pojava, torej »identiteto identitete in neidentitete«, da rečemo s Heglom.

Marxova misel torej ni aktualna po domnevnih »dejstvih«, temveč kot metodična paradigma spoprijema z dejstvi, kot dialektika. Toda ta aktualnost dialektike spet ni v tem — to je razvidno iz že povedanega — da bi jemali dialektične kategorije kot fiksna merila realnosti, tako kot se je to dogajalo v dogmatizmu, v modelu diamat-histomat. Model dialektike, kakršen je bil lasten diamatskemu dogmatizmu, bi lahko z naslonitvijo na Kantov »kopernikamski obrat« imenovali »ptolemejska dialektika«: kategorialni aparat večnih, enkrat za vselej danih kategorij, toda njihova uporaba je potem subjektivistična. S tem se na njih izkazuje dialektika, za katero »ptolemejska dialektika« sama ne ve. Marxova misel že zato ne živi naprej v podobi »ptolemejske« dialektike, ker je le-ta nastala z absolutizacijo ene plati iz klasične Heglo-

ve sinteze subjektivizma (»fichtejanstva«) in objektivizma (»spinozizma«), ki jo je Marx materialistično prevedel in vzel za osnovo svoje misli; iz Heglove in Marxove dialektične sinteze je bila tu vzeta samo spinozistična, objektivistična plat in spremenjena v absolut. Tisti marksizem, ki se v svojih najboljših predstavnikih celo sam razume kot »moderni spinozizem«, je absolutizacija ene plati dialektične misli, s tem pa psevdodialektika. V njej je bil torej Marxov nauk ubit in »verdinglicht«, torej postvarel. Zato je kot njeno upravičeno nasprotje nastala druga absolutizacija, ki je ovekovečila fichtejansko-subjektivistično plat in jo iztrgala iz Heglove in potem Marxove sinteze: negacija sleherne objektivnosti dialektike, dialektika izključno na strani subjekta. In to upravičeno nasprotje subjektivizma bo objektivizem, da uporabimo Marxov izraz, »spremljalo do blaženega konca«.

Marxov nauk je aktualen in živ ravno v svoji sintezi, v dinamiki kategorij, ki niso enkrat za vselej dane; živi v nadaljevanju tistega teoretskega spoprijema, ki ga je začel Marx ob realnosti svojega časa, v družbi svojega časa, pa tudi v naravi, kot mu jo je ponujal njegov čas. Nadaljevanje tega spoprijema, ob realnosti našega časa, v družbi našega časa, pa tudi v naravi, kot nam jo ponuja naš čas, nam je potrebno kot vsakdanji kruh.

O temeljih marksistične teorije znanosti

mag. ANDREJ ULE

S pojavom novih revolucionarnih gibanj v svetu, posebej še s pojavi študentskih uporov, so se okrepile tudi tiste zahteve in teoretski programi, ki zahtevajo celovito kritiko sedanje znanosti, njenega družbenega položaja, njene vloge v celoti produkcije in njenga dela sploh. Studentje, mladi intelektualci in kritično misleči znanstveniki lahko dajo smisel svojemu uporju le tedaj, če raste iz njihovega lastnega delovnega, produkcijskega položaja. Od tod uvidevajo brezizhodnost družbenega in duhovnega statusa quo modernih družb, ki onemogoča kakršenkoli stvaren družbeni napredek, ki bi spremenil družbene odnose sveta zunaj »conditio humana« civiliziranega barbarstva. Zato je bila prav za uporne študente, intelektualce in znanstvenike nujna kritika samega tehničnega in znanstvenega dela, same znanosti. Pri tem so mislili največkrat ravno na kritiko vloge znanosti v ohranjanju tega statusa quo, na vlogo znanosti kot ideologije obstoječih razmer. Hkrati so se pojavile tudi konkretnejše študije o vnašanju pozabljenе kritične refleksije v samo znanstveno in tehnično prakso. Pojavile pa so se tudi teorije, ki povsem zanikujejo pozitiven ali celo revolucionaren vidik sodobne znanosti, ki so znanost razumevale le kot teoretsko orodje manipulacije, oblasti in moči. Svobodo, resnico, revolucijo vidijo take teorije onstran znanosti ali kvečjemu kot posrednovano z neko povsem drugačno znanostjo (in tehniko), kar vse meji na iluzijo.

Nasproti tem tezam, ki v bistvu zahtevajo ukinitve (konec) znanosti, stojijo seveda nasprotno enostranske teze, ki optimistično vztrajajo na neomejenem razvoju znanosti in tehnologije kot novi, neposredni produkcijski sili, ki naj bi postala sčasoma nasprotje kapitalistični proizvodnji in jo s tem tudi ukinjala.

Seveda najdemo podobne teze tudi zunaj marksističnih teorij. Kajti v sodobni filozofiji lahko opazamo veliko polarizacijo osnovnih stališč glede bistva in smisla znanosti. Moremo celo dejati, da je takšno ali drugačno razumevanje znanosti in tehnike neposredno ali posredno »differentia specifica« sodobnih filozofij. Tudi tu se ločijo osnovna izhodišča na tista, ki v osnovi sprejemajo sedanjo podobo znanosti kot splošno veljavno in njeno tehnološko izrabo kot bistvo znanstvene prakse, znanost samo pa kot nedvomno pozitivno moč človeka, in na tista, ki bodisi zavračajo dano podobo znanosti in njene tehnološke racionalnosti na račun neke nove znanosti, bodisi sprejemajo nujnost sodobne znanosti in tehnologije za sedanji svet, a jo imajo za nekaj konec koncev negativnega in celo ukinljivega.

Med temi skrajnostmi v oceni znanosti, ki prevladujejo v teoretskih pristopih sodobnosti pa je le malo del, ki se ukvarjajo s takšno kritično teorijo znanosti, ki je ne bi niti povsem zanikovala (v njenem bistvenem človeškem smislu) niti apologetsko prilagajala raznim interesom, temveč bi analizirala stvarne kritične točke in odpirala pot za prenovitev revolucionarne vloge znanosti kot »kritične znanosti«, brez katere ni kvalitativne spremembe sveta.

V marksizmu je v smeri kritičnega soočenja s sodobno znanostjo verjetno igrala najpomembnejšo vlogo tim. »frankfurtska« šola »kritične teorije družbe«. Ta šola je poziv na kritično soočenje z znanostmi in njihovo uporabo v sodobnem svetu imela za konstitutivni princip marksizma, ki ga je začel Marx s svojo »kritiko politične ekonomije.«

Toda ne glede na pomembnost kritike pozitivizma, moderne tehnologije, ideološke funkcije sodobne znanosti itd., ki so jo razvijali ali jo še razvijajo avtorji te šole (M. Horkheimer, T. W. Adorno, H. Marcuse, J. Habermas idr.), ostaja tudi njihovo delo fragmentarno in večinoma še splošna skica. Zaradi tega je tudi sama njihova analiza ideološka takrat, ko skušajo naenkrat zajeti in ovrednotiti vso znanost in njeno prakso v sodobni družbi. Tu srečamo shematsko izenačevanje pozitivistično-empiričnega-analitičnega modela znanosti in sodobne manipulativne tehnologije z znanostjo in tehniko sploh. Tudi oni težijo k abstraktni negaciji znanosti (kot teoretskemu zajetju moči, vladavine, podrejanja, manipulacije ipd.) ali pa jo v bistvu sprejemajo kot tako, le da skušajo v znanosti uvajati še dodatno refleksivno raven (glede možnih interesov, ki vodijo teorijo), ki naj bi jo znova napravila za osvobodilno silo (npr. pri Habermasu).

Tako tudi najkonstruktivnejše Habermasovo prizadevanje, da bi podal metodično in celovito kritiko sodobne znanosti, še ne uspeva podati konkretne alternative sodobnim globalno pozitivističnim usmeritvam v znanostih (posebno v družboslovju). Kajti tudi on ostaja na tem, da skuša obogatiti znanosti s hermenevtskim, refleksivnim in komunikacijsko-analitičnim (psihološki) dodatkom, kar pomeni ponovno vračanje razsvetljenjske pozicije in prakse znanosti, ki jo je kritizirala že klasična »kritična teorije« (Horkheimer, Adorno, »Dialektika razsvetljenstva«).

V bistvu ostaja naloga kritičnega spoprijema z znanostmi in vnašanja preobrata v znanosti za marksizem še vedno odprta. Zato lahko začnemo le z najsplošnejšimi analizami, ki naj postavijo realni temelj tega spoprijema.

V tem prispevku skušam podati splošne pogoje, ki zadevajo možnost in vsebino takšne kritike, kolikor jih dajeta Marx in Engels. Toda to kritiko znanosti vidim smiselno le takrat, kadar kaže tudi na novo možnost znanosti, da se kot »kritična znanost« upre sedanji odtujeni podobi »pozitivistične znanosti« (ter njej primerne manipulativne prakse) in v skladu z revolucionarnimi gibanji tudi sama postane zavestna revolucionarna sila.

To je seveda mogoče doseči le tedaj, če se na eni strani pokaže, kako današnje stanje v znanosti vodi do ukinitve znanosti kot napredka spoznanja in resnice (torej znanosti kot take), če le-ta ne postane kritična znanost, in če same kritike znanosti pomenijo znanstven rezultat, napredek tudi za obstoječo znanost.

Model tej zamisli je Marxov Kapital, ki je v celoti *kritika politične ekonomije* kot znanosti in ki je hkrati tudi najvišji znanstveni dosežek za samo politično ekonomijo. V marksizmu predvsem manjkajo prav takšni poskusi tudi na področju drugih znanosti, kajti Engelsova in Leninova dela očitno ne zadovoljujejo, saj imajo po izjavah avtorjev drugačen namen (»Antidürring« je polemika, v njenem okviru se deloma razvija tudi kritika naravoslovja, a to sam na sebi ni znanstven spis, podobno je »Dialektika prirode« le fragment, Leninov »Empiriokriticizem...« pa je tudi le politično inspirirana polemika

z ideologijami takratnega naravoslovja). Se manj je analiz celotne znanosti kot samosvoje oblike produkcije, njenega mesta v produkciji sploh in notranjih protislovij v sami znanosti kot protislovij njenega dela. Razen prej omenjenih vatorjev frankfurtske šole in njihovih današnjih nadaljevalcev (npr. A. Sohn-Rethel) in dogmatsko zasnovanih del vzhodnih avtorjev, ki merijo vse znanosti prek naravoslovja, skoraj ni marksističnih avtorjev, ki bi se lotili te naloge.

Naš avtor Vanja Sutlić si nedvomno prizadeva dojeti znanost v sklopu Marxovega koncepta dela, proizvodnje, toda to počne še vedno formalno, v okviru splošnih kategorij. Njegov rezultat je v bistvu negativen, saj opušča skupaj z delom še posebej znanost onkraj pravih možnosti izpolnjene človečnosti. Torej ne pozna dejanskih možnosti za dejansko in konkretno kritiko znanosti, ki bi jo sploh šele privedla do tega, da se udejanja kot neposredno osvobodilna in proizvodna sila socializma. Zato išče pot, ki vodi iz »sveta dela«, »znanstvene zgodovine«, kjer »tehnologična« znanost predstavlja realizacijo / ukinitve metafizike. Tudi ta pozicija v bistvu sprejema pozitivistično podobo znanosti in manipulativne tehnike »obvladovanja« kot dejstvo, ki lahko v komunizmu dobi le še totalnejšo, osvobojeno absolutno podobo. (Povzeto po knjigi: »Praksa rada kao znanstvena povijest«, Zagreb 1974.) Ne glede na pomen problematizacije znanosti v celoti za vsak filozofski pristop k znanosti pa je konec koncev negativen rezultat na isti črti, kot so podobni negativni rezultati v marksizmu (npr. zgodnje Lukacsove, Adornove in Marcusejeve kritike znanosti, Heideggerjevo pojmovanje znanosti kot moči nad bivajočim), ki so nujno utopični v smislu abstraktne utopije o možni ukinitvi znanosti ne glede na to, ali npr. Marcuse to utopijo abstraktno konstruira ali pa jo Heidegger zgolj naznačuje v simbolnih šifrah »bitnega govora«.

Vsa ta dela označuje abstraktna kritika, ki sloni na prevzemanju nekaj abstraktnih tez o strukturi sodobne znanosti, ne da bi bile konkretno preverjene v analizi samega znanstvenega dela. Njihov rezultat je zato nujno izven znanstven, se na videz dviga nadnje, s tem da znanost pušča nedotaknjeno ali pa abstraktno negira. Seveda tako ne nastane nov znanstveni rezultat. Pa vendar je ravno marksizem teorija, ki v sebi nosi bistven in znanstveni interes za konkretno kritiko znanosti, ki bi bila sama znanost. Zaradi tega, ker ne moremo graditi splošne marksistične teorije znanosti, ki bi ne posegala v znanosti tako, da jih revolucionarno spreminja, je delo ob marksistični teoriji znanosti težko, čeprav je nujna osnova za pot h »kritični znanosti«.

Do danes se je nabralo tudi nekaj del, ki bolj ali manj eksplicitno obravnavajo določene znanosti, njihovo teoretsko in praktično stran ob pomoči marksistične kritike. Na vzhodu imamo seveda tudi mnoge sistematske poskuse marksistične teorije znanosti, ki se spuščajo globlje v konkretne znanosti. Toda ta dela imajo za cilj predstaviti že dano podobo in vsebino znanosti v dialektični formi, pod čemer se misli osnovne miselne vezi tim. splošne dialektike sveta (narave in zgodovine). Seveda to nujno vodi v formalizem nasproti vsebini in v nejasnost glede logike znanstvenega dela.

Tudi zahodnoevropski marksizem, ki sledi bodisi intencam kritične teorije bodisi strukturalizmu, je dal nekaj del, ki skušajo nadaljevati Marxov kritični poseg tudi v znanostih sploh. Te študije so posvečene večinoma družbenim vedam. Toda tudi tu najdemo še vedno preveč formalističnih obravnav

in konstruktizma, ki teži k zunanjemu vnašanju določenih miselnih modelov (idealnih struktur) v snov, ali pa ostajajo pri sicer udarni, a površni, aprioristično posplošujoči kritiki pozitivizma, empirizma idr.

To kaže, da je zavest o miselnem kritičnem spoprijemu marksizma z znanostmi kot primarni nalogi sodobnega marksizma (kot teorije) povsod prisotna, a je še vedno v »embrionalni fazi«. V okvir tega spoprijema vsekakor sodijo tudi diskusije o pozitivizmu, funkcionalizmu ipd. v družbenih vedah pri nas, toda tudi te so bile dojete skozi politično potrebo, ne pa skozi bistveno potrebo samega marksizma.

Pri marksistični analizi znanosti je treba najprej opredeliti znanost in tehnologijo kot specifično mesto obeh znotraj celote produkcijskih sil, oziroma znotraj družbene proizvodnje, nato pa analizirati specifičnosti samega znanstvenega dela ne le v okviru splošnih ontoloških in antropoloških kategorij marksizma, temveč tudi v okviru specifične obče narave znanstvenega dela, ki jo šele napravi za znanost.

Marx je dovolj pisal o proizvodni vlogi znanosti, o znanosti kot produkcijski sili. Znanost zanj ni le stvar družbene nadstavbe (čeprav sega tudi v njo), ni tako kot ideologija, filozofija in drugi duhovni produkti človeštva le posredno proizvajalna sila, oziroma ni določena po razvoju nekih nji tujih proizvajalnih sil, kajti v svoji moderni podobi sodi sama med neposredne proizvajalne sile, katerih razvoj pogojuje produkcijske in družbene odnose in njim ustrezno družbeno zavest.

Toda problem znanosti nastopa takrat, ko skušamo opredeliti tisto specifično produktivnost v znanostih, ki jo določa za sedanjost in prihodnost »neposredno produkcijsko silo«, a da pri tem ohranimo duhovno enotnost znanosti, ne da bi jo pretvorili zgolj v neko teorijo tehnologije. Kajti kako razumeti specifično duhovno vlogo znanosti (npr. kot teoretskega dela) v enotnosti z neposredno produkcijsko močjo znanosti, ko pa vendar vidimo, da se znanosti danes v družbi potrjujejo bistveno skozi tehnološko uporabo, in ko vendar teoretsko delo samo sodi v delo družbene zavesti, ki naj bi bila sama šele odvisna od razvoja neposrednih materialnih produkcijskih sil (industrijske in znanstvene produkcije). Znanost se tako kaže na eni strani kot determinirajoči dejavnik družbenega razvoja, na drugi strani pa po enem svojem (teoretskem) delu ostaja enostransko odvisna od svoje družbene produktivne uporabe. Tedaj se seveda pojavi vprašanje, kaj je to determinirajoče. Očitno pa pridemo v zagato, če iščemo neposredno produktivno bistvo znanosti izven njene teoretske produkcije, ker se ravno s tem znanost skrči na tehnološko uporabo. Te dileme vodijo tudi nekatere marksiste v tezo o znanosti kot idealno zajeti tehnologiji. Iz te ugotovitve je seveda lahko deducirati znanost kot splošno teorijo moči in obvladovanja sveta (dela) in od tod preiti bodisi v tehnokratske utopije ali v abstraktno utopično negacijo znanosti.

Dileme je mogoče razrešiti npr. s tem, da še enkrat premislimo teorijo produkcijskih sil, baze in nadgradnje, npr. s tem, da splošno odvisnost strukture družbene nadgradnje od materialne produkcijske baze razumemo le »cum grano salis«, kot zelo strukturirano posredovanje, kjer tudi družbena nadgradnja determinira razvoj produkcijskih sil in odnosov, znanstveno teoretsko delo pa izločimo iz »običajnih« form družbene zavesti, predvsem od ideologij (to je poskus Althusserjevega strukturalnega marksizma).

Toda tudi s tem še ne dobimo dokončnega vpogleda v produkcijsko strukturo znanosti. Pri tem se moramo namreč najprej zavedati, da je znanstveno delo postalo univerzalna in vodilna produkcijska sila sodobne proizvodnje zaradi uporabnosti svojih dosežkov, ki na sebi niso tehnologija, ne pa zaradi prilagajanja svojega dela materialni proizvodnji. Neposredno sicer rabi industrija prav znanost kot izvor tehnoloških rešitev, toda ravno zato mora biti znanost nekaj več kot zgolj ideal-tehnologija. Kajti, da bi bila znanstvena tehnologija tehnološko preračunavanje, polaščanje sveta uspešno, mora znanost zajeti svoj predmet vedno bolj objektivno v njegovi naravi, kar omogoča le specifična avtonomna dejavnost teoretsko-eksperimentalne znanosti, ki je več kot razpoznavanje predmeta v strukturi možnih operacij nad njim.

Znanstveno spoznanje in rešitev znanstvenega problema ima lahko tudi svojo tehnološko uporabo (oziroma praktično vrednost), toda če se znanost zvede na služnost tehnologiji, se dejansko ukinja znanost kot avtonomna dejavnost in s tem kot produkcijska sila (zvajamo jo na ne-znanost). Za adekvatno spoznavanje znanosti je zato treba priznati ravno specifični in avtonomni značaj znanstvenega spoznanja v njegovi duhovni, teoretski praksi. Napredek teoretske dejavnosti sploh šele omogoča razvoj znanosti same in s tem tudi njene produktivne vloge v družbeni produkciji. Tehnološka uporaba znanosti zato nikakor ne more izčrpati njene produktivne narave, temveč je le delna, zgodovinsko posredovana uporaba primarne produktivne sile znanosti kot najbolj integriranega in koncentriranega družbenega dela sploh. Šele tako dojeta tvori celoto z drugimi deli družbene produkcije in v taki opredelitvi lahko najdemo njeno najbolj racionalno mesto v sklopu družbenih produkcijskih sil (prav tako pa tudi tehnologije in drugih form družbene izrabe znanosti).

Celota vseh produkcijskih sil šele predstavlja družbeni odnos ljudi do narave in do lastne zgodovine. Zato pravimo ugotavlja Max Horkheimer, ko pravi: »Celota vseh produkcijskih vej kot tudi znanosti predstavlja šele uposebljanje tistih načinov proizvodnje, s pomočjo katerih družba obračunava z naravo in se ohranja v svoji dani obliki. To so momenti produkcijskega procesa družbe, pa čeprav niso produktivni v pravem pomenu besede.«¹

Celovita analiza tega problema bi torej zahtevala analizo celokupnega produciranja življenja, oziroma njegovega možnega prevrata. Toda mi se na tem mestu lahko omejimo le na nekatere bistvene točke, ki zadevajo znanstveno delo samo.

Znanost nedvomno obstaja primarno kot sistem produkcije znanja, ne pa nekih fizičnih rezultatov, ki bi zadovoljevali naše neposredno materialne potrebe. Prav tako njeni rezultati niso nekaj posamičnega (kot npr. v umetnosti, kjer določen materialni rezultat uteleša duhovno vrednost). Znanost primarno producira nekaj občega, nikakor množico predmetov s svojimi konkretnimi uporabnimi in prometnimi vrednostmi (kot npr. industrija in tehnika). Kot sistem produkcije občega, ki ni le rezultat ideološke spremembe družbene zavesti, temveč je dejansko spoznanje svojega predmeta, je kljub diferenci posamičnih znanosti nekaj v sebi bistveno povezanega. Je napredek neke obče prakse, občega izkustva družbe.

¹ Max Horkheimer: *Traditionelle und Kritische Theorie*, Fischer Buch, 1970, str. 13.

To razliko v osnovi napravi tudi Marx, ko pravi v Kapitalu: »Treba je napraviti razliko med splošnim delom (allegemeine Arbeit) in skupnim delom... Splošno delo je vsako znanstveno delo, vsako odkritje, vsak izum. Pogoji zanj je deloma kooperacija sodobnikov, deloma izkoriščanje del predhodnikov. Skupno delo (gesammelte Arbeit) predpostavlja neposredno kooperacijo individuov.«²

Znanost je torej specifično »splošno delo«, moment umskega dela ljudi. Ker je po svojem bistvu rezultat izrazito podružbljene dejavnosti ljudi, a tudi zgodovinsko opravljenega dela, predstavlja posebno afirmacijo racionalnega izkustva človeške zgodovine. Tako je konstitutivna kontinuiteta človeške zgodovine kot človeške, k racionalnemu obračunavanju z naravo in družbo stremeče zgodovine družbenega uma (racionalnosti). Obvladanje narave in družbe prek znanstvenega spoznanja sveta ni samo na sebi cilj znanosti, temveč ga zahteva nujnost prevladovanja in ukinjanja vseh nečloveških, v bistvu neracionalnih pogojev in oblik človeškega življenja (bivanja ljudi). S tem postane znanost revolucionarna sila in njen napredek tudi neka vrednota in smoter na sebi. Ta stremeljeni napredek znanosti pa je »napredek uma« le takrat, kadar je kvalitativen napredek k osvobajanju človeka, ne pa zgolj kvantitativna rast zmožnosti obvladovanja in moči človeka nasproti celoti bivajočega (kjeir so vse kvalitativne razlike konec koncev izraz kvantitativnih razlik).

Če pozabimo na teoretsko spoznavanje, ki je avtonomno polje znanstvenega dela, in izničimo diferenco med občim in skupnim delom, v bistvu ukinjamo znanost. Vsako razumevanje znanosti le skozi tehnologijo, industrijo (da bi tako dojeli njeno neposredno produktivnost), skozi medij materialnega dela ukinja posebnost znanosti in s tem posebnost njene proizvodilne sile, ki je odločilna za razumevanje možnega prevrata kapitalne proizvodnje v dejansko podružbljeno proizvodnjo.

Isto velja tudi za tiste interpretacije znanosti, ki skušajo znanstveno delo prevesti na znano Marxovo definicijo enostavnega delovnega procesa in njegovih momentov (smoter dela, snov dela, sredstvo dela in samo dejavnost). Tako je skušal npr. Althusser predstaviti znanost kot proces transformacije ideologije v znanost (in v teorijo teorij), kot pretvorbo ene občesti v drugo (nižje, prve občesti, ki vključuje ideološko zavest v višje občesti, ki so očiščene od ideologije). Toda tudi ta rešitev problema je le formalna, kajti ne dotakne se produkcije samih občesti kot občesti, v primeri z ostalimi proizvodnjami. Marx je namreč pri enostavnem delovnem procesu mislil ravno na delo, ki je vezano na poseben predmet in naravno snov (katere podlaga je »zemlja«), ne pa na takó kompleksno enoto kot je znanstveno delo. Pri teh enostavnih momentih dela gre torej predvsem za momente materialne produkcije (katere izvorna predstava je še vedno Aristotelov obrtnik in aristotelška shema vzrokov), ni pa še domislil pojma znanstvenega dela kot takega (postavil ga je le v razliko od ostalega dela). Glede na to, da večkrat poudarje ravno ukvarjanje z znanostjo kot »višjo dejavnostjo« ljudi zunaj »delav«, v »svobodnem času«, ki dopušča resnično avtonomno kreativnost, lahko še toliko bolj upravičeno sklepamo na specifično naravo znanstvenega dela pri Marxu, ki ukinja nujno delo, spada v svobodno dejavnost svobodno združenih

² K. Marx: Kapital III, izd. CZ Ljubljana, 1973, str. 119.

individuov. Zato ni zadostna razlaga znanstvene produkcije skozi pojem enostavnega delovnega procesa, izmenjave snovi z naravo ipd., ki pa ostaja v celoti veljavno za tim. »skupno« delo.

Zlasti pa ostaja pri tem nepojasnen sam značaj znanosti kot *splošnega (občega) dela*. Kajti ne le da producira neke občesti, temveč tudi samo po sebi je nekaj občega, ni individualno (čeprav je plod napora individuov), je samo del neke obče prakse, občega izkustva, ki je eminentno družbeno in zgodovinsko delo. Kajti neko znanstveno odkritje, spoznanje, je to le v zvezi s celoto zgodovine znanosti in je samo vedno vsebovano v vseh nadaljnjih znanstvenih dosežkih (kot ugotavlja Vidaković).³ Tako bi razvita koncepcija »občega dela« dala Marxovo analogijo Heglovega pojma uma, ki se razvija v zgodovini in je njeno »konkretno obče« jedro. Ta tipično hegeljanska nota v Marxovi teoriji je ostala nerazvita, s tem pa nerazjasnjena tudi Marxova koncepcija »duhovne produkcije« sploh. Vsekakor pa kaže na trajne in ne-

¹ O pojmu znanosti kot občem delu je pri nas največ in prvi pisal Z. Vidaković (»Opšti rad i ukupni družbeni rad«, IDEJE, 1974, br. 1, str. 133). V tem tekstu je skušal zbrati bistvene značilnosti o znanosti kot občem delu in je prišel do devetih glavnih opredelitev:

1. Rezultat znanstvenega dela je načelno neizrabljiv z uporabo, njegova vrednost sčasoma ne ugaša, temveč se celo povečuje z uporabo, medtem ko je proizvod skupnega dela omejene vrednosti in izrabljiv do uničenja.

2. Rezultate občega dela lahko izkorišča vsak čas neomejeno število uporabnikov, rezultat pa je še vedno obči, s povečanjem števila uporabnikov se znanstveno spoznanje izpopolnjuje, vsega tega ni pri običajnih produktih.

3. Vrednost rezultatov občega dela ni dokončna, je neizčrpna.

4. Delovni čas ni relevanten za rezultat znanstvenega dela in ni merilo njegove vrednosti (niti prometne ne, če smem dopolniti avtorja).

5. Znanstveno delo se neomejeno povezuje z drugim istovrstnim delom, ne glede na časovno ali prostorsko oddaljenost, in ima istoveten obči cilj, spoznanje objektivne stvarnosti.

6. S kombinacijo in povezovanjem znanstvenega dela nastopi nov znanstveni rezultat in ravno v tem sintetičnem momentu znanstvenega dela leži njegova najvišja vrednost.

7. Do novega spoznanja pridemo le prek aktiviranja že družbeno obstoječih znanj, zato je ustvarjalno delo in razvijanje zgodovinsko doseženega spoznanja. Moč posamičnega raziskovalca ni posamična, temveč obča, to delo ne pozna načelne razlike med vzgojo in delom.

8. Znanstveno delo ne pozna dihotomije na individualno in družbeno plat, vsak posamičen rezultat je reprezentant občega.

9. Znanstveno delo je ustvarjalno, ne prenaša prisile, je moment samouresničenja znanstvenika, angažira celotno osebnost, zahteva osebno avtonomijo, ustvarjalnost, družbenost delavca. V znanstvenem delu je ustvarjalen prototip svobodne dejavnosti, je torej tip vseobče družbenosti (str. 133—139).

Nato Vidaković opisuje prilaščanje znanosti po kapitalu, kar seveda onemogoča znanost, da bi v polni meri predstavljala ideal, ki je zarisani v zgornjih točkah. Toda kljub temu avtor veruje v moč znanosti, ki bo zaradi svoje obče narave sam revolucionarna sila, in razvoj znanosti bo zanj sam po sebi pripeljal do neogibnosti revolucionarne spremembe, ki jo bo šele osvobodila sedanjih okov produkcije.

S to svojo optimistično vero in tezo kritizira vse negativistične teorije znanosti, posebej Marcuseja in njegovo radikalno kritiko moderne znanosti. Pri tem pozablja ravno na možnost odtujitve same znanosti od svojih osvobodilnih možnosti (ki jih afirmativno zajame v devetih točkah), ki postane le splošen teoretski model »funkcioniranja« sveta, nevtralen nasproti njegovim antagonizmom in alternativni barbarstva. Če upravičeno kritiziramo Marcusejevo pretiravanje v prikazu sodobne znanosti, pa je njegovo racionalno jedro v prikazu kapitalsko funkcionirajoče znanosti, ki se dejansko spreminja v teorijo tehnologije manipulacije.

odstranljive heglovske motive in vsebino Marxove teorije, ki segajo tudi zunaj dialektične metode.

Prav tako zgrešimo bistvo znanosti, če jo absolutiziramo v nekaj ne- in nadzgodovinskega, v lažno avtonomijo zunaj celote produkcijske (in s tem zgodovinske) prakse ljudi. Tako avtonomijo zahtevajo ravno teze o posebni nevtralnosti znanosti nasproti »interesom« družbe, kajti s tem se ukinja njena zgodovinskost in človeškost, torej tudi racionalnost. Takšno tolmačenje je ravno nasprotni pol tehnološke absolutizacije in skupaj z njim tvori legitimacijsko strukturo sodobne pozitivistične podobe znanosti.

Ob tem poudarjam, da ta »pozitivizem« meri predvsem na »nekritični pozitivizem« znanosti v Marxovem smislu nekritičnega pristajanja na obstoječe (s katerim kritizira predvsem Hegla) namesto »radikalne kritike obstoječega«, ki jo zahteva Marx.

Sodobni teoretski pozitivizem — empirizem (in njemu podobni sistemi funkcionalizma, operacionalizma, bihevizma, kritičnega realizma itd.) pomeni le moment tega globalnega pozitivizma znanosti, ki je podoba stanja duha, ne pa le stvar ideologije.

Teoretski pozitivizem, analitični empirizem je lahko nastal kot legitimacijska teorija le takrat, ko je zgornji globalni pozitivizem že vladal kot duh, kot splošno stanje znanosti in ga je bilo treba le še teoretsko eksplicirati. Kot zavestna teoretska eksplicacija tega stanja nikakor ni nekaj negativnega in nujno vključuje tudi moment kritike in refleksije. Zato nikakor ne zanikam dosežkov analitično-empirične teorije znanosti (posebej v logiki), kritiziram pa njeno samozaprtoost, ki onemogoča vsakršno spoznanje globalne krize znanosti in je zato ideologija znanosti kot nečesa neproblematičnega (edino smiselnega ipd.).

Ko govorim o kritiki pozitivizma, tedaj menim kritiko tistega stanja znanosti, ki jo po mojem ravno ukinja kot specifično, obče delo, ne pa le kritiko teoretskega pozitivizma in podobnih teorij.

Znanost je v svoji teoretski dejavnosti pretvarjanje občega izkustva na teoretsko raven znanstvenega spoznanja. To spoznanje zopet povratno vpliva na izkustvo in na celokupno družbeno produktivnost, oziroma na celokupno prakso ljudi. Znanstvena produkcija je tako teoretska kot praktična, lahko celo rečemo, da je najbolj teoretska ravno takrat, ko je avtonomna in integrirana v celokupno družbeno produkcijo in dejavnost človeka. Njen subjekt tedaj ni le posamični znanstvenik, neposredni uporabnik ali družba nasploh, temveč mora biti v idealnem primeru to le dejansko podružbljen človek, ki mu je sama znanost obča moč, s katero si šele lahko ustvari racionalno — človeški odnos do narave in zgodovinsko posredovanje človeškega sveta sploh.

Znanost, ki skuša v svojem napredovanju svoje delo izolirati od napredovanja same družbene prakse, od življenjskih potreb produkcijskih sil, ostane zato abstraktna, ideološka in neustvarjalna. Taka abstraktna neodvisnost namreč ne omogoča zgodovinske produktivnosti znanosti, temveč le polovično produktivnost izoliranega duha, ki sam iz sebe prede svet.

Povezanost znanosti v celoti družbene prakse — proizvodnje, torej v celoti bista človeka, je racionalna le takrat, kadar se avtonomno, a kljub temu praktično nanaša na potrebe ljudi in proizvodnje življenja, ko se torej niti ne vdaja neposrednim interesom proizvodnje (npr. tehnologije, industrije) niti ne vztraja v videzu popolne avtonomije in nevtralnosti do obstoječega.

Taka racionalnost znanosti pa bistveno zahteva ravno kritičen odnos do sveta, do načina njegove produkcije in reprodukcije, do svoje vloge v tem procesu in do svoje lastne znanstvene, teoretske in praktične produktivnosti.

Res je, da je že sama tehnološka in masovna industrijska družbena uporaba znanosti revolucionarna, toda revolucionarna je glede na obdobja in razmere, ko je bila kontemplativna in nepraktična dejavnost izoliranih individuov, vendar s tem še nista izčrpani njena produktivnost in revolucionarnost, lahko ju tudi izgublja.

Zato tudi Marx loči dva možna načina uveljavljanja znanosti kot neposredne produktivne sile. Eden je tisti, ki velja v socializmu, drugi pa vlada v kapitalizmu. Toda že znanost, kot se uveljavlja v kapitalistični proizvodnji, vsebuje potenciale za njeno polno vlogo v socializmu (ki za Marxa med drugim zahteva tudi avtomatizacijo). Tako afirmativno trdi Marx v »Očrtih h kritiki politične ekonomije«: »Kolikor bolj se razvija velika industrija, toliko manj je ustavrjanje resničnega bogastva odvisno od delovnega časa in od količine uporabljenega dela, pač pa od moči dejavnikov, ki so v delovnem času v gibanju... in katerih powerful effectiveness sama ni v nikakršnem razmerju z neposrednim delovnim časom, ki je potreben za njihovo produkcijo, temveč je predvsem odvisna od spošnega stanja znanosti in od napredka tehnologije ali od uporabe te znanosti v produkciji... Delo se ne zdi več tako zaprto v produkcijski proces, temveč postaja človek čedalje bolj čuvaj in usmerjevalec produkcijskega procesa... Človek stopi ob produkcijski proces, namesto da bi bil njegov glavni dejavnik. V tej spremembi nista niti neposredno delo, ki ga opravlja človek sam, niti čas, v katerem dela, temveč je prilashčanje njegove obče produktivne sile, njegovo razumevanje narave in njeno obvladovanje s tem, da obstaja kot družbeni organizem — skratka je razvoj družbenega individua veliki temeljni steber produkcije in bogastva. Tatvina tujega delovnega časa, na kateri temelji sedanje bogastvo, je pač hudo revna osnova v primerjavi s to novo razvito, ki jo bo ustvarila velika industrija sama. Brž ko ni več delo v neposredni obliki veliki vir bogastva, preneha in mora prenehati biti njegovo merilo delovni čas in s tem menjalna vrednost (merilo) uporabne vrednosti. Preseženo delo množice preneha biti pogoj za razvoj splošnega bogastva, prav tako kot nedelo maloštevilnih preneha biti pogoj za razvoj vsesplošnih moči človeške glave. S tem se zruši produkcija, ki temelji na menjalni vrednosti.«⁴

Očitno gre tu za tako osvobojeno produkcijsko vlogo znanosti, ki ne trpi nobenega drugega bistvenega merila dela kot prav v delo vloženo obče delo, kot najbolj podružbljeno formo dela sploh. Zato je taka neposredna produktivnost znanosti (in tehnike) možna šele onkraj sveta preseženega dela in menjalne vrednosti (kapitalizma). Res pa je, da se ta proces začne že z običajnim vnašanjem znanosti v proizvodnjo (industrijo), a se v njej ne izčrpa. Kajti znanost kot obča mera vrednosti dela (produkcije), v popolni integraciji občega in skupnega dela, onkraj razlike med nujnim delom in svobodo, je veliko več kot zgolj njena tehnološka izraba v veliki industriji (npr. v avtomatizaciji). Res sledi razvoj znanosti (posebej naravoslovja) razvoju materialne proizvodnje, toda znanost, ki razvija »družbeni individuuum«, se sama nahaja tudi zunaj nuje materialne produkcije in zunaj individuuum zunanje nuje dela

⁴ K. Marx: Temelji slobode (Grundrisse), Naprijed, Zagreb, 1974, str. 292.

sploh. Zato je tu možna redukcija potrebnega dela družbe na minimum, porast prostega časa, »čemur tedaj ustreza umetniško, znanstveno itd. razvijanje individua, zahvaljujoč se za njih vse osvobojenemu času in ustvarjenim sredstvom«. (ibid). Nasproti tej idealni sliki prihodnje vloge znanosti stoji znanost kapitalizma.

Kapital izkorišča razpoložljivi prosti čas le za oploditev samega sebe, čeprav s tem seveda tudi posredno pospešuje produkcijo. Na eni strani omogoča nastanek prostega časa, da bi z njegovo pomočjo razvijal tiste produktivne sile, oziroma tiste njihove strani, ki niso zajete v neposredno produkcijo. Sem sodi najprej znanstveni napredek, oziroma proizvodnja sredstev za proizvodnjo⁵ (znanost, tehnologija). Množina prostega časa je vsekakor odvisna od že dosežene stopnje produktivnosti, zato le visoko razvita proizvodnja lahko razvija produktiven prosti čas, ki znova razvija tudi njo samo. Toda v kapitalizmu je po Marxovi analizi ta rast in formiranje prostega časa omejeno z značilnostjo kapitalizma, da se delo in vse družbene moči meri z delovnim časom, ker le tako lahko določa družbeno in tržno vrednost dela, oziroma družbeno vrednost dela kot tržno vrednost in obratno, prek tega vodi trg dela in delovnih proizvodov (v katerih je tudi vsebovano, akumulirano družbeno delo).⁶

»Proizvajalne sile in družbeni odnosi — oboje predstavlja različne strani razvoja družbenega individua — se zdijo kapitalu le sredstvo in zanj tudi so sredstvo, da bi proizvajal izhajajoč iz svoje omejene osnove.«⁷

Tako pride kapitalizem v osnovno protislovje ravno v tem, ker mora po eni strani vedno bolj razvijati produktivnost družbenega individua, torej predvsem obče delo (znanost, tehnologija), da bi omogočal nenehno rast produkcije (s tem pa samoploditev kapitala), po drugi strani pa zavira razvoj te produktivnosti, ko skuša še vedno ohraniti abstraktno mero dela (tako dela v neposredni proizvodnji kot tudi dela, ki se odvija v prostem času), ker le tako lahko ohranja tržno vezano proizvodnjo, ki je osnova kapitalski produkciji (njegov cilj je »neposredna vrednost, neuporabna vrednost«.⁸ Znanost je kapitalu le sredstvo samoploditve.

Z razvojem tega protislovja se tudi pripravljajo pogoji za ukinitve antagonistične eksistence svobodnega časa, kjer bo »potreben delovni čas dobil svojo mero v potrebah družbenega individua«, a družbene proizvodjalne sile bodo rasle tako hitro, da bo ravno zaradi njihove razvitosti in osvobojenosti od vsake delu zunanje, abstraktne ali postvarele prisile rastle tudi prosti čas vseh, ukinila se do degradacija individua na golega delavca in njegovo »podrejenost delu.«⁹

Ravno tu je tudi rešitev navideznega paradoksa, ki se pojavlja pri Marxu, ko na eni strani govori o osvoboditvi dela (izpod kapitalskega načina produkcije kot osvoboditev vseh družbenih produktivnih potenc, torej osvoboditev človeka), na drugi strani pa večkrat poudarja tudi »ukinitve dela«. Gre za takšno zgodovinsko in s tem dialektično posredovano osvoboditev dela,

⁵ K. Marx, ibid., str. 295.

⁶ K. Marx, ibid., str. 295—296.

⁷ K. Marx, ibid., str. 295.

⁸ K. Marx, ibid., str. 296.

⁹ K. Marx, ibid., str. 297.

ki je osvoboditev zunaj *nuje dela*, ki cepi delo na nujno in svobodno (in svobodno delo zopet podreja zahtevam nujnega dela) in ki podreja človeka kot delavca njegovemu delu.¹⁰

Zaradi tega ne smemo pojmovati Marxovo ukinitve dela kot zamenjavo dela z igro ipd., s stvarjo onstran dela, temveč z *osvoboditvijo dela za člo-*

¹⁰ S tem so zavrnjene tudi vse teze o Marxu kot »mislecu tehnike« (K. Axelos), o mislecu, ki mu je absolut delo, oziroma tehnizirana znanost kot vrhovno udejanjenje dela (V. Sutlić), ki ga v bistvu zvajajo zopet na misleca dominacije, ne pa osvoboditve.

Pri pojmu osvobojenega dela je treba vedeti, da gre tu Marxu najprej za buržoazno osvoboditev dela, za osvoboditev delavca od vseh naravnih in družbenih ovir za vstop v trg delovne sile. Kapitalizem je pravzaprav družba, ki je osvobodila ljudi za delo, zato se šele v tej družbi razpozna delo (produkcija) kot gonilo družbe in zgodovine. Skratka, abstraktum »delo« šele v kapitalizmu stopi iz splošnih okvirov »elementarnega procesa dela« (ki so splošno veljavni za vsako enostavno delo) v konkretno občo »dela«. Zato je tudi mogel že Hegel v svojem pojmu »gibanja pojma (uma)« skozi zgodovino dojeti delo kot proces samooblikovanja človeka, čeprav idealistično. V kapitalizmu se pojavlja konkretna oblast dela kot enotnost mnogostranega (vrednosti, kapitala, trga, proizvajalnih sil in odnosov itd.). Zato Marx poudarja, da je »delo« kljub svoji enostavnosti v bistvu moderna kategorija, kot so moderni tudi odnosi, ki porajajo to enostavno abstrakcijo in v tej moderni podobi je šele objektivno prisotna kot univerzalna družbena kategorija. (K. Marx, Temelji slobode, str. 29 do 30). Šele tu je delo tudi dejansko, ne le kot kategorija, postalo sredstvo za ustvarjanje bogastva nasploh in je prenehalo biti zraščeno z individuali v neki posebnosti, individuuum je lahko postal »delavec« oziroma »lastnik dela«. Šele iz analize buržoazne družbe lahko izločimo delo (proizvodnjo) kot bistveno za vse prejšnje družbe. »V anatomiji človeka je ključ za anatomijo opice« (ibid, str. 31). Prejšnje družbe so sicer vsebovale potence buržoazne družbe, vendar zato ne smemo zvesti vseh družb na buržoazne, brž ko ugotovimo splošno prisotnost kake kategorije v vseh teh družbah.

Toda ta osvoboditev dela, ki pripelje na plan kapitalistično družbo dela, še vedno ni osvoboditev ljudi, kajti ljudje so ravno kot naključni individui v glavnem bodisi »delavci« bodisi »lastniki dela« (in proizvodnih sredstev), so torej podrejeni kategoriji »delo«, ki jih kot njim tuji zgodovinski subjekt vleče skozi zgodovino. Delo je »konkretno obče« (Hegel) kapitalistične družbe. To je še vedno odtujitev, prav zato ker se je osvobodilo »delo« (proizvodne sile kot take) na račun njihovega življenjsko realnega nosilca, človeka oziroma ljudi, ki proizvajajo ali porabljajo proizvode. Zato se tudi lahko uvede obča, abstraktna mera družbene vrednosti dela, ki velja za vsako delo (namreč delovni čas), in lahko nastopi »svobodni trg«, »vlada denarja« in kapitala. Svoboda se zato tu kaže kot nekaj onkraj dela, prosti čas, toda tudi tega okupira »delo«, ker mora v tem času ustvarjati »sredstva za proizvodnjo«. Človek je kot delavec »podrejen pod delo« (Marx), delo samo je v tej osvoboditvi samega sebe še »odtujeno delo«, čeprav se v svoji celotni absolutnosti, tj. abstrakciji povzdigne v »princip« (K. Marx, MEID I, str. 328).

Nasproti temu stanju pa Marx postavlja osvoboditev človeka, torej družbo, kjer bo »konkretno obče« sam človek in tedaj tudi ne bo več podrejen kakršnikoli obči moči, tudi »občemu človeku« ne.

Tedaj bo mogoče dejansko zvajanje človeka na njega samega, ki ga je začel že kapital prav z »osvoboditvijo dela« Z realno osvoboditvijo človeka bo realno svobodno tudi delo, namreč kot moment aktivnosti svobodnih ljudi Marx ga imenuje »svobodna dejavnost«. Družbeno nujno delo bo sicer še vedno potrebno, a prav avtomatizirana proizvodnja bo omogočila nadzor nad tem delom, ne pa podrejenost njemu.

Zato Marxova shema osvoboditve človeka nikakor ne temelji na »osamosvojitvi« absolutna »dela« (proizvodnje), tudi znanstvene proizvodnje ne, kajti to je napravil in dokončal še kapitalizem. V tem smislu je v komunizmu delo ukinjeno (kot pravita Marx in Engels že v Nemški Ideologiji). Čeprav velja, da je »delo ustvarilo človeka« (Engels) pa to ni absolutno dejstvo vse zgodovine, kajti konec koncev mora človek ustvariti človeka (svobodnega človeka). Zato je proces zgodovine le proces samo-ustvarjanja človeka z delom, pri čemer mora biti nadvladano tudi delo samo.

veka, ne le dela samega (zato tudi osvoboditev dela od dela). V tej osvoboditvi je šele delo svobodno, ker je svoboden človek, ki je njegov subjekt, kot »proizvajalec«, ki ustvarja po meri svoje univerzalne narave, torej svobode.

V tej osvoboditvi (ki je šele dokončna osvoboditev izpod razrednih form družb) je igra vsebovana v samem osvobojenem delu, ne pa kot njegova zamenjava. Takšno delo Marx večkrat imenuje tudi »svobodna dejavnost« (svobodno asociiranih individuov), da bi ga ločil od kapitalsko osvobojenega dela, ki temelji v osvoboditvi individua od vsake »naravne« vezi — »za delo« in za svobodno prodajo dela kapitalu.

Neposredna vključitev občega dela v produkcijo je bistven pogoj tako za kapitalsko kot tudi za dejansko podružbljeno produkcijo, in to je tudi njuna bistvena zveza. Le tako si namreč omogoča nastop dejansko, neodtujeno podružbljeno delo, oziroma stapljanje individualnega in družbenega dela. Predpostavka za to je ravno »podrejanje prirodnih sil družbenemu razumu« in s tem dela, razvitega kot »avtomatski proces«. ¹¹

Zato se tudi proizvodnja stalnega kapitala (ki neposredno skrbi za ohranitev in napredek družbene produkcije) kaže kot višja stopnja kapitalске proizvodnje (nasproti proizvodnji prometnega kapitala), tu je kapital sebi smoter. Kjer je kapital najbolj blizu dejansko podružbljeni proizvodnji, je najmočnejši, a zato je tam tudi najbolj protisloven, povzroča največje nasprotje možnostim razvoja same družbene produktivnosti, torej človeka, zato je tudi najhujša ovira dejanski osvoboditvi ljudi. ¹²

S tem ko ovira poln razvoj prostega časa, tj. prostora za prost razvoj individuov (ki je za Marxa celo »največja proizvodna sila«, ki tako povratno vpliva na »neposredni proces proizvodnje« ¹³), ovira bistven pogoj za obstoj samega sebe in človeka sploh, namreč razvoj vseh produktivnih sil sploh.

Svobodni čas je po svoji kvaliteti več kot zgolj prostost od nujnega dela (v tej obliki predvsem obstaja danes), je »počitek in čas za višjo dejavnost«, ki pretvarja svojega lastnika »naravno v drugačen subjekt in kot tak drug subjekt tedaj vstopa v neposredni proces proizvodnje. Ta proces je istočasno disciplina, v odnosu na nastajajočega človeka in dejavnost, eksperimentalna znanost, materialno ustvarjalna in opredmetujoča se znanost v odnosu na nastalega človeka, v katerega glavi eksistira akumulirano znanje človeštva«. ¹⁴

Tu je očitno izrečena misel, da ravno znanstvena dejavnost (kot eksperimentalna znanost za Marxa tu ne velja le naravoslovje, temveč znanost, ki ima splošno izkustveno relevantno, s katero lahko deluje tudi kot materialna in opredmetujoča sila) obstaja na eni strani kot predmet »višje dejavnosti« v »svobodnem času«, na drugi strani pa ob tem, ko neposredno razvija samega individua v kreativen subjekt (kajti po prejšnjem je »poln razvoj individua največja proizvajalna sila«), vstopa kot neposredna proizvodna sila v proces proizvodnje. Torej nikakor ne nastopa le kot tehnološko produktivna sila, temveč primarno kot sila, ki razvija sam človeški substrat, subjekt proizvodnje v »največjo proizvajalno silo«. S tem postaja znanost ne le vez skupnega in občega dela v procesu neposredne proizvodnje, temveč tudi vez med nujnim

¹¹ K. Marx: Temelji svobode, str. 298.

¹² K. Marx, *ibid.* 299.

¹³ K. Marx, *ibid.*, str. 301.

¹⁴ K. Marx, *ibid.*

delom in svobodo dejavnosti, ukinja njuno obema zunanjo podvojenost in s tem omogoča nastop dejansko podružbljene produkcije in svobodne dejavnosti ljudi.

Kapitalizem pa s svojim vztrajanjem na podvojenosti in nasprotju nujnega in svobodnega dela, kapitala, tržne menjave ipd. sili svobodno delo pod svojo oblast (ga s tem ukinja kot dejansko svobodno delo v delo v službi kapitala), nasprotuje ne le dejanski osvoboditvi ljudi, temveč tudi razvoju osnovnih, materialnih produkcijskih sil in razvoju same znanosti.

Tako pride do tega, da so v kapitalizmu »vse znanosti postavljene v službo kapitala... Iznajdba tedaj postane trgovski posel, a uporaba znanosti na neposredno proizvodnjo pogled, ki jo določa in spodbuja.«¹⁵

To seveda ni nastalo samo po sebi, temveč je plod družbenega razvoja. Kajti še preden se je mogla znanost in tehnika produktivno vključiti v proizvodnjo, npr. v industrializaciji prvotnih manufaktur, se je moralo delo spremeniti v mehansko delo, torej razviti delitev dela.¹⁶ Tu ne gre le za enostavno delitev dela na vedno bolj specializirane dejavnosti, ki jih vršijo posamični individui, temveč za razvojne razredne delitve dela, delo, ki je ostro razdeljeno na »ukazovalno« (načrtovalno) in »izvrševalno« delo in v okviru tega se nato vsako od njiju še posebej deli. Delitev dela na mehanske dejavnosti ustreza razbitju obrtniške proizvodnje, ki je še poznala organsko povezavo izvrševalnega in načrtovalnega dela na neko delo, ki pozna kot organsko celoto dela le skupnost proizvajalcev, kjer vsakdo izvršuje določen del tega dela. Čeprav je to napredek v smeri podružbljanja dela, pa je nazadovanje glede na vrednost dela za razvoj samega individua.

Taka delitev dela, ki je družbeno zgodovinski rezultat, je šele lahko pogoj prvega produktivnega vstopanja znanosti v neposredni proizvodni proces, prav prek tehnologije. Takrat pa je sama tehnologija postala poglavitno gonilo znanstvenega razvoja in s tem materialne produkcije v celoti.

Delo znanosti sodi med duhovno delo, in ker kapitalizem še pogloblja razliko med fizičnim in duhovnim delom, se tudi znanost odtrga od prejšnje organske celote dela in postane samostojna potencia proizvodnje. Toda, kot pravi Mart v Kapitalu, je že začetek manufakturne proizvodnje dosegel kopičenje duhovnih potenc proizvodnje na strani kapitala in njihovo izgubljanje na strani živega dela. Te potence se pojavijo nato kot tuja moč nad delom. Ta proces razstavljanja dela na duhovno in materialno delo »konča v veleindustriji, ki loči *znanost* kot samostojno produkcijsko silo od dela in jo prisili služiti kapitalu.«¹⁷

Marx tu citira v potrditev svojega mnenja tudi W. Thompsona: »Znanstvenik in proizvajalni delavec sta daleč narazen in namesto da bi znanost v delavčevih rokah množila njegove produktivne sile zanj samega, se je skoraj povsod postavila proti njemu. Znanje postane instrument, ki se da ločiti od dela in mu lahko postane nasprotno.«¹⁸

Delavec, ki stopa v proces sodobne industrijske proizvodnje, najde industrijski strojni sistem že povsem izgotovljen in vnaprej dan, to je objektivni

¹⁵ K. Marx, *ibid.*, str. 291.

¹⁶ K. Marx, *ibid.*, str. 291.

¹⁷ K. Marx: *Kapital I*, izd. CZ Ljubljana, 1961, str. 412.

¹⁸ K. Marx: *Kapital I*, *ibid.*

organizem proizvodnje, medtem ko je bil sklop družbenega dela v manufakturi še povsem subjektiven (kombinacija delnih delavcev).¹⁹ Tako se delavec najprej podredi objektivnemu mehanizmu proizvodnje, ki mu stoji nasproti kot tuja moč, popredmetenje občega in družbenega dela, do katerega sam osebno nima nobenega interesa, kajti njegov interes je čim dražje prodati svojo delovno zmožnost. Zato od tako vključenega delavca ne moremo pričakovati takega globljega interesa za delo, ki ga opravlja, za njegov globalni nadzor. Zato tudi ni subjekt delovnega procesa, pa četudi je ta proces avtomatiziran in mu delavec formalno »stoji ob strani«. Pa tudi kapitalist sam nima interesa po racionalni in osebni prisvojitvi znanosti, ker jo le »porablja« v interesu »napredka proizvodnje« oziroma bolj kapitala. Znanost vobče ne zanima kapitalista, kot pravi Marx, toda to ga ne ovira v njenem izkoriščanju. »Tuja' znanost se pripaja kapitalu enako kakor tuje delo. 'Kapitalistično' prisvajanje in 'osebno' prisvajanje bodisi znanosti, bodisi materialnega bogastva, pa sta dve popolnoma različni stvari.«²⁰

Torej znanost v resnici v kapitalizmu ne najde dejansko racionalnega družbenega interesa, kajti njena uporaba prek interesov kapitala v industriji (in v vsej družbi) je *izkoriščanje občega dela*, kot kapital izkorišča tudi živo delo. Tako znanost kot delavec torej tu proizvajata na odtujen način, njuni proizvodi začno stopati proti njima (za sodobno znanost glej npr. njeno predvsem militaristično in na brezobzirno proizveden dobiček usmerjeno »uporabo«, ki se vedno bolj obrača proti ljudem in tudi proti znanosti kot »napredku v resnici«).

Ni si torej znanost sama iz sebe izborila svoje produktivne vloge, temveč je bil to plod zgodovinskega razvoja družbe (torej človeka kot celote vseh produkcijskih sil in odnosov), in prav tako bo le ob pomoči celovitega prevrata družbenih sil in odnosov lahko dobila svojo polno in dejansko človeško-racionalno vrednost.

Tehnološka forma dela torej ni njegova usoda, njegovo bistvo, tudi ni tehnološka uporaba znanosti njena edina in najvišja uporaba, zato izključno tehnološka usmerjenost znanosti pomeni izraz njene podrejenosti kapitalu. Zato ta »ekstenzivna teorija« produktivne sile znanosti ni teorija, ki bi ustrezala socializmu in komunizmu, temveč je tehnokratska ideja. Znanost, ki jo je lahko uporabil in jo uporablja kapital, je sama prirejena kapitalu, ne pa »čista znanost«.

A tudi sama tehnologija je prirejena, oziroma služi kapitalu, s tem ko se uveljavlja na tak način, da se ohranja razredna delitev dela. Po eni strani se uveljavlja zgolj v sferi izvrševalnega dela (delovni stroji) z minimumom vloge načrtovanega, miselnega dela (tekoči trakovi ipd. enostavna avtomatizacija) ali pa ločeno v sferi načrtovalnega dela, kot projektiranje možnih delovanj in postopkov (četudi računalniško). Povezave med obema uveljavitvama ni. Tudi sodobna kibernetična avtomatizacija se zato često skrči le na pritisk na gumb in preproste gibe, ki sicer omogočajo avtomatsko obdelavo materije, toda nikakor še ne pravega nadzora nad celoto delovnega procesa in njegovim družbenim smislom, ki jo zahteva Marx za obdobje socialistične in komunistične družbe.

¹⁹ K. Marx: Kapital I, str. 437.

²⁰ K. Marx, ibid., str. 438.

Tako vstop znanosti kot občega dela (oziroma kot koncentriranega družbenega in zgodovinskega dela človeka) v kapitalsko produkcijo še poveča delitev dela, med drugim tudi delitev duhovnega in materialnega dela, kar potiska tudi znanost kot teoretsko produkcijo v take oblike teorij, ki to delitev ohranjajo in potrjujejo na abstraktni ravni. To sili znanost, da se tudi teoretsko organizira kot neposredno ali posredno opravičilo kapitalistične družbe. Zato je nujna nenehna prepletenost ideologije in dejanskih spoznanj v znanostih, kot jih producira kapitalsko formirani svet. To je dejansko rezultat silovitega pritiska na samo znanost s strani razvoja vseh produkcijskih sil družbe, da bi jo privzele vase, in same odprtosti znanja v svet, na drugi strani pa vsaj posredno vplivajo tudi razni posebni, parcialni interesi kapitala na parcialnost znanstvenega dela in nezmožnost celovite refleksije svoje dejavnosti pri znanstvenikih.

Prav tako je razumljivo umerjanje vseh znanosti kapitalistične družbe ravno po naravoslovju. Kajti naravoslovja, ki je primarno usmerjeno k materialni naravi, daje največ neposredno produkcijsko relevantnih rezultatov (v sklopu industrije), vse druge znanosti (razen logike in matematike ter ekonomije) pa služijo bolj ali manj družbenemu organiziranju produkcije in tržne menjave oziroma organiziranju družbe (kot politične družbe), ki je še vedno enostransko odvisna od materialne produkcije. Tehnološki značaj znanstvenih teorij, tez in spoznanj, ki ponavlja specifične forme gospostva in manipulacije (kot specifičnih oblik obstoja tehnike danes), je družbeni rezultat, ne pa bistvo znanosti. (Šele sodobna tehnologija, ki omogoča aktivno »komunikacijo« s predmetom dejavnosti, z naravo in z drugimi sodelavci, prerašča to manipulacijsko raven tehnologije in njej prirejenih znanosti, teoretsko pa zahteva globalno družbeno analizo o pogojih in oblika dela, torej že presega »pozitivizem znanosti«.)

Tudi umerjanje vseh znanosti po metodah in rezultatih naravoslovja ni nevtravno, temveč ustreza ravno »nezgodovinski« in nedružbeni naravnosti znanosti, ki ustreza kapitalizmu. Zato se tudi družbene znanosti tu pojavljajo v formah »tehnologij«, »operacionalizmov«, »funkcionalizmov«, kibernetik statusa quo, organističnih teorij itd., saj sicer ne morejo biti socialno relevantne v okviru teh družb. Po drugi strani pa se znanost tu nujno zapira v slonokoščene stolpe čiste znanosti, abstraktne teorije, da bi tako le obranila določeno avtonomijo in da bi tam zares znanstveniki delovali kot »svobodni raziskovalci«.

To pa seveda zopet sili v abstrakcijo od družbe in zgodovine, v tak ali drugačen naturalizem in vsaj posredno v opravičevanje obstoječega kot edino možne racionalnosti.

Toda za Marxa je ravno spoprijem z družbeno usodo in zgodovinsko potjo znanosti predpostavka za dejansko znanstvenost, t.j. neideološkost znanosti. Nobena znanost, tudi naravoslovje, ne more nekaznovano črtati zgodovinskega procesa svojega lastnega formiranja in formiranja narave. Značilnost tega »abstraktnega naravoslovnega materializma, ki abstrahira zgodovinski proces« je ideološkost, kar se pokaže, kot pravi Marx, že »viz abstraktnih in ideoloških predstav njegovih glasnikov, kakor hitro si upajo prestopiti meje svojega specialnega področja«.²¹

²¹ K. Marx, *ibid.*, str. 423.

Tudi znanost se torej lahko odtujeno udejanja in služnost kapitalu jo napravi za »neneutralno«. Marx ni posebej razvijal teorije odtujene znanosti oziroma znanosti v obdobju kapitalizma (razen politične ekonomije, kjer natančno kritično sledi ideološkim rešitvam meščanske politične ekonomije). Na razpolago je imel predvsem naravoslovne znanosti, saj družbenih znanosti v pravem smislu še ni bilo (razen zgodovine in politične ekonomije). V samem naravoslovju pa se protisloven položaj znanosti kaže le posredno, saj njegova naravnost na zunanjo naravo ne omogoča veliko neposrednih zgodovinskih in družbenih refleksij, sam predmet sili v abstrakcijo od zgodovine.

Pač pa je zlasti Engels skušal razviti kritiko znanosti s stališča nujnosti dialektičnega mišljenja, ki je ravno zgodovinsko mišljenje. V pojmu »metafizičnega« značaja klasičnega naravoslovja in sploh vseh znanosti je skušal združiti negativno plat takratnega naravoslovja, v vključitvi »dialektičnega mišljenja« pa je videl edini izhod iz krize, kar pomeni ravno oživitvev zgodovinskega mišljenja v znanostih.²²

V tem smislu sta tako Engels kot Marx ostala zvesta svoji ideji »ene same znanosti«, ki je »znanost zgodovine« (»zgodovina ljudi« in »zgodovina narave« — N. ideologija), katere vrh je označil že mladi Marx kot »človeško naravoslovje ali prirodno znanost o človeku.«²³ Kajti že tedaj je vedel: »Zgodovina sama je dejanski del zgodovine narave, spreminjanja narave v človeka. Naravoslovje bo postalo pozneje prav tako znanost o človeku, kot bo znanost o človeku obsegala naravoslovje: bo ena znanost.«²⁴

Znanosti kot moment osvobodilne samodejavnosti ljudi v revolucionarni praksi nastopajo kot tisto obče v gibanju, ki tudi teoretsko zasnuje osvobajanje človeka kot »zvajanje človeka na njega smega«.

Te revolucionarne možnosti znanosti Marx in Engels nista podrobneje razvijala, toda jasno je, da sta ravno s svojim znanstvenim in kritičnim delom dala zgled za udejanjanje te možnosti. Pri obeh pa nastopa njuna znanstvena dejavnost (pri Engelsu tudi na področju naravoslovja) v teoretski kritiki (politične ekonomije, zgodovine, filozofije, prava, naravoslovja), ki je v bistvu boj proti »nekritičnemu pozitivizmu« v znanosti na eni strani in odpiranje novih revolucionarnih možnosti znanosti s tem, ko sprejmejo vase refleksijo zgodovinskega procesa njegovega formiranja, zgodovinsko analizo formiranja njihovih pojmov, teorij in rezultatov, družbene relevantnosti itd. V najabstraktnejšem miselnem področju se to za oba ujema v osvojitvi racionalne dialektične metode. Marx ji včasih pravi tudi »metoda vzpenjanja od abstraktnega h konkretnemu« (v Grudrisse), k organskemu prepletanju analize in sinteze, ki napreduje do vedno bolj bogate opredelitve svojega predmeta, ki se pojavi bogato kot »konkretno«, kot »sinteza mnogih določil«, torej »enotnost mnogostranega«, ki je tako konec kot tudi dejanska »začetna točka opazovanja in predstave.«²⁵ Tisto, kar jo združuje s Heglovo metodo dialektike, je je nedvomno specifičen proces — enotnost analize in metode, v kateri se pojem sam giblje, da bi tako prišli do znanstvenega rezultata v abstraktno-

²² Temeljni prispevek k tej temi je knjiga dr. Božidarja Debenjaka: Friedrich Engels — Zgodovina in odtujitev, Obzorje Maribor, 1970.

²³ K. Marx: Pariški rokopisi, izd. v K. Mairx, F. Engels, Izbrana dela (MEID) I, CZ Ljubljana, 1969, str. 342.

²⁴ K. Marx: Pariški rokopisi, ibid.

²⁵ K. Marx: Temelji slobode, str. 26, 27.

konkretni enotnosti pojma. Tisto, kar jo najbolj loči, je verjetno v tem, da sta Marx in Engels vzela dialektiko konkretnega resno in nista dovolila, da kak njen rezultat okameni v zunajzgodovinski spekulaciji — abstrakciji, zavedajoč se neizgubljive in primarne konkretnosti zgodovine in sedanje družbe. Vsaka metoda, ki črta ali zanika to konkretnost in jo ne skuša zajeti v svoji miselni poti in v svojih rezultatih kot razvito konkretno vsebino, ki pa ni dokončni rezultat, zapada ideologiji, hipostaziranju določenih zgodovinskih momentov kot absolutnih dejstev in rezultatov, oziroma kot pravi Engels, v metafiziki nedialektičnemu mišljenju.

Seveda pa moramo ločiti te osnovne teoretske sheme in poskuse njene konkretne uporabe v znanostih. Če je Marxu v politični ekonomiji uspelo res ustvarjalno izrabiti to metodo (ki je kritična par excellence), pa to ni tako uspelo drugje, kajti Engelsovi rezultati so večinoma le fragment, zasnutki z mnogo genialnimi intuicijami. Žal se je ta »rezultat« pri kasnejših marksistih večinoma spremenil v dejanski rezultat, v apriorno vsebino marksistične znanstvene teorije in meril. Ne glede na doseg Engelsovih izvajanj je jasna vendarle njegove osnovna intenca, da se povsod doseže razvojno gledanje in razlaga stvari, ki izključno vsako globalno nepovezanost med momenti predmetnosti, ki jo obravnavamo. Dialektika se tu pojavlja kot splošna abstraktna znanost »o splošnih zakonih gibanja in razvoja narave, človeške družbe in mišljenja«.²⁶ Toda kot abstrakcijo jo nikakor ne moremo shematsko uporabiti na vsakem primeru enako, treba je znati negirati in »se jo je treba naučiti«, kot pravi Engels.²⁷ Dialektična negacija, pretvorba kvantitete v kvaliteto imata svoje mesto le takrat, kadar se ohrani možnost procesa in razvoja bitja, na katerem se uveljavljata (torej dialektična negacija ni splošno nasprotje logični negaciji, pač pa njeno »dopolnilo« v razumevanju logike kvalitativnih gibanj in procesov, toda gibanje narave, zgodovine in mišljenja so ravno kvalitativni procesi — so »zgodovinski«).

Zato Engels ostro nasprotuje temu, kar so kasneje počeli mnogi »marksisti«, ko so skušali s temi splošnimi dialektičnimi zakoni razumeti bistvo pojavov in procesov mimo konkretnih zakonov razvoja. Zato je še danes pomembno, da se spomnimo njegovih ugovorov proti metafizični rabi dialektike, ki jo po njegovem dejansko zvajajo na »prazne analogije«.²⁸

Bistveno polje dialektike, ki odloča tudi o tem, da se moramo zavedati teh splošnih dialektičnih zakonov razvojnih procesov, je tudi za Engelsa mišljenje in zgodovina ljudi. Dialektika tu odkriva po njegovem zakone procesov mišljenja in zgodovine, ki se ostvarjajo nezavedno, dokler se jih ne zavemo. Šele zavestna uporaba teh zakonov nam torej omogoča takšno spoznavanje in razumevanje procesov, ki so na ravni njih samih.

Zanimivo je, da se tudi pri tej obči dialektiki ponavlja logika prehoda iz abstrakcije v konkretnost, kot jo razvija Marx. Dokler namreč dialektični zakoni obstajajo le kot abstraktni zakoni sveta in jih uveljavljamo zunaj njihove konkretne podobe v procesih in gibanjih sveta, so le metafizični zakoni. Šele takrat, ko se jih naučimo uporabljati v skladu s predmetom (konkretno), postanejo nujnost. Tako se v ponovnem povratku v konkretnost (kar je se-

²⁶ F. Engels, *Anti-Dühring*, CZ Ljubljana, 1948, str. 161.

²⁷ F. Engels, *ibid.*, str. 162.

²⁸ F. Engels, *ibid.*

veda zopet lahko predstavljeno kot »primer« (negacije negacije) ne vldi le njihova posamična uporaba, temveč uporaba znotraj najbolj razvite konkretnosti, znotraj najbolj razvitega procesa, gibanja, namreč znotraj zgodovine in sodobne družbe. Ravno tu je uporaba teh zakonov najnujnejša, ker je tu stvarnost najbolj dialektična, ker je sam proces tu najbolj dozorel. In kot je znano, velja za Marxa in Engelsa princip, da razvita oblika predstavlja izhodišče za razumevanje manj razvite oblike, ne pa obratno.

Zato ni nenavadno, da se nikakor ne moremo ogniti dialektičnim kategorijam v razumevanju zgodovine in družbe (še posebej modernih družb), saj se tu zedini abstraktna raven dialektične logike vseh naravnih, zgodovinskih in miselnih procesov s konkretno dialektiko zgodovine in družbe v novi »konkretni občosti« marksistične teorije (družboslovja), medtem ko to pri drugih naravnih procesih ni mogoče, ker preprosto še niso procesi v pravem pomenu te besede, ker jih tudi že kot procese dojemamo veliko abstraktnejše in formalnejše kot pa »zgodovinski proces«. Kajti tudi pojem »proces« je abstraktna dialektična kategorija, abstrahirana iz dogajanj v naravi in zgodovini, ki dobi šele v pojmu zgodovinskega procesa in družbenega gibanja svojo polno vsebino, kjer je dialektično razumevanje procesa edino primerno in racionalno (medtem ko npr. naravnih gibanj in procesov nikakor ne moremo razložiti le z dialektiko, potrebujemo konkretne zakone teh gibanj, na njihovi ravni). Torej tudi iz razvite Engelsove pozicije ne moremo sklepati na diamatsko tezo o dialektičnih zakonih sveta (narave), katerih poseben »primer« so zakoni zgodovine, prej narobe, šele iz razumevanja zgodovinskih procesov in družbenih gibanj lahko dojamemo procesualno v naravi in tudi abstraktno, tudi tu je izoblikovana konkretnost dejanski miselni začetek.

Seveda pa pri Engelsovi predstavitvi večkrat zavaja njegov polemični ton, ker skuša večkrat z »elementarnimi primeri« pokazati na elementarne napake nasprotnika in ne razvija misli na tisti višini, ki bi jo nedvomno skušal doseči, če bi razvijal eksplicitno teorijo dialektike, oziroma dialektične kritike znanosti. Tudi v »Dialektiki narave« tega ni dosegel. Pri Engelsu je dovolj mest, ki kažejo na zgodovinsko razumevanje narave. Kot dokazuje B. Debenjak, je tudi za Engelsa edino možno »antropocentrično« oziroma »geocentrično« stališče, ki nikoli ne abstrahira od človeške prakse in dejanskosti (opirajoč se pri tem na znano formulacijo obeh v Nemški ideologiji).²⁹

Poleg tega tudi Engels dobro ve, da je spontano, nezavedno udejanjanje dialektičnih procesov v zgodovinskem procesu stvar razrednih družb, predzgodovine, v kateri se zgodovinski razvoj dogaja kot nekaj prevdnonaravnega in je plod človekovega neobvladovanja družbe oziroma produkcijskih sil in odnosov, ki jih razvija. Tudi zaradi tega je dialektika zgodovine tako »sumljivo« podobna dialektiki narave.

Za problem znanosti je na voljo nekaj sicer maloštevilnih, a pomembnih citatov, ki nakazujejo njun koncept znanosti v osvobojeni družbi onkraj meščanskega kozmosa. Ta mesta so namreč zanimiva tudi za sedanje razmere, ker nakazujejo možnost za izhod iz krize sodobnih znanosti.

Tu mislim predvsem na mesta o izginotju filozofije, o njeni nadomestitvi »s pozitivno znanostjo« (Marx, Engels), o ukinjanju filozofije kot njeni realizaciji ipd. Večinoma ne spoznajo enotnosti teh tez, namreč tega da je prera-

²⁹ B. Debenjak: Friedrich Engels — Zgodovina in odujitev, str. 107.

ščanje filozofije (ki jo naredi za »nepotrebno«) realizirano *na eni strani* v družbi, ki ne zahteva več nobene ideologije kot »sprevrnjene zavesti«, ki bi z navidezno vseobčostjo opravičevala svojo podobo (in v tem ideološkem okviru se je gibalala tudi filozofija), *na drugi strani* pa ravno v realizaciji »pozitivne znanosti«, ki ne zahteva več nobene posebne splošne filozofije, ki bi jo sintetizirala ali utemeljevala itd. Vsako postavljanje posebne filozofije nad znanost je izraz navidezne občosti. Zato bo odprava družbenih pogojev ideologije odpravila tudi tako filozofijo!

Za Marxa ta »pozitivna znanost« pomeni vse kaj drugega kot sodobna pozitivistična znanost. Namesto nekritičnega pristajanja na obstoječe zahteva Marx zanjo v pismu Engelsu: »Le s tem, da namesto conflicting dogmas postaviš conflicting factas in realna nasprotja, ki so njihovo skrito ozadje, lahko politično ekonomijo spremeniš v pozitivno znanost.«³⁰

Kot kritična analiza realnih nasprotij, zajetih v misli in v gibanju misli, nujno vključuje tudi dialektiko kot metodo prehoda iz abstraktnosti v konkretnost, ki odkriva pravi začetek in konec (njuno enotnost) teorije.

Lahko rečemo, da gre pri tem za nujno včlenitev globalega teoretskega mišljenja v vsako znanost. Šele s tem postane filozofija »nepotrebna«, znanost pa »pozitivna«.

Isto izražata že v svojem skupnem delu »Nemška ideologija«, ki velja kot obračun z njuno lastno filozofsko preteklostjo: »Tam, kjer se neha spekulacija, se torej začne dejanska, pozitivna znanost, prikazovanje praktične dejavnosti, praktičnega razvojnega procesa ljudi... S prikazovanjem dejanskosti izgubi samostojna filozofija svoj eksistenčni medij. Na njeno mesto stopi kvečjemu strnitev najsplošnejših rezultatov, ki se lahko abstrahirajo iz opazovanja zgodovinskega razvoja ljudi. Te abstrakcije same, ločene od dejanske zgodovine, nimajo nobene vrednosti... Nikakor pa ne dajejo tako kot filozofija recepta ali sheme, po kateri bi lahko krojili zgodovinska obdobja.«³¹

Ceprav gre tu predvsem za znanost o zgodovini ljudi, je jasno, da isto velja za »pozitivno znanost« tudi pri naravoslovju, oziroma pri znanosti o »zgodovini narave« (ki je drugi del »ene same znanosti, znanosti zgodovine«). Tudi tu od filozofije ostane »strnitev najsplošnejših rezultatov, ki se lahko abstrahirajo iz opazovanja zgodovinskega razvoja« narave.

Tako jet reba razumeti tudi Engelsova stališča o ukinitvi filozofije, o tem, kako preostane od nje le še formalna logika in dialektika. To je namreč vse prej kot scientizem, kar zahteva poprejšen *preobrat znanosti*, njihov lasten teoretski spoprijem s svojim mišljenjem in predmetom, kar zahteva tako dialektično mišljenje kot poznavanje zgodovine formiranja svojih teorij. To znanost včasih izenačuje kar z materializmom, ki je »bistveno dialektičen«. Ta moderni materializem povzema novejšje uspehe naravoslovja, »po katerih ima narava prav tako svojo zgodovino v času in po katerih svetovna telesa kakor tudi vrste organizmov, ki jih v ugodnih okolnostih naseljujejo, nastajajo in preminjajo in so krogotoki, kolikor so sploh dopustni, neskončno bolj veličastnih razsežnosti. V obeh primerih je *materializem bistveno dialektičen* in mu ni več potrebna nad drugimi znanostmi stoječa filozofija. Kakor hitro

³⁰ K. Marx: Pismo Engelsu z dne 10. oktobra 1868, cit. vzet iz B. Debeljak: Friedrich Engels — Zgodovina in odtujitev, str. 105.

³¹ K. Marx, F. Engels: Nemška ideologija, MEID II, str. 26.

zahtevamo od vsake posamezne znanosti, da si pojasni svoje mesto v celotni zvezi stvari in spoznanju stvari, je vsaka posebna znanost o celotni zvezi odveč. Kar tedaj še preostane od vse dosedanje filozofije samostojno, je *nauk omišljenju in njegovih zakonih — formalna logika in dialektika*. Vse drugo postane predmet *pozitivne znanosti v naravi in zgodovini*.³² (Podrčrtal A. U.)

Ne glede na to, da se je Engels verjetno motil glede teoretskih možnosti sodobne znanosti (oziroma po njegovem modernega materializma!), glede njihove dialektične narave, pa je očitno, da filozofija ne postane odveč, preden ne postane »del« vse in vsake znanosti, kar ni mogoče z vnanjim vnašanjem filozofije v znanosti, temveč bistveno prek zahteve, da si vsaka od znanosti pojasni svoje mesto v celotni zvezi stvari in spoznanja stvari, ko torej sprejme *miselno težo filozofije zaradi integracije v enotno znanost*. Nasproti tako enotni znanosti (njeno enotnost tvori ravno njen obči teoretski, konkretno dialektični moment) resnično lahko kot samostojni ostaneta le formalna logika in dialektika (a sta tudi ti dve del te enotne znanosti). Da gre Engelsu še vedno sa »stari« skupni ideal (Marxa in Engelsa) o eni sami znanosti, je implicitno razvidno tudi iz zadnjega stavka: »Vse drugo postane predmet *pozitivne* (očitno pomeni ta pozitivnost isto kot pri Marxu) *znanosti* (torej ene same) o naravi in zgodovini.«

Ta splošna dialektika torej izraža le miselno abstraktno zajete splošne zakone kvalitativnih procesov sveta, kot jih je uspela izoblikovati zgodovina znanosti, kot smo se jih uspeli osvetiti. Zato znanost ne sme abstrahirati od tega procesa osveščanja in samoformiranja. Toda splošna dialektika nima posebne vsebine, npr. metafizično-ontološke, zato jo Engels razume kot del znanosti o mišljenju in njegovih zakonih, in prek tega šele o zakonih gibanj in procesov.

Podobno, morda še jasneje, pove kasneje: »Ta materializem (ki negira moderni idealizem — op. U. A.), ki je torej negacija negacije, ni preprosto vzpostavljane starega materializma, temveč dodaja trajnim osnovam tega materializma še vso idejno vsebino dvatisočletnega razvoja filozofije in naravoslovja kakor tudi te dvatisočletne zgovovine same. To sploh ni nobena ilozofija več, temveč je preprost svetovni nazor, ki mora nahajati svoje potr-dilo v resničnih znanostih, ne pa v neki posebni znanosti nad znanostmi.«³³

Ne glede na morebitno spornost izjav o preprostem svetovnem nazoru, ki ni več filozofija (pač pa vsebuje v sebi tudi vso zgodovino filozofije), pa je jasno, da gre pri tem materializmu za splošno teoretsko jedro znanosti, ki pa se ne vzpostavlja nad njimi kot posebna znanost, špekulacija ipd., da skuša svoja »filozofska« spoznanja najti potrjena v samih znanostih, ko te zajamejo vase »teoretsko mišljenje«. Tu mu gre ravno za preseganje zgolj empirične naravnosti znanosti, ki do sinteze svojih spoznanj ne pride, ker ne pozna teoretičnega mišljenja. Za razvoj le-tega pa po njegovem »ni doslej drugega sredstva kakor študij dosedanje filozofije.«³⁴

Teoretično mišljenje je samo zgodovinski produkt in zato je tudi »znanost o mšljenju«, »kakor vsaka druga znanost zgodovinska znanost, znanost o zgodovinskem razvoju čoveškega mišljenja.«^(ibid.)

³² F. Engels: *Anti-Dühring*, str. 29.

³³ F. Engels, *ibid.*, str. 158.

³⁴ F. Engels, *ibid.*, str. 382.

Torej tudi pri Engelsovi dialektiki resnično ne gre za neko formalno znanost, ki bi apriorno postulirala »splošne zakone gibanja«, temveč te zakone izpeljuje tako iz zgodovine narave in družbe kot tudi iz zgodovine človeškega mišljenja samega (znanosti, filozofije). Iz tega potem lahko izpelje tiste miselne zakone, ki omogočajo kritično zgodovinsko refleksijo znanstvenih pojmov in s tem tudi omogoča tla za spoprijem z dejanskimi dejstvi (in njihovimi konflikti). Engels na tem mestu tudi precizira svoje pojmovanje dialektike, ki »pa je za današnje naravoslovje najvažnejša oblika mišljenja, ker samo ona nudi analogon za razvojne procese, na katere naletimo v naravi, za zveze v celoti, za prehode s tega področja raziskovanja na drugo in nudi s tem tudi metodo, s katero lahko razočimo vse te razvojne procese, zveze in prehode« (ibid.)

Druga zahteva tega teoretskega mišljenja (naravoslovja) in s tem tudi dialektike pomeni za Engelsa poznati zgodovinski razvoj »človeškega mišljenja in ob raznih časih nastale nazore glede splošnih zvez zunanjega sveta tudi zato, ker je to zunanje merilo za teorije, ki jih mora skovati teoretično naravoslovje samo« (ibid.)

S tem bi se preprečila filozofska naivnost znanstvenikov, posebej kadar skušajo svoje znanosti in njihove rezultate predstaviti v splošnih zvezah zunanjega sveta in da bi sploh razvili svoje lastne znanosti. Engels posebej priporoča poznavanje starogrške filozofije (ki vsebuje v sebi kali skoraj vseh kasnejših nazorov) in nemške klasične filozofije od Kanta do Hegla, čeprav se povsem zaveda odpora naravoslovcev do te zahteve (ki poznajo Hegla le prek eklektičnih in enostranskih predstavitev). Pri tem nikakor ne misli, da je dialektika pri Heglu nekaj čistega, kar se da ločiti od njegovega idealizma. Treba jo je postaviti iz stoje na glavi na noge (tu citira Marxa), da bi odkrili njeno racionalno jedro (to so tista dejstva, ki jih vsebuje in ostanejo tudi po »prevodu« v racionalen jezik). Tu primerja flogistonsko in moderno kemijo kot analogijo med Heglovo in racionalno dialektiko, torej ne gre le za materialistično preobleko iste dialektike.³⁵

Ne gre tudi za zgolj formalistično prevzemanje najsplošnejših rezultatov, »zakonov dialektike« kot racionalnega jedra, temveč (če uporabimo Engelsovo primero z odkritjem »realnega nasprotnega pola fantastičnega flogistona« v kisiku moderne kemije) za odkritje realnega nasprotnega pola fantastične idealistične Heglove dialektike (ibid.)

Tega Engels ni navedel, pa tudi nikjer izvedel, zato so tudi mnogi marksisti in kritiki marksizma njegove shematične poteze materialistične dialektike vzeli za že izdelano materialistično dialektiko, namesto da bi marksisti konkretno opravljali to nalogo preobrata dialektike v svojem znanstvenem delu.

Za sodobno marksistično analizo znanosti pa ostanejo relevantni predvsem tisti momenti Marxove in Engelsove koncepcije, ki poudarjajo nujnost globalne teoretske analize struktur znanstvenega mišljenja, oziroma tvorjenja teorij s tem, da jim poskušamo najti njihovo mesto v celoti stvari in spoznanja stvari (Engels), kar pomeni predvsem odkrivanje njihovega človeškega izhodišča (»geocentričnega« izhodišča — Marx, Engels), torej da poskušamo odkriti njihov gobalni odnos do človeka, do človeškega sveta in zgodovine.

³⁵ F. Engels, ibid., str. 388.

V to spada tudi kritična analiza vseh nezgodovinskih, zgolj abstraktno obćih hipotez, rezultatov, posebej če se neposredno dotikajo tudi človeka (npr. biologija, psihologija, sociologija, zgodovina, a tudi kozmologija ipd.).

Treba je težiti tako k preseganje abstraktne razmejivitve med naravo in zgodovino na eni strani (»večnost« in primarnost narave, parcialnost in odvisnost zgodovine, črtanje zgodovine na račun takšnih ali drugačnih »naravnih struktur« itd.) kot tudi k preseganju njunega izenačevanja na drugi strani (naturalizmi in vsako spreminjanje določenih »dejev« človeške narave v nespremenljivo usodo, bistva človeka itd.).

Za teoretski obračun s sodobnim pozitivizmom, empirizmom in scientizmom je pomembno Engelsovo poudarjanje teoretskega elementa v empiričnih znanostih, ki jih šele napravi za znanosti v polnem pomenu te besede. Ta teoretski element se kaže predvsem v zmožnosti za procesualno, zgodovinsko mišljenje, oziroma za mišljenje kot proces sploh. S tem se neposredno anticipira kritiko vseh tistih tez, ki dojemajo teoretski element v znanostih le kot konstrukcijo idealnih miselnih, abstraktnih modelov, ki zajemajo teze določene znanosti v sistem hipotez in izpeljav, sledeč osnovnemu teoretskemu modelu (askiomatskemu modelu) te znanosti. Kajti pri tem gre še vedno za ločevanje med dejstvi in teorijo, za zgolj konstruktivno, v bistvu poznejše postavljanje teorije, ki jo dejstva le naknadno verificirajo ali falsificirajo. Taka teorija ne omogoča nobenega *mišljenja*, temveč shematizem miselnih postavk in konvencionalizem, kar konec koncev črta možnost objektivnosti in resničnosti spoznanja.

Marxovo in Engelsovo odkrivanje dialektike narave nima namena postavljati nove absolutne ontologije, temveč iskati tiste potence narave, ki jih lahko ljudje na svoji zgodovinski poti »izkoristijo« v prevratu svoje lastne zgodovine in narave. Tu je bistvena vez zgodovine ljudi in zgodovine narave, zato tudi potreba po dialektični analizi naravne zgodovine kot možnosti za človeško zgodovino.

Dialektična analiza zgodovine narave in ljudi torej meri na utopično sluteno mesto rojstva novega človeka (Zgodovine) in narave (človeške narave — naravnega človeka), ki ga je anticipiral »maldi« Marx. V tem mestu je tudi dejansko stična točka naravoslovja in družboslovja kot dveh strani ene same znanosti, znanosti zgodovine.

Tu lahko citiramo tudi tezo Alfreda Schmidta, ki jo sicer napačno usmerja proti Engelsu v obrambo Marxa, a velja za oba: »Dialektična postane narava s tem, da rodi človeka kot spreminjajočega, zavestno delujočega subjekta, ki njej sami stopi nasproti kot 'prirodna sila'. V človeku se delovno sredstvo in predmet dela nanašata drug na drugega. Narava je subjekt-objekt dela. Njena dialektika je v tem, da ljudje spreminjajo njeno naravo, tako da zunanji naravi jemljejo tujost in vnanjost, jo posredujejo s seboj, ji dajo smotno delovati zase.«³⁶

To so gotovo trajni temeljni kamni marksistične teorije in kritike znanosti. Toda nikakor niso dovolj, nikakor ne pomenijo že same te teorije. Za razvijanje le-te je treba tako rekoč na novo razviti marksizem iz korenov *sedanje* zgodovinske situacije in alternativ, pri čemer je tudi sam marksizem že tudi

³⁶ A. Schmidt: Der Begriff der Datur in der Lehre von Marx Frankfurt, 1962, str. 50 (cit. vzet iz knjige B. Debenjak, F. Engels . . . , str. 95).

zgodovinsko dejstvo, del te zgodovinske situacije. Torej je treba razviti to teorijo tudi prek zgodovinsko kritične analize samega marksizma, njegove klasične podobe (v delih Marxa in Engelsa) kot tudi zgodovinskih nasledkov in rezultatov njegove uveljavitve, kar je najostreje zahteval že K. Korsch. To je posel »transcendence« v »imanenci«, pot do abstrakcije v konkretnost sodobne zgodovine.

Pri tem moram poudariti, da kljub vsem vrednim rezultatom Marxovega in Engelsovega dela ravno za razvijanje teorije znanstvene produkcije vendar nista še dovolj razvila svojih pojmov.

Njuno stališče do znanosti moramo izbrskati prej iz posrednih analiz drugih konceptov kot pa samih mest, ki govore o njej. Ta neposredna mesta bodisi zadevajo kak konkreten pojav znanosti (in tehnike) bodisi postavljajo splošno tezo, ki pa je še abstraktna, neizpeljana v konkretnost. Ves glavni teoretski in dialektični posel še stoji pred nami.

Omenjam le dva koncepta, ki sta pomembna, a premalo razvita.

Marx na nekaj mestih obravnava znanost kot »obče delo«, za razliko od ostalega, skupnega dela. Kot obče delo je tudi produktivna sila, predstavlja koncentracijo družbenega dela na nekem občem mestu, hkrati pa je zgodovinska moč človeka. Torej implicira zanj neke vrste predmeten um in proces tega opredmetenja, ki je tudi razvoj te »obče sile« človeka. Kot samostojna produkcija (celo neposredno produkcijska) sila ima tudi samostojen bistveni interes, različen od interesa »skupnega dela«. Imenujem ta interes »interes za resnico«, ki je duhovnega značaja. Prav tako tudi tehnologija zanj ni le sredstvo manipulacije z objektom, temveč primarno sredstvo visoko razvitega človeka, da zavzame racionalen in zavestno proizvajalen odnos do narave, da skozi pospešeno interakcijo med naravo in delom menja sebe in naravo v racionalni, tj. človeški, neodtujeni naravi primeren človeški svet.

Toda kljub temu je sama koncentracija znanosti kot občega dela in tehnologije zunaj strojne proizvodnje ostala nerazvita, le naznačena. Pa vendar bi bilo treba najprej razviti ta koncept, poiskati vzode medsebojnih vplivov občega in skupnega dela, prek teh prelivanja družbenih interesov v teoretske sklope, torej preučiti proces formiranja znanstvene teorije ali odkritja v dani družbeno zgodovinski situaciji, preden bi lahko bodisi postavili tezo o znanosti kot neposredni produkcijski sili bodisi kritizirali sodobno znanost ali skušali preseči dano stanje. Tudi vzbujanje zavestnega zgodovinskega, dialektičnega in globalno teoretskega mišljenja je mogoče le prek prej izdelane teorije znanstvenega dela. Kajti dialektiko moramo vnesti *v ves proces tvorjenja teorije kot teoretsko dejavnost*, ne le v konkretne teorije, ki so *le rezultati tega tega dela*. Ne smemo se zadovoljiti le s spontano, »naravno« dialektičnostjo znanosti kot procesa, temveč dialektiko privzeti kot teoretsko »orodje«.

Prav tako Marx in Engels ločita neodtujeno, osvobajajočo vlogo znanost (npr. v socializmu kot del »svobodne dejavnosti«, osvobajanja človeka, preseganja razredne delitve dela idr.) in odtujeno vlogo (in podobo) znanosti v kapitalizmu, kjer se udejanja kot sluga kapitala in postaja ideološka.

Pri Marxu imamo le nekaj splošnih opazk, sicer pomembnih, ki pa vendar ne zadoščajo za globalno razvitje kritike meščanske znanosti oziroma meščanskih teorij v znanostih in meščanske izrabe znanosti

Pri Engelsu imamo delno razvite splošne teze, boljše zahteve, ki poudarjajo vrednost globalnih teoretskih pristopov v vseh znanostih (dialektično-zgo-

dovinska metoda), a razen na nekaj polemično izbranih primerih (seveda nujno poenostavljenih) ni predstavljena ta nova znanstvena metoda. Toliko poudarjane »racionalne« dialektike v samostojni znanstveni predstavitvi ni dal nobeden od njiju, čeprav je imanentno prisotna v vseh njunih delih, posebej v Marxovem Kapitalu.

Tudi to pomankljivost imamo lahko za rezultat neizdelane teorije znanosti oziroma dialektike znanstvenega razvoja v zvezi z zgodovinsko dialektiko. Tudi sam koncept objektivno občega kot rezultata občega dela in koncept občesti same (na področju znanstvene dejavnosti) ni razvit, niso jasne niti predpostavke (v okviru marksizma) za takšno izpeljavo. Odtod tudi izhaja relativna neplodnost kasnejših študij, ki se ukvarjajo s koncepcijo znanosti v marksizmu.

Tudi za znanost velja alternativa, »ali komunizem ali barbarstvo«, namreč, ali pretvorba v dejansko revolucionarno, kritično znanost (ki bo dejanska proizvajalna-osvobojajoča sila, ki bi dala lahko materialni temelj socialni revoluciji) ali pa vedno globlja zabbredenost v »nekritični pozitivizem«, ki jo kot znanost (kot interes za resnico) ukinja v teorijo manipulirajoče tehnologije (kot teorijo oblasti).

Iz istega vzroka je tudi pomanjkljivo obdelan problem odnosov med znanstveno teorijo in prakso oziroma družbenim uveljavljanjem znanosti. Tu je vrsta problemov (ki jih je načela že kritična teorija), npr. spoznanje in interesi ipd.

Morda sta se Marx in Engels preveč vdajala misli, da bo znanost sama, v svojem avtonomnem razvoju reševala te probleme in postajala revolucionarna, kritična sila, da bo vpeljava dialektike postala znanstvena nuja, ne da bi se zavedala, da lahko tako kapitalistična družba kot njej ustrezna raven znanosti ustvarita take forme obstoja, ki so »zavarovane« tako pred *revolucionarno družbeno krizo* kot tudi pred *revolucionarno teorijo*.

Današnji marksisti bi zato morali razvijati revolucionarno delujočo znanost, ponovno izbežati zakrito dialektično in kritično jedro v vseh znanostih in jih s tem pognati čez današnje meje, ne pa da se enostransko postavljajo povsem nasproti znanosti in tehniki kot takšnima ali pa ju nekritično in optimistično sprejemajo kot faktor osvoboditve.

Znanost, znanstvena tehnična inteligenca in Marxov koncept revolucionarne kritične znanosti

dr. ANDREJ KIRN

V okviru razredne družbe je bila znanost v svoji osamosvojenosti vse do nastanka kapitalističnega načina proizvodnje izolirana in odtujena od materialne produkcije in reprodukcije človekovega življenja. S kapitalškim odnosom se sicer ta zunanja izoliranost do proizvodne sfere kot celote zmanjšuje int se preoblikuje v osamosvojenost in odtujenost v samem proizvodnem procesu. S tem se je nasprotje med znanostjo in proizvodnjo radikaliziralo, ker se je preneslo v temeljne predpostavke in pogoje za družbeni produkcijski in reprodukcijski proces. Do te prelomnice je bilo nasprotje med proizvodnjo in znanostjo, ki se je kazalo v zunanji izoliranosti obeh sfer, nebstveno, ker ni vplivalo na same pogoje za produkcijo ter na protislovja in razreševanje teh protislovij med produktivnimi silami in proizvodnimi odnosi. Vplivala je samo negativno, to je s tem, da ni vplivala. Radikalizacija protislovja med znanostjo in proizvodnjo je ali pa še bo postopoma prežela vsa obstoječa protislovja produkcijskega procesa, kolikor bolj se bo znanost opredmetila v vseh proizvodnih pogojih. Ta radikalizacija bo zaostрила razredne proizvodne pogoje in sploh vsakršne pogoje, s katerimi delavski razred ne upravlja tako na mikro kot na makro ravni organizacije družbe.

Marx se je v svojem času dobro zavedal, kako daljnosežne so politično-ekonomske implikacije odtujenosti znanosti v produkcijskem procesu. Ta odtujenost se je v Marxovem času pokazala empirično predvsem v dveh oblikah:

1. Koncentracije znanosti in znanja sploh v znanstveni tehnični inteligenci. Ta koncentracija je bila samo zrealna slika zadušitve in okrnitve vseh intelektualnih potenc v največjem delu delavskega razreda.

2. Opredmetenje in koncentracija znanosti v delovnih sredstvih kot kapital nasproti delavcem. »Znanje se pojavlja v mašineriji kot tuje, zunaj sebe in subsumira živo delo pod samostojno učinkujoče predmetno.«¹ (...) »Znanost, ki nežive člene mašinerije prisili s svojo konstrukcijo, da smotrno učinkujejo kot avtomat, ne obstaja v zavesti delavca, ampak učinkuje nanj prek stroja kot tuja moč, kot moč stroja samega.«²

Opredmetena znanost se je tako v znanstveni-tehnični inteligenci kot v materialnih sredstvih kapitalistične proizvodnje postavila tako, da je odpravila živo, eksistirajočo umnost in rednost v milijonih delavcih. Opredmetenje znanosti je bilo usmerjeno v materialna proizvodna sredstva, ne pa v živo delo osnovne nosilce proizvodnega procesa, odnos opredmetene znanosti do razvoja proizvajalčeve osebnosti je protisloven: najprej je s svojim opredmetenjem razkrojila veliko bolj vsebinsko rokodelsko in poljedelsko dejavnost na preproste mehanične operacije in obenem prignala ta razvoj do tiste meje splošnosti, kjer nemožnost vsakega posebnega, specializiranega nadaljnega razvoja porodi iz sebe nujnost vsesplošnega, univerzalnega razvoja. Ta

¹ Karl Marx: Grundrisse ..., str. 586.

² Ibidem, str. 584.

odtujitev znanosti in znanja od delavskega razreda in njen razvoj na temelju in s pomočjo te odtujitve je tisti protislovni položaj, ki ga je Marx izrazil z besedami: »Celo čista luč znanosti sije samo na temnem ozadju neznanja.«³

Osamosvojitve znanosti v okviru proizvodnega procesa je za Marxa končni rezultat procesa delitve dela od manufakture do velike industrije. Ves ta proces pa poteka in je omogočen šele s temeljnim družbenim odnosom »osamosvojitve proizvodniških sredstev kot kapitala nasproti delavcu«.⁴

Dokler ni dana ta »prva osnova manufakture,« se lahko razvijata samo splošna in posebna oblika delitve dela, ne pa posamezna delitev, tj. delitev v samem delovnem procesu. Vsi prejšnji nekapitalistični proizvodni načini so lahko poglobljali predvsem splošno in posebno obliko družbene delitve dela in zato v njih ni prišlo do nasprotja med duhovnimi in fizičnimi potencami proizvodnje v proizvodnem procesu, čeprav so že proizvedli neko »duhovno in telesno pohabljanje.«⁵ Znanje in umnost se sicer z uveljavitvijo posamezne delitve dela silno povečata, toda nista potrebna posameznemu delavcu, temveč le še skupnemu delavcu ali delavnici kot celoti. »Duhovne potence produkcije se kopičijo na eni strani, ker izginejo na mnogih drugih. Vse, kar delni delavca izgubijo, se zdaj koncentrira v kapitalu. Produkt manufakturne delitve dela je, da postavlja nasproti delnim delavcem duhovne poteince materialnega proizvodniškega procesa kot tujo last in vladajočo silo nad njimi. Ta proces ločitve se pričinja v enostavni kooperaciji, kjer predstavlja kapitalist nasproti posameznim delavcem enotnost in voljo družbenega delovnega telesa. Nadaljuje se v manufakturi, ki je okrnila delavca v delnega delavca. Konča se v veleindustriji, ki loči znanost kot samostojno proizvodniško potenco od dela in jo prisili služiti kapitalu.«⁶

Opredmetenje znanosti v materialnih sredstvih kapitalistične proizvodnje je bila v Marxovem času neprimerno bolj razvita in očitna kot njeno opredmetenje v znanstveni-tehnični inteligenci in zato Marx še ni mogel analizirati njene družbene vloge v razredni družbi in njena razmerja do delavskega razreda. Osnovni razred »tovarniških delavcev« je Marx razdelil v »glavne delavce« in »pomožne delavce«. Poleg teh poglavitnih razredov je še osebje, po številu nepomembno, ki je zaposleno z nadzorovanjem in stalnim popravljanjem vsega strojnega parka, kakor inženirji, mehaniki, mizarji idr. To je višji, deloma znanstveno izobraženi, deloma rokodelski razred, ki je zunaj kroga tovarniških delavcev in le-tem samo prideljen. Ta delitev dela je čisto tehnična.⁷ Marxovo poudarjanje kvantitativne nepomembnosti tega osebja implicira misel o njegovi kvalitativni pomembnosti.

Ta pomembnost temelji na funkcijah, ki jih opravlja v imenu avtoritete kapitala nad ljudmi, to pa so funkcije nadzora, vzdrževanje kasarniške discipline in tovarniškega režima v celoti. Ker je kapitalistična produkcija dvojne narave, ker ni samo delovni proces, temveč tudi proces večanja kapitala, je videti, da te funkcije izhajajo iz samega delovnega procesa kot čista tehnolo-

³ Karl Marx: »Govor na obletnici lista »People's Paper«, v: MEID — Karl Marx — Friedrich Engels: *Izbrana dela v petih zvezkih*, Ljubljana 1969—1975, zv. IV, str. 8, MEW — Marx—Engels Werke Dietz Verlag Berlin zv. 12, str. 4.

⁴ Karl Marx: *Kapital I*, Ljubljana 1961; str. 409; MEW zv. 23, str. 380.

⁵ Ibidem, str. 413; 384.

⁶ Ibidem, MEW zv. 23, str. 382, 411.

⁷ Karl Marx: *Kapital I*, Ljubljana 1961, str. 476; MEW zv. 23, str. 443.

ška nujnost. Nujnosti, ki izhajajo iz samega delovnega procesa, se lahko predstavijo vedno le kot nujnosti nekega predpostavljene sistema; in uveljavljanje tehničnih nujnosti v tem sistemu je hkrati sankcioniranje tega sistema.

Tehnični pogoji za družbeni odnos ne morejo opravljati drugih funkcij, ampak zgolj funkcije tega odnosa. »Ločitev umskih sil produkcijskega procesa od ročnega dela in njih sprememba v sile kapitala, ki gospoduje nad delom, se dovrši, kakor smo že prej omenili, v veliki industriji, zgrajeni na osnovi strojnega sistema.«⁸

Meščanski teoretiki politične ekonomije so postali ideologi in programerji tega empiričnega procesa. A. Smith je vedel za zvezo med razvojem človekovega duha in delitvijo dela. Duh je univerzalen in kompleksen, zato se ne more razvijati ob preprostih operacijah. »Duh velike večine ljudi se nujno razvija iz njihovih in ob njihovih vsakdanjih opravilih. Človek, ki preživi vse svoje življenje v izvrševanju maloštevilnih enostavnih opravil . . . , nima priložnosti, da bi si uril svoj razum . . . V splošnem postaja tako neumen in neveden, kakor je človeškemu bitju sploh mogoče postati . . . Enoličnost njegovega življenja, ki se nič ne spreminja, pokvari seveda tudi smelost njegovega duha . . . Tako je videti, da je njegova spretnost v posebnem rokodelstvu pridobljena na škodo njegovih intelektualnih, socialnih in vojaških vrlin.«⁹ Univerzalnost, ki naj bi bila nekakšna kompenzacija duhovnega pohabljenja v samem produkcijskem procesu, je Smith iskal v splošnem in obveznem osnovnem izobraževanju. Kot A. Smith je tudi Say videl protislovje med razvojem družbene produktivne sile dela in individualne produktivne sile dela. . . . delitev dela je spretna uporaba človekovih moči — torej množi proizvode družbe njeno moč in njene užitke, toda odjemlje, zmanjšuje sposobnost vsakega individualno vzetega človeka.«¹⁰ Sitromašenje individualne produktivne sile dela postaja sredstvo za večanje družbene produktivne sile dela. J. Mill je to logiko podreditve že tako afirmativno opredelil, da je v bistvu anticipiral tayloristični program organizacije dela na začetku 20. stoletja. »Ker ljudje vobče ne morejo izvajati zelo mnogo različnih operacij z enako hitrostjo in spretnostjo kakor jim navada daje to sposobnost za izvrševanje manjšega števila operacij — je zmeraj koristno kolikor le mogoče omejiti število vsakemu individuu zaupanih operacij.«¹¹ Taylorjev program povečanja produktivne sile kapitala z zoženjem kroga delovnih operacij je znanstveno zgrabil delovno silo pri korenu, ker ji je načrtno odtuževal prav duhovne potence. »Delavcem je treba vzeti iz rok vse odločanje in plansko razvrščanje, od katerih je odvisna produkcija v delavnici, in ju prenesti na majhno število ljudi, ki so sposobni s svojo specializirano izobrazbo dajati potrebne napotke in delavcem zagotoviti učinkovitost, da postanejo mojstri v svojih posebnih nalogah in se ne vmešavajo, v naloge drugih. (. . .) Namen mojega sistema je, da vzpostavi v delavnici čisto in novo delitev intelektualnega in ročnega dela. Temelji na natančnem izoliranem proučevanju časa in gibanja operacij vsakega delavca in prenaša celotni intelektualni del operacij v roke upravnega osebja.«¹²

⁸ Ibidem, str. 479; 446.

⁹ Ibidem, str. 412; 383.

¹⁰ Karl Marx: *Ekonomsko-filozofski rokopisi*, MEID, zv. I, str. 361—362; MEW EB I, 559.

¹¹ Ibidem, str. 362; 560.

Sedanje teoretične diskusije o znanstveni tehnični inteligenci v celoti in še posebej v materialni proizvodnji se vrtijo okoli vprašanja, ali je še sila kapitala, ki gospoduje nad delom, ali pa postaja sila delavskega razreda, usmerjena proti kapitalu. Od Marxovih časov ni več po številu nepomembno osebe, njen kvalitativni pomen se je razširil in poglobil hkrati s poznanstvenostjo kapitalistične proizvodnje. Zavzela je ključne položaje v gospodarskih, političnih, prosvetnih, zdravstvenih, vojaških institucijah. Tudi njena delna znanstvena izobrazba v proizvodnem procesu postaja čedalje bolj popolna znanstvena izobrazba. Prav tako pa sta se spremenili tudi vsebina in izobrazbena struktura Marxovih kategorij tovarniških delavcev osnovnega in pomožnega delavca; obe kategoriji sta se delno spremenili prav v Marxov »višji razred«, toda s to razliko, da ta razred ni »zunaj kroga tovarniških delavcev in je le-tem samo prideljen,« ampak sam postaja osnovno jedro teh delavcev int ne more biti nikomur prideljen. Na začetku »velike industrije« je bila ločitev umskih sil produkcijskega procesa od ročnega dela tako majhna, da so bile lahko vse angažirane kot sila kapitala nad tem delom. Ko pa ročno delo ni več steber velike industrije, oziroma postaja podrejena oblika dela, pa kapital lahko spreminja samo najhen del umskih sil v silo kapitala, ki gospoduje nad ostalim umskim delom in ročnim delom.

Ta proces odpravlja tisto podlago za iluzije, po kateri »višji razred« gospodstvu kapitala ne dela nobenih uslug, ampak le tehnične delovne nujnosti, ki jih lahko izvršuje zaradi svojih specifičnih izobrazbenih in delovnih sposobnosti. Ko umsko delo postane splošna oblika izkoriščanja kapitala, specifičnih uslug tega dela za kapital ne moremo več prikazovati kot izvrševanje običnih funkcij podružbljenega dela za delovanje celotnega delovnega procesa zaradi posebne kvalitete umskega dela, ker ves drug del umskega dela lahko prav tako opravlja te usluge kapitalu. To, da je kapital enemu delu umskih sil zaupal to uslugo, postane zdaj naključje in ni več objektivna tehnična nujnost, kot je bila v 19. in prvi polovici 20. stoletja — ki razkrije, da je njihova najbolj splošna funkcija zagotavljanje običnih materialnih tehničnih, upravnih pogojev za delovni proces in družbeno reprodukcijo sploh, hkrati pa zagotavljanje in vzdrževanje eksistenčnih pogojev kapitala. Prepuščanje teh vodilnih strateških funkcij skuša temeljiti na nekaterih razrednih socialnih merilih, saj pretežni del nosilcev teh funkcij ne izhaja iz delavskega razreda, ampak iz meščanskega okolja in nima odnosa do tradicije in organizacije delavskega gibanja. Zaradi naraščanja obsega teh funkcij pa se nujno razširja družbena podlaga te izbire.

Za vladajoči razred je življenjskega pomena to, da je znanstveno tehnična inteligenca, ki nadzoruje najbistvenejše člene v produkcijskem procesu, razredno zvesta ali vsaj indiferentna.

Marxova misel o težnji poznanstvenjenja kapitalistične proizvodnje in zlasti njene tehnološke podlage implicitno in eksplicitno vsebuje sklepe o poklicnit in izobrazbeni strukturi delavskega razreda, saj v vsej analizi v 12. in 13. poglavju v I. zvezku Kapitala opazuje, kako se gibajo in spreminjajo različne kategorije delavcev, če se spreminja materialna tehnična podla-

¹² Alfred Sohn-Rethel: »Technische Intelligenz zwischen Kapitalismus und Sozialismus« v: Richard Vahrenkamp (Hrsg.): *Technologie und Kapital*, Frankfurt am Main 1973, str. 32—33.

ga njihovega dela. Marxova napoved težnje, da delavec izstopa iz neposrednega proizvodnega procesa, je v bistvu napoved, da se bo delavski razred zmerom bolj razvijal kot intelektualna umska sila. Marx ni nadzgodovinsko ovekovečil osnovnega jedra delavskega razreda, ki sestoji iz ročnih delavcev, ampak je vedel, da se bo to jedro zgodovinsko preobrazilo v smeri, ki jo danes nakazuje rast znanstveno tehnične inteligence. S to preobrazbo pa se spreminjajo seveda tudi družbena funkcija, zavest in narava dela znanstvene tehnične inteligence. To ni več znanstveno tehnična inteligenca 19. in prve polovice 20. stoletja. Dokler pa še obstaja velikanska armada nekvalificiranih in kvalificiranih delavcev, ni mogoče pozabiti na to empirično realiteto in jo podcenjevati v imenu nastajajočih zasnov; po drugi strani bi bilo prav tako usodno, če bi spregledali pomen teh zasnov, ker bi to zožilo zgodovinsko perspektivo. Podlaga za izkoriščanje ročnega dela je postala preozka za neomejen razvoj kapitala. Na tej podlagi bi izkoriščanje hkrati z omejitvami izkoriščanja, ki si jih je izborilo ročno delo, obtičalo na določeni ravni in ustavilo proces večanja in razširitve kapitala. Prehod k univerzalnemu izkoriščanju umskih potenc delovne sile postaja na neki točki notranja nujnost kapitala, da si zagotovi svoj obstoj in razvoj. S tem pa se postopoma podirajo stare pregraje, ki so ločevale večji del znanstveno tehnične inteligence od delavskega razreda (znanje, sposobnosti, dohodek, boljše delovne razmere, upravno-nadzorne funkcije). Hkrati pa se poglobi idejna diferenciacija med znanstveno tehnično inteligenco, zlasti se izloči tisti del, kateremu bo vladajoči razred lahko še zagotavljal nekatere privilegije. Vendar pri tem ni bistveno, ali znanstveno tehnična inteligenca opravlja vodilne upravljalske funkcije s privilegiji ali brez njih, saj tudi če se v procesu zorenja politično razredne zavesti odreče konservativnim političnim stališčem, s tem objektivno njene funkcije nenehajo služiti občim eksistenčnim pogojem gospodstva kapitala nad delom. En del znanstveno tehnične inteligence bo to funkcijo upravljal, dokler bodo obstajali razredni pogoji za proizvodnjo, ne glede na to, ali se bo subjektivno celo identificiral s cilji in z bojem delavskega razreda. Spreminjanje znanosti v produktivno mezdno silo kapitala lahko postane hkrati negativna sila kapitala in ne samo sredstvo za njegovo ekspanzijo, če bo ta proces vodil tudi k nastajanju revolucionarne zavesti o totalnem protislovju obstoječega kapitalističnega sistema. Teorije o »human capital investment« so teoretične znanilke tega praktičnega procesa, da se razširi eksistenčna osnova in možnost starega sistema; socialistični teoretični refleksi o »investiranju v kadre« je v to prav tako prisiljen, če hoče razviti nerazvite zasnove novega sistema. Delavski razred ne glede na to, da je čedalje bolj izobražen in da ima zmerom več potrošniških potreb, še vedno ostaja delavski razred, ker kapital teži k izkoriščanju vseh produktivnih sil; irelevantno je, katera produktivna sila je v neki fazi kapitalistične proizvodnje najbolj izkoriščana. Ko znanstveno tehnična inteligenca postajaa inteligenca delavskega razreda in ni več »molčeče orodje kapitala«, se bo uprla razmeram, v katerih je prisiljena, da svoje delovne močno ustvarjalne funkcije lahko izrazi le kot krepitve gospodstva kapitala tudi nad njim samim. Gospodstvo kapitala, ki se kaže v odtujevanju moči in kontrole nad pogoji in rezultati združenega dela, je veliko težje združiti z vseplošnim izkoriščanjem umskega dela sploh, še posebej znanstveno raziskovalnega, kot pa z naravo ročnega, fizičnega dela. Kot je delitev dela v kapi-

talistični proizvodnji sistematično odvzemala neposrednim fizičnim producentom nekatere pristojnosti, da bi jim onemogočila ali jim vsaj otežila, da bi prevzeli proizvodnjo v svoje roke, tako jih zdaj odzemaajo najmodernejše metode planiranja in organizacije dela znanstveno tehnični inteligenci. Ne samo da nima pregleda nad celoto materialnega produkcijskega procesa, ampak tudi ne nad celoto intelektualnega — raziskovalnega produkcijskega procesa. Šibke so vzvratne komunikacijske zveze z oddelki, ki planirajo in strukturirajo njihovo delo. Uveljavljanje teglorističnega načela na področju raziskovalne produkcije prihaja še v ostrejšje protislovje s samo naravo dela kot pri materialni produkciji. Raziskovalna produkcija zahteva bolj kot katerakoli druga samoupravne predpostavke in brez njih bo družbena produktivna sila, ki jo daje delitev dela v znanosti, pripeljala k stagnaciji in zakrnitvi, ne pa k njenemu večanju. Empirične študije že ugotavljajo, da so raziskovalci in inženirji v industriji nezadovoljni predvsem zato, ker so njihovih zmožnosti.¹³

Po nekaterih ocenah empiričnih študij 50—60 % inženirjev v industriji opravlja popolnoma rutinske naloge.¹⁴ Znanstveno tehnična inteligenca se je že prisiljena boriti proti hierarhični delitvi, razpršitvi in nepomembnosti svojega dela. Vendar njeni protesti še pogosto veljajo bolj izgubi svojih nekdanjih socialnih privilegijev kot pa odpravi le-teh. Toda ponovna pridobitev teh privilegijev postaja za večji del znanstveno tehnične inteligence zmerom bolj nedosegljiva in s tem se ustvarjajo pogoji za radikalizacijo njene zavesti; spoznavajo namreč, da morajo napasti obstoječo delitev in organizacijo dela sploh, če hočejo rešiti problem na svojem področju. Kritična družbena zavest naravoslovno tehnične in znanstvene inteligence sploh bo samostojno vzniknila na meji, kjer se bodo njeni posebni pogoji za delo spopadli, s splošnimi pogoji za delovanje družbenega kapitalističnega sistema.

IDEJNOPOLITIČNO REVOLUCIONIRANJE NARAVOSLOVNOTEHNIČNE INTELIGENCE

Znanost za Marxa ne postaja samo neposredna ekonomska produktivna sila, ampak tudi revolucionarna družbeno politična sila. Prvi pogoj pa je, da znanost odkrije v obstoječem družbenem dogajanju »revolucionarno, prevratno stran, ki bo prelomila staro družbo. Od tod dalje je znanost, ki jo je produciralo zgodovinsko gibanje in se mu je pridružilo z vso zavestjo, prenehala biti doktrinarna, postala je revolucionarna.«¹⁵

V sedanjih razmerah bo tudi naravoslovno tehnična inteligenca prisiljena odkrivati v svojem delu »revolucionarno prevratno stran«; kolikor bolj se namreč odtujujejo cilji in načrtovanje delovnega procesa od njegovega izvajanja. Znanost je bila od vsega začetka v službi vladajočega razreda, ker ji je samo ta lahko zagotavljal del presežne vrednosti, ki je omogočala njihovo delo. Ta povezanost se je zlasti očitno pokazala v tistih družbenih sistemih, ki so razvili upravljalske nadzorne, koordinatorske funkcije vladajočega raz-

¹³ Stephen Cotgrove Steven Box: *Science, Industry and Society*, str. 92, London 1970.

¹⁴ Fred Landis: »What Makes Technical Man Happy and Productive?« v: *Research Management*, vol. XIV, št. 3, 1971 — str. 28.

¹⁵ Karl Marx: *Beda filozofije*, MEID zv. II. 493; MEW zv. 4, str. 143.

reda v proizvodnem procesu, ki je že dosegel veliko stopnjo kolektivne organiziranosti. Del teh funkcij je vladajoči razred prenesel na nosilce znanja in znanosti, ki so jih opravljali v imenu moči in avtoritete vladajočega razreda. Zahtevali so lojalnost in zvestobo nosilcev znanosti in so to tudi nagrajevali z nekaterimi privilegiji. Indijska znanost se je npr. razvijala med bramansko kasto, bili so oproščeni fizičnega dela in vsako leto so se sestajali na veliki konklavi, da bi svetovali državi glede suše, zdravja in drugih pomembnih zadev. Privilegirani položaji duhovniške plasti, ki je s svojim znanjem služila moči vladajočega razreda, se je prav tako kazal v starem Egiptu, civilizaciji Majev, v stari Kitajski. Že tu je znanost lahko opravljala svojo splošno družbeno in proizvodno funkcijo le tako, da je hkrati morala opravljati razredno funkcijo. Znanost je sicer tudi prihajala v občasne individualne konflikte z vladajočim razredom, toda odvisnosti in povezanosti z njim se ni mogla osvoboditi. Šele z nastankom delavskega razreda je nastopila ta zgodovinska možnost, po drugi strani pa vladajoči razred bolj kot katerikoli poprej potrebuje znanost za obstoj, nemoteno delovanje in razširitev eksistenčnih možnosti svojega sistema. Tako se ustvarja zavest, da če znanost služi obstoječemu sistemu, služi s tem sebi, svoji razširitvi in obnavljanju. Revolucionarno politizacijo naravoslovne znanosti v Franciji pred francosko revolucijo in v njej je omogočila tudi okoliščina, da je bila znanost v načelnem konfliktu tudi s teoretično metodološkimi predpostavkami znanosti fevdalnega družbenega reda. Ta spopad je postal politične narave in se zlił v obči tok teoretičnega in praktičnega obračunavanja s fevdalnimi družbenimi silami. Meščanska družba je izstopila kot nosilec razvoja znanosti in tehnike in znanost je izstopila kot njen teoretičen in političen zaveznik. Pozneje se teoretsko metodološke revolucije v naravoslovni znanosti niso več tako dobro ujemale z družbenimi revolucijami, teoretična osvojitve in uveljavitev znanstvenih revolucij ni bila več nujno povezana z novimi družbeno političnimi silami. Povezave naravoslovno tehnične inteligence s socializmom in delavskim razredom ni stimulirala sama narava novih naravoslovno tehničnih spoznanj, ampak družbene razmere razvoja in zlasti uporabe teh spoznanj. Del naravoslovno tehnično inteligence ni postal samo del proizvodne elite ampak tudi vladne elite, ki je bistveno soudeležen v oblikovanju notranje in zunanje politike. Dosedanji konflikti med znanstveno tehnično inteligenco ter kapitalistično in razredno družbo sploh so bili omejeni, individualni. Z večjo ostrino in obsegom so vzniknili le ob radikalnih družbenozgodovinskih prelomnicah. Ko so se družbene razmere ustalile in so nastali pogoji za mirno in konstituirano znanstveno raziskovalno delo, se je večji del znanstveno tehnične inteligence predal svoji ozki strokovni dejavnosti in se ogibal konfliktom z globalno družbo in kritiki njenih osnovnih značilnosti. Zdelo se je, da tudi ni pravega razloga za takšno ravnanje, saj so v okviru dane družbe zadostili svojemu prvemu interesu in cilju, da razvijejo svoje ustvarjalne sposobnosti in dosežejo uspehe na področju svojega strokovnega dela. Tako je znanstveno tehnična inteligenca kapitalistične družbe trčila svoje umske sile za nenehno revolucioniranje materialno tehnične osnove te družbe, ne da bi se kdaj kot sloj resno spopadla s to družbo ali pa se priključila delavskemu gibanju.

Kot je pokazala empirična historična dokumentarna analiza o družbeni zavesti nemške tehnične inteligence,¹⁶ je ta vseskozi sprejemala obstoječi poli-

tičnoekonomski red v Nemčiji kot okvir za svoje delo in ni imela ne namena ne volje, da bi ga kritizirala in spreminjala. V ničemer se ji ni zdel problematičen. Njen glavni družbeni cilj je bil postaviti tehniko v službo države in družbe, ne da bi jo zanimala političnoekonomska narava te družbe in države. Njen moto služiti obči blaginji je bil oropan vsake politične vsebine. Zavračala je povezovanje s politično aktivnostjo in z interesi delavcev. Cutila se je bliže podjetnikom, lastnikom, saj so številni inženirji postali lastniki tovarn, trgovskih hiš in agencij ali pa so to vsaj hoteli postati. V nekaterih področnih združenjih »VDI« je bilo v letih 1918 in 1928 več kot 20 % članov podjetnikov.¹⁷ Mnogi izmed teh podjetnikov — tudi več kot 70 % — so bili hkrati inženirji, ki so se najbolj uveljavljali v novih industrijskih panogah (v optični industriji, elektroindustriji, avtomobilski in letalski industriji). Vladajočo zavest združenja je ustvarjala prav skupina podjetnikov, tovarniških in tehničnih direktorjev, ki so prevladovali v predsedniškem svetu združenja; delež predstavnikov tistih inženirjev v združenju, ki so bili »samo« inženirji, ni bil od leta 1892 nikoli večji od 8,5 % čeprav je njihovo število po področnih združenjih od leta 1919 naraslo na 31,7 % do 51,7 %.¹⁸ Ko se je večala mezdna odvisnost inženirjev, se je zmanjševal tudi vpliv navadnih inženirjev na oblikovanje splošne družbene zavesti inženirjev.

Politizacija naravoslovno tehnične inteligence se je najprej začela z etičnim problemom odgovornosti za zlorabo rezultatov njenega dela. Že to je bil velik napredek v primerjavi s prevladujočim konceptom družbene ravnodušnosti znanstveno tehnične inteligence. Koncept družbene ravnodušnosti je ustrezal tisti funkciji, ki jo znanost opravlja kot »molčeče orodje kapitala«. Naravoslovno tehnično znanost kapitalizem ni potreboval zaradi njenih ideoloških funkcij, saj so jih veliko bolj uspešno opravljale družbene znanosti. Potreboval jo je zaradi njene proizvodne funkcije, ki jo je opravljala »molče« in zvesto.

V 18. in v začetku 19. stoletja sta Andrew Ure in iznajditelj Nasmyth z veliko apologetsko odkritosrčnostjo izpovedala, da znanost opravlja servisno funkcijo molčečega orodja kapitala. Nasmyth: »Značilnost naših modernih mehaničnih izpopolnitev je uvedba avtomatičnih orodnih strojev. Kar mora daj delati strojni delavec in kar lahko dela vsak deček, ni da sam dela, pač pa da pazi na to, da dela stroj v redu. Ves razred delavcev, ki so odvisni edino od svoje spretnosti, je izločen. Prej sem zaposloval po štiri dečke poleg enega mehanika. Zairadi teh novih mehaničnih sredstev sem zmanjšal število odraslih moških delavcev od 1500 na 750. Posledica tega je bila, da se je moj dobiček znatno povečal.«¹⁹ Se bolj splošen in neposreden je Ure; ta servisno kapitalsko uslužnost znanosti povzdiguje v doktrino, »da se mora uporna roka dela zmeraj ukloniti, ko kapital vpreže znanost v svojo službo.«²⁰

Zgraža se nad tem, »ker nekateri obtožujejo mehanično fizikalno znanost, da je stopila v službo bogatih kapitalistov in se udinjala za sredstvo zatiranja

¹⁷ Gert Hortleder: *Das Gesellschaftsbild des Ingenieurs. Zum politischen Verhalten der technischen Intelligenz in Deutschland*, Frankfurt am Main 1970.

¹⁸ *Ibidem*, str. 32.

¹⁹ *Ibidem*, str. 54.

²⁰ Karl Marx: *Kapital I*, Ljubljana 1961, str. 493; MEW zv. 23, str. 459 (droben tisk).

²¹ *Ibidem*, str. 494; 460 (droben tisk).

siromašnih razredov.«²¹ Družbena znanstvena inteligenca je lahko v nasprotju z naravoslovno tehnično inteligenco politizirana in angažirana do neke mere že z družbeno relevantnostjo njenih spoznanj. Politične družbene osveščenosti pri družboslovni raziskovalni inteligenci ni spodbudila instrumentalno praktična uporaba njenih spoznanj; pač pa se je to zgodilo pri naravoslovni tehnični inteligenci, ki je lahko neposredno opazovala družbeni učinek svojih dosežkov. Tiste stopnje politizacije zavesti, ki so jo dosegle družbene znanosti in za katero je značilno, da je raziskovalec družbeno angažiran že s tem, da se s svojim spoznavnim delom zavzema za resnico o družbi in za uveljavitev in razširitev te resnice, naravoslovna tehnična zavest ne more doseči zaradi posebnosti svojega spoznavnega predmeta.

Družbene znanosti lahko veliko prispevajo k politizaciji naravoslovno tehnične inteligence. Ta inteligenca sama od sebe zaznava čedalje večje protislovje med razvojem sodobnih družbenih materialnih produktivnih sil in kvaliteto družbenih odnosov. Ker pa je odmaknjena od marksističnih družboslovnih spoznanj, naivno išče rešitev le v novi morali ter v ozki strokovni etično profesionalni odgovornosti, ki je ne razširja na družbeno politično odgovornost. Svojo vlogo »molčečega orodja« obstoječega sistema je prekrila s humanistično frazo, da je cilj znanosti in tehnike, da služi blaginji vsega človeštva. Ostalo pa ji je skrito, da živi v takšnih družbenih razmerah, kjer lahko svoj etični cilj dosega le tako, da hkrati služi tudi razrednim interesom in najrazličnejšim privatniškimi in monopolnim koristim. Naravoslovno tehnična inteligenca lahko razbije to povezanost splošnega humanističnega cilja znanosti in tehnike z njunim privatnim izkoriščanjem le tako, da se priključi tistim družbenim gibanjem, ki dejansko predstavljajo najbolj splošne interese človeštva in so sposobna, da rešijo temeljne probleme in protislovja sodobne kapitalistične družbe in civilizacije sploh. Če je naloga znanosti in tehnike, da rešujeta človeške probleme, potem to ni samo spoznavno raziskovalna naloga, ampak je hkrati politična naloga, ki je ni mogoče rešiti samo z znanjem, pa tudi ne brez njega. Pri tistem delu naravoslovno tehnične inteligence, ki je vključena v procese odločanja pri vojaških, političnih in gospodarskih strukturah, se razvija aktivistična tehnokratska scientistična zavest o vsemogočnosti znanstvenega in tehničnega reševanja družbenih problemov. Pri tisti naravoslovno tehnični inteligenci, ki je odrinjena od praktičnega družbeno političnega vpliva na odločanje, pa se poraja občutek nemoči, svojo družbeno politično ravnodušnost, ki ji je v veliki meri vsiljena, ta inteligenca razglaša za intelektualno, akademsko svobodo, ki jo enači z apolitičnostjo. Družbeno politično naravoslovno tehnične inteligence zmerom bolj pospešuje naraščajoča podružbljenost njenega dela. Ta inteligenca je prisiljena, da raziskuje zvezo med »posebnimi« in »splošnimi« družbenimi pogoji svojega dela in pri tem odkriva, da so posebni pogoji njenega dela odvisni od splošnih družbenih razmer in odnosov. Tako lahko npr. uvidi, da je notranja demokratičnost v znanosti samo sestavni del splošne demokratizacije v družbi, in če se spremeni družba, se spremenijo tudi razmere v znanosti. Nacizem in hladna vojna sta to prepričljivo potrdila. Štirje dogodki pred drugo svetovno vojno ekonomska kriza, graditev Sovjetske zveze, vzpon nacizmu in priprave na vojno — so prisilili naravoslovno tehnično inteligenco, da resno pre-

²¹ Ibidem, str. 494; 460 (droben tisk).

misli svoj položaj in funkcijo v družbi. Posebnih družbenih pogojev svojega ozkega raziskovalno strokovnega dela, ki je bilo videti politično indiferentno, »čisto«, ni mogla več ločevati od splošnih družbeno političnih razmer. Sicer pa je družbeno politična osveščenost naravoslovno tehnične inteligence odvisna še od vrste drugih razmer, npr. od stanja razredne zavesti delavskega razreda, od idejne naravnosti družbenih znanosti, od družboslovno idejne naravnosti izobrazbe, ki jo je sprejela v sistemu izobraževanja. Že družbeno poreklo, izobrazba ter posebne delovne razmere so to inteligenco odtrgali od razredne zavesti in prakse delavskega razreda. Na področju naravoslovno tehničnih znanosti Marx in Engels nista našla veliko pomembnih idejnih somišljenikov. Čedalje hitreje spreminjajoča se narava problemov naravoslovnih in tehničnih znanosti, problemov, ki postajajo zmerom bolj tudi problemi družbenih znanosti, ustvarja naraven delovni most, ki olajšuje naravoslovno tehnični inteligenci, da si prisvoji že obstoječo družbeno zavest.

Razvoj zavesti in organizacije »starega« delavskega razreda ni nujen pogoj za politizacijo naravoslovno tehnične in upravne inteligence. Sodobna naravoslovno tehnična inteligenca ima neprimerno boljše možnosti, da iz mezdnih razmer svojega dela sama razvije politično zavest o svojem položaju ali da takšno zavest prevzame od drugod. Del naravoslovno tehnične inteligence neposredno doživlja družbena protislovja, ki izhajajo iz samega produkcijskega procesa, medtem ko je precejšen del družboslovne inteligence odtrgan od tega izkustva. Zgodovinsko je prav humanistično družboslovna inteligenca, ki je živela zunaj produkcijskega procesa, proizvedla teoretično revolucionarno razredno zavest. Zdaj pa smo mogoče na pragu časa, ko bo tudi naravoslovno tehnična inteligenca dala svoj prispevek k razvoju revolucionarne družbene zavesti. Upravljalna znanstveno tehnična inteligenca v kapitalizmu sicer tudi doživlja protislovja v proizvodnem procesu, vendar je pretesno povezana z upravljalno mašinerijo, da bi ta protislovja teoretično reproducirala v razredno zavest. Politizacija znanstveno tehnične inteligence ne izvira, kakor je trdil S. Mallet, iz tega, da »boj za kruh in maslo ni več problem novega delavskega razreda« in da zato delavski razred lahko postavlja nove politične in kulturne cilje, ki spodbujajo strukturo podjetja in končno celotni kapitalizem. Zadovoljitev takih ciljev po H. Marcuseju ne spodbuja obvezno še večjih zahtev, ampak pripelje do integracije delavcev v kapitalistično družbo. Zavest naravoslovno tehnične inteligence o neustreznih delovnih razmerah in o protislovljih med družbenimi odnosi in »neracionalnostjo« kapitalistične produkcije je v svoji začetni fazi še izrazito lokalno podjetniške narave. Njeno zahtevo po večji racionalnosti, ki bi jo zagotavljala »soudležba delavcev« ali pa celo samoupravljanje delavcev zgolj na proizvodni ravni oddelkov, je mogoče še v celoti vključiti v kapitalistično gospodarstvo.^{22, 23} To je nov način, da se v okvirih samega kapitalističnega sistema družbeno prizna družbena narava produktivnih sil. Te različne oblike priznanja se bodo še bolj uveljavljale zaradi koristi kapitala, zaradi razrednih pritiskov, ali pa zaradi narave produkcijskega procesa samega.

²² Frank Deppe (Hrsg.): Die neue Arbeiterklasse, Frankfurt am Main 1970.

²³ Karl. H. Hörning (Hrsg.): Der »neue« Arbeiter, Zum Wandel sozialer Schichtstrukturen, Frankfurt am Main 1971.

Marx je na temelju novega družbeno materialističnega pojmovanja duhovne produkcije odkril specifično ideološko družbeno določenost družbenih znanosti in splošno družbeno določenost vseh znanosti. Posebna narava družbene ideološke določenosti družbenih znanosti izhaja iz specifičnih razmerij v trikotniku: družboslovec (raziskovalec) — družboslovno spoznanje in predmet raskovanja (človek, družba), na katerega se nanaša spoznanje. Predmet raziskovanja in raziskovalec sta iste narave, sta del istega sistema. Raziskovalec (subjekt) ne raziskuje stvari (objekta), ampak raziskuje drug subjekt, s katerim je prek družbenega sistema in svojega lastnega družbenega položaja eksistenčno interesno povezan. Pri naravoslovnih tehničnih znanostih je narava raziskovalca načelno različna od narave raziskovalnega predmeta. Družboslovna znanstvena informacija o raziskovalnem predmetu lahko sproži pri raziskovalnem subjektu različne reakcije. Pridobljene informacije v naravoslovnih tehničnih vedah ne učinkujejo vzvratno na raziskovalni objekt, čeprav se je objekt lahko spremenil v procesu spoznavanja zaradi spoznavnih delovnih operacij raziskovalca. Ko pa so spoznanja pridobljena, se raziskovalni objekt na podlagi pridobljenih spoznanj lahko spremeni samo s pomočjo raziskovalnega subjekta, ki ta znanja uporablja, ne pa z neposrednim vzvratnim učinkovanjem pridobljenih informacij samih po sebi. Znanstveni pristop raziskovalca v družbenih znanostih že vnaprej določa narava eksistenčnih interesnih povezanosti z družbeno stvarnostjo, ki jo raziskuje. Pridobljena spoznanja različno eksistenčno interesno prizadevajo raziskovane subjekte, ki konstituirajo družbeno stvarnost.

Spoznanje lahko utrjuje položaj nekaterih razredov in skupin, lahko pa jih mobilizira, da spodbijajo družbeni položaj privilegiranih skupin, razredov in jih vrednostno teoretično usmerja na rušenje in preobrazbo temeljnih eksistenčnih prepostavk družbe. Razredi, skupine, elite, kolektivi, posamezniki imajo različne interese, da raziskujejo ali pa ne raziskujejo, da javno razkrivajo ali prikrivajo najrazličnejše značilnosti svojega družbenega bistva, kot je lahko družbena moč in nemoč, nadrejenost ali podrejenost, politične metode, življenjski slog in cilji, socialnopsihološke značilnosti osebnosti ipd. Objekt naravoslovnega tehničnega raziskovanja ni v nikakršnem zainteresiranem odnosu do rezultatov raziskovanja. Marx je pokazal na ideološko interesno določenost zlasti v ekonomski znanosti svojega časa. Razvoj družbenih znanosti je neposredno odvisen od predmeta, ki ga raziskuje. Pri nobenih drugih znanostih predmet raziskovanja v tolikšni meri ne vpliva na njihov razvoj. Marx zato nenehno govori o tem, kako je razvoj ekonomske znanosti odvisen od razvoja same ekonomske stvarnosti in kako se s tem spreminja način ideološke interesne določenosti ekonomske znanosti. Znanstvena nepristranost znotraj buržoaznega obzorja je bila za Marxa mogoča, dokler razredna nasprotja niso bila razvita. »Od leta 1848 se je kapitalistična produkcija v Nemčiji naglo razvila in je danes že v omotičnem razcvetu. Toda našim strokovnjakom je ostala usoda še vedno nenaklonjena. Dokler so se lahko nepristransko ukvarjali s politično ekonomijo, v nemški stvarnosti ni bilo modernih ekonomskih odnosov. Kakor hitro so ti odnosi nastali, se je to zgodilo v okoliščinah, ki jim več ne dopuščajo, da bi se lahko nepristransko ukvarjali z njih proučevanjem znotraj meščanskega obzorja. Kolikor je politična ekono-

mija meščanska, se pravi, da pojmuje kapitalistično ureditev kot absolutno in poslednjo obliko družbene produkcije namesto nasprotno kot zgodovinsko prehodno razvojno stopnjo, lahko ostane znanost le tako dolgo, dokler je razredni boj latenten ali pa se razodeva le v posamičnih pojavih. Vzemimo npr. Anglijo. Njena klasična politična ekonomija je iz dobe nerazvitega razrednega boja. Njen poslednji veliki predstavnik Ricardo je vzel nazadnje zavestno za izhodišče svojih raziskovanj nasprotnost razrednih interesov, mezde in profita, profita in zemljiške rente, naivno pojmujoč to nasprotje kot naraven družbeni zakon. S tem pa je dosegla meščanska znanost politične ekonomije tudi mejo, ki je ne more prekoračiti. (...)

Buržoazija je bila v Franciji in Angliji osvojila politično oblast. Odtlej je dobival razredni boj praktično in teoretično bolj izrazite in preteče oblike. Ta boj je oznanjal smrt znanstvene meščanske politične ekonomije. Zdaj ni šlo več za to, ali je ta ali oni teorem resničen, temveč za to, ali je kapitalu koristen ali škodljiv, prikladen ali neprikladen, politično dovoljen ali ne.

Nesebično raziskovanje se je umaknilo plačanim preprirom, nepristransko znanstveno proučevanje pa slabi vesti in zlonamerni apologetiki. (...)

Možje, ki so že imeli znanstvene pretenzije in so hoteli biti več kot samo sofisti in sikofanti vladajočih razredov, so skušali politično ekonomijo kapitala spraviti v sklad z zahtevami proletariata, ki jih ni bilo več mogoče prezreti. Od tod puhli sinkretizem, katerega najboljši predstavnik je John Stuart Mill.²⁴ Nepristransko znanstveno proučevanje ne pomeni za Marxa, da je bilo interesno ideološko nevtralnno zunaj družbenih izhodišč v tem raziskovanju. Marx trdi, da je bilo tudi to nepristransko znanstveno proučevanje znotraj »meščanskega obzorja«, ki je sprejemalo to obzorje kot nekaj naravnega, večnega. Marx odkriva že v klasični politični meščanski ekonomiji elemente prihodnje vulgarne ekonomije. Sestavine nepristranskega znanstveinega proučevanja klasičnih meščanskih ekonomov vidi Marx v temle:

1. Dosledno, nepristransko izvajajo zaključke iz znanstvenih premis. Marx očitai Malthusu, da je delal sklepe iz znanstvenih premis »s popolnim obzирom, a ne brez obzira.«²⁵ »Če je Ricardovo pojmovanje večidel v interesu industrijske buržoazije, potem je to samo zato in v toliko, kolikor se njen interes pokriva z interesom produkcije ali s produktivnim razvojem človekovega dela. Kjer je buržoazija z njim v nasprotju, je on tu prav tako brezobziren do buržoazije, kot je sicer brezobziren do proletariata in aristokracije.«²⁶

Marx je za znanstveno ravnanje Malthusa dejal, da je nizko, prostaško (gemein), ker je poskušal »znanost prilagoditi stališču, ki ni vzeto iz nje same (pa čeprav bi bila zmotna), ampak je izposojeno od zunanjih, njej tujih interesov...«²⁷

To Marxovo zahtevo o izhodišču znanosti ni mogoče razumeti v smislu pozitivističnega ideala objektivne, družbeno nepogojene znanosti. Marxova zahteva je to, kar je razvidno iz besed, ko hvali Ricardovo znanstveno pošte-

²⁴ Karl Marx: *Das Kapital I*, MEW, zv. 23, str. 19—21; *Kapital I*, Ljubljana 1961, str. 15—17.

²⁵ Karl Marx: *Thorien über den Mehrwert*, MEW, zv. 26. 2, str. 110.

²⁶ Ibidem, str. 111.

²⁷ Ibidem, str. 112.

nost, da se ohranja znanstvena zvestoba pri razvijanju vseh momentov temeljnega izhodišča analize družbenega sistema, pa naj je to izhodišče pravilno ali napačno in apologetsko sprejeto. Pri znanstvenem razvijanju izhodiščne točke analize se to izhodišče ne prilagaja javnemu mnenju in posamičnim interesom, »dobro« in »slabo« strani temeljnega izhodišča se samovoljno ne razvrščajo ali zadržujejo za posamične razrede ali grupacije znotraj razredov, kot je to samovoljno, nedosledno delal Malthus, če ga postavimo nasproti Ricardu, čeprav sta bila oba ujeta v »meščansko obzorje«. Marx trdi za svojo znanstveno kritiko politične ekonomije, da kolikor »sploh zastopa kak razred, lahko samo tistega, katerega zgodovinski poziv je, da izvede prevrat kapitalističnega produkcijskega načina in da na koncu odpravi razrede — torej proletariata.«²⁸ Marxova znanstvena analiza je torej daleč od tega, da bi bila družbeno razredno indiferentna. Ujeta je v obzorje brezrazredne družbe in iz tega stališča enako brezobzirna do zgodovinske perspektive vseh razredov, tako proletariata kot buržoazije.

Ko Marx poudarja, da se njegovi nazori ne ujema z interesnimi predsodki vladajočih razredov²⁹ in ko nasproti temu poudarja, da znanost ne sme začenjati z vnaprej izdelanimi ideali, oziri in predsodki, to nikakor še ne pomeni, da se družbena znanost v razredni družbi po Marxu lahko objektivno dvigal nad razrede. Takšno znanstveno iluzijo Marx razkrije pri Proudhonu kot praktično pozicijo malomeščana. »Kot znanstvenik hoče lebdeti nad buržuji in proletarci pa; je le malomeščan, ki ga nenehoma premetava sem in tja med kapitalom in delom, med politično ekonomijo in komunizmom.«³⁰

2. Skuša prodreti »v notranjo povezanost, tako rekoč v fiziologijo meščanskega sistema«...³¹ in odkriti »izhodiščno točko fiziologije meščanskega sistema«,³² določati vrednosti z delovnim časom.

3. Odkrivajo navidezno in dejansko gibanje »fiziologije meščanske družbe« in pojasnjujejo protislovja med obema gibanjima.³³ To, da niso obvladali dialektične metode in pa njihovo buržoazno stališče, jim je preprečevalo, da bi dosledno znanstveno razumeli zvezo med navideznim in dejanskim gibanjem. To vodi pri Richardu do poskusu, »da neposredno (brez vmesnih členov KA) dokaže medsebojno pokrivanje ekonomskih kategorij«.³⁴ Ricardo je prihajal zaradi tega do nasilnih abstrakcij. »Vulgarizator pa je iz tega sklepal, da so teoretične resnice abstrakcije, ki so v protislovju z dejanskimi odnosi, namesto da bi, prav narobe, videl, da Richardo ne gre dovolj daleč v pravilni abstrakciji in da je zato prisiljen k napačni abstrakciji.«³⁵

Ujetost v »meščansko obzorje« proučevanja je klasično politično ekonomijo odvrčalo od genetskega razvijanja oblik in jo zadrževalo na analitični metodi, katere cilj je bil, da na površini ločene oblike, iz katerih izhaja kot iz

²⁸ Karl Marx: *Dais Kapital I*, MEW, zv. 23, str. 22; *Kapital I*, Ljubljana 1961, str. 18.

²⁹ Karl Marx: *Prispevek h kritiki politične ekonomije*, MEID, zv. IV, str. 108—109; MEW zv. 11, str. 11.

³⁰ Karl Marx: *Das Elend der Philosophie*, MEW, zv. 4, str. 144; MEID, zv. II, str. 494.

³¹ Karl Marx: *Thorien über Mehrwert*, MEW, zv. 26. 2, str. 162.

³² *Ibidem*, str. 170.

³³ *Ibidem*, str. 163.

³⁴ *Ibidem*, str. 162.

³⁵ *Ibidem*, str. 440.

danih predpostavk, reducira na njihovo enotnost.³⁶ Vulgarni ekonomisti ne težijo več k notranji povezanosti sistema in navideznega, pojavnega gibanja znanstveno več ne reducirajo ne dejansko gibanje. Vulgarni ekonomisti se ustavljajo pri »predstavah agentov produkcijskega načina«³⁷ »Prevajajo jih v doktrinarni jezik, toda s stališča vladajočega dela, s stališča kapitalistov, torej ne naivno in objektivno, ampak apologetsko.«³⁸

4. Klasični ekonomisti odkrivajo protislovja in nasprotja, vulgarni ekonomisti pa popolnost in harmonijo.³⁹

Precejšnjemu delu sodobnega družboslovnega raziskovanja tako v kapitalističnih kot socialističnih deželah se zelo dobro prilagajajo Marxove oznake vulgarne ekonomske meščanske znanosti. Precejšen del družboslovnega raziskovanja se zgublja v skrajno detajliranih problemih in si ne prizadeva več, da bi razumel »fiziologijo sistema«, v okviru katerega se nahaja in giblje njen mikrodelec raziskovanja. Mikroempirično raziskovanje je nujno za raziskovanje, je nujno za razumevanje sistema. Toda ta raven raziskovanja ne sme postati sama sebi zadostna, ampak se mora vključevati in prebijati k vedno širšim teoretičnim okvirom, ki kažejo notranji ustroj sistema in njegove razvojne oblike. Pri Marxu je empirično gradivo integrirano v teoretični sistem. Marxova zahteva, da mora raziskovanje »do podrobnosti obvladati materijo, analizirati njene različne razvojne oblike in izslediti njihovo notranjo zvezo«, se nedvomno nanaša tako na empirično kot teoretično obvladanje materije. Resnično notranje gibanje sistema po Marxu zapopade deduktivni način prikazovanja raziskovalnih rezultatov. Deduktivno razvijanje kategorij, ki začenja z enostavnim, toda vladajočim odnosom sistema ne pa z neko konkretno empirično kaotično celoto, je tuje zdravorazumskemu in znanstveno mikroempiričnemu usmerjenemu mišljenju. Njemu se zdi Marxov deduktivni, strukturni sistemski pristop, deduktivno-dialektično razvijanje kategorij »konstrukcija a priori« (Marx).

Marx in Engels sta bila v svojem času edina, ki sta se zavedala znanstveno metodološkega in družbeno revolucionarnega pomena Heglove dialektične metode. »V svoji mistificirani obliki je postala dialektika nemška moda, ker se je zdelo, da povečuje obstoječe stanje. V svoji racionalni obliki pomeni meščanstvu in njenim doktrinarnim predstavnikom pohujšanje in grozoto, ker vsebuje v pozitivnem razumevanju obstoječega hkrati tudi razumevanje njegove negacije, njegovega nujnega propada, ker pojmuje vsako obstoječo obliko in toku gibanja, torej tudi kot minljivo, ker nima pred ničemer spoštovanja in ker je po svojem bistvu kritična in revolucionarna.«⁴⁰

Dialektika je prinesla drugačno pojmovanje družbene stvarnosti ne samo kot obstoječe dejanskosti, ampak tudi kot možnosti. Drugačno razumevanje predmeta znanosti zahteva tudi drugačno razumevanje same znanosti, njenih ciljev in nalog. Znanost s tem ni več omejena na tisto, kar je, ampak se širi tudi na možno, negativno, na »minljivo stran« v obstoječem, ki to obstoječe

³⁶ Karl Marx: *Thorien über Mehrwert*, MEW, zv. 26. 3, str. 194.

³⁷ *Ibidem*, str. 445.

³⁸ *Ibidem*, str. 445.

³⁹ *Ibidem*, str. 492—493.

⁴⁰ Karl Marx: *Das Kapital I*, MEW, zv. 23, str. 27—28; *Kapital I*, Ljubljana 1961, str. 22.

negira. Odkritje drugačne možnosti obstoječega, odkritje negativne sile v obstoječem je mogoče samo prek dialektične analize obstoječe dejanskosti, prek »pozitivnega razumevanja obstoječega«. Pri Marxovem odkrivanju možne prihodnosti prek negacije obstoječega ne gre za nikakršno ekstrapolacijo obstoječega v prihodnost, ki obvladuje največji del sodobne prognostike in futurologije. Futurologiji in prognostiki ne gre za odkrivanje negativne sile v obstoječem. Ti dve vedi projicirata v prihodnost samo kvalitativno in količinsko razraščanje bistva obstoječega. Odkrivata možni prostor za razvoj in ekspanzijo obstoječega, ne pa tudi za razraščanje negativne strani v obstoječem. Samo dialektična analiza obstoječega odkriva v njem resnično novo in možno prihodnost. Marx je anticipiral svojo misel o družbeno revolucionarnem bistvu dialektike že v letu 1843: »Ne le da je med reformisti izbruhnila obča anarhija, vsakdo si bo moral sam priznati, da nima natančne predstave o tem, kar naj nastane. Toda ravno to je odlika nove smeri, da sveta ne anticipiramo dogmatično, ampak da hočemo iz kritike starega sveta najti novega. (...) Če konstrukcija prihodnosti in gotovost za vse čase ni naša stvar, je tem bolj gotovo, kaj moramo storiti zdajle, mislim *brezobzirno kritiko vsega obstoječega*, brezobzirno v tem smislu, da se kritika ne boji svojih rezultatov in prav tako ne konflikta z obstoječimi silami.«⁴¹ Marxova zahteva po kritiki obstoječe družbene prakse je vsebovala tudi kritiko vseh oblik teoretične zavesti te prakse. Marx se usmerja tudi na kritiko meščanske znanosti tako v njeni pozitivistični kot spekulativni dialektični različici. »In ves socialistični princip je spet samo ena stran, ki zadeva realnost resničnega človeškega bivanja. Ravno toliko se moramo brigati za drugo stran, za teoretično eksistenco človeka, torej narediti religijo, znanost itn. za predmet svoje kritike.«⁴²

Pri Marxovi kritiki znanosti ne gre samo za spoznavni, logični, metodološki kriticism kot pri Kantovi kritiki čistega uma, ampak za spremembo odnosa med znanostjo in družbeno prakso.

Če hoče biti družbena znanost dialektična, revolucionarna, se ne sme teoretsko udnjati dejstvom niti jih voluntaristično normativno zakriti, ampak iskati negativno silo v dejstvu, ki ga ruši in omejuje. Znanstveno razumeti to negativno stran v predmetu znanosti pomeni znanstveno objektivneje razumeti obstoječo moč in nemoč dejstev. Znanost je nujno ideološko apologetsko koncipirana, če bi njena funkcija obstajala le v tem, da raziskuje samo tisto, ker je, kar je bilo in kar mora nujno biti. Predmet znanosti je v tem primeru že ideološko, konservativno zožen. Pri takšni zožitvi bi Marx nujno moral postati ideolog empiričnih in teoretičnih dejstev meščanske znanosti in meščanske — kapitalistične stvarnosti. Marxova znanost vključuje možnost in nujnost preobrazbe obstoječega. Kot trdi Đuro Sušnjić, je za Marxa vsako dejstvo zoženje in negacija stvarnih možnosti. Šele dejstva in njihove možnosti sestavljajo stvarnost. Kritična znanost vzporeja dejstva z njihovimi možnostmi. Marx je kritiziral družbo z vidika njenih stvarnih racionalnih in humanih možnosti.⁴³ Marxova in Engelsova kritika Feuerbachovega istenja biti z bivanjem je odkrivala reakcionarne sklepe, če to istenje prenašamo na razumevanje človeka in družbe. Za Marxa bistvo človeka in človeške družbe ni to,

⁴¹ Karl Marx: Pismo Rugeju Septembra 1843, v: MEID, zv. I, str. 144.

⁴² Karl Marx: Pismo Rugeju, maja 1843, v: MEID, zv. I, str. 143.

⁴³ Đuro Sušnjić: *Kritika sociološke metode*, Gradina 1973, str. 172.

kar trenutno je. Njuno bistvo vključuje tudi to, kar bi lahko bila. Temeljno izhodišče pozitivistične znanosti je prav v tem, da enači človeka in človeško družbo s trenutno eksistenco in da se ta empirična eksistenca znanstveno opiše. Takšno znanstveno opisovanje je oropalo predmet njegove negativne, prevratne strani, njegovih možnosti. To je bistveno ideološko osiromašenje znanstvenega predmeta in zlasti »predmeta«, kot sta človek in družba. Družbena znanost, tudi dialektično kritična, mora izrekati afirmativne sodbe o subjektu (človeku, družbi). Izrekanje afirmativnih sodb avtomatično ne siromaši subjekta, ker v tem primeru bi to namreč pomenilo, da je subjekt najbolj bogat, če o njem ne izrekamo nikakršnih sodb. Bogastvo afirmativnih sodb o subjektu nakazuje tudi bogastvo možnega v subjektu, njegovo univerzalnost. Siromašna afirmacija predpostavlja tudi siromašno negacijo, siromašne možnosti. Že pri analizi razredov Marxov znanstveni prispevek sestoji iz analize obstoječega, možnega in nujnega.

»Meščanski zgodovinarji so že zdavnaj pred menoj opisali zgodovinski razvoj tega boja med razredi, meščanski ekonomisti pa njihovo ekonomsko anatomijo. Kar sem jaz novega prispeval, je bilo

1. dokaz, da je obstoj razredov vezan samo na *določene zgodovinske razvojne faze proizvodnje*;

2. da vodi razredni boj nujno k *diktaturi proletariata*;

3. dat je ta diktatura sama prehod k *odpravi vseh razredov in k brezrazredni družbi*.«⁴

Tega znanstvenega novuma ni bilo nikjer v obliki pozitivno obstoječih dejstev, in če bi Marx ravnal v duhu pozitivističnega znanstvenega razumevanja stvarnosti, ne bi nikoli prišel do teh znanstvenih odkritij. Marx se ni priklonil pred pozitivistično normo, da znanost odkriva le tisto, kar je in kar je bilo, ne pa tudi tistega, kar je mogoče, tedaj namreč ne bi mogel odkriti poti k diktaturi proletariata in prehoda k odpravi vseh razredov. Pozitivistična koncepcija stvarnosti oropa predmet znanosti njegove revolucionarne, prevratne, negativne strani. Marxovo dialektično pojmovanje stvarnosti povsod vključuje odnos do prihodnosti in zato si obstoječa empirija nikjer ne more Marxa teoretično podrediti, ne le pri razredih, ampak tudi pri številnih drugih problemih, ki jih je Marx analiziral (deiltev dela, ena znanost, izključevanje producentov iz neposrednega produkcijskega procesa itd.).

Kar je Marx pokazal glede odnosa politične ekonomije do njene politične ekonomske prakse, je mogoče posplošiti na celotno družbeno znanost, z nekaj razlikami pa tudi na celotno znanost. Dokler družbena znanost ne odkrije revolucionarne, prevratne, negativne strani v svojem predmetu, toliko časa je ta znanost doktrinarna v svoji utopični socialistični različici ali pa v svojih meščanskih različicah (fatalistični, romantični, humanitarni). Postati revolucionarni znanstvenik pomeni za Marxa postati glasnik revolucionarne, prevratne negativne strani družbenega dogajanja. »Dokler iščejo znanost in samo sisteme izdelujejo, dokler so na začetku boja, vidijo v bedi le bedo, ne da bi uzrli v njej revolucionarno prevratno stran, ki bo prelomila staro družbo. Od tega trenutka dalje postane znanost zavesten proizvod zgodovinskega gibanja,

⁴ Karl Marx: Pismo Josefu Wedemeyerju, 5. marca 1852, v: Marx-Engels, *Izbrana dela*, Ljubljana 1951, str. 583, MEW, zv. 27, str. 508–509.

preneha biti doktrina, postane revolucionarna.«⁴⁵ »Objektivnosti« meščanske znanosti je nedostopna ta prevratna, negativna stran družbenega dogajanja. »Znamenja časa« (Marx) kažejo sicer, »da se celo vladajočim razredom (in njenim teoretičnim protagonistom — vstavek K. A.) svita, da sedanja družba ni čvrst kristal, temveč organizem, ki se lahko preobrazi in se neprestano preobrazuje«,⁴⁶ toda to svitanje o možnosti in nujnosti preobrazbe stoji v službi ohranitve temeljnih predpostavk sistema. Ideal meščanske objektivne, nepristranske znanosti je njena sistematična pristnost, ki varuje nosilce takšne znanosti pred tem, da bi jo spravili v »sklad z zahtevami proletariata, ki jih ni bilo več mogoče prezreti.«⁴⁷ Brezobzirno in nepristransko nastopa nje znanosti pomeni za Marxa prav tisto nepristranost, ki vključuje znanstveno analizo objektivnega položaja delavskega razreda kot glavne prevratne sile v obstoječem. Vsaka pristnost znanosti v moderni razredni družbi gre lahko samo na škodo delavskega razreda, ker je delavski razred najbolj nepristranska, univerzalna negativna sila v dosedanji zgodovini. Kolikor bolj nastopa znanost po Marxu brezobzirneje in nepristransko, toliko bolj je v skladu z interesi in težnjami delavcev.

⁴⁵ Karl Marx: *Das Elend der Philosophie*, MEW, zv. 4, str. 143; MEID, zv. II, str. 493.

⁴⁶ Karl Marx: *Kapital I*, Ljubljana 1961, str. 13; MEW, zv. 23, str. 16.

⁴⁷ Ibidem, str. 17; 21.

Marksizem, etika in socializem

(nekaj problemov in tez)

JOŽE ŠTER

1. Kljub »poplavi« humanizma in humanističnih interpretacij marksizma je problem etike in socialistične morale eno najmanj razčiščenih področij v marksizmu.

Najprej so tu še velika razhajanja o tem, ali sploh lahko govorimo o marksistični etiki. Pri nas je zelo razširjeno eksistencialistično pojmovanje, ki zanika možnost etike in s tem tudi možnosti kakršnekoli resnične socialistične ali komunistične morale. To stališče se argumentira s tem, da je Marx pojmoval moralo kot obliko odtujitve oziroma kot obliko norm — zapovedi, ki slonijo na razcepu človeka kot posameznika in družbenega bitja. V skladu s takim pojmovanjem mora seveda proletariat moralo odpraviti, oziroma bo odmrla tako kot druge oblike odtujitve. Socializem oziroma komunizem kot podoba prave svobodne družbe ne prenese normiranja, ker to pač pomeni nesvobodo. Ta sklepanja so pod očitnim eksistencialističnim vplivom, ki vidi samo posameznika, pozablja pa, da je človek tudi družbeno bitje. (Ni naključje, da se je to pojmovanje pri nas uveljavljalo prav v obdobju liberalizma).

Izhodiščni problem je torej vprašanje možnosti marksistične etike in socialistične morale. Ker je negacija socialistične morale v očitnem nasprotju s prakso in preprostim dejstvom, da morajo v vsaki človeški skupnosti obstajati norme, če naj ta skupnost obstaja in njeni člani sodelujejo, je torej nujna tudi etika kot teorija o medčloveških odnosih. Prav zato pa postaja zanimivo vprašanje praktičnih in teoretičnih korenov in posledic koncepcij, ki negirajo marksistično etiko in socialistično moralo.

Druga koncepcija — zrasla iz pozitivističnih temeljev — sicer priznava možnost socialistične morale, vendar pa naj bi se ta morala izhajala le iz revolucionarne prakse, torej post festum, ne pa tudi kot normativna etika, ki naj bi usmerjala revolucionarno prakso. Tu se torej filozofija pojmuje heglovsko — kot minervina sova, ne pa tako kot pri Marxu, kjer je filozofija glava revolucije.

Zaradi takšnih in podobnih pojmovanj ter drugih dejstev se je zgodilo, da pri nas nimamo resnejšega poskusa oblikovanja socialistične morale. Imamo kvečjemu kup abstraktno humanističnih teorij na eni strani in na drugi poskuse nesistematiziranih opisov vrednost naše minule prakse (predvsem NOB).

2. Za vsako etiko (tj. teorijo o morali) je bistveno vprašanje človekovega bistva, kajti z opredelitvijo človeka je bistveno pogojena hierarhija vrednost, zlasti vprašanje najvišje vrednote (ali najvišjih vrednot). Vprašanje človekovega bistva pa je prav tako pomembno tudi za vse druge družbene znanosti, saj vsaka poučuje določeni, posamezni vidik človeka. Celovita teorija človeka je zato nujna, in to kot metodološko izhodišče in integrativna teorija družbenih ved. (In za marksizem je ena bistvenih značilnosti prav celovitost, načelo integritete, totalitete).

O samem (generičnem) bistvu človeka so danes verjetno osnovni odgovori razčiščeni. Izhajajoč iz Marxovih del se kot generično bistvo človeka največkrat opredeljuje praksa: človek je torej bitje, za katerega je značilno zavestno, svobodno, univerzalno, zgodovinsko (družbeno) ustvarjanje. Mnogo bolj sporna ali še sploh nenačeta pa so vprašanja razmerja teh bistvenih elementov človeka do drugih (nebistvenih, a zato ne nepomembnih) elementov, lastnosti človeka in drugih elementov sveta. Toda prav ta razmerja so zaradi specifične zgodovinske situacije (velike moči, zlasti rušilne, ki jo že obvlada sodobni človek, omejenega bogastva, produktivnosti, naravnih virov, neena komerne družbene in ekonomske razvitosti sveta itn.) lahko zelo pomembna za oblikovanje vrednostne hierarhije.

Razne variante birokratske, tehnokratske, liberalistične in podobne morale, ki lahko celo izhajajo in priznavajo marksistično pojmovanje človeka in iz tega izvirajoče osnovne vrednote socialistične morale, to idealno hierarhijo vrednot bistveno spreminjajo prav zato, ker grade na različnih pojmovanjih sedanjega razmerja med človekom in svetom.

Tako v etiki kot v moralni praksi se pogosto absolutizirajo posamezne vrednote (npr. pacifizem, krščanska ljubezen do bližnjega, dobiček), kar ima vedno za posledico bolj ali manj nemoralna početja. Tudi v marksizmu so se dogajale takšne absolutizacije, zdaj v obliki totalitarizma, zdaj v obliki moralnega svobodnega delovanja individua, zdaj v absolutizaciji materialnega bogastva itn.

Če se hočemo v etiki ogniti tako abstraktnemu humanizmu kot tudi pozitivizmu ter raznim absolutizacijam, ne smemo zanemariti ne človekovega bistva pa tudi ne konkretne družbeno zgodovinske situacije. Brez temeljite in celovite analize obeh elementov ne more biti zadovoljive rešitve elementarnih problemov socialistične morale. Kljub temu, da naša družba v praksi najcelovitejše uresničuje marksistično teorijo in tudi njen humanistični vidik, v teoriji morale nismo uspeli razviti celovite antropologije in etike, temveč le nekatere njene elemente.

3. Za uspešno človekovo prakso je treba te praktične probleme najprej teoretično rešiti. To še zlasti velja za moralno prakso; tu je znanje (vedenje) eden bistvenih pogojev, da je kako dejanje sploh znotraj moralno. Ob tej ugotovitvi bo gotovo jasneje, kakšne daljnosežne posledice za našo družbeno prakso in teorijo ima neizdelanost marksistične etike. To lahko ugotavljamo na številnih pojavih našega vsakdanjika.

V takih situacijah — kot je govoril že dr. Majer za filozofijo sploh — se lahko uveljavljajo razne vrste nesocialističnih etičnih teorij (krščanska, tehnokratska, meščanska itn.). To se dogaja iz preprostega razloga, ker nova moralna praksa ne čaka etične teorije, in če te ni, pač to praznino v osmišljanju in normiranju moralne prakse izpolni neka že obstoječa etična teorija.

Tudi če pogledamo empirična (oziroma največkrat — zlasti pri sociologiji — kar empirična raziskovanja, bomo lahko ugotovili zelo nenavadne stvari. Pri raziskavah o razširjenosti raznih vrednot v naši družbi se pojavlja polno vrednot, kot so: stalnost, naprednost, zanesljivost, samostojnost, denar, ugled itn. Anketirancem se torej ne ponujajo v odgovorih vrednote socialistične morale, človek, delitev po delu, samoupravljanje, solidarnost itn., temveč pogoje tipične buržoazne in malomeščanske vrednote.

Logična posledica navedenih dejstev je, da se tudi v šolah pojavljajo namesto socialistične morale najrazličnejše druge morale, od krščanske do meščanske. Pri tem seveda ne mislimo na tiste učitelje, ki to počno zavestno, ampak na tiste, ki to počno dobronamerno, v prepričanju, da razvijajo pri učencih socialistično moralo. Čeprav gre tu za vpliv šole na formiranje zavesti — ne pa za vpliv ekonomske baze — vendarle tega vpliva ne bi smeli podcenjevati.

Najtežje posledice pa zaradi neizdelanosti socialistične etike seveda nastajajo v sami praksi socializma. Odkod, recimo, pri nas toliko gospodarskega kriminala, inflacije, nelikvidnosti ipd? V blagovnem, tržnem gospodarstvu je temeljni cilj, vrhovna vrednost subjektov gospodarjenja dohodek (bogastvo). To pomeni, da se tu vse gleda skozi očala dohodka, da je vsakršno sredstvo — tudi kriminal, tudi inflacija, tudi nelikvidnost ipd. — dobro, če pomaga povečevati dohodek, če se torej ta početja dohodkovno izplačajo. Dokler ne spoznamo vzrokov takšnega vrednotenja, smo tudi bolj ali manj nemočni v boju s takšno moralo, ki je poleg tega v očitnem nasprotju s socialistično, saj nosi očitne znake meščanske morale. Če upoštevamo *sedanjo družbeno situacijo*, je seveda tudi rast materialnega bogastva ena temeljnih vrednot socialistične morale — v kolikor ni meščansko absolutizirana. Obstaja pa močna tendenca v vsakodnevnih odnosih prav po absolutizaciji te vrednote. Da bi to denarno moralo lahko obvladali, moramo seveda najprej spoznati njene korenine. Kako tega nismo spoznali in priznali, nam zelo očitno dokazuje kazenska (pa tudi druga) zakonodaja.

Tu nenehno vidimo določbe, kjer so kazni določene v absolutnih zneskih, ki za kriminalna dejanja predvidevajo odvzem neupravičeno pridobljenih koristi oziroma dohodka ipd. Toda, naj gre za neplačevanje zapadlih računov ali pa za gospodarski kriminal, že zelo preprost račun lahko pokaže, da se ob taki zakonodaji ta nemoralna početja dohodkovno izplačajo. Da namreč sodni organi ta nezakonita dejanja odkrijejo in pravnomočno ugotove, mine vsaj leto dni; to pa pomeni (če malo poenostavimo) — ob 30 % inflaciji — da smo v tem času na račun tujega denarja vlekli 30 % obresti. Ali takšne obresti plačuje kakšna banka na svetu? To dejstvo potrjujejo tudi vesti, ki jih beremo v dnevnem časopisju, da se delovne organizacije raje tožarijo, kot pa plačujejo zapadle račune.

4. Da ne bo nesporazumov: z etično teorijo se seveda problemi ne morejo razrešiti; jasna in celovita teorija je lahko usmerjevalka; da bi se teorija uresničevala so potrebni še mnogi drugi pomembni predpogoji.

Nekateri aktualni pedagoški vidiki marksizma v družbenih vedah

ZVONKO CAJNKO

1. Vloga in pomen marksizma v študijskem in pedagoškem procesu v visokem šolstvu.

a) Še vedno je aktualno in ne dovolj ustrezno urejeno vprašanje prisotnosti marksizma kot celovite znanstvene teorije in razredne ideologije v študijskih programih na posameznih šolah, zlasti nedružboslovnih smeri, kakor tudi na posameznih stopnjah. Problem obstaja še zlasti glede na dejstvo, da še nima mo absolutentov srednje stopnje z novim učnim programom (samoupravljanje s temelji marksizma).

b) Aktualno je vprašanje *deleža, vrst in vsebine* posameznih temeljnih predmetov marksizma (filozofije, teorije družbein človeka, politične ekonomije in ekonomske teorije socializma, teorije in prakse samoupravljanja idr.).

Aktualno je prav tako razvijanje in poglobljanje marksizma na posameznih šolah (poleg osnov marksizma) še v okviru temeljnih strokovno-področnih predmetov, npr. v pedagogiki na šolah pedagoške smeri, pravu na pravnih šolah, občji zgodovini, teoriji književnosti na šolah družboslovne smeri, občji sociologiji in ekonomski teoriji na šolah družboslovne in ekonomske kakor tudi naravoslovne smeri, in tako naprej.

c) Aktualno in še posebej težavnostno je vprašanje marksističnega pristopa k poučevanju *posameznih strok* oziroma znanstvenih področij (specialni predmeti na naravoslovnem, tehniškem, ekonomskem, umetnostnem in drugih področjih (ali graditev in razvijanje posameznih strok na marksističnih teoretičnih in metodoloških osnovah in izhodiščih).

d) Posredovanje in razvijanje marksizma zunaj formalnih študijskih programov v *dopolnilnih študijsko-izobraževalnih oblikah* za zainteresirane študente in učitelje, oblike poglobljenega študija posameznih vprašanj marksizma za predavatelje marksizma, specializacija idr., so prav tako še odprta vprašanja.

2. Pedagoški kader in marksizem.

Nezadostno število predavateljev marksizma in njihova *preobremenjenost* v pedagoškem delu nosi v sebi več nevarnosti (nedohajanje velikih potreb, nevarnost »honorarnega« odnosa do marksizma, nevarnosti rutinskega odnosa do marksizma in dr.).

Večji del visokošolskega pedagoškega kadra ni imel doslej večjih možnosti seznanjanja in študija marksizma (slabosti nekdanjega in dosedanjega izobraževalnega sistema), zato je aktualno vprašanje *možnosti in pogojev* za organizirano, sistematično in permanentno izpopolnjevanje visokošolskih učiteljev v marksizmu (ustrezni programi in oblike, kvaliteta predavanj idr.).

3. Metodično-didaktična plat.

Tudi v visokem šolstvu so metodično-didaktična sposobnost in osebne kvalitete učitelja eden poglavitnih pogojev za zainteresiranost študentov in

učinkovitost študija. Stanje v visokem šolstvu v tem pogledu prav tako ni zadovoljivo. Se vedno nimamo izdelanega posebnega metodično-didaktičnega pristopa, oziroma odnosa do marksizma na različnih stopnjah izobraževanja (manjka metodično-didaktična uporaba posameznih knjižnih del, prevladuje zgolj verbalna metoda, neizgrajene so oblike seminarskega dela itd.).

4. Marksizem in samoupravljanje.

Pri realizaciji študijskih programov obstaja nevarnost razdvajanja (klasičnega) marksizma in samoupravljanja, nevarnost obravnavanja marksizma kot zgolj teorije in samoupravljanja le kot prakse; premalo se poudarja in proučuje *idejno-teoretične temelje* samoupravljanja, premalo se samoupravljanje obravnava in realizira kot *pedagoško načelo* (samoupravna praksa študentov na šoli in zunaj nje, obravnavanje ob študijski dejavnosti kot sestavnega dela (rednega) študijskega procesa, pomen aktivizacije študentov v študentski organizaciji idr.). Marksizem kot *vodilo* za idejnopolične analize in boj proti nesamoupravnim pojavom (elitizem, nacionalizem, etatistična miselnost, pozitivizem, anarholiberalizem, ultra levičarstvo idr.) jepremalo razvit, zato je tudi idejnopolični boj proti takim negativnim pojavom večkrat preslab ali ga ni.

5. Marksistična literatura.

Še vedno ugotavljamo pomanjkanje *uporabnih tekstov* (prevodi v slovenščino) marksizma za visokošolski študij, pomanjkanje ustreznih učbenikov za potrebe visokega šolstva, potrebujemo *celovito bibliografijo* izdanih in dosegljivih marksističnih del. Sklad marksistične (in družbenopolitične) literature na posameznih šolah, zlasti nedružboslovnih smeri je neustrezen, neurejena so vprašanja tekoče nabave marksistične literature v posameznih knjižnicah, cena marksistične knjige je še vedno *previsoka* (premajhno subvencioniranje marksistične literature).

6. Raziskovanje in marksizem.

Uporaba marksizma v raziskovanju se kaže predvsem v pristopu in metodi (globalni), sistemizaciji in sami izbiri raziskovalne problematike, od česar so seveda v veliki meri odvisni tudi sami rezultati raziskovalne dejavnosti. Na tem področju še posebej prihaja do izraza ne samo formalno-teoretična, temveč predvsem ustvarjalno-kritična, analitična in sintetična sposobnost raziskovalcev in uporaba marksizma pri ustvarjalnem znanstvenem analiziranju, ocenjevanju in oplajanju naše družbene prakse. Nekateri primeri neustreznega pristopa v raziskovalnih projektih in posameznih raziskovalnih nalogah kažejo, da je marksizem kot splošno teoretično izhodišče in kot metodološko napotilo v raziskovanju naše družbene stvarnosti še vedno premalo zastopan.

Ta in druga vprašanja sodijo vsekakor tudi na posvetovanja z drugačnimi naslovom, vendar menim, da tudi to posvetovanje ne more mimo njih in da jih je treba tudi tu vsaj evidentirati v njihovi problemski in aktualnosti.

Vrednote jugoslovanske socialistične samoupravne družbe — temelj marksistične vzgoje in izobraževanja pri nas

dr. ILIJA MRMAK

Bistva socialistične samoupravne vzgoje in izobraževanja pri nas, njune marksistične utemeljenosti in usmerjenosti ni mogoče razumeti, če ne analiziramo vrednot naše socialistične samoupravne družbe ter njihovih socialnih in drugih funkcij. Reči pa moramo, da nam takšne analize otežuje to, da pri nas nismo zadosti obdelali marksistične teorije vrednot in da nimamo analiz, ki bi popolneje obdelovale vrednote jugoslovanske socialistične samoupravne družbe.¹ Celu aksiologija kot splošna teorija vrednot ni zadosti razvita, še manj pa je bilo poskusov, da bi vrednote socialistične samoupravne družbe osvetlili s stališča vzgoje in izobraževanja. Vse to nas obvezuje, da se, četudi kar najbolj na kratko, zadržimo pri pojmovanju vrednot, in to predvsem pri tisti njihovi razsežnosti, ki je neposredno povezana z marksistično vzgojo in izobraževanjem.

DRUŽBENA DOLOČENOST VREDNOT

Če sprejmemo opredelitev, da so vrednote družbeni pojav in da so rezultanta nekih določenih družbenih procesov, v katerih nekateri pojavi postanejo v neki meri odbijajoči ali privlačni, tako da s svojo pozitivno ali negativno naravo usmerjajo vedenje ljudi, s tem nismo samo poudarili družbene določenosti vrednot, temveč hkrati tudi nismo zanemarili njihove subjektivne podlage. Res je namreč, da je človek tisti, ki ocenjuje stvari, dogodke, vedenje ipd. za dobre ali slabe, koristne ali nekoristne, zaželene ali nezaželene, z drugimi besedami, za vredne ali nevredne. Zato tudi pravimo, da so vrednote subjektivno-objektivne kategorije, da se z vrednotenjem izraža človekov odnos do stvari in življenjskih pojavov. Ta odnos ni samo odnos koristnosti in vrednot ne bi mogli enačiti s koristnostjo, četudi nekateri poskušajo razglasiti za vredno samo tisto, kar rabi za zadovoljitev neke človekove potrebe. Res je sicer, da je bil odnos koristnosti v človekovem razvoju precej dolgo zelo pomemben, saj se je človek v zgodnejših fazah razvoja v določanju svojega odnosa do drugega človeka, družbe in narave v glavnem ravnal po načelu koristnosti — po tem, koliko neke stvari, pojavi ipd. zadovoljujejo neko njegovo potrebo; kolikor boljše je bilo to zadovoljevanje, tem večjo vrednost je človek pripisoval tem stvarim, pojavom ipd.

S tem, da so se množile človekove potrebe, so se množile tudi vrednote, povezane z zadovoljevanjem teh potreb. Pozneje te potrebe sežejo prek potreb vzdrževanja fizičnega obstoja, vse dominantnejše pa postajajo različne družbene potrebe. Danes so tudi človekove biološke potrebe socializirane, tako da imajo tudi vrednote vse izrazitejšo družbeno podlago. Zato se nekateri nagibljujejo celo k temu, da zadovoljevanje bioloških človekovih potreb izločijo iz

¹ Res je, vse več imamo dragocenih prispevkov s tega področja, med njimi naj omenimo dela: dr. Vuke Pavičevića, dr. Arifa Tanovića, dr. Zdravka Mlinara.

vrednot, in poudarjajo, da je zadovoljenje takšnih potreb povezano s fizičnim obstojem in da se zato te potrebe človeku postavljajo kot nekaj, kar mora izpolnjevati, ne da bi mogel izbirati — po njihovem mnenju pa je prav možnost izbire nujna predpostavka vrednotenja.

S to in takšno opredelitvijo pojma vrednote smo hkrati opredelili tudi svoje temeljno filozofsko stališče (Engels) ali je vrednote ustvaril človek ali neko višje bitje, ali so dane ali zadane. Idealistična filozofija, zlasti še razni teološki nauki poudarjajo, da so vrednote, še posebej moralne, človeku naložene, da obstajajo zunaj njega in neodvisno od njega (spomnimo se samo Platonovega nauka pa Aristotelovega ali nazorov poznejših mislecev, posebno tistih religiozne usmerjenosti: Tomaža Akvinskega ali drugih srednjeveških filozofov). Materialistična smer v filozofiji, pa tudi nekateri posvetni nauki, ki sicer ne temeljijo na materialističnem svetovnem nazoru, izhajajo iz tega, da so vrednote povezane s človekom in da obstajajo samo v zvezi z njim. Ko je človek s svojim delom vplival na naravo, in v svoji družbeni praksi je, spreminjajoč sam sebe, spreminjal odnose in vzpostavljal drugačne odnose v družbeni skupnosti, ki ji pripada. V tem procesu človek ustvarja nove vrednote ali na novo vrednoti stare. Zato se vrednote nenehno razvijajo, kakor se nenehno razvijata tudi družba in človek.

Ker vrednote ne obstajajo ločeno od človeka in njegove družbene prakse, je nesprejemljiv aksiološki ontologizem ali objektivizem, ki spreminja vrednote v nekakšno bitje, neodvisno od človeka in subjekta nasploh, in jih zožuje na stvari na sebi; to stališče se je začelo uveljavljati tudi v naši teoretični, pa tudi pedagoški misli.² Prav tako pa je nesprejemljiv aksiološki subjektivizem in individualizem, ki v vrednotah in vrednostnih sodbah vidi samo izraz individualnih občutkov — kakor da bi vrednote obstajale samo v nas, kakor da bi bile naša subjektivna stvaritev, kakor da bi »človek vnašal vrednote v stvarnost«, ki jo potem vrednotimo po teh svojih subjektivnih kriterijih.

Vrednote so povezane z razmerjem dejanskega sveta do subjekta in brez takšnega odnosa vrednot ni. Pojavljajo se samo v razmerju med subjektom in objektom in v njunem medsebojnem delovanju. Pri tem objekt določa naravo vrednote, subjekt pa »obarva« objekt z vrednostjo,³ kar pomeni, da predmetov in pojavov ne vidimo popolnoma takšnih, kakršni so, temveč takšne, kakršne jih ne dojemamo le pod vplivom objektivne stvarnosti, ampak tudi pod vplivom apercipcije. Vrednotenje nikoli ne izraža »prave« vrednosti nekega pojava, pač pa vrednoto, ki jo v nekem pojavu odkrivamo mi sami. Vendar pa to, da vrednote odsevajo pojave, kakršne sami doživljamo, ne zmanjšuje njihove moči, da vplivajo na vedenje ljudi.

Marksistično razumevanje vrednot opozarja na povezanost vrednot in ekonomsko-političnih razmer, v katerih si subjekti prilagajajo vrednote in jih razvijajo. Ker ljudje živijo v različnih ekonomskih, političnih, kulturnih in drugih razmerah, se te razlike kažejo tudi v njihovih vrednostnih sistemih, zato so tudi vrednote družbeno, razredno določene.

Vrednote so med seboj vselej povezane, in to v bolj ali manj koherentne sisteme. Pojem vrednote je »moment širšega pojma, ki predstavlja hierar-

² Glej na primer razpravo za okroglo mizo o temi »Cilj vzgoje« v Sremski Mitrovici 1970 (»Pedagogija«, 1/1971); v tej razpravi so nekateri pisci izrazili prav takšna stališča.

³ Gl. Vuko Pavičević, Osnovi etike, Beograd 1967, str. 181.

hijo, ureditev vrednot ...⁴ Iz tega navadno sklepajo tudi na hierarhijo vrednot in na to, da ni vrednot, ki bi bile ločene od sistema. V takšnih vrednostnih sistemih se navadno odlikuje nekaj primarnih vrednot, pri tem pa nekateri sistemi poudarjajo ene vrednote, drugi pa spet druge. Danes, na primer, so bistvene razlike med vrednostnimi sistemi, ki si za podlago jemljejo človeka, in tistimi, ki si za podlago jemljejo sistem.

V globalnem vrednostnem sistemu se izražajo temeljni interesi neke družbe, njeni bistveni nazori in težnje. Te vrednote se vključujejo v vsebine njenih ciljev, pa tudi ciljev vzgoje in izobraževanja, ki niso drugo kakor generalizirana projekcija tistih vrednot, ki jih je treba uveljaviti z vzgojo in izobraževanjem.

Globalni vrednostni sistem neke družbe ima v svoji pojavnih obliki različne variante, ki nastajajo zaradi različnih družbenih, ekonomskih in drugih razmer v konkretnem družbenem okolju, v katerem se ta sistem razvija in in uresničuje. To se kaže tudi na področju ciljev vzgoje in izobraževanja. Tako je tudi družbena diferenciranost v jugoslovanski družbi pripeljala do več vrednostnih sistemov ali podsistemov, ki se med seboj celo precej razlikujejo, čeprav so med seboj povezani in so mnoge vrednosti vsem skupne. Zato se tudi v okviru splošnih ciljev vzgoje in izobraževanja uveljavljajo specifične težnje, odvisno od konkretnega položaja in družbene usmerjenosti posameznih družbenih skupin, pa tudi posameznikov.

Vrednostni sistem vladajočega razreda je zmerom močno vplival na druge vrednostne sisteme v družbi. Ta vpliv je bil bolj ali manj posreden ali neposreden, toda družbi je vselej določal dominantne značilnosti. Tudi v naši družbi danes ideologija delavskega razreda in njegov vrednostni sistem odločilno vplivata na vrednostne sisteme v posameznih družbenih strukturah. Mi se zavzemamo tudi za to, da te vrednote ne samo prevladajo, temveč da postanejo skupne vsem delovnim ljudem v naši deželi, da postopno presežejo parcialne vrednote posameznih družbenih slojev, skupin itn., vrednote, ki se ne ujemajo s temi temeljnimi vrednotami. To seveda ne pomeni, da se zavzemamo tudi za odpravo raznovrstnosti glede na posamezne specifičnosti ali da smo proti razvoju posebnega in posamičnega. Toda tudi tu — kakor tudi na drugih življenjskih področjih — morata biti posebno in posamično prežeta z obćim, in narobe, tako da se med seboj dopolnjujejo.

Lahko razlikujemo tudi obstoječe in projektirane vrednostne sisteme v neki družbi. Obstoječi vrednostni sistemi v sebi izražajo tisto, na čemer temelji družba kot celota, medtem ko projektirani vrednostni sistemi v sebi izražajo želje, težnje in prizadevanja družbe ali njenih posameznih struktur. Redno se dogaja, da prihaja do razlik med obstoječim in projektiranim vrednostnim sistemom. Kolkor takšnih razlik ne bi bilo, bi bila družba v stagnaciji in bi ne bila progresivna v svojih prizadevanjih. Če pa med tistimi vrednotami, za katere se družba (ali posamezne osnovne družbene skupine) zavzema v svojih ciljih, in tistimi, ki obstojijo v praksi, vladajo velike razlike, tako da jih je težko premostiti in doseči, oziroma če neki družbeni sistem ni sposoben, da bi te razlike premagal, potem družba zaide v krizo. Novi vrednosti sistem se navadno vzpostavi po globokih družbenih pretresih, pa tudi z revolucijo. Če gledamo s tega stališča, revolucija tudi ni drugo kakor zamenjava enega vred-

⁴ Isto, str. 13.

nostnega sistema, ki je postal stagnanten ali celo reakcionaren in ki članom te družbe (družbenim skupinam, razredom) ne daje družbenega napredka, z novim vrednostnim sistemom, ki bo omogočil perspektivo, napredek.

Poleg te razsežnosti sedanosti in preteklosti vrednote neke družbe v celoti in po posameznih področjih vsebujejo tudi razsežnosti preteklosti. Temelji-jo na dosežkih (pridobitvah) družbe v celoti ali posameznih njenih struktur. Prav zato so tudi realne in dosegljive. Tako je tudi z vrednotami naše socialistične samoupravne družbe. Tudi te vrednote ne temeljijo samo na pridobitvah našega delavskega gibanja, ampak tudi na dosežkih mednarodnega delavskega gibanja, na zgodovinski preteklosti in revolucionarnih dosežkih naših narodov in človeštva, vanje so vgrajene vse najbolj napredne pridobitve na področju razvoja človeka in družbe, revolucionarnega boja za boljše življenje in napredek. V vrednote naše socialistične samoupravne družbe so še posebej vgrajeni dosežki marksistične ideologije in revolucionarnega boja našega delavskega razreda pri uresničevanju te ideologije v naših konkretnih razmerah, vgrajene so ideje in pridobitve naše socialistične revolucije.

Glede na to, da so v osnovni vrednostni sistem naše socialistične samoupravne družbe vgrajene osnovne revolucionarne pridobitve naših narodov, naša sedanja revolucionarna praksa in revolucionarne težnje, da ustvarimo novo in še naprednejšo in humanističnejšo družbo, postaja ta vrednostni sistem in njegovo uresničevanje podlaga naše sedanje in prihodnje prakse, zato postaja konstitutivni element našega boja za prihodnost. Iz tega prihaja programska podlaga in osnovne vrednote, povezane v sisteme, postajajo generalizirane projekcije, cilji, h katerim težimo. Tako enkrat izoblikovan vrednostni sistem postane usmerjajoča in motivirajoča sila prihodnje dejavnosti vseh naprednih delov družbe, ki si prizadevajo za boljše življenje.

Če upoštevamo, da je socialistična samoupravna družba v Jugoslaviji posebna oblika socialističnega družbenega razvoja, ki temelji na stališčih in idejah klasikov marksizma in je obogatena z avtentičnim revolucionarnim razvojem v posebnih razmerah boja in dela progresivnih subjektivnih sil v Jugoslaviji, potem nam postane samo na sebi jasno, da morajo biti osnovne vrednote socialistične samoupravne družbe v Jugoslaviji podlaga za marksistično, ali bolje, za našo celotno vzgojo in izobraževanje. V skladu s temi vrednotami moramo opredeljevati koncepcijo, teorijo, sistem in organizacijo socialistične samoupravne vzgoje in izobraževanja. To z drugimi besedami pomeni, da kadar danes govorimo o marksistični vzgoji in izobraževanju, s tem ne mislimo samo na zahtevo po proučevanju del klasikov marksizma, temveč imamo v mislih tudi zahtevo po proučevanju vseh tistih vrednot, ki so jih v svoji revolucionarni praksi, uveljavljajoč marksistično ideologijo v konkretnih razmerah boja in razvoja, razvili delavski razred in delovni ljudje naše dežele, in ki so danes njihovi revolucionarni ideali. To je zahteva, ki se nanaša tako na proučevanje in spoznavanje znanstvene teorije in ideologije klasikov marksizma kakor tudi na proučevanje znanstvene teorije in ideologije, ki jo pri uresničevanju te ideologije uporabljata ZKJ in naša socialistična samoupravna družba.

Cilji vzgoje in izobraževanja morajo v sebi izražati osnovne vrednote naše samoupravne socialistične družbe, naše dosedanje in prihodnje, na marksistični ideologiji in znanosti utemeljene, toda v naših konkretnih razmerah

razvite težnje in ideale, oziroma naše osnovne socialistične samoupravne vrednote. Te vrednote so izraz in sestavni del celote jugoslovanske socialistične revolucije, njenih vrednot in osnovnih družbenih nosilcev, izraz revolucionarnega procesa osvoboditve delavskega razreda od njegovega razrednega položaja in prispevajo k osvoboditvi dela in človeka v prihodnosti. Te vrednote izražajo tudi proces osvobajanja same vzgoje in izobraževanje od njihove razredne ločenosti od drugih proizvodnih in družbenih dejavnosti; vsebujejo težnjo, da se krepí integralna družbena moč samoupravno združenih proizvajalcev, da se krepí integralna družbena moč samoupravno združenih proizvajalcev, da bi postali odločujoči subjekti družbe in njenega razvoja.

BISTVENE VREDNOTE JUGOSLOVANSKE SAMOUPRAVNE DRUŽBE

Ne bi bilo stvarno, če bi hoteli izčrpno analizirati vse osnovne vrednote naše socialistične samoupravne družbe, še manj pa, če bi hoteli analizirati posamezne vrednostne sisteme; takšne raziskave bi bile zelo specifične, hkrati pa zaenkrat teh vrednot ne raziskujejo zadosti in zato del te vrste primanjkuje. Zato bomo na prihodnjih straneh samo skušali opozoriti na nekatere izmed teh vrednot in na njihovo temeljno pomembnost za marksistično postavljanje in razvijanje naše vzgoje in izobraževanja, saj morajo te vrednote postati bistvena vsebina celotnih naših vzgojnih prizadevanj; če bi namreč te vrednosti zanemarili ali pa jih ne bi povezali z življenjem družbe in človeka, bi to vodilo k abstraktnemu proučevanju marksizma, vodilo k zapostavljanju tistega, kar je v marksizmu najbolj bistveno — k zapostavljanju njegovega praktičnega revolucionarnega in ustvarjalnega bistva.

Med osnovne vrednote naše socialistične samoupravne družbe moramo vsekakor uvrstiti tiste, ki bistveno določajo značilnosti družbe, njen razvoj, smer in rezultate razvoja. To so tiste vrednote, ki so podlaga, na kateri so se razvile in se razvijajo nove vrednote in vrednostni sistemi. Med takšne vrednote sodijo: družbena lastnina proizvodnih sredstev, socialistično samoupravljanje, nacionalna in osebna svoboda, bratstvo in enotnost in nacionalna enakopravnost, socialistični internacionalizem in nekatere druge. Vse te vrednote so med seboj povezane in druga drugo določajo in lahko rečemo, da so sistem primarnih vrednot naše družbe. Na te vrednote se navezujejo vrednote drugega in tretjega reda, ki izhajajo iz njih ali jih rabijo za podlago in ki so prav tako bistvenega pomena s stališča položaja, stanja in razvoja posameznih ožjih družbenih skupin, slojev, stratov, poklicev, združenj, veroizpovedi, posameznikov. Te vrednote so podlaga za urejanje odnosov med ljudmi in podlaga njihovega odnosa do okolja (naravnega in družbenega) in do drugih ljudi, pa tudi do samih sebe. V teh vrednostnih podsistemih ne vladata samo enotnost in medsebojna usklajenost, ampak tudi prepletanje, nasprotja v vrednotenju, pa tudi spopadi ostrejših razmerij, saj ena izmed značilnosti vrednot ni samo to, kako so objektivno dane, temveč tudi to, kako so subjektivno doživljane, ocenjevane in upošteevane, to doživljanje, ocenjevanje in upošteevanje pa ni odvisno samo od objektivne podlage vrednote, temveč tudi od osebnosti (sku-

pine), ki to vrednotenje opravlja, od njenega percipiranja, doživljanja, ocenjevanja in upoštevanja.

Tu moramo najprej odgovoriti na tole vprašanje: kaj pa je tisto, kar je vendarle podlaga tega našega primarnega vrednostnega sistema, tisto, na čemer temeljijo navedene vrednote? Znano je, da so v filozofski aksiologiji na to vprašanje različno odgovarjali, da pa lahko vse odgovore skržimo na dva glavna odgovora: višja sila ali človek. V okviru teh pojmovanj pa so pomembne razlike. Če se zadržimo samo pri razlikah v okviru drugega pojmovanja, saj je s stališča predmeta našega razpravljanja samo to pojmovanje zanimivo, moramo reči, da so tudi v gledanju na človeka v posameznih fazah njegove zgodovine, v posameznih filozofskih, etičnih in socioloških pojmovanjih prevladovale izrazite variacije. Eni bodo za najvišje dobro razglasili človekovo osebno srečo (kirenska šola) in bodo menili, da sta dobro in sreča neposredni cilj človekovega življenja in da so modrost, znanje, kreposti in kultura v celoti dobre samo, če pripomorejo k povečanju človekovega čutnega zadovoljstva. Ta individualni evdaimonizem bo presegel socialni evdaimonizem Jeremyja Benthana in Johna Stuarta Milla; prvi bo, denimo, rekel: »Delaj tako, da tvoje vedenje povzroča največjo blaginjo in najmanjše nezadovoljstvo in bolečino ne samo zate, temveč tudi za druge,« drugi pa bo poudarjal, da pojma sreče ni mogoče izenačiti s pojmom moralnosti in se bo zavzel, da se socialna čustva vzamejo za merilo vedenja. Kakor je znano, je Sokrat menil, da je najvišje dobro krepost, in je poudarjal, da dobro ni nekaj subjektivnega, temveč nekaj, kar je objektivno in splošno veljavno. Kant je menil, da je najvišje dobro dolžnost, ki jo opredeljuje kot »nujnost nekega dejanja iz spoštovanja do moralnega zakona«. Itn. Za vsa ta pojmovanja je značilno, da so zanje posamezne lastnosti človekove osebnosti podlaga, na kateri temeljijo vse vrednote, pri tem pa dajejo prednost tej ali oni osebnostni lastnosti.

Marksizem je vzel celotnega človeka za podlago konstituiranja vseh svojih vrednosti. V nasprotju s funkcionalizmom marksizem na sodobno dilemo: »Kaj je primarno: sistem ali človek,« odgovarja, da človek, da je prav človek ustvarjalec sistema in da je podlaga sistema. Marksizem jemlje človeka konkretno in ne samo kot generično bitje, pač pa kot družbeno bitje; gleda ga v konkretnih razmerah njegovega življenja in razvoja. Vidi ga kot člana skupine, družbe, razreda, sloja, kot dejavno in ustvarjalno bitje v njegovi dejavnosti v odnosu do narave in okolja, v katerem deluje, pri tem pa sta delo in njegova ustvarjalna dejavnost podlaga njegove »proizvodnje življenja«. Marksistična filozofska, antropološka, socialno-ekonomska, politična, moralna in druga pojmovanja so usmerjena prav k temu, da pojasnjujejo aktivni človekov položaj v svetu in da ga pomagajo nenehno izpopolnjevati, da pomagajo zboljšati človekov položaj ne samo v odnosu do narave, temveč tudi v družbenih odnosih, da krepijo človekovo svobodo, njegove pravice, da spodbujajo razvoj njegovih pozitivnih lastnosti, da pripomorejo k zboljševanju življenjskih razmer v okolju, kjer ta človek živi, in v okvirih celotne človeške skupnosti. Zato je marksizem po svoji naravi tudi najbolj humanistična znanost in ideologija, saj vsa svoja prizadevanja usmerja k temu, da odkriva vse oblike dehumanizacije osebnosti in da zagotavlja čim bolj vsestranski, čim svobodnejši in ustvarjalnejši razvoj te osebnosti.

Ko je KPJ sprejela marksistično ideologijo, je sprejela tudi marksistični pogled na svet — naravo, družbo, človeka. V programu ZKJ je rečeno, da je

človek najvišja vrednota socializma in da je človekova osebna sreča podlaga, na kateri se vzpostavljajo vse vrednote. KPJ oziroma ZKJ je sprejela tudi vse vrednote, ki jih je razvil marksizem, tako tiste, ki so neposredno povezane z revolucijo in graditvijo socialistične družbe, kakor tiste, ki so povezane z družbenimi pojmovanji v celoti. To so vrednote, ki se nanašajo na delo, na človekov položaj v proizvodnji, v delitvi družbenega proizvoda, vrednote, povezane z družbenim življenjem, odnosi med ljudmi v tem življenju in številne druge znane vrednote marksizma, ki jih na tem mestu ne bi mogli podrobneje analizirati. Moramo pa poudariti, da jugoslovanski komunisti na marksizem in na marksistične vrednote nikoli niso gledali statično in dogmatično, saj so se zavedali, da bi bilo takšno stališče v nasprotju s samim duhom marksizma; svoje akcije niso usmerjali k prilaščanju in uresničevanju dogem, pač pa so jo usmerjali v revolucionarno in ustvarjalno uporabo marksizma v naših konkretnih razmerah. Zato se je tudi naše razumevanje marksističnih vrednot razlikovalo od razumevanja in uresničevanja v drugih marksističnih tokovih in gibanjih. Marksistično razumevanje vrednot se je v revolucionarni praksi jugoslovanskih komunistov in delovnih ljudi izrazilo v marksistični samoupravni usmeritvi, ki je sodoben izraz stalne težnje delavskega razreda in delavskega gibanja od njegovih prvih revolucionarnih bojev do danes; ta usmeritev zagotavlja polne možnosti za odpravo človekove odtujitve in za njegovo osvoboditev od vseh družbenih in naravnih sil, ki zavirajo razvoj in samouresničevanje njegovega ustvarjalnega bitja, z drugimi besedami, človeka ovirajo, da bi se vse popolneje potrjeval kot človek. Prav izhajajoč iz te podlage moramo proučevati tudi konstituiranje vseh vrednot naše socialistične samoupravne družbe, to se pravi, vse druge vrednote moramo razčlenjevati in razlagati iz marksističnih samoupravnih stališč.

Popolnoma naravno je, da je socialistična samoupravna družba, za katero je človek najvišja vrednota, za eno izmed svojih primarnih vrednot, na kateri mora temeljiti celotni proces marksistične vzgoje in izobraževanja pri nas, razglasila prav *človekovo osebno svobodo*. Človekova osebna osvoboda se tu ne razume kot njegova abstraktna svoboda, temveč konkretno, da deluje v skladu s konkretnimi družbenimi zakoni in da si jih podreja v konkretnih družbenih okoliščinah, da je ustvarjalec vseh družbenih dobrin in vseh družbenih vrednot, da se svobodno razvija in izpopolnjuje. Ta svoboda zahteva svobodo pred slehernim izkoriščanjem, zahteva, da človek razpolaga z rezultati svojega dela in da usmerja svoje in celotno družbeno delovanje in da odloča o svoji prihodnosti.

Človekova osebna svoboda vključuje tudi svobodo drugih ljudi, saj človek, ki drugim ne bi dopuščal svobode, tudi sam ne more biti svoboden. Osebna svoboda vključuje tudi svobodo družbenih skupin in svobodo ljudstva. V današnjih razmerah se lahko osebna svoboda uresničuje edinole kot razredna svoboda v okviru človeških skupin, v katerih človek sicer živi in uresničuje svoje človeško bistvo. Vendar pa je znano, da je delavski razred izmed vseh razredov v zgodovini družbeno najširše usmerjen, zato ta razred tudi nujno teži k temu, da uveljavi najširšo svobodo ne samo v smislu ozkih razrednih interesov, temveč v smislu splošnih družbenih interesov. To je predpostavka, da se delavski razred sam osvobodi svojega razrednega položaja. Zato je tudi boj delavskega razreda za svobodo vselej vključeval najširše

splošne humanistične težnje in interese — svobodo človeka, naroda in najširšo internacionalistično solidarnost.

Prav zato, ker se je KPJ opirala na to vrednoto, je, ko je postavila glavno nalogo NOB — osvoboditev dežele od okupatorjev in domačih izdajalcev — lahko mobilizirala široke množice in je v tem boju lahko v širokih ljudskih množicah spodbudila neupogljivo odločnost, pripravljenost, da vztrajajo v tem boju tudi za ceno največjih žrtev. Samo tako lahko doumemo, zakaj so naši ljudje, ko so izbojevali revolucijo, svobodo še više vrednotili in zakaj so danes pripravljeni, da to svobodo še odločneje branijo. Toda na to bodo pripravljene samo, če se bo človekova svoboda nenehno uresničevala v vsakdanjem življenju, in to na vse širši podlagi, če bo človek postal vse svobodnejši na vseh področjih svojega dela in delovanja, če se bodo nenehno osvobajali njegovi ustvarjalni potenciali.

Vrednota bo postala krepka podlaga za ravnanje ljudi samo, če je čvrsto povezana s celo vrsto vzrokov in posledic, ki prav tako delujejo v smislu visokega pozitivnega uresničevanja in vrednotenja te vrednote. Drugače sama na sebi ne more postati podlaga za visoko vrednotenje in za svoj nadaljnji razvoj. Obstajati morajo tudi še drugi dejavniki, ki bodo pripomogli, da se bo ta vrednota razvila. Med temi dejavniki ne smemo zanemariti tudi pomena, ki ga ima vzgojno-izobraževalno delo kot dejavnik pri izoblikovanju zavesti, stališč, prepričanj in osebnosti v celoti. Marksistična vzgoja in izobraževanje morata s tem računati.

Človekova osebna svoboda se je kot najvišja vrednota socialistične družbe izrazila tudi v človekovi osvoboditvi od družbenih in proizvodnih sil, ki mu to svobodo omejujejo. V praksi revolucionarnega razvoja jugoslovanskih komunistov ta proces ni potekal samo v smeri poddržavljenja, oziroma »podružbljenja« lastnine proizvodjalnih sredstev in tudi ne le v razvijanju predstavniške »ljudske oblasti«, temveč je zadobil veliko globlje in konkretnije izraze, za katere se je delavski razred bojeval od samega začetka svojega revolucionarnega razvoja. Na izkušnjah, ki sta jih Marx in Engels posnela iz prvih revolucionarnih bitk proletariata, še posebno pa iz pariške komune, pa tudi na izkušnjah, ki jih je Lenin izoblikoval na podlagi bojev delavskega razreda na začetku dvejsetega stoletja, na izkušnjah boja delavskega razreda v poznejšem obdobju, še posebej pa na izkušnjah svojega lastnega razvoja so jugoslovanski komunisti utemeljili svoje samoupravne koncepcije osvoboditve človeka in dela in celotnega družbenega razvoja. To, da je socialistična revolucija v Jugoslaviji našla svoj izraz v *samoupravljanju*, ki je samo brez dvoma tudi ena izmed naših največjih vrednot, vrednota, ki je postala glavna značilnost naših celotnih družbenih odnosov in graditve socializma, torej ni nikakršno naključje, pač pa izraža globoko marksistično usmeritev jugoslovanskih komunistov, ki so se, ko so iskali izhod iz našega družbenega položaja in v okoliščinah, ko so lahko uvideli temne perspektive, ki jih pred sodobnega človeka postavljajo birokratsko-etatistični sistem ali razne oblike državno-kapitalističnih sistemov, opredelili za to globoko humanistično in dosledno marksistično pot nadaljnega razvoja in še naprej razvili in izpopolnili Marxovo in Engelsovo misel o komunistični družbi kot asociaciji. Vodstvo ZKJ je lahko prišlo do te revolucionarne rešitve, ker se je opiralo na dosedanji revolucionarni razvoj, na izkušnje pariške komune in oktobrske revolucije, ker je nadalje misel Marxa in Engelsa o komunistični družbi kot asociaciji, ki sta

jo izražala v raznih delih, začenši z Nemško ideologijo, prek Državljanke vojne v Franciji do Kapitala in Razvoja socializma od utopije do znanosti itn., ker je njihovo misel o asociaciji svobodnih proizvajalcev kot obliki odprave odtujitve družbe in človeka nadalje obdelalo in postavilo kot moderni svetovni proces, v katerem vse napredne sile danes vidijo pot izhoda iz krize, v kateri se je znašlo sodobno človeštvo.

To svojo idejo o samoupravljanju kot podlagi za razvijanje družbe in človeka so jugoslovanski komunisti utemeljili tudi v praksi svojega lastnega revolucionarnega razvoja. Boj za samoupravo je bil iminentna vsebina boja socialističnega delavskega gibanja v naših deželah. Ta ideja je bila neprekinjeno navzoča v boju delavskega razreda za novo družbo. V njej so ves čas videli superiorno obliko osvoboditve človeka in družbe in vseh njenih potencialov. Jugoslovanski komunisti so revolucionarno povezali vse te izkušnje v novih družbenih razmerah in nespodbitno prispevali k nadaljnjemu razvoju marksizma.

Človekova svoboda kot najvišja družbena vrednota vključuje tudi njegovo nacionalno svobodo, svobodo do enakosti z drugim človekom, svobodo, da enakopravno ureja svoje odnose z drugimi narodi v okviru nacionalnih skupnosti in celotne družbene skupnosti. Zato so *nacionalna enakopravnost, bratstvo in enotnost* še posebno za naše narode glede na pota njihovega zgodovinskega razvoja, pogosto narodnostno zatiranje in raznarodovanje vse do poskusov narodnostnega uničenja, največje družbene vrednote, saj so jim porok za svobodni celotni družbeni razvoj in za svobodni razvoj vsakega posameznika kot človeka. Tudi tradicionalna enakopravnost in bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti, kakor jih uresničujemo v praksi, izražajo bogatitev nazorov klasikov marksizma o reševanju »narodnostnega vprašanja«, kakor sta ga ona videla, ko sta utemeljevala svoja spoznanja na izkušnjah revolucionarnih bitk proletariata v času njunega življenjskega ustvarjanja. Nauki klasikov marksizma o reševanju nacionalnega vprašanja so se polno izrazili v naši družbeni stvarnosti, uresničili smo jih v zapletenih razmerah večnacionalne skupnosti in prav zato je ta naša rešitev lahko tudi za druge zgled, kako je treba reševati to vprašanje v luči načelne marksistične usmeritve. Zato so te rešitve tudi za nas najvišja družbena in osebna vrednota, ki je eksistencialnega pomena za naš celotni družbeni razvoj.

Ena izmed velikih vrednot našega socialističnega samoupravnega razvoja je tudi naša *politika neuvršenosti*. Z vsa upravičenostjo lahko rečemo, da moramo tudi na politiko neuvršenosti gledati v luči kontinuitete razvoja revolucionarne marksistične misli, saj v njej vidimo izraz naše dosledno marksistične internacionalistične opredelitve. To je tista ista zahteva, za katero se zavzemata klasika marksizma v Komunističnem manifestu, zahteva, ki jo je izražal Lenin v času oktobrske revolucije in po njej, to je tisti internacionalizem, za katerega se je KPJ bojevala od svoje ustanovitve pa v vsem času svojega razvoja — vendar pa je ta zahteva v tej politiki razvita v novih družbenih razmerah in je tem razmeram prilagojena. Politika neuvršenosti je prav koncepcija naše trajne internacionalistične opredelitve, da podpiramo vsa napredna gibanja in težnje k napredku, k miroljubnemu sodelovanju v mednarodni skupnosti, in je plod prizadevanja, da sodobno človeštvo rešimo pred uničenjem. Zato je tudi razumljivo, da ima takšno stališče vse več pri-

vržencev in da vidijo vsi napredni duhovi naše sodobnosti v neuvrščeni, koeksistenci in sodelovanju edino alternativo za človeštvo in da je tudi vse več takšnih, ki se za takšno perspektivo vztrajno bojujejo.

Tudi za druge vrednote, ki so bistvene za našo socialistično samoupravno družbo, lahko rečemo, da so prav ustvarjalna nadaljnja obdelava naukov klasikov marksizma in plod vsestranskega marksističnega proučevanja izkušenj iz boja delavskega razreda in vse izrazitejših prizadevanj sodobnega človeka, lahko na ta način analizirali še eno našo veliko vrednoto — *konceptijo splošne ljudske obrambe*. Tudi ta vrednota uresničuje Marxovo in Engelsovo idejo, da bi se vsestransko človeško afirmiral. Podobno kakor druge vrednote bi o oboroženem ljudstvu, izraža izkušnje pariške komune in revolucionarnih osvobodilnih vojn v današnjem času, še posebej pa temelji na izkušnjah naše narodnoosvobodilne vojne in revolucije.

V posebno skupino vrednot naše socialistične samoupravne družbe sodijo tiste, ki so neposredno povezane z *likom in vedenjem* naših ljudi — z osebnostjo. Tudi na tem področju bi se lahko prepričali o tem, da ideje o socialistični osebnosti, za katere se zavzemamo danes v naši družbi, izražajo tiste idejne nazore, ki jih je v svoji praksi apostrofiralo revolucionarno delavsko gibanje in ki so bile vir njegovega navdiha in revolucionarne prakse. V naše razumevanje osebnosti kot ustvarjalnega družbenega bitja, v naše poglede na temeljne humanistične vrednote, kakršne so pravica, resnica, poštenost, tovarišstvo, odločnost, spodbuda itn., so vgrajena vrednostna stališča, svetovni nazor in družba delavskega razreda in izkušnje iz boja za njegovo revolucionarno osvoboditev. To seveda ne pomeni, da so se te vrednote v praksi tako popolno izrazile, da so brezkonfliktne in da jih ni treba več naprej razvijati, pač pa narobe pomeni, da si bo treba za njihovo uresničitev še naprej dolgo prizadevati, pri tem pa imata vzgoja in izobraževanje izjemno pomembno funkcijo.

SKLEPNA RAZMIŠLJANJA

Pregled temeljnih vrednot socialistične samoupravne družbe v Jugoslaviji je imelo ta namen, da pridemo do nekaterih ugotovitev, bistvenih za nadaljnji napredek marksistične vzgoje in izobraževanja danes. Teh konstatacij ne bi želeli izvesti v nekaž apodiktičnih trditvah, pač pa v širšem kontekstu problemskih razmišljanj, saj se nam tak način zdi ustrežnejši in pomembnejši s stališča nadaljnega razvoja marksistične vzgojno-izobraževalne prakse.

1. Zahteve po marksistični vzgoji in izobraževanju danes očitno ne moremo omejiti zgolj na vrnitev k proučevanju del klasikov marksizma. Ta zahteva je veliko širša in vključuje tudi proučevanje celotne poznejše prakse revolucionarnega marksističnega gibanja, ki je marksistični nauk skušal bolj ali manj uspešno uporabiti v skladu s svojimi konkretnimi razmerami. Za marksistično vzgojo in izobraževanje pri nas je še posebno pomembno proučevanje temeljnih socialističnih samoupravnih vrednot, saj te vrednote izražajo revolucionarno ustvarjalno uporabo marksizma v naših konkretnih razmerah. Odsevajo tisto, kar je najbolj bistveno za razvoj človeka in naše družbe, tisto, kar je pripeljalo do bogatitve teh vrednot. Tako obogatene vrednote izražajo tudi pojmovanja klasikov, vendar pa tudi rezultate ustvarjalne marksistične teoretične misli jugoslovanskih komunistov. Zato so te vrednote konkretna enot-

nost teorije in prakse in omogočajo, da teorijo in prakso boljše razumemo in si ju boljše prilastimo, in človeka boljše pripravljajo na praktično revolucionarno dejavnost, kar je bistven cilj marksistične vzgoje in izobraževanja.

2. Poznavanje temeljnih vrednot jugoslovanske socialistične samoupravne družbe omogoča, da pravilno in celotno doumemo celotni sistem marksistične vzgoje in izobraževanja pri nas. Temeljne vrednote zajemajo bistvene opredelitve naše družbe, saj se vrednote povezujejo v sisteme, sistemi pa so v svojem bistvu generalizirane projekcije temeljnih eksistencialnih teženj tako v sodobnosti kakor glede tistega, kar je treba uresničiti v prihodnosti. Vrednote, vrednostni sistemi izražajo sintezo revolucionarne preteklosti, sedanjih prizadevanj in prihodnih hotenj. Zato se tudi reče, da vsebujejo razsežnost sedanjosti in prehodnosti. To nas obvezuje, da upoštevamo to značilnost vrednot, tako kadar jih proučujemo, kakor kadar jih uresničujemo, to pa pomeni, da jih moramo proučevati zgodovinsko-dialektično in jih povezovati s konkretnimi razmerami, v katerih so nastale, opazovati njihov razvoj v sodobnosti in sklepati glede perspektiv njihovega prihodnjega manifestiranja. Zato moramo tudi vse ideje opazovati s stališča njihovega nastajanja, jih trdno utemeljiti na nauku klasikov, pa tudi na praksi konkretnega revolucionarnega razvoja in na politiki ZKJ tako v preteklosti, v revolucionarnih bojih delavskega razreda naše dežele pred, med in po oboroženem delu revolucije, kakor tudi na praksi sedanjih reševanj problemov in na perspektivah njihovega usmerjanja in razreševanja.

3. Ker temeljne vrednote po svoji naravi izražajo najbolj splošne človekove odnose do pojavov stvarnosti, se njihovo proučevanje ne more omejiti zgolj na kategorialna razmišljanja. Povezati se mora z vrednotami posebne in specifične narave, ki izražajo te najbolj splošne vrednote. Z drugimi besedami: če hočemo doumeti splošno, ga moramo povezati s posebnim in posamičnim, prav tako kakor je treba ravnati tudi narobe: vse posamezne in posebne vrednote moramo dojemati v luči splošnih vrednot, da tako boljše razumemo njihovo bistvo. Takšna enotnost nam ne bo omogočila le boljšega razumevanja, temveč bo imela globlje posledice tudi s stališča razvijanja revolucionarnih prepričanj in bo pripravljala na revolucionarno prakso, ki je glavni cilj vzgojno-izobraževalnega delovanja.

4. Konkretno proučevanje temeljnih vrednot jugoslovanske socialistične družbe bo pripomoglo, da bomo boljše doumeli in vrednotili teoretično misel našega delavskega razreda in jugoslovanskih komunistov, to pa je lahko samo navdih za nadaljnjo revolucionarno ustvarjalno akcijo. Če tisti, ki jih vzgajamo in izobražujemo doumejo pravo naravo revolucionarne marksistične misli, potem tudi v marksistični vzgoji in izobraževanju ne bodo videli teorije ali dogme, pač pa bodo razumeli vso odprtost marksističnega nauka, njegovo kritičnost in težnjo, da preseže in na višji ravni negira vse obstoječe, celo samega sebe in svoje nauke. V tem lahko vidijo tudi svojo možnost, saj jim takšen marksizem odpira možnosti za samopotrjevanje, spodbuja jih k ustvarjalnosti in revolucionarni akciji. Prednje se ne postavlja kakor nekaj, česar se je treba naučiti, temveč kakor nekaj, kar je treba še naprej razvijati in izpopolnjevati. Z drugimi besedami: marksizem daje možnost za aktiven odnos do stvarnosti, spodbuja k njenemu revolucionarnemu spreminjanju, to pa pomeni, da človeka ne dela le za objekt, temveč naredi iz njega tudi subjekt

revolucionarne akcije, omogoči mu, da postane sam ustvarjalec svojega perspektivnega spreminjanja in izpopolnjevanja. To je pomembno predvsem za mlade, ki so še po naravi usmerjeni k spreminjanju in ustvarjanju, to pa bo usmerilo njihove ustvarjalne potenciale in jim odprlo možnost, da revolucionarno spreminjajo okolje in same sebe. Ta aktivnost je izjemno pomembna tudi s stališča organizacije samega procesa vzgoje in izobraževanja, saj ljudi ne postavlja v položaj tistih, ki se učijo, temveč v položaj tistih, ki mislijo in ustvarjajo.

5. Konkretno proučevanje temeljnih vrednot jugoslovanske socialistične samoupravne družbe samo na sebi usmerja k temu, da se z marksistično vzgojo in izobraževanjem ne obseže samo enodimenzionalna projekcija problemov, pač pa tudi drugi koncepti in njihove ideje, to pa bo pripomoglo k temu, da se bodo pozitivno vrednotili misel jugoslovanskih komunistov in njihovi dosežki. Pri proučevanju se je treba torej usmeriti k proučevanju celote problemov — tako naprednih teženj kakor tudi tistih teženj, ki nastajajo iz družbenih protislovij in v splošnem ozračju našega družbenega razvoja. Tako se bo bolje doumelo tudi vso zgrešenost in škodljivost raznih antisocialističnih pojavov v naši deželi, pa tudi v zvezi komunistov, in ljudje se bodo bolje pripravljali za boj proti tem pojavom in težnjam. Na ta način bo boj proti raznim anarholiberalističnim, tehnokratskim, birokratskim in drugim težnjam postal lažji in bolj usmerjen, ljudje bodo te pojave lažje prepoznavali v družbenem življenju in bodo bolj usposobljeni, da se proti njim bojujejo.

6. Konkretno proučevanje vrednot jugoslovanske socialistične samoupravne družbe bo tudi omogočilo, da se laže dojamejo vsa protislovja, vse težave in problemi, s katerimi se srečujemo pri razvijanju in krepitvi teh vrednot. Potem se nam tudi ne bo dogajalo, da bi bilo učenje nekaj drugega kakor življenje, pač pa se bodo ljudje naučili, da ob vsem tistem, kar nosi vsaka pridobitev v sebi naprednega in velikega, uvidijo tudi spremljajoče težave, protislovja, kriva pota, po katerih je treba kdaj pa kdaj iti, če hočemo tisto napredno še popolnejše uresničiti. Če bo tako, potem ljudje, ko bodo zapustili izobraževanje (ali v njegovem procesu), ne bodo doživljali razočaranja, ko se bodo srečevali s problemi, pač pa bodo narobe začutili potrebo in življenjsko spodbudo, da te probleme rešujejo. Namesto obupanosti in pasivizacije se bosta razvijala revolucionarno navdušenje in optimizem, to pa je bistvena predpostavka vsakega revolucionarnega delovanja. Zato moramo nenehno misliti na Leninovo opozorilo, da so idealizacije najslabši način uveljavljanja resnice. Ljudi moramo pripraviti, da bodo premagovali težave, da bi se nekatere vrednote uresničile in še nadalje razvile.

7. Poznavanje vrednot jugoslovanske socialistične samoupravne družbe in njihova pravilna razlaga sta bistvena za pravilno postavitvev in organizacijo vzgojno-izobraževalnega dela. Brez tega je nemogoče govoriti tudi o samoupravnem postavljanju vzgoje in izobraževanja, še manj pa lahko govorimo o razvijanju marksističnega svetovnega nazora, pogleda na našo družbo in našega človeka, o razvijanju stališč in prepričanj, spodbude in ustvarjalnosti in drugih lastnosti socialistične osebnosti naše samoupravne družbe. Saj če te vrednote niso znane, potem manjkajo prav temeljne točke celotnega sistema človekovega odnosa do narave, družbe in samega sebe, in njegova podoba tega

sveta, njegova prepričanja, stališča in osebne lastnosti bodo ostali fragmentarni in neutemeljeni.

V vzgojno-izobraževalnem delu moramo biti še posebno pozorni na obstoječe, pa tudi na projicirane razsežnosti vrednot, saj lahko ideali, težnje in vse tisto, kar si družba in človek postavljata za cilj, vse, k čemur se teži, močno spodbudno delujejo in odpirajo perspektive. Spomnimo se samo, kako zelo so bili pripravljeni na najtežje žrtve, na odrekanje, da bi se te vrednote uredniciji, podlaga za celotno vedenje, spomnimo se, da so ljudje prav na njih utemeljevali vse svoje dejavnosti, vse svoje revolucionarno navdušenje in da so bili pripravljeni na najtežje žrtve, na odrekanje, da bi se te vrednote urednicile. Kadar zato pravimo, da so socialistične samoupravne vrednote podlaga naše vzgoje in izobraževanja, ne mislimo zgolj na vrednote, ki jih je naša družba že urednicila, pač pa tudi na tiste vrednote (razsežnosti vrednot), ki jih ta družba želi uredniciti (na cilje, ideale), oziroma na tiste vrednote, za katere smo že ustvarili predpostavke, da jih ta družba lahko uredniciti. Zato vključevanje takšnih projekcij v vzgojnoizobraževalno delo ni samo potrebno, temveč tudi nujno.

LITERATURA

- [1] Aristotel, Nikomahova etika, Beograd, 1970.
- [2] Ciceron, O prijateljstvu, o dužnostima, o starosti, Beograd 1955.
- [3] Eriih Vera, Ljudske vrednosti i kontakti, Sociologija, 3, Beograd 1965.
- [4] Frichand Marek, Etička misao mladog Marxa, Beograd 1966.
- [5] Ilić Miloš, Sociologija kulture i umetnosti, Beograd, 1966.
- [6] Lukić Radomir, Sociologija morala, Beogard 1974.
- [7] Marx Karl, Rani radovi, Zagreb, 1967.
- [8] Miladinović Milan, Lik mladih komunista u revoluciji, Beograd, 1972.
- [9] Mlnar Zdravko, Društvene vrednosti, razvoj i konflikti, Sociologija, 3, Beograd, 1971.
- [10] Mrmak Ilija, Pripadnici JNA o medjunacionalnim odnosima, Beograd, 1969.
- [11] Pavičević Vuko, Odnos vrijednosti i stvarnosti nemačkoj klasičnoj filozofiji, Beograd, 1958.
- [12] Pavičević Vuko. Osnovi etike. Beograd, 1967.
- [13] Pečujlić Miroslav, Horizonti revolucije, Beograd, 1970.
- [14] Program Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1958.
- [15] Simpozijum: Osnovne moralne vrednosti našeg društva, Vrnjačka Banja, 23. i 24. 10. 1964, Gledišta, 1964, V. 11, str. 1571—1577.
- [16] Stanojčić Ilija, Na temu: Moralne vrednosti, Filozofski pregled, 3—4, Beogard, 1955.
- [17] Tanović Arif, Vrijednost i vrijednovanje, Sarajevo, 1972.
- [18] Tanović Arif, Etika i politika, Sarajevo, 1973.
- [19] Tito, Govor na proslavi pedesetogodišnjice ljubljanskog univerziteta od 11. novembra 1969.
- [20] Zbornik materijala X. kongresa SKJ, Ecograd, 1974.

Prispevek psihologije k idejnemu oblikovanju učitelja

dr. BARICA MARENTIČ-POŽARNIK

Kakšen je prispevek psihološkega izobraževanja učiteljev za novo vlogo? Ali ga lahko zreduciramo na pripomoček pri doseganju večje učinkovitosti posameznih učnih postopkov, ali pomaga tudi pri osveščanju učitelja o pomembnih silnicah človekovega razvoja, delovanja, osvobajanja?

To vprašanje je konkretizirano na področje psihologije motivacije s krajšim kritičnim pretresom dosedanjih teorij in izsledkov, ki naj ne bi kompilatorno in idejno nereflektirano prehajali v izobraževanje učiteljev. Na drugi strani pa lahko sistem spoznanj, ki poudarja človekovo težnjo po aktivnem obvladovanju situacij, po iniciativnosti in ustvarjalnem delu ter samouresničevanju, vpliva na organiziranje takih učnih situacij, ki bodo razvijala notranjo motivacijo vseh, predvsem pa socialno prikrajsanih učencev.

Cilji in naloge šole, kot so za današnjo etapo našega družbenega razvoja opredeljene v resolucijah X. kongresa ZKJ in VII. kongresa ZKS itd. (širjenje vzgojne funkcije šole, usposabljanje učencev za vraščanje v samoupravne socialistične odnose, usposabljanje za permanentno izobraževanje, zmanjševanje vpliva socialnih razlik na pogoje in rezultate izobraževanja...), terjajo ustrezne spremembe v vlogi učitelja in tudi v usposabljanju za to zahtevnejšo vlogo.

Učitelj ne more biti več le neprizadet posredovalec znanj, »kontrolor« znanja in discipline, ki obvladuje učence le z zunanjo avtoriteto, ampak jih mora usposablјati, da postopno prevzemajo zmerom več iniciative in odgovornosti za usmerjanje svojega vzgojno-izobraževalnega procesa. To pomeni postopno prevladanje učenceve vloge kot pasivnega sprejemnika množice izoliranih podatkov in dvig kognitivne ravni celotnega učenja v globlje razumevanje pojmov, principov, abstraktnejših zakonitosti in teorij, ki jih je nato zmožen in pripravljen uporabljati v reševanju praktičnih delovnih in družbenih problemov. To pomeni že tolikokrat poudarjeno obravnavanje učenca kot subjekta, njegovo pritegovanje v vzgojni proces kot enakopravnega partnerja v skladu z vsakokrat doseženo stopnjo osveščenosti in odgovornosti, preraščanje togih hierarhičnih odnosov med učiteljem in učenci, podedovanih iz preteklosti, in vzpostavljanje pravih samoupravnih odnosov tako med samim poukom kot tudi v prostovoljnih in izvenšolskih dejavnostih in v procesu povezovanja šole s širšim družbenim okoljem.

Teh zahtev se ne da uresničiti brez korenitih sprememb v metodah pouka in učiteljevih stališčih, za kar je nujna reforma ne le organizacije, ampak tudi vsebine in metod strokovnega, idejnega in psihološko-pedagoškega usposabljanja učiteljev. Vlogo psihologije v usposabljanju učiteljev za razne vrste in stopnje šol (zlasti pa za po-osnovno šolsko izobraževanje čisto omalovažujejo ali pa se njen prispevek zreducira na pripomoček pri doseganju večje učinkovitosti posameznih učnih postopkov, čeprav gola učinkovitost ne more biti sama sebi namen, ali na pomoč pri boljšem poznavanju otrokove »narave«, kar bi lahko ob neupoštevanju konkretnih družbenih silnic tega razvoja ter interakcije genetskih determinant razvoja z dejavniki v okolju in lastno aktivnostjo spet vodilo do neke variante

mladinoslovja. Nezaupanje do psihologije lahko temelji tudi na ostankih etatistično-birokratskega gledanja, ki vzgojo reducira na sistem deduktivno izpeljanih normativov »od zgoraj navzdol«, brez upoštevanja individualnih posebnosti in analize pogojev otrokovega psihičnega razvoja (Schmidt, 1970).

Resda pa se je treba varovati nevarnosti, da bi prihajala psihološka spoznanja v učiteljevo izobraževanje z veliko zmudo, pretirano osiromašena (to se dogaja tudi drugod po svetu), in kar je za nas posebej pomembno, idejno nerefektirana. Značilno za razvoj psihološke znanosti zadnjih nekaj desetletij v svetu je izredno kopičenje raziskovalnih podatkov in med seboj često le malo povezanih ali celo nasprotujočih si teorij, katerih aplikacije nemalokrat niso bile usmerjene v samoosveščanje in osvobajanje ljudi, ampak v gladkejšo funkcioniranje danih sistemov. Zato je pomembno opredeliti posamezne psihološke izsledke in gibanja glede na družbenozgodovinski okvir, v katerem so nastala, jih kritično selekcionirati ter za tak kritičen odnos usposobiti tudi učitelja. Le tako bodo psihološka spoznanja bistveno in ne le v »tehnično-manipulatornem« smislu pripomogla k uresničevanju naših vzgojno-izobraževalnih smotrov.

Poskusimo to ilustrirati na področju psihologije motivacije. Problem motivacije postaja v zadnjem desetletju osrednji problem v pospeševanju in raziskovanju procesov učenja in poučevanja. Vsak učitelj izhaja pri svojem poklicnem delu iz vrste implicitnih predpostavk in pričakovanj o »človekovi naravi«, tudi če se tega vsakokrat ne zaveda. Drugače bo npr. ravnal, če bo menil, da je ljudi nasploh mogoče spodbuditi k učenju ali drugi aktivnosti le z grožnjami, kaznijo, pritiskom ali v najboljšem primeru s pohvalami in ocenjevanjem — ali pa če bo predpostavljal tudi določeno, človeku imanentno težnjo po spoznanju sveta, po odkrivanju novega, po ustvarjalni aktivnosti.

Jasni pojmi o silnicah motiviranega vedenja pri ljudeh nasploh, pri učencih v šolski situaciji še posebej, prispevajo k oblikovanju pouka na treh nivojih:

— Z ustreznim motiviranjem učencev lahko dvignemo njihove učne dosežke, in sicer tudi pri (razmeroma) manj sposobnih.

— Samo izboljšanje motivacije (v smeri razvitejše notranje motivacije, samoiniciativnosti, trajnejših interesov za posamezna področja in za izpopolnjevanje znanj) sodi med pomembne vzgojne cilje kot priprava za permanentno izobraževanje, za tvorno vključevanje v socialistične samoupravne odnose.

— Ekološka analiza pogojev razvoja motivacije pri posamezniku nas pripelje do kritičnega pogleda na neenake možnosti, ki jih imajo posamezniki, da bi razvili ustrezne vzorce motivacije, npr. poklicne aspiracije, ki bi bile v skladu z njihovimi zmožnostmi, s čimer si lahko zlasti pripadniki socialno prikrajšanih skupin zapro pot do napredovanja. Tako si pridobi psihologija tudi družbeno-kritično funkcijo in spodbuja k ustrezni vzgojno-prosvetljevalni akciji, ki seveda ne more uspeti izolirana od akcije za izboljšanje družbeno-ekonomskih odnosov in socialnoekonomskega položaja, lahko pa jo bistveno dopolni.

Kljub pomembnosti področja pa najdemo pri učiteljih in tudi pri pripadnikih raznih družboslovnih znanosti često dokaj shematična, poenostavljena oziroma zastarela pojmovanja človekove motivacije.

Tako najdemo celo v učbenikih za učitelje še močne ostanke klasične instinktivistične teorije (prim. Stevanović, 1970), ki jo je glavni tok psihološkega raziskovanja obšel kmalu po l. 1920. Prevelik poudarek je še na teoriji nagonov, s Hullom kot najeminentnejšim teoretikom, ki gleda na človeka v veliki meri mehanicistično, kot da ni zmožen nobenih dejavnosti iz lastnih nagibov, ampak le pasivno čaka, dokler nanj ne delujejo razni zunanji in notranji dražljaji, med slednjimi predvsem nagon, pojmovani kot fiziološki deficit, ki jih občuti kot potrebe — in ki ga preprosto »nosijo« proti cilju oziroma do stopnje, ko doseže določeno stopnjo ravnotežja — homeostaze, in spet obmiruje. Smer vedenja določajo tu predvsem mehanične zveze dražljaj — reakcija oziroma navade, ki so se utrdile v prejšnjih podkrepitvenih stičnostih. Taka razlaga ne loči bistveno človekovega motiviranega vedenja od živalskega ali celo od funkcioniranja kompliciranega avtomata.

Iz Hullovih idej izhajajoča behavioristično zasnovana Skinnerjeva zahteva po stalni pozitivni podkrepitvi za učenje, ki je imela za posledico široko uveljavljanje programiranega pouka in strojev za učenje v prejšnjem desetletju, je sicer pomenila napredek za tisti del klasičnega poučevanja, ki je zanemarjal fazo aktivnosti in fazo povratnega informiranja učenca o rezultatih te aktivnosti. Izrodila pa se je v pretirano enostranskem poudarjanju vloge stalne zunanje pozitivne podkrepitve, ki naj bi delovala motivacijsko mimo zavesti učenca, ne glede na to, kako on posamezne informacije sprejme, predela, poveže z že znanim, kaj mu te informacije v resnici pomenijo. S tem se lahko na široko odpro vrata manipulaciji, kar so tudi očitali tovrstnemu pouku, kot tudi iz tega koncepta izhajajoči terapiji vedenjskih motenj (»vedenjska terapija«). Ne zanikamo sicer pomena povratne informacije v učnem procesu, toda le ob upoštevanju aktivne vloge subjekta, njegove zmožnosti, da se postopno, ko v učenju napreduje, osamosvaja od zunanjih virov informacije in si oblikuje lastne kriterije za svoj napredek. Slednje je seveda možno predvsem pri smiselni snovi, ki učenca miselno angažira. Na vlogo podkrepitve moramo torej gledati v smislu dialektičnega odnosa akcije in zavesti pri človeku.

Vključitev relativno avtonomnih socialnih (poleg bioloških) potreb v motivacijsko shemo pomeni nedvomno napredek, čeprav se nasprotovanja o dejavnih oblikovanju teh potreb še niso polegla in predstavljajo pojmovanja vrojenosti takih potreb, kot so potreba po prisvajanju in kopičenju, po moči in dominaciji, po agresivnosti, močne argumente v rokah apologetov neizogibnosti izkoriščanja, privatne lastnine, vojn med ljudmi.

Danes kognitivno usmerjene teorije motivacije (prim. Weiner, 1973) poudarjajo, da človekovo dejavnost bolj kot nagoni oziroma potrebe določajo kognitivne variable, kot so pričakovanja, cilji in tehtanje več poti do njih, presojanje situacij glede na verjetnost uspešnosti neke akcije, samozaupanje ipd. Posameznik sprejema in analizira prihajajoče informacije, jih povezuje z že obstoječimi pojmovanji in vrednotenji in se nato odloča za akcijo (analogija z Marxovim poudarjanjem človekove zamisli, ki pa se sama oblikuje v procesu produkcije). V smislu zavestnega tehtanja alternativ in odločanja med več cilji je »voljna dejavnost«, ki je bila dolgo izključena iz okvira psiholoških razmišljanj, spet našla pot vanje (prim. Rot, 1973). Na drugi strani tudi neoanalitični psihologi, ob tem, da priznavajo pomen podzavestne motivacije, ne glede na človekovo dejavnost več kot na kompromis med spopa-

dom nagonskih silnic Ida in družbenih norm, interioriziranih v Superegu, ampak priznavajo Jazu oziroma Egu samostojen kreativni potencial, težnjo po zdravi agresivnosti oziroma samouveljavljanju, po lastni identiteti in avtonomnosti.

V tej zvezi tudi ne moremo mimo prispevka humanistično psihologije. Modelu hierarhije potreb po Maslowu lahko očitamo, da zanemarja družbeno-zgodovinski okvir oblikovanja potreb ali da pretogo postulira nujnost zadovoljevanja vseh »nižjih« potreb, preden se pojavijo »višje«. Vendar pomeni njegova delitev na »potrebe pomanjkanja« (npr. fiziološke, po varnosti, ljubezni in pripadnosti in »potrebe rasti« (po samoaktualizaciji, znanju in razumevanju, estetske potrebe) ter poudarjanje intrinzične motivacije pomembno preraščanje homeostatično-mehanicistične razlage človekove dejavnosti kot pasivne težnje k odstranitvi virov napetosti.

Fromm podira mit o prilagojenosti družbi kot najvišjem mentalnohigien-skem idealu, ko podrobno preučuje vpliv »bolne« (pozno-kapitalistične) družbe na izkrivljanje in odtujevanje človekovih potreb in analizira, čeprav ne povsem dialektično, družbene pogoje, potrebe za razvoj produktivnosti karakterja, za človekovo samouresničevanje, za pridobitev občutka identitete.

Čeravno torej danes še nimamo enotne razlage motivacije, zasledimo v sodobni psihologiji bistven odmik od nagonsko determinističnih modelov in približevanje taki dinamični in humanistični podobi o človeku, ki jo je anticipiral Marx v svojem razlikovanju med »človeškimi« in »nečloveškimi« potrebami, kot tudi v tezi o bistveni človekovi potrebi po ustvarjenem delu in uresničevanju potencialnih zmožnosti, ki pa ostane v razrednih družbenih odnosih brez možnosti za dosledno izpolnitev.

Za razumevanje učne motivacije je posebej pomemben sklop raziskav storilnostne motivacije (achievement need, achievement motivation, Leistungsmotivation — Atkinson, McClelland idr.) kot razmeroma stabilne osebnostne lastnosti, ki se oblikuje v veliki meri že v predšolski dobi pod vplivom družinske interakcije (spodbujanje k samostojnosti, k intelektualnim dosežkom itd.) in vpliva na nadaljnje otrokovo ravnanje in uspešnost v storilnostno obarvanih situacijah, predvsem v šoli (gre za to, ali posameznik najde zadovoljstvo v uspešnem obvladovanju nalog z lastnim naporom, katerih izvedba se lahko posreči ali ponesreči). Visoka storilnostna motivacija spodbuja tudi razvoj sposobnosti (Heckhausen — raziskava o stalnem naraščanju IQ pri skupini otrok z visoko storilnostno motivacijo v starosti med poltretjim in desetim letom v primerjavi s stagnacijo ali celo upadom IQ v kontrolni skupini).

Vrsta raziskav v svetu pa potrjuje tudi socialno determiniranost razvoja storilnostne motivacije, njeno boljše razvitost pri otrocih »srednjega sloja«, pri katerih starši spodbujajo iniciativo in samostojnost, postavljajo visoka pričakovanja, se angažirano zanimajo za njihove dosežke, hvalijo vsak uspeh in ignorirajo neuspehe. Medtem pa so otroci nižjih socialnih slojev pri svojih dejavnostih, tudi pri učenju, bolj odvisni od neposrednih socialnih pobud, ki so največkrat negativno obarvane (graje ob neuspehu, ignoriranje uspehov).

Se več povedo bolj diferencirane raziskave novejšega časa, ki na storilnostno motivacijo ne gledajo več kot na neko nerazčlenjeno celoto, ampak ugotavljajo posamezne komponente (npr. razlikujejo ljudi s pretežno željo po uspehu, s prevladujočim strahom pred neuspehom in celo pred uspehom). Tako so ugotovili (Veroff) pri črnih, zlasti inteligentnejših, v ameriški družbi izrazito komponento strahu pred uspehom (in z njim zvezanim strahom pred izgubo svoje rasne identitete), ki je blokirala njihove že tako objektivno manjše možnosti za nadaljevanje izobraževanja. Tudi pri ameriških ženskah je latentni strah pred uspehom, ki je nastal iz odnosa ambivalentnosti, oziroma subtilnega neodobravanja okolice do žensk, ki se poklicno uveljavljajo, pomembno vplival na izstop iz šole oziroma poklica.

Pri nas podobnih raziskav storilnostne motivacije nimamo, imamo pa nekaj zgornjih podatkov o poklicnih aspiracijah in želji po nadaljevanju šolanja (Zorman, 1970; Kolenc, 1974), ki kažejo pomembno nižje aspiracije pri delavskih in kmečkih otrocih oziroma pri otrocih, katerih starši imajo manj kot srednjo šolo, razlike, ki so se v zadnjih letih celo povečale, čeprav so še vedno nižje kot v nekaterih drugih državah. To delno razloži, zakaj se celo delavski otroci često ne odločijo za nadaljnje šolanje kljub ponujenim štipendijam (nižja motivacija in manjše samozaupanje zaradi nakopičenih neugodnih izkušenj pri učenju in v drugih storilnostnih situacijah).

Seveda moramo klasični pojem storilnostne motivacije kritično postaviti v njegov družbenozgodovinski kontekst. Izšel je iz pojmovanj in potreb kapitalističnega okolja kot utelešenje lastnosti uspešnega individualnega podjetnika, ki stalno teži k napredku in je v ta namen pripravljen tudi dosti tvegati in prestati določene napore, ob tem pa je vsa njegova energija usmerjena v tekmovalnost in v profit, ne pa npr. v bogatenje prostega časa ali pristnih odnosov s soljudmi. Ni naključje, da so se raznih tečajev za razvijanje storilnostne motivacije udeleževali predvsem stagnirajoči podjetniki, ki so nato neredko razmahnili svojo dejavnost (takšne kurze so ameriški psihologi z uspehom prirejali celo v Indiji). Z vidika posameznika pa lahko tako enodimenzionalno razvijanje vodi do nevrotičnih motenj.

V novejšem času se kot pomemben cilj v razvijanju človekove motivacije namesto ozke usmerjenosti v storilnost kažejo obrisi širšega pojmovanja, ki še ni povsem formalizirano («power motivation» — motivacija moči oziroma obvladanja situacij, dihotomija «origin — pawn» — jaz kot izvor lastnih akcij ali kot kmet na šahovnici, »life competences«, life management skills«, »Lebensgestaltung« — motiv samostojnega obvladanja življenja itd.). Gre torej za ljudi, ki so samozavestnejši, samostojnejši, ki znajo svoje življenje vzeti v roke, ne da bi bili na milost in nemilost prepuščeni okoliščinam, ki se čutijo odgovorne za svoja dejanja.

Medtem ko v kapitalističnem svetu tovrstni poskusi vodijo le do fiktivnega občutka vplivanja na svojo življenjsko situacijo in morda do boljšega osveščanja za meje, ki jih takemu razvoju postavljajo obstoječi družbeni odnosi, pa bi v naši samoupravni socialistični družbi lahko in celo morali dati temu pojmu pravo vsebino. Vzpostavljanje odnosov, v katerih ima vsakdo možnost odločati o pogojih in rezultatih svojega dela, je družbeni predpogoj za razvoj takšne osebnostno-motivacijske usmerjenosti, obenem pa je taka usmerjenost, katere razvoj bi bilo treba že v družinski in nato šolski vzgoji

načrtno podpirati, sestavni del razvite samoupravljaljske osebnosti in s svoje strani pomemben pogoj za hitrejšo uveljavljanje samoupravnih odnosov.

Torej pri razvijanju učne motivacije niso več bistvena vprašanja, kdaj naj učitelj uporabi pohvalo in kdaj grajo, kako na motivacijo vplivajo pozitivne in kako negativne ocene (in kaj bi se zgodilo, če bi pri določenih predmetih odpravili negativne ocene in ocenjevanje sploh), kakšna je vloga nagrad, kazni, tekmovanj itd. — čeprav učitelji sami največkrat zastavljajo prav taka vprašanja in jih tudi klasični učbeniki pedagoške psihologije obravnavajo kot ključna.

V vseh naštetih primerih gre le za razne variante zunanje (po Furlanu »nebistvene«) motivacije, postopno pa bi morali razvijati čim višjo stopnjo notranje, lastne, avtonomne motivacije, ki edina vodi k samostojnemu odkrivanju, spoznavanju in ustvarjalnemu delovanju zaradi stvari same, ne pa zaradi takih ali drugačnih zunanjih posledic.

Medtem ko se v selektivnih, elitističnih ali večtirnih šolskih sistemih lahko opirajo pretežno na zunanjo in celo negativno motivacijo (»če ti tu ni všeč, pa pojdi drugam!«), na grožnje s ponavljanjem razreda, z izključitvami itd., pa naj bi bilo tega v enotni šoli, v kateri naj ima vsakdo možnost optimalno razviti svoje zmožnosti, v kateri naj ne bi bilo bistvenega osipa in po kateri naj bi se posameznik občasno vse življenje vračal v bolj ali manj organiziran izobraževalni proces, čedalje manj. Zahteve po razvijanju notranje motivacije ne mislimo absolutizirati, saj določen delež zunanje motivacije ostaja tudi v poklicnem življenju, poudarjamo pa to kot cilj, ki je trenutno dokaj zanemarjen.

Prav na področju motivacije prihaja do neupravičene socialne diferenciacije. Socialno prikrajšani otroci vstopajo v šolo ne le s poprečno nižjo stopnjo aktualiziranih umskih dispozicij in s slabšo jezikovno razvitostjo (prim. Knust-Gnamuš), ampak tudi motivacijsko okrnjeni — razmeroma preveč odvisni od zunanjih, takojšnjih in celo negativnih oblik podkrepitve, premalo primarno zainteresirani za šolske dejavnosti, kot so branje, pisanje. Pogubno za njihovo nadaljnje uspevanje in odnos do učenja je, da se pri pouku marsikje od vsega začetka absolutizirajo v presojanju dosežkov socialne norme, da se dosežki posameznikov od prvega dne primerjajo le z dosežki drugih, običajno v več pogledih privilegiranih učencev. Te norme učenec kmalu interiorizira, sprejme za obvezne in v njem se kopičijo občutki osebne neadekvatnosti, doživetij neuspeha in pričakovanje še nadaljnjih neuspehov v tej in podobnih dejavnostih (generalizirano pričakovanje neuspešnosti v šolanju nasploh). To mu hromi nadaljnja prizadevanja in znižuje aspiracije ter ga s tem vodi do novih neuspehov ali povsem pasivizira (»zadržani krog«). »Sovražim učenje,« so neredke izjave takih učencev v višjih razredih osnovne šole, ki žele čimprej »izstopiti« iz izobraževalnega procesa.

Individualiziranje motivacijskih postopkov in večji poudarek na razvijanju notranje motivacije, želje po učenju in spoznavanju, je torej tudi vidik prizadevanja proti neupravičenemu socialnem razlikovanju in za večje uveljavljanje otrok iz delavskih družin.

Učitelj naj bi s tem v zvezi spoznaval razlike v motivacijskih vzorcih svojih učencev in vsem, zlasti pa tistim, pri katerih opazi motivacijske deficite, po-

magal, da si najprej zgradijo individualne norme za svojo storilnost. To dosežemo, če učencu pregledno ponudimo v izbiro več nalog na raznih težavnostnih stopnjah in korigiramo le nereально izbiro (pretežkih ali prelahkih nalog glede na zmožnosti), če ga spodbujamo, da sam najde povratno informacijo za to, koliko se je ciljem približal (Furlan: »samoupravljanje v procesu učenja«), da nove dosežke primerja s svojimi prejšnjimi in ugotavlja napredek; če tudi učitevljeva pohvala in graja temelji predvsem na tem kriteriju, in ne toliko na primerjavah z drugimi učenci. Tako se učenec nauči postavljati realne cilje, to je take, ki so vedno eno stopnjo nad doseženimi rezultati.

Učenec naj si torej postopno, kjer je mogoče, pridobi samostojne kriterije za kvaliteto dejavnosti oziroma dosežka, da ne bo pri presoji, ali je uspel, odvisen le od tega, kaj pravijo drugi. Učenec ima tudi prereditko možnost, da doživi uspeh, ker je napravil nekaj »skupaj z drugimi« in ne le »bolje od drugih«, pri skupinskem pouku ali v okviru razredne skupnosti, pri projektih, h katerim vsak prispeva v skladu s svojimi specifičnimi zmožnostmi. V borbi za ocene je razredna atmosfera največkrat individualno tekmovalno ali konkurenčno obarvana, razen primerov ilegalnega prišepetavanja ali prepisovanja, premalo pa je izkušenj za kasnejše timsko sodelovanje ali solidarno medsebojno pomoč na delovnem mestu.

Seveda šolske ocene ne morejo biti izraz individualnih norm, saj tudi kasnejših dosežkov v poklicu in proizvodnji ne moremo tako ocenjevati. Vendar naj bi se postopno razgrajeval primat šolskih ocen kot skoraj edinega motivacijskega sredstva, pri samih ocenah pa se tudi ne bi smeli opirati edinole na normalno distribucijo (ki pomeni marsikdaj tudi neupravičen prenos psihometrične logike inteligenčnega testiranja na področje znanj in spretnosti), ki določen odstotek učencev vnaprej »obsodi« na negativne ocene, ampak na doseganje konkretiziranih učnih ciljev oziroma norm, opredeljenih npr. s kriterijskimi testi.

Učenec naj zato individualne norme postopno zasidra v skupinskih in zagleda svoje mesto v skupini na kvalitativno različnih področjih, kot so jezikovno, matematično, naravoslovno, družboslovno področje, politehnična vzgoja, področje estetske, telesne vzgoje itd., in se do njih tudi interesno (vrednotno) opredeli. Pri tem naj bi se postopno razgradil kriterij primarne »večvrednosti« enih področij pred drugimi. Učenec naj tolerira razlike med svojimi dosežki in dosežki drugih, a ne resignativno, ampak s trdno, v prejšnjih postopnih uspehih zasidrano težnjo, doseči kar največ na področjih, ki mu »ležijo«, in vse, kar zmore, na drugih področjih. V skladu s smotrom vsestransko razvite osebnosti seveda ne moremo dopustiti, da bi na stopnji splošno izobraževalne šole učenec izbral, ali bo imel npr. tuj jezik ali glasbeno vzgojo. Lahko pa toliko spozna svoje specifične zmožnosti, nagnjenja in tudi prispevek, ki ga lahko da na posameznih področjih, da se bo čimbolj svobodno in ustrezno poklicno usmeril.

Omenili smo že prenizke aspiracije otrok nižjega socialnega statusa (opredeljenega glede na poklic in izobrazbo njihovih staršev). Mnogi zaradi slabih izkušenj razvijejo tako negativno stališče do šole in učenja, da se vpišejo na poklicne šole le, »da se jim ne bi bilo treba več učiti«, in so potem vidno razočarani, ko učenja še ni konec. Mnogi otroci uslužbenskih družin pa se nasprotno odločijo za nadaljnje šolanje iz negativne pobude, da »jim ne bi bilo

treba (ročno) delati«, ne glede na to, ali imajo za šolanje potrebne sposobnosti. V luči reforme usmerjenega izobraževanja in težnje po uveljavljanju permanentnega izobraževanja ni vseeno, če pridobi precejšen del mladih ljudi v osnovni šoli neustrezna stališča do izobraževanja, do dela, do raznih poklicev.

Nujno je treba intenzivirati poklicno informiranje in usmerjanje v zadnjih razredih osnovne šole ter sistem štipendiranja, a obenem je treba gledati na problem mnogo širše. (Kolenc: »Poklicne želje in aspiracije po nadaljnjem šolanju so pri mladini iz delavskih in kmečkih vrst praviloma še dosti nižje za drugimi, kot pa je njihov sorazmeren zaostanek v sposobnostih... Pri izravnavanju možnosti šolanja in poklicnega usposabljanja za otroke vseh socialnih plasti naletimo na stališča in oblike vedenja, ki bistveno znižujejo priliv strokovnih kadrov izmed delavske in kmečke mladine kljub sicer ustreznim materialnim možnostim, ki se zadnja leta nudijo.«). Treba je razvijati vse tiste dimenzije učenčeve osebnosti, ki bodo pomagale, da se bo vključil v samoupravne družbene odnose kot iniciativna, samozavestna, odgovorna osebnost, ki teži k razvoju in izpopolnjevanju svojih zmožnosti v poklicu, družbenem življenju, prostem času, v stikih s soljudmi; ki ni le pasiven sopotnik in izvrševalec ukazov in ki si zna zastavljati tudi dolgoročneje cilje.

Učiteljeva vloga je pri razvijanju take osebnostno-motivacijske usmerjenosti seveda zahtevnejša. Ustrezna pedagoško-psihološka spoznanja, posredovana ne le v knjižni ali predavateljski obliki, ampak tudi z brušenjem stališč v skupinskih diskusijah, naj bi napravila učitelja občutljivejšega za osnovne potrebe učenčevega razvijajočega se jaza, za nujnost, da učencem med poukom na razne načine razvija zavest o sebi in svoji vlogi, primarno samozavest, da dožive sebe kot subjekt svoje moči. Spodbuja naj jih, da razmišljajo o svojih ciljih, motivih, da korigirajo nerealne cilje, da se postopno dokopljejo do odgovorov na vprašanja: Kdo sem? Kaj lahko postanem? Kaj lahko prispevam?

Oblikovanje učenčeve zavesti seveda bistveno določajo okoliščine življenja in delovanja v družini in v šoli. Bistvenega pomena je taka organiziranost samoupravnih odnosov na šoli, da lahko učenci v resnici soodločajo o mnogih pomembnih stvareh v zvezi s poukom, preverjanjem, izvenšolskimi in svobodnimi dejavnostmi, povezovanjem šole z okoljem itd. (prim. osnovno šolo Podčetrtek) v humanih in enakopravnih, ne hierarhično-avtoritarnih odnosih z učitelji. Obenem je za razvoj notranje motivacije pomembno tudi uvidevanje smisla tega, kar se uče in delajo, torej možnost neposrednega preverjanja teoretičnih spoznanj v družbeni in delovni praksi. Če skuša učitelj nadoknaditi otrokom iz delavskih in kmečkih družin to, kar dobijo drugi otroci v večji meri že z domačo vzgojo (večjo samozavest, višje aspiracije na intelektualnem področju ntd.), s tem bistveno kompenzira socialno pogojene neenake možnosti za razvoj, morda še bolj kot na področju samih sposobnosti, ki so ob vstopu v šolo že dokaj fiksirane. Pri tem je seveda treba poudariti, da tudi otroci iz drugih družin ne prihajajo v šolo vzorno socializirani, ampak da je treba večkrat korigirati njihov odnos do dela, do sotovarišev itd.

Če poudarjamo vlogo učitelja pri razvijanju lastne motiviranosti učencev, s tem seveda ne mislimo na spodbujanje enostranske usmerjenosti v zadovoljevanje osebnih ambicij na račun drugih ali v enodimenzionalno fetišiziranje

zviševanja storilnosti ne glede na cilje solidarnosti, humanosti in človekove sreče, ki jim je ta storilnost namenjena.

Kakšne dolgoročne pozitivne posledice tako za učne uspehe kot za izbor poklica in ustvarjalno izrabo prostega časa ima lahko ustrezen program v višjih razredih osnovne šole, ki sploh ni neposredno usmerjen v dvig akademske uspešnosti, ampak v razvijanje avtonomne motiviranosti, iniciativnosti in realnega odnosa do svojih sposobnosti, nam kažejo npr. rezultati eksperimenta, ki ga je zasnovala skupina družbenokritičnih raziskovalcev v ameriškem črnem getu, eksperimenta, ki je v prvi fazi temeljil na semoosveščanju učiteljev samih (DeCharms, 1973).

Naloga in možnost psihologije je tudi, da učitelja osvesti o nekaterih silnicah in stališčih, ki mimo njegove zavesti vplivajo na njegovo delovanje v razredu. V najbolj pretreseni raziskavi desetletja v ZDA s tega področja — »Pygmalion v razredu« — so dali učiteljem izmišljene rezultate inteligenčnih testov za posamezne učence, ki so »zmožni nadpovprečnega intelektualnega razvoja«, in že po enem letu so pri njih res zabeležili izreden porast sposobnosti. Metodološka kritika in reanaliza rezultatov je kasneje ovrгла možnost tolikšne spremembe v sposobnostih v tako kratkem času, raziskava pa je vendar opozorila na izreden pomen učiteljevih (izraženih ali impliciranih) pričakovanj za njegovo interakcijo z učencem in spodbujanje učenčevega razvoja. Ali lahko sklepamo, da gojijo nekateri naši učitelji prenizka pričakovanja do otrok, ki izhajajo iz slabih socialnoekonomskih razmer, in jih zato premalo spodbujajo in slabše ocenjujejo? Kako bi si drugače razložili rezultat raziskave (Toličič, 1975), da dobivajo ti otroci kot skupina dosti nižje ocene kot otroci višjega socialnoekonomskega statusa, medtem ko je njihov resnični zaostanek, merjen s testi znanja, razmeroma manjši?

Na teh nekaj primerih smo skušali ilustrirati vlogo psiholoških spoznanj v učiteljevi zavesti ne le za neposreden dvig učinkovitosti, ampak za osveščanje o tistih silnicah, ki bistveno prispevajo k smotrom vsestranskega razvoja osebnosti, odstranjevanja socialno pogojenih razlik in ovir za uresničevanje potencialnih zmožnosti vsakega posameznega učenca, odstranjevanje socialno pogojenih razlik in ovir za uresničevanje potencialnih zmožnosti vsakega posameznega učenca, usposabljanja učencev za aktivne subjekte v socialističnih samoupravnih odnosih.

LITERATURA

Edelstein W., D. Hopf, Hrsg., Bedingungen des Bildungsprozesses. E. Klett Vlg., Stuttgart 1973 (v tem delu so navedene tudi ideje in raziskave Heckhausna, DeCharmsa, Veroffa)

Fromm E., Man for himself. Fawcett Premier Book, Greenwich, Conn. 1965

Furlan I., Učenje kot komunikacija. DZS Ljubljana 1972

Holzcamp K., Kritische Psychologie. Suhrkamp Vlg, Frankfurt/Main 1972

Kolenc D., Poklicne želje otrok nekoč in danes. Ali: Prepad med bogatimi in revnimi ostaja. Naši razgledi, 13. 9. 1974

Kunst-Gnamuš O., Jezik in učni uspeh. Sodobna pedagogika, št. 3—4/1975, str. 109—118

Marušič M., Poskusi samoupravljanja v šolski praksi Vzgoja in izobraževanje, št. 1/1975, str. 36—44

Marx K., Ekonomsko-filozofski rokopisi. V: K. Marx, F. Engels, Izbrana dela (MEID) I, CZ Ljubljana 1969

- Maslow A., Motivation and Personality. Harper & Row, New York 1970
- Pečjak V., Marxov pogled na osebnost. Referat na V. kongresu jugoslovenskih psihologov, Skopje, maj 1975
- Rot N., Obča psihologija. Mladinska knjiga, Ljubljana 1973
- Schmidt V., Predmet in metoda etatiistične in samoupavljajske pedagogike. Sodobna pedagogika, št. 5—6/1970, str. 169—183
- Stevanović B., Pedagoška psihologija. DZS Ljubljana 1970
- Toličič I., Interakcija med socialno ekonomskim statusom otrokove družine in uspehom v šoli. Stručni skup psihologa »Dani Ramira Bujasa«, Društvo psihologov SR Hrvatske, Zagreb 1975
- Zorman L., Vpliv socialno-ekonomskega stanja učenčeve družine na šolski uspeh in željo po nadaljevanju šolanja. V: Uspešnost učencev v šoli, ur. I. Toličič. DZS Ljubljana 1970

Marxov pogled na osebnost

VID PEČJAK

Karx Marx, ustanovitelj znanstvenega socializma, je proučeval družbene in ekonomske zakonitosti. Vendar je začel svojo miselno pot s proučevanjem človeka (v filozofsko antropološkem pomenu in z mnogimi psihološkimi implikacijami). Pri tem je spoznal, da si na zadana vprašanja o človeku ne bo mogel odgovoriti, dokler ne bo pojasnil družbeno ekonomskih odnosov. Ta pot ga je privedla do sociološke in ekonomske analize kapitalistične družbe.

Včasih tolmačijo ta preobrat kot spremembo v njegovem mišljenju, kot obračun s seboj. Pri tem pa pozabljajo na izjavo Marxa samega, da je mislil v letu ali dveh končati ekonomsko analizo, a ga je zaradi zapletenosti tako zavzela, da se ni utegnil ukvarjati z drugimi vprašanji. Zato »mladega Marxa« neupravičeno postavljamo nasproti »staremu Marxu«, ker je slednji nadaljevanje prvega, čeprav je »mladi Marx« manj izdelan in bolj fragmentaren, kar dopušča različna tolmačenja. Po Marxu je ekonomska emancipacija samo prvi in odločilni, vendar ne zadnji pogoj za človeško emancipacijo.

Generično bistvo človeka. Za Marxa je človekovo generično bistvo svobodna proizvodna dejavnost, delo. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih pravi: »Praktično ustvarjanje predmetnega sveta, obdelovanje neorganske narave je spričevalo človeka kot zavestnega generičnega bitja« (str. 309). Treba je še prepomniti, da je Marx pojmoval proizvodnjo v najširšem pomenu. »Religija, družina, država, pravo, morala, znanost, umetnost itn. so samo posebni načini proizvodnje in spadajo pod njen splošni zakon« (prav tam, str. 333).

Vendar ni vsako delo izražanje človekovega generičnega bistva. Marx razlikuje delo, ki potrjuje to bistvo, in delo, ki ga odtuja. Pravo človeško delo označujejo ustvarjalnost, univerzalnost, zavestnost, svoboda, družabnost in zadovoljstvo.

Vsako resnično delo je ustvarjalno. Po Marxu je prototip takega dela umetnikovo delo. V polemiki s Smithom je prikazal ustvarjalni princip kot nasprotje »zgodovinskim oblikam dela kot suženjskega, tlačanskega, meznega dela«. Ustvarjanje je dano samo človeku, kajti generično bistvo živali je ponavljanje vedno istega, generično bistvo človeka pa je pretvarjanje, spreminjanje, razvoj. Človek ne ustvarja samo tega, kar je parcialno, marveč splošne sheme, predmet njegovega ustvarjanja je ves svet. V tej ustvarjalnosti je generična kontinuiteta človeka, kot se je pojavljal v raznih zgodovinskih epohah.

Nasprotno ustvarjanju je ozko, enolično, ponavljajoče se delo, ki degradira človeka na raven animalne dejavnosti in ki se pojavlja kot posledica delitve dela v razredni družbi. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je Marx rekel: »Opustitev sestavljenega ročnega dela predpostavlja, da ga razstavimo na njegove enostavne operacije. Toda v začetku bo en del enolično ponavljajočih se operacij pripadel strojem, drugi del pa ljudem. Po naravi stvari in po soglasnih izkušnjah je taka trajno enolična dejavnost škodljiva za duha prav tako kot za telo. In tako se morajo torej pri tej združitvi uporabe strojev in

navadne delitve dela na več človeških rok pokazati tudi vse slabe strani te delitve« (str. 262).

Princip ustvarjalnosti je tesno povezan s principom univerzalnosti. Ustvarjalnost je možna hkrati z univerzalnostjo. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je Marx napisal: »Človek si svoje univerzalno bistvo prisvaja na univerzalen način, torej kot totalen človek« (str. 336 in 337). Čim več okolja si zmore človek čutno, duševno, duhovno »prisvojiti«, čim bolj vsestranska je ta prisvojitvev, tem intenzivnejša postaja njegova totaliteta. Po Marxu je ena izmed bistvenih razlik med dejavnostjo človeka in živali v tem, da žival proizvaja enostransko, medtem ko človek vsestransko. Univerzalni človek odkriva zakone ter spoznava in asimilira svet v celoti in kot celoto.

V zavestnem načrtovanju zunanjega sveta je videl Marx drugo tako bistveno razliko. V I. delu Kapitla je napisal: »Naša predpostavka je delo v taki obliki, kakršno je lastno edinole človeku. Pajek opravlja operacije, ki so podobne tkalčevim, in čebela lahko z gradnjo svojih voščenih satov osramoti marsikaterega človeškega stavbenika. Kar pa že od začetka odlikuje tudi najslabšega stavbenika pred najboljšo čebelo, je to, da zgradi sat prej v svoji glavi, preden ga začne graditi v vosku. Na koncu procesa nastane rezultat, ki je bil že od njegovega začetka v delavčevi zamisli, ki je torej miselno že prej ostajal« (str. 201—202).

Človekova zavest je obenem zamozavest. Človek se tudi do sebe obrača kot do univerzalnega in svobodnega bitja, zato postane njegova dejavnost predmet njegovega hotenja. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je Marx rekel: »Žival je neposredno eno s svojo življenjsko dejavnostjo. Ne razlikuje se od nje. Žival je ona (dejavnost). Človek pa naredi svojo življenjsko dejavnost samo za predmet svojega hotenja in svoje zavesti. Ima zavestno življenjsko dejavnost. Ni določenost, s katero se neposredno zliva. Zavestna življenjska dejavnost neposredno razlikuje človeka od živalske življenjske dejavnosti« (str. 308). Treba pa je poudariti, da človekova samozavest ni apriorna danost, temveč rezultat njegove družbenosti. Človek prek odnosov do drugih ljudi spoznava samega sebe.

Za psihologijo je posebno pomembno Marxovo poudarjanje zadovoljstva nad delom. Pravo človeško delo motivira notranja potreba po delu samem, ne pa zunanja prisila ali nuja, da bi z delom zadovoljil nagonске potrebe. Ta misel je razvidna v mnogih Marxovih delih. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je zapisal, da žival proizvaja le pod oblastjo neposredne fizične potrebe, medtem ko človek sam proizvaja brez fizične potrebe in resnično proizvaja šele v svobodi od potrebe (str. 309).

Ko govori Marx v Nemški ideologiji o komunistični družbi, ki bo v njej posameznik uresničil svoje generično bistvo, pravi, da bo »ukinjena razlika med delom in radostjo, proizvodno delo bo vir zadovoljstva, prav tako se bo v tej družbi izgubil smisel pojma 'nedelja' v boržuaznem pomenu«.

Nasprotno pa odtujeno delo ne daje zadovoljstva, ne izvira iz notranje želje, marveč je prisilna dejavnost, navržena človeku ter nasprotna njegovim željam in nagnjenjem. Tako delo opravlja človek le zato, ker je za obstanek neobhodno potrebno. V Manifestu komunistične partije piše: »Delo proletarcev je z razširjanjem strojev in z delitvijo dela izgubilo sleherno samostojnost in s

tem ves mik za delavca. Le-ta postane zgolj pritiklina stroja, od njega se zahteva le najenostavnejši, najbolj enolični, najlažje priučljiv prijem» (str. 596).

Ta subjektivna emocionalna komponenta dela je bila v marksistični literaturi premalo poudarjena, kar je prispevalo k neupravičeni tezi, da je Marx videl le ekonomijo in da ni imel smisla za človeka kot posameznika.

Iz opisanih principov dela izhaja tudi Marxovo pojmovanje svobode dela. Marx je bil daleč od tega, da bi človekovo svobodo pojmoval kot svojevolskost, kot nepodrejanje nujnosti. Zanj je bil človek podvržen družbenim determinantam, vendar obenem svoboden, in sicer v toliko, kolikor je ustvarjal, zavesten in neodvisen od fizičnih potreb. Zato je kapitalizem z odtujenim delom samo »carstvo nujnosti«, medtem ko bo komunizem »carstvo svobode«.

Po Marxu človek ne ustvarja samo predmetov materialnega sveta, temveč tudi samega sebe. To »samoustvarjanje« je isto kot svoboda, namreč neprisiljena dejavnost, dejavnost po svoji želji in nagnjenjih, ki izvira iz lastne, neprisiljene potrebe. V Nemški ideologiji piše: »Svobodna dejavnost, to je za komuniste ustvarjalno življenjsko realiziranje, ki izhaja iz svobodnega razvoja vseh sposobnosti.« V teh besedah je izražen princip samorealizacije, ki je v osebnostnih teorijah (npr. pri Jungu, Allportu, Rogersu, Maslowu, Frommu) tako pogosto poudarjen, nemalokdaj ravno pod vplivom Marxovega učenja. Toda medtem ko je ta princip vnešen v teorije osebnosti bolj ali manj eklektično, je pri Marxu filozofsko antropološko utemeljen.

Nasprotje svobodni dejavnosti pa je dejavnost, ki »ponižuje delavca v stroj«. Tak delavec je prisiljen, da venomer ponavlja ene in iste delovne operacije in da na trgu prodaja svojo delovno silo in s tem samega sebe kot ceno »blago«.

Človekovo delo je bilo družbeno že od učlovečenja naprej. V »Vlogi dela pri preobrazbi opice v človeka« je Engels zapisal: »Z druge strani pa je izpopolnjevanje dela nujno prispevalo k temu, da so se člani družbe tesneje povezali, ker so se z delom množili primeri medsebojne pomoči, sodelovanja in se je jasnila zavest, da je tako sodelovanje koristno za vsakega posameznika« (str. 98).

Delitev dela, posebno v kapitalistični proizvodnji, pa s parcializacijo trga človeka od človeka. Posledica je osamljen človek. V komunizmu bo delo vrnilo človeku njegovo totalnost in resnični družbeni značaj (podružbljanje dela),

Totalni človek. Zdaj lahko preidemo na Marxov ideal totalnega človeka. Marx je uporabljal različne izraze, poleg totalnega človeka še generično bitje, človekova narava, individuuum kot osebnost. Čeprav se ti izrazi pojavljajo v različnih kontekstih in ne vedno v docela istem pomenu, v glavnem poimenujejo človeka, ki izraža svoje generično bistvo.

Marxov ideal človeka je človek, ki vsestransko razvija samega sebe, svoje moči, sposobnosti, nagnjenja in ki zadovoljuje svoje človeške potrebe. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih Marx pravi: »Namesto nacionalno ekonomskega bogastva in bede nastopa bogat človek in bogata človeška potreba. Bogat človek je istočasno človek, ki mu je potrebna totalnost človeškega uresničevanja življenja. Človek, ki v njem obstaja njegovo lastno uresničevanje kot nujnost, kot potreba.«

Vendar princip samorealizacije ne pomeni, da bodo ljudje v svobodnih pogojih postali eno in isto. V Nemški ideologiji je Marx dejal, da ni vsakdo

Rafael, a da naj vsak, ki ima v sebi Rafaela, teg tudi uresniči. V psihološkem jeziku bi rekli, da ne bodo vsi ljudje razvili svojih sposobnosti do enake stopnje, vendar naj jih vsakdo razvije, kolikor jih more.

Marx je bil proti vsakemu utesnjevanju in omejevanju človeka. V človekovem razvoju naj bi se izrazile raznovrstne psihične funkcije in ne le ene same. Prav razredna družba s parcializacijo krepi samo ene funkcije, medtem ko druge zatira. Marx je bil celo proti temu, da bi bili ljudje vedno vezani na en sam poklic: da bi bili ali lovci ali ribiči ali »kritični kritiki« (aluzija na mladogeljance). Komunistična družba bo omogočila ljudem, »da danes delamo to, a jutri ono, da zjutraj lovim, popoldne ribarim, zvečer gojim živino, po večerji kritiziram, po svojem zadovoljstvu, a da zato ne postanem lovec, ribič, pastir ali kritik« (Marx v polemiki s Stirnerjem). Dalje piše: »... v komunistični družbi ni slikarjev, temveč so kvečjemu ljudje, ki med drugim tudi slikajo« (Nemška ideologija, str. 260).

Uresničevanje totalnega človeka pomeni prevladovanje parcialnosti, razdrobljenosti, omejenosti, enostranskosti individua. Človek je v svojem bistvu celota, dasiravno ga razredna družba parcializira. V Nemški ideologiji je Marx rekel, da je nespametno misliti, da se lahko neka strast zadovolji ločeno od drugih, a da se ves živi individuum pri tem ne zadovolji. Ako zadovoljimo samo posamezno potrebo, izolirano od drugih, se s tem spremeni v »tujo silo«, ki zaslužuje individua in mu jemlje polnost življenja, kar vodi k »enostranskemu, izkrivljenemu razvoju«.

Višek take parcializacije je videl Marx v proletariatu, ki je prisiljen, da dela kot dodatek stroju, da s tem zagotovi svoj življenjski obstoj. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je napisal naslednje: »Prav tako ga naredi delitev dela čedalje bolj enostranskega in odvisnega, tako da uvede ne le konkurenco ljudi, ampak tudi strojev. Ker se je delavec ponižal v stroj, se mu lahko stroj postavi nasproti kot konkurent (str. 157). Medtem ko delitev dela večja produktivno silo dela, bogastvo in večjo omiko družbe, pa delavca tako osiromaši, da je samo še stroj« (str. 259).

A vendar je Marx tudi v tem proletariatu, ki je zanj kapitalizem porajal »brloge, pohabljenost, barbarsko delo, bebavost, proklestvo«, videl ljudi, ki bi v drugačnih pogojih imeli možnost doseči totalnega človeka.

Enako parcializacijo, samo manj bolečo, je Marx videl v kapitalistu, ki ob seden od denarja in lastnine ne more ničesar doživljati zares človeško. Samo posamezniki, »ki niso več podvrženi delitvi dela« (Nemška ideologija), so totalni ljudje, ki ustrezajo Marxovemu idealu. Za doseg tega cilja pa je najprej treba ukiniti privatno lastnino.

Za sodobno psihologijo je zanimivo, da princip samorealizacije vsebuje tudi zadovoljitev želja in potreb. Dokler niso zadovoljene fizične potrebe, totalnost ni mogoča, ker živi človek samo še zanje. »Za izstradanega človeka ne biva človeška oblika hrane (str. 330). Zaskrbljen in reven človek nima smisla za najlepšo predstavo...« (Ekonomsko-filozofski rokopisi). Engels je na Marxovem grobu dejal, da je »Marx odkril razvojni zakon človeške zgodovine: odkril je namreč preprosto, doslej pod ideološko navlako skrito dejstvo, da morajo ljudje predvsem najprej jesti, piti, stanovati in se oblačiti, preden se lahko ukvarjajo s politiko, znanostjo, umetnostjo, religijo itd« (str. 183). Človek v fizični potrebi predstavlja najbolj parcialnega človeka.

Zdi se, da je Marx predvideval nekaj podobnega, kot je Maslowova hierarhija motivov, po kateri se morajo najprej zadovoljiti nižje potrebe, da lahko pridejo na vrsto višje, pri čemer je potreba po samorealizaciji prav na vrhu. Pomembna razlika med Marxovim in Maslowovim naziranjem pa je v tem, da je Marx govoril o podružbljenem človeku, ki zunaj družbe ne more doseči samorealizacije, medtem ko je Maslow pisal o posamezniku ne glede na družbeno okolje.

Po Marxu se totalni človek lahko uresniči le v družbi, ki bo spodbujala in omogočala razvoj vseh ljudi. Z drugimi besedami: vsi ljudje imajo možnost in pravico do samorealizacije in samo pod tem pogojem jo posamezniki lahko v popolnosti dosežejo. V Bedi filozofije je Marx menil, da se nosač v načelu manj razlikuje od filozofa kot ovčarski pes od hrta. Razdelitev dela je naredila prepad med njima. V Nemški ideologiji pa je napisal: »Šele v skupnosti eksistirajo za vsakega individua sredstva, da lahko svoje sposobnosti vsestransko izoblikuje; šele v skupnosti je torej možna osebna svoboda« (str. 80). Svoboda za vse je pogoj osebne svobode, prav tako kot je osebna svoboda pogoj svobode za vse. Svoboda in avtonomija posameznika nista svoboda in avtonomija zunaj družbe, temveč v družbi z ljudmi in za ljudi.

Marxov totalni človek ni individualist, a prav tako ni abstraktni družbeni človek brez individualnosti. Totalni človek je sinteza individualnega in socialnega življenja.

Marxu so neupravičeno podtikali, da zametuje posameznika kot vrednoto ali da sploh ni mislil na konkretne ljudi, temveč samo na nekakšno abstraktno »družbo« ali »skupnost«. Res pa so imeli take nazore nekateri poznejši marksisti. Negacija posameznikove osebnosti je glavna stalinistična revizija Marxovega pojmovanja človeka. Stalin je v knjigi Anarhizem ali socializem dejal: »Stvar je v tem, da sta marksizem in anarhizem zgrajena na popolnoma različnih principih, ne glede na to, da v areni borbe oba izstopata s socialistično zastavo. Temeljni kamen anarhizma je osebnost, katere osvobojenje je po njegovem mišljenju glavni pogoj za osvobojenje množice, kolektiva. Po mišljenju anarhizma osvobojenje množic ni mogoče, dokler se ne osvobodi osebnost, in zato je njegovo geslo »vse za osebnost«. Toda temeljni kamen marksizma je množica, katere osvobojenje je po njegovem mišljenju glavni pogoj za osvobojenje osebnosti, to je, po mišljenju marksizma, osvobojenje osebnosti ni mogoče, dokler se ne osvobodi množica, in zato njegovo geslo »vse za množico« (str. 6–7). Stalin je povsem nedialektično postavil množico nasproti osebnosti, kot da bi bilo mogoče osvoboditi množico, ne da bi se obenem osvobodila osebnost, ki je element te množice, in kot da bi bila množica nezdiferencirana celota. Stalin je tudi kasneje menil, da je dovolj osvoboditi množico in da lahko povsem zanemarimo osebnost.

Marx pa se je norčeval iz podobnega Kreigerjevega »idealnega komunističnega človeka«, ki določa lastne cilje s cilji človeške vrste, ločene od lastne osebnosti. Marx ni priznaval »človečanstva« ali »človeka nasploh«, najvišja vrednota so mu bili konkretni individualni ljudje, vendar ne izolirani posamezniki, marveč podružbljeni individui.

Sicer pa je odnos med individuom in družbo Marx zelo nazorno prikazal v pripombah k Millu: »Recimo, da sva producirala kot človeka: vsakteri od naju bi v svoji produkciji dvojno potrjeval samega sebe in drugega. Jaz bi, prvič, v svoji produkciji opredmetil svojo individualnost, njeno posebnost in zato-

rej tako med dejavnostjo užival neko individualno izkazovanje življenja, kakor tudi v zrenju predmeta vedel za individualno veselje, svojo osebnost kot predmetno, čutno nazorljivo in zato nad vsakršen dvom povzdignjeno moč. Drugič, v tvojem uživanju ali tvoji uporabi mojega predmeta bi neposredno imel uživanje zavesti, da sem v svojem delu zadovoljil človeško potrebo in da sem opredmetil človeško bistvo in zatorej potrebi nekega drugega človeškega bistva preskrbel ustrezen predmet. Tretjič, zate bi bil posrednik med teboj in tvojim rodом, torej bi me ti sam videl in občutil kot dopolnilo tvojega lastnega bistva in kot nujen del tebe samega, jaz bi torej vedel, da sem potrjen v tvojem mišljenju in tvoji ljubezni. Četrtrič, v svojem individualnem izkazovanju življenja bi bil neposredno ustvaril tvoje izkazovanje življenja, torej bi bil v svoji individualni dejavnosti neposredno potrdil in udeležil svoje resnično bistvo, svoje človeštvo, svoje skupno bistvo (str. 449).« Odnos med »menoj« in »teboj« torej ni brezosebni »midva«, kot tudi ni vsota izoliranih »jaz« in »ti«, temveč skupnost »jaz in ti«.

Zdaj, ko smo osvetlili Marxov pogled na odnos med družbo in posameznikom, se lahko vrnemo k njegovemu idealu totalnega človeka. Marek (str. 100 do 101) ga je povzel takole: »Človek, ki ustreza temu idealu, je ekstravertiran človek, ki dosega srečo in popolnost v takšni dejavnosti, katere predmete predstavljata narava in družba. To je človek, ki nenehno teži k resnici, lepoti in dobroti, ki se neprestano realizira v svetu kulture in civilizacije in ki sprejema vase vse novo in vredno, kar v tem svetu nastaja. To je torej aktiven človek, ustvarjalen in na človeški način bogat. Njegovo bogastvo tvorijo popolnost človeškega življenja, raznovrstnost potreb in raznolikost njihovega zadovoljevanja, neprestani razvoj ter stalno bogatenje osebnosti in individualnosti. Noben njegov talent ne leži zapuščen in nobena njegova sposobnost ne propade. Izpolnjen je z osebnim dostojanstvom in nadvse ceni svojo svobodo in avtonomijo. Ta svoboda in avtonomija pa nista svoboda in avtonomija izven družbene skupnosti, marveč z ljudmi, zahvaljujoč ljudem za ljudi. Človek je toliko bolj človek in toliko bliže Marxovemu idealu človeka, kolikor bolj je povezan z drugimi ljudmi, kolikor več jim dolguje in kolikor več mu drugi dogujejo.«

Odtujitev. To generično bitje, ta totalni človek, ta prava človekova narava pa je samo delno ali pa sploh ni uresničena v ljudeh razredne družbe, čeprav je v njih kot možnost, kot potencia, tudi kot nuja, ki je rezultat učlovečenja in zgodovinskega razvoja družbe. Marxovega generičnega bitja ne smemo pojmovati kot apriorno, absolutno idejo, kot zunaj zgodovine stoječo esenco, čeprav so bile tudi take interpretacije (v tem naj bi sledil Heglu). Vendar nam Marx v vseh svojih spisih ne daje nobenega razloga za to postavko, čeprav se s problemom izvora izrecno ukvarja, kar je potem spodbudilo različna tolmačenja. Vendar je v skladu s celotnim Marxovim učenjem razlaga, da je »človekova narava« generalizacija zgodovine, akumulacija razvoja ne glede na posamezne razvojne specifičnosti, ki to naravo pačijo. Marksistični zgodovinski vidik pojmujeemo včasih v smislu popolnega relativizma, zaradi česar postane Marxov totalni človek uganka, vendar samo zato, ker pozabljamo na zgodovinsko kontinuiteto.

Totalni človek pa je obenem tudi etični ideal, kakršen »naj bo« človek v nadaljnjem razvoju. Nekateri avtorji ga razumejo le v tem smislu.

Vendar je konkretni zgodovinski človek razredne družbe bolj ali manj odtujen svojemu bistvu. Že prej smo rekli, da se človekovo bistvo izraža v delu, ki je ustvarjalno, univerzalno, zavestno, svobodno, družbeno in zadovoljstvo zbujačo. Zato je izvor človekove odtujenosti v nečloveškem delu.

Odtujenost dela nastane z delitvijo dela, ki je v njem zamisel ločena od izvedbe. Zamisel pripade enim ljudem, izvedba drugim. A tudi izvedba se razdeli na operacije, ki jih morajo izvajati posamezni delavci, ne da bi imeli vpogled v celotno proizvodnjo, kaj šele, da bi o tem odločali.

V takem delu človek ne more biti ustvarjalen. Ljudje so spremenjeni v stroje, njihovo delo je reducirano na mehanizirane gibe, na rutinsko izvajanje parcialnih operacij. Čeprav je taka oblika dela najbolj izpopolnjena v kapitalistični industrijski proizvodnji, pa je odtujeno vsako delo, ki je parcializirano in ni samo sebi namen.

Ena od bistvenih značilnosti odtujitve je prav parcializacija človeških funkcij. Posamezna funkcija, ki je v celoti del človekove narave, postane v izolaciji popačenost človekove narave. Človekove biološke potrebe, ki so po Marxu tudi del človekove narave, postanejo tuja sila, ko je človek prisiljen delati samo še za svoj fizični obstoj. V Ekonosko-filozofskih rokopisih pravi Marx: »Da bi se kako ljudstvo duhovno svobodneje razvijalo, ne sme več živeti v sužnosti svojih fizičnih potreb, ne več biti tlačan telesa. Predvsem mu mora torej ostati čas, da bi mogel tudi duhovno ustvarjati in duhovno uživati ... (str. 262). Ne le, da človek nima nobenih človeških potreb, celo živalskih potreb ni več. Irec pozna samo še potrebo po tem, da je, in sicer samo še potrebo, da je krompir, in sicer samo krompir za svinje, najslabše vrste ... Divjak, žival ima vendar potrebo po lovu, gibanju itn., po družabnosti« (str. 348).

Spričo odtujenega dela človek ne more biti svoboden. Delavec je v kapitalizmu dejansko suženj kapitalista, ki kupuje njegovo delovno silo, stroja, ki narekuje način njegovega dela, lastnih potreb po ohranitvi fizičnega obstanka. Tako delavec v delu zanika, namesto da bi potrjeval svoje bistvo.

Posebno bolešno se pojavlja odtujitev kot emocionalno stanje nesreče, nezadovoljstva. Marx je večkrat poudaril, da je odtujeno delo nesreča, prokletstvo, trpljenje itd. Proletarec je odsev nepopolnosti, razcepljenosti, razdrobljenosti tega sveta strojev, dobička in revščine.

Marx govori o treh vidikih odtujitve: o odtujitvi od predmetov svojega dela in s tem do vnanjega sveta, o odtujitvi od akta dela in s tem od sebe (kot družbenega in kot individualnega bitja), o odtujitvi od svojega rodu oziroma od ljudi. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je Marx napisal: »Akt odtujevanja praktične človekove dejavnosti, dela, smo opazovali dvostransko: 1. odnos delavca do proizvoda dela kot tujega in nad njim vladajočega predmeta. Ta odnos je hkrati odnos do čutnega vnanjega sveta, do predmetov v naravi kot do tujega, sovražno mu nasproti stoječega sveta. 2. odnos dela do akta proizvodnje znotraj dela. Ta odnos je odnos delavca do njegove lastne dejavnosti, ki mu ne pripada, dejavnost kot trpnost, moč kot nemoč, plojenje kot skopitev, delavčeva lastna fizična energija, njegovo osebno življenje kot dejavnost, ki je naperjena zoper njega samega, ki je od njega neodvisna, ki mu ne pripada. Samoodtujevanje kot zgoraj odtujevanje stvari (str. 306—307). Če stoji človek nasproti samemu sebi, mu stoji nasproti drugi človek. Kar velja za človekov odnos do svojega dela, do proizvoda svojega dela in do samega sebe, to velja za človekov odnos do drugega človeka« (str. 310).

Odtujitev pa se ne ustavi pri delu, produktih dela in medsebojnih odnosih. Ker je človek totalno bitje, je tudi v odtujenosti totalen. Zato se odtujitev razširi na vse vidike življenja, prodre v njegov intimni psihični svet in se izraža kot ideološko odtujenje, religiozno odtujenje, odtujenje človekovih potreb, motivov, karakternih lastnosti, celo čustev. Marx sicer izhaja iz ekonomske odtujitve, vendar navaja tudi mnoge druge vidike, ne nazadnje take, ki so psihološke narave. Goričar (1974) pravi, da je človek odtujen od »nekaj«, ki je takšna kvaliteta, da je pogoj človekove svobode in dostojanstva in torej ne samo politična in ekonomska moč. »Človek je (lahko) odtujen, na primer, tudi od kulture, znanja, ljubezni, pomoči, ki jo potrebuje... Tudi dogmatike bi lahko prištevali v to zvrst odtujencev. V takšnih in podobnih primerih gre za odtujene ljudi zategadelj, ker jim je odtegnjen eden od bistvenih pogojev bogate, svobodne osebnosti, namreč potreba in zmožnost samostojnega razmišljanja in z le-tem skladnega ravnanja.«

Iz doslej povedanega je razvidno, da odtujenost ne zadene samo razreda delavcev, temveč tudi vladajoči razred. Oba sta razčlovečena, ker sta obema odvzete prave človeške funkcije. V Sveti družini je Marx napisal: »Posedujoči razred in razred proletariata tvorita isto človeško samoodtujitev. Toda prveemu razredu dene ta samoodtujitev dobro, v nji se čuti potrjenega, ve, da je odtujitev njegova lastna moč, in ima v njej videz človeške eksistence; drugi razred se čuti v odtujitvi uničen« (str. 495).

Ceprav Marx ni predvideval hitrega in neslutenega življenjskega standarda v razvitih kapitalističnih deželah, je na mnogih mestih napisal, da moramo pojmovati človekovo bedo v relativnem smislu. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je dejal: »Zakaj ravno zato, ker se celotna produkcija veča v enaki meri, v kakršni se to godi, se množe tudi potrebe, poželenja in zahteve in relativna revščina se torej lahko veča, medtem ko se absolutna manjša. Samoedn ni reven ob tjuhnovi masti in žaltavih ribah, ker imajo v njegovi zaprti družbi vsi enake potrebe. Toda v napredujoči državi, ki, recimo, v enem desetletju v primerjavi z družbo poveča svojo celotno produkcijo za eno tretjino, delavec, ki zasluži zdaj ravno toliko kot pred desetimi leti, ni tako premožen, kot je bil, ampak je za tretjino revnejši« (str. 261).

Vendar pa moramo odgovoriti še na vprašanje o naravi odtujitve v »družbi izobilja«, ki v njej delavec zasluži precej več, kot je potrebno za zadostitev njegovih bioloških potreb, zaradi česar ni več pod njihovim neposrednim pritiskom. Zdi se, da zgolj zadostitev bioloških potreb še ne pomeni, da bo človek sam od sebe sledil svojemu generičnemu bistvu. V razredni družbi, najsi je še tako bogata, se vdaja lažnim potrebam, kot je npr. potreba po pridobivanju imovine. Reklama mu nenehoma ponuja nove proizvode in mu ustvarja umetne potrebe, ki nimajo nobene zveze z izražanjem njegovega bistva. Morda je človek v sodobni kapitalistični družbi celo bolj odtujen svoji človeški naravi kot v klasični za časa Marxa, ker radovoljno privoli v enostransko, parcialno, konformistično osebnost. Takšen je postal ne samo tako imenovani »srednji sloj«, temveč tudi velik del delavskega razreda. Zavest vladujočega razreda se je veliki meri polastila tudi zavesti vladanega razreda. Zato je Marcuse menil, da bodo nosilci revolucije samo sloji, ki živijo »na dnu« družbe, npr. črnici v ZDA in revščina nerazvitega sveta. Prišel jim je mlado inteligenco, ki je že spoznala praznoto odtujene osebnosti. Mnogi sodobni marksisti

pa menijo, da se bo celoten delavski razred kapitalističnih dežel, potem ko se bo izživel v družbi izobilja, vrnil k sebi, iščoč totalnega človeka, ki ga potrošniška družba ne more ustvariti.

Marx je prevzel pojem odtujenosti od Hegla, vendar mu je dal drugo vsebino. Hegel je menil, da absolutna ideja v svojem razvoju preneha biti čista ideja, da se odtuji sebi, ko se opredmeti ali povnanji, in postane narava. V naslednji fazi pa naj bi se spet vrnila k sebi kot samozavest.

Marxovo pojmovanje odtujitve je v nekem smislu ravno nasprotno Heglovemu. Opredmetenje mu ne pomeni opredmetenje ideje, marveč človeka. Prav tako ni opredmetenje nujno odtuljitev, temveč je izražanje človeškega bistva, saj z aktom opredmetenja človek ustvarja svet in sebe. Odtujenje je po Marxu samo nepopolno, popačeno, parcializirano opredmetenje, kakršno se dogaja v razredni družbi. Delavec je odtujen tedaj, kadar ne opravlja funkcij, ki bi jih glede na svoje zmožnosti in zgodovinsko vlogo mogel in moral opravljati.

Marx je videl konec lažnega opredmetenja oziroma odtujitve v komunistični družbi prihodnosti, ki bo omogočila slehernemu posamezniku svobodno izražati svoje bistvo. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je zapisal: »Komunizem kot pozitivna odprava privatne lastnine kot človekove samoodtujitve in kot dejansko prisvajanje človeškega bistva po človeku in za človeka; zagadatelj kot popoln, zavestno in znotraj vsega bogastva dozrajšnjega razvoja nastali povratek človeka za sebe kot družbenega, to je človeškega človeka. Ta komunizem je kot dovršen humanizem = humanizem, kot dovršen humanizem = naturalizem, je resničen razplet spora med človekom in naravo ter človekom, resničen razpad spora med eksistenco in bistvom, med opredmetovanjem in samopotrjevanjem, med svobodo in nujnostjo, med individuom in rodом. Komunizem je rešena uganka zgodovine in vé, da je ta rešitev« (str. 332–333).

Marx ni dajal repeptov za ureditev družbe, ki naj bi uresničila ideal človeka. Kot prvi in glavni pogoj je postavil ukinitve privatne lastnine proizvodnih sredstev. Tu pa se revolucija znajde na razpotju. Zgodovina je pokazala, da se razlaščne lastnine in s tem družbene moči lahko polasti birokracija, tehnokracija, politokracija in jo upravlja v imenu delovnih množic. Čeprav ta možnost pri Marxu ne izstopa, jo je vendar nakazal (Kapital, Osemnajsti brumaire). Vladavina denarja je sicer odpravljena, nadomesti pa jo družbena moč posameznikov nad ljudmi, odnos manipulanta in zmanipuliranca.

Vedeti pa moramo, da za Marxa ukinitve privatne lastnine ni pomenila ukinitve vsake nadrejenosti in podrejenosti, vsakršne avtoritete. Tudi industrijski stroj je avtoriteta, prav tako znanje itd. Toda avtoriteta ne sme biti zlorabljen moč. Anarhizem je imel za cilj črtanje vsake oblasti, v kar pa Marx nikoli ni privolil. Vendar je o tej problematiki Marx manj jasen in bolj fragmentaren, kar je omogočilo različna tolmačenja in pačenja.

Marxovega totalnega človeka lahko uresniči le družba, ki v njej delavec tudi dejansko zagospoduje proizvodnim sredstvom in vsemu družbenemu življenju (samoupravna družba), kajti: »Bitje si velja za samostojno bitje šele takrat, ko stoji na svojih nogah, in na svojih nogah stoji šele, ko dolgouje svoje bitvanje samemu sebi« (Ekonomsko-filozofski rokopisi, str. 343).

Podružabljenje privatne lastnine je samo prvi pogoj, vendar ne edini. Tukaj je še odtujeni delovni proces, ki zahteva od delavca, da venomer ponavlja mo-

notone, enolične, ponavljajoče se gibe Rešitev, osvoboditev, ukinitve te parcializacije lahko prinese avtomatizacija. Zanimivo je, da je Marx zaslutil tako vlogo avtomatizacije, ko je dejal, da bodo v prihodnosti življenja ljudstev v strojih delujoče, nerazumne naravne sile naši sužnji in tlačani.

Poleg tega ne smemo nikoli pozabiti na Marxovo temeljno misel, da mora biti človek najprej rešen fizične nuje, preden se bo lahko ukvarjal z drugimi problemi, preden bo mislil na samorealizacijo, oziroma počlovečenje v generičem smislu. V Ekonosko-filozofskih rokopisih je Marx dejal: »Človek je ponižan zato, ker je prisiljen biti zgolj nagonsko bitje... da bi se kako ljudstvo duhovno svobodneje razvijalo, ne sme več živeti v sužnosti fizičnih potreb, ne več biti tlačan telesa. Predvsem mu torej mora ostati čas, da bi mogel tudi duhovno ustvarjati in duhovno uživati (str. 262)... Poleg hrane sta največji človeški potrebi obleka, stanovanje, ogrevanje« (str. 289). Morda je bil to eden izmed razlogov, da je Marx pričakoval zmago revolucije in socializma v najbolj razvitih deželah.

Marzov prispevek k teoriji osebnosti

Skušajmo prevesti Marxove postavke v jezik psihologije in jih dopolniti z nekaterimi psihološkimi implikacijami. V sklopu njegovega sistema nas zanimata struktura in dinamika človekove osebnosti ter odgovor na nekatera specifična vprašanja o osebnosti, npr. o patologiji osebnosti. Prav tako nas zanima odnos med Marxovim prikazom osebnosti in sodobnimi teorijami osebnosti. Treba pa je poudariti, da so Marxove psihološke postavke dokaj fragmetarne in nesistematizirane. Zbujajo vtis, da so samo dodane njegovim filozofskim, sociološkim in ekonomskim ugotovitvam. Zato na splošno mislimo, da Marx ni izdelal neke posebne osebnostne teorije. Toda če pazljivo beremo njegova dela, bomo videli, da se v njih skriva celovita in koherentna teorija človekove osebnosti. Fromm jo imenuje kar Marxova humanistična psihologija, zaradi poudarka na motivaciji pa celo dinamična in globinska psihologija.

Zdi se, da je Marx pripisoval človekovi osebnosti nekakšno dvojnost: na eni strani je videl totalnega človeka, človekovo resnično naravo ali — kot pravi v *Kapitalu* — človekovo naravo nasploh, ki obstaja samo deloma kot realnost in bolj kot potencia, kot možnost, kot zgodovinska nujnost, na drugi strani pa realnega, odtujenega individua, ki je produkt specifične družbene ureditve. V Nemški ideologiji uporablja Marx izraza »individuum kot osebnost« (persönliche Individuum) in »slučajni individuum«. Prvi predstavlja posameznika v tisti sferi življenja, ki se v njej počuti kot »svoj«, »pri sebi«, svoboden, ustvarjalen, ko deluje v skladu s svojimi resničnimi nagnjenji, potrebami ter individualnimi značilnostmi. »Slučajni individuum« pa je človek v tisti sferi življenja, ki jo občuti kot nekaj tujega, sovražnega, navrženega, kot omejevanje in mučenje in ki v njej deluje v nasprotju s svojimi nagnjenji, potencami in individualnimi značilnostmi. »Slučajni individuum« zavira in ugonablja »individua kot osebnost«.

Marx je zelo poudarjal človekovo motivacijo, kar je bilo zares edinstveno sredi preteklega stoletja, ko so bile motivacijske teorije šele v povojjih in je prevladovala racionalna razlaga človeka. Marx je razločeval konstantna in relativna poželenja (ker je uporabljal ta pojem v zelo širokem pomenu, bi bolj

ustrezal današnji termin motiv). Konstantna so nespremenljiva in se pojavljajo v vseh družbenih razmerah. Specifične družbene ureditve vplivajo le na njihovo obliko in smer. Mednje je Marx prišteval tudi seksualni nagon in lakoto. Relativna poželenja pa »se imajo za svoj izvor zahvaliti samo določeni družbeni obliki, določenim proizvodom in občevalnim razmeram« (Nemška ideologija, str. 196). Mednje sodi npr. lakomnost.

Glavni pojem Marxove motivacijske teorije pa je pojem dejavnosti oziroma samodejavnosti (to besedo je uporabljal v zgodnjih delih). Marx je vedno poudarjal, da je človek »bitje prakse«, da teži k izražanju sebe, k udejanjevanju v svetu, k opredmetenju. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je napisal: »Strast je človekova bitna moč, ki energično teži k svojemu predmetu.« V tem smislu je treba pojmovati tudi nagone, ki so samo izraz značilne človekove potrebe po potrjevanju sebe. Potreba po samoudejanjanju je vir človekove dinamike in ima podobno moč kot libido pri Freudu ali kompenzacije pri Adlerju. Za Marxa je bogat človek »človek, v katerem njegovo lastno udejanjevanje obstaja kot notranja nujnost, kot nuja« (Ekonomsko-filozofski rokopisi str. 342–343). Po tem principu se ravnaajo vse psihične funkcije in celotna človekova osebnost. »Sleherni njegovih človeških odnosov do sveta, gledanja, poslušanja, duhanja, okušanja, tipanja, mišljenja, naziranja, čutenja, hotenja, delovanja, ljubljenja, skratka, vsi organi njegove individualnosti so ... udejestvovanje človekove dejavnosti« (Ekonomsko-filozofski rokopisi, str. 337). Takšno pojmovanje motivacije je v ostrem nasprotju s psihoanalitičnim in behaviorističnim pojmovanjem, po katerem izvirajo motivi iz pomanjkanja, iz homeostatičnega principa porušenega ravnotežja. Šele nekatere sodobne teorije (npr. organizmične in humanistične teorije) pojmujejo samodejavnost podobno, le da imajo v ospredju izoliranega posameznika in ne podružbljenega človeka. Marx je s svojo motivacijsko teorijo preskočil v psihologiji skoraj sto let, vendar v njegovem času mehanistična psihologija še ni bila zrela, da bi sprejela take teze.

Princip samodejavnosti pa ne velja za vse potrebe. Marx je razločeval človeške potrebe in nečloveške potrebe. Človeške potrebe so značilne za človeško vrsto in spodbujajo posameznika k ustvarjalnemu, svobodnemu, družbenemu delu. Človeška potreba je potreba po spontanem, neprisilnem, ustvarjalnem delu, ki ni zgolj sredstvo za življenje, temveč način lastnega potrjevanja. Človeška potreba je tudi potreba po družbenem življenju, po stiku z ljudmi, po izpopolnjevanju lastne dejavnosti z njihovo dejavnostjo, po oblikovanju skupnega človeškega sveta. Med človeške potrebe je Marx prištel celo biološke potrebe, ki so sicer značilne tudi za druge živalske vrste, pod pogojem, da so počlovečene. Marx je bil nasprotnik asketizma, vendar prav tako nasprotnik osiromašenja nagonskega življenja na animalno raven. Marx je veliko pisal o odnosu med spoloma. Pri tem je zahteval, da je v seksualni združbi drugo bitje priznано kot svobodno bitje.

V drugi skupini potreb pa so potrebe, ki ne težijo k samoizražanju v svetu, temveč k temu, da uporabijo svet kot sredstvo za doseg egoističnih ciljev. To so umetno ustvarjene, nečloveške oziroma zaslužnjevalne potrebe, ki razbijajo človeške odnose, povzročajo nasprotja, posameznika pa osiromašijo tudi znotraj, ker ga naredijo odvisnega od »tujih sil«. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je Marx napisal: »Vsak človek špekulira na to, da bi drugemu človeku

ustvaril novo potrebo, da bi ga s tem prisilil k novi žrtvi, da bi ga postavil v novo odvisnost in zapeljal v nov način uživanja ... vsakdo skuša ustvariti tujo bitno moč nad drugim, da bi z njo zadovoljil svojo lastno sebično potrebo. Z množino predmetov zato raste kraljestvo tujih bitij, ki jim je človek podvržen, in vsak nov produkt je nova potenca medsebojne goljufije in medsebojnega ropanja. Človek postaja kot človek za toliko revnejši ... Subjektivno se to kaže deloma tako, da postaja razširitev proizvodov in potreb iznajdljiv in zmeraj računajoč suženj nečloveških, rafiniranih, nenaravnih in umišljenih poželenj« (str. 345—346).

Osnovna nečloveška potreba je potreba po lastnini. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je Marx zapisal: »Vse fizične in duhovne čute je zatorej zamenjala enostavna odtujitev vseh teh čutov, čut posedovanja. Človeško bitje je moralo biti zreducirano na to absolutno revščino, da bi iz sebe porodilo svoje notranje bogastvo ... Odprava privatne lastnine je zatorej popolna anticipacija vseh človeških čutov in lastnosti (str. 337—338) ... Pozitivna odprava privatne lastnine kot prisvajanje človeškega življenja je zategadelj pozitivna odprava vsakega odtujevanja ...« (str. 333).

Med nečloveške potrebe je Marx prištel tako imenovane »rafinirane potrebe« oziroma »fantazije, želje in kaprice«, ki jih kapitalizem razpihuje pri »umsko otopelih« bogataših. Podobne so »primitivne potrebe«, ki jih kapitalizem zbuja pri preprostemu ljudstvu, npr. popivanje po krčmah. V kapitalističnih pogojih življenja so tudi biološke potrebe ponavadi nečloveške, ker se pojavljajo izolirano, ločeno od človekove celovitosti in celotne življenjske dejavnosti.

Že prej smo rekli, da je Marx pojmoval človekove potrebe v nekakšni hierarhiji z biološkimi nagoni na dnu in potrebo po samoustvarjanju na vrhu, pri čemer morajo biti spodnje potrebe v glavnem zadovoljene prej kot zgornje. Potreba po samoustvarjanju pa ni samo potreba, temveč tudi cilj in v tem primeru sta potreba in cilj tesno povezana kot specifičnost človekovega motivacijskega sistema. Ta sistem je podoben Maslowovemu motivacijskemu sistemu, vendar je Maslow pojmoval samoustvarjanje neodvisno od družbenega okolja, v nekakšnem družbenem vakuumu, podobno kot v filozofijah vzhoda, medtem ko po Marxu dobi vsak posameznik šele v skupnosti sredstva, »da lahko svoje sposobnosti vsestransko izoblikuje« (Nemška ideologija, str. 80).

Zaradi poudarjanja nujnosti bioloških potreb so nekateri kritiki očitali Marxu biologizem, kar kaže na popolno nerazumevanje njegovega učenja. V tej zvezi moramo ponovno načeti vprašanje med Marxovim in Freudovim pojmovanjem človekove osebnosti, vprašanje, ki so nanj skušala odgovoriti znana imena, kot so Reich, Bernfeld, Marcuse in Fromm.

Marx in Freud se strinjata v tem, da živi človek v družbi, ki človeka tlačí, da družba zatira njegovo pravo naravo, in da je rezultat tlačénja popačen, izkrivljen, bolan človek. Oba izražata tudi misel, da naj človek uveljavi to, kar je tlačeno. Tukaj pa se revolucionar Marx razhaja s kompromisarjem Freudom. Medtem ko Marx ve, da tega cilja ni mogoče doseči brez družbene spremembe, skuša Freud prilagoditi posameznika dani družbi.

Marksistično usmerjena analitika Reich in Fromm pa sta pokazala stično točko med situacijo otroka, ki jo je opisal Freud, in situacijo zatiranih razre-

dov, ki jo je prikazal Marx. V otroštvu se razvije temelj človekove osebnosti in njegove kasnejše družbenosti. Patriarhalno okolje v meščanski družini pa otroka zgoda nauči, da se pokorava družinski avtoriteti, ponavadi očetu, in mu vzbuja mešanico strahu, zavisti, občudovanja, predvsem pa odvisnosti. Ta odnos naj bi otrok kasneje prenesel na pripadnike vladajočega razreda, zlasti na voditelje. V tem naj bi bil psihološki mehanizem družbene pokornosti, ki jo zahteva vladajoči razred, da bi zaščтил svoje koristi in nemoteno vladal.

Po Frommovem mnenju je Marx podal tudi osnovo za svojevrstno teorijo podzavesti. Do Marxa je nekako veljalo, da je zavest celotna psihična danost človeka. Marx pa je večkrat poudaril, da je človekova zavest produkt določene življenjske prakse in določenih družbenih razmer, pa naj se posameznik tega zaveda ali ne. Medtem ko misli, da ga usmerjajo lastne ideje, ga v resnici usmerjajo tudi družbeni dejavniki zunaj njega. V razredni družbi nastopa lažna zavest ali ideologija, ki daje videz racionalnosti, medtem ko izvira iz družbenih nasprotij. Fromm celo pravi, da ima Marxov pojem »ideologija« podoben pomen kot Freudov pojem »racionalizacija«. V Nemški ideologiji uporablja Marx celo izraz odviranje (Versträngung) v podobnem smislu, kot je psihološki termin represija. Roza Luxemburg je Marxovo misel nadaljevala z besedami: »Naj zavedno je pred zavednim, logika objektivnega zgodovinskega procesa je pred subjektivno logiko njegovih nosilcev.«

Kljub tem formalnim podobnostim obeh sistemov pa sta si Marx in Freud v popolnem nasprotju glede vsebine teh mehanizmov. Za Freuda je človekova prava narava njegov libido, ki je obenem predmet tlačenja družbe. Za Marxa so bili nagoni sicer tudi del človekove narave, toda le, kadar delujejo v sklopu njegove totalnosti, v izolirani obliki pa predstavljajo človekovo parcializacijo, odtujitev, silo, ki vlada nad njim. O tem, kaj je bila za Marxa človekova narava, smo že govorili. Iz vsebinske razlike med obema pojmovanjema izhajajo razlike v posameznih implikacijah. Vzemimo npr. ustvarjanje. Za Marxa je ustvarjanje človekovo samoudejanjenje, ena od osnovnih značilnosti njegove prave narave, za Freuda pa samo sublimacija oviranega libida.

Marxov pojem odtujenosti je z mnogih vidikov podoben psihološkemu pojmu frustracije. Frustriran človek je odtujen svoji potrebi, odtujen človek pa ima frustrirane potrebe. Vendar pojma le delno sovpadata. V psihologiji govorimo o frustraciji, kadar je oviran katerikoli motiv, odtujen človek pa ima preprečene svoje človeške potrebe, ki ustrezajo njegovi pravi naravi.

Vendar iz Marxovega učenja sledi, da so v svojih človeških potrebah vsi ljudje bolj ali manj frustrirani. V razredni družbi je ta frustracija splošna in nujna.

V tej zvezi je podal Marx tudi razlago patološkega obnašanja, kot so kriminal, prostitucija, alkoholizem ipd. To so samo ekstremne oblike odtujitve, ki jih povzročata kapitalizem s svojim tlačenjem. V Ekonomsko-filozofskih rokopisih je napisal: »Proizvodnja ne proizvaja človeka le kot neko blago, kot človeško blago, kot človeka v določbi blaga, proizvaja ga v skladu s to določbo kot duhovno ter prav tako tudi telesno razčlovečeno bitje — nemoralnost, izroditev, helotizem delavcev in kapitalistov —« (str. 317). Seveda pa ne smemo prezreti Marxovih pogostih pripomb, da ekonomsko družbeni razlogi niso edini dejavniki, ki vplivajo na človeka in njegovo obnašanje.

Fromm izvaja iz Marxovih tez tudi svojevrstno teorijo nevroz in duševnih obolenj, ki naj bi predstavljale nadvlado posameznih potreb, ki so v izolira-

nosti in odtrganosti od človekove narave postale »tuja sila«. Zdravljenje bi zato moralo imeti za cilj vrnitev človeka njegovi pravi naravi, ne pa zdravljenje posameznih psihičnih traum.

Iz Marxove teze o odtujitvi pa bi sledilo, da so vsi ljudje razredne družbe, ne samo kriminalci in duševni bolniki, izkrivljeni, nenaravni, bolni, patološki, ker gre pri vseh za oviranje naravnih, človeških motivov. Marx je uporabljal celo izraze kot npr. »tuje bitje«, »pohabljeni človek«. Nekateri marksistično usmerjeni psihologi so na tej podlagi razvili tezo o bolni, nevrotični družbi naših dni, ki pogojuje bolnega, nevrotičnega posameznika. Laing je v duševnem bolniku spoznal še potencialno najbolj normalnega človeka, ker se upira deformacijam, ki naj bi se jim normalni ljudje predali.

V marksistični literaturi je malo pisanega o tem, da je Marx veliko govoril o človekovih emocijah. Vendar so ravno emocije ena od važnejših kategorij njegovega sistema, kar smo omenili že pri odtujenem delu, ki človeka ponižuje in onesrečuje. S človekovo samodejavnostjo oziroma samoustvarjanjem pa so povezane pozitivne emocije. Marx je že kot enaindvajsetletni študent zapisal v zapiske k svoji disertaciji: »Komur ni več v veselje, da bi iz tega, kar premore, zgradil ves svet, da bi bil stvarnik sveta, pač pa le do tega, da bi kar naprej blodil okoli tak, kakršen je, nad tem je duh izrekel svoje prekletstvo.«

Kljub temu bogastvu psiholoških idej in kljub dokaj jasni, čeprav ne dovolj izdeani teoriji osebnosti, pa je Marx vplival le na manjše število psihologov osebnosti. V prvi vrsti je treba omeniti Reicha, Fromma, Adorna, zunaj te skupine, ki je nekaj časa sodelovala, pa le redke posameznike, npr. Lainga, čeprav je bolj impliciten vpliv očiten tudi pri mnogih drugih avtorjih, ki neposredno ne omenjajo Marxa. Nanje je najbolj vplivala Marxova teza o človekovi odtujitvi, a tudi o samorealizaciji, ustvarjanju in pravi človekovi naravi. Zanimivo je, da ruski psihologi odtujitve komajda ali pa sploh ne omenjajo. Teorija osebnosti v glavnem še čaka na prepotrebno oploditev z marksizmom.

Razlog za to podcenjevanje marksizma v teoriji osebnosti je očiten: obe smeri, ki sta v teoriji osebnosti do nedavnega povsem prevladovali, tj. psihoanalitična in behavioristična, sta imeli za cilj prilagoditev posameznika danim družbenim razmeram. Z drugimi besedami: njun model človekove osebnosti je bil odtujen človek. Šele novejši smeri, kot so organizmične, humanistične in tudi nekatere neoanalitične smeri, še posebno pa teorije družbenega karakterja, skušajo preseči to omejenost.

Marksističen pristop k obravnavanju družbene narave človeka v socialni psihologiji

mag. MIRJANA ULE

Socialna psihologija se je razvila kot odgovor na težnjo po celovitosti psihologije, po razumevanju duševnega dogajanja in reagiranja človeka v vseh njegovih dejavnostih. Šlo je za preseganje zgolj imanentno opisnega značaja psihologije obsega, nepopolne objektivnosti in obenem za spoznanje o včlenitvi individualnega doživljanja v svet družbenega obnašanja človeka.

Po drugi strani pa je na nastanek socialne psihologije vplival in še vpliva tok splošne socializacije znanosti. Zaradi težkih socialnih pretresov, ki so doleteli človeštvo v tem stoletju, zaradi nestabilnega, alternativnega družbenega položaja sploh se je poglobila zavest o družbeni naravi vseh fenomenov človekovega sveta. Psihologija, ki se je v svojem začetku dojemala kot višje »naravoslovje« človeka, je prav tako morala sprejeti tezo o družbeni naravi človeka, o nemožnosti stroge ločitve družbenega in naravnega v človeku. Zato ni bilo več mogoče omejiti duševnega reagiranja človeka zgolj na individualno, če smo hoteli priti do zares splošnih spoznanj o duševnosti človeka, temveč ga je bilo treba obravnavati v interakciji z družbenim okoljem.

Socialna psihologija se ne ukvarja le s posredovanjem mikroskopskih funkcij individua za sebe in makroskopskim kontekstom njegovega socialnega okolja. Človek bi se v taki perspektivi počutil kot vsota dveh sil: individualne in družbene, ki delujeta druga zunaj druge. Človek ni vsota in tudi ne posrednih individualnega in socialnega, ampak je družbeno bitje na sebi. Tu lahko omenim Marxovo opredelitev človeka, da je človek »prav v svojem najbolj individualnem jedru družbeno bitje« in v celoti predstavlja »vsoto vseh produkcijskih sil in razmerij« družbe, v kateri živi.¹

Socialna psihologija se torej ne bi smela omejiti le na proučevanje aktualno prisotnih vplivov na posameznika, ampak mora zajeti tudi proučevanje njegove imanentne in potencialne družbene naravnosti. Taka socialna psihologija pa ne le da prenaša v sebi vplive vse ostale psihologije, ampak mora sama vplivati nanjo, tako da se le-ta zave socialnega značaja človeške duševnosti in osebnosti sploh. Tako bo po mojem mnenju socialna psihologija smiselno napredovala, le če bo izoblikovala neko ustrezno splošno antropološko jedro svojih teorij, le če bo upoštevala potencialno in generično družbeno naravo človeka. V tem smislu je iskanje posebnih socialnih faktorjev šele sekundarno glede na primarno družbeno naravo človeka, ki je ne moremo empirično dokazovati zgolj z opazovanjem »socialnega« vedenja. Tako npr. socializacije ne moremo obravnavati le kot prilagajanje »naravnega« in biološkega substrata osebnosti v socialno okolje, ampak kot oblikovanje človeka in človeške družbene narave kot njegovega bistva.

Ni čudno, da ima od vseh teoretičnih pristopov v psihologiji tako močan vpliv ravno psihoanalitičen pristop, ki je z oblikovanjem socializacijskega pro-

¹ K. Marx: *Ekonomski rokopisi*, zd. v: K. Marx, F. Engels: *Izbrana dela (MEID I)*, CZ Ljubljana 1969, str. 375, 344.

cesa človeške narave kot tvorjenja internaliziranih družbenih mehanizmov duševnosti začel odkrivati prav proces nastajanja človeka kot človeka. Toda paradoksalno je, da je ravno Freud dojemal ta proces še vedno kot prisilno, avtoritarno prilagajanje človeške narave nujnostim zunanje družbe. Človeška biološka narava stopa nasproti družbi kot nekaj tujega in rezultat je vedno bolj ali manj posrečen kompromis.

Freud je z Marxovega stališča gledano odkril realni proces socializacije človeka, toda ne večno nujen proces, temveč proces socializacije znotraj razrednih odtujenih družb, ki vse po vrsti žive ravno od razlike med »naravno nečloveškim«¹ individuom in nujnostjo »družbe«, oziroma konkretnih družbenih in proizvodnih odnosov. Morda je ravno s to delno resnico Freud zbudil tolikšno pozornost tako pri apologetih razredne družbe kot pri njenih kritikih.

Pozitivno pri Freudovi psihoanalitični teoriji je tudi odkritje družbenega v človeku. Bil je prvi, ki je dokazal, kako človek ravna v smislu svoje prisvojene družbene narave, tudi kadar ravna in reagira povsem individualno in celo nezavedno. Tudi njegovo teorijo libida bi morali razumeti s tega stališča in razpravljati o odtujeni libidonozni naravi ali o možni alternativni človeško podružbljeni oziroma družbeni naravi človeka. Torej ni bistvena kritika Freuda zaradi njegovega biologističnega obravnavanja človeka, ampak predvsem zaradi tega, kerje določene družbene pogoje in oblike človekove narave obravnaval kot nespremenljive, ne pa kot tipičen produkt razredne družbe.

— — —

Če je psihoanaliza skušala razložiti družbeno naravo človeka s tem, da jo je skrčila na nad-jaz kot na posebno instanco duševnosti, ki deluje bolj ali manj avtonomno nasproti ostalim duševnim instancam, so se pojavile nasprotne objektivistične koncepcije v psihologiji, ki so skušale eliminirati samo specifičnost »notranje«² narave človeka. Poglavitni zastopnik teh teorij je bihevizem in iz njega izpeljane teorije (neobihevizem, operacionalizem, teorije sistemov itd.).

Vedenje človeka je za bihevizem edini vir objektivnega spoznanja o človeku. To pa lahko empirično proučujemo tako, da merimo reakcije organizma na dražljaje iz okolja. Splošen koncept človeka je torej organizem, ki na osnovi svoje notranje strukture odgovarja na dražljaje. Na podlagi odnosov med dražljaji in reakcijami se skušajo dognati empirične zakonitosti organizma oziroma človeka in empirično hipotetično zasnovati teorijo o strukturi organizma oziroma človeka.

Tudi družbena narava človeka je za biheviziste pogojena v specifično izoblikovani fiziološki strukturi človeka, oziroma natančneje v specifikah njegovih živčnih povezav. Ker pa teh ne moremo nikoli do kraja spoznati, si prizadevajo predstavniki te šole za čimbolj empirično in operacionalno preverljivimi hipotezami o človekovem obnašanju brez nepotrebnih ugibanj o naravi duševnosti. Toda čeprav je tudi bihevizistična teorija zasnovana na biofiziološki osnovi kot psihoanalitična, pa ne pojmuje človeške narave kot nekaj danega oziroma prirojenega. Nasprotno, večji del specifično človeškega vedenja ima za pridobljenega v procesu socializacije. Pozitiven prispevek objektivističnih teorij je po mojem mnenju pojmovanje človeka kot sistema de-

javnosti, obnašanja, reakcij, torej kot posebne funkcionalne celote dogajanj. Prav tako so s poudarjanjem socialnega učenja presegli biologizem, ki reducira vso socialno naravo človeka na biološke in prirojene mehanizme, ki se zunanji družbi le prilagajajo, jo pa ne spreminjajo. Človek je vsaj pri sodobnih neobihevoristih zamišljen kot odprt dinamičen model kibernetičnega organizma (sistema), ki nenehno kreira samega sebe, ko se sooča z vplivi okolice. Toda človek ostaja le celota spremenljivk, ki določajo njegovo obnašanje, ali pa je sam zgolj spremenljivka, oziroma vrednost te spremenljivke v okviru širšega družbenega sistema, ki mu ga predstavlja zunanje okolje.

Tu se pogosto prenaša preprost model empiričnega merjenja človekovega obnašanja (na podlagi proučevanja odnosov dražljaj — reakcija) kar na model človeka sploh. Prav tako ta teorija ne more uspešno pojasniti individualnosti človeka, saj individualnost ni le v slučajni individualni specifičnosti, oziroma intervenirajoča variabla sistema. Da bi dojeli individualnost, bi morali sprejeti ravno avtonomno pogojeno variabilnost človeka, ki zavestno usmerja svoje dejavnosti in reakcije. Kot zavestno in avtonomno bitje pa se zaveda tudi sebe.

Socialna psihologija je večkrat skušala najti specifičen predmet svojih proučevanj, ki bi ustrezal spoju individualnega in družbenega pri posamezniku. Tako pri nekaterih avtorjih posebej prevladujejo pojmi, ki se nanašajo na medsebojne človeške odnose in dogajanja v njihovem okviru, kot temeljni pojmi socialne psihologije. Taki so npr. pojem interakcije in medosebnega odnosa kot takega (fenomenološke teorije). Splošno izhodišče vseh teh pristopov je spoznanje, da medčloveška raven odnosov določa tudi individualno obnašanje in individue same kot ljudi. To je nedvomno naprednejše stališče od tistega, ki vidi človeka le kot posamičnega individua, družbo pa kot vsoto teh ločenih individuov in rezultanto posamičnih delovanj teh individuov za sebe.

Teorij, ki jemljejo za osnovo interpersonalne odnose in obnašanja, je precej. Vse pa so v nevarnosti, da zaidejo v razne skrajnosti. Tako se funkcionalistično usmerjene teorije socialne interakcije nagibajo k odpravi specifične vloge posameznikov na račun sistema socialne interakcije kot uravnoteženega sistema vplivov in reakcij. Personalistično in fenomenološko usmerjene teorije pa se preveč omejujejo na goli odnos dveh oseb (Jaz — Ti odnos), ki je zopet le razširjena monada, ne pa družbeni akt.

Glavna pomankljivost teh teoretičnih pristopov je v neopredeljenosti osnovnih pojmov oziroma v tako različnih opredelitvah, da je skupna vsebina pojmov popolnoma nejasna. Če pojem interakcije postavimo kot osnovo vseh socialnih procesov in socialne psihologije, sovpaše s pojmom družbenega odnosa in procesa. Toda s tem ostane neopredeljen, kajti pojem družbenega odnosa ima še druge dimenzije, ki ga določajo, npr. ekonomski in splošno družbeni vidik. Pri tem lahko pride do izenačenja fenomenalne ravni odnosov in procesov, ki jih izraža npr. celota aktualnih interakcij z bistveno naravo teh odnosov, ki presegajo socialno-psihološko raven.

Po drugi strani pa je tem teorijam »medčloveškega dogajanja« težko opredeliti individualnost človeka, namreč individualno utemeljenost procesov in

terakcije v posameznikih, ki v njih sodelujejo. Ti procesi se v individuui ponotranjajo, tako da norme in vrednote obnašanja, ki jih določa interakcijski proces, postanejo za posameznika relevantne le, če si jih osebno prisvoji kot norme in vrednote svojega avtonomnega ravnanja.

Tako kot ne moremo z različnimi interakcijskimi procesi razložiti socialne narave posameznika, temveč jo že predpostavljamo, tako je ne more adekvatno razložiti noben drug pristop, ki izhaja iz kakršnihkoli aktualnih izvorov človeške sociabilnosti (teorije polja, vlog itd.).

Posamezniki, ki stopajo v kakršnakoli družbena razmerja, že nosijo v sebi splošne »družbene« lastnosti, zato interiorizacija grupnih zahtev, norm in vrednot ni le naknadno konformiranje z družbo, sprejemanje zunanjih vzorcev obnašanja skozi družbeni pritisk. Te ideje predpostavljajo bodisi ločenost osebnega jedra posameznika in norm, vrednot, ciljev ter strategij socialnega obnašanja in naknadno prilagajanje tem ali pa sploh ne vidijo razlik med njimi.

Interiorizacija družbenih zahtev je torej mogoča le ob predpostavki popolne primarne socializacije individua v družbeno bitje. Če posameznik sprejema družbo kot nekaj sebi zunanjega, je to tudi rezultat neuspele socializacije, kar je tudi krivda družbe, ne le neprilagojenosti posameznika dani družbi. Na določen način socializiran posameznik, z določenim primarnim odnosom do družbenega okolja, vnaša ta odnos v vse družbene skupine, katerih član je. Tako nekatere sprejema, druge pa zavrača ali se jim konformno podreja.

Natsproti tem teoretskim konceptom v socialni psihologiji in njihovim enostranskim pristopom moramo nujno opozoriti na konstruktivne Marxove teze o človeški naravi. Te teze sicer Marx ni združil v povezano in izdelano teorijo o človeku, toda po svoji teži in radikalnosti nosijo v sebi jasen teoretski koncept, ki je primeren tudi za nas.

Za Marxa je bistven njegov zgodovinski pogled na človeka in njegovo naravo, zato ne more ločiti med nezgodovinsko in nedružbeno »biološko« naravo človeka in med zgodovinsko nastalo družbeno naravo. Ta narava zajema tako občutke, potrebe in njihovo zadovoljevanje kot tako imenovane »višje čute« (kot Marx imenuje npr. čut za abstraktno in teoretsko mišljenje, čut za umetnost itd.). Človek nastaja v zgodovini, in to je zavesten akt. »Zgodovina je resnično naravna zgodovina človeka,«¹ to ponavlja tudi v kasnejših tekstih. Sovpadanje med spreminjanjem razmer in spreminjanjem ljudi pa imenuje »revolucionarno prakso« (Teze o Feuerbachu, III). Človek je za Marxa generično bitje, ki se zaveda svoje rodovne narave. Toda sama zavest in generičnost nista nekaj biološko danega, temveč je tudi ta zavest zgodovinski produkt njegovega lastnega dela. Proizvodni odnosi zato ne zajemajo le odnosov materialne proizvodnje, temveč tudi odnose v proizvodnji človeka samega, torej tudi procese socializacije (posebej je te teze razvil Engels v »Izvoru družine, privatne lastnine in države«).² Ti procesi seveda niso zunaj ostale proizvodnje,

¹ K. Marx, F. Engels: Nemška ideologija (MEID II), str. 34 (»Produkcija življenja tako svojega lastnega v delu kot tujega v ploditvi, se tu že prikazuje kot dvojno razmerje — na eni strani kot naravno, na drugi strani kot družbeno razmerje . . .«).

ampak so prepleteni z njo in določeni po njeni razredni strukturi. Tudi sama materialna proizvodnja ni dejstvo, temveč zajema določeno celoto medčloveških odnosov, odnosov, kako človek stopa kot družbeno bitje v družbeno stvarnost. Pri tem se vedno razvijata tako subjekt kot tudi predmet njegove dejavnosti. Ze sam razvoj posameznika deluje ... »kot največja proizvodjalna sila«.³

Odnosi blagovne proizvodnje so tudi odnosi med ljudmi, ko predmeti dela in sama produkcija stopajo nasproti človeku kot samosvoja naravna sila, in to določa specifično obliko medčloveških odnosov in formiranje človeka sploh. Marx v Kapitalu celo trdi, da je v določenem pogledu tudi z neposrednim človeškim odnosom podobno kot z blagom, kjer eno blago postane ogledalo vrednosti drugega blaga. Človek za Marxa ni najprej čisti jaz, temveč svoj samoodnos gradi v odnosu z drugim človekom:

»Sele ko človek Peter sebe privede v odnos nasproti človeku Pavlu kot svojemu bližnjemu, privede tudi sebe v odnos nasproti sebi kot človeku. Toda tako mu tudi sam Pavel v svojem pavlovskem telesu velja kot oblika, v kateri se izkazuje rod človek«.⁴

Odnosi materialne proizvodnje torej temelje tudi na splošni obliki človeških odnosov in odnosi blaga zato predstavljajo določeno obliko teh odnosov in jih povratno tudi določajo.

Človek je kot družbeno bitje za Marxa »celokupnost vseh družbenih odnosov« (Teze o Beuerbachu, IV) in tudi v svojem individualnem jedru družben. Ta družbenost je sama zgodovinsko posredovana, ne pa večno dana posebna narava ljudi. V tem smislu za Marxa šele zgodovinski razvoj opredeljuje človeške čute, kot pravi v Osnovi kritike politične ekonomije: »Sele glasba oživlja muzikalni čut človeka,« in nadaljuje ... »Umetniški predmet — prav tako kot vsak drug produkt — ustvarja umetniško ponotranjenost in za uživanje lepote sposobno publiko. Produkcija torej ne producira le predmeta za subjekt, temveč tudi subjekt za predmet«.⁵

Tako prisvojena človeška družbena narava zato deluje drugače kot gola živalska čutnost. Človek se po njegovem ne izgubi v svojem predmetu, če mu ta postane človeški predmet. Kajti predmet mu s tem »postane družben in on sam sebi družbeno bitje, kakor postane družba bitje za njega v tem predmetu«.⁶

Te teze je mladi Marx razvijal kot koncepcijo socialistične nerazredne družbe, vzpostavljene z odpravo zasebne lastnine, toda menim, da imajo splošno veljavo, saj s o pogojene na alternativnosti, da človek biva odtujeno ali ne veljavo, saj so pogojene na alternativnosti, da človek biva odtujeno ali ne-logije sploh so ravno ti »zgodnejši teksti« najpomembnejši.

V koncepciji človeka kot družbenega bitja je zajeta ideja enotnosti družbe in individua, »individuom je družbeno bitje«,⁷ kjer predstavlja posameznik izkazovanje in potrjevanje družbenega življenja in je tudi kot individuom posebna totaliteta, kot pravi Marx, »subjektivno bivanje mišljene in čutene druž-

³ K. Marx: Temelji slobode (Grundrisse), izd. Naprijed, Zagreb 1974, str. 301.

⁴ K. Marx: Kapital I. izd. Kultura, Beograd 1974, str. 18.

⁵ K. Marx: Temelji slobode, str. 17.

⁶ K. Marx: Ekonomski rokopisi, str. 338.

⁷ K. Marx, ibid. 335.

be za sebe...⁸ Toda to ne pomeni, da bi bil posameznik pri Marxu žrtvovan družbi kot del, nasprotno, šele kot izoblikovan idividuum je dejansko družben.

Čovek v svoji zgodovini izdeluje tudi samega sebe, tako neposredno prek procesov »produkcije življenja«, reprodukcije in socializacije kot tudi posredno prek svoje proizvodnje, predmetne in duhovne prakse. Celota vseh teh proizvodjalnih sil torej določa »človeka«.

Za Marxa je zato »zgodovina industrije (izraz mladega Marxa za celoto proizvodjalnih sil dosedanjih družb) in nastalo predmetno bivanje industrije odprta knjiga človeških moči, čutno dana človeška psihologija«,⁹ ki pa je bila do sedaj le abstraktno dojeta skozi odnos koristnosti, torej odtujitve, ne pa kot zgodovina človeških generičnih aktov.^(ibid.) Psihologija bi morala po Marxu priznati to odprto knjigo za svoj temelj, sicer bo postala »vzvišena abstrakcija« od človeškega dela, ne pa »dejansko vsebinska in realna znanost«.¹⁰

Ne glede na to, da je Marx pod pojmom psihologije verjetno mislil na splošno znanost o človeku, pa vendarle te misli zadevajo tudi sodobno psihologijo. Gre za to, da se sodobna psihologija in posebej socialna psihologija spušča v proučevanje fenomenov človekovega obnašanja, doživljanja, mišljenja skozi velikokrat na videz empirično, toda v resnici nezgodovinsko in nedružbeno konceptualizacijo teh fenomenov človekovega življenja. Večina zapazanj o človekovi naravi ugotavlja le dejstva znotraj določene zgodovinske posrednosti, namreč znotraj razrednih družb in razrednega načina celokupne proizvodnje človeka in človeškega sveta.

Človeška narava je v obdobju odtujitve »obubožana«, kjer postane človek sam sebi tuj in je njegovo izkazovanje življenje in razdeljevanje.¹¹ Človek ne uživa v drugem človeku, ampak ga čuti kot svojo posest ali neposest. Predmet za odtujenega človeka obstaja šele, ko in kakor ga uporablja za svoje zasebne interese, kot »sredstvo za življenje«, ne pa kot možnost za izkazovanje bistvene človeške moči, prek katere se avtonomno kreira. Tako je vse bogastvo človeške čutne narave, »človeškost čutov«¹², zamenjala odtujitev vseh čutov, »čut posedovanja«, kar je za Marxa absolutna revščina.¹³

Odprava razredne družbe torej šele omogoča človeku, da je človek, mu da možnost za uresničitev njegove realne človeške narave, totalnosti človeka in človeške psihologije. Dokler pa sprejemamo faktično ugotovljena dejstva o dosedanjem obnašanju človeka kot naravna ali vsaj družbeno neizogibna, po Marxu zapadamo v lažen naturalizem, ki pozablja zgodovinsko relativnost človeške narave in njeno alternativnost, da namreč lahko eksistira bodisi kot odtujena, revna narava posameznikov kot zasebnih lastnikov ali pa kot bogata narava posameznikov, ki jim je bogat drug človek pogoj lastne človečnosti in zamenjuje lastno neposredno človeškost za neposredno človeškost drugega posameznika.

Ko ugotavljamo v sodobnih socialno psiholoških teorijah razne enostranosti in pomanjkljivosti posebej v zvezi s pojmovanjem družbene narave člove-

⁸ K. Marx, *ibid.* str. 336.

⁹ K. Marx, *ibid.* str. 340.

¹⁰ K. Marx, *ibid.* str. 341.

¹¹ K. Marx, *ibid.* str. 336.

¹² K. Marx, *ibid.* str. 336, 340.

¹³ K. Marx, *ibid.* str. 337.

ka in nastajanjam te narave skozi proces socializacije, mislimo predvsem na nevarnosti naturalizma, ahistorizma in polovičnega empirizma, ki nastopajo, če se empirično ugotovljena dejstva o fenomenih človeškega družbenega in individualnega obnašanja predstavljajo kot novi nespremenljivi zakoni človeške narave, posebej še individualne narave človeka (npr. »nujnost« avtoritarne prisile v socialnem vedenju in procesu socializacije).

Marx implicitno zahteva zgodovinski in realni pogled ter celotni pristop k vsem dejstvom psihologije in upoštevanje možnosti drugačne psihologije, kot nam jo izkazuje povprečen individuum sedanjosti.

Če se znotraj dosedanje zgodovine in sedanjih družb ugotavlja določena podoba človeka, ki je negativna ali nasprotna možni realni človeški samokreaciji in kreaciji človeškega sveta, to še ne pomeni absolutnega dejstva človeške narave, ampak učinek dosedanje zgodovine, hkrati pa je kritičen poziv k spremembi vseh razmer, ki tak način človeške narave jemlje kot neizogibno dejstvo. Zaradi tega bi morala tudi socialna psihologija postati v temelju kritična znanost, ki ob odkrivanju dejanske negativnosti odkriva tudi možnosti za ukinjanje in preseganje tega stanja, za preobrazbo človeške narave. Osnovna naloga socialne psihologije je torej: odkrivanje pogojenosti človeka po človeku, razumevanje variacijske širine človeške narave in pomoč pri razreševanju kritičnih človeških situacij v smislu dejansko racionalnih in humanih ciljev posameznika in družbe. Prej opisan Marxov koncept človeka, kjer človek postaja in je individuum ravno takrat, ko postaja, in je dejansko družbeno bitje takrat, ko je nezamenljiv individuum družbe, ki ga ta družba bistveno potrebuje, je za mene osnovno izhodišče in merilo humanosti individua in družbe in tudi znanstvenosti socialne psihologije.

... (faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page)

... (faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page)

... (faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page)

... (faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page)

Politijska
Prava
Politijska

Smisel boja Zveze komunistov za uveljavljanje marksizma

dr. ADOLF BIBIC

Zveza komunistov je imela do marksizma ustvarjalni odnos; to se je pokazalo ne samo v tem, da je kreativno uporabljala marksizem v konkretnih razmerah boja za socializem v lastni deželi, marveč tudi v tem, da je sama prispevala pomembne prvine k razvoju sodobne marksistične misli. To pa ne pomeni, da so se po marksizmu ravnali zmeraj vsi njeni člani, organizacije in organi. Interesi protisocialističnih in protisamoupravnih sil, pa tudi goli politični pragmatizem, so često potiskal marksistično teorijo iz pomembnih področij družbenega življenja ali pa so skušali marksizem interpretirati tako, kot je pač ustrezalo določenim nelegitimnim interesnim sklopom. V svojem odporu zoper dogmatizem in liberalizem je Zveza komunistov na pomembnih etapah razvoja naše družbe skušala celoviteje oceniti pomen marksistične teorije za njeno dejavnost in za nadaljnji razvoj socialističnih proizvodnih odnosov, hkrati pa je skušala indentificirati tiste idejnopolitične tokove v naši družbi (in interese, ki so bili nosilci teh tokov), ki so se postavljali po robu takšnemu prizadevanju. Od tod načelna opredelitev odnosa Zveze komunistov do znanosti in posebej do marksizma v njenem programu; od tod prizadevanje ustvariti nekatere nove institucionalne okvire za razvoj in širjenje socialistične misli proti koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let; od tod tudi najnovejša in sedanja prizadevanja Zveze komunistov, da se v celotnem sklopu njene revolucionarne dejavnosti ustrezno poudari pomen teoretičnega dela, idejnega in teoretičnega boja, razvoja in širjenja marksistične teorije v naši družbi.

Smisel boja Zveze komunistov za afirmacijo marksizma je zlasti v tem, da se okrepi vloga delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, da se konkretizira in še dosledneje uveljavi načelo enakopravnosti narodov in narodnosti naše dežele, da se poglobi in utrdi in napravi še bolj učinkovita idejna vloga organiziranih socialističnih sil in da se s tem poveča sposobnost zavestno obvladovati družbeni razvoj samoupravne socialistične družbe.

To vse moramo imeti, se mi zdi, pred očmi, ko se soočamo z različnimi enostranskimi razlagami, ki skušajo prizadevanje Zveze komunistov, da se okrepi vloga marksizma, prikazovati kot nekakšno posledico zunanjepolitičnih konstelacij ali kot »vračanje« na »dogmatizem« itd.

Spraševati po smislu boja za marksizem bi zgrešilo svoj cilj, če bi prezrlo, da je aktualizacija fenomena »marksizem« bistveno povezana s spremembami v naši družbi in v sodobnem svetu, povezana z inherentno potrebo marksizma kot »filozofije prakse«, da je za te spremembe odprt. Marksizem ni enkrat za vselej dana, mrtva identiteta, ni vsebina, ki sama sebe večno ponavlja, marveč je v stalnem razgovoru s svetom, ki se je spremenil in se spreminja tudi pod vplivom marksizma (čeprav ne samo pod njegovim vplivom) in ki kot spremenjeni svet tudi vpliva na sam marksizem. Če hoče marksizem ostati idejna sila, ki bistveno spreminja svet, mora težiti za tem, da vsrkava sokove

zgodovinsko-konkretne prakse, da širi svoje spoznavne horizonte, da raziskuje svet in odkriva novo v njem. Toda ko se marksizem spreminja kot moment celovitega sveta, ki se sam spreminja, mora ostati, če smemo tako reči, zvest samemu sebi. V svojem jedru mora ohraniti sklop metodološko-teoretičnih izhodišč, po katerih marksizem pravzaprav je to, kar je, namreč ravno »marksizem«, ne pa eksistencializem, funkcionalizem, strukturalizem itd. Ne moremo reči, da je marksizem oziroma da so tisti, ki so se razglašali za marksiste, zmerom uspešno reševali protislovje med potrebo, da marksizem ohrani svojo (živo) identiteto, in med potrebo, da se spreminja, razvija v kontekstu razvoja sveta. Spraševanje po smislu boja za marksizem danes izvira, med drugim tudi iz nujnosti, da se zavemo te dialkitične narave samega marksizma. Marksistična misel, njen avtentični tok, pomeni tako stalno problematizacijo dogmatičnega razumevanja marksistične teorije, negacijo razumevanja, ki ravno vztraja pri mrtvi identiti zgodovinsko pogojenih vsebin; pomeni pa tudi problematizacijo tistega relativiziranja marksizma, ki si pod njegovim imenom predstavlja dokaj poljubne poglede, ki imajo z marksizmom zgolj verbalno zvezo.

Smisel boja za marksizem je treba torej videti v potrebi, da se uveljavlja marksizem kot celota, kot znanstvena teorija, ki je v dialektično ustvarjalnem odnosu do prakse. Dialektična enotnost teorije in prakse ne pomeni njune mehanične istovetnosti, ne pomeni pa tudi nekakšne antagonistične razlike. Marksistični teoriji kot teoriji socialne revolucije je tuje, da bi se zapirala v neko vzvišeno distanco nasproti praktičnim potrebam družbenega življenja in družbenega razvoja. Tuje pa ji je tudi, da bi kot nekakšen *postfestum* capljala na repu vsakdanjih političnih potreb in trenutnih interesnih spopadov. Razmerje med teorijo in prakso se torej ne more zreducirati na nekakšno avtonomistično zahtevo, ki bi videla bistvo svobode znanosti (teorije) v tem, da je znanost »svobodna od«, da je navezana in nevtralna do zgodovinskih družbenih interesov, da je torej bistvo svobode znanosti v nekakšni »negativni svobodi«, v popolni neodvisnosti od interesov delavskega razreda in od njegovih zgodovinskih teženj ali celo v tem, da bi bila znanost »svobodna«, da postane instrument protisocialističnih in protisamoupravnih sil. Na drugi strani pa je načelo svobode znanosti daleč od prakse, ki bi zahtevala, kot je Hegel pričakoval od svojega zakonodajalca, da le izreče empirično subjektivno soglasje k že sprejetemu, znanemu in priznanemu.

»Lakiranje«, »komentatorstvo«, argumenti »avtoriteta« so preveč dobro znane stvari iz zgodovine odnosov med »teorijo« in »prakso«, da bi se lahko socialistična znanstvena politika navduševala nad njimi. Dialektično razmerje med teorijo in prakso, ki vključuje tudi načelo svobode znanosti, pomeni predvsem zagovor »pozitivne svobode« znanosti, angažiranje znanosti za zgodovinski interes delavskega razreda, za razvoj družbe kot socialistične družbe, katere končni cilj je komunizem. Znanost išče in mora iskati in odkrivati novo, toda to novo je lahko resnično novo le, če pomeni negacijo starega buržoaznega sveta in hkrati negacijo vseh tistih oblik in odnosov prehodnega obdobja, ki so v nekem zgodovinskem razdobju sicer ustrezale napredku, ki pa so postopoma postale ovira za razvoj novih produkcijskih odnosov.

Z gledišča razmerja med teorijo in prakso in z gledišča potrebe, da se vzemamo za celovitost marksizma, je treba gledati tudi na razmerje med

objektivnim in subjektivnim v marksizmu. Marksizem kot materialistično pojmovanje zgodovine ali kot zgodovinski materializem je presegel enostranosti subjektivističnih interpretacij sveta in tudi enostranosti naturalistično — objektivističnega razumevanja zgodovine. Smisel boja za integralni marksizem je tedaj tudi v tem, da smo kritični do vseh tistih teorij in metodologij, ki reducirajo objekt na subjekt ali subjekt na objekt, ki torej razlagajo svet kot subjektivno poljubnost ali kot enosmerni tok, v katerem se vse odvija po železni nujnosti mimo človeka, teoretične zavesti in usmerjevalne vloge subjektivnih sil. Nasproti subjektivizmu abstraktnega utopizma in mehaničnemu determinizmu tehnokratizma je potrebno stalno obnavljati in razvijati tiste potencialne marksistične teorije, ki svet razumeva kot celoto, v kateri je dialektika objektivnega in subjektivnega bistvenega pomena.

Marksizem kot misel v procesu, ne pa v zaprtem sistemu, zahteva trajno aktiven vdnos do znanstvenih rezultatov, ki nastajajo v miselnih tokovih in šolah zunaj njega. Marksizem kot znanost se ne more razvijati, če ni »odprt« do dosežkov sodobnih družbenih ved in sodobne znanosti sploh. Toda ta odprtost ne sme pomeniti nekakšne nekritične, eklektične recepcije teorij in metodologij, s katerimi bi se zgubila sama revolucionarna duša marksizma, recepcije, s katero bi se zbrisala razredna narava marksizma, s katero bi torej zgubili avtentične kriterije bistvene marksistične pozicije. Marksizem kot misel socialne revolucije, emancipacije delavskega razreda in človeka sploh neha biti marksizem, če iz njega izginja ali celo izgine osrednost razredne problematike, vloga delavskega razreda, socializacije ekonomije kot teoretične in praktične kritike klasičnih političnoekonomskih in državnolastniških kategorij, problematika socializacije politike kot teoretična in praktična kritika »politične države«, če iz njega izginja osrednost produkcijskih odnosov, ki so značilni za socialistično družbo, problematika realnega humanizma, vizija brezrazredne družbe itd., skratka, če izgubi temeljno razredno optiko pri raziskovanju in razumevanju in s tem tudi pri usmerjanju družbenega razvoja. V »odprtosti« marksizma ne smemo torej videti samo odprtosti, marveč predvsem *marksizem*, ki je »odprt«, marksizem kot teorijo revolucionarnega spreminjanja družbe. Kot teorija družbe je marksizem kritičen do vseh tistih teorij in miselnih prvin, ki skušajo ohraniti razdvojenost sveta na vladajoče in vladane, na elito in množico, »teorijo« in »prakso«. Recepcija takšnih prvin zato ni samo neka čista znanstvena opredelitev, marveč je hkrati tudi politična odločitev, ki ima ali bi utegnila imeti bistvene posledice za družbeini razvoj. Eden pomembnih vzrokov za aktualizacijo problema marksizma je torej tudi, po mojem, v tem, da je potrebno izostriti zavest o družbeni odgovornosti in kritični budnosti znanosti v družbi, ki ima kot socialistična, samoupravna in neuvrščena dežela poleg velikih možnosti za razvoj znanosti in teorije tudi posebne odgovornosti.

Ko se marksizem zavzema za nacionalno svobodo, je kot teorija in ideologija izrazito internacionalno usmerjen in ephalno utemeljen. Nič ni torej bolj naravnega, kot da bi protagonisti marksizma težili k temu, da bi pazljivo, z vso znanstveno natančnostjo, proučevali izkušnje sodobnih komunističnih in socialističnih in drugih naprednih gibanj, posebne in splošne značilnosti socialistične graditve v posamezni deželah, socializem kot svetovni proces itd.

Če lahko ugotavljamo, da takšno objektivno raziskovanje sodobnih gibanj socialistične teorije in prakse često zaostaja za možnostmi in potrebami, je treba za to iskati vzroke ne v samem marksizmu, marveč predvsem v konkretnih družbenopolitičnih odnosih, v katerih protagonisti marksizma in socializma delujejo. Eden najpomembnejših virov zaostajanja primerjalnega preučevanja socializma in marksizma je najbrž v tem, da se je vse preveč absolutizirala lastna izkušnja in lastna politična misel, da so se vse prepogosto v posameznih zgodovinsko konkretnih rešitvah iskale splošne zakonitosti, ki naj bi jih drugi le posnemali, kar je dobilo izraz zlasti v stalinizmu. To ni vodilo samo do podcenjevanja pomena razvoja marksistične teorije, marveč tudi do tega, da se je podcenjevala teorija in praksa drugih socialističnih gibanj oziroma posameznih dežel. Zato je vpraševanje po marksizmu danes aktualno tudi zaradi tega, ker je bolj kot kdajkoli očitno, da marksizem kot teorija sodobnega sveta lahko hitreje napreduje le, če bo kritično odprt ne samo za znanstvene dosežke, ki nastajajo zunaj njega, marveč tudi in predvsem za dosežke, probleme in motive, ki vznikajo znotraj sodobnega marksizma in socializma. Če se je prebilo spoznanje, ki ga novejša praksa ponovno potrjuje, da v socialistično družbo vodijo različne poti, potem je razumljivo, da bo tudi marksistična misel imela v različnih deželah različne konkretne poudarke, kar velja tudi za socialistično prakso. Socializem kot negiranje razredne družbe in oblikovanje socialističnih produkcijskih odnosov je svetovni proces, ki pa poteka v različnih družbenih okoliščinah in zato tudi v različnih oblikah. Raziskovanje teh razlik v teoriji in praksi sodobnega socializma, a tudi splošnih zakonitosti prehoda iz kapitalizma v socializem, je ena izmed najbolj perečih nalog sodobne marksistične teorije, ki je ravno na tem področju še vedno preveč pod vplivom neposrednih političnih nalog in kratkoročnih interesov, da bi lahko razvila raziskovanja v obsegu in kakovosti, kot jo zahtevajo svetovne socialistične preobrazbe. Potreba po takih raziskavah je danes tembolj aktualna, ker se problematika socialne revolucije povezuje s protikolonialno revolucijo in njenimi posledicami, ki ne krepijo samo od zunaj svetovni socialistični proces, marveč tudi same na mnogih področjih zahtevajo in sprožajo nove oblike socializacije družbe, ki jih je prav tako treba preučevati. Samo takšno kompleksno preučevanje sodobne socialistične teorije in prakse bo omogočilo nadaljnje prodore v konkretne strukturne spremembe sodobnih družb in sodobnega sveta, odkrivalo bo bogastvo različnih izkušenj in pristopov k oblikovanju socialistične prakse in onemogočalo tako nenačelno »pluralizacijo« marksizmov kot tudi pretenzije po absolutizaciji in totalizaciji parcialnih izkušenj in njihovo dviganje na raven splošno obveznih »modelov«. Pogoj za takšno primerjalno raziskovanje sodobnih socialističnih procesov in teorij pa je vsekakor tudi v tem, da protagonisti socialističnih preobrazb v mnogo večji meri sami, z vso znanstveno rigoroznostjo raziskujejo in teoretično poslušujejo lastne izkušnje. Pri tem je treba spoštovati dialektične zakone o razmerju med posameznim, posebnim in splošnim, ki veljajo tudi za obravnavanje družb prehodnega obdobja in sploh za raziskovanje procesov prehoda iz razredne v brezrazredno zgodovinsko epoho.

Obračanje marksističnega raziskovanja k epohalnim problemom je potrebno tudi zaradi delitve dela v znanosti, zlasti v družboslovju, ki je imela, kot vsaka delitev dela, tudi negativne posledice v dvojnem smislu, prvič: delitev

dela na področju družboslovja povzroča, da se spoznavni in pedagoški proces drobi, da se stvarnost raziskuje samo po izoliranih delčkih in posameznih aspektih, v ločenosti od celotne družbe, le s parcialnega, npr. filozofskega, sociološkega, psihološkega, ekonomskega, politološkega gledišča; in drugič: posamezne znanstvene discipline so pogosto bolj odprte izrazitim kodifikacijam njihove problematike v že etabliranih disciplinah v drugih deželah kot pa družbenim procesom v lastnih deželah. Tako je lahko problematika posameznih disciplin bolj posnetek življenjskih problemov tujih družb, kot pa sinteza spoznanj, v kateri bi se izražala, pa čeprav samo z določenega vidika (tj. v okviru določene discipline), epohalna socialistična preobrazba kot temeljna značilnost sodobnosti. Smisel aktualizacije problema marksizma je torej tudi v tem, da se ponovno afirmira in hkrati upošteva pridobitve, ki so povezane z delitvijo dela na področju družboslovja, načelo celote spoznavnega procesa, ki je zanj treba iskati podlago prej v temeljnih metodološko-teoretičnih izhodiščih marksizma kot pa samo v mehaničnem sodelovanju različnih že konstituiranih in parceliziranih disciplin.

Vsi omenjeni vidiki, ki smo jih navedli le v ilustracijo, aktualizirajo predvsem temeljni pomen vprašanja po smislu prizadevanj za večjo afirmacijo marksizma v naši družbi, pomen, ki ga vidimo v tem, da se razvijajo samoupravni odnosi v naši družbi, da se usposobi delavski razred skupaj z vsemi delovnimi ljudmi za čedalje bolj neposredno vodilno vlogo v celotnem družbenem in političnem življenju. To pa pomeni najprej, da je treba razvijati teorijo in širiti teoretično zavest v vse sloje delavskega razreda in delovnih ljudi, da bodo lahko razumeli svoj realni položaj in da bodo sposobni vplivati na dejansko spreminjanje družbe v smeri, ki bo zagotavljala razvoj socialističnega samoupravljanja. To dalje pomeni, da mora biti marksistična misel po svojih nosilcih dovolj usposobljena za identifikacijo ideologij (in za boj z njimi), ki so nasprotne delavskemu razredu in marksizmu. In končno je v tem zaobseženo tudi spoznanje, da je stalno večanje teoretičnega potenciala Zveze komunistov, marksistično teoretično usposabljanje vseh njenih članov in vodstev, bistvena sestavina in bistveni pogoj njene avantgardnosti. To tudi pomeni, da mora Zveza komunistov še okrepiti svoja organizirana prizadevanja, da se ustvarijo v celotni družbi ugodni pogoji za teoretično delo, za razvoj in širjenje marksistične teoretične misli. To vse pa nalaga še posebne odgovornosti vsem komunistom, ki delajo na idejno teoretičnem področju.

Pomen družboslovnega raziskovanja in nekatera njegova metodološka organizacijska vprašanja v slovenskem prostoru

GOJKO STANIČ

Živimo v času pospešenega in hkrati izredno protislovnega razvoja človeške civilizacije. Ta razvoj je prav v naši družbi, v pogojih samoupravne poti v socializem, zelo dinamičen in protisloven. Za obvladovanje človeškega življenja je že danes potreben izredno razvit duhovni potencial, s katerim poskušamo obvladovati človeško produkcijsko in družbenopolitično prakso. Za prihodnost je to vprašanje vse bolj temeljni pogoj, če želimo zagotoviti pravi humanistični smisel človeške civilizacije.¹

Zadnja desetletja so značilna predvsem po tem, da se uveljavlja socializem kot svetovni proces. V tej ali v drugi obliki se opravlja bolj ali manj radikalna oziroma intenzivna transformacija razrednih družb. Sile starega sveta iščejo oblike vzvodov za očuvanje starih pozicij.

V tem izrazito prehodnem zgodovinskem obdobju raste pomen politike kot zavestnega obvladovanja materialnih in duhovnih pogojev človeškega življenja. Izredno raste družbeni pomen in vpliv države tako v kapitalističnem svetu kot tudi v večini socialističnih držav. Silno narašča vpliv političnih strank. V samoupravni socialistični družbi je pomen politike (ne kot odtujene sfere) v izrednem porastu.² V vsem svetu skušajo vedno bolj organizirano, zavestno obvladovati družbeno stihijo, zato raste pomen planiranja družbenega razvoja.

V takih družbenih razmerah in pogojih je prišlo do silnega razvoja družbenih znanosti.³ Toda družboslovje pri tem lahko prispeva k ohranjanju

¹ »Gre za razmerje med znanostjo in politiko oziroma med sposobnostjo družbe — razvijati in množiti materialne sile — in sposobnostjo — gospodariti s temi silami, da bi humanizirali človekovo življenje. Imeti te sposobnosti postaja vse bolj temeljni kriterij in pokazovalec napredka in vitalnosti posameznih družbenih sistemov ter determinanta njihove razvojne perspektive.« (Najdan Pašić, Odnos med družbenimi vedami in politiko, Teorija in praksa, letnik 9, 1972, str. 11.)

»Moderni človek se je tako v materialnem življenju v ožjem pomenu kot tudi pri družbeni organizaciji svojih dejavnosti znašel pred silami, ki se jim mora podrežati. Ni naključje, da so problemi alienacije — odtujevanja družbenih sil in tvorb, ki se usmerjajo proti človeku in njegovim težnjam po bolj humanem in svobodnejšem življenju — jeli v tolikšni meri obremenjevati človeško misel in da zaradi svoje aktualnosti prodira tudi filozofija ter vse osnovne veje družbenih znanosti.« (Isto, str. 13.)

² »Za sodobno družbeno življenje sta značilni dve med seboj povezani tendenci. Na eni strani v zadnjih petih ali šestih desetletjih je opaziti očitno in zelo naglo naraščanje vpliva političnih dejavnikov v družbenem življenju, in to v vseh oblikah sodobnega življenja. Zelo so se tudi razširile funkcije države pri urejanju družbenih razmerij na gospodarskem in vseh drugih področjih družbenega življenja. Težnje in prizadevanja, da bi družbeni razvoj zavestno usmerja lin urejeval, so postale sedaj izrazitejšje kot kdaj koli poprej.« (Najdan Pašić, Odnos med družbenimi vedami in politiko, Teorija in praksa, letnik 9, 1972, str. 14.)

³ »Druga tendenca, ki ni le značilna, temveč tudi zelo pomembna za življenje sodobnega človeka, je velik razvoj družbenih znanosti. Znanstveno preučevanje, spoznavanje in nenehno spremljanje družbenih odnosov ter procesov, možnosti in smeri

razredne družbe⁴, ali pa se vključuje v procese in tokove revolucionarnega spreminjanja sveta in ukinjanja razrednih družb.

Družboslovne znanosti lahko nudijo predvsem kar se da objektivno sliko stanja o družbi, tako o preteklosti in sedanjosti, kot tudi tako, da predvidevajo možne tokove prihodnosti. Te znanosti lahko zaobsežejo vire in obseg notranjih družbenih protislovij, razmišljajo kritično o dosežkih prakse in ponudijo izbiro možnih smeri delovanja in razvoja. Znanost se mora pri tem tudi opredeljevati, toda ne kot novi scientificistični oblastnik, temveč tako, da se pojavlja kot enakopravni dejavnik v družbi, kot del združenega dela.

Za našo družbo je značilno predvsem dejstvo, da je to družba, ki ji manjkajo osnovne materialne dobrine kot tudi to, da je še vedno relativno kulturno nerazvita družba. V produkciji odločno prevladuje ročno, težko, rutinsko in ekstenzivno delo, v prostem času pa oblike pasivne rekreacije in dodatno domače delo.⁵ V naši družbi je socialistična revolucija revolucionarno eliminirala veliko privatno lastnino kot neposredni temelj razredne družbe. Ohranjamo pa tiste odnose in protislovja, ki so nujna za pospešen razvoj proizvodnih sil, predvsem torej blagovno proizvodnjo. Zavestno sprejetje, predvsem pa obvladovanje protislovij, ki so ostanek kapitalistične preteklosti, in pa tistih, ki so tipični za socializem, npr. nagrajevanje po delu, pa terja tudi stalno prisotnost organiziranih socialističnih političnih sil, prisotnost marksistične zavesti in prakse pri obvladovanju teh protislovij, pri njihovem usmerjanju, doziranju in postopnem progresivnem preseganju. To so tiste značilnosti družbe samoupravnega socializma, ki terjajo razvito družboslovno marksistično misel, to se pravi, tako znanost, ki je politično-ideološko angažirana, prisotna, kritična in ognjevitva v spopadu z reakcionarnimi recidivi ter bistrovidna v odkrivanju novega, elementov brezrazredne družbe, elementov humanizma v današnjih pogojih, v odkrivanju realnih možnosti humanizma danes za jutri.

družbenega razvoja so se v zadnjih desetletjih zelo razširile, pri raziskovalnih metodah in organizaciji dela pa so si pridobile nove kvalitete.« (Najdan Pašić, Odnos med družbenimi vedami in politiko, Teorija in praksa, letnik 9, 1972, št. 1, str. 14.)

⁴ »O družboslovni miselnosti, ki prispeva k ohranitvi v konzervativnem smislu družbenih sistemov, je pisal dr. Miroslav Pečurlić v članku Marksizem in sociologija, Teorija in praksa, 1973, št. 3—4, str. 208—230).

⁵ Filozofija kot oblika odtujenosti misli in izraz celotne odtujenosti človeka kot ideologija, kot teologija, kot metafizika je pri Marxu doživela radikalno kritiko. Marx opozarja, da jo je mogoče družiti le s posebnim načinom obstoja in da je izraz neke strukture zgodovine, nekega načina človeškega bivanja. Isto velja za Marxov odnos do znanosti, ki jo je opredelil v tem, da je njeno bistvo pozitivizem. Očita ji, da ni sposobna videti, da je stvarnost obrnjena na glavo, da se ne pojavljajo človeški odnosi kot odnosi stvari, odnosi stvari pa kot odnosi ljudi. Marx je tudi zgodovino pojmoval kot zapleten proces, v katerem se ob delovanju stvarnih zgodovinskih odnosov vzpostavljajo neprestano novi, ki oblikujejo tok zgodovinskega procesa v smislu preseganja kot izraza odtujenosti in nujnosti. Torej tako, da se prava zgodovina dogaja kot svobodno človeško ustvarjanje življenja. Marx tudi zgodovine ni definiral kot odnos, enkrat za vselej danih momentov.« »Marxova misel je v svojem bistvu radikalno kritično naravnana proti splošni odtujenosti človeških sil, izraženih v filozofiji znanosti, ekonomiji, politiki itd. in da je podlaga za nastajanje neke nove razsežnosti človeškega obstoja, v kateri se bosta svobodno in skladno s človeško naravo ustvarjalno spajali stvarna človeška eksistenca in njegova duhovnost, kot oblika obstoja prav te in take eksistence. Marx torej ne zanika duhovnosti kot človeške sile, marveč nasprotno, njeno odtujenost.« (Muhamed Filipović, Sodobni marksizem, Teorija in praksa, Ljubljana, 1975, št. 6—7, str. 567.)

Proces političnega oziroma samoupravnega obvladovanja protislovij med posamičnimi, posebnim in skupnim, dolgoročnim interesom v pogojih socialističnega samoupravljanja terja ne samo velike politične napore, ampak tudi razvito marksistično teoretično misel. Procesi identifikacije delavsko razrednega, skupnega družbenega interesa so tesno povezani s spoznavanjem objektivnih realno utopičnih možnosti, s poznavanjem posamičnih in posebnih interesov in potreb in s poznavanjem zakonitosti tistih demokratičnih procesov in postopkov, ki vodijo do samoupravnega soglasja o tem, kaj je skupna družbena potreba in interes v danem času in prostoru. Odločanje na tisočerihih mestih samoupravnega socialističnega sistema terja tak način usmerjanja družbe, v kateri se vsakdo na podlagi zavestno sprejetih in opredeljenih skupnih ciljev relativno avtonomno odloča. To pa terja visoko stopnjo poznavanja ne samo svojih ožjih razmer, temveč razmer v celotni družbi. To terja takšno naravnost celotnega znanstvenega dela, posebej pa družboslovnega raziskovanja, ki olajšuje pregled nad celoto kot tudi vpogled v elemente celote.

Posebej pomemben, hkrati pa zanemarjen vidik marksizma je v tem, da v glavnem preprosto kopiramo produkcijske načine tehnološko razvitejše kapitalistične družbe. Način dela; organizacija dela v teh sistemih vidi pred seboj predvsem en sam cilj: kar se da visok profit. Ko se prenaša celotna tehnologija, z organizacijo dela vred, ali pa ko se v naših pogojih razvija naša tehnologija, ne mislimo dovolj raziskovalno in politično misel o tem, kaj bo z delavcem na delovnem mestu. Zelo redko se postavlja tudi vprašanje: ali se ustvarja tako delovno mesto, ki omogoča ustvarjalno dejavnost in kar se da polno afirmacijo človeka v procesu dela? Prav to je eno temeljnih področij, v katerem morajo skupno delovati tehnologi predvsem z vidika potreb proizvodnje, ekonomisti predvsem z vidika stroškov in ekonomičnosti ter družboslovci predvsem z vidika ustvarjalnih možnosti človeka na delovnem mestu.

Znanost mora biti v naših pogojih instrument združenega dela, ki deluje v interesu in za uspešno uveljavitev samoupravnega socializma. Tudi na znanost se opira združeno delo oziroma delavski razred zato, da kot revolucionarni razred lažje spreminja družbene odnose. Na znanost se fronta socialističnih sil in revolucionarna avantgarda opira zato, da vodi delavski razred in vse delovne ljudi v revolucionarnih procesih. V tem stanju mora družboslovje posvetiti vso pozornost študiju našega lastnega revolucionarnega izkustva, predvsem pa tistemu razdobju, v katerem se začenja sistematično uveljavljati socialistično samoupravljanje. Med nedvoumno in večkrat politično poudarjeno prioriteta raziskovalna področja sodijo tiste politične ekonomske raziskave, ki omogočajo teoretično osmišljanje našega plansko tržnega gospodarstva, družbenih strukturnih sprememb, samoupravljanja, delegatskega in skupščinskega sistema, delovanja družbeno-političnih organizacij, socializacijskih procesov v pogojih samoupravne socialistične družbe, politike neuvrščenosti, in še drugi raziskovalni sklopi problemov, ki terjajo teoretično obravnavo in ki so za prakso najtežje razrešljivi.

II

V zgodovinskem razvoju je delitev dela oddvojila ročno in intelektualno delo. Znotraj intelektualnega dela se je izvršila delitev še naprej: v znanosti na naravoslovce, humaniste, družboslovce, itd. V tej smeri, v smeri specializa-

cije, se delitev dela nezadržno nadaljuje. Družbena delitev dela je globlja podstat razrednih družb in neposredni temelj družbene slojevitosti v pogoji samoupravnega socializma. V naših pogojih je bistvena za socialno neenakost in za alienacijo predvsem delitev na tiste, ki predvsem upravljajo, in na tiste, ki predvsem izvršujejo, kar obnavlja delitev na umsko in fizično delo.

Delitev dela obnavlja danes v naših pogojih razdvojitve ročnega in intelektualnega dela in filozofijo kot metafiziko in teologijo kot nekaj, kar je povsem odtrgano od družbene revolucionarne praktične dejavnosti. Pogojuje znanost kot pozitivistično znanost, kot tisto, ki opravičuje obstoječe stanje. Ohranja zgodovino kot spekulacijo, kot stihijo, kot determiniran proces, ne pa kot zavestno človeško dejavnost.⁵ Marksizem razumemo kot zavestno integracijo misli in praktične aktivnosti, je predvsem revolucionarna dejavnost spreminjanja sveta. Torej mora marksistično družboslovje⁶ predstavljati tisto miselno dejavnost, ki ni odtrgana od prakse, ampak, ki predvsem omogoča in ustvarja pogoje za revolucionarno spreminjanje sveta, ki delavcu v združenem delu oziroma danes predvsem delavskemu razredu nudi oporo, nudi znanstvene osnove v boju za socialistične samoupravne in humanistične odnose.

Tako marksistično družboslovje pa se lahko kot celota uveljavlja samo v takih družbenoekonomskih in političnih pogojih, v katerih je interesno povezano z uveljavitvijo zgodovinskega interesa delavskega razreda. Torej danes konkretno z uveljavitvijo ustavne koncepcije združenega dela.

Družbena delitev dela je izdvojila družboslovne raziskovalce kot poklicno dejavnost v posebne raziskovalne ustanove.

To seveda ne pomeni, da se je s tem v celoti izvršila tudi delitev na teoretično in praktično dejavnost, toda to vsekakor pomeni, da se poklicni družboslovci, raziskovalci, večji del svojega življenja ukvarjajo predvsem s teoretično, z miselno aktivnostjo, z miselno platjo marksizma in tudi drugačnih teoretičnih tookv.

Družbenoekonomski in politični odnosi, značilni za etatično fazo socializma, in pa tisti, značilni za procese kolektivne privatizacije družbene lastnine, podpirajo tiste tokove in tendence v družboslovju, ki se oddaljujejo od družboslovja kot družbeno-revolucionarno-angažirane dejavnosti.

Za napredno ideološko opredeljenost našega družboslovja je zelo pomembno vzpostaviti take družbeno-ekonomske odnose, ki ustvarjajo in pospešujejo interesno enotnost delovnih ljudi v združenem delu, njihovo približevanje delavsko razredni socialni poziciji oziroma ukinjanju te socialne pozicije in njenemu preraščanju v enotno združeno delo v pogojih samoupravljanja, družbene lastnine in nagrajevanja po delu. Zato je treba ustvariti take razmere, v katerih bo dejansko vsakdo živel od rezultatov svojega dela, pri

⁵ »Marksizem na njegovi družboslovni ravni (filozofski, sociološki, socialno-antropološki, politično-ekonomski, socialno-psihološki itd.) je danes, tako kot je bil po svoji izvorni vsebini zmeraj, predvsem kritična družboslovna empirija in teorija (po Marxu raziskovanje in razlaganje), izhajajoči iz antropološko-humanističnih vrednostnih izhodišč. Njegova kritičnost velja seveda predvsem sodobnim družbam, v našem primeru tedaj predvsem naši jugoslovanski družbi in njenim gibanjem. Etičnosti pa ne razumemo — kakor smo povedali — kot golo zanikanje, destrukcija raziskovalnih stanj in gibanj, marveč kot prispevek družbene znanosti za njihovo dialektično preseganje v praksi.« (Jože Goričar, Marksizem, Socialna filozofija, Sociologija, Teorija in praksa, Ljubljana 1972, št. 11—12, str. 1536.)

čemer mora biti za družboslovce temeljni kriterij, koliko so s svojo raziskovalno dejavnostjo prispevali k uveljavljanju družbe samoupravnega socializma, Gre za to, da se uveljavijo odnosi prirejenosti ljudi v združenem delu in za interesno enovito pozicijo raziskovalcev in delavskega razreda. Da se uveljavijo ti kriteriji in interesi, pa so bisvenega pomena predvsem tesne delovne vezi na relaciji teoretične in praktične marksistične dejavnosti, obojestranska iniciativnost in odzivnost. Ocenjujem, da so razdelane politične smernice⁷ o teh vprašanih zelo ustrezne, ostajajo odprta predvsem vprašanja njihove intenzivnejše realizacije.

S tem da poudarjeno obravnavam pomen objektivne socialno interesne pozicije družboslovcev in raziskovalnih ustanov, seveda ne mislim, da se da vprašanje idejnih izhodišč družboslovnega raziskovanja reducirati le na to dimenzijo. Toda gre za to, da se ustvarijo taki interesni spleti ljudi v združenem delu, ki bodo družboslovje kot celoto usmerjali v marksistične tokove.

V našem družboslovju obstajajo zelo različne idejnopolične izhodiščne usmeritve, ki zagovarjajo različne razredne interese, odražajo razmerje družbenih sil, političnega previranja, konflikte, in protislovja. Marksizmu nasprotujejo birokratski pragmatizem, vulgarni ekonomizem, abstraktni normativizem itd. Ta vprašanja so obravnavala zelo obsežno tako v političnih kot tudi v teoretičnih prispevkih.⁸ Načel bi predvsem tista vprašanja iz tega sklopa, ki jih neposredno povzročajo delitev dela oziroma objektivno različna socialna pozicija. Za ne tako majhen del naših družboslovnih raziskovalcev je značilna intelektualno nevtralistično vzvišena pozicija. Pozicija umskih delavcev, ki jemljejo družbo, njene odnose in probleme kot stvari, kot sicer zelo zanimive stvari, kot velik, bogat laboratorij, toda do njega nimajo osebno angažiranega, revolucionarnega odnosa, ampak samo intelektualističen odnos. Za te raziskovalce je značilen izrazito kabinetski način raziskovalnega dela in življenja. Celotna življenjska kariera poteka tako, da je dejansko odtrgana od praktičnih revolucionarnih procesov, izločena v šolske klopi, raziskovalne kabinete, v študij literature. Ta del raziskovalcev običajno nima nobenih drugih delovnih izkušenj in ne goji in ne razvija tesne socialne povezanosti s širokimi plastmi delavskega razreda, s tistimi, ki delajo kot marksisti v revolucionarni praksi, ki spreminjajo svet.

Uveljaviti velja takšno družboslovje, ki bo maksimalno preseгло negativne socialne posledice delitve na intelektualno in ročno delo in med posameznimi znanstvenimi disciplinami in specialnostmi oziroma med tistimi parcialnimi vidiki v samem raziskovanju, ki obdelujejo le drobce objektivne stvarnosti. Predvsem velja preseči tiste navade v družboslovju, ko se na temelju parcialnih vidikov sklepa za celoto, za kompleksno človeško življenje, ko se posplošujejo enostranosti, kar pa je tipična značilnost vseh konzervativnih teorij.⁹

⁷ O teh vprašanih so sprejeli zelo dograjena stališča CK ZKS na 40. seji, marca 1974, VII. kongres ZKS in X. kongres ZKJ, 15. seja predsedstva CK ZKS in drugi politični ter samoupravni dejavniki.

⁸ O vprašanju birokratskega pragmatizma, vulgarnega ekonomizma, abstraktnega normativizma je pisal npr.: Adolf BIBIČ v članku Aktualnost teorije, Teorija in praksa, Ljubljana 1973, št. 5–6, str. 365–367.

⁹ »Glavne probleme sodobnega marksizma torej lahko označimo kot vprašanje popolnega razumevanja zgodovinskega Marxove misli in smisla človekovega hotenja, kot osvobajanje iz okov parcialnosti in lažne splošnosti filozofskih, znanstvenih in drugač-

Marksistični znanstveni pristop mora zagotoviti kolikor je to mogoče integrirano obravnavanje družbe tako z vidika naravoslovnih, humanističnih kot tudi družboslovnih, znanstvenih vidikov in kar se da celovito empirično obravnavo posameznih sklopov družbenih odnosov.

Marksizem postaja danes vse bolj vodilna misel sveta in vodilna družbena praksa. Marksizem je danes pod vplivom sil, ki jih je sam razvil in sprožil, in pa celokupnega razvoja človeške civilizacije. Sodobna marksistična misel je edina tista, ki daje produktivne odgovore in dileme sodobne civilizacije v smislu humanizma. Seveda pa to lahko stori samo tisti marksizem, ki družbi spoznavanje in prakso, ki je sposoben vsrkavati dosežke znanosti, ki vsrkava izkustvo vseh revolucionarnih političnih tokov. To vlogo odigrava tisti marksizem, ki se dejansko otrese parcialnih oblik miselnega odnosa do sveta in sebe. Gre za tisto teorijo, ki ni nova filozofija, ampak tista, ki je načelo praktičnega preseganja in radikalne teoretične in praktične kritike bistva meščanske in razredne družbe na splošno. Marksizem izhaja iz zaupanja v človeško ustvarjalno sposobnost, ne pristaja na dokončne sheme in obrazce.¹⁰ Sistem nazorov in spoznanj ni zaključen. Marx ni »pisal receptov za kuhinjo prihodnosti, ampak mu gre za to, da išče novi svet prek kritike starega, gre mu za to, da nakazuje možnosti novih gibanj«¹¹ in za tak svet, v katerem »bo svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh.«

Revizija marksizma se pravzaprav začneja tam, ko se odreka vodilno revolucionarno vlogo proletariatu in si jo prisvajajo razne elite, ko si jo prisvaja država ali pa komunistična partija v imenu razreda. Revizija se začne tedaj, ko se opušča revolucionarna politična in teoretična dejavnost, ko se pristaja na tezo, da bo stihija družbeno-ekonomskega razvoja opravila svoje — da bo sama po sebi ustvarila svet socializma.¹²

nih siromašenj Marxa, kot odpravljanje sektaštva v pojmovanju splošne narave in toka kritičnega strnjevanja izkustva filozofije in znanosti.« (Muhamed Filipović, Sodobni marksizem, Teorija in praksa, Ljubljana 1975, št. 6—7, str. 571.)

¹⁰ »Znamenite zmage marksizma nismo izbojevali v smislu zraščanja monolitne doktrine, ki bi bila popolnoma zaprta in brez razpok. Narobe! Vsaka nova revolucija je bila udarec k tej monolitnosti, po duhu enakoličnosti in dokončnih rešitev. Marksizem postaja podlaga in misel našega časa ter ima zato nujno toliko obrazov, kot jih ima stvarnost sama in človeško življenje sploh. Naša vizija marksizma se lahko oblikuje le na podlagi njegovega univerzalnega bogastva, vsrkavanja njegovih najbolj dragocenih prvin. Naše vodilo je torej odnos prežemanja, odprtosti, združena s kritiko, ne pa sektaštvo.« (Miroslav Pečujlić, Aktualna vprašanja marksizma, Teorija in praksa, Ljubljana 1972, št. 10, str. 1349.)

»Marksizem torej ni sistem teoretičnih nazorov, katerih vsebina bi bila določena in bi jo bilo mogoče posneti in pokazati kot nekakšno sliko sveta ali sliko o svetu, marveč je duhovna podlaga neke teoretične in praktične usmerjenosti o pojmovanju sveta ter učinkovanje na procese, ki konstituirajo svet kot celoto.« (Muhamed Filipović, Sodobni marksizem, Teorija in praksa, Ljubljana 1975, št. 6—7, str. 565.)

¹¹ »Nočemo dogmatično anticipirati sveta, marveč le poiskati novi svet prek kritike starega. Če ni naša stvar, da konstruiramo v prihodnosti in dokončno za vse čase, pa toliko bolj gotovo vemo to, kaj moramo storiti v sedanjosti; neusmiljena kritika celotnega obstoječega reda, neusmiljena tudi v tem smislu, da se ne boji ne svojih rezultatov ne konfliktov z obstoječimi oblastmi.« (Karl Marx, Pismo Rugeju, MEGA I., str. 573.)

¹² »Toda marksizem ni morje brez obal, tudi enostranosti imajo meje in revizija se začne tam, kjer revolucionarnemu subjektu zgodovinskih sprememb, odrekajo to vlogo in to poslanstvo prenašajo na druge socialne skupine. Začenja se takrat, ko si revolucijo prilasčata država in partija, ne pa razred in ljudstvo. Do drsenja proti re-

Za marksistični pristop je pomembno to, da je v njem neločljiva enotnost objektivnega ekonomskega razvoja in pa odločne človeške akcije. Ti dve plati boja za socializem sta enako pomembni, ni socializma brez enotnega pristopa na obeh frontah.

V naši družboslovni raziskovalni praksi prevladuje takšno raziskovanje, pri katerem se en del raziskovalcev ukvarja s tako imenovanimi teoretičnimi raziskavami, drugi del pa s tako imenovanimi empiričnimi raziskavami. Ne dosegamo dovolj kompleksnega raziskovalnega pristopa. Toda vedno, ko skušamo ustvarjalno razrešiti konkretne družbene probleme, dejansko terja to tako teoretične kot tudi empirično raziskovanje. Namesto tega pa se pogosto poraja teoretiziranje izven časa in prostora, premlevanje starih resnic, na drugi strani pa je navzoč pozitivizem, proučevanje raznih drobnih segmentov družbenih odnosov, tako v času kot v prostoru. Pri tem pa tako eni kot tudi drugi globalno posplošujejo brez pravih znanstvenih osnov. Ob tem ignorirajo praktično revolucionarno dejavnost, kot da je le-ta ne-teoretična. Dejansko je v takih razmerah praktično revolucionarna aktivnost sicer pogosto prisiljena na improvizacije, toda kljub vsemu, predvsem zaradi stalnega spremljanja dogajanj v družbeni praksi, uspeva najti mnogo bolj marksistične odgovore kot pa prej omenjena samozaverovana in visoko o sebi misleča znanost.

III

Ob teh in še drugih problemih in vprašanjih se seveda porajajo vprašanja možnosti afirmativnih rešitev. Prispevek je namenjen predvsem tem nalogam.

Izhajam iz ocene, da smo kljub vsem kritičnim ocenam dosegli, posebno v tistih vedah, ki obravnavajo v ožjem pomenu družbene odnose, tak znanstven razvoj, da bi lahko ob bistveno bolj ustrezni povezanosti z družbeno prakso ter ob svoji lastni notranji boljši integriranosti in organiziranosti družboslovja dosegli večje uspehe.

Načenjam torej nekatere zamisli, kako priti iz sedanjega stanja.

Osnovno sredstvo in pot za doseg večjih rezultatov je boljše programiranje raziskovalnega dela. Sedaj prevladuje pobuda samih raziskovalcev, individualizem in inercija obstoječih raziskovalnih ustanov. Situacija je sicer po različnih področjih zelo raznolika. Gre za to, da posplošimo najboljše praktične izkušnje.

Proces programiranja terja aktivnost tako potencialnih uporabnikov kot raziskovalcev. Smoter je določati raziskovalna področja in prioritete ter dogovarjanja o kadrovskih in drugih raziskovalnih pogojih. Uveljaviti bi morali realno in drseče — dinamično programiranje, ki omogoča tudi, da se uveljavi odnos odgovornosti in nagrajevanja po delovnih rezultatih.

Na področju družboslovja je v tej smeri steklo že več pobud. Toda mnoge so se ustavile že pri obsežnih spiskih raziskovalnih problemih, spiskih želja.

To še niso delovni, raziskovalni programi, ki bi upoštevali tako raziskovalne prioritete, materialne, predvsem pa tudi kadrovske možnosti in ki bi upo-

viziji prihaja takrat, ko opuščajo revolucionarno dejavnost in prehajajo k stališču, da bo že spontani, stihijski razvoj proizvodjalnih sil in države usmerjal družbo v socializem.« (Miroslav Pečujlić, Marksizem in sociologija, Teorija in praksa, Ljubljana 1973, str. 3—4, str. 1351.)

števali realno časovno dimenzijo. Planirati je treba časovno od prihodnosti za nazaj, in to realno. Zato bi veljalo v teh smereh operacionalizirati obstoječe programe in po samoupravni poti doseči dogovore o pogojih njihove realizacije. To bo tudi zahtevalo uskladiti raziskovalne programe obstoječih raziskovalnih institucij in pa visoko stopnjo delovne raziskovalne samodiscipline in sodelovanja.

Bistven pogoj za uspešno empirično delo je razdelava in operacionalizacija temeljnih marksističnih teoretičnih modelov. Obsežno delo bi morali opraviti na področju kar se da enotne uporabe družboslovnih pojmov in njihove enotne operacionalizacije.

Potrebno bi bilo pospešiti razvoj slovenske družboslovne terminologije. Razumljivo je, da se bodo v vsem tem sprožili tudi ostoječi in prisotni teoretični spori.

Za prodor marksizma v družboslovju so bistvenega pomena kar se da kompleksni raziskovalni pristopi k posameznemu družbenemu problemu. Zato moramo podpirati interdisciplinarne raziskovalne pristope in skupine in pa horizontalno, raziskovalno usklajenost takšnih kompleksnih raziskovalnih naporov, ki bo omogočala primerljivost rezultatov tako po vsebini kot tudi v časovni dimenziji. Pri kompleksnem empiričnem raziskovalnem delu je treba uporabljati najrazličnejše raziskovalne metode, da čimbolj objektivno ugotovimo stvarno stanje. Zavzemam se torej za uveljavitev multimetodičnega preverjanja empiričnih rezultatov.¹³

Pri raziskovanju globalnejših družbenih odnosov moramo v celoti uveljaviti dolgoročne raziskave, spremljati pojave v njihovem zgodovinskem razvoju. Pri tem moramo izrazito poudarjati časovno razdobje, v katerem uveljavljamo samoupravne socialistične odnose.

Drugi pristop, ki ga moramo uveljaviti pri proučevanju globalnejših družbenih odnosov, je komparativni pristop. Zavzema se torej, da se odločimo izbrati manjši krog primerjalnih globalnih družb, ki bi jih primerjali z vseh znanstvenih vidikov, z vidikov vseh problemov in navezali seveda tudi intenzivnejše znanstveno raziskovalne stike.¹⁴

Razviti moramo sodobno dokumentacijo in pa banko podatkov za raziskave družbenih odnosov ter se povezati v mednarodne organizacije na tem področju.

Da bi lahko sprejemali nekatere samoupravne družbene odnose, predvsem pa spremljali uveljavljanje socialističnega samoupravljanja in demokratizma, bi veljalo razviti delo redne družbene statistične službe ter jo usposobiti za

¹³ »Način razlaganja se mora seveda po obliki razlikovati od načina raziskovanja. Raziskovanje mora do podrobnosti obvladati materijo, analizirati njene različne razvojne oblike in izslediti njihovo notranjo zvezo. Šele kadar je to delo opravljeno, je mogoče ustrezno razložiti resnično gibanje.« (Karl Marx, Sklepná beseda k II. izdaji Kapitala, Kapital I, CZ Ljubljana, 1961, str. 22.)

¹⁴ »Marksova anatomija meščanske družbe, ki jo je razgrnil zlasti v Kapitalu, pa je izrazito sociološke, empirične narave. Ta anatomija je v veliki meri plod empiričnega raziskovanja predmonopolnega kapitalizma, pri čemer je njen avtor uporabljal zlasti sekundarne vire: statistične podatke, poročila raznih komisij in odborov, opise prič ipd.« (Jože Goričar, Marksizem, socialna filozofija, sociologija, Teorija in praksa, Ljubljana 1972, št. 11–12, str. 1534.)

¹⁴ O pomenu primerjalne metode poudarjeno piše Adolf Bibič v članku Položaj politične znanosti na Slovenskem. Teorija in praksa, Ljubljana 1972, št. 4, str. 554, 567.

to. Tako bi tudi za potrebe družbene prakse kot tudi za sociološko-politiška raziskovanja dobivali stalne osnovne vire podatkov. To terja od nas delo na razvoju temeljnih za to potrebnih indikatorjev in pa ustrezno politično podporo ter materialna sredstva, da se ta dejavnik zagotovi.

☐ Za razvoj našim potrebam ustreznega empiričnega preverjanja dejstev, za razvoj marksistične metodologije, moramo kar se da kompleksno spremljati razpletanja družbenih protislovij in problemov v naši družbi. Menim, da to zahteva uveljavitev zelo zahtevnih metod in raziskovalnih sistemov. Tako npr. predlagam, da razmislimo, kako vzpostaviti stalne mreže izšolanih stalnih opazovalcev znotraj organizacij družbenega dela in krajevnih skupnosti, skratka v družbeni bazi. Z njihovo pomočjo bi lahko postopno razvili poseben sistem, sprotnega spremljanja družbenih pojavov, to se pravi sistematično, znanstveno dognano analiziranje družbenih pojavov ter sporočanje rezultatov samoupravljalcem. Gre za to, da bi veljalo poleg obstoječih, predvsem političnih in samoupravnih kanalov ter upravno-strokovnih kanalov razviti tudi družboslovno raziskovalno opazovalno mrežo, da bo na podlagi znanstveno zasnovane metodologije ter teoretično izdelanih modelov spremljala razvoj družbenih odnosov.

☐ Menim, da bi veljalo integrirati obstoječe anketarske mreže, dvigniti njihov strokovni nivo za potrebe javno-mnenjskih in podobnih raziskav.

☐ Nanizane pobude je treba najprej kritično oceniti, toda njihova realizacija terja spopad z obstoječo individualistično miselnostjo, predpostavlja ustvarjalno samodisciplino raziskovalcev, zelo intenzivno horizontalno delovno komunikacijo, ostro kritičen delovni odnos¹⁵, razvito organizacijo dela in tehnologijo, po eni strani še večjo specializacijo, toda tudi obilo integracijskih delovnih raziskovalnih oblik. Pri tem seveda ne mislim, da je potrebno uveljaviti hierarhično disciplino in odnose, toda gre za to, da se uveljavi disciplina v odnosu do interesov osvoboditve delavskega razreda in družbe. To seveda terja preseganje konjičkarstva, drobtinčarstva, kar je dejansko posebna oblika oportunitizma in oblika nedela.

☐ Če hočemo uveljaviti te zamisli, bo seveda terjalo od našega družboslovja drugačen način in drugačen sistem vodenja ter usmerjanja raziskovalnega dela. Predvsem gre za zelo jasno opredelitev smotrov, za vodenje s pomočjo ciljev in za visoko stopnjo samoiniciativnosti vseh sodelavcev. Na tem področju pravzaprav nismo razvili profila organizatorjev raziskovalnega dela, ki bi bil v takem konceptu vsekakor zelo potreben, ne kot oblastnik, ampak kot dejanski temeljni koordinator raziskovalnega dela, tako v raziskovalnih skupinah kot tudi med raziskovalnimi ustanovami.

☐ Če hočemo realizirati te zamisli je seveda potrebna hitrejša kadrovska rast družboslovja, zanj pa tudi ustvariti bolj ugodne materialne razmere. Ne na-

¹⁵ O pomenu horizontalne kritike in trenja mnenj, o pojavih zasebniškega etosa, zapiranje vase, o problemu nizkega splošnega, teoretičnega nivoja in nekulturne sredine piše Adolf Bibič v članku o Horizontalni kritiki, Teorija in praksa, Ljubljana 1972, št. 3. str. 355. Avtor domneva, da bi »zavzeta horizontalna kritika tudi prispevala k temu, da bi odprte dileme družbenih odnosov na področju znanosti razreševali predvsem z intelektualnimi in idejnimi sredstvi, kar bi omejevalo ali sploh izključevalo možnost nadaljnjih intervencij. Angažiran intelektualni dialog z avtentičnih marksističnih pozicij bi prispeval tudi k večji integraciji naše družbe, kar je še posebno pomembno v času krize.«

zadnje je za integriranega družboslovnega raziskovalca bistveno tudi to, da bi osredotočili prostorsko vse infrastrukturne spremljajoče dejavnosti ter jih dvignili na ustrezno, tehnološko metodično in kvalitetno raven.

Realizacija nekaterih navedenih predlogov bi praktično nekaj prispevala k graditvi marksističnega družboslovja. Tako družboslovje, bo lahko več bolj v oporo revolucionarni praksi, ne bo capljalo za trenutkom časa, ampak bo pred njim in bo lahko več prispevalo v zakladnico svetovne znanstvene in revolucionarne misli.

V prispevku ne obravnavam obsežnejše celotnega sklopa tiste problematike, ki je pomembna za odnos vseh delov združenega dela da družboslovja. Kot najaktualnejši problem se pojavlja predvsem dejstvo, da se delavci v združenem delu ne zavedajo dovolj svojih raziskovalnih interesov na področju družboslovja. Po eni strani gre sicer res za relativno mlade in še ne uveljavljene znanstvene discipline. Tako prevladuje miselnost, da je znanost samo tisto, kar lahko rešuje materialne probleme našega življenja. To med drugim vidimo, ko ni za družboslovne raziskave ustreznih raziskovalnih pobud neposredno iz delovnih organizacij, iz krajevnih skupnosti. Te pobude sedaj prihajajo predvsem iz vodstev družbeno-političnih organizacij in drugih asociacij na republiškem in deloma na nižjih področjih. Da bi presegli to stanje se morajo družboslovci še bolj približati praksi, razvijati stalne delovne stike ter delovati na tistih raziskavah, ki so dejansko potrebna in interes delavca v združenem delu.

Marxistična kritika politične reprezentance in delegatski sistem

BOSTJAN MARKIČ

I

Politična reprezentanca je nedovomno ena izmed zapletenih kategorij politične teorije. Ideja moderne politične reprezentance nastane v procesu pripravljanja moderne meščanske države, saj si je brez politične reprezentance politiko težko predstavljati v čem drugem kot v reducirani, rekli bi lahko »oskubljeni« oblastni dominaciji in zatiranju. Splošnost (univerzalnost) politične reprezentance, za katero so si nekateri pisci in buržuazija nasploh tako prizadevali, je bila seveda le navidezna. »Splošnost« politične reprezentance je v svojem bistvu mistifikacija politične reprezentance, je dejansko politično odtujevanje, ki se spreminja tudi v politično tehniko, ki je na razpolago oblastno vladajočim manjšinam.

Politična reprezentanca je v svojem bistvu moderna oblika meščanske demokracije. Naš delegatski sistem pa pomeni odmikanje od klasičnega parlamentarizma, je njegovo zanikovalstvo in tako tudi družbeno kritična replika na predstavniški parlamentarizem. Zgodovinsko gledano je razvoj parlamentarizma imel tudi takšne posledice, ki jih vladajoči meščanski razred ni ne pričakoval in v svojem bistvu tudi ne želel.

V nekaterih svojih izhodiščih je parlamentarizem spodbujal aktivnost zatiranih razredov, ki so zahtevali, da se jim z razširitvijo volilne pravice omogoči udeležba v političnem življenju. Se zlasti: radikalne rousseaujevsko teorijo političnega predstavništva kot politične očitnosti ljudske suverenosti in meščanske enakosti že uveljavljani, že v sedlu sedeči meščanski razred, ni bil pripravljen sprejeti.

II

Samo *značaj* poslanskega mandata sam po sebi ne izčrpuje in ne more družbeno celovito pojasniti vsebine politične reprezentance, če se ne ustavimo ob *družbenih predpostavkah* uveljavljanja politične reprezentance. Zato se pri obravnavanju politične reprezentance ne gre zaustavljati samo ob formalnih značilnostih takšnega ali drugačnega »mandata«, temveč je treba razčlenjevati tudi realne družbene položaje in pokazati, da je politična reprezentanca točka križanja številnih političnih nasprotij aktivnih sil družbe.

V tem smislu je treba razmišljanjem o politični reprezentanci vtisniti pečat zgodovinske pogojenosti. Pravzaprav imamo tako v zgodovinski praksi kot tudi v njenem teoretičnem osmišljanju opravka z neke vrste *stalno rekonceptualizacijo* politične reprezentance. Meščanska politična misel na področju politične reprezentance ni razvila (ker zaradi svoje razredne omejenosti ni mogla razviti) zadovoljive in še zlasti ne konsistentne teorije predstavljanja. Šlo je v bistvu za stalne poskuse prilagajanja političnega predstavljanja v skladu z *obstoječimi* političnimi odnosi, s potrebami politične prakse,

glede na vstopanje novih (konkurenčnih!) družbenih sil na prizorišče družbenega dogajanja.

Bržčas je v vsem tem treba iskati tudi bistvene razloge, zakaj sodobne politične institucije dosegajo krizno konico ravno na področju političnega predstavljanja («kriza parlamentarizma»). Šele marksistična teorija je, izhajajoč iz teze o podružbljanju politike, o razreševanju nasprotja med družbo in (državno, javno) oblastjo, lahko podala *celovito* teorijo o »predstavljanju« in uveljavila svoje načelo »o enostavni, delavni reprezentanci«.

III

Če govorimo o politični reprezentanci, ne moremo mimo vloge političnih partij, teh osrednjih institucij usmerjanja globalne družbe v sodobnem svetu in dejavnikov, ki opravljajo politizacijo v družbi. Ob vlogi političnih partij pa moramo zaznavati tudi izreden pomen ter naraščanje moči birokratskega aparata, moči administracije in v zvezi s tem še zlasti izvršne veje oblasti, ki se uveljavlja kot vedno bolj pomemben modus operandi političnega sistema. Bistveno za razumevanje politične reprezentance je tedaj mesto »partitokracije« in izvršne veje oblasti. Često se za monumentalno fasado meščanskih predstavniških institucij namreč odvija širokim slojem prebivalstva nevidno delo arhitektov modernih političnih partij, in to čestokrat skupaj s tehnokratskimi in birokratskimi strukturami.

IV

Za marksistično kritiko političnega predstavnštva je značilen *razredni* pristop ter razlikovanje med družbo in državo. Marx je na problematiko odnosov vladajoči razred — država gledal s stališča odpravljanja dvojnosti med civilno družbo in politično državo. Ob teh vprašanjih se je podrobno ustvarjala tudi slovenska politološka misel. Naj v tej zvezi omenimo tudi delo A. Bičiča: »Zasebnišтво in skupnost«.

Po Marxu je bistvo politične reprezentance v ločenosti civilne družbe in politične države in v povezanosti civilne družbe z državo prek izvoljenih predstavnikov (poslancev), ki pa so v svojem bistvu od družbe odtujeni.

V Uvodu h kritiki Heglove filozofije prava (pravne filozofije) je razred splošen reprezentant družbe samo takrat, ko se usmeri k osvoboditvi celotne družbe, skratka, ko so njegove zahteve in pravice istovetne s celotno družbo.

Pri moderni predstavniški državi pa gre za predstavnštvo buržoazije, za njeno dominacijo. Za Marxa je predstavnštvo političnih interesov predstavnštvo splošnega razrednega interesa *vladajočega* razreda.

Za razliko od drugih socialnih revolucij je socialistična revolucija prva, ki ustvari tak položaj, da se ena razredna oblast ne »nadomesti« preprosto z drugo. Vse revolucije do socialistične so se namreč končale tako, da je eno razredno oblast spodrinila druga, to pa je bila oblast *manjšine*. Šele socialistična revolucija odpira tu drugačne perspektive.

V

Pomemben prispevek k marksistični pritiki politične reprezentance je dala tudi znanstvena misel v samoupravnem socializmu. Tako je Kardeljeva znan-

stvena misel — poleg drugega — usmerjena tudi v teoretično razlaganje preseganja politične reprezentance in je dokaz naporov sodobnega socializma, ki je revolucioniral našo celotno družbeno ureditev. Z delegatskim sistemom v pogojih družbenega samoupravljanja, ki mu je ravno Kardelj dal teoretično osnovo in utemeljitev, se samoupravna družba umika nevarnosti, da bi se zagostila v sistem v bistvu meščanske »politične« države in se povezovala z osamosvojenimi političnimi skupinami, odtujenimi od združenega dela. Skrčenje samoupravljanja na razsežnosti politične oblasti človeka ne bi osvobajalo okovov »političnega državljanca«, katerega funkcija je omejena na izvolitev političnih organov družbe. Delegatski sistem je ravno takšna oblika družbene organizacije, ki najbolj ustreza naravi družbenih odnosov, ki temelje na podružbljeni podlagi dela. Delavski razred pa si seveda ne more stihijsko izbojevati tistega, kar si ne bi bile pripravljene priboriti zavestne revolucionarne sile socializma.

Lahko rečemo, da je najbolj artikulirani odmev demokratičnega jedra v Marxovem pojmovanju »delovne reprezentance« odjeknil v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, še zlasti v delegatskem sistemu kot opredeljujoči prvini političnega sistema. Politična reprezentanca je nedvomno velika pridobitev politične kulture in civilizacije meščanske družbe, je pa vendarle razredno omejena. Prvotne oblike političnega predstavljanja so vedno bolj preraščale v zapletene institucionalne sisteme reprezentativne politike. Abstraktni državljan, iztrgan iz okvirov svojih družbenih in ekonomskih vezi ter vlog, je v svoji »enodimenzionalnosti« postajal vedno manj stvarna enota družbe. Parlament kot sestavni del institucionalnega inventarja meščanske družbe stalno zgublja pomen. Družbena praksa meščanskega sveta nam kaže, da zakonodajalstvo čestokrat ni več ustrezen in učinkovit način urejevanja najpomembnejših odnosov v moderni družbi in da upravljanje ter velika moč izvršilnih struktur nadomešča predstavljanje.

Številne meščanske teorije so se v takšnem položaju zatekale v teorijo elit in v teze o nepremakljivi večnosti elistične politike in nakazovale, da v »masovni družbi« razredni spopadi izginjajo ter dajejo prostor spopadam med »množico in elito«.

VI

Delegatski sistem je korenita, globoka sprememba zgodovinskega tipa »predstavlja« in zato ni dovolj menjati samo oblike in institucionalne ureditve »predstavniškega mehanizma«. Naša normativna projekcija skupščinskega sistema teži k oblikovanju skupščin kot najširše oblike samoupravnega družbenega dogovarjanja in usklajevanja interesov. Zato tudi z delegatskimi odnosi v okviru skupščinskega sistema presegamo meje, ki dele »mandanta« od »mandatarja«.

Naš samoupravni sistem je opustil abstrakcijo razredno neopredeljenega državljanca kot temelja političnega sistema, saj se v takšni abstrakciji zakriva razredna narava družbe. Delovno in življenjsko okolje delavca postaja okvir, v katerem se oblikuje in odseva njegov družbeni interes. V samoupravni družbi ne izhatjamo iz egoističnega državljanca — posameznika, temveč iz delovnega človeka v združenem delu, ki odloča o celotni družbeni reprodukciji. Izhajamo iz delovne in samoupravne skupnosti, torej tudi ne iz izoliranega de-

lavca — ustvarjalca kot posameznika. Izhodišče sistema je postal človek v združenem delu, ki skupaj s sebi enakimi v delovni in samoupravni skupnosti izraža svoje interese in jih po poti sinteze uveljavlja na enakopravnih osnovah v skupščinah družbeno političnih skupnosti in se tako demokratično sooča z drugimi interesi. V tem smislu je pomemben mejnik na poti kontinuiranega samoupravnega razvoja ustava iz 1974. leta, ki omogoča uveljavljanje takšnega političnega sistema, ki zmanjšuje z zgodovinskim izročilom obremenjeno manipuliranje s človekom in preoblikuje funkcijo upravljanja v orožje samoupravne organizacije družbe.

Uveljavili smo delegatske odnose, ki se po pariški komuni in Leninovih sovjetih še niso dvignili na raven politične organizacije družbe. Globalni delegatski sistem — delegatski sistem na ravni skupščin družbeno političnih skupnosti — je avtentično nadaljevanje samoupravnih odnosov in procesov v temeljnih celicah združenega dela in družbenega življenja. Razvoj samoupravljanja je odprl proces preoblikovanja predstavniških institucij v sistem samoupravne demokracije združenega dela. Delegatski sistem, ki raste iz samoupravne organizacije v združenem delu in iz drugih samoupravnih skupnosti ni le ena izmed »politično racionalnejših« tehnik volilnega procesa.

Delegatski sistem lahko opredelimo tudi kot samosvojo obliko diktature proletariata. Diktatura proletariata se ne pojavlja le v eni obliki, čeprav ostaja njeno razredno bistvo isto.

Samoupravna temeljna družbena ravnina je suvereni vir za pooblastila delegacijam in delegatom, zato seveda na delegacije in delegate ne prenašamo nikakršnega generalnega mandata. Delegacija in delegati lahko pomembno vplivajo na proces demokratičnega družbenega odločanja, če ne bodo samostojna sila nad temeljno samoupravno ravnino, temveč le njen izpostavljeni integralni del. Z izposojeno prisposodbo bi lahko rekli, da je delegatski odnos »tista končno najdena oblika«, ki omogoča preseganje politično predstavniškega modela.

VII

Predpostavke socialistične demokracije, kot jih pojmuje v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, so seveda mnogo bolj zapletene in širše od zgolj formalne navzočnosti večjega števila partij v političnem sistemu. Jugoslovanski samoupravni socializem je razčistil s iluzijami partijskega pluralizma, ki je v svojem bistvu vezan na politično reprezentanco. Teorija in praksa družbeno političnih organizacij v našem samoupravnem socializmu kaže, da se tudi s tako oblikovanimi subjektivnimi dejavniki družbene zavesti, kot so zveza komunistov, socialistična zveza delovnega ljudstva in zveza sindikatov, utrjuje socialistična družba. To pa ne pomeni, da si lastimo družbeni patent za pravilnost odnosov na črti socializem-demokracija. Socialistična družba lahko nastane tudi v razmerah partijskega pluralizma, in sicer tam, kjer so politične sile delavskega razreda, glede na številčnost delavskega razreda in glede na demokratične tradicije, prišle v položaj, ko se v okviru obstoječega političnega sistema partijskega pluralizma bore za strukturalne spremembe.

Politološka in sociološka raziskovanja za potrebe sodobne politične in samoupravne prakse

dr. STOJAN T. TOMIČ

1. Raziskovanja in prevajanje rezultatov raziskovanj

Niti najboljši rezultati znanstvenih raziskovanj ne morejo neposredno rabiti samoupravni in politični akciji, ne moremo jih *neposredno* uporabiti v sodobni praksi. Včasih nekateri radi enostransko vrednotijo znanost ali sodobno prakso zato, ker pozabljajo na to resnico ali pa je ne upoštevajo v zadostni meri. Praksa ni pripravljena, da sprejme sklepe in navodila znanosti, rezultati raziskovanj ostajajo neizkoriščeni, znanstveno-raziskovalni projekti se kopičijo v predalih po inštitutih, skladih za znanost in skupnostih za znanstvenoraziskovalno dejavnost. Porabljena sredstva in intelektualni naporji ostajajo tako neizkoriščeni, da ne rečemo kar brez haska. Za vse to naj bi bila kriva praksa, še posebno tista birakrotska in laična praksa, ki ne more doumeti pomena in vloge znanosti in znanstvenih raziskovanj v našem času.

Tako trdi enostranska teza, ki jo širijo nekateri znanstveni krogi, s tem pa hote ali nehote netijo spopad med znanostjo in sodobno prakso in ga še popihujejo z enostranskimi primeri, s polovičnimi resnicami.

Tej tezi se upira antiteza, ki izvira iz krogov, pripadajočih enemu delu prakse, in ki pravi: znanost in znanstvene raziskave nam ne prinašajo konkretnih rešitev, ne odgovarjajo na pereča vprašanja sodobnega življenja, kasnijo pri raziskovanju in predlagajo rešitve, ki ne ustrezajo več; niso sposobne, da bi pravočasno odgovorile, potrebujejo nekaj let, da preiščejo en sam pojav, v tem času pa puščajo prakso, naj se znajde, kakor ve in zna. Zdi se, kakor da bi nekateri znanstveniki in nekateri znanstveno-raziskovalni projekti ne živeli s sodobnim življenjem — s tistim, ki se razvija v proizvodnji, na vasi, v lokalnih skupnosti, v političnih in državnih institucijah, organizacijah in ustanovah.

Tudi ta nova teza (antiteza) ima podobne pomanjkljivosti kakor prejšnja, saj temelje na polovičnih resnicah in zato tudi sama (kakor poprejšnja) neti nepotrebne spopade in nesporazume med znanostjo in sodobno prakso.

V razmerju med znanostjo in sodobno prakso je veliko prvin kooperacije, harmonije, pa tudi takšnih prvin, ki od časa do časa pripeljejo do spopadov in oslabijo sodelovanje. Prvine sodelovanja, idejnega, ideološkega in praktično-funkcionalnega sodelovanja so lahko veliko močnejši, še posebno v samoupravnih razmerah samoupravnega socializma. Nujno pa je, da opozorimo na nekatere momente, ki ovirajo integracijo znanosti in sodobne prakse. Teh momentov je po našem mnenju več, vendar pa bomo tokrat omenili samo nekatere, ki morda niso niti najboljše izbrani, mogoče tudi ne najpomembnejši.

Kakor smo že omenili, niti najboljši rezultati znanstvenih raziskovanj sami na sebi ne ustrezajo za neposredno uporabo v sodobni praksi: zato je nujno, da jih naredimo ustrezne, da jih priredimo tako, da jih bodo lahko uporabljali delavski sveti, krajevne skupnosti, komune, interesne skupnosti,

republiške in zvezne institucije, politične in družbene organizacije, armada, ljudska obramba, sodišča, organi za notranje zadeve, šole, bolnice in drugi uporabniki pridobitev sodobne znanosti.

Nujno je, da projekte znanstvenih raziskav, potem ko smo jih dokončali, »prevedemo« v jezik politične in samoupravne prakse, da jih predelamo za delovne sestanke, da jih naredimo ustrezne, uporabne. Prav to pa zelo malo upoštevajo; vse dokler bomo to vprašanje zanemarjali, bo knjige z rezultati znanstvenih raziskav nekakšen jez ločeval od tistih materialov, ki jih v fasciklih pošiljajo delegatom, članom delavskih svetov, komisij krajevnih skupnosti in drugih organov, ki sprejemajo politične in samoupravne odločitve.

Kateri momenti opozarjajo, da je treba rezultate znanstvenih raziskav »prevesti«, predelati za potrebe prakse? Teh momentov je več: nekateri so znanstveno-strokovni, drugi so organizacijske ali tehnične narave.

Znanstveno-raziskovalni projekti so predvsem obsežni (obsegajo po nekaj sto ali celo tisoč strani besedila) in zato ne morejo biti ustrezen delovni material za sestanke državnih in samoupravnih organov. Zato je treba ta tako obsežni material skrajševati.

Vendar pa skrajševanje takšnih materialov ni tako enostavno opravilo, temveč je strokovno in politično, obrtniško delo. Znanstvene delavce in ljudi, ki delajo v neposredni praksi, loči nekakšen jez, saj ni izvedencev, ki bi besedila znanstvenih raziskovanj znali prevajati v delovne materiale za sestanke samoupravnih in državnih organov. Z načinom, kako zdaj delajo — ali, bolj rečeno, ne delajo, iz več razlogov ne moremo biti zadovoljni: najpogosteje posebnih ekspertij ne delajo, če pa jih že naredijo, zagrešijo najmanj dve grobi napaki.

Prva pomanjkljivost je v tem, da v »prevedenih« ekspertizah ni utemeljenih znanstvenih ugotovitev, osnovnih odkritij, to pa lahko organe odločanja napelje na napačen sklep, da se odločajo s pomočjo znanosti. Zatorej mora prevajanje rezultatov znanstvenih raziskav za potrebe prakse zajeti vse znanstvene ugotovitve (vsa odkritja) in jih *brez preostanka* v kratki, toda jasni obliki predstaviti organom odločanja. Če ni mogoče ali če ni potrebno prevesti vseh znanstvenih ugotovitev brez preostanka, potem je obvezno prevesti tiste ugotovitve, ki so pomembne za neki sestanek in za tista vprašanja, glede katerih se pričakuje, da bodo znanstveniki povedali svoje mnenje. Tako je, denimo, v nekem projektu lahko več znanstvenih odkritij, ugotovitev, sklepov, samo eden pa bo pomemben za dnevni red nekega sestanka.

Druga pomanjkljivost je v tem, da pisci takšnih ekspertiz ne prevajajo verno tistih misli in odkritij, do katerih so prišli znanstveni raziskovalci, pač pa jim »podtikajo« svoja mnenja, svoje ocene, kvalifikacije, ki se včasih že približujejo diskvalifikaciji. Takšna praksa ne škodi samo znanstvenim delavcem in znanstvenim inštitutom, pač pa tudi organom samoupravljanja in drugim središčem odločanja, ki verjamejo tistemu, kar jim njihovi analitiki povedo o vrednosti dela nekega znanstvenega delavca, skupine ali inštituta. Takšno ravnanje ima vsaj dve negativni posledici: neupravičeno se kvalificirajo (diskvalificirajo) znanstveni delavci in rezultati njihovih raziskav, včasih pa se sprejemajo tudi napačni sklepi, odločitve v zmoti, da prav takšne odločitve priporoča znanost, katere mnenje bi praksa rada izvedela.

Izhod iz takšnega položaja lahko iščemo in bržčas tudi najdemo v strokovnem in političnem usposabljanju (s pomočjo občasnih seminarjev, pa tudi v

okviru podiplomskega študija) posebnih izvedencev — sociologov, politologov, socialnih psihologov in drugih —, ki bi opravljali delo te vrste, ki bi torej spremljali rezultate znanstvenih raziskav in jih prevajali za raznovrstne potrebe samoupravne in politične organizacije in drugih. Ti izvedenci bi lahko delali v strokovno-analitičnih službah pri skupščinah, delovnih organizacijah, ustanovah, komitejih, sindikatih, sodiščih, organih za ljudsko obrambo in samozaščito.

Nadalje se nam zdi, da danes potrebujemo posebne zavode (ne inštitute, temveč zavode), ki bi se specializirali za to vrsto dela — za strokovno prenašanje rezultatov znanstvenih raziskav v sfero samoupravljanja in v neposredno politično prakso. Ne bilo bi napak, če bi v okviru obstoječih inštitutov vpeljali posebne izvedence ali posamezne oddelke, ki bi opravljali omenjeno delo. Večkrat so nas že zaprosili, naj pomagamo, da na podlagi obsežnih projektov izdelamo ekspertize, potrebne za kak sestanek. Takšne zahteve so utemeljevali tudi z normami nekaterih institucij, ki so omejile obseg materialov za udeležence sestanka (na pet do deset strani).

Poleg obsežnosti znanstveno-raziskovalnih projektov so tudi drugi, pomembnejši razlogi, zaradi katerih je treba te materiale prevajati in še posebej pripravljati za delovne sestanke. Jezik, ki ga uporabljajo znanstveniki, ne ustreza tudi za na sestanke samoupravnih organov. To ne pomeni, da naj bi znanstveniki nujno pisali tako nerazumljivo, toda ob vsej največji popularnosti je neizbežno, da številne znanstvene ugotovitve, znanstvene alternative prevedemo v jezik sodobne politike. Med drugim tudi zato, ker znanstvene dileme in alternative, izražene v znanstvenih projektih, niso vselej tudi politične alternative — in tudi ni treba, da bi kaj takega vselej bile. Nasprotno, pogosto se dogaja, da politika nima alternative, saj je v nekem določenem trenutku že izbrala neko določeno pot, za katero meni, da je najboljša ali edina možna. Vsaka druga alternativa bi s stališča politike bila politična deviacija, politična stranska pot.

Tretji razlog, ki opozarja, kako nujno je rezultate znanstvenih raziskav prevajati v jezik neposredne prakse, najdemo v naravi, posebnostih znanosti in politike. Znanost in znanstvena odkritja ne dajejo neposrednih političnih priporočil, znanost svojih dognanj ne pretvarja neposredno v politična navodila. To bi vodilo k scientizmu, k tehnokratizmu in znanstvenemu birokratizmu, k neposredni vladavini znanosti — k temu, da bi znanost pravzaprav prenehala biti znanost.

Znanost odkriva znanstvene resnice, z raziskavami prihaja do diagnoze socialnega in političnega stanja in morebiti tudi napoveduje, opozarja na matrico nezaželenih in zelenih posledic. Znanost prepušča življenju, politični in samoupravni praksi, da sami izberejo eno izmed možnih alternativ, ki jih ponuja znanost (ta na primer ponudi pet alternativ za postavitev sistema hidroelektrarn), in da tako prevzamejo nase tudi odgovornost za vse zaželeno in nezaželene posledice, ki jih poraja izbrana alternativa.

Dovoljeno naj nam bo, da to trditev ponazorimo.

V neki naši raziskavi interdisciplinarne narave (vključevala je sociološke, politološke, ekonomske, socio-psihološke vidike) smo skušali dognati, kakšne bodo *zaželene* in *nezaželene*, *načrtovane* in *menačrtovane* družbene, ekonomske, politične, sociopsihološke in druge posledice, če v neki dolini *postavijo*

sistem hidroelektrarn ali če ga *ne postavijo* ali če z odločitvijo o tem *zavlačujejo* (več kakor 20 let). Če lahko verjamemo rezultatom znanstvenih raziskav, so upoštevali vsaj glavne posledice, če že ne vseh posledic ravnanja središč odločanja, ki lahko sklenejo, da hidroelektrarne postavijo ali da jih ne postavijo, ali pa še naprej zavlačujejo s sklepanjem o tem vprašanju. Če zavlačujejo, potem hudo škodijo (in so tudi v resnici škodovali) tehničnemu sistemu teritorialnega sistema (Krajevnih skupnosti in občin), saj je bilo več kakor dvajset let prepovedano, da bi na tem ozemlju postavljali kakršnekoli tovarne, šole, da bi delali poti, zidali stanovanja in odpirali rudnike, to pa je ekonomsko in socialno prizadelo prebivalce in omenjene skupnosti.

Ker so mnenja o tem, ali naj se sistem hidroelektrarn postavi ali ne, različna, je organ odločanja zaprosil, naj mu povemo, kaj pravzaprav priporočajo rezultati znanstvenih raziskav in raznih političnih ocen. Referenti, ki pripravljajo delovne materiale za sestanke, so se pri tem težko znašli. Obsežne strokovne, znanstvene politične ekspertize so problem postavitve hidroelektrarn osvetljevale z raznih vidikov: kaj vse bi s postavitvijo (ali z odpovedjo postavitvi) pridobili in kaj vse bi zgubili, kakšne bi bile posledice izseljevanja desetisočev prebivalcev s področja, ki bi ga morali potopiti, in kakšne bi spet bile posledice v času splošnega pomanjkanja električne energije, če bi se tej gradnji odpovedali.

Najslabša, da ne rečemo tudi najhujša je tista rešitev, ki jo lahko povzamemo nekako takole: glede na to, da znanstveniki in izvedenci ne morejo priti do enotnega stališča, ni treba njihovih alternativ in dognanj niti poslušati in nam ne ostane drugo, kakor da o tem sami odločimo na »politični« oziroma na »samoupravni« ravni.

Pri tem sta spet možni dve alternativni. Da se politika oziroma samouprava ne odločita za nobene izmed ponujenih znanstvenih in političnih alternativ (ki jih predlagajo znanstveni in drago plačani elaborati) in sami poiščeta svojo, da ne rečemo laično alternativo; to vodi k laicizmu, voluntarizmu in k postavljanju objektov, ki delajo zgube ali niso optimalno družbeno koristni, ekonomični, akumulativni.

Druga napaka je v tem, da tako rekoč po naključju izberejo eno možnost iz množice znanstvenih in političnih alternativ. Naključna izbira ima razne oblike: do nje pridejo s preglasovanjem, ki ne temelji na poznavanju resničnega stanja, z naključnim opredeljevanjem na podlagi drugotnih dodatnih podatkov in podobno.

Naj povzamemo. Ker znanstveni in politični elaborati vsebujejo veliko število znanstvenih in političnih alternativ, jih je treba pazljivo predelati za delovne sestanke, na katerih sprejemajo politične in samoupravne odločitve. Ni dolžnost znanstvenikov, da samoupravljalcem neposredno predlagajo, katero alternativo naj izberejo, pač pa jim morajo nuditi vse informacije o tem, kakšne zaželene in kakšne nezaželene posledice bodo nastale, če bodo izbrali eno izmed predlaganih alternativ.

To, da je v življenju, v znanstvenih in strokovnih elaboratih, pa tudi v delovnih materialih za sestanke samoupravnih in političnih organov veliko število alternativ, samo dokazuje, kako bogato je življenje in kako vitalne so znanstvene raziskave, in nikakor ne pomeni, da bi nam znanstveniki stvari samo zapletali in nas postavljali v nepotrebne dileme. Samo življenje nam do-

kazuje, navedimo samo nekaj primerov, da so bile tudi druge možnosti, kje bi lahko postavljali letališča, da nemara ni bilo treba postaviti nekaterih hidroelektrarn, ki so ogrozile okolje, napolnile jezera z blatom in ki danes zato ne dajejo zadosti energije. Bile so in še danes se odpirajo tudi druge dileme in alternative o tem, ali naj neko mesto širimo ali naj raje zidamo sosedna naselja in ne spodbujamo koncentracije prebivalstva v metropolah.

Samo če bomo pregledali vse alternative (znanstvene, strokovne, družbenopolitične alternative) in potem izbrali eno izmed njih, tisto, ki bo pač najboljša (spet seveda z vseh vidikov), bomo sprejemali dobre odločitve, bo naša praksa dobra. Če prevladujejo posamezne alternative ali posamezni vidiki (zgolj ekonomski, zgolj sociološki), posamezne skupine ali posamezniki, se samo pogloblja ločnica, med tistim, kar bi morali storiti in kar bi stvarno lahko naredili, in tistim, kar zares počnemo.

2. Druge predpostavke uspešnega raziskovanja in uporabe rezultatov socioloških in drugih raziskav

Namenoma smo začeli s predpostavko organizacijske, tehnične in kadrovske narave in z opombo, da nujno potrebujemo posebno usposobljene ljudi, nemara celo posebne zavode in oddelke v inštitutih, ki bi rezultate znanstvenih raziskav predelovali za potrebe neposredne prakse. Ne mislimo, da je to najpomembnejša predpostavka. Nanjo smo opozorili na začetku zato, ker menimo, da jo nekako potiskajo v ozadje.

Nujno je, da na tem mestu in ob tej priložnosti navedemo tudi nekatere druge predpostavke, ki so sicer resda zadosti znane, ki pa jih vendarle povsod in zmerom ne upoštevajo zadosti.

Ker je naš prostor omejen, se bomo zadovoljili s tem, da bomo te predpostavke navedli, ne da bi jih še posebej obrazložili.

1. Predvsem ne moremo biti zadovoljni z odnosom med potrebami po znanstvenem raziskovanju in tistim, kar je bilo doslej storjeno. Samoupravna in politična praksa bi lahko ponudili spisek perečih vprašanj, ki čakajo, da se jih znanstveno lotimo. Včasih se sprašujemo, ali so nekatere projekte zasnovali na podlagi teh potreb ali po kadrovskih (znanstvenih) sposobnostih in nagnjenjih posameznih znanstvenikov in inštitutov.

Če drži ta druga možnost (veselilo bi nas, če bi ne držala), vidimo prvo predpostavko v tem, da samoupravna in politična praksa prek samoupravnih skupnosti in na druge načine čimprej ponudita spisek-program kratkoročnih in dolgoročnih potreb po znanstvenih raziskavah. Na tem področju je praksa zelo različna: nekatere organizacije tudi same naročajo in financirajo znanstvene raziskave, druge pa se branijo takšnih »nepotrebni« in neproduktivnih stroškov.

2. Samoupravna in politična praksa ne moreta nekaj let čakati na rezultate znanstvenih raziskav (toliko časa navadno traja uresničevanje projekta), znanstveni inštituti pa ne morejo v nekaj tednih, morebiti v nekaj mesecih opraviti zanesljivo raziskavo. To praznino zapolnjujejo na način, ki le malo koga zadovoljuje: na pomoč prihajajo razni strokovni zavodi, posamezniki, nestrokovne službe, ki obljubijo, da bo elaborat narejen v nekaj dneh, nemara tednih. Vrednosti takšnih materialov ni podcenjevati, vendar se nam zdi, da pogosto bolj škodijo kakor koristijo. Takšni izvedenci pogosto improvizirajo

teze in hipoteze, prilagajajo dejstva dnevnim potrebam in dnevno-političnim ocenam in se pogosto premišljajo in demantirajo v novih elaboratih čez nekaj dni, tednov, mesecev. Resno je treba opomniti komuniste in znanstvenike, še posebno tiste »izvedence«, ki na hitro delajo takšne elaborate in pogosto nezavedno zavajajo organe samoupravljanja. Ne smemo podcenjevati tudi tega, da so takšni elaborati dragi, četudi so trenutno cenejši kakor kak resen znanstveni projekt.

Izhod iz takšnega položaja moramo iskati na več točkah znanstveno-raziskovalne, strokovne in politične stvarnosti.

Predvsem je nujno, da v inštitutih, zavodih in strokovno-analitičnih službah vnaprej zagotovimo znanstveno, strokovno in politično usposobljene skupine (teame), ki bi bile sposobne, da v kratkem času naredijo razmeroma dobre elaborate za nujne potrebe politične in samoupravne operative. Če hočemo imeti takšne skupine, moramo seveda vložiti neka določena sredstva, kadre in moramo vnaprej pripraviti, izdelati kakih deset do petnajst manjših, srednjih in večjih projektov, ki bi jih lako koristno uporabili v nujnih primerih (kakršne so elementarne nezgode — potresi, poplave, prometne nesreče, ustavitve dela, sodelovanje pri delu samoupravnih organov, nekatera vprašanja ljudske obrambe, merjenje učinkov ideološkega in političnega izobraževanja, problem produktivnosti dela in organizacije dela, integracija in dezintegracija velikih sistemov in podobno). Nadalje je mogoče za potrebe prakse izdelovati manjše ekspertize, še preden dokončamo večletno znanstveno raziskavo. Družbeni raziskovalci delegatskega sistema, komune, javnega mnenja lahko sporočajo rezultate vnaprejšnjih testiranj in testiranj, še preden jih vse skupaj še enkrat preverijo (takšni rezultati imajo seveda omejeno vrednost, vendar pa jih organizatorji sestankov upravnih in samoupravnih organov lahko koristno uporabijo).

3. Znanstvena, strokovna in politična posvetovanja so lahko koristna oblika obveščanja in prevajanja rezultatov znanstvenega raziskovanja v jezik prakse (in ne le prevajanja, temveč tudi preverjanja tistega, kar je ugotovila znanost, pred politično prakso). Takšnih posvetovanj bi moralo biti veliko več, poskrbeti pa moramo vsaj za dvoje: okrepiti moramo aktivno sodelovanje družbeno-političnih delavcev, ki zelo poredko prihajajo na znanstvene shode, in drugič — pripraviti bi morila posebna poročila, v katerih bi povzeli predvsem tista dognanja, ki so pomembna za prakso.

4. Znanstvenikom, predvsem družboslovnim raziskovalcem, bi morali omogočiti, da na priložnostnih in posebej za ta namen organiziranih sestankih razložijo svoje teze in hipoteze, ki so lahko pogumne, vizionarske in celo netočne, vendar pa je prav zaradi takšne njihove narave raziskovalca treba opogumiti, naj še naprej pogumno raziskuje, polemizirati z njegovimi zamislimi, da bi odpravili izhodiščne zablode, in ga morebiti tudi ostro znanstveno in politično kritizirali. Politična praksa bi znanosti naredila veliko uslugo, če bi znanstvenike zavarovala pred nepremišljenim kvalificiranjem, četudi so politično korektni, ideološko pravilno usmerjeni, vendar pa v raziskovalni proces vnašajo pogumne teze in hipoteze, iščejo novo in si prizadevajo odkriti bistvo političnih in družbenih samoupravnih procesov in odnosov. Od znanstvenih delavcev lahko seveda z vso upravičenostjo pričakujemo, da bodo ostali na področju znanosti in znanstvenih resnic, da se ne bodo spuščali v politikantstvo in v ce-

neni kritiko vsega obstoječega (zaradi kritike same) in da bodo predvsem upoštevali interese socializma, ki od znanosti pričakuje pomoč.

Proces znanstvenega spoznanja, resnice, do katerih to spoznanje vodi, zapletenost družbenih procesov in odnosov danes vse bolj zahtevajo raznovrstne načine in vsebine izražanja prvih in končnih rezultatov raziskovanj, raznovrstne načine preverjanja (znanstvene, profesionalno-strokovne, ideološke, politične), bogatejše oblike informiranja in komuniciranja. Sistem znanstvenih informacij, komunikacij in dokumentacij (in še posebno sistem in metoda argumentacije) na področju politologije, sociologije in še v nekaterih družbenih vedah niso zadosti razviti. Nedavno ustanovljeni marksistični centri brez dvoma prinašajo osvežitev tudi na to področje, vendar pa je nujno, da gremo še naprej in da ustanovljamo in razvijamo marksistične tribune (od lokalnih do mednarodnih), znanstveno-raziskovalne centre, razprave in občila.

5. Da bi znanost »postala eden izmed temeljnih dejavnikov, ki določajo celotni potencial in moč neke dežele«, da bi »postala eden izmed najpomembnejših vzvodov razvoja materialnih sil družbe« (Program ZKJ), je nujno, da marsikaj spremenimo, podvizamo, zboljšamo in da v posameznih delih skupnosti (lokalne, regionalne, delovne, interesne skupnosti) zbudimo večjo občutljivost in večjo sposobnost za to, da razvijajo, sprejemajo in uporabljajo rezultate znanstvenih raziskovanj. To je še tem bolj potrebno, če upoštevamo, da »je nadaljnje razvijanje proizvodnih in drugih sil v veliki meri odvisno od sposobnosti skupnosti, da zagotovi, da bodo rezultati znanstvenega mišljenja in prakse čimbolj dostopni«, in da je »nenehno zboljševanje pogojev za napredek znanosti na vseh njenih področjih ena izmed nalog komunistov Jugoslavije« (Program ZKJ). Četudi je napredek v razvoju in uporabi sociologije, politologije in drugih družbenih ved očiten, vendarle obstoječa področja, na katerih ni čutiti navzočnosti sociologije, političnih in drugih znanosti — ali vsaj te navzočnosti in čutiti v možni potrebni meri. Krajevne skupnosti, občine interesne skupnosti, veliki integrirani tehnično-tehnološki sistemi, šole (ki se združujejo v velike celote), sistem teritorialne splošne ljudske obrambe, sodišča in drugi organi, organizacije in skupnosti bi lahko vsi skupaj in vsak posamič veliko šire odprli vrata znanstvenim raziskavam, sociologom, politologom, inštitutom in znanstveno-raziskovalnim centrom. Na drugi strani pa bi lahko bil sistem izobraževanja, specialističnega usposabljanja in znanstvenega raziskovanja bolj prilagojen nujnim potrebam omenjenih skupnosti in ustanov.

6. Pri vsem tem imajo izjemno vlogo družbeno-politične organizacije, ki so — in bi lahko bile še v veliko večji meri — zgled, ki bi lahko tudi druge spodbudil, da bi podpirali razvoj socioloških in politoloških raziskovanj in uporabljali njihove rezultate.

Predvsem bi te organizacije kot ustanove lahko v veliko večji meri same naročale in financirale (ali sofinancirale) znanstveno-raziskovane projekte za svoje potrebe. Številnih političnih procesov in odnosov nismo zadosti raziskali, nekateri so še zmerom zunaj dosega znanstvenega raziskovanja. Družbene organizacije, ki »nosijo družbeni razvoj« kot »nujni organizacijski dejavnik družbene zavesti«, kot organi demokratičnega in samoupravnega političnega življenja, »te organizacije bodo vse manj sestavni del in sredstvo sistema oblasti in bodo vse bolj postajale družbene organizacije za znanstveno prouče-

vanje in usmerjanje družbenih dogajanj, za družbeno vzgajanje delovnih ljudi, za idejno, politično in strokovno pomoč državljanom pri njihovi družbeni dejavnosti« (Program ZKJ, podčrtali mi).

Ce naj te organizacije postanejo organizacije za znanstveno proučevanje in usmerjanje družbenih dogajanj, je nujno, da v veliko večji meri tudi same (s pomočjo svojih strokovnih služb in inštitutov) raziskujejo sodobne družbene in politične pojave. Sodobna politična in samoupravna praksa nujno potrebuje sodobne metode, teorije, tehnike in inštitute, ki bi opravljali sodobne raziskave.

Druga oblika intervencije družbeno-političnih organizacij bi lahko bila v tem, da bi z močjo avtoritete, z močjo vzgleda in argumentov vplivale na druge organe in skupnosti, da tudi same okrepijo financiranje znanstvenih raziskav, skrb zanje in uporabo njihovih dognanj.

7. Več je razlogov, da se (kot znanstveniki, predvsem pa kot komunisti) še enkrat spomnimo znane teze, da je znanost sama sebi sodnica. Ta teza ne pomeni, da so znanstveniki sami sebi sodniki in da lahko oni o vsem razsojajo in vsem sodijo, da pa družba o njih ne more imeti svojega mnenja, da ne more presojati in ocenjevati njihovih del in ravnanj. Znanost je objektivna kategorija (četudi sodi v sfero vrhnje stavbe), medtem ko so znanstveniki živi ljudje in so zato lahko subjektivni in subjektivistično usmerjeni. Znanost sodi sama sebi s pomočjo znanstvenih raziskovalnih metod, preverjanja, verificiranja in se pri tem ne ravna toliko po tem, kar o njej pravijo znanstveniki, temveč po drugih zanesljivejših kriterijih. »Znanost je sama sebi sodnica, odločilni kriterij resnice na področju družbenih znanosti pa je lahko samo to, da njihovi rezultati ustrezajo ali ne ustrezajo stvarnosti, to pa se dokončno preverja v sami družbeni in znanstveni praksi« (Program ZKJ).

Znanstvenik ni več znanstvenik in začenja zgubljati temeljne značilnosti znanstvenega delavca, kadar zapusti področje objektivne stvarnosti in začne soditi sam sebi, prepričan, da je on sam znanost, da je kot znanstvenik lahko sam sebi sodnik. Nadomestitev teze o tem, da je znanost sama sebi sodnik, v tezo, da so znanstveniki lahko sami sebi sodniki, vodi k neresnici oziroma k subjektivni resnici, k privilegiranju znanstvenikov, k scientizmu, ki utira pot tehnokratizmu in birokratizmu.

Samoupravna in politična revolucionarna praksa, praksa revolucij, napredka in humanizma je in je lahko najboljš sodnica o rezultatih znanstvenih raziskovanj.

Samo tako se je afirmiral in verificiral marksizem, samo tako sta se preverjali diagnoza in prognoza družbenega stanja, ki sta revolucionarnim silam kazali pot boja in zmage (spomnimo se vizionarske diagnoze in prognoze, ki ju je dala KPJ na V. državni konferenci, ki je, med drugim, sklenila, da se bo naslednji kongres KPJ sestel v svobodni Jugoslaviji).

3. Nekatera vprašanja, relevantna za znanost in sodobno prakso

Ni mogoče, pa tudi hvaležno ni sestavljati in drugim ponujati spiska perečih vprašanj, ki so relevantna za znanost in za sodobno politično in samoupravno prakso. Vendar pa razni družbeni — in med njimi tudi znanstveni — dejavniki skrbijo za neki določeni izbor perečih vprašanj, o katerih se razpravlja in ki uživajo neko določeno prednost. Spisek perečih vprašanj teorije

in prakse se izraža oziroma uveljavlja skoz projekte, teme in dnevne rede, o katerih razpravljajo v inštitutih, na simpozijih, strokovnih in političnih posvetovanjih, na sestankih državnih in samoupravnih organov. Koristno bi bilo, če bi lahko sestavili pregled tem in projektov v zadnjih letih in jih soočiti z aktualnimi vprašanji samoupravnega socializma. Že na tej fazi lahko predpostavljamo, da številni projekti in simpoziji na svoj način odsevajo pereča vprašanja razvoja samoupravnega socializma. Prav tako pa se lahko predpostavlja, da nekaterih področij še »niso pokrili« znanstveno-raziskovalni projekti, simpoziji in znanstveni zbori, da ne govorimo o tem, da bi lahko našli tudi projekte in simpozije, ki niso vzpostavili zadostne korespondence s sodobno prakso.

Naj nam bo na tem zboru dovoljeno omeniti nekaj tem, ki so po našem mnenju urgentne ali vsaj aktualne na področju znanosti in sodobne politične in samoupravne prakse. Naš spisek je seveda predvsem ilustrativen in zato nima namena, da bi zajel glavna vprašanja. Lahko pa je in mora biti predmet ocenjevanja, spreminjanja in dopolnjevanja.

Katera so ta vprašanja?

1. *Marxov in Engelsov zakon družbene delitve dela kot temeljni zakon družbenega* (pa tudi političnega) *razvrščanja v skupine* (grupiranje), kot močna determinanta razdelitve ljudi (ko se deli delo, se delijo tudi ljudje — Engels) in njihovih potreb in interesov, kot faktor diferenciacije, dizintegracije in integracije, kot neodvisna spremenljivka družbeno-političnih in političnih konfliktov, kooperacije in harmonije ipd.; ta zakon bi torej moral postati predmet izčrpnješe znanstvene, teoretične in empirične obdelave in uporabe v sferi samoupravljanja in političnega delovanja. Predpostavljamo, da bi pri takšni nalogi mogli in morali delati družbeno-politični delavci, načrtovalci družbenih in političnih sprememb in družbene delitve dela, politologi, sociologi, zgodovinarji, ekonomisti, geografi, socialni psihologi, filozofi in drugi.

2. *Marksistične, meščanske — nemarksistične in antimarksistične teorije REVOLUCIJE, PARTICIPACIJE IN SAMOUPRAVLJANJA* (bistvene razlike med participacijo in samoupravljanjem), odnosi med revolucijami, političnim sodelovanjem v njih in samoupravljanjem, vsebina in pojavnne oblike sodobnih revolucij, kontrarevolucij, participacije in samoupravljanja, vzponi in stagnacije revolucij, participacije in samoupravljanja na svetovnem prizorišču; to je posebna tema, za katero, kakor se nam zdi, ob tej priložnosti ne bi bilo treba pojasnjevati, zakaj smo jo uvrstili na spisek perečih vprašanj sodobne teorije in prakse.

3. Marksistična teorija in praksa in meščanske teorije in praksa interesnih skupnosti (parcialnih potreb in parcialnih skupnosti v občanski družbi), oblike in vsebina uveljavljanja in zatiranja posebnih interesov in usklajevanja teh interesov z osebnimi in občimi interesi (v svetu in pri nas); to bi bila specifična tema, ki pa bi bila tudi zadosti univerzalna; zanjo se ne zanimamo samo pri nas, pač pa bi bila zanimiva tudi za druge v svetu.

4. *Mrksistična teorija politične in splošne družbene reprezentacije* in odnos med reprezentacijo in identifikacijo (v samoupravnem socializmu) in sodobni nedavno vzpostavljeni delegatski sistem; tudi ta tema je zanimiva tako za nas kakor za svet.

5. *Odnos med samoupravljanjem kol ideološkim, političnim in praktičnim (vsakdanjim) gibanjem in institucijami in organizacijami, v katerih se in s pomočjo katerih se uveljavlja samoupravljanje nasploh, posebno na primerih komune, delavskih svetov in interesnih skupnosti, predvsem pa na primeru Zveze komunistov Jugoslavije; to je še ena tema, ki bi v isti meri združila znanstvenike raznih strok in ljudi iz prakse z raznih, da ne rečem z vseh področij.*

6. *Še ena snov za razpravo. To sta teorija in sodobna praksa o odnosih med socializmom in komunizmom, koliko so vizije komunizma prisotne (odsotne) v posameznih fazah boja za socializem (pred revolucijo, med oboroženim bojem, v administrativnem obdobju, v samoupravnem obdobju in v drugih obdobjih), v kateri meri je možno in nujno nekatere prvine komunizma uresničevati že v prvih fazah boja za socializem (enaka skrb za zdravje ljudi, enake možnosti zaposlovanja in šolanja, enake možnosti ali vsaj približno enaka razdelitev političnih, naravnih in kulturnih dobrin in — nekaterih — vrednot, teorija in praksa o povečanju — zmanjšanju — socialnih in drugih razlik med posamezniki, skupinami, področji, predvsem med razvitimi in nerazvitimi, med mestom in vasjo).*

Zdi se nam, da bi bilo prav, če bi v nekoliko večji meri in z večjo zavzetostjo angažirali marksistično teorijo in sodobno politično, še posebno samoupravno prakso in z njihovo pomočjo nekoliko krepkeje soočili tako imenovani dve fazi boja za komunizem — socializem in komunizem, ki nista in ne moreta biti ločeni. Narobe, ti fazi se prepletata in se zato vsak dan stikata. Nujno pa je, da te odnose veliko skrbneje znanstveno proučujemo in da s politično akcijo spodbujamo vse tisto, kar je realno, možno in nujno.

To so, kakor smo že omenili, nekatera vprašanja, ki so relevantna, da ne rečemo kar urgentna, za znanstveno in družbeno-politično dejavnost. Ta spisek skuša predvsem spodbuditi razpravo in ni toliko sposoben, da navede in izčrpa prav vsa takšna vprašanja.

POVZETEK

1. Na podlagi zadosti skromnega in nemara enostranskega stanja obveščenosti se nam zdi, da obstajajo nekatera področja, ki bi jim marksistična misel, sodobna politična in samoupravna praksa lahko posvetile veliko več pozornosti, pa naj navedena vprašanja ali nekatera druga raziskujemo v okviru posebnih znanstveno-raziskovalnih projektov, razpravljamo o njih na znanstvenih ali družbeno-političnih shodih, na straneh časopisov, na posebnih seminarjih, kolokvijih, na večernih tečajih.

Za ponazoritev naj navedemo tale vprašanja:

— o delovanju Marxovega in Engelsovega zakona družbene delitve dela kot osnovnega zakona družbenega (pa tudi političnega) grupiranja v sodobnih razmerah ekonomskega, političnega, državnega in samoupravnega življenja;

— marksistične in meščanske teorije revolucije, politične participacije in samoupravljanja, stanje sodobne prakse na teh področjih (revolucionarne in kontrarevolucionarne spremembe, participacija meščanskega, birokratskega in demokratskega, tipa, jugoslovansko samoupravljanje);

— marksistična teorija in praksa in meščanske teorije in praksa parcialnih potreb in interesov v luči konstituiranja interesnih skupnosti;

— marksistična teorija politične in splošne družbene reprezentacije in identifikacije, delegatski sistem in drugi sistemi reprezentacije;

— družbeno gibanje in institucije (medsebojni odnosi) na primerih samoupravljanja, delavskih svetov, komun, družbenopolitičnih organizacij;

— marksistična teorija in sodobna praksa o odnosu med socializmom in komunizmom.

2. Glede odnosa med znanstvenimi raziskavami (politološkimi, sociološkimi in drugimi) in prevajanjem teh raziskav v neposredno družbeno-politično prakso obstajajo razni problemi in naloge, na katere opozarjamo v tem poročilu, kakor na primer: naročanje in financiranje znanstvenih raziskav za neposredne in posredne potrebe samoupravne in politične prakse, izbor tem in področij (enot) raziskovanja, usposabljanje izvedencev, ki bi delali (raziskovali) za potrebe skupščin, delovnih organizacij interesnih skupnosti, komun in drugih ustanov, prevajanje obsežnih materialov znanstveno-raziskovalnih projektov za potrebe sestankov državnih in samoupravnih organov, ustanovitev posebnih služb, ki bi (neposredno) delale za potrebe sodobne prakse.

3. Med številnimi predpostavkami uspešnega prevajanja rezultatov socioloških, politoloških in drugih raziskav v družbeno prakso smo jih izbrali in poudarili nekaj, in to: čimprej izdelati spisek-program kratkoročnih in dolgoročnih potreb znanstvenih raziskav, usposobiti raziskovalce in inštitute za hitre operacionalne raziskave in jih zavarovati pred improvizacijo, laicizmom in neprofesionalnimi metodami in tehnikami, izdelati in vnaprej pripraviti deset-petnajst projektov, ki bi jih v nujnih primerih lahko uresničili z minimalno adaptacijo, razvijati ideološko usmerjene, toda znanstveno pogumne razprave o novih tezah in hipotezah, o morebitnih inovacijah ali poteh, ki vodijo k novim znanstvenim resnicam, usposobiti posamezne dele skupnosti (lokalne, interesne, proizvodne in druge), da si hitreje, pogumneje in z nujno mero kritičnega pogleda prilagajajo in uporabljajo rezultate znanstvenih raziskovanj okrepiti in osvežiti obveščanje in obveščanje med fundamentalnimi in drugimi raziskavami na eni strani in sodobno prakso na drugi strani.

Politična socializacija kot socializacija politike

JOCO KLOPCIC

Lahko zapišemo, da je v sodobni politologiji in sploh v družboslovju težko najti problemsko področje, o katerem bi teorija in praksa toliko razmišljali, toliko dokazovali njegovo pomembnost, iskali vzroke te pomembnosti in navdušeno pozdravljali ali pa kritizirali ter zavračali vedno nove koncepte, ki se na tem področju pojavljajo, kot je problematika politične kulture. Sam izraz, kot je dobro znano, je svetovna in s tem tudi naša družboslovna javnost sprejela iz ameriške politologije. Že v času ko so sprejemali ta pojem in premišljevali o njegovi relevanci in teoretični utemeljenosti, so se pojavili prvi zadržki in kritične pripombe v zvezi s tem pojmom, njegovo ustreznostjo in še posebno v zvezi s politično-teoretičnim kontekstom, v katerem je nastal. Eden najbolj številnih in glasnih ugovorov zoper uporabo tega pojma v njegovem izvirnem razumevanju je bila omenjena njegova statična narava, da ne rečemo inherentna težnja k ohranjanju *status quo*. Ko so se pristaši uporabe tega koncepta svojevrstno branili pred temi očitki, so poudarili širše pojmovanje, razširili so razsežnosti pojmovanja politične kulture. V bistvu je dejstvo, da je neka določena politična kultura rezultat, produkt procesa (politične) socializacije. V konceptu politične kulture so s tem bolj ali manj poudarili njegovo politično naravo, v celotnem širšem pojmovanju pa so izpostavili dinamiko, proces — politično socializacijo.

To »dinamično«, širše pojmovanje bo ob zavestnem odtrganju drugih zelo pomembnih problemov (ožje vprašanje natančnejše opredelitve politične kulture, tipologizacija politične kulture, politična kultura in stabilnost...) tudi izhodišče za naš oris možnega (morda tudi kaj več) pojmovanja politične kulture v teoriji in praksi marksistične politične misli. Upoštevač dejstvo, da se marksistična politična misel ni bolj poglobljeno in celostno ukvarjala s tem, kar danes razumemo s pojmom politične kulture in politične socializacije, in upoštevač tudi dejstvo, da je prispevek klasikov marksizma prav gotovo najpomembnejši in temeljni element sodobne politične znanosti (posebno njun »politični« del), bomo poskušali opisati nekatera izhodišča za marksistično gledanje na socializacijo (posebno politično) in na njeno marksistično razumevanje v sodobnih razmerah, to je v razmerah in ob možnostih ter zahtevah naše samoupravne socialistične družbe.

Menimo, da je ob razmišljanju o socializaciji in ob graditvi teorije socializacije zelo pomembno ugotoviti, da sta teorija družbe in teorija socializacije nujno identični. Skoraj nemogoče in včasih prav neupravičeno je, da bi govorili o socializaciji in razvijali njeno teorijo z vidika marksističnih spoznanj o človeku in o družbi, v kateri živi, ne da bi izhajali iz skladnosti in vzporednosti osnovnih elementov obeh teorij (posebno tistih delov, ki bi jih lahko imenovali »razvojni« — to so predvsem cilji družbe in socializacije). Dejstvo, da mora vsaka teorija socializacije zajemati precejšen del teorije družbe in narobe, so največkrat odrinjali v stran prav v tistih razmišljanjih, ki so socializacijski proces pojmovala kot nekaj posebnega in so ga zato tudi instrumenta-

lizirala (indoktrinacija v pejorativnem pomenu besede). Toda prav za marksizem in marksistični način razmišljanja je značilno, da v analizi družbenih pojavov in procesov nikoli ne osamosvaja in jih ne obravnava kot posebne procese v družbi, pač pa v vsakem primeru upošteva družbene in zgodovinske razsežnosti teh pojavov. Zato je problematično tisto pojmovanje socializacijskega procesa in politične kulture kot njegovega rezultata, ki obravnava socializacijo kot aktivnost nekaterih družbenih institucij in nič več. To, na videz vsakdanje dobro znano dejstvo, dobi svoj pomen predvsem, ko razmišljamo o procesu tako imenovane politične socializacije kot procesu usklajevanja posameznika s politično vsebino družbenega okolja, v katerem živi, kot z nečim posebnim. Že prej smo omenili, da mora vsaka teorija socializacijo zajeti vsaj osnovne dimenzije teorije družbe in da tako teorija socializacije nujno prehaja v teorijo družbenih procesov. Prihodnost družbe, njene razvojne težnje, cilji, ki jih hoče doseči, so tisti elementi, kjer se zgoraj povedano še vedno močno izraža.

Z vidika doslej ekspliciranih razmišljanj in glede na to, kaj priznavamo za osnovne elemente razmišljanja o politiki in političnem fenomenu v socialistični družbi, ne more biti tehtnejših in kompleksnih nasprotovanj in ugovorov proti našemu hotenju, da za izhodiščno vprašanje teorije politično socializacije problematiziramo razmerje med pojmovanjem, vsebino in cilji politike v naši družbi na eni strani in s procesom politične socializacije na drugi. Navezujoč na pravkar povedano, trdimo, da neka določena teorija in praksa politike določata (ali naj bi »določala«) naravo in cilje procesa politične socializacije in politične kulture kot produkta tega procesa. S tem pa tudi trdimo, da je osrednja točka v razmišljanju in analizi procesa politične socializacije v vsebini tega procesa, v odgovoru, kaj je (in predvsem, kaj naj bi bila) politika v socialistični družbi, še bolje rečeno, kakšna bo »usoda«, prihodnost dosežanje, »tradicionalne« politike v socialistični družbi. Iz tega tudi izhaja trditev, da s stališča socialistične perspektive in razvoja naše družbe ni temeljno vprašanje (čeprav je zelo pomembno), kako najbolj uspešno, hitro in popolno socializirati posameznika, ampak predvsem to, kako ustvariti in nuditi možnosti za razvoj takšnih elementov in pogojev družbenega življenja (in proces socializacije je eden bistvenih pogojev življenja vsake družbe), ki bodo omogočili realizacijo tistih ciljev, ki jih narekujejo teorija in politike v socialistični družbi ter teorija in praksa marksizma. V pravkar povedanem se skriva še zahteva, da vsaj na kratko problematiziramo tiste razsežnosti politike v socialistični družbi, ki so pomembne in ki se navezujejo na razmišljanje o nara- vi in mestu politične socializacije v taki družbi.

Osrednje vprašanje Marxovega prispevka k teoriji politike je vprašanje človekove svobode kot pozitivne svobode, kot udeležbe v družbi. Ovira in nasprotje pozitivne svobode kot temeljnega določila človeka je svet, so družbene razmere, za katere je značilna ločenost, dualizem civilne družbe in politične države. V takšnih družbenih pogojih je človek kot privatno bitje odtujen od človeka kot javnega-političnega bitja. Družbeni pogoji, ki omogočajo konstituiranje politike kot posebne sfere, ki se postavlja kot osamosvojena, tuja sila nasproti tistim, katerih proizvod je, so prvi element, iz katerega se pričinja razmišljanje o politiki in njeni vlogi v socialistični družbi. Politična alienacija kot cepljenje posameznika na *bourgeois*a in *citoyen*a, nasprotje posamičnega,

posebnega in splošnega interesa in temu inherentno nasprotje med zasebništvom in skupnostjo pa je v tem smislu temelj za graditev teoretične zavesti o vlogi in prihodnosti te politike v socialistični družbi in ustrezne politične akcije. Temelj tiste družbe, ki ustvarja družbene pogoje za konec politike kot sfere posebnega, za smrt tradicionalne politike.

Politično alienacijo lahko predelimo kot glavni problem sodobne politike, ki je v večini sveta tudi njena najbolj kompleksna opredelitev. Politična alienacija je osnovna značilnost politike v večini sodobnih družb. Pred njenimi najbolj prefinjenimi posledicami in učinki niso imune niti socialistične družbe, čeprav se glede na karakteristike teh družb politična alienacija — ali natančneje v bistvu njene pojavnosti — pojavlja bolj ali manj ostro in neposredno. V socialističnih družbah je odtujenost od politike — predvsem glede humanizma in svobode v teh družbah — svojevrsten kazalec, koliko te družbe dosegajo osnovne cilje, ki so si jih zastavile s tem, da so stopile na pot socializma.

Osnovno določilo teorije politike v socializmu je nujnost radikalne kritike politike kot odtujene sfere, je kritika tistih družbeno-ekonomskih pogojev, v katerih se upravljanje skupnih zadev preobrazí v politično upravljanje in vladanje. Glede na izhodišča, ki smo jih postavili na začetku naših razmišljanj o teoriji politične socializacije, moramo za osnovno težnjo v prihodnosti prej orisanega koncepta politike v socialistični družbi poudariti, da bo prišlo do preseganja dualizma civilne družbe in politične države.

Cilj, perspektiva politike v socialistični družbi je torej to, da se družba vrača k socialni, družbeni osnovi, katere produkt je, je kritika politike kot posebne sfere v družbi (sfere »izvoljenih«, sfere »privilegiranih«); kritika takšnih družbenih odnosov, katerih posledica je dualizem *bourgeois* in *citoyen*, dobi praktično razsežnost v emancipaciji človeka ali socialni revoluciji. Cilj politike v socialistični družbi je dejanska integracija posamičnega, posebnega in splošnega interesa. Prihodnost politike v razvoju socialistične družbe je torej v tem, da se podružblja, ko se vrača k svojemu človeškemu socialnemu temelju. Kritika dualizma *bourgeois* in *citoyen*, ločenost civilne družbe in politične države najde svojo revolucionarno, emancipatorično razrešitev le v socializaciji politike. Socializacija politike je eden prvih ciljev razvoja socialistične družbe in temeljni pogoj, če hočemo doseči skupnost kot mesto organske povezanosti svobodnega posameznika in svobodne družbe.

Če povežemo vse, kar smo do sedaj povedali, bomo zapisali tole: zaradi nujne celostne družbene narave in dimenzij vseh procesov v neki družbi je za opredelitev vloge in mesta procesa politične socializacije v socialistični družbi izrednega pomena razmerje med teorijo socializacije in teorijo politike. V analizi tega razmerja poudarjamo problem politike (kot socializacijske vsebine in kot tistega področja imanentne človeške dejavnosti, ki v odnosu do ljudi kaže svoje nečloveške razsežnosti), njeno vlogo in usmerjenost (cilje) v nekem določenem družbeno-zgodovinskem okolju. Se le prek kritične analize dosedanje politike kot enega od področij človeške alienacije, njene družbene vloge, analize vseh posledic tovrstne teorije in prakse te politike, lahko preidemo h graditvi teorije socializacije — in nikakor narobe. Kajti ne določa narave in družbene vloge politike neka formalna socializacijska shema, temveč je povsem jasno, da politika in politično v najširšem pomenu določata temeljne

značilnosti procesa politične socializacije in njenega produkta — politične kulture neke družbe.

Cilji procesa politične socializacije v katerikoli družbi so tisti element teorije politične socializacije, ki ni samo bistven, temveč je odločilen za oceno in vrednotenje razvoja neke družbe v smeri preseganja politične alienacije. S tega stališča se nam kot nujen sklep dosedanjih razmišljanj ponuja relacija, ki ni samo besedna igra, kakor je videti na prvi pogled. Ker politika in sploh značilnosti političnega fenomena v različnih družbah bistveno vplivajo na celotno zasnovanost in potek procesa politične socializacije, ker so cilji (v pomenu najširše družbene usmeritve) politične socializacije odločujoči kazalec družbene vloge procesa politične socializacije, se po vsem povedanem kot osnova možnega marksističnega lotevanja tega problema in kot kompleksni kriterij za vrednotenje družbene vloge politične socializacije nasploh naše razmišljanje konkretizira v sklepu, da je v socialistični družbi proces politične socializacije identičen s socializacijo politike in možen le kot socializacija politike. Socializacija politike kot dialektična povezanost teorije in prakse kritike politične alienacije, družbenih pogojev, ki to omogočajo, kritika politike kot posebne sfere v družbi, kritika dualizma in zgodovinskega in zato nujno spremenljivega nasprotja med pozicijo človeka in pozicijo človekovega dela.

Dejstvo, da pri razmišljanju o procesu politične socializacije v socialistični družbi izhajamo iz kritike politične odtujenosti, iz kritike politike kot sfere posebne, pa ima za drugi pol razmerja, ki smo ga postavili, še eno posledico. Nujna posledica kritike politike kot tistega področja družbenega življenja, ki se kot sfera posebnega odtuji človeku, je tudi kritika procesa politične socializacije (in politične kulture) kot nekega posebnega, od družbe ločenega, vsemogočnega procesa. Je torej kritika tistih družbenih pogojev, v katerih je politična socializacija mogoča in razumljena le kot proces posameznikovega prilagajanja politični vsebini neke družbe, kot proces, katerega rezultat ali cilj je znani koncept »dobrega državljana«.

Temelj in posledica za načrtovanje in razmišljanje o politični socializaciji kot socializaciji politike je torej emancipacija človeka, socialna revolucija kot proces dejanskega preseganja dualizma med civilno družbo in politično državo. Ne da bi posebej dokazovali, povejmo, da je ta problem pereč tudi v socialistični družbi, in to v številnih pojavnih oblikah. Mnogokrat tudi kot ostro nasprotje apologetskega in revolucionarnega gledanja na družbo, dalje kot zahteva po reformah duha namesto po zemeljskih, revolucionarnih spremembah in kot nepriznavanje dejstva in zatiskanje oči pred dejstvom, da bo treba storiti še veliko, če hočemo uresničiti take družbene pogoje, v katerih bo proces socializacije le proces podružbljanja osebnosti, ne pa tudi grozljivo subtilen mehanizem socialne dominacije in obvladovanja zavesti.

Zaradi nujnosti, da se naša družba revolucionarno razvija, moramo kritično osvetliti družbene pogoje in posledice različnih procesov, ki potekajo v njej. V tem smislu je s stališča jutrišnjega dne še posebno nujno, da koncipiramo teorijo in prakso politične socializacije, tako, da bo prispevala k ustvarjanju takšnih družbenih pogojev, v katerih bo mogoče uresničiti osnovni cilj Marxovega prispevka k politiki: svobodnega človeka v skupnosti kot organski povezavi posamičnega, posebnega in splošnega interesa. V tem vidimo teoretični in praktični pomen koncipiranja politične socializacije kot sociali-

zacije politike, kot stalnega revolucioniranja družbe, kot radikalna sprememba tistih družbenih pogojev, v katerih se posebni interesi nujno predstavljajo kot univerzalni in splošno družbeni interesi. S tega stališča je politična socializacija kot socializacija politike nujno teorija in praksa o koncu politike v njenem tradicionalnem, odtujenem pojmovanju.

Če se še enkrat vrnemo k misli, ki smo jo omenili že prej, da namreč obstaja možnost, da koncept, ki smo ga skušali orisati, kvalificirajo le za besedno igro ali za v zraku viseče abstraktno posploševanje, bomo zapisali še tole: Menimo, da moramo poudariti prav to razsežnost razmišljanja o politični socializaciji. Kljub splošnosti in nemara tudi utopičnosti, ki ju pojem socializacijati politike vključuje, je ta pojem s stališča razvoja teorije in prakse politične socializacije in politične znanosti sploh teoretično bogat in ploden. Je relativno merilo za vrednotenje drugih (kratkoročnih) ciljev v teoriji politične socializacije v njem je poudarjena zgodovinska komponenta in je — ne nazadnje — politično pomemben v naših prizadevanjih, da zgradimo samoupravno (politično) kulturo.

Nekateri ontološki problemi prava v jugoslovanski teoriji prava

ANTON PERENIČ

Preprosta, a hkrati varljiva bi bila rešitev, ki bi teoretično raznolikost in zmedo o bistvu prava pripisala bodisi že preživelim ali še obstoječim nemarksiističnim teorijam prava ter nas prepustila iluzijam, da je marksistična teorija prava v svojem dosedanjem razvoju našla popoln in enoten odgovor na vprašanje o bistvu prava. Že dejstvo, da je mogoče razločevati v okviru marksistične teorije prava več nasprotujočih si smeri,¹ pri čemer vse izhajajo iz interpretacije klasikov marksizma ter si vsaka posebej lasti njihovo »avtentično« razlago, dovolj jasno opozarja, da smo tudi tu še razmeroma daleč od uspešne razrešitve ontoloških problemov prava.

Tudi v jugoslovanski teoriji prava (ne glede na njeno nepretirano obsežnost ter sorazmerno majhno število avtorjev) ni težko razlikovati vsaj normativno, sociološko-ekonomistično in integralno (sintetično) smer. Vsaka si najbrž lasti priznanje, da je zvesta marksizmu, da je prodrla v bistvo prava ter zavrača očitek, da bi bilo njeno prizadevanje zgolj parcialni pristop k pravu. Med njimi so kljub vztrajanju pri enotnih teoretičnih in metodoloških izhodiščih, vendarle nasprotujoče si razlike, ki prihajajo najjasneje do izraza pri soočanju različnih opredelitev prava,² pri iskanju njegove specifičnosti v odnosu do drugih pojavov v družbeni strukturi.

Najobičajnejša in najpogostejša pot marksističnega preučevanja prava se drži sheme baza—vrhnja stavba, v čemer naj bi se kazala posebnost marksistične teorije prava sploh.³ Ob sicer enotni raziskovalni smehi ter o običajnem vztrajanju pri zvestobi spoznanjem klasikov, pa je prihajalo (in še prihaja) do različnih in celo nasprotujočih si rezultatov, ki po eni strani opozarjajo na znano dejstvo (ki le sem in tja naleti na kritiko, češ da ni utemeljeno⁴), da pri klasikih marksizma ni mogoče najti vsaj količkaj sklenjene in izdelane teorije prava, še bolj pa na dejstvo, da teoretično preučevanje prava že zaradi njegove funkcije v družbenih odnosih ni ideološko nevtralno in da se načelo znanstvene objektivnosti prilagaja »potrebam časa« in ideološko političnim zahtevam vodilnih sil v posameznem razvojnem obdobju določene družbe.

Marxova zasnova strukture globalne družbe je tudi v jugoslovanski teoriji deležna kaj različnih ocen. Za nekatere je zelo jase in natančen model ter dragocen metodološki pristop vsakega sociološkega in zgodovinskega razisko-

¹ Glej podrobneje A. Perenič: Marginalije k vprašanju: V čem je bistvo marksistične teorije prava, *Pravnik* 1975/1—3, str. 33 in sl.

² Naj kot primer navedemo Diskusijo o pojmu prava, *Anali PF Beograd* 1963/3—4, zlasti prispevke R. Lukića, A. Gamsa in S. Vračara.

³ Prim. N. Reich: *Marxistische Rechtstheorie*, Tübingen 1973, str. 9.

⁴ Glej napr. S. Vračar: *Socijalna sadržina funkcije državnopravnog poretka*, Beograd 1965, str. 232.

vanja,⁵ drugi pa opozarjajo, da je shema baza—vrhnja stavba pogojna, nena-
ravna in umetna,⁶ da so pri vprašanju baza—vrhnja stavba še številne neraz-
jasnjene točke.⁷

Oglejmo si na kratko, kako uporabljajo Marxova spoznanja o strukturi
globalne družbe jugoslovanski teoretiki pri preučevanju prava ter kako se lo-
tevajo problema relativne samostojnosti ter specifičnosti prava.

Za večino je pojmovanje strukture globalne družbe prek sheme baza—vrh-
nja stavba dovolj jasno izhodišče za preučevanje prava ter za njegovo trdno
postavitev v okviru te sheme. Za sociologe, ki se običajno bolj mimogrede
ukvarjajo tudi s pravom, ko preučujejo strukturo globalne družbe, je pravo
praviloma del vrhnje stavbe, ki je v neposredni zvezi z ekonomsko strukturo
družbe⁸, oziroma del, ki je v prvi vrsti izzvan z materialno proizvodnjo⁹, kar
kar pa očitno ne moti, da bi pravo obenem uvrstili tudi med duhovne pojave,
in sicer kot idejno-vrednostno tvorbo, ki jo je treba jasno razmejiti od druž-
benih pojavov.¹⁰ In končno, pravo je mogoče uvrstiti vsaj v enega od možnih
pojmovanj ideologije.¹¹

Če je vrhnja stavba sestavljena tudi iz odnosov, ki pomenijo zunanjo obli-
ko, v kateri se kažejo ekonomski odnosi, tedaj najdemo med odnosi vrhnje
stavbe tudi pravne odnose, toda pravo samo zaradi tega ni opredeljeno kot
odnos, temveč le kot ena izmed vrst družbenih pravil, ki so del pravnopolitične
vrhnje stavbe.¹²

Vsaj za del jugoslovanskih sociologov velja torej ugotovitev, da je pravo
del vrhnje stavbe, pri čemer pa nastajajo razlike pri vprašanju, kam uvrstiti
pravo v okviru vrhnje stavbe same, nerazčiščen ostaja tudi problem razmerja
med pravnimi odnosi in pravnimi normami.

Jugoslovanska sociologija, vsaj poprečno vzeto, ni globlje prodrla v pro-
blem prava v shemi baza—vrhnja stavba, zato ostaja pravnim teoretikom
pravzaprav dvojna pot pri iskanju odgovora na vprašanje, kam uvrstiti pravo.
Lahko se zadovoljijo z ugotovitvijo, da je pravo del vrhnje stavbe in se ne
menijo za nadaljnje probleme, ki jih taka uvrstitve prinaša, ali pa se sami
lotijo raziskovanja problema, ob spoznanju, da odgovori sociologov ne za-
doščajo.

Tradicionalni del pravne teorije je v glavnem ubral prvo pot ter pristal pri
ugotovitvi, da o uvrstitvi prava v vrhnjo stavbo ne more biti nobenega dvoma.
Če štejemo med tradicionaliste vse tiste, ki opredeljujejo pravo kot skupek
norm s takimi ali drugačnimi dopolnitvami opredelitve (izogibamo se oznake
normativisti, ki ima pogosto negativen prizvok v jugoslovanski pravni lite-
raturi), tedaj je razumljivo, da se pri njih problem uvrstitve prava v shemo
pravzaprav niti ne zastavlja, kvečjemu ostaja problem, v kateri del vrhnje
stavbe naj sodi pravo, ki pa doslej še ni bil deležen obsežnejše obdelave.

⁵ Glej V. Milanović: Baza i nadgradnja, Beograd 1974, str. 15, podobno B. Sešić:
Razvoj i savremeni problemi filozofije marksizma, Beograd 1974, str. 195.

⁶ A. Flamengo: Osnove opće sociologije, Zagreb 1973, str. 149 in 192.

⁷ R. Lukić: Osnovi sociologije, Beograd 1962, str. 215.

⁸ J. Goričar: Sociologija, Beograd 1974, str. 245.

⁹ R. Lukić: Osnovi sociologije, op. cit. str. 244.

¹⁰ R. Lukić: Društvene i duhovne pojave, Sociologija 1963/3—4, str. 16 in sl.

¹¹ R. Lukić: Osnovi sociologije, op. cit. str. 261.

¹² O. Mandić: Uvod u opću sociologiju, Zagreb 1960, str. 140 in sl.

Nekatri uvrščajo pravo, izhajajoč iz delitve vrhnje stavbe v dva dela, v družbenopolitično vrhnjo stavbo, ki obsega poleg organizacijskih oblik družbenega sožitja tudi pravila za to sožitje¹³, za druge pa so pravne norme del družbene zavesti.¹⁴

Zavračati razširitev, da bi opredelili pravo z drugimi elementi, zlasti s pravnimi odnosi, pa seveda tudi za tradicionaliste ne pomeni, da bi se odrekli kavalnemu utemeljevanju pravnih norm, toda »naziv pravo« je treba dati neke- mu pojavu, tako kot vsakemu posebnemu pojavu dajemo poseben naziv, ne pa njegovemu vzroku, kajti ta vzrok je tudi sam nujno poseben, od svoje posledice oddvojen pojav in mora zato imeti tudi svoj poseben naziv.¹⁵

Tudi tedaj, ko sicer izhajamo iz spoznanja, da je težko postaviti mejo med bazo in vrhnjo stavbo, saj se med seboj prepletata, se zdi še najučinkovitejši izhod v pojmovanju družbenih norm kot ideologije v najširšem smislu, ki jo lahko še najustrezneje postavimo nasproti objektivni biti,¹⁶ pri čemer prava ne samo, da ni mogoče, temveč ga tudi ne smemo drugače doumeti kot normo.¹⁷

Diametralno nasprotno pojmovanje prava, ki ni tuje tistemu delu naše pravne teorije, ki je skoraj brez pridržkov sprejel Pašukanisovo pojmovanje prava, je dojemanje prava kot družbeni odnos, pri čemer pravne norme kot del vrhnje stavbe niso sestavni del bistva prava.¹⁸ Pravo je del baze, »saj ni posledica politične vrhnje stavbe, temveč je pod njo in določujoče vpliva na to vrhnjo stavbo.«¹⁹

Kot kompromisna smer ter kot odpravljanje enostranosti normativne ter sociološke (relacionistične) smeri se je tudi v naši teoriji (podobno kot v novejši sovjetski teoriji prava²⁰) uveljavilo strukturalno razširjanje pojma prava, pri čemer pa shema baza—vrhnja stavba ni vedno deležna enake usode. Tako je za nekatere resnica o vsebini prava v sintezi norm in odnosov, pri čemer pa ostaja pravo še vedno tvorba vrhnje stavbe.²¹ Strukturalna razširitev gre lahko še dlje, tako da poleg pravnih norm in pravnih odnosov vključimo v opredelitev prava še pravne subjekte, pravne akte, pravna dejstva in podobno.²² Pravo se tedaj pokaže kot enotnost medsebojno pogojenega normativnega in relacionističnega elementa pri urejanju določenih družbenih procesov, toda »situiran je v območju politične vrhnje stavbe družbe«, pri čemer so pravni odnosi kot del bistva prava sorazmerno še najbolj povezani z ekonomskimi odnosi.²³ Če se strukturalno dopolnjevanje nadaljuje, tedaj se v pravu ne prepletajo le naravni ali ekonomski element (dejstva in odnosi) ter normativni element, temveč tudi idejni (vrednote), pri čemer spada prvi v po-

¹³ Glej npr. G. Kušej: Uvod v pravoznanstvo, Ljubljana 1973, str. 12.

¹⁴ Glej R. Lukić: Teorija države i prava, Beograd 1964, str. 142 in sl.

¹⁵ R. Lukić: Teorija države i prava, op. cit. str. 145.

¹⁶ A. Gams: Norma i društvena stvarnost, Gledišta 1964, str. 77 in sl.

¹⁷ A. Gams: Diskusija o pojmu prava, op. cit. str. 457.

¹⁸ M. Peleš: Sta je pravo, Gledišta 1970/11, str. 1566 in podobno Lj. Tadić: Kakva nam je nauka o pravu potrebna? Pregled (Sarajevo) 1956/5, str. 238 in sl.

¹⁹ M. Peleš-Dizdarević: Ka pitanju odnosa politike i prava, Pregled 1965/3, str. 235.

²⁰ Glej npr.: A. A. Piontkovskij: K voprosu ob izučeníi obščénarodnogo prava, Sovetskoe gosudarstvo i pravo 1962/11, str. 23 in sl. in S. F. Kečekjan: Normi prava i pravootnošenija, SGP 1955/1, str. 24 in sl.

²¹ B. Perić: Struktura prava, Zagreb 1972, str. 1.

²² Glej S. Vračar: Diskusija o pojmu prava, op. cit. str. 449.

²³ S. Vračar: Socijalna sadržina ... op. cit. str. 25 in slika.

dročje družbene biti, drugi pa je izraz dialektičnega razmerja med družbeno bitjo in družbeno zavestjo.²⁴

H globljemu, popolnejšemu in pravilnejšemu razumevanju prava bi vodila predvsem sintetična pot, kajti pravo je dialektična enotnost normativnega in faktičnega elementa, subjektivnosti (idej, misli, volje, norme) in objektivnosti (naravne in družbene stvarnosti, materialnosti, dejstev, človeških odnosov in ravnanj).²⁵ Kako pa je tedaj s shemo baza—vrhnja stavba? »Dejstvo, da je pravo del vrhnje stavbe, ne pomeni, da ga strukturira samo normativno-idealni moment in ne tudi faktični. Faktično je tudi v vrhnji stavbi.«²⁶ Shema baza—vrhnja stavba v svoji čistosti in togosti ni več sprejemljiva, kajti meje med bazo in vrhno stavbo so gibljive in spremenljive, prihaja do delnega prehajanja nekaterih elementov iz vrhnje stavbe v bazo, pri čemer pa baza ni samo objekt, temveč tudi izvir normativno-pravne dejavnosti.²⁷

Prizadevanja po strukturalni razširitvi, po sintetičnem definiranju prava so dobila svojo najnovejšo dopolnitev v integralni definiciji prava, po kateri je le-to »celota prednormativnih pravnih razmerij, ki se opravičujejo in projektirajo s pravopolitičnimi ideologijami in prisilno urejajo s sistemom pravnih norm tako, da se v njih uresničujejo temeljni interesi in političnopravna ideologija vladajočih družbenih skupin.«²⁸ Taka definicija izhaja iz spoznanja, da pravo ni zgolj vrhnja stavba, nekaj kar se le dodaja primarnim družbenim odnosom kot njihov odsev, temveč da je pravo dano v sami družbeni bazi, oziroma v družbenih odnosih.²⁹ Svoje filozofsko izhodišče pa išče v konceptu prakse z njeno trojno strukturo (dejstva, afekti, misli), ki je antropološki temelj trojne strukture prava kot faktično-vrednostno-normativnega pojava.³⁰

Oglejmo si še, kako se v jugoslovanski teoriji prava lotevajo problema relativne samostojnosti prava.

Če se zopet kratko vrnemo k širšemu obravnavanju problema tako, kot se nam razkriva v delih sociologov, tedaj moramo ugotoviti, da problem specifičnosti in relativne samostojnosti posameznih delov vrhnje stavbe praviloma ni bil deležen celovitejše obdelave. Samostojnost posameznega dela vrhnje stavbe vidijo v dejstvu, da se vsak del vrhnje stavbe odlikuje s svojimi lastnostmi in zakonitostmi, po katerih se razlikuje od drugih delov vrhnje stavbe, oziroma v dejstvu, da ima vsak del svoj poseben način pojavnosti ter posebne zakone razvoja. Ta samostojnost pa je zgolj relativna, saj so vsi deli vrhnje stavbe med seboj povezani, hkrati pa tudi z ekonomsko bazo.³¹ Ta relativna samostojnost omogoča aktivni povratni vpliv na ekonomsko bazo, ustvarjalno moč posameznega dela vrhnje stavbe, tako v odnosu do baze kot

²⁴ A. Zun: Problemi razmerja med filozofijo prava, pravno znanostjo in sociologijo prava, Pravnik 1968, str. 231.

²⁵ Z. Anzulović: Neke metodološke postavke za jednu sintetičku definiciju prava, Zbornik radova PF Split 1965, str. 87 in sl.

²⁶ Ibid. str. 99.

²⁷ Ibid. str. 100.

²⁸ N. Visković: Integralna teorija prava (disertacija), Split 1974 str. 593.

²⁹ N. Visković: Normativni (juridički) i prednormativni (sociološki) pojam pravnog odnosa, Pogledi 1973/9, str. 80.

³⁰ N. Visković: Integralna ... op. cit. str. 114 in sl.

³¹ Glej O. Mandić: Uvod ... op. cit. str. 203, A. Fiamengo: Osnove ... op. cit. str. 204, M. Marković: Marksistički humanizam i etika, Gledišta 1965/1, str. 73.

tudi do drugih delov vrhnje stavbe.³² O relativni samostojnosti pa je mogoče govoriti tudi v zvezi s posameznimi deli baze³³, pri čemer ne smemo pregledati dejstva, da deli vrhnje stavbe niso vsi determinirani z istimi deli baze.³⁴ Tudi tedaj, če se nam razkriva razmerje med bazo in vrhnjo stavbo kot razmerje vzroka in posledice, to še ne pomeni, da je posledica pasivna brez svojih posebnih lastnosti ter brez lastnega delovanja v okviru kavzalnega razmerja. Posledica se lahko spremeni v vzrok drugih pojavov, hkrati pa povratno vpliva na vzrok, ki jo je izzval. Posledici je treba priznati relativno samostojnost ter posebno eksistenco v okviru lastnega kavzalnega odnosa.³⁵

Kljub takim spoznanjem sam problem relativne samostojnosti prava pri sociologih ni posebno temeljito zastavljen. Pri njih najdemo predvsem ugotovitev, da je pravo neposredno detmirirano z družbeno bazo, toda hkrati je tudi vpliv prava na produkcijske odnose in na celotno družbeno strukturo neposreden in izredno močan.³⁶ Relativna samostojnost prava temelji na njegovih posebnih značilnostih (njegovi logični zgradbi, obliki pojavljanja in zlasti na njegovi abstraktnosti), po katerih se razlikuje tako od drugih delov vrhnje stavbe, kakor tudi od družbene baze.³⁷ Relativno samostojnost prava je mogoče iskati tudi v kavzalnem razmerju med ekonomijo in pravom, ki se tokrat ne kaže kot običajni kavzalni odnos, temveč kot odnos vsebine in oblike. Pravo kot normativna oblika ekonomske vsebine pridobi v okviru notranje odvisnosti od ekonomske vsebine svojo zunanjo samostojnost v razmerju do te vsebine.³⁸

Tudi sami pravniki izhajajo iz vzročnega odnosa med vsebino in obliko, pri čemer ima pravo kot oblika ekonomske vsebine tudi svojo pravno vsebino, ki je ni mogoče skrčiti na objektivni ekonomski odnos, od tod relativna samostojnost prava ter njegova sposobnost aktivnega učinkovanja na ekonomske odnose.³⁹ Relativna samostojnost prava je v njegovih normativnih posebnostih, ki imajo svoje lastne, specifične zakonitosti bitja in razvoja.⁴⁰ Pravo zato ni le registracija vsakokratnega družbenopolitičnega stanja, kajti tudi v svoji deklaratorni obliki ima svoj družbeno-konstitutivni značaj.⁴¹ Relativno samostojnost prava je mogoče odkrivati tudi v razmerju do politike, če vidimo v njej vsebino prava, kajti tedaj se nam pravo kaže kot oblika, ki ima določene objektivne lastnosti, vezane nanj kot na poseben družbeni pojav. Zaradi teh lastnosti, ki jih je treba upoštevati vselej, ko hočemo uporabiti pravo, je pravo relativno neodvisno od politike ter zmore nanjo povratno vplivati.⁴²

³² A. Fiamengo, op. cit. str. 204 in 207.

³³ O. Mandić: Uvod... op. cit. str. 162, A. Fiamengo, op. cit. str. 208.

³⁴ A. Fiamengo, op. cit. str. 208.

³⁵ Lj. Živković: Društvena nadgradnja, Zagreb 1960, str. 115.

³⁶ A. Fiamengo, op. cit. 336 in sl.

³⁷ O. Mandić: Uvod... op. cit. str. 203.

³⁸ Lj. Živković, op. cit. str. 234 in sl.

³⁹ Prim. A. Zun: O naravi prava v naši socialistični družbi, Pravniki 1962, str. 151 in sl.

⁴⁰ J. Goričar: Filozofska in sociološka problematika v naši teoriji države in prava, Pravniki 1953, str. 381.

⁴¹ G. Kušej: Pripombe na rob razprave Ive Krbeka: »Prilog teoriji o pojmu prava«, Pravniki 1964, str. 5.

⁴² R. Lukić: Pravo kao sredstvo politike, Gledišta 1965, str. 898 in sl.

Cisti relacionisti sicer priznavajo pravo njegove specifičnosti, po katerih bi ga bilo mogoče razlikovati od drugih družbenih pojavov, toda te specifičnosti morajo biti lastnosti samega odnosa, ne pa okoliščin, ki spremljajo ta odnos.⁴³ Ker pravne norme niso konstitutivni element prava, saj pravo (pojmovano kot specifični odnos) lahko nastane brez njih, je treba njegovo specifičnost iskati v posebnosti odnosov (v ekvivalentni formi, značilni za moderno meščansko družbo).⁴⁴

Če ne gre za spregledanje norme, temveč samo za razširitev pojma prava z novimi strukturalnimi elementi, obvelja spoznanje, da je mogoče pravo razlikovati od drugih normativnih sistemov predvsem zaradi njegovega racionalnega nastajanja ter organiziranega delovanja, v razmerju do družbene baze pa je mogoče govoriti o njegovi relativni samostojnosti, ki se kaže v bistvenih lastnostih njegove strukture in funkcioniranja, samo dotlej, dokler se ne podre substancialna zveza med bazo in vrhno stavbo. Specifičnost prava je v njegovi sposobnosti, da usmerja družbene procese, ki se ne bi mogli odvijati brez njegove navzočnosti.⁴⁵ Za razumevanje specifičnosti prava je treba imeti pred očmi, da naj ne vplivajo samo ekonomski dejavniki, temveč tudi politični in idejni. Pravo se sicer na prvi pogled res dviga nad družbeno bazo, toda ima svojo specifično determinanto (proces političnega konstituiranja družbe).⁴⁶ Zakaj v pravnih normah ni mogoče videti specifičnosti prava? Pravo je kompleksna družbena tvorba, pravne norme pa le njen del. Norme so namreč samo ideje o tem, kakšno naj bi bilo ravnanje udeležencev v določenih družbenih procesih, z njimi pa je mogoče zajeti zgolj to, kar je objektivno mogoče uresničiti.⁴⁷

Če je za sintetično pojmovanje prava bistveno, da je pravo strukturirano iz realnih in idealnih elementov, tedaj je treba njegovo specifičnost iskati v dejstvu, da normativno in dejansko težita k neprestanemu prilagajanju in izenačevanju. To prilagajanje je racionalen proces in prav v njem je treba videti specifičnost prava v primerjavi z drugimi družbenimi pojavi, kjer gre za iracionalno usklajevanje normativnega in realnega. Za razumevanje specifičnosti prava je nujno spoznanje, da normativno ni čisti izraz in projekcija dejanskega, čeprav normo izzovejo dejstva, pa tudi dejstva niso čista projekcija in proizvod normativnega, čeprav norma ureja dejstva in nanje vpliva. Normativnost se rojeva v fakcičnosti, nanjo vpliva, se v njej uresničuje ter ponovno iz nje izvira in tako v neskončnost.⁴⁸

Če pa je pravo pojmovanje kot kompleksen pojav, sestavljen iz družbenih odnosov, vrednostnih principov in pravnih norm, tedaj njegove specifičnosti seveda ni mogoče iskati samo v enem izmed elementov strukture prava, temveč je treba to specifičnost iskati pri vsakem elementu posebej ter v njihovi funkcionalni povezanosti, v njihovi dinamični enotnosti in hkrati različnosti.⁴⁹

⁴³ M. Peleš: Sta je pravo, op. cit. str. 1564 in sl.

⁴⁴ Ibid. str. 1566.

⁴⁵ S. Vračar: Socijalna sadržina, op. cit. str. 26 in sl.

⁴⁶ Ibid. str. 93.

⁴⁷ Ibid. str. 25.

⁴⁸ Ž. Anzulović: Neke metodološke ... op. cit. str. 93 in sl.

⁴⁹ N. Visković: Integralna teorija ... op. cit. str. 590 in sl.

Naš kratek pregled preučevanja prava kot elementa družbene strukture v jugoslovanski teoriji prava sili k sklepu, da tudi tako splošna metodološka shema kot je baza—vrhnja stavba ne vodi nujno do enakih znanstvenih do-
gnanj. Bistvenega pomena je pri tem že samo dojetje te sheme, zlasti še razmerja med njenimi posameznimi deli. Jugoslovanska sociologija se tu ne more ponašati s posebno ustvarjalnostjo, toda tudi tega, kar je vendarle pri-
spevala, pravna teorija ni znala ali ni hotela uporabiti. Poprečno vzeto moramo ugotoviti, da je bila uporaba te sheme včasih bolj posledica želje, da bi zado-
stili zahtevi po marksističnem preučevanju prava, kot pa resnični teoretični napor za prevladovanje dosedanjih enostranosti v okviru teorije prava.

Razlike, ki so nastajale že pri vprašanju, kam uvrstiti pravo v okviru vrhnje stavbe, niso našle globlje utemeljitve, kar je onemogočilo vsako obširnejšo analizo specifičnosti prava ter njegove samostojnosti. Vztrajati le pri specifič-
nosti prava in njegovi relativni samostojnosti je še daleč od njune utemeljitve. Bistvena spoznanja o odvisnosti prava od družbene baze niso našla svoje do-
sledne obdelave. Preučevanje prava je šlo še najpogosteje v smer analiziranja njegove strukture od »znotraj«
brez integriranja (kar ne pomeni utapljanja) v bazo, zato so specifične lastnosti prava, v katerih je treba iskati njegovo relativno avtonomnost, pogosto ostajale genetično nerazjasnjene kot večne in nespremenljive kategorije.

Tisti, ki so menili, da prihaja do takih rezultatov zaradi vztrajanja pri nor-
mativnem pojmovanju prava, so bili prepričani, da se je nevšečnostim, ki jih prinaša tako pojmovanje, mogoče izogniti samo tako, da spregledamo normo,
da ji odrečemo mesto v bistvu prava, toda problem s tem še zdaleč ni bil rešen. Specifičnost prava je bilo treba iskati v dejstvih, toda ker so zanemar-
jali strukturo prava (njegovo normativnost), je bil poskus jalov. Strukturalno razširjanje pojma prava je sicer res opozorilo na enostranosti normativistov
ter racionalistov, bogatilo je metodološki pristop k pravu, toda s svojimi rezultati ni bistveno prispevalo k razrešitvi problema specifičnosti prava. Sin-
tetični oziroma integralni pristop je izrazito opozoril na nedodelanost ter shematičnost obdelave odnosa baza—vrhnja stavba, uspešno je odprl novo meto-
dološko pot za razumevanje temelja, iz katerega poganja pravo, učinkovito se je oprl na kategorijo prakse ter jo s pridom uporabil v teoriji prava, toda
konec koncev vendarle ni dal jasnega odgovora na vprašanje, v čem je spe-
cifičnost prava. Pravo sicer lahko vznika kot dialektična prepletenost različ-
nih pojavov, toda končno se nam mora vendarle pokazati v svoji specifičnosti, zaradi katere ga je mogoče razlikovati od drugih pojavov. Odkrivati specifič-
nost pojavov, ki prispevajo k genezi prava, še ne pomeni odkriti tudi specifič-
nosti prava samega. Če je pravo kristalizacija dejstev, vrednot in nemara še česa, je vendarle treba iskati njegovo bistvo, ne v specifičnosti teh dejstev in vrednot, temveč v tisti strukturi, ki omogoča to specifično kristalizacijo, torej
v pravni normi in njenih značilnih lastnostih. Njena genetična povezanost, v zadnji instanci celo njena odvisnost od določenega pojava še ne pomeni, da ji
ni mogoče priznati njene specifičnosti in avtonomnosti. Če ju spregledamo, potem smo spregledali pojav v celoti, utopili smo ga v drugih pojavih in se
tako odrekli predmetu našega preučevanja.

Iskanje specifičnosti prava in njegove avtonomnosti se je gibalo skozi ves razvoj pravne misli po poti, ki jo omejuje dualizem dejstev in vrednot. Davek

tej omejitvi in ujetosti je plačala tudi marksistična teorija prava, ko je razreševala bistvo prava v shemi baza—vrhnja stavba. Če so pravo pojmovali kot del baze, tedaj je izgubilo svojo specifičnost, z morebitnimi pravnimi elementi v vrhnji stavbi je izgubilo organsko in dialektično povezanost. Pravo je bilo tedaj dejstvo, ločeno od vrednosti. Če pa je pravo našlo svoje mesto le v vrhnji stavbi, je kot vrednota pogosto obviselo v zraku, zmanjkalo mu je realnih tal, njegova specifičnost se je bodisi razblinila v vrhnji stavbi ali pa utemeljevala zgolj v razmerju do drugih delov vrhnje stavbe. Samo zatrjevanje o materialni determiniranosti prava v zadnji instanci ter o siceršnji njegovi relativni samostojnosti ne more odpraviti stare zagate. Shema baza — vrhnja stavba je mogoče s pridom uporabiti kot metodološko pot za odkrivanje bistva prava, njegove specifičnosti in relativne samostojnosti samo tedaj, če vidimo v njej posledico spoznanja, da dejstev in vrednot ni mogoče mehanično ločevati, da so celota, ki tvori človeško prakso, v kateri se misel dviga iz dejstev (od tod v zadnji instanci primarnost dejstev) ter se vanjo ustvarjalno vrača. Specifičnost posameznih delov človeške prakse je mogoče spoznati samo tako, da odkrivamo svojsko strukturiranost vsakega družbenega pojava. Relativna samostojnost je imanentna biti vsakega družbenega pojava, kajti vsak pojav ima svoje posebnosti, zaradi katerih se dovolj jasno opredeljuje in izloča iz množice drugih pojavov. Zaradi tega ga kljub povezanosti in soodvisnosti ni mogoče nikoli v celoti absorbirati v drug pojav.⁵⁰

Pri tem sta za pravo pomembna in odločujoča zlasti dva problema. Prvi je v tem, da je treba dokazati, da dejstva kot del družbene baze ne morem pravno zajeti drugače, kot da jih integriramo v specifično pravno strukturo; drugi pa v tem, da te specifične pravne strukture ne moremo dojeti kot nekaj, kar se vsiljuje dejstvom, kar je nastalo ne glede na dejstva, temveč kot strukturo, ki jo terjajo dejstva, pri čemer pa te strukture, prav zaradi njene specifičnosti, ni mogoče skrčiti na odsev dejstev. Ne moremo govoriti o pravno urejenih dejstvih (razmerjih), če jih ne zajame struktura prava. Dejstva je sicer res mogoče razdeliti v taka, ki objektivno ne terjajo (ali ne prenesejo) pravnega urejanja, in taka, ki ga terjajo, toda v pravno urejena dejstva se slednja spremene šele tedaj, ko jih zajame kategorija prava. Potreba in nujnost takega urejanja, imanentna sicer dejstvom, se izoblikuje v človekovi misli (kot delu prakse!). Ta misel, tokrat v obliki specifične družbene norme, se vrača k dejstvom ter jih osmišlja in usmerja človekovo ravnanje k postavljenim ciljem, kot jih anticipira človekova ustvarjalnost. Človekovo pravno osmišljanje dejstev izhaja iz same strukture dejstev, toda tako, kot jih dojema človek kot ustvarjalno bitje.

Dejstva terjajo pravno osmišljanje, toda zaradi tega pravni normi, kot sredstvu tega osmišljanja, ni mogoče odrekat specifičnosti in relativne samostojnosti, ni je mogoče skrčiti samo na pasivni odsev dejstev in jo tako zanemariti ter utopiti v dejstvih. Tako vtapljanje bi pomenilo pristajanje na popoln determinizem, ki v celoti spregleda človekovo ustvarjalno soočenje z objektivnim svetom.

Norma ne nastaja le kot neposredna projekcija nujnosti dejstev v človekovi zavesti, temveč kot rezultat človeškega, se pravi ustvarjalnega, s cilji pre-

⁵⁰ S. Vračar: *Socijalna sadržina ... op. cit.*, str. 155.

pojenega spoprijemanja z dejstvi. Norma, ki je nastala kot posledica izziva dejstev v človekovi miselni projekciji lastnega sveta in razvoja, je nujno drugače, bistveno drugače strukturirana kot dejstva, zato zmore dodati, ko se vrača k dejstvom, le-tem nekaj novega, česar dejstva, preden so izzvala normo in se z njo srečala, niso imela in tudi imeti niso mogla. Če ne bi bilo tako, tedaj ne bi prihajalo do preseganja naravnosti, človekova ustvarjalnost bi bila samo želja, ne pa vsak dan preverljiva resničnost.

Za razumevanje posameznega pojava je brez dvoma treba upoštevati povezanost tega pojava z drugimi, raziskati je treba njihovo soodvisnost, dokazati primarnost enega in sekundarnost drugega, toda vse to v nobenem primeru ne sme pomeniti spregledanja specifičnosti pojava, ki ga raziskujemo. Dejstvo, da nek pojav pri svojem nastajanju najde vzpodbudo v drugem pojavu, da mora iskati potrditev svoje smiselnosti le v soočenju z njim, vse to opozarja na njegovo mesto in vlogo v strukturi družbe, na nujnost celovitega preučevanja tega pojava, toda nikdar ne sme pomeniti utopitve enega pojava v drugem. Če je pravna norma specifična tvorba, ki jo sicer terjajo dejstva in ki nastaja prav kot spoznanje potrebe po človekovem posebnem poseganju v dejstva ter se zato verificira šele s soočanjem z dejstvi, je zaradi tega še ni mogoče poistovetiti z dejstvi. Spoznanje, da norme ni mogoče razumeti brez dejstev, da normativnega ni mogoče ostro ločiti od dejanskega, je bistvenega pomena za metodološko izhodišče, ki pa ne sme pripeljati do končnega spoznanja, da je bistvo prava v dejstvih. Tudi pravno osmišljena dejstva res ostajajo še naprej dejstva, toda drugačna kot so bila pred tem osmišljanjem, zato jih je mogoče uspešno razlikovati od drugih dejstev, toda to razlikovanje je omogočila norma s svojo specifično zgradbo, primerno za tako osmišljanje. To, kar se je novo, specifično dodalo dejstvom ter jih tako usmerilo na pot družbeno načrtovanega razvoja, je nedvomno norma, ki je ni mogoče poistoveti z dejstvi. Genetična in funkcionalna povezanost norm z dejstvi opozarja na nesmiselnost ontološkega dualizma, na nasilnost ločevanja materialnega in idealnega, toda opozarja hkrati tudi na nevzdržnost skrčenja resničnosti samo na materialnost. Tudi misel je resnična, izzvana z dejstvi in v svoji ustvarjalnosti z njimi soočena, toda specifično človeška, se pravi taka, da zmore »poločevčiti«
dejstva, res da samo tedaj, če je prava misel, ne pa samo »izmislek«.

Specifičnost prava je torej v njegovi normativnosti in kategorialni strukturi. Normativnosti pa je treba dati zgodovinski smisel, kajti idealnost prava je funkcija zgodovinskega tipa družbenoekonomskih odnosov in ne neizbežna projekcija sveta vrednot. Pri pravu je treba upoštevati zgodovinskost in funkcionalnost njegovih kategorij. Toda pri tem ne smemo izgubiti njegove idealne specifičnosti, pri čemer pa ni mogoče mimo spoznanja, da je ta idealnost zgodovinska, saj se preizkuša in verificira ob objektivnih družbeno-ekonomskih razmerjih.⁵¹

⁵¹ Prim. U. Cerroni: *Diritto e rapporto economico*, Rivista internazionale di filosofia del diritto 1962, str. 241 in sl.

Nekaj predlogov glede na možno poglobitev naše publicistike

BRANKO RUDOLF

Na splošno se ne moremo pohvaliti z idejno višino našega najbolj razširjenega dnevnega tiska. Iz njega državljan lahko izve nekaj o dogodkih doma in po svetu, tudi nekaj v kulturnih dogodkih, vendar vse posredno, v obliki poročil, tudi — nedvomno — deklarativnih izjav odgovornih oseb. Zelo malo je tega, kar bi državljanu omogočilo izoblikovanje lastnega mnenja, kaj šele pomagalo poglobiti lastno osebnost, po se pravi, nečesa, kar bi nujno pričakovali od državljana deklarativno socialistične države. Tudi v uglednih listih, recimo v »DELU«, je izredno mnogo prostora prihranjenega za opis hudodelstev in nesreč, ne glede na navzočnost nekaterih popolnoma plehkkih in nepotrebnih poročil o zasebnem življenju filmskih zvezd in podobnega. Naša publicistika je v mnogih primerih očitno ubrala »potrošniško« smer v prizadevanju, da bi ugajala določenemu krogu nedvomno površnih bralcev.

In vendar se je izkazalo, da tako potrošništvo — precej posneto po zgledih iz ZDA — bralcev ne zadovoljuje. Pri »Komunistu« se je to že izkazalo in se je začel orientirati v večjem obsegu na vrednotenje naše revolucionarne preteklosti. Izredno nizko raven kaže revija »Mladina«, katere urejanje se očitno ravna po zelo površnih kriterijih zabave. Nekaj več ambicije kaže Cíciban, posebej Pionir, in precej tega Proteus. »Literatura«, ki jo prodajajo v trafikah in kioskih, je po večini najnižje »potrošniške« vrste. Ravno mladina v letih največje občutljivosti za duševne vrednote, posebej tudi za socialno življenje, za poglobljeno orientacijo lastne poti in lastnih prizadevanj, si mora z muko najti pot sama — na splošno si ne more pomagati s tistim, kar srečuje v dnevnem tisku (da o vprašljivosti revialnega tiska molčimo. To je poglavje zase). Tudi odrasel človek bi si pogostokrat želel tehtnejših obravnav, vendar jih ne srečuje v tisku. Človek se lahko sprašuje, ali tako stanje ni posledica prevelike »liberalizacije« v publicistiki, take »sprostitve«, ki je potem »v široki demokraciji« (navideznosti) pustila izredne možnosti plehkim, nedvomno reakcionarnim tokovom misli ali oblikovanja, ali takim, ki so že očitno spremenile v razkroj, v grobo, popolnoma brezplodno prerekanje, ali — očitno še huje — v »potrošništvo« zelo vprašljive vrednosti, samo po sebi pa zelo drago (v obliki slabih filmov). Zdi se očitno dejstvo, da se je — ravno glede skrbi za izoblikovanje zavesti naša praksa zelo hudo — in nezdravo oddaljila od teorije, posebej od tiste, ki jo je želel v praksi uresničiti Lenin. Čeprav je ta klasik marksizma zapusti zelo mnogo del in je ta dela lepo urejena najti v mnogih knjižnicah na policah, je očitno, da pri nas ni v posebni časti tisto, kar je izjavljal ravno v zvezi s kultiviranjem zavesti. In vendar glede njegovih pogledov ni mogoče dvomiti, tudi ne že ob sami knjigi »Lenin: O kulturi in umetnosti«, ki jo je izdala CZ leta 1950. Leta 1919 je Lenin npr. izjavljal, da je treba proletarsko revolucijo združiti v buržoazno kulturo, z buržoazno tehniko in znanostjo, ki »sta bili doslej last maloštevilnih«. (Str. 16. omenjene knjige). Lenin je na določnem vrhu oblasti (ki jo je pojmoval demokratično) očitno sledil

Marxu, ki je — kar je obdelano v različnih knjigah — zelo skrbno preštudiral in pretehtal teorije različnih mislecev pred njim, potem pa njihova gledanja dopolnil in izpopolnil z novimi stališči, v katerih je namesto sorazmerij med stvarmi (ekonomije ali drugih stvarnih dejavnikov) dosledno iskal sorazmerja med ljudmi (prav gotovo med konkretnimi, razredno določenimi ljudmi, pri katerih je posebno stališče glede na produkcijska sredstva prav gotovo pomenilo tudi določno razvito stopnjo zavesti).

Ni torej posebno težko razumeti, kakšna je vsebina pojma, ki ga je Lenin označil z besedo »kultura«. Po eni strani gre tu nedvomno za obvladovanje vsega tistega, kar je dosegla buržoazija (recimo tudi za kulturo v pomenu agro- ali hortikulture) praktično in tehnično, po drugi strani za celoto spoznanj, ki si jih je buržoazija pridobila v boju in v kritičnem procesu prevrednotenja starejših in delno kar že definitivnih pridobitev (recimo: ni našla nobene potrebe, da bi spreminjala obliko violine, osnovno obliko jadrnice itd.). Lenin je jasno postavil nalogo, da je treba zdaj vse bogastvo, »ki ga je nako-pičilo človeštvo v prejšnjih družbenih formacijah« (kar je razbrati iz njegovega govora Zvezi mladine leta 1920), sprejeti in predelati v smislu vsega, kar je Marx kratko že formuliral v zapiskih leta 1844, v spoznanju »prek človeka in za človeka« za izoblikovanje »človeškega človeka« itd.

Ne Marx in ne Engels (recimo zelo jasno v spisu »Razvoj socializma od utopije do znanosti«) nikoli nista podcenjevala velikanske pomembnosti zavesti v produkcijskem procesu, kaj šele Lenin, ki je večkrat poudarjal, »da vse je mogoče obdržati« samo, »ako prevzamemo« vse izkušnje »kulturnega, tehničnega, progresivnega kapitala« (prej omenjeni izbor CZ 1950. Str. 21). Prav tako je Lenin izjavljal, da je treba tehniko in znanost »spraviti v promet za širše kroge« (prej omenjena knjiga CZ, 1950, stran 17.). Drugih, dragocenih napotkov si vsakdo lahko poišče v knjigi »O kulturi in umetnosti« in jih dopolni po mili volji iz Leninovih zbranih del.

Lenin je bil torej za popularizacijo. Ne samo to, pogostokrat je poudarjal, da sodi taka popularizacija, po njegovem, »ne guljenje«, pač pa poznavanje osnovnih problemov in občutek zanje k najbolj pomembnim nalogam proletariata, ki je prevzel oblast. Ali je danes treba posebej poudarjati, da ni mislil na noben »elitizem«, temveč na ljudsko razsvetljevanje, na tako, ob katerem bi učitelj bil prav tako pripravljen učiti se od svojih učencev, kakor odpirati jim poti v boljše, globlje znanje? Sam Lenin in seveda njegova družica Krup-ska sta se takega — ljudskega — načina poučevanja navzela med delavci.

Zgodovinska usoda takih smernic je v Leninovih časih (in tudi še nekaj pozneje) rodila imenitne sadove, glede popularne znanosti dela takih avtorjev, kakršen je bil Iljin, ali posebej še Fersman (katerega knjiga je navdihnila našega patra Žurgo, nedvomno izvrstnega izvedenca, ki pa je — zelo skrbno odstranil iz originala vse, kar je »dišalo« po socializmu). Glede sovjetskega filma je stvar znana. Velikanskim storitvam svetovno pomembne ustvarjalnosti v »Potu v življenje«, v »Križarki Patjomkin«, v »Puškinovi mladosti«, v »Burji nad Azijo« je sledil »Ivan Grozni«, z njim pa že povečevanje samoderštva v imenu diktatorično obvladane Rusije, s tem pa tudi osnovno usihanje sovjetske ustvarjalnosti v filmu. Danes vemo, koliko je SZ stal kult osebnosti, tudi vemo, zakaj se je tak kult osebnosti tolikim prebivalcem zdel mnogo bolj »naraven«, »pripraven«, razumljiv in sprejemljiv, kakor v osnovi demokratična Leninova smer, namreč zaradi izredne podobnosti Stalinove diktature s tistim,

kar je bilo v Rusiji dolga stoletja v navadi, diktaturo z nekakšnim »svetniškim sijem« nezmotljivosti, ki jo je sam — popolnoma po krivici — imenoval »dialektika«. Tak način zamisli, prav gotovo specifično ruski, nikakor pa ne marksistični, je na svetu stvari socializma povzročil velikansko škodo.

Stalin je bil izredno inteligenten in energičen, hkrati pa prav malo izobražen človek. Nobenega evropskega jezika ni znal, razen ruščine. Za znanost ni imel najmanjšega smisla. Zdelo se mu je naravno, da so na znanstvenih kongresih sklepali z večino glasov, tako kakor da bi šlo za politična zborovanja. Nasprotno temu so se Marx, Engels, Lenin zmeraj sklicevali na znanost, se ukvarjali z znanostjo in filozofijo, spoštovali vsako znanstveno preverjeno izkušnjo, bili prepričani, da bo stvar socializma napredovala skupaj z izobrazbo proletariata, katerega znanstvene ambicije bodo boljše, globlje, kakor tiste razredno omejene buržoazne družbe. Marx, Engels, Lenin so imeli polno razumevanje za dejstvo, da sta se v preteklosti razvijala paralelno vzpon znanstvenih rajskovanj, kakor tudi revolucionarna samozavest naprednega meščanstva pred francosko revolucijo. Ne glede na to, da je pojem razuma (»ratio«) mnogokrat vodil v idealistično gledanje, je odigral določno revolucionarno vlogo. Razum je bil — teoretično — lasten vsakemu človeku, torej so bili vsi ljudje enaki, imeli so iste pravice do upravljanja z državo. Vsakdo, ki je kršil taka (prav gotovo idealistično zamišljena) »naravna« prava, je bil tiran, vreden, da se ga odstrani. Navadno, z domnevo neobteženo opazovanje narave pa je dokazovalo tako osnovno enakost ljudi. Tako je Leeuwenhoek, navaden vratar, že v 17. stoletju postal član londonske »Royal Society«.

Med marksizmom in znanostjo — tj. prečiščeno izkušnjo, sistematizirano v obdelanih celotah — obstoji nujno določna intimna povezava. Znanost zelo različnih panog, naravoslovnih, zgodovinskih, družbeno-psiholoških je prvi pogoj, nujna okoliščina za razumevanje marksizma. Znanstveno dobro izobraženemu človeku je treba prav malo vzpodbude, ako hoče razumeti osnovne postavke marksizma. Nasprotno bo nepopolno izobražen človek kaj lahko Marxa razumel napačno — in to po marljivem študiju.

Na videz takim splepanjem ugovarjajo določna dejstva. Namreč: površen ugovor bi lahko bil ta, da je v ZR Nemčiji in v ZDA znanost zelo v čisljih, marksizem pa ne. Vendar je resnica močno drugačna. V ZDA, v Zahodni Nemčiji, Franciji, na Holandskem itd. si je marksizem pridobil zelo močne pozicije. Na nekaterih univerzah v zahodni Nemčiji predavatelj, ki ni marksist (vsaj po izobrazbi) sploh ni »mogoč«. V ZDA nastajajo zmeraj spet teorije, ki marksizmu nikakor niso nasprotne, temveč ga pojasnjujejo, podpirajo, razčlenjujejo, specifikirajo. Mednarodna organizacija umetnostnih kritikov AICA, popolnoma nemarksistična organizacija s sedežem na Zahodu, je določne pomembne postavke historičnega materializma prevzela kot nekaj samo po sebi umevnega, posebej: intimno povezavo umetnika s socialnim okoljem.

Določni zahodni krogi se na vse načine trudijo, da bi tak sugestivni vpliv marksizma oslabele ali sploh onemogočile. Zelo vztrajno poudarjajo določne nepopolnosti in že celo »nedoločljivosti« v raziskovanjih atomov in njihovih sestavnih delcev. To je očiten falzifikat, ki ga je v bistvu ovrgel že Lenin v knjigi »Materializem in empiriokriticizem«. Na podlagi tipajočih spoznanj namreč sugerirajo podobo sveta, ki se ne ravna po vzročnih vezah in je »muhasta nepreračunljiv«. Vse to nikakor ne drži, temveč samo: naše spoznanje vzročnih okoliščin, sestavljenih iz več vzročnosti, napreduje, se izpopolnjuje,

nikjer pa ne zavrača velike »logike« v red postavljenih dejstev raznih panog znanosti. V mnogih primerih taka resnična reakcija razglaša »temne« in v resnici plehke domneve raznih modnih filozofov (tak je npr. Heidegger) kot izredne modrosti. (Ta struja je pri nas razširjena). Pogostokrat se poslužuje navadnih falzifikatov v podatkih. Trdijo, da je bil Pasteur »veren« človek, čeprav velik učenjak, prav tako še mnogo med njimi, tudi Einstein.

Prav gotovo, da vsaka znanost ne vodi k naprednemu mišljenju. Lahko se zgodi, da je kakšen zelo sposoben učenjak materialist in dialektik na svojem področju, da pa o drugem ne ve prav ničesar in tudi noče ničesar vedeti. Stvar pa se takoj spremeni, ako raziskuje nastanek osnov svoje znanosti. Pri nastanku in preverjanju v zgodovini zapisanih hipotez in teorij se zmeraj in v vsakem primeru izkaže, da pomeni vsako odkrivanje kakršnih koli dejstev zelo zanimiv dialektičen proces prodiranje v *resničnost*, v razumevanje stvarnosti. Lahko postavimo naslednje načelo: če na silo *ne* izoliramo kakršnekoli znanosti od njene lastne zgodovine — zgodovine njenih odkritij — dobimo nujno dialektično podobo spoznanja, ki zadeva napredek v rasti človeške zavesti. Nujno si moramo pridobiti razumevanje za učenjaka-odkrivalca, prek njega in onstran njegovih odkritij pa *moramo* tudi nujno pogledati v družbo, v kateri so odkritja nastala. Torej dobimo razumevanje za sorazmerje človek — narava. Ker pa odkritja ne nastajajo izolirano od posameznikov, temveč se izkaže, da so v duševnosti odkrivalcev znanstvenih resnic sodelovali družbeni dejavniki, ob vsaj malo poglobljenem obravnavanju znanstvenih vprašanj tudi »zadenemo« ob družbena vprašanja (čeprav ne *zmeraj* tako jasna in očitna kakor v primerih zasledovanj Galilea Galileija ali besnega odpora proti Darwinovem razvojnem *nauku*). V tem pomenu je Lenin zapisal, da je treba preizkusiti dialektiko prek zgodovine znanosti (v Filozofskih zvezkih).

Mogoče je trditi: kultura, ki se ukvarja z naravoslovnimi predmeti in zgodovino, nujno poveča sprejemljivost za napredne tokove družbenega mišljenja.

Da je temu tako, dokazuje med drugim tudi »usoda« nekoč močne naravoslovne publicistične družbe »Franckh'sche Verlagshandlung. Stuttgart, ki se je imenovala »Kosmos-Verlag«. Po večkratnem naporu nekaterih manjših, vendar v glavnem prav kvalitetnih založb poljudnoznanstvenih knjig (Quelle & Meyer, Leipzig; Theodor Thomas, Leipzig itd.) je »Kosmos« z velikim aparatom prevzel vlogo popularizatorja, izdajal svojo revijo (»Handweiser«), redno izdajal svoje posebne naravoslovne publikacije, tudi izredne in drage, posredoval »poskusne kasete« za šole, za kemijo in fiziko, biologijo. Začel je razpečavati »svoje« (kvalitetno zelo dobre) mikroskope in daljnoglede. »Kosmos« ni je dobil zelo mnogo tujih naročnikov, ni bil razširjen samo po Nemčiji, Avstriji in Švici, temveč je imel npr. precej naročnikov tudi pri nas, v bivši Jugoslaviji, na Holandskem itd. V reviji ni bil ozek. Priobčeval je zanimive sestavke iz etnografije, tudi arheologije (npr. o rekonstrukcijah tistega, kar so imenovali Babilonski stolp). »Kosmos« nikakor ni bil marksističen. Nekateri avtorji (R. Francé) so branili izrazito idealistične poglede. Vendar o njegovi človečanski usmerjenosti ni bilo mogoče dvomiti. Ker je bil usmerjen znanstveno, seveda tudi ni imel prav nobenega smisla za rasizem. Bil je meščansko-napreden.

Ravno o tej — relativni, vendar po svoje solidni — naprednosti ni mogoče dvomiti. Ko so nacisti prišli na oblast, so poskušali »Kosmos« prevzeti po svoje. Revija se je »izpraznila«. Nekaj časa so napolnjevali revijo z lepimi

fotografijami, potem so verjetno opazili, da se vsa smer z njihovim celotnim pogledom na svet nikakor ne strinja. Redkokdo med uglednejšimi sodelavci je prešel na njihovo stran (taka izjema je bil dr. Gerhard Venzmer). Uredništvo so popolnoma razbili, »Kosmos« se do današnjih dni ni opomogel od te katastrofe. Vse to je razumljivo. »Štab sodelavcev« je rasel in se konsolidiral dolga desetletja. Lahko si pa mislimo, da bi bil »Kosmos« v tisti prvotni obliki, usmerjen samozavestno in demokratično — žal — trn v peti tudi Stalinu! Očitno pa je, da bi bil simpatičen Leninu.

SKLEPI

Zdi se vsaj skrajno verjetno, da so ravno izkušnje nemškega »Kosmos« Verlaga posebno zanimive in vzpodbudne, celo bolj kakor izkušnje drugih popularnih nemških izdaj (»Aus Natur und Geisteswelt«, »Sammlung Götschen« »Ullstein« idr.), tudi bolj kakor francoskih popularnih izdaj (Collection Armand Colin, »Que sais-je« — Presses universitaires de France itd.) in že celo angleških, ameriških in italijanskih izdaj, katerih teksti sodijo med najbolj kvalitetne poljudno znanstvene, ki si jih je bilo mogoče misliti. Zakaj? »Kosmos« je bil izredno mnogovrsten. Kakor že rečeno, se ni omejil na naravoslovje, fiziko-kemijo in biologijo raznih zvrsti, temveč je prinašal članke iz etnografije ki jih je »naravno« povezoval z naravoslovjem, obravnaval je običaje davnih ljudstev, tudi izdajal knjige iz psihologije in o ravnanju živali (avtorjev, ki so neposredni predniki današnje »Verhaltensforschung«). Zdi se več kakor verjetno, da je ravno ta mnogostranost zelo pripomogla k razširitvi revije, knjig, v redni publikaciji in posebnih izdaj, pa tudi raznih učnih pripomočkov, med njimi daljnogledov in mikroskopov. Dalje: vse te publikacije so bile zelo lepo opremljene, s številnimi barvastimi slikami. Naravoslovna smer je očitno povzročila tisto meščansko-napredno orientacijo, ki je neznosno vzdrazila nacisti. Hkrati te publikacije niso bile preveč zahtevne. Na splošno niso terjale popolne srednješolske izobrazbe. (Bile so manj zahtevne od našega »Proteusa«). Vse, kar so tiskali, pa je bilo solidno, dobro preverjeno. Raven je bila vendarle taka, da bi si jo lahko danes v publicistiki samo želeli. O vseh mogočih »senzacijah« (ki jih tudi takrat ni manjkalo) so poročali zadržano in kritično. Kakšen Däniken zanje ne bi bil mogoč (medtem, ko so se nekateri naši časopisi o njem razpisali).

Za zdaj smo govorili pretežno o naravoslovju. Propaganda za — zanimivo in dobro, slikovito predočeno — naravoslovje bi že sama po sebi tudi lahko pomenila mnogo. Navajam izjavo F. Engelsa:

»Moderni materializem povzema ... novejše uspehe naravoslovja, po katerih ima narava prav tako svojo zgodovino v času ...«

(Navedba: K. M.-F. E.: Izbrana dela II, CZ, 1951. Str. 164.)

»Moderni materializem« je prav gotovo tudi filozofsko zahteven. Spoznavanje narave nujno dopolnjuje s *procesom* tega spoznavanja, z načinom, kako je »človek« kot generično bitje napredoval od nejasnih do jasnih predstav, od poznavanja izoliranih dejstev do sistematizacije v znanosti. Vse to sodi v dialektični materializem, ki teoretično nobenemu meščanu ni bil dostopen. Naše »osnovne« prednosti pred »štabom«, ki je urejal in razširjal »Kosmos« (in se pri tem celo vzdrževal), so izredno velike, ne glede na žalostno dejstvo, da ga še dolgo nismo dosegli po kakovosti in učinkovitosti.

Se nekaj je treba omeniti. Naravoslovje je za mnoge mlade in starejše ljudi izredno privlačno. Samo ukvarjanje z napravami, kakršni so daljnogledi in mikroskopi, posredujejo neposreden stik opazovalca z naravo. Tak človek se potem ne vda več tako lahko pesimističnim (in pogostokrat popolnoma nesolidnim) razmišljanjem o »nedoločnosti« našega znanja, o »mejah spoznanja« prej, kakor se je začel zavedati o nasprotnem, namreč o velikanskem, med seboj povezanem bogastvu med seboj povezanga znanja, ki so ga sistematično zbrale moderne znanosti.

In še nekaj bi bilo treba reči: mnogi ljudje si želijo sugestivnih podob. Onstran vsake sentimentalnosti predstavljajo take podobe Sonce, Mesec, zvezde, planeti, kristali, rastline itd. (Omenjeni »Kosmos« je uvedel kot ozaljšek svojim rednim knjigam zelo povečano podobo zelenih listov z režami). Psihološko je vse prej kakor nepomembno ugotavljanje, propagiranje, širjenje takih predstav, ki predstavljajo poezijo materializma, poezijo sveta. (Tudi Bernard Shaw nekje nekaj izjavlja o »poeziji in čistosti materializma«). Lahko se sprašujemo: ali ne privlačuje danes in pri nas prav mnogo katolikov ravno poezija legend, medtem ko se določnim partijcem zdi vsaka poezija odveč in se očitno ne zavedajo, da gre pri takem odklanjanju za slab, komercialni amerikanizem, nikakor pa ne za nekaj, kar bi bilo lastno razgledanemu materializmu. (V tej zvezi se lahko sprašujemo, ali ni poezija revolucije zelo krepko pomagala našemu vztrajanju?)

Za nas naravoslovje vsekakor nikoli ne bi smelo pomeniti samo razlaganje objektivnih dejstev, tudi če so tako zanimivi kakor nauk o razvoju živih bitij, fiziologija v zvezi s psihologijo, ali kaj podobnega. Zdi se, da bi v vsaki razlagi morali dodati nekaj napotkov za širše, »človečansko« gledanje na znanost. Boj za spoznanje je pri ljudeh od nekdaj potekal dramatično, pogostokrat tragično. Ne gre samo za znane (in še pri nas mnogo premalo znane) primere Giordana Bruna, ki je končal na grmadi, Galilea Galileija, ki so ga odločno preganjali itd., temveč za številne primere, ko velikanski naperi ustvarjalcu niso prinesli nič posebno prijetnega, pač pa huda razočaranja. Recimo: še Pasteurjevo življenje ni potekalo brez tragike, že celo ne tiste gospe Curie. Okrog Einsteina so »udarjali valovi mržnje«. Tega je mnogo.

Lahko bi rekli: ako bi se resno lotili — nedvomno nujnega — populariziranja znanosti, bi lahko začeli s prav gotovo hvaležnim oblikovanjem življenjepisov. Ti so zmeraj zanimivi. Tudi je pri življenjepisih zmeraj nekje razvidno družbeno ozadje. (Npr.: prav gotovo je razvidno družbeno ozadje tudi pri odkritih, recimo, ob načinu, kako je v 18. stoletju najprej Stahl »postavil« hipotezo flogistona, kako sta po svoje odkrivala kisik Priestley in Scheele in kako je končno dognal problem gorenja Lavoisier). Biografije različnih tvorcev, znanstvenikov ali pa tehnikov, prav gotovo zmeraj odkrivajo določne lastnosti narave, torej povečavajo možno razvidnost dialektičnega materializma, pa tudi določne lastnosti družbe, torej povečavajo razvidnost historičnega materializma. V dobrem kontekstu znanstvena dejstva ne predstavljajo samo objektivno pomembnih podob iz narave, temveč tudi moč človeškega spoznavanja, nakopičeno izkušnjo raziskovalcev, ki je sploh dovolila prodore do spoznanj nekaterih osnovnih resnic našega življenja. Že podoba vsake alge bi bila vzpodbudna, mogoče posebej take alge, kakršne so zvezdam podobne desmidiaceae. Podoba take alge bi lahko dala na znanje njeno izredno veliko po-

membnost v pridobivanju kisika. Seveda — posamezna alga ne pomeni nič, v tistih silnih množicah, v katerih so te rastlinice razširjene po svetu, so kratkomalo nujna osnovna sestavina za življenje na Zemlji. Tega se lahko danes še posebej zavedamo — v času »velikopoteznega« in izredno nevarnega onesnaženja okolja. Za publicistiko je v takih preprostih podobah narave skrita globoka simbolika. V bistvu so mnogo bolj pomembne kakor podobe lepotic (katerih simbolika je danes zbanalizirana). In če bi se komu zdel tak »kult« narave odveč, se mu ne bi mogel zdeti »kult« naravoslovcev, bodisi da so se ukvarjali z vesoljnimi telesi, kakor Aristarh, Kopernik, Kepler, Galilei itd bodisi s svetom izredno majhnih organizmov, kakor Leeuwenhoek, Spallanzani ali Pasteur bodisi, »atomistov« od Leukippa in Demokrita do takih, kakor Bošković ali Laue in Planck.

Razumevanje za delo naravoslovcev, za katero so imeli polno razumevanje Marx, Engels, Lenin, bi pomenilo tudi *politično* prednost, saj bi stalno večalo znanje in poznavanje narave, v kateri se »dogaja vse dialektično«, zato pa tudi znanje in poznavanje človeške družbe, osnovnih postavk historičnega materializma.

Nekaj podobnega velja za »svet tehnike«. Mogoče bi lahko kdo ugovarjal, da se tehnika pri nas »še preveč propagira«. Ako človek sodi po številnih revijah, ki jih izdajajo npr. ljubitelji motornih vozil, to nedvomno drži. Vendar to z marksističnega stališča nikakor ni posebno vzpodbudno. Pri tem gre namreč le za »prakticizem«, v mnogih primerih celo za podpiranja določnega snobizma, ki zavedno ali nezavedno človeške probleme utaplja v »imenitnosti« nečesa navidez »modernega«. Tehnika — tako pomembna kakršna je — pomeni tudi nujno sredstvo spoznavanja sveta, dragocen delež najbolj osnovnega človeškega spoznanja. Moderne — tako zelo komplicirane tehnike ni mogoče razumeti, ako je človek ne gleda s stališča večtisočletnega človeškega boja za obstanek na tej Zemlji. (O tem je mogoče sestaviti številne teze ravno iz Marxovih spisov.) Do razumevanja celotnega procesa tehnike je mogoče — »logično marksistično« priti samo prek antropologije in etnografije, prek — zelo zanimivega in vzpodbudnega — znanja o načinu, kako je človek v davni začetel obdelovati orodja in koliko se je takega primitivnega obdelovanja ohranilo skozi tisočletja, kako si je pridobil tehniko pripravljanja ognja itd.

V ostalem: čeprav je v številnih na Zahodu nastalih kulturno-zgodovinskih delih zelo opaziti vpliv »učjenja« historičnega materializma skupaj z »bazo« in »nadstavbo«, ter številnih, iz podobnega gledanja nastalih konsekvenc, marksistična zgodovina tehnike *sploh še ni napisana*. Pa bi bila lahko tudi — izredno potrebna dopolnitev splošne zgodovine, saj vemo, kako je boj za vire energije imel v preteklosti izredno velik pomen — in ga ima še danes.

Iz zgodovine navajam samo en primer. Zakaj se je lahko zgodilo, da je po številu prebivalcev neznamenita Švedska lahko postala pred tristo leti taka velesila? Vzroke je iskati v njenih tehničnih možnostih. Švedska ima precej dobre železne rude in velikanske gozdove, katerih les je takrat bil potreben za predelovanje slovečega švedskega železa in jekla. Ko so odkrili, da je za predelavo železne rude mogoče uporabiti premog, je Švedska izgubila precej monopola. Zanimivo pa je, da je tehnična tradicija »držala« dokaj dolgo in bila pomembna. Nekaj švedskih inženirjev je sodelovalo v tehničnih oblikah orožja v ameriški secesijski vojni, tako Dahlgren, Ericsson.

Zgodovino tehnike bi bilo treba — marksistično — v večjem obsegu kakor do danes, popularizirati v zvezi s politično zgodovino. Tako populariziranje bi bilo mogoče napraviti zelo zanimivo. Nadalje: različni tovariši so izrazili nezadovoljstvo z našim načinom »splošnega« pisanja o športu. Telesni kulturi prav res zelo različni, časopisi posvečajo velik obseg. Tudi uspevajo posebni športski listi. Vse to pa ima po večini le malo opravka z izobraževanjem, posebno še s tistim v marksističnem duhu. To, kar je tako nasploh brati v časopisih, so razglabljanja o organizaciji telesno-kulturnih prireditev, poročanje rezultatov tekem in — bodisi bolj zmagoslavna ali bolj razočarana razmišljanja raznih strokovnjakov: zakaj se je tekma končala tako, pa ne drugače, kako bo — verjetno — mogoče v prihodnje kaj popraviti itd. Nič ni napisanega o teoriji telesne kulture, o sorazmerju med mišičnim delom in notranjimi organi, posebej še o medsebojnem delovanju mišic, krvnega obtoka in dihal. Zelo mnogo bi bilo mogoče pisati o različnih vrstah telovadbe, ki usposabljaajo za različne športske vrste, zelo mnogo o teoriji raznih eksotičnih vrst športov, ki so »uvožene« (karate, judo itd.), zelo mnogo o zgodovini športov, o tem, kakšne vrste so bile znane v davnih časih in kakšne so nove. Zelo mnogo bi bilo mogoče pisati o športskih pravilih — pri nas je to navadno opravljeno v negativni obliki, takrat, ko se kdo vede posebno nešportno. Takih možnosti je več, veseli me, da je izrazil soglasje z menoj tov. Leon Štukelj.

Mogoče bi bilo vsaj dopolniti tudi publicistiko, ki obravnava junaške podvige v zvezi z delavskim gibanjem. Pri nas je nedvomno bilo precej napisanega o našem osvobodilnem boju in revoluciji. Vendar ni nujno — in očitno tudi ni najbolj primerno — ob vsem tem pozabiti tudi na številne revolucionarne boje preteklosti. Ako bi naša mladina poznala vso večtisočletno zgodovino socialnih bojov, bi verjetno šele znala prav ceniti naš lastni boj. Izkušnja kaže, da je delu mladine »odmaknjen«, da se vanj ne more prav vmisliti. Torej — recimo, ne bi bilo prav nič narobe, če bi se naša vsakanja publicistika tudi še ukvarjala s poročili o raznih revolucionarnjih zgodovine, od bratov Grakhov in srednjeveških puntarjev prek naših kmečkih bojov do Babeufa, ali do Liebknechta in Roze Luksemburg, ali — v Rusiji — od Radiščeva in dekabristov do Černiševskega in »narodnikov«, katerih pot je bila politično prav gotovo zgrešena, pa so vendar po svoje pripravljali pot veliki oktobrski revoluciji. V določnem času je svet ljudskih komisarjev pod Leninovim predstvom sklenil, da postavi spomenik Zofiji Perovski, požrtvovalni teroristki! Med takimi ljudmi je živel in unrl nasilne smrti Aleksander Uljanov, od katerega je Lenin prevzel ilegalno ime.

PREDLOG

Mogoče bi bilo organizirati najprej spisek dobrih izvedencev, znanstvenikov, ki imajo izrazit smisel za poljudno pisanje. Teh je v Sloveniji več, med njimi ing. Ciril REKAR, dr. Tone POLENEC, dr. Miroslav ZEJ, prof. ADLEŠIČ itd. Med seboj bi jih bilo treba povezati samo toliko, koliko je potrebno za koordinacijo v eventuelne medsebojne — vzpodbude za osvetlitve prek marksističnih teorij, ki pa vendar vse izhajajo same iz znanstvenih domnev. Taka — med seboj mogoče kar na moč rahlo povezana skupina, pa bi bila zelo dobro pripravna za konsultacijo v primerih, ko bi šlo za kvaliteto znanstveno podane građiva, ki je seveda najvažnejša. Pot do marksizma vodi samo prek

znanosti, prek »zakladov znanja«, se pravi zbujenega smisla za presojo, ki ga je Lenin nujno priporočil Zvezi mladine v oktobru leta 1920.

Najbolj preprosta, pa tudi najbolj privlačna metoda bi bila mogoče: življenjepisi znanstvenikov, odkritelcev, umetnikov, filozofov, ki bi se jih lahko spomnili ob določenih datumih. Gotovo bi terjala nujnost, da se reformira najprej »Mladina«, revija, ki je mnogo preveč potrošniška, in pa »KOMUNIST«, ki sicer posebno v zadnjem času hvalevredno prinaša prispevke iz NOB, vendar se doslej ni lotil nujne naloge širše izobrazbe, ki pa je silno potrebna, da se učvrste tiste pozicije, organizacije širše zavesti, za katero si je partija prizadevala že med obema vojnama in je to prizadevanje nedvomno rodilo dobre sadove, kakor jih rodi še danes po vsem svetu.

Vse navedene — možne domneve organizacije širše popularizacije znanosti med delovnim ljudstvom izhajajo direktno iz številnih izjav in ugotovitev Marxa, Engelsa in Lenina — pri čemer je slednji mnogo tega začrtal z veliko jasnostjo in prevedel v prakso — dokler te pristno marksistične smeri ni prekrila Stalinova »linija«. Ta linija je bistveno nemarksistična. Medtem ko antropološka Marxova smer mišljenja zmeraj in z različnih vidikov ugotavlja socialno bitnost človeka, z njo tudi človekovo zavest, ki nastaja in se razvija v bistveni povezanosti s soljudmi, prek človekove ustvarjalnosti, katere predpostavka je široka razgledanost in znanje, postavlja stalinizem na prvo mesto disciplino in pokorščino državnemu »redu« (ki ga predstavlja vlada). S takim poudarjanjem »državno-zavestnega« značaja je Stalin, to je bilo že rečeno, po svoje »uspešno« nadaljeval stoletno izročilo »pravoslavja« in potem carizma. Opazno se je približal pogledom Velikega inkvizitorja Dostojevskega. V takein stališču je gotovo opaziti silno veliko nezaupanje do ljudi nasplošno, do sposobnosti izpopolnjevanja z znanjem, do samih možnosti povečanja državljanske zavesti z izobrazbo. Lenin je — tudi to je bilo že rečeno — v vseh takih vprašanjih zelo odločno in določno izrazil nasprotna stališča — v popolnem soglasju z Marxovimi pogledi na človeka v popolnejši, proletarski družbi, tudi v soglasju z Marxovimi spisi, ki mu še niso bili znani in so jih odkrili šele po letu 1920. (To je mogoče dokazati.)

Najzanesljivejša, solidna pot vodi k marksizmu prek znanosti — z kakršno koli dobro osvetljeno znanostjo s svojevrstnim prepletom v vsaki posamezni disciplini te znanosti utrjenih načinov gledanja na vzročnosti in v koordinaciji različnih znanosti, kakršne so (danes še posebno) nujne pri spoznavanju problematike, zadevajoče moderno antropologijo.

Nedvomno pa stoji, da vsaka znanost, vredna svojega imena (torej ne znanstvena fantazija) bodisi da je naravoslovna, posebej biološka ali fizikalno-kemična, ali se nanaša na Zemljo ali na vesolje bodisi da je zgodovinska, ali zgodovinsko-družbena (saj je vsaka zgodovinska znanost družbena) bodisi psihološka (tudi ta je hkrati biološka in zgodovinsko-družbena) — pomaga pri razumevanju marksistične problematike, da je celo nujna za »desalienacijo«, ne-odtujenost v Marxovem pomenu. Gre samo zato, da mobiliziramo vse izvedence, ki so ali ki bi bili sposobni sodelovati v veliki nalogi ljudske izobrazbe, kakršno je jasno začrtal Lenin.

P. S. Revija »Mladina« se je v zadnjem času nedvomno poglobila, čeprav je zanjo še mnogo želeti. B. R.

O spoznavni vrednosti znanosti

BRANKO RUDOLF

Ljudje, ki se imajo za socialiste ali komuniste, pa hkrati zanikujejo izkušnji pripadajočo, spoznavno vrednost znanosti in tehnike — obojne povezane s filozofijo — se odrekajo socializmu. V osnovi ne razumejo pomen besede materializem, metodičnega, mnogostranskega izhajanja iz stvarnosti pojavov. Gre za spoznavno vrednost izkušnje, ki jo pač najlepše in najbolj popolno predstavlja znanost, medtem ko tehnika predstavlja spopade s svetom, v velikem obsegu na podlagi že zanesljivo spoznane strani te stvarnosti. Prav gotovo, da je naše spoznanje zmeraj enostransko, nepopolno, vendar se je danes razvilo do take dognanosti, da predstavlja mogočno zakladnico tudi za filozofsko spoznanje. Iz te zakladnice ni samo mogoče, temveč je treba črpati. Vsako drugo stališče ni marksistično. To isto stališče je — mimogrede povedano — zastopal tudi dr. Jože Potrč v spisih in predavanjih. Več kakor »čudno« je, da ga pri nas ne uveljavljamo bolj dosledno.

Tudi v gradivu tega simpozija je mogoče zaslediti mnenje, o »neizdelanosti« konceptov znanosti Marxa in Engelsa, ki se zdi — kar je popolnoma res — »odločilnega pomena za marksizem«. (Lenin je kot mislec ignoriran, kar je spet značilno.)

Resnica je drugačna. Marx je »prispel« do znanosti prek kritike Heglove pravne in družbene filozofije. Prek tiste znane, z njegove strani tudi poudarjene »inverzije« iz idejnosti v stvarnost, dialektike, se je v polnem obsegu razvila njegova sposobnost razumevanja za stvarnost in vključevanja stvarnosti na vseh ravneh obravnavanja, bodisi da je šlo za zelo konkretno revščino izkoriščanih ljudi bodisi za sklepe iz gospodarskih teorij bodisi take, ki jih je obravnaval s spoštovanjem ali take, ki jih je odklanjal. Pri tem Marx ni samo razvil svojih lastnih dobro utemeljenih metod, s katerimi se je — kakor vemo — mučil vse življenje, temveč je tudi kazal ljubezen do znanstvenih metod, ki jih je srečal v različnih znanostih, recimo v Darwinovem razvojnem nauku. Pravzaprav bi mislečemu človeku moralo zadostovati Marxovo in Engelsovo poudarjanje dialektike. Vse znanosti so — kakor je izrazito poudaril Engels — polne in prepolne primerov dialektike — do skrajnosti kratko povedano: razvoja v nasprotjih — prav tako pa sam proces našega spoznanja, posebej še, če ta proces obravnavamo kot razredni pojav, rast spoznanja prek razrednih spopadov v zgodovini.

Nepristranskega misleca nikakor ne bi smelo motiti tudi očitno trenutno, prav gotovo ne znanstveno reagiranje na časovne pojave, očitno tudi Marxov in Engelsov preveliki optimizem, ki ju je večkrat zapeljeval v »vero« v bližnje revolucije. Tudi ne trenutne, prav gotovo neupravičene sodbe o celotnih narodih, med katerimi smo tudi mi, bivši Slovani pod žezlom stare Avstrije. Marx je bil temperamenten človek in revolucionar. V osebnih reagiranjih je znal biti nagel in oster. Tudi krivičen. Samo — za take izjave nikoli ni terjal znanstvene zanesljivosti. Če je šlo za to, je bil previden in zelo vesten — pač zelo dober znanstvenik. Ako se človek nekaj let ukvarja s kakršno koli zna-

nostjo- bodisi naravoslovno, zgodovinsko ali psihološko, mora ob proučevanju Marxovih spisov nujno opaziti solidnost, odgovornost in domiselnost Marxovih znanstvenih metod.

Te solidne metode obstajajo v dosledno višji ceni, ki jo Marx pripisuje stvarnosti, kakor pa besedam. Besedam poskuša čim bolj natančno določiti pomen. (Če se je Marx tudi v oceni trenutnega položaja motil, je hitro priznal zmoto. Najboljša dosegljiva resnica mu je bila najbolj zaželena.) Ob vsem tem je ravno popolnoma jasna njegova antropološka koncepcija, ki si jo je zamislil v mlajših letih, pa se ji nikoli na odrekel. O tem priča že zelo jasno zbirka odlomkov, ki jih je Cankarjeva založba izdala l. 1950 pod naslovom M.-E.: O umetnosti in književnosti. Navajam samo stavek: »Razvijanje petero čutov je delo vse doseganje zgodovine sveta.« — Danes vemo, da imamo več kakor petero čutov, to na stvari ne spremeni nič. Marx je videl človeka v razvoju — približno ali pa kar dobesedno v istem času, ko je mladi, svetu še popolnoma neznani Charles Darwin potoval okrog sveta in so se mu odkrivale razne nujnosti mnogoterne opisa enega in istega pojava: razvoja živalskih in rastlinskih vrst. Ze Marxov način opisa »človečene« narave, kako opisuje način, kako je človek postopoma ustvarjal svoje posebno okolje, dokazuje, kako je Marx (prav gotovo, kot dialektik) zmeraj v predstavah videl človeka skupaj z okoljem. Ako kdo — dovolj predrzno — razglaša Marxa (ali pa tudi Lenina) kot »glasnika tehnike«, tj. kot zagovornika brezpogojnega »tehničnega imperializma«, ki mu je merilo trenuten (pa čeprav bleščeč) uspeh, je to nevzdržno, v nasprotju z vso Marxovo osebnostjo. Vse to zadeva tudi Marxovo stališče do znanosti, ki je zanj prečiščena izkušnja; ne več, pa tudi ne manj. Kot taka pa ima tudi že idejni pomen, kot »organsko«, tj. med seboj povezano nabiranje izkušenj. Znanost se sme pravzaprav imenovati samo tako dolgo, dokler skuša ovrednotiti dejstva. V trenutku, ko uporablja ali normativno zlorablja kakšna znanstvena dognanja v pomenu ideologij, zavestno zapušča območje znanosti, pa čeprav je lahko pri samem Marxu — normativen pristop dragocena *vzodbuda*. Vsakdo, kdor se spušča v normativno, v prakso, čeprav na podagi določenih znanstvenih metod — kakor zdravnik ali npr. pedagog, vojskovodja itd., ta pač tvega, se zavedno spušča v območje, ki ga ne more znanstveno obvladati, ker ni pregledno, kakor zdravniku celotni pacientov organizem skupaj z njegovimi psihičnimi dispozicijami ni in ne more biti popolnoma razviden. Zato bi moral vendarle vsakdo pri sebi zmeraj vestno razločevati to, kar lahko v znanosti pomenijo čiste ali pa dvomljive metode. Marx je to dobro razločeval. »Meščanska znanost« je prav konkretno »znanost« že obarvana s primesmi nekaterih ideologov. V resnici obstoj »meščanske« znanosti v določenem pomenu znanosti ni nič bolj realen kakor obstoj »meščanskega« ali pa »proletarskega« aspirina ali penicilina. Vsi smo se smejali, ko je v komediji »Kvadratura kroga« nekdo rentočil nad »prekletim fevdalnim biciklom«.

Za Marxovo posebno značilno — že normativno — gledanje je posebej značilen znani odlomek iz mladostnih del, ki govori o pozitivni odpravi privatne lastnine, o »vrnitvi« (kakšen paradoks — ako pri tem izgubljam o iz vida celoto!) — torej o »vrnitvi človeka zase kot »družbenega, tj. človeškega človeka« (»Rückkehr des Menschen für sich als eines *gesellschaftlichen*, d.h. menschlichen Menschen). Marx je — to se razume — silno dobro vedel, da komunizem

kot »popolni naturalizem« in humanizem ni stvarnost, tudi ne domneva, temveč cilj. Takega cilja ni »lahko« doseči. Vendar pa bi naj pri dosegu takega cilja igrala znanost prav pomembno vlogo — znanost (in prav gotovo tudi tehnika kot uporabljena znanost) izrazito tudi kot sredstvo spoznanja, kot prodor do resničnosti, ki pomeni tudi resničnost stvarnosti, kakor tudi resničnost človeškega razvoja.

Vse to sledi iz kontekstov Marxovih spisov. Marx je bil kar spočetka navdušen nad Keplerjem, ki ni samo odkrival zakonov gibanja teles v vesolju, temveč je tudi užival ob harmonijah, ki jih je občutil... To zveni paradokсно samo za človeka, ki se nikoli — tudi ne kot amater — ni ukvarjal z znanostmi. Na kratko je treba pripomniti, da zakonitosti, ki se človeku odkrivajo po tej poti, niso samo zanimive, temveč lepe. O tem so zelo določno spregovorili taki učenjaki, kakor Einstein in gospa Curie. Pri nas je v tem na svoj način govoril vsaj en pomemben znanstvenik — dr. Milan Vidmar. Marx je vse življenje zelo častil grškega modrijana Epikura, ki je učil uživanje v spoznanju, kar so mnogi vulgarno razlagali kot navadno uživaštvo.

Nujno je treba naglasiti sugestivno moč zelo mnogostranskih barvitih dejstev znanosti, ki so — izkušnja to uči — tudi zelo privlačna za mlade ljudi med štirinajstem in osemnajstim letom, takrat, ko so posebej sposobni nezainteresiranega zanimanja. Ta isti motiv je prevzel in variiral Lenin leta 1920, v oktobru — po mnogih grozotah vojne! — v govoru »Sojuzu moloděži«, ki je očitno malo bran in še manj razumljen. (Ali Lenin tudi ni bil realist?)

Marx je komplicirana, iz mnogih kulturnih tokov napojena osebnost, vendar posamezne sestavine osebnosti gotovo niso nedostopne. Marx, Engels, Lenin, — vsi trije so bili tudi »humanisti« v tradicionalnem renesančnem pomenu, poznavalci in ljubitelji starih jezikov. V Mehringovi Marxovi biografiji je zapisano, da je Marx vsako leto enkrat prebral Aishilova dela v originalu (Slov. prevod. str. 572, 573). Mogoče ta močna prizadetost ob literaturi marsikoga moti, da ne more dovolj spoštovati tudi kritičnih sposobnosti Karla Marxa, s katerimi je večkrat prav uspešno poskušal izoblikovati določna kritična stališča izven neposrednega družboslovja. Zelo zanimiv je njegov prispevek za poznavanje Shakespeara. Pomembno je njegovo ovrednotenje socialnih silnic v Balzacovih delih itd. Pri slednjem ga je prav gotov tudi privlačevalo antisho-lastično stališče tega pisca (občudovalca Rebelaisovega). Nedvomno je pri Marxu opaziti soglasje z duševno »linijo«, ki vodi od Spinoze do Goetheja. Brez dvoma je užival, ko je bral ironične Mefistove besede:

»Seveda! Da le vest pri tem pač ni pretanka;
ker ravno tam, kjer pojmov manjka,
v pomoč besede priteko.
Z besedami sijajno se prepriraš,
besede kar lepo v sisteme zbiraš,
v besedo iz dna srca lahko verjameš,
in če bi rad, še pike ji ne vzameš.«

(Voduškov prevod)

Marx je bil enako neizprosen sovražnik vsakega verbalizma. Mnogo pove o njegovih okusih in sodbah Lifšicev ruski izbor opazk o različnih avtorjih. Eden Marxovih občudovanih avtorjev je bil recimo tudi de Larochevoucauld. Temu se ne moremo čuditi. Marx je jemal resnice, kjer jih je našel. In ta

avtor jih je včasih cinično in zmeraj hudomušno, pa tudi prodorno precej povedal.

V stvari je še nekaj več. Marx je že izrekel, lahko bi rekli anticipiral ugotovitev Herberta Reada, da je »umetnost neke vrste znanje« (tj. poti do znanja). Sir Herbert Read je bil vse prej kakor marksist. Odločilni pomen družbenega okolja na intimno doživljanje umetnikov je sprejel pač zato, ker je v tem videl zelo pomembne dejavnike za razumevanje umetnosti nasplošno, pomembno sestavino psihične resničnosti ustvarjalca. Tu se lahko spet spomnimo izreka, da je marksizem moč, ker je resničen. Marx torej ob vsej občutljivosti za lepote velikih literarnih stvaritev nikakor ni zapuščal kritičnih stališč, ki si jih je pridobil ob socialnih raziskovanjih. Tudi umetnost je vključeval v spoznavanje. Iz vsega bi lahko mirno sklepali, da je zanj in za Engelsa bila filozofija *znanost* o oblikah zavesti družbenega človeka vse od začetkov in v vseh oblikah, v katerih se taka zavest očituje. Filozofija je s tem postavljena na dialektične, posebej znanstvene temelje, take, ki izhajajo iz skrbno opazovanih, preverjenih, med seboj povezanih dejstev. Dialektike — poudarjeno — ni treba posebej »vnašati« v znanosti, saj so znanosti dialektike polne; najbolj »navadna«, solidna indukcija že sodi v dialektiko spoznanja. Saj iz konkretnih opazovanj izvaja »skorajda« abstraktni zakon, ki je hkrati po svoje zanesljiv in vendar velja samo približno (kar je značilno), kot formula pa je zmeraj »odprta« in »sposobna« korektur.

Skrajno značilna je tudi Engelsova izjava v spisu »Razvoj socializma od utopije do znanosti« M.-E.: Izbrana dela CZ. 1951. II. Str. 164.:

»Spoznanje, da je dosedanji nemški idealizem bil popolnoma napačen, je nujno vedlo v materializem, toda zapomnimo si dobro, ne v zgolj metafizični, izključno mehanični materializem 18. stoletja. V nasprotju z naivno-revolucionarnim, preprostim odklanjanjem vse prejšnje zgodovine, vidi moderni materializem v zgodovini razvojni proces človeštva in njegova naloga je odkriti zakone, po katerih poteka ta razvojni proces. Moderni materializem ne pojmuje narave kakor Francozi 18. stoletja in tudi še Hegel kot celoto, ki se giblje v ozkih krogih in ostaja vedno enaka, kot celoto z večnimi svetovnimi telesi, kakor je učil Newton, in z nespremenljivimi vrstami organskih bitij, kakor je učil Linné. Moderni materializem povzema namesto tega novejše uspehe naravoslovja, po katerih ima narava prav tako svojo zgodovino v času in po katerih svetovna telesa kakor tudi vrste organizmov — ki v ugodnih okoliščinah naseljujejo ta telesa — nastajajo in preminjajo, in krožna gibanja, kolikor se sploh še sme o njih govoriti, dobé neskončno bolj veličastne razsežnosti. V obeh primerih je materializem bistveno dialektičen in mu ni treba več nobene nad drugimi znanostmi stoječe filozofije...«

To je popolnoma jasno. O kakšni »neizdelanosti koncepta« ne more biti govor. Jasno pa je predvsem v zvezi z poznavanjem kakšne posebne znanosti. To je prvi pogoj. Gotovo da ima pri sklepanju vsakdo na voljo znanstvene rezultate, ki so ali v določenem trenutku najbolj zanesljivi, predstavljajo najboljše — vendar le trenutni — višek spoznanja. Danes je prav lahko odkrivati nepopolnosti v gradivu, ki ga je imel Engels na voljo, ko je pisal nedvomno tudi danes prav tehtni spis: »Izvor družine, privatne lastnine in države«. Bachofen in Morgan nista več vrhunski avtoriteti — kljub vsem zaslugam. Še laže je zaslediti nepopolnosti v gradivu tako ali tako samo skiciranega in

nedovršenega dela: Dialektika narave« (ali? »prirode«, kakor je slovenjena). Engels v spisu npr. navaja domnevno bitje »Bathybius Haeckeli«, o katerem se je izkazalo, da sploh ni organizem.

Celotne metode pa to ne zadene. Ne zadene tudi osnovnih razlag dialektike v Anti-Dühringu, ker jih je mogoče izpopolniti. Znano je v ostalem, da je ravno pri Anti-Dühringu sodeloval tudi Marx. Tisto, kar šteje, je metoda, večkrat nepopolna, nedognana, vendar polna možnosti razvoja. Dialektika se je tudi medtem izkazala kot izredno »miselno orodje«. Gotovo, saj so njene moderne metode zrasle — in še rastejo — iz vrednotenja metod znanosti.

Končno — pa ne kot nekaj »manj vrednega« — Lenin. Lenin je bil izreden mislec. Kdor njegov prilog marksizmu oma'ovažuje, se lahko komaj še ima za marksista. Ne gre le za delo »Materializem in empiriokriticizem«, temveč posebej za »Filozofske zvezke« — »Filozofske tetrad«. Saj niso sklenjeno in sistematično, pač pa izredno tehtno delo in predstavljajo bistven prispevek k razvijanju dialektičnega mišljenja. Ravno o sorazmerjih subjekt—objekt, človek—svet, mišljenje—stvarnost, konkretnost—abstrakcija«, spremembah v razvoju enega in istega procesa je tu izrečenih izredno mnogo tehtnih misli. Posebej še o znanosti. Ob Hegl'ovi knjigi »Znanost logike« npr. na kratko razlaga, da so kategorije samo »stopničke« ... »poznavanja sveta, vozli v mreži, ki pomagajo svet poznati in obvladati.« (Str. 67.) Govori o tem, v kakšnih okoliščinah postajajo nasprotja identična itd. Govori o prezrti dialektiki pri Aristotelu, o načinu, kako so tisočerne izkušnje postale aksiomi itd. Tega na hitro sploh ni mogoče naštet, kaj šele obravnavati. Pravi npr. »Resnica je proces, stopnja njenega razvitja« (Str. 174.) Glede znanosti je pomembna izjava: »Pravilnost vsebine dialektike je treba preveriti prek zgodovine znanosti.« (Str. 327.) To je seveda pristno marksistično, pomeni nerazdružljivo povezanost obeh strani spoznanja in poznavanja sveta, dialektičnega materializma, ki ni nič drugega kakor ovrednoteno znanstveno dognanje, in historičnega materializma, ki ni nič drugega, kakor ovrednotenje objektivnih rezultatov v luči splošnega napredka ali vsaj napredka komplikacij človeškega spoznanja, osvetljenega prek razvoja družb. Družbe so tako ali drugače omogočila dognanja, sama po sebi tako stvarna, kakor nebesna telesa, nihanje, prosti pad ali pa moderna učenja o molekulah in atomih. Iz povezave obeh stališč je edino mogoče tudi upanje zgraditve zavesti socializma. Popularno rečeno: Preden hočeš svet spremeniti, ga moraš poznati. V že omenjenem govoru Zvezí mladinskih organizacij je Lenin izjavil, da se lahko šteje za komunista šele človek, ki si je pridobil »vse zaklade znanja« preteklosti. Mi bi rekli: posluh za vse, kar je človeštvo doslej ustvarilo. Na vserruskem shodu sovjetov l. 1918 je Lenin izjavil, da »postanejo vsa čuda tehnike, vse zmage kulture splošna ljudska last in človeški um in genij se poslej ne bosta pretvarjala v sredstva za nasilje, v sredstva za izkoriščanje.« (Str. 15. Lenin: O kulturi in umetnosti. CZ, 1950.) Človeku, ki se tak program zdi utopičen, je treba povedati, da ga je izrekel realist. Približno leto kasneje je poudaril priznano težavno nalogo, »združiti zmagovito proletarsko revolucijo z buržoazno kulturo, z buržoazno znanostjo in tehniko.« — V obeh primerih je beseda »buržoazno« uporabljena v pozitivnem pomenu storitve (Str. 16 iste knjige).

Pri taki preobrazbi, ki jo moramo nujno želei zaradi prihodnosti, zaradi razvoja socializma v svetu, pa ima prav gotovo posebno vlogo »granitna stav-

ba« znanosti (kakor je to imenoval Jaspers — celo on!), ne zaradi »polaščanja« sredstev za tako imenovano »premagovanje« narave, temveč zaradi lastne, nujne izpolnitve v procesu spoznanja.

Pot do tega pa vodi nujno prek lepega, osrečujočega kontakta s stvarnostjo, ki ga s svojimi metodami opredeljuje znanost. Razen tega je gotovo, da je dialektika kot podoba pojmov prvotno nastala kot izraz nasprotij v izkušnjah. Tem pojmom so prvotno očitno botrovale prav preproste izkušnje, podoba rastline, ki vznikne, cvet in sad, rojstvo in smrt, večne zdvojenosti, obrati v nas samih itd. To velja nedvomno tudi za prvotno dialektiko starih Grkov, vseh, tako Heraklita kakor Aristotela. Tem bolj velja za vse mogoče znanosti, za privlačne in odbojne sile v atomih, za nastanek posameznikov in vrst, za dramatične obrate v naši lastni psihi, za obrate v zgodovini. Vse znanosti brez izjeme so zvrhano polne dialektičnih problemov — primerov rasti ali propada iz nasprotij. Isto velja za spoznavanje teh pojavov. Dialektika je daleč od tega, da bi bila »transcendentna«, tudi Hegla je v neštetih primerih pripeljala do sklepov, ki so v bistvu bili njegovi osnovni idealistični smeri nasprotni.

...[...]

STATISTIČNE PREGLEDICE

...[...]

...[...]

...[...]

...[...]

...[...]

Sodobna meščanska in marksistična ekonomska teorija nasproti sodobni zgodovinski praksi

dr. FRANCE ČERNE

Nihče ne bo presenečen ob trditivi, da se je pokazalo (zlasti ob izbruhu zadnje svetovne socialno gospodarske in politične krize), da je dosedanji ekonomski analitični kategorialni aparat ekonomistov v dokajšnji meri odpovedal. Zmerom pogosteje slišimo kritiko na račun »sodobne« (meščanske) ekonomske teorije in analize. Z druge strani pa so zmeraj številnejši glasovi, da je Marx še živ, da nam ima »še veliko povedati«, in podobno. Še posebej, ko nam je sam ameriški ekonomist Paul Samuelson, Nobelov nagradjenec, ki do sedaj o Marxu ni hotel slišati kaj spodbudnega, zapisal: »Skandal je, da se prav do danes ni poučevalo celo na višji stopnji študija ekonomije ničesar o K. Marxu, razen da je bil »an unsound fellow« (»Economics«, 9. izd., McGraw — Hill Kogakusha, Ltd, Tokyo, 1973, str. IX.).

IZHODIŠČNE PODMENE — TEZE

V tem kratkem prispevku bom skušal obdelati tri delovne podmene — teze:

1. *Meščanska ekonomska teorija* — kot razredna teorija — je bila vedno apologetska in z razvojem produkcijskih sil (kljub nekaterim reformističnim idejam) zmerom bolj konservativna (Samuelson jo imenuje tudi »temeljna smer ekonomije«).

Ta sodobna meščanska ekonomska teorija se je znašla v svojevrstni krizi iz več razlogov: ker se je preveč specializirala v proučevanju sredstev in metod za doseganje v kapitalistični sistem vgrajenih ciljev, ne da bi »registrirala« krizo samih ciljev; ker jo zanima le svet — prostor, napolnjen »z njenim«, to je s kapitalističnim, tržnim, industrijskim sistemom; ker je spreminila potrebe družbe po njej, v potrebe »za sebe«, ker se je preveč naslonila na kvantitativne analize, ker premalo sodeluje — se ne odpira — z drugimi družboslovnimi znanostmi in ker je — ne nazadnje — neredko odkrito protimarksistična in protisocialistična.

Kaj pa marksistična ekonomska teorija (če jo je sploh mogoče izločiti iz splošne marksistične teorije)?

2. *Današnja marksistična ekonomska teorija* je deloma ostala Marxov ekonomski nauk, katerega pa z ene strani ni uspelo zadovoljivo razviti naprej iz z druge strani »modernizirati« z novo metodično prezentacijo (kot je to storila meščanska ekonomska teorija — glej na primer Samuelsonov učbenik); drugi del ti. marksistične ekonomske teorije pa se je diferenciral za potrebe različnih političnih gibanj (na zahodu in v tretjem svetu itd.) ali gospodarskih politik (SZ, Kitajske, Kube pa tudi pri nas) ali pa se je pomešal z drugimi ideološkimi in političnim gibanji (na primer nova radikalna levica na Zahodu). Posebej je prišlo do razlik med interpretacijo marksizma v državah, kjer je delavsko — socialistično gibanje še v opoziciji proti obsto-

ječemu sistemu, in v državah, kjer je marksizem sprejet kot vodilna ideologija.

Kaj pa pri nas?¹

3. Lahko bi rekli, da velja tudi za nas del ugotovitev, ki smo jih navedli pod 1. točko, zlasti pa pod 2. točko. S tem, da smo imeli in še imamo opravka z dvema posebnostima:

Prvič, demokratičen razvoj samoupravne družbe je omogoči; tudi svobodnejši razvoj družbenih znanosti, hkrati pa je izoblikoval veliko različnih teorij, za katerimi se pogosto »skriva« neka že znana teorija, zlasti kakega zahodnega ekonomista. Tako da »glavna smer« razvoja ekonomske teorije v Jugoslaviji ni neka konsistentna, sintetična marksistična teorija, ampak — ali dokaj eklektična teorija (mešanica Marxove, neoklasične in Keynesove teorije z nekaterimi elementarnimi orisi domače gospodarske politike) ali pa dokaj nezrel poizkus aplikacije Marxove teorije na naš samoupravni kolektivistični sistem.

Drugič, razvoj specifičnega, delavskega samoupravnega sistema na eni strani in specifične blagovne oblike produkcije na drugi strani je našel ekonomsko teorijo doma in v svetu dokaj nepripravljeno, da bi že lahko zadovoljivo odgovorila na vsa zastavljena vprašanja nove zgodovinske prakse.

SODOBNA MEŠČANSKA EKONOMSKA TEORIJA V KRIZI

Krize niso le preprosto zastoji; so neka slepa ulica, iz katere je treba najti drug izhod, drugačno pot. Krizo »današnje glavne smeri« meščanske ekonomske teorije vidimo v teh oddelnih krizah:

Kriza cilja. Ko pravim — kriza cilja, pojmem s tem več stvari:

a) Sodobna meščanska ekonomska teorija je zagovornica kapitala, kapitalistične rezredne ekonomike, teorija ti. »enakopravnosti« produkcijskih faktorjev, ki so »potrebni« vsaki sodobni ekonomiki, s čimer vztraja pri tezi klasičkov politične ekonomije, da je kapitalistična blagovna produkcija (z nekaterimi popravki) naraven ustroj (v diskusiji o učinkovitosti različnih sistemov tudi najbolj učinkovit sistem).

b) Sodobna meščanska ekonomska teorija vidi v splošnem tržnem (cenovnem) mehanizmu ali v tržnem zakonu ponudbe in povpraševanja tako za produciranje produktov kot za alokacijo produkcijskih faktorjev temeljni, celo edini mehanizem kot vodilo za optimalne ekonomske izbire (lahko ob pomoči državne intervencije, toda ne na račun tega mehanizma). Z drugo besedo, tako za klasično kot za neoklasično oziroma sodobno meščansko ekonomsko teorijo je konkurenca poglavitna avtoriteta,² (po Marxu) »kot nasilje, ki ga izvaja nanje pritisk njihovih medsebojnih interesov, kakor v živalskem

¹ Glej moji dve razpravi, napisani v letu 1975, ki se ukvarjeta s tem problemom: »Ekonomija na raskršču«, SEJ, Sarajevo, 1975 in »O nekaterih analitično ekonomskih kategorijah v luči (ne) spoznanj ekonomske vede in potreb upravljanja z našim gospodarstvom«, RCEF, Ljubljana, 1975.

² Dokaz za to je na primer Samuelsonov učbenik, v katerem je od 840 strani posredno ali neposredno posvečeno okrog 400 strani notranjemu in zunanjemu tržnemu (konkurenčnemu) mehanizmu.

svetu boj vseh proti vsem bolj ali manj ohranja eksistenčne pogoje vseh vrst«.³

c) Sodobna meščanska ekonomska teorija zmerom bolj doživlja krizo — temeljnega cilja, ki je vgrajen v kapitalistični blagovni sistem kot gonilna sila, a to je blagovni — profitni produkt (to je produkt, ki ga priznava edino avtoriteta trga in ki daje lastniku produkcijskih sredstev oziroma producentu za gotovilo, da bo »nagrajen« s profitom).

Ta se na kraju na (mikro) ravni kapitalističnega podjetja (tudi delniškega) spremeni v dohodek — profit; na (makro) narodno gospodarski ravni pa v narodni dohodek oziroma družbeni produkt (v angleškem jeziku — Gross National Product).

Z ostro kritiko nove radikalne, zlasti marksistične levice se je glede na degradacijo zadovoljevanja pristnih ekonomskih in drugih človeških potreb, zlasti pa z moralnim propadanjem zahodne družbe, sodobna meščanska ekonomska teorija pričela ukvarjati z revizijo ali pa celo z odpravljanjem vrste kategorij, za katere do sedaj ni našla kritične besede. Kar svojevrstno potrjuje našo trditev o krizi cilja.

Poslušajmo kar njenega »leaderja« P. Samuelsona:

»V tej izdaji (to je zadnji, 9. izdaji učbenika — op. pisca) sem posebej poudaril nerešene probleme sodobne ekonomije: inflacija zaradi naraščanja stroškov, kvaliteta življenja nasproti večji rasti družbenega produkta — čista ekonomska blaginja (NEW) nasproti družbenemu produktu (GNP); ničelna rast prebivalstva (ZPG); ničelna ekonomska rast (ZEG) in ekološki sodni dan; rasna diskriminacija in spoznanje (kasno!) o spolni diskriminaciji; »eksternalije«, javne dobrine in premišljevanje o medosebni enakopravnosti ter načelni kritikizem ekonomije glavne smeri.«⁴

Kriza samozavesti. Za sodobno meščansko ekonomsko teorije je bila in je še značilna — ob napovedih znanstveno tehnične revolucije o skorajšnji rešitvi sveta lakote in revščine (za nekatere pa tudi socializma) in ob 15-letnem povojnem slavlju »neokapitalizma« — neka samozavest in samozaverovanost, kot da je edina znanost. Vse druge ekonomske teorije — zlasti marksistična — so bile zanjo le ideologija.

Prva oblika svojevrstne krize samozavesti sodobne meščanske ekonomske teorije se kaže v široki, čeravno bolj nekritični (pozitivistični) uporabi matematike v analizi družbeno ekonomskih procesov.

S tem poskuša dajati vtis, da je zaradi tega tudi edina veda, čeprav sam Samuelson opozarja, da ekonomija ni geometrija.

Pokazalo pa se je, da kljub visoki matematizaciji meščanske ekonomske teorije le-ta ni bila zmožna napovedati, kaj šele onemogočiti zadnje krize, stagflacije, denarnih pretresov itd. Tako da so se pričeli nekateri spraševati, ali niso sami (meščanski) ekonomisti v »recesiji«?

³ K. Marx, »Kapital«, zv. I, CZ, Ljubljana, 1961, str. 406.

⁴ »Economics«, 9. izd., McGraw-Hill Kogakusha, Ltd, Tokyo, 1973, str. IX.

⁵ »...kot je nekdo dejal na skupščini ameriške ekonomske zveze, da je njihovo delo (ameriških ekonomistov — op. pisca) le »optimizacija razmeščanja stolov na palubi Titanika« (W. Greene, »Are Economists in Recession?« Economic Impact, 1975, št. 10, str. 13).

Druga oblika krize samozavesti sodobne meščanske teorije je povezana s prvo in se kaže v njenem pozitivističnem obravnavanju ekonomskih problemov na mikro in makro ravni, na ravni narodnega in svetovnega gospodarstva brez vrednostnih sodb («free value» ali «free welfare judgement»), trdeč, da je to edino znanstvena metoda, da so vse ekonomske teorije, ki vključujejo vrednostne sodbe, zanjo le ideologija in ne znanost.

Ni težko dokazati, da so v vsaki ekonomski anaziji eksplicitno ali implicitno neke vrednostne sodbe, neka razredna stališča. Torej nevtralne ekonomske teorije ni. Tega se je morala, čeprav nerada, pričeti zavedati tudi meščanska ekonomska teorija, ali kot jo Samuelson v novem tekstu učbenika večkrat imenuje (ne še v naslovu) »politična ekonomija« (str. 5).⁶

Tretja oblika krize samozavesti in samozaverovanosti sodobne meščanske ekonomske teorije je njeno napačno analitično in gospodarsko politično obnašanje: kot da je »njena« razviti kapitalistični, industrijski sistem edini v svetu. Še več, pogosto so njeni analitični sklepi in priporočila napravljeni tako, da v ozadju jasno vidimo reševanje tega sistema na račun »drugih«. Torej, kot da ni »drugega sveta«, to je državno kolektivističnega, kot da ni »tretjega sveta« v Evropi, Aziji, Afriki in Latinski Ameriki, to je dežel v razvoju z mešano ureditvijo in s strogo protiimperialistično pa celo protikapitalistično usmeritvijo. Prav zadnja kriza ter drugi politični neuspehi ti. zahodnega industrijskega sistema pa so dokazali, da obstoji še drugačen svet (sistem), da ima ta svet (sistem) že tudi svoje specifične zakonitosti razvoja, da vpliva, »nazaj« na »stari« svet, ki mora — hočeš nočeš — vse to upoštevati.

Četrta oblika (krize) samozavesti sodobne meščanske ekonomske teorije se kaže v visokem vrednotenju kapitalističnega sistema (ali kot ga sedaj imenuje Samuelson »mixed economy«) kot najnaprednejšega in najučinkovitejšega ter v razpravljanju o morebitnih drugačnih sistemih marginalno, tako nekako pod skupnim naslovom: socializem, komunizem, fašizem.⁷

Pa čeprav se je pokazalo po samih besedah Samuelsona, da že polovica človeštva meni, da je Marxov sistem pomemben.⁸

Kriza samozavesti sodobne meščanske teorije se kaže končno tudi v nekem samozadovoljstvu, da je ekonomija — točneje meščanska ekonomija — »kraljica družbenih ved«;⁹ da ji ni treba upoštevati razvoja in spoznanj drugih družbenih ved, ki se danes tudi hitro razvijajo. Samuelson res govori o pove-

⁶ Zopet moram opozoriti, da je P. Samuelson kot predstavnik te »glavne smeri« sodobne meščanske ekonomske teorije nedavno javno odstopil od takšnega stališča, ko pravi: »Ko sem bil še mlad mož, sem menil, da moramo vrednostne sodbe izključiti iz diskusije, kot je tale. Mnenje sem sedaj spremenil. Menim, da sem dolžan tako študentu kot tudi bralcu povedati jasno, kaj so moje vrednostne sodbe...« (D. Crook, »Perspective — An Interview, with Paul A. Samuelson«, Economic Impact, 1974, št. 5, str. 83).

⁷ Tako npr.: P. Samuelson v predzadnji, 8. izdaji govori o alternativnih ekonomskih sistemih in dobesedno pravi: »V nekih pogledih — čeprav ne bo to nikoli priznано — imata komunizem in fašizem precej skupnega« (str. 820). V slovenskem prevodu učbenika »žal« tega poglavja nimamo in je namenoma izpuščeno.

J. K. Galbraith nedvoumno piše v svojem novejšem delu nasprotno: »Sprejeto razlago nesocialističnega ekonomskega sistema imenujejo eni ekonomisti neoklasični model, druga pa Economics« (podčrtal — F. Č.).

«Economics and The Public Purpose«, Houghton Mifflin Co., Boston, 1973, str. 11).

⁸ Cit. delo, str. IX.

⁹ P. Samuelson, cit. delo, str. 6.

zovanju in razmejevanju ekonomije z zgodovino, sociologijo, politično vedo, psihologijo, antropologijo, toda vpliva njihovih novih spoznanj ne začutimo ob branju njegovega učbenika.

Nismo za vračanje v neko enotno družbeno vedo. Postavljamo pa podmeno, da je prihodnost vseh družbenih ved v razvijanju neke nove societalne, analitično organizacijske — razvojne (sistemske) vede s posameznimi usmeritvami za posamezna področja.¹⁰

ZAOSTAJANJE MARKSISTIČNE EKONOMSKE TEORIJE

Za marksistično ekonomsko teorijo nisem uporabil besede »kriza«, ker menim, da je jedro marksistične ekonomske teorije — zlasti Marxove ekonomske teorije — še vedno živa, analitično zgodovinsko ustrezna metoda za razumevanje in razlago sodobnega svetovnega družbeno ekonomskega dogajanja. To dejstvo pa nas ne odvezuje od trditve, da niso zaostanki — in s tem zadolžitve — v razvijanju marksizma nasploh in marksistične ekonomske teorije posebej.

Prvič, kot sem že uvodoma ugotovil, obstoji v Marxovi ekonomski teoriji — kot jo danes proučujemo oziroma poučujemo — odvečni dualizem: na eni strani zaokrožena Marxova ekonomska teorija z oblikami, ki jih je Marx proučeval ali jemal za ilustracijo iz kapitalizma sredi 19. stoletja (včasih še z dodatki Leninove teorije monopolističnega stadija kapitalizma oziroma imperializma), potem pa »ne-Marxova« teorija ekonomike prehodnega razdobja kot neke vrste »politična ekonomija socializma«.

Razglašanje specifičnosti prehodnega razdobja (kot specifične nacionalne družbeno gospodarske politike) kot zakonitosti novega (socialističnega, komunističnega) produkcijskega načina ali formacije pa seveda lahko bolj diskreditira kot pa potrjuje marksizem kot znanstveno metodo proučevanja družbeno ekonomskega razvoja.

Drugič, omeniti moram, da sam Marxov ekonomski nauk ni dobil tako elegantne metode (pa tudi tehnike) razlage in prikaza (recimo v algebrski in geometrijski obliki) kot, na primer, Marshallov ali Keynesov ekonomski nauk. Kar zlasti ustvarja videz (pri meščanskih ekonomistih pa tudi trditve), da je Marxova teorija v znanstveno metodološkem pogledu inferiornejša od Marshallove ali Keynesove itd.

Tretjič, sodobna marksistična ekonomska teorija tudi ni zadosti vsrkaal novih spoznanj znanstvenega razvoja, zlasti ti. obrobni znanosti. Na eni strani gre za vrsto novih spoznanj družbenih ved, na drugi pa bi morala ekonomija v svoji poslovno — operativni smeri hitreje, kritično — predelano vsrkavati razvoj nove informacijsko — upravljalne ali kibernetične vede, ki jo sedaj »po svoje« razvijajo ali matematiki ali elektroinženirji (brez prizvoka podcenjevanja), ki je v svoji zasnovi le aplikacija dialektike, ki je doživela najbolj vsesplošno, zgodnjo aplikacijo v Marxovem »Kapitalu«.

Četrto, marksistična ekonomska teorija ni v metodološkem pogledu zadovoljivo ločila marksistične metodologije od Marxovega predmeta proučevanja — zlasti v »Kapitalu« — to je kapitalističnega produkcijskega načina

¹⁰ Glej že zgodnja mnenja o tem R. Luxemburbove, E. A. Preobraženskega, N. Buharina in drugih.

19. stoletja. Medtem ko je marksistična metodologija znanstvena, vedno živa dialektika, se je njen predmet (raziskovanja in razlage) kot zgodovinska družbeno-ekonomska praksa prav gotovo že zelo spremenil. To novo zgodovinsko prakso druge polovice 20. stoletja pa marksistična ekonomska teorija razlaga zelo neenotno, pogosto nacionalno politično »pobarvano«, kar seveda postaja tarča kritike meščanske ekonomske teorije.

Razen tega tudi v razlagi evolucije ekonomskih kategorij postopa pogosto nedialektično, ne po dialektičnem načelu spreminjanja kvalitete (bistva) v novo kvaliteto (novo bistvo) prek kvantitativnih — pojavnih oblik — sprememb (v nekem času).

— Navedimo primer oblikovnega pojavljanja in delovanja zakona vrednosti ali vprašanje blagovne produkcije (trga) in plana. Teoretično so to nasprotujoče si kategorije. V nekem obdobju spreminjanja obeh kategorij dobimo seveda mešanico obeh, to je trga in plana. Tako smo skovali plansko tržni ali tržno planski sistem, zatem pa ločeno govorimo, poučujemo, kaj je trg, tržno oblikovanje cen itd., nato kaj je načrt, načrtno usmerjanje gospodarstva itd. V resnici pa se trg oziroma blago kot posebni kvaliteti sami spreminjata (njuna vsebina je določena) z obstojem druge — nasprotne kategorije, to je plana. In obratno. Pri čemer bi morali vključiti spoznavanja nove socialne psihologije, ki vsekakor ni več hedonistična utilitaristična teorija »homo economicusa«, na kateri sloni tudi današnja meščanska ekonomska teorija.

Petič, marksistična teorija se je rodila kot razredna — proletarska teorija kot teoretična kritika obstoječega (kapitalističnega) sistema, kot teorija razredne borbe in socialistične revolucije ter kot vizija prihodnjega komunističnega sistema. Zato se ne more preprosto »spojiti« z meščansko ekonomsko teorijo. Kar pa spet ne pomeni, da se ne moreta strinjati v nekaterih idejah o pojavnih oblikah in procesih.

Toda glede temeljnih izhodišč proučevanja sodobne zgodovinske prakse (sistemov) se ne moreta niti strinjati, še manj spojiti. Zato bi morali jasneje in odločneje poudarjati, kaj je marksistična ekonomska teorija, kaj pa meščanska; ne pa oboje eklektično pomešati ter »mešanico« potem pobarvati z nekaj frazami iz Marxa ali kakega drugega bolj ali manj znanega marksista.

Šestič, čeprav je — in mora biti — marksistična ekonomska teorija zaokrožena, strnjena celota (kot še vedno razredna teorija v nasprotju z meščansko ekonomsko teorijo), bi morala prav zato, ker je današnji svet (zgodovinska praksa) zelo razčlenjena in protislovna celota, obravnavati svet bolj variantno — primerjalno, široko interpretativno, odprto in sugestivno (celo v futurološkem pomenu), da bi pokrila z ene strani vse tendence — trende, z druge strani pa zadovoljila (ne oportunistično) aspiracije mnogih narodov in progresivnih političnih gibanj v boju proti imperializmu in kapitalizmu za novi svet.

K novi sintezi?

Ko pravim »k novi sintezi«, mi »novi« pomeni več stvari:

— *prvič*, pomeni zanikanje, na primer, sovjetskega pristopa, ko ob Marxovi klasični ekonomski teoriji razvijajo preprosto planimetrično teorijo, utemeljeno v glavnem s prakso upravljanja sovjetskega gospodarstva;

— *drugič*, pomeni zanikanje dela naše pedagoške in raziskovalne prakse, da ob nekaterih Marxovih temeljnih kategorijah mirno koeksistirajo (se mešajo) druge, zopet temeljne kategorije sodobne meščanske ekonomske teorije;

— *tretjič*, pomeni upoštevanje vrste (nam precej neznanih) pomembnih prispevkov zahodnih ekonomistov — marksistov pa tudi nemarksistov;

— *četrtič*, pomeni vključevanje prakse upravljanja in razvoja gospodarstva drugega dela sveta, ne le kapitalistično industrijskega sistema;

— *petič*, pomeni upoštevanje tudi naše prakse razvoja družbenega in ekonomskega sistema posebej.

Ta nova »sintetična« marksistična ekonomija bo v osnovnem nauku še vedno razredna politična ekonomija in ne nevtralna ekonomska analitična tehnika upravljanja z gospodarstvom. Toda ta nova ekonomija bo v zarodku vse bolj nova societalna, analitično organizacijska — razvojna (sistemska) veda.

Kaj naj bi bilo predvsem *že vidnega* v tej novi sintetični, marksistični ekonomski teoriji?

1. Temeljno izhodišče njenega sistema ne bo zakon (tržne) vrednosti, ampak novi zakon ali načelo samoupravnega — informacijskega vrednotenja vseh gospodarskih procesov — dejavnosti — ciljev.

2. To vrednotenje bo *že* z družbenega (vseobsežnega, kratkoročnega in dolgoročnega) vidika — cilja, kar zopet konkretno pomeni:

— da družba ni segmentirana na ostro ločena področja, s povsem ločenimi vedami, ampak dialektična celota delov;

— da ekonomski cilji ne morejo biti zunaj zgodovinsko razvojnih prednostno (hierarhično) vnaprej urejenih splošnih družbenih ciljev;

— da je način upravljanja z (redkimi) gospodarskimi sredstvi usmerjen k zadovoljevanju teh ciljev (ob strogem upoštevanju naravnih, bioloških, tehnoloških in drugih omejitev).

3. S tega vidika ekonomski cilj (kot cilj gospodarjenja) ni osamosvojen; ni edino tržno ovrednoten produkt — blago; in torej ne preprosto količina družbenega produkta (ne glede na to, kaj je kvaliteta tega produkta, kakšne »nekoristi« smo z njimi producirali za uresničevanje drugih ciljev itd.). Naraščanje družbenega produkta mora torej biti podrejeno celotnemu optimalnemu družbenemu razvoju, a tako, da današnja produkcija ne zanika (ne škodi) prihodnji.

Torej popolnoma je jasno, *da bo* »ekonomija dela in sredstev«, ki bo še veljala kot pomembno načelo racionalnega življenja človeške družbe (narodov) v prihodnosti (tudi v socializmu):

— *prvič* *že* znotraj nastajajočega novega cilja in merila (kvalitete) življenja: prosto razpoložljivega življenjskega časa za ustvarjalno življenje;¹¹

— *drugič* ob uresničevanju družbeno oblikovane prednostne lestvice pristnih človeških potreb in s tem produkcijske, investicijske itd. funkcije;

— *tretjič* ob ohranjanju ali celo izpopolnjevanju ekološkega in antropološko-biološkega ter mentalnega ravnotežja;

¹¹ K. Marx. »Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie«, Dietz Verlag, Berlin, 1953, str. 596.

— četrtič (kar sledi iz tretjega postulata) z globoko internacionalizacijo vseh produkcijskih in potrošnih funkcij.

Mehanizem (tehnika) organizacije gospodarstva, upravljanja s sredstvi bo le pripomoček, ki naj omogoča čim učinkovitejše socialno humanistično in racionalno doseganje teh ciljev.

To za nas ni le projekt razvoja marksistične ekonomije ali še širše splošne societalne teorije za prihodnost, ki nastaja (ni pa nujno, da se bo uresničila, če ne bomo vodili aktivnega boja za njeno uresničitev), ampak tudi preprosta ideja delovnega človeka, ki čuti z zavestno pripadnostjo človeštvu nevarnost, v kateri danes živi človek in katero bi morala vsaka veda (tudi ekonomska) pomagati odpravljati, ne pa sama prispevati k njeni poglobitvi.

Nekatere dileme in problemi graditve ekonomije samoupravnega socializma

dr. VILIJEM MERHAR

Znano je, da so klasiki marksizma za prvo fazo komunizma — socializem — predvidevali *neblagovni* značaj socialistične produkcije, ki jo bo mogoče na temelju visoko razvitih produktivnih sil obvladovati z naravno plansko obliko razreševanja temeljnih družbeno ekonomskih problemov. Zaradi tega seveda v delih klasikov marksizma ne najdemo zadostnih konkretnih napotkov za izgradnjo socializma v razmerah *ohranjene* blagovne produkcije s plansko-tržno obliko razreševanje temeljnih družbeno ekonomskih problemov.

Realno dejstvo ohranjanja blagovne produkcije v socializmu zato zahteva, da se v naših razmerah graditve socialističnega produkcijskega načina soočimo tako s teoretičnimi posplošitvami, ki so jih za razvito blagovno produkcijo razvili *meščanski ekonomisti*, kakor tudi s teoretičnimi posplošitvami planskega obvladovanja procesov družbene reprodukcije, ki so jih za centralno plansko obliko razreševanja družbeno ekonomskih problemov razvili v SZ in v deželah, ki so sledile sovjetskemu državnemu vzoru graditve socializma.

Pri tem pa je treba takoj ugotoviti, da sodobne ekonomske teorije predvsem poudarjajo in *zagovarjajo vlogo države* v družbenih reprodukcijskih procesih. V mislih imamo meščansko keynesijansko in državno socialistično centralno plansko obliko obvladovanja procesov družbene reprodukcije. Obe varianti pa po našem mnenju do določene mere zapuščata politekonomske tematiko — produkcijske odnose, ker se predvsem sprašujeta o funkcioniranju in pogojih nemotenega funkcioniranja družbene reprodukcije. Tega funkcioniranja pa si na sodobni razvojni ravni produktivnih sil ni mogoče več zamišljati prek avtomatizma ekonomskih zakonitosti. Prav zaradi tega se obe navedeni rešitvi obračata k državi — k državni ekonomski funkciji, ki ji pripisujeta nalogo, da naj zgotovi pogoje nemotene družbene reprodukcije.

Tako usmerjena sodobna ekonomska teorija, ki postaja v zgoraj navedenem smislu zmerom bolj *funkcionalistična*, pa po našem mnenju zapušča tla produkcijskih odnosov kot temeljne preokupacije politične ekonomije. To dovoljuje naš sklep, da se s sodobno ekonomsko teorijo politična ekonomija čedalje bolj preoblikuje v *splošno teorijo ekonomske politike*, ki naj služi kot teoretično izhodišče vsakokratnih ekonomskih politik držav v državnem kapitalizmu oziroma v držanem socializmu.

S tem pa bi se dalo oceniti sodobne ekonomske teorije kot splošne teorije o ekonomski politiki, ki naj jo prakticirajo države s ciljem obvladovanja družbenih reprodukcijskih procesov. V tem smislu postaja sodobna ekonomska teorija tudi funkcionalistična in s tem apologetska glede na zagovarjanje in poudarjanje nujnosti ekonomske funkcije države. S tem pa se tudi opredeljuje sodobni *fetiš države* v keynesijanski in centralno etatistični varianti.

Po tako ocenjeni vlogi in značaju sodobnih ekonomskih teorij postane jasno, da le-te ne morejo biti izhodišče za našo družbeno ekonomsko samoupravno prakso, v kateri naj vloga države v gospodarski sferi postopoma

odmira. Saj poudarjena ekonomska vloga države ne more biti v skladu z družbeno lastnino in s samoupravljanjem, ki je utemeljeno s to lastnino in ki ga v naših razmerah izgrajujemo že od leta 1950. To pa tudi govori o specifičnosti našega družbeno ekonomskega sistema, ki bi mu morali sčasoma dati tudi ustrezno teoretično posplošitev s *politično ekonomijo samoupravnega socializma*. Elemente te teorije že prakticiramo v naši družbeno ekonomski praksi. Nismo pa jih še povezali v konsistentni teoretični sistem, ker pri tem delu zadevamo ob ovire, ki so dane s temeljnim protislovjem graditve socializma v naših razmerah — relativno nerazvitimi produktivnimi silami in naprednejšimi produkcijskimi odnosi, ki jih ob zavestni podpori subjektivnih sil vgrajujemo v sistem naših družbeno ekonomskih odnosov.

Zgoraj nakazane razvojne usmeritve sodobne ekonomske teorije v svetu, katerih dosežke moramo zaradi ohranjene blagovne produkcije in s tem planško-tržne oblike razreševanja temeljnih družbeno ekonomskih problemov tudi uporabljati v naši družbeno ekonomski praksi, pa opozarjajo predvsem na dejstvo, da teh dosežkov funkcioniranja in obvladovanja procesov družbene reprodukcije ne moremo v naših razmerah uporabljati *nekritično*. Kajti, nekritično prevzemanje teorij iz zgoraj opredeljenih teoretičnih zakladnic bi nas omejevalo v utrjevanju samoupravnih produkcijskih odnosov v naši družbi. Saj bi nekritično prevzemanje teh teorij lahko *krepilo* le državno ekonomsko vlogo v gospodarstvu in s tem od neposrednih producentov odtujene centre upravljanja na ravni države, ki bi se povezovali prav tako z odtujenimi centri upravljanja na podjetniški ravni. S tem pa bi se lahko krepile le tendence birokratsko tehnokratskega upravljanja, ki jih glede na njihove posledice v produkcijskih odnosih ocenjujemo kot nesprejemljive in nezdružljive z značajem družbene lastnine, ki utemeljuje samoupravljanje v naših razmerah.

Opisane nevarnosti birokratsko — tehnokratskega upravljanja oziroma birokratsko — tehnokratskih tendenc je mogoče zasledovati tudi v naši družbeno ekonomski praksi, ki se vsak dan srečuje s temi samoupravljanju tujimi težnjami.

Vse to pa govori za nujno graditev samoupravljanju ustrezne ekonomske teorije. Pri tem delu pa je treba vsestransko oceniti vse tiste elemente, ki smo jih v naših razmerah povzeli po sodobnih ekonomskih teorijah. To oceno bo treba povezovati s samoupravljanjem, ki ga ti elementi ali pospešujejo ali celo zavirajo. Oceniti pa bo treba tudi elemente samoupravnega gospodarjenja, ki jih zavestno podpiramo, in si prizadevati, da obstoječe elemente ekonomske teorije, ki imajo za zdaj še značaj ekonomske politike, povežemo v konsistenten sistem politične ekonomije socializma.

Potreba po politični ekonomiji samoupravnega socializma je s tem očitna, saj je treba na njeni osnovi utemeljevati ekonomsko politiko, ki mora med drugim tudi krepiti samoupravne produkcijske odnose v naši družbi. Pri nastajanju in formuliranju politične ekonomije samoupravnega socializma pa je treba upoštevati nekatera *zgodovinska dejstva in pogoje* — možnosti teoretičnega posploševanja samoupravne družbeno ekonomske prakse. Konsistentne teoretično ekonomske politekonomske posplošitve je mogoče izoblikovati šele potem, ko se je dovolj utrdila samoupravna družbeno ekonomska praksa. Zaradi tega lahko za zdaj govorimo le o nekaterih *elementih* samoupravne

ekonomske politike, ki se prepletajo z elementi ekonomske politike, ki krepijo vlogo države in ki se nam nudijo kot še ne dovolj izoblikovana osnova za oblikovanje konsistentnega teoretičnega sistema — politične ekonomije samoupravnega socializma.

V zvezi z graditvijo politične ekonomije samoupravnega socializma naj predvsem opozorimo na že opredeljeno *temeljno protislovje* graditve socializma v naših razmerah. Naš specifično samoupravni gospodarski sistem, s katerim opredeljujemo samoupravne produkcijske odnose brez kakršnegakoli vzora v svetu, razvijamo namreč v okoliščinah relativno nerazvitih produktivnih sil. Te razmere narekujejo vso našo družbeno ekonomsko usmeritev, vključno z institucionalizacijo samoupravnih produkcijskih odnosov, v zgodovinsko nujnost *pospešenega* razvoja produktivnih sil. V teh razmerah je treba vse dejavnike gospodarjenja in vso družbeno akcijo usmeriti v učinkoviti uresničevanje te temeljne naloge sedanje faze izgradnje socializma v naši družbi.

Z nalogo pospešenega razvoja produktivnih sil pa je bila, kot vemo, tudi identificirana kapitalistična blagovna produkcija. V njej spoznava Marx zgodovinsko opravičilo prav zaradi njene vloge in naloge, da nadalje razvije produktivne sile. Težnje po restavraciji kapitalističnih produkcijskih odnosov z logiko opredeljevanja teh odnosov, ki jih je v naši družbeno ekonomski praksi tudi mogoče identificirati, izhajajo zato iz identičnih družbeno ekonomskih razvojnih nalog razvitejše blagovne produkcije v socializmu in kapitalizmu.

Razvoj produktivnih sil pa moramo v naših razmerah uresničevati ob socialističnih produkcijskih odnosih na temelju družbene lastnine produkcijskih sredstev, ki v praksi zaradi zgoraj nakazanega fetiša države kaže tendence po institucionalizaciji *državne lastnine* s centralno-plansko obliko razreševanja družbeno ekonomskih problemov ali pa tendence *grupno lastninskega monopola* nad produkcijskimi sredstvi z vsemi škodljivimi posledicami na deklarirane samoupravne produkcijske odnose.

Za premagovanje državno kapitalističnih ter korporativno grupnolastniških tendenc pa se zopet zahteva ustrezna teorija, ki bo nakazovala razvojne možnosti samoupravljanja. V zvezi s temi dilemami je koristno spomniti se, da je tudi kapitalizem za reprodukcijo svojih produkcijskih odnosov zahteval v svojih začetnih obdobjih afirmacije kapitalističnih produkcijskih odnosov *zavestno* državno podporo, ki jo je prakticirala država v rokah kapitalističnega razreda. S to podporo so se omejevali stari fevdalno monopolni odnosi, ki so bili v nasprotju s kapitalistično nalogo, da sistem kapitalističnih produkcijskih odnosov ustvari razmere, ki uresničujejo nadaljnji razvoj produktivnih sil.

To pa je bilo mogoče s kapitalistično obliko zajemjenja presežnega produkta in s produktivno uporabo tega produkta — *akumulacijo kapitala*. Stanje v začetku afirmacije kapitalističnih produkcijskih odnosov nas predvsem opozarja na potrebo, da moramo tudi v naših razmerah prek zavestnega delovanja subjektivnih sil delavskega razreda *podpirati afirmacijo* samoupravnih produkcijskih odnosov v naši družbi, se pravi afirmacijo odnosov, ki jih zahteva družbeni značaj naših produkcijskih sredstev — družbena lastnina. To pomembno nalogo morajo torej prevzeti naše zavestne subjektivne sile kot

avantgarda delavskega razreda — nosilca družbeno ekonomskega razvoja v socializmu.

Po vsem tem lahko *sklenemo*, da dosežena razvojna raven naših produktivnih sil za zdaj še ne omogoča avtomatizma v reprodukciji naše družbene lastnine in z njo samoupravnih produkcijskih odnosov. Zavestna vloga subjektivnih sil kot nadgradne institucije je zato predvsem v tem, da bdi nad produkcijskimi odnosi in preprečuje njihovo *deformacijo* v državno-etatistično oziroma tehnokratsko-liberalistično smer. Naša dosedanja praksa je namreč že potrdila, da vodi popuščanje zavestnih subjektivnih sil v pogledu te temeljne naloge v deformacijo samoupravnih produkcijskih odnosov v naši družbi.

Zgoraj opredeljene relacije opozarjajo tedaj na *vlogo* subjektivnih zavestnih sil pri izgrajevanju naših samoupravnih produkcijskih odnosov, ki se v naših razmerah zaradi razmeroma zaostalih produktivnih sil še niso toliko utrdili, da bi bil mogoč *avtomatizem* v reprodukciji družbene lastnine in na njej temelječih samoupravnih produkcijskih odnosov. To pa pomeni, da moramo samoupravne produkcijske odnose, ki jih nadgrajujemo na relativno nerazvitih produktivnih silah, še zavestno podpirati. Ta zahteva izhaja iz temeljnega protislovja naše družbe, iz katerega izraščajo nesamoupravne težnje v našem družbeno ekonomskem razvoju, katerih pojavnostne oblike srečujemo v vsakdanji praksi.

Poudarjena relativna nerazvitost in struktura naših produktivnih sil povzročata zato v družbeno ekonomskih odnosih nekatere praktične in teoretične dileme, ki jih še nismo ustrezno razrešili.

Naša struktura produktivnih sil se namreč *hkrati kaže* v obliki razmer klasičnega tipa, ki opredeljujejo nujnost pospešene akumulacije ter v obliki razmer keynesijanskega tipa, ki zahtevajo zaradi poudarjenih realizacijskih problemov pospeševanje vseh oblik potrošnje — efektivnega povpraševanja, ki gre tu in tam tudi na račun omejevanja akumulacije. Take razmere v strukturi naših produktivnih sil zahtevajo tudi njim ustrezne oblike ekonomske politike, ki je lahko ob decentralizirani blagovni produkciji in z njo povezanimi decentraliziranimi ekonomskimi odločitvami, ki niso bile ustrezno nadgrajene z učinkovitim družbenim *planiranjem*, uporabljala instrumentarij ekonomske politike, kakršnega so za razvito blagovno produkcijo razvili keynesijanski teoretiki.

Ta instrumentarij, ki naj bi razreševal realizacijske probleme, izhajajoče iz razmer gospodarstva, ki so bile na eni strani opredeljene s sprejemljivostjo keynesijanizma, pa na drugi strani zaradi razmer klasičnega tipa, ki poudarjajo potrebo po akumulaciji, ni mogel biti učinkovit, ker so njegovo učinkovitost vedno bolj deformirale potrebe po pospešeni akumulaciji, ki jo je bilo mogoče uresničevati le z inflacijsko redistribucijo. To je vodilo do stalnih inflacionističnih tendenc v našem gospodarstvu, ki jih kljub deklaracijam že več kot deset let v naši družbi ne moremo zatreti. Nasprotno, zdi se, da se *inflacijske tendence* v našem gospodarstvu povečujejo. K tej nezaželeni tendenci pa je uporabljeni instrumentarij ekonomske politike dodal še težnjo po krepitvi *državne administrativne vloge* v gospodarstvu.

Tako smo v našem družbeno ekonomskem dogajanju prišli do dveh nezaželenih tendenc — do odnosov, ki so nasprotni vizijam naših družbeno ekonomskih odnosov. To je vodilo do razkorakov med dejanskim in deklariranim, do

dejstva, da se je ekonomski politiki iztrgala možnost vplivanja na strukturo družbeno ekonomskega udejstvovanja, ker je obstoječa struktura tega udejstvovanja nasprotno vplivala na ekonomsko politiko, ki je v opisanih razmerah postala, če tako rečemo, »gasilska«. Takšna vloga ekonomske politike pa je lahko črpala le iz arzenala ekonomske teorije, ki so jo za povsem drugačne razmere kapitalistične blagovne produkcije razvili meščanski, predvsem keynesijanski ekonomski teoretiki. Ti so zaradi reprodukcijskih težav teoretično utemeljevali in poudarjali vlogo države v gospodarstvu, in to v obdobju krize kapitalizma kot sistema.

Vse to pa kaže na *strukturno inflacijo* v naših razmerah, torej inflacijo, ki je posledica neučinkovitega ex ante planskega opredeljevanja strukture družbene produkcije. V teh razmerah je zato postala inflacija *način* zagotavljanja potrebne akumulacije, ki pa v inflacijskih razmerah tudi ne more biti učinkovita. Inflacija se nam namreč ne predstavlja kot ekonomski, temveč kot etatistični način odzemanja in odtujevanja dela presežnega produkta iz upravljanja delavskega razreda.

Pri tem pa je tudi pomembno, da je keynesijanska struktura naše produkcije vplivala na *vrednote* v naši družbi. Omogočila je vdor potrošniške mentalitete, ki ga je materialno podpirala in reproducirala. Takšne razmere so stimilirale *glorifikacijo blagovne produkcije* z istovetenjem blagovnosti in njenih zakonitosti kot socializmu lastnih kategorij. Pri tem pa so bile prezrte posledice takšnih indentifikacij glede na razvijanje družbeno ekonomskih odnosov. Iz blagovnih odnosov se je poudarjala motivacija — dohodkovni motiv gospodarjenja, ki naj bi, ne glede na administrativne intervencije na področju primarne delitve, zagotavljal uresničevanje socialističnega načela delitve po delu. Pri tem pa so bile često prezrte grupno lastninske tendence, ki so v naših razmerah tudi omogočale vdor zasebnitva. To zadnje je vplivalo tudi na nekatere rešitve problemov minulega dela, na katerega so gledali predvsem z vidika individualne delitve, ne pa z vidika funkcioniranja in reproduciranja družbene lastnine.

Nekateri problemi graditve politične ekonomije socializma

OTO NORČIČ

Problemi oblikovanja politične ekonomije socializma, ki jih nameravam prikazati v razpravi, so povezani s stališči klasikov marksizma, našo prakso in izraženo potrebo v naši družbi, da bi prišlo čimprej do celovite in logične politične ekonomije socializma, ki razlaga in povezuje v celoto ekonomske zakonitosti naše samoupravne socialistične družbe.

Kot je znano, sta klasika marksizma predvidevala za socializem plansko gospodarstvo, ki ne pozna blagovne produkcije in tržnega mehanizma, ki je z blagovno produkcijo povezan. V sistemu planskega gospodarstva ni posrednega priznavanja družbenega značaja dela vsakega posameznega delavca, ampak postaja individualno delo neposredno družbeno. Ex-post usklajevanje potreb s produkcijo se zamenja z ex-ante usklajevanjem.

S tega vidika bi morala politična ekonomija socializma vsebovati v sistem povezana *neblagovna načela*, s katerimi bi družba reševala svoje ekonomske probleme z vključitvijo *planskega elementa* kot bistvenega in *dominantnega*. Ta politična ekonomija socializma ne bi bila več politična ekonomija klasičnega tipa, kot smo jo vajeni iz razvoja ekonomskih doktrin, saj bi se bistveno spremenil predmet njenega proučevanja, ki je bil doslej proučevanje produkcijskih odnosov v *blagovni produkciji*. Ali bo to konec politične ekonomije kot znanosti ali njeno preoblikovanje v kvalitetno novo disciplino, je v tem trenutku težko povedati.

Kakšna so tedaj marksistična izhodišča obravnavanja politične ekonomije socializma?

Problemi, ki nastopajo v tej zvezi, so pogojeni med drugim z našimi praktičnimi izkušnjami. Praktične izkušnje kažejo na to, da moramo v našem sistemu še zmeraj upoštevati prisotnost blagovnih načel in tržnega mehanizma. Zato pomeni poziv k izgradnji politične ekonomije socializma izredno težavno nalogo. Naloga je izredno težka predvsem zato, ker se še zmeraj srečujemo z blagovno produkcijo, ki je zadržala svoje specifične tendence. Ta blagovna produkcija kot vsaka blagovna produkcija temelji na konkurenčnem boju, diferenciaciji blagovnih producentov, lovu za dodatnim dohodkom, vodi h koncentraciji in centralizaciji ekonomske in s tem tudi politične moči, poraja socialno diferenciacijo, omogoča delitev, ki je lahko bistveno drugačna, kot bi izhajalo iz načela delitve po delu itd.

Če blagovna produkcija neposredno poraja tendenco »kapitalizacije«, privatizacijo, ekonomsko desocializacijo družbenih produkcijskih sredstev itd., tedaj taka produkcija ne more biti tipična produkcija socialistične družbe, marveč samo produkcija prehodnega razdobja. Taka blagovna produkcija in njene zakonitosti ne morejo biti vsebina politične ekonomije socializma.

Zato bi bilo prezgodaj vse pozitivne in negativne manifestacije blagovne produkcije na tej stopnji razvoja jemati kot tipične manifestacije zakonitosti

socialistične produkcije in jih sistemizirati v teoretični sistem v prepričanju, da gre za politično ekonomijo socializma. Zaradi tega se kot naloga teoretičnega snovanja na ekonomskem področju postavlja najprej oblikovanje teorije ekonomske politike in ekonomskega sistema prehodnega razdobja in šele potem formuliranje njegove politične ekonomije.

Blagovni odnosi v naši družbi niso bili nikoli eliminirani. Tudi v obdobju administrativnega socializma ne. Posebno močno so se začeli uveljavljati z reformo leta 1965, in prav do 1970/71. Tržni mehanizem (quasi) deluje vse skozi ob delovanju planskega mehanizma in je bil v neposredni preteklosti celo prevladujoč.

V takih pogojih družbena praksa ni dajala na ekonomskem področju na razpolago »materiala« za posploševanje tipičnih zakonitosti socialistične produkcije. Brez dvoma je to eden od glavnih razlogov, da je stanje v teoretski analizi socialističnih zakonitosti produkcije še zmeraj v začetni fazi. Drugače povedano: pomembna vloga blagovnih zakonitosti in tržnega mehanizma ter nenehno spreminjanje načel tekoče ekonomske politike niso omogočali identifikacije splošnih in tipičnih zakonitosti, ki bi bile zadostna podlaga za formulacijo politične ekonomije našega načina produkcije. Tako stanje je bilo do leta 1970.

Po letu 1970 je na teoretskem področju in v praksi prišlo do pomembne spremembe, ki izvira iz novih politekonomskih izhodišč našega ekonomskega sistema. Ta sprememba se kaže v več smereh. Za nas je pomembna ugotovitev, da smo v teoretskih analizah prišli do sklepa, da se naš osnovni produkcijski odnos, ki se kaže v družbeni lastnini nad produkcijskimi sredstvi, in delitev po delu kot princip delitve lahko uresničujeta oziroma reproducirata samo z *zavesno akcijo družbe kot celote prek sistema družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja*. Ne pa prek tržnega mehanizma in njegove spontane, stihijne akcije. Prišli smo do spoznanja, da lahko tržni mehanizem tudi v pogojih družbene lastnine vodi v stanja, kjer se izrodno močno kažejo negativne tedence in lastnosti blagovne produkcije. To so tiste tendence, ki smo jih navedli zgoraj. *Mehanizem družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja se zato kaže kot mehanizem obvladovanja družbeno ekonomskih procesov, ki jih poraja spontano delovanje tržnega mehanizma. S tega vidika pomeni nov element socialističnega ekonomskega sistema in kategorijo politične ekonomije samoupravnega socializma.*

Z uvajanjem mehanizma družbenega dogovarjanja pa bi se moral izvršiti še drug premik. Ta premik bi se moral kazati na področju vrednotenja. Dosedanje vrednotenje družbe z blagovnimi vrednostmi bi se moralo čedalje bolj substituirati z vrednotenjem, ki izhaja iz uporabnih vrednosti, ki so dolgoročno lahko edino merilo socialistične družbe. Kako daleč je to izvedljivo, je v tem trenutku odvisno od tega, kje in kako daleč lahko družbeno dogovarjanje kot oblika planiranja izhaja in postavlja družbene plane v naravnih razsežnostih.

Del družbene dejavnosti je že na sedanji razvojni stopnji mogoče planirati v naravnih pokazateljih. To so tiste dejavnosti, ki tudi v blagovnih produkcijah nimajo klasičnega trga. Sem spada skoraj celotna infrastruktura in superstruktura, kjer je družbeno dogovarjanje o količini produktov in storitev teh dejavnosti mogoče izpeljati z neposrednim določanjem vrstnega reda in

prioritet ter obsega. Uporabna vrednost oziroma družbena koristnost sta tukaj v ospredju. Tako reševanje pomeni novo kvaliteto. Optimalizacija družbenih učinkov na tem področju v smeri maksimiranja zadovoljlitve družbenih potreb bi lahko potekala z linearnim programiranjem ali kako drugo marginalno tehniko.

Družbeno dogovarjanje kot samoupravnemu sistemu ustrezni mehanizem planskega uresničevanja družbeno ekonomskih ciljev pa lahko prispeva novo kvaliteto tudi na področjih, kjer na sedanji stopnji ni mogoče popolnoma eliminirati trga. Gre za področje materialne produkcije, ki je organizirana v posameznih panogah narodnega gospodarstva. V teh panogah lahko družbeno dogovarjanje pomeni obvladovanje tržnih sil v njihovi funkciji določanja deležev v razdelitvi za posamezne družbene potrebe. Gre za to, da se lahko skozi dogovarjanje opredelijo in dosežejo razmerja med osebnimi dohodki in akumulacijo ali potrošnjo in investicijami, splošno potrošnjo in skupno potrošnjo itd. Če je v preteklosti nekatere od teh proporcov določal trg, smo imeli opraviti z družbenimi ekscesi, ki so se često kazali kot izrazita socialna diferenciacija in kršenje načela delitve po delu. Tudi v tem oziru je ta ustanova dogovarjanja kvalitetno nova kategorija obvladovanja tržne stihije.

Kavliteta družbenega dogovarjanja bi se toliko bolj izkazala, kolikor bolj bi prek njega uspevali *plansko usmerjati nove investicije*, ki se financirajo iz dogovorjene stopnje akumulacije, ki izhaja iz proporcev razdelitve. Prek tega bi imela družba kot celota neposreden vpliv na strukturo produkcije, ki bi jo lahko zavestno in vnaprej prilagajala resničnim družbenim potrebam, ki jih ne zamegljujejo tržne in na privatnih odločitvah zasnovane kalkulacije.

Tako bi družba obvladovala globalne proporce in najpomembnejše strateške vzvode nadaljnjega razvoja, všteti enostavno in razširjeno reprodukcijskega osnovnega produkcijskega odnosa.

V teh globalnih okvirih, bi bilo še zmeraj dovolj prostora za delovanje tržnega mehanizma, kjer bi se izrazile njegove pozitivne tendence in učinki. Ideja je v tem, da prepustimo tržnemu mehanizmu vse obstoječe kapacitete v materialni produkciji, ki se naj prilagajajo spremembam povpraševanja, posebno če gre za produkte, ki morajo biti na razpolago v različnih oblikah in kvaliteti itd., kjer je skratka potrebno upoštevati oziroma izhajati iz suverenosti potrošnikovega izbora oziroma odločanja. V teh primerih je trg zanesljivejši mehanizem kot pa plan, ki praviloma osiromaši izbor produktov, ki služijo za zadovoljevanje potreb.

Ker so osnovni proporce delitve obvladani z mehanizmom dogovarjanja, bo tržni mehanizem omogočal samo razlike v dohodkih, ki izvirajo iz večjega prizadevanja kolektivov, hitrejšega prilagajanja družbenim potrebam, zniževanja individualnih stroškov, kar pa je samo pozitivno in je v soglasju z načelom delitve po delu. Na kratko povedano: tržni mehanizem ne poraja več negativnih posledic, ampak samo pozitivne, s katerimi dopolnjuje na dogovarjanju zasnovani sistem planiranja.

Tudi tukaj se srečujemo z novimi elementi socialističnega sistema produkcije, ki lahko predstavljajo kategorije politične ekonomije samoupravnega socializma. Delovanje sistema kot celote je neprimerno bolj konsistentno, čeprav je še zmeraj hibridno, pa je zato lažje začrtati pot, po kateri naj gre oblikovanje politične ekonomije.

V preteklosti so bili poskusi tudi pri nas (da ne govorimo o SZ in drugih socialističnih državah) da bi se »zakonitosti«, ki so se pojavljale v delovanju sistema, ne glede na tendence, razglašale za zakonitosti politične ekonomije socializma. Menimo, da je šlo v tem primeru za nemarksistična izhodišča v analizah, ki so blagovnim kategorijam v naprej izdajale atribute socialističnih kategorij.

Nekateri elementi za oceno o mestu in vlogi marksizma v mikroekonomskih in sorodnih vedah

DANIJEL PUČKO

1. O nekaterih bistvenih značilnostih marksizma

Današnji čas postavlja pred nas vedno znova vprašanje, kaj je to sploh marksizem. Odgovora ni lahko dati. Odgovora ni mogoče dati na kratko, s formulo. Vemo, da je marksizem svetovni nazor. Vemo, da je to hkrati teorija in praksa revolucionarnega delavskega gibanja, katere filozofska osnova je dialektični in zgodovinski materializem. Srž te teorije predstavlja spoznanje, da je zgodovina družbenega razvoja zgodovina razrednega boja. V tem razvoju je človek tvorec svojih družbenih odnosov, v katerih živi. To pa pomeni, da on sam ustvarja družbene sile, ki mu na dani stopnji razvoja proizvodnih sil vladajo. Zato je v njegovi moči, da se lahko osvobodi teh sil in da jim zavlada. Od tod izhaja zahteva, da človek ne razlaga samo sveta, ampak da ga skuša tudi aktivno spreminjati v smeri razvijanja brezrazredne družbe. To njegovo zavestno delovanje pa morajo voditi kriteriji, ki temeljijo na odnosu do celote družbenoekonomskih odnosov, na odnosu do celotne problematike družbenega razvoja, na odnosu do globalne perspektive razvoja. To je le nekaj bistvenih črt marksizma, podanih zelo skopo. Več so o teh splošnih vprašanjih pisali ali pa govorili drugi udeleženci tega posvetovanja.

2. O zahtevah, ki jih marksizem postavlja pred mikroekonomske in sorodne vede

Če skušam iz (skopega orisa) bistvenih značilnosti marksizma izpeljati nekatere po mojem mnenju pomembne zahteve, ki jih marksizem postavlja pred mikroekonomske in sorodne vede, potem lahko opozorim vsaj na naslednje:

Prvič: Mikroekonomske in sorodne vede morajo tako kot vse druge družbene vede nujno nakazovati relacije od osnovnih ciljev družbenega razvoja, ki se kažejo v viziji brezrazredne družbe in komunizma. To pomeni, da morajo pojasnjevati fetišizem blagovne produkcije v njeni zgodovinsko še nujni in racionalni obliki. Dajati pa morajo za svoje področje lastno kritično teoretično no analiza teh fetišiziranih oblik ekonomskih kategorij in stalno preverjati njihovo zgodovinsko nujnost. To zahtevo je lepo postavil K. Korsch, čeprav le politični ekonomiji, ko pravi:

»Proces života društva, to jest materialni proces, ne razbija vlastiti mistični veo sve dotle dok se ne preobrazi u svjesnu i odgovornu djelatnost slobodno udruženih ljudi. Sve do tada znanstvena kritika politične ekonomije mora upotpuniti, dovršiti vlastitu teorijsku analizu fetišističkih oblika ekonomskih kategorija s pozitivnim razumevanjem njihovih povijesno prijelaznih nužnosti i racionalnosti, i mora upotrijebiti zbiljsku svijest što je u njoj sadržana za materijalističko istraživanje društvenog razvitaka i dalje od sadašnje povijesne epohe.«¹

¹ Glej G. E. Rusconi, *Kritična teorija društva*, Stvarnost, Zagreb, 1973, str. 188.

Že iz (začetnega orisa) bistvenih črt marksizma (pa tudi iz Korsehevih besed) sledi tudi to, da marksistični ekonomist ne sme ekonomike samo razlagati, ampak mora aktivno iskati in si prizadevati spreminjati ekonomske danosti v smeri humanističnega socializma in komunizma. To pomeni, da postavljamo predenj zahtevo po materialističnem raziskovanju razvoja mikroekonomskih in sorodnih fenomenov tudi prek meja, ki mu jih postavljajo sedanje zgodovinske danosti. Konkretneje bi to pomenilo, naj on raziskuje npr. življenje ekonomskih celic in njihove odnose do celote, tj. družbenega gospodarstva in družbe kot celote, vendar ne zgolj s statičnih pozicij, čeprav je statična ekonomska teorija danes v svetu najbolj razvita pa je zato s tem ta smer raziskovanja najbolj lahka in privlačna, ampak predvsem razvojno.

Drugič: Že F. Černe je v svojem referatu opozoril,² da marksistična ekonomska teorija ne more biti v pogledu vrednot nevtralna veda. To pomeni, da morajo biti osnovne vrednote humanističnega socializma prisotne v mikroekonomskih in sodobnih vedah. Se več. Morajo biti osnova kritične analize fetišističnih oblik ekonomskih kategorij in vsake druge analize odnosov med ljudmi, ki se prav v ekonomiji kažejo tako često skozi odnose med stvarmi. Te vrednote so tudi eden od temeljnih kriterijev za sprejemanje ali zavračanje določenih teorij. Ta zahteva je pogosto v mikroekonomskih in sorodnih vedah premalo upoštevana.

Tretjič: Čeprav se z analizo tipov družbenoekonomskih odnosov na različnih stopnjah družbenega razvoja ukvarja predvsem politična ekonomija, pa vendar menim, da je nujno, da tudi mikroekonomske in sorodne vede ne ostajajo samo pri analizi površinskih pojavnih oblik tržnih zakonitosti, mikroekonomskega obnašanja, odnosov med stvarmi, ampak da svojo analizo razširjajo in poglobljajo z analizo odnosov med ljudmi, ki se skrivajo za in ki izhajajo iz teh površinskih pojavov. Taka razširitev in poglobitev nujno vodi do stalnega kritičnega preverjanja zgodovinsko prehodne nujnosti in racionalnosti mikroekonomskih kategorij.

Četrtoč: Po naravi svojega predmeta raziskovanja so mikroekonomske in sorodne vede nujno parcialne. Ukvarjajo se s proučevanjem dela neke celote. Prav zato postavlja marksizem prednje obvezo in nujnost, da nenehno tudi nakazujejo in stalno preverjajo relacije in implikacije, ki jih imajo njihove ugotovitve in sklepi, do celote družbenoekonomskih odnosov, do globalnih družbenih vprašanj in do globalne razvojne perspektive. Iz svoje raziskovalne optike ne smejo izgubiti vpliva, ki ga lahko imajo njihove parcialne teorije na celoto, tj. na celotni družbenoekonomski razvoj. Na to opozarjam, ker često vidimo, da so tu mikroekonomske in sorodne discipline na »spolzkkih tleh« in da jih zlahka zanese v razvijanje nekaterih teorij (npr. v marketingu, računovodski teoriji, raznih mikroorganizacijskih disciplinah itd.), ki bi jih verjetno avtorji hitro zavrgli, če bi razširili svojo analizo na analizo relacije in vplivov na globalna vprašanja življenja in razvoja družbe.

Petič: Zgodovinsko-razvojno gledano je bila marksistična ekonomska metoda uporabljena pri proučevanju problemov politične ekonomije, ki je za

² Glej Prof. dr. F. Černe, Sodobna meščanska in marksistična ekonomska teorija nasproti sodobni zgodovinski praksi. Posvetovanje »Marksizem v družbenih vedah«, Ljubljana, 1975, str. 5.

svoje osrednje področje raziskovanja imela proizvodno sfero in na njej zasnovano ekonomsko strukturo družbe. Prav zato in zaradi primarnosti družbene materialne biti pa tudi zato, ker gradi na celoti družbenoekonomskih odnosov mora biti politična ekonomija izhodišče za vse druge ekonomske discipline. To torej velja tudi za mikroekonomske in sorodne discipline. To pa tudi mikroekonomistu³ kaže praksa, saj se kaj hitro znajde pri svojem delu v »vakuumu«, če nima odgovora, npr. o obliki delovanja zakona vrednosti v družbenem gospodarstvu, o sistemu cen, o sistemu razširjene reprodukcije, o kreditno-monetarnem kompleksu itd., skratka tiste odgovore, ki mu jih naj bi dajala obča ekonomska teorija. V naši praksi zaradi nerazvitosti politične ekonomije socializma vrste takih odgovorov ni. Zato sta realno prisotni po mojem mnenju vsaj dve nevarnosti. Ker mikroekonomist nima nekaterih izhodišč, ki mu jih naj bi dala splošna ekonomska teorija:

a) beži v družbeno manj pomembna ali celo irelevantna razmišljanja in raziskovanja (npr. v ukvarjanje z ekonomskimi tehnikami, z abstraktnimi kibernetiskimi modeli, matematično formalizacijo itd.);

b) se zateka v iskanje odgovorov v tujih občin ekonomskih teorijah.

Marksistična metodološka koncepcija se upira strogi paralizaciji v ekonomski vedi. Od tod sledi zahteva, da bo marksistično zasnovana tista mikroekonomska teorija, ki bo po eni strani temeljila, po drugi strani pa vključevala zadostno in jasno obdelavo ter konsistentnost svojih odnosov, sklepov in njihovih vplivov do splošne ekonomske teorije. Gre torej za primerno poudarjanje integrativnega elementa v teh parcialnih disciplinah.

Šestič: Ena od osnovnih zahtev marksizma je, da je treba tudi mikroekonomske kategorije in zakonitosti obravnavati dialektično. Dejstvo je, da danes v naši ekonomski teoriji, s tem pa tudi na mikroekonomskem področju, pre pogosto srečujemo teorije statične narave. Po drugi strani pa preveč zanemarjamo dialektično, zgodovinsko materialistično obravnavo mikroekonomskih pojavov in zakonitosti. Preveč redko srečujemo uporabo načel dialektične metode v mikroekonomskih proučevanjih. Manjka nam kritičnega raziskovanja razvojev oblik ekonomske celice v našem gospodarstvu, razvoj odnosov med planiranjem v podjetju in planiranjem na višjih družbenih ravneh, razvoj sistemov delitve dohodka in osebnih dokodkov, razvoj sistemov financiranja rasti ekonomskih celic, razvoja sistemov integriranja interesov delovnih ljudi v ekonomskih celicah itd. Kritično razvojno raziskovanje teh in drugih kategorij z jasnim upoštevanjem in razumevanjem načela enotnosti in borbe nasprotij v vsakem pojavu, načela negacije in načela skokovitih prehodov kvantitete v kvaliteto je po mojem mnenju — kot bom poskušal pokazati kasneje — še najbolj obetavna pot do plodnega raziskovalnega dela na področju mikroekonomskih in sorodnih disciplin v naši stvarnosti.

4. *O nekaterih protislovljih ekonomske metodologije in nalogi, da razvijamo marksistično ekonomsko teorijo*

Pot do nove ekonomske teorije temelji na dialektični metodi, na sintetični metodi in na metodi verifikacije.⁴ V tem okviru je v družbenih vedah, še po-

³ Tu ne kaže pozabljati na relativnost in vso pogojnost delitve na makro in mikro ekonomiste.

⁴ Glej *Ekonomski leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 284.

sebej pa v ekonomiji, pomembna metoda abstrakcije. Z metodo odmišljanja nebitnih elementov v ekonomskih pojavih prihajamo do tipičnih vzorcev vedenja in odnosov, do bistvenih, osnovnih ekonomskih elementov in odnosov, ki jih strnemo v obliko ekonomskih kategorij, postulatov, norm vedenja in v obliko ekonomskih zakonov. Ta pot po moji oceni pri nas ni najbolj plodna. Še posebej to velja za njene statične in kvantitativne variante. Dinamika našega družbenega in gospodarskega razvoja, se zdi, zavira razvitje te metode v vseh variantah v širši, ploden instrument ekonomskega raziskovanja. Tu mislim na probleme, ki se kažejo v hitrem menjavanju ekonomskih kategorij, v pogostem spreminjanju njihovega opredeljevanja, v spreminjanju statistične metodologije zajemanja empiričnih ekonomskih pojavov. Če k temu dodamo še nalogo marksističnega ekonomista, da raziskuje družbenogospodarski razvoj tudi vnaprej, dalje od sedanje zgodovinske epohe, potem je še toliko bolj jasno, da se pri svojem raziskovanju ne more opirati kdove kako zgolj na induktivno metodo. Je pa ta metoda pomembna kot izhodišče za uporabo deduktivne metode raziskovanja, tj. za postavljanje bazičnih premis ali podmen, iz katerih po načelih logične dedukcije človek razvija teorijo, oziroma spoznanja in sklepe o celoti ekonomskih posledic, ki sledijo iz premis.

Vrednost spoznanj, dobljenih z deduktivno metodo ob pogoju, da smo upoštevali pravila logične analize (dedukcije), je odvisna od značilnosti premis (podmen). Čim bolj so le-te univerzalne in pomembne konstante, tem bolj bodo univerzalne in pomembne na tej osnovi razvite teorije. Če pa takih premis ni vedno mogoče postaviti, potem to pomeni, da naše premise niso nujno konsistentne z univerzalnejšimi premisami (ki jih trenutno morda še ne poznamo). Tak primer imamo, ko nerazvitost politične ekonomije socializma povzroča težave mikroekonomistu pri postavljanju premis za njegove mikroekonomske raziskave. Čeprav tudi pri tem ne smemo pozabiti na dialektično povezanost sicer omenjenih delov s celoto, a tudi celote z deli. Druga težava je v premisah, ki imajo relativno konstantnost. Takih primerov je na mikroekonomskem področju polno, npr. določena opredelitev sistema delitve, koncepta ekonomskih enot, odnosa proizvodnja—trgovina, odnosa trg—plan, sistema razširjene reprodukcije itd. Zato iz takih le relativno konstantnih premis izpeljani mikroekonomski postulati in teorije, ki predstavljajo operacionalizacijo gospodarskega mehanizma družbe v dani zgodovinsko nujni epohi, dobivajo časovno omejeno vrednost.

To je razlog za oceno, da se operacionalizacija obče teorije razvoja naše družbe, še posebej pa operacionalizacija na mikroekonomskih področjih, razvija v stopnjah v odvisnosti od spreminjanja univerzalnejših premis v našem razvoju. To je tudi razlog, da često ugotavljamo zaostajanje razvoja mikroekonomske teorije za potrebami naše družbe.

Metoda verifikacije kot zadnja faza razvijanja teorije in njenega preizkušanja v živi praksi povzroča ekonomistu podobne težave, kot sem jih omenjal že v razpravi o težavah uporabe induktivne in deduktivne metode raziskovanja.

Zdi se, da še posebej pri nas opisane značilnosti (dinamika razvoja, protislovnosti v razvoju, neizkristaliziranost gospodarskih pojavov v praksi) vodijo k trem izvorom mikroekonomske teorije, ki bi jih bilo moč povezati v trikotnik. Iz teh treh izvorov, tako se zdi, predvsem črpajo raziskovalci pri

graditvi mikroekonomske teorije. Ti trije izvori so: 1. obča teorija razvoja naše družbe, ki je utelešena v partijskih programih in ustavnih načelih; 2. posplošena tuja praksa, tj. tuja teorija, ki jo prenašamo večkrat premalo kritično v naše razmere; 3. naša domača praksa, ki jo posplošujemo, kolikor je to v namene graditve teorije mogoče.

Take značilnosti in pogoji nastajanja naše ekonomske in še posebej mikroekonomske ter sorodnih teorij me vodijo do sklepa, da bo plodnost raziskovalnega dela in dela pri graditvi teorije v mikroekonomskih in sorodnih disciplinah večja, če se bomo predvsem usmerjali na kritično raziskovanje smernic in zakonitosti razvoja glavnih mikroekonomskih kategorij in postulatov ter na poskuse njihovega čimbolj konsistentnega povezovanja. To je usmeritev, ki jo po mojem od nas zahteva marksistični pristop. Seveda ne kaže povsem zanemarjati raziskovanja statičnih modelov ter tehnik in metod mikroekonomske in druge analize, vendar pri tem ne smemo pozabljati, da so statični modeli prehodna nujnost in da so tehnike in metode le sredstvo, s katerim pridemo do določenega cilja, in nič več.

Teoretično raziskovanje tujih teorij in njihovo kritično prenašanje v naše razmere je potrebno, kajti čemu bi se učili na poskusih in zmotah tam, kjer nam človeštvo že lahko ponudi določene izkušnje in spoznanja. Kaže pa si prizadevati za odpravljanje družbeno irelevantnega ali pa vsaj manj pomembnega raziskovanja. Sorazmerno skromen raziskovalni kadrovski potencial nam je potreben na prvi raziskovalni fronti in kot pomoč za napredno razreševanje protislovij v našem družbenem razvoju. Tudi zgolj registracija obstoječe prakse, ne glede na to, da je zaradi same dinamike te prakse včasih celo naporna in zahtevna, ne more nikakor biti za marksističnega ekonomista, ne glede na to, na katerem področju dela, zadostna in zadovoljiva zaposlitev.

To je le nekaj misli in opažanj o dogajanjih na področju mikroekonomskih in sorodnih ved pri nas, če nanje gledam z marksističnih izhodišč, upošteva je moje današnje razumevanje marksizma ali kot pravi M. Pečuljić⁵ — tistega morja, po katerem se pretakajo tiste misli, ki so v zvezi z gibanjem za socializem, v zvezi z razredno borbo.

⁵ Primerjaj Prof. dr. M. Pečuljić, Marksizam, teorija revolucije i naučna teorija o društvu, Univerzitet danas, 1974, št. 3—4, str. 26.

Proučevanje socialne strukture naše družbe v luči marksistične teorije razredov in razredne razdelitve

dr. STIPE ŠUVAR

I

V naši sociološki in politični literaturi kot tudi na splošno v družbenih znanostih pogosto, celo vse bolj pogosto poskušajo analizirati in določiti socialno strukturo socialistične družbe v Jugoslaviji. Imamo številne, bolj ali manj izdelane definicije delavskega razreda, drugih razredov, slojev, socioprofesionalnih in sociodemografskih skupin.

Vsakdo, kdor postavi definicije, jih skuša utemeljiti na nekem določenem teoretičnem prijemu. Seveda, največ se jih sklicuje na marksizem, na marksistično teorijo razredov in razredne razdelitve, največkrat izrecno, nemalokdaj tudi implicitno. Imamo tudi poskuse — in teh je bilo zadnjih deset let vse več in več — kako uporabiti teorijo stratifikacije z vsemi njenimi različicami, splošno teorijo sistema in druge funkcionalistične, behavioristične in subjektivistične prijeme. Še več, nekaj časa marksistične teorije razredov niso uporabljali pri analizi socialne strukture naše družbe, bila je zanemarjena, na naših katedrah in v inštitutih so pozabljali nanjo in je niso uporabljali pri razmišljanjih in raziskovanjih socialne strukture.

Zanimivo bi bilo, če bi pobliže raziskali, kje so vzroki za prodor funkcionalističnih stališč v naše družboslovne znanosti, še posebej pri analizi socialne strukture. Ali so razlogi v tem, da je del naših družbenih raziskovalcev, posebno tistih srednjih let in najmlajših med njimi, slabo seznanjen z marksizmom? Nemara pa gre preprosto za nekakšno modo, ki je v znanosti vsakdanja; gre za to, da se nekateri naši raziskovalci zdijo sami sebi manj vredni glede »modernih« teorij, ki cvetejo na katedrah in v inštitutih Zahoda; z njimi so se naši raziskovalci spoznali, ko so tam študirali ali gostovali ali pa se seznanili prek naših znanstvenih komunikacij s svetom, ki so bile do tedaj privatne, privatizirane in enostransko usmerjene večidel na zahodno Evropo in Severno Ameriko. Ali pa se razlogi skrivajo v tistih družbenih okoliščinah, na katere je opozoril A. Gouldner, ko je napovedal, da bo funkcionalizem prodril v socialistične dežele?

Funkcionalističnim interpretacijam družbe in potemtakem tudi njegovim socialnim strukturam sta pripravila ugodna tla nastop in vzpon tehnokracije, pa tudi to, da se je birokratska suverenost obdržala. Kot vemo, je funkcionalizem duhovni izraz in orožje politike racionalnosti in učinkovitosti, politike, ki hoče stabilizirati in konservirati družbene odnose in tokove, ki so »naravni« in »normalni« v nasprotju z marksizmom, ki je bil in je še zmerom duhovno orožje za revolucioniranje družbe, za rušenje in spreminjanje družbenih »naravnih« in »normalnih« tirov, kolikor jim pečat daje moč profita ali pa moč tehnokratskega monopola pri upravljanju z razširjeno reprodukcijo. V zadnjih nekaj letih je pri nas resno grozila nevarnost, da se bodo ohranili preostali elementi, še več, da se bodo obnovili tisti, ki so se bili že izgubili — tako kapi-

talski odnosi kot državnolastniški monopol. Ali ni bilo družbeno ozračje ugodno za razcvet funkcionalizma? Tehnokratske težnje so v naši družbi še vedno močne; navzoče so pod tenko skorjo današnje samoupravne reforme, ki teži k družbi združenega dela in združenih delavcev, pa bo prav gotovo tudi funkcionalizem še naprej navzoč, ponujal bo svoje »modele« in »rešitve« skupaj z ustreznimi pogledi na socialno strukturo družbe oziroma z razlagami narave in dinamike te strukture.

II

Tudi kadar so analize socialne strukture naše družbe utemeljene na marksistični teoriji razredov in razredne razdelitve, so pogosto nepopolne, meglene, neargumentirane in ostajajo na ravni »ideoloških projekcij«.

Marksistično usmerjeni raziskovalci pri nas (v nasprotju s tistimi, ki uporabljajo merila iz zakladnice teorije stratifikacije ali pa se navdihujejo pri splošni teoriji sistema ali pri kaki behavioristični ali subjektivistični projekciji) so si edini: pri nas je družba še vedno razredno strukturirana, pa čeprav gre za »ostanke« razredne razdelitve iz premagane eksploatatorske družbe, socialna struktura pa se z razvojem socializma spreminja.

Da pa bi se strinjali še v čem, tega nismo mogli najti v dosegljivi literaturi. Ali je to malo ali skoraj nič?

III

Najbolj vplivne in teoretično najbolj utemeljene so tiste marksistične interpretacije socialne strukture naše družbe, ki opozarjajo na dinamiko sprememb v bistvu delavskega razreda in na razredni boj v njegovih vrstah, na boj, s katerim naj bi premagali preostale elemente meznega odnosa ali tehnobirokratskega monopola. Te interpretacije izhajajo iz stopnje razvoja družbenih proizvodnih sil, iz proizvodnih odnosov in iz protislovij v družbeni lastnini — in iz tega potem zvajajo razredno radelitev in razredni boj. Po teh interpretacijah je v naši družbi zaznati težnjo, da se delavski razred širi, da obvladuje razširjeno reprodukcijo in tako tudi vse druge pripadnike družbe, delovne ljudi postavlja v enak družbeno-ekonomski položaj. Kolikor odpravljamo mezní odnos, toliko se tako delavski razred kakor tudi drugi pripadniki družbe preobražajo v *delovne ljudi*. K temu pelje razvoj socialističnih samoupravnih odnosov. »Prav to je težnja, da je človek vse manj razredni človek, človek delavskega razreda, pač pa se vse bolj izenačuje z vsemi, ki delajo ...« (V. Bakarić). V socializmu pravzaprav ni več nekakšnega antagonističnega razrednega nasprotja, pač pa nastajajo prehodna nasprotja, »ki so možna in ki lahko zadobijo tudi nekatere določene značilnosti razrednega boja v razmerah specifične družbene delitve dela, delitve, kakršno vsiljujejo družbena protislovja na neki določeni stopnji razvoja proizvodnih sil in stanja družbene zavesti« (E. Kardelj). Če lahko govorimo o razredni razdelitvi družbe, potem lahko to govorimo v smislu neke določene diferenciranosti v samem delavskem razredu. Delavski razred — in seveda tudi družba — še nista postala razredno in socialno homogena, vendar pa se ta homogenost začenja uveljavljati z razvijanjem odnosov socialističnega samoupravljanja, s samoupravnim organiziranjem delitve in združevanja dela. Delavec in delovni človek se stap-

ljata. Delavec je vse manj pripadnik razreda, »drugi« pa — v samoupravni organizaciji delitve, združevanja in menjave dela — prihajajo v takšen družbeno ekonomski položaj, da živijo od svojega dela in da prav tako začenjajo nadzorovati pogoje in sadove »svojega« dela (ali, natančneje, tistega dela družbenega združenega dela, v katerem sebe delovno in življenjsko reproducirajo). Delavec in »drugi« postajajo isto: delovni ljudje. Tu gre za družbeni kategoriji, ki se seveda še razlikujeta: »Delovni človek se razlikuje od delavca kot pripadnika delavskega razreda. Pri tem terminu (gre namreč za delovnega človeka — op. S. S.) ne govorimo o človeku, ki živi od svojega dela, temveč o človeku, katerega delo se hrani iz presežnega dela. Vendar pa tudi ta človek dela. (V. Bakarić.) Vendar pa se družbeni razvoj že giblje v smer, da se ti kategoriji spojita: »Povezovanje delovnih ljudi, ki niso neposredni proizvajalci, s tem neposrednim proizvajalcem, to je eden izmed načinov, kako odpravljamo delavski razred kot razred, saj se bodo navsezadnje v menjavi dela oboji znašli v popolnoma enakem položaju« (isti).

Ostanki razredne delitve, razredni spopadi, razredni odpori, razredni boj — vse to še obstaja na današnji stopnji razvoja naše socialistične družbe, vendar pa te pojave premagujemo in odpravljamo prav v zavestnem organiziranju proizvodnih in družbenih odnosov, v organiziranju, ki iz teh odnosov »odstranjuje« mezdni odnos, pojave izkoriščanja, skupinsko-lastninski monopol. Če bi bilo drugače, bi objektivna protislovja v družbeni lastnini (saj namreč upravljanja z družbeno reprodukcijo še nismo do kraja podružbili, ta reprodukcija še ni v rokah združenih delavcev) ne porajala samo težnje, da se stari proizvodni odnosi, ki vsebujejo razredni monopol in mezdni odnos, ohranijo, temveč tudi težnje, da se ti odnosi obnovijo. »Vsakršno monopolistično razpolaganje s fondi družbenega kapitala namreč neizbežno vzpostavlja tudi prvine razrednih odnosov med delavci in nosilci pravic do monopolističnega razpolaganja z družbenim kapitalom. Saj prav toliko, kolikor upravljanje z družbenim kapitalom zadobiva lastnosti tehno-birokratskega monopola, tudi delo zadobiva značilnosti mezdne delo, podrejenega temu monopolu« (E. Kardelj).

Kdo pa v razrednem boju stoji nasproti delavskemu razredu, neposrednim proizvajalcem, delovnim ljudem? »To ni več buržoazija. To ni pravi razred, pač pa je nekakšen razredni odpor proti delavskemu razredu, nekakšen ostanek nekdanje razredne delitve družbe« (V. Bakarić).

Obstajajo »osnovni sloji združenega dela«, »osnovna množica delavskega razreda«, »neposredni proizvajalci«, »neposredni proizvajalec — neposredni nadaljevalec delavskega razreda«, »delavski razred v stvarnem pomenu besede« — ki si še niso prilastili podjetniške funkcije v družbi, so pa na poti, da si to funkcijo prilastijo s tem, da skupaj z »drugimi« gradijo združeno delo in družbo združenega dela in s tem odpravljajo »tehnokratske skupine«, »birokratske skupine«, »tehnokratsko-birokratski sloj« (V. Bakarić ta sloj opredeljuje takole: »navezan je na nekatere določene politične in družbene sile in od delavskega razreda in proizvajalcev samo zahteva, prizadeva si, da bi za svoje potrebe osamosvojil in povečal del presežne vrednosti, ne skrbi za povečevanje proizvodnje in produktivnosti, v njegovi koristi pa je, da imajo proizvajalci razmeroma podrejeno vlogo«, »nosilce monopolov«, »druge sloje«, »druge elemente« — obstaja torej delitev na delavca in delovnega človeka,

razlika med tistim, ki neposredno proizvaja, in tistim, ki se živi od presežnega dela.

Razredni interes delavskega razreda je predvsem interes »osnovnih slojev združenega dela« ali »osnovne množice delavskega razreda«, da preobrazi svoj družbeni položaj, ki ji ga je zapustila zgodovina, in da se z »drugimi« izenači v upravljanju z družbenimi proizvodjalnimi silami in v razpolaganju s pogoji in rezultati družbene materialne in duhovne proizvodnje. Zato se zgodovinski smisel socializma v naših konkretnih razmerah, v razmerah razvoja socialističnega samoupravljanja, uresničuje toliko, kolikor je »tisti, ki je v pravem proizvodnem odnosu, oziroma je pravi neposredni proizvajalec, tudi v samoupravljanju osnovni nosilec nadaljnjega razvoja« (V. Bakarić). Namen institucionalnega sistema samoupravljanja, kakršnega postavlja ustava iz leta 1974, je v tem, da zagotavlja, da »osnovni sloji združenega dela« pridobijo nadzor tako nad svojim minulim kakor nad svojim živim delom in s tem postanejo nosilci celotne družbene reprodukcije — in da se v menjavi dela povezujejo in združujejo tudi z vsemi »sloji« ali »skupinami«, ki še nastajajo na neodpravljenih ostankih državno-lastniškega in tehnokratsko-upravljskega monopola pri razpolaganju s pogoji in tokovi družbene reprodukcije.

IV

Iz Marxove in marksistične teorije razredov in razredne razdelitve izhajajo tudi vsa tista razumevanja, ki trdijo, da je socializem razredna družba, v kateri ni več antagonističnega razrednega odnosa in razrednega spopada dveh osnovnih razredov — izkoriščanega in izkoriščevalskega, vendar pa v nasprotju z razumevanji, ki smo jih pravkar navedli, izraziteje poudarjajo neko določeno *dihotomičnost*, sorazmerno *heterogenost* socialne strukture, večjo *ostrino* preostalih in nepremaganih razrednih razlik in razredno *ločenost* nekaterih določenih družbenih slojev oziroma delov družbe, njihovo ločenost od osnovnega proizvodjalskega družbenega razreda (ki je ostal na zgodovinskem prizorišču, da odpravi razredno družbo nasploh, s tem pa tudi sebe, in da razvije brezrazredno družbo). Ta razumevanja opozarjajo na razdelitev na delavski razred in na tako ali drugače opredeljeni »nasprotni razred« (Dragičević, Šušvar), vendar pa tega drugega razreda ne obravnavajo kot nekakšen izkoriščevalski razred oziroma kot novi delavstvu antagonistični razred, temveč kot »preostanek«, ki sicer opravlja družbeno koristno delo, vendar še živi od presežne vrednosti, ki jo ustvarja delavski razred. Nekateri drugi se zavzemajo za drugačne razdelitve: delavski razred — sloj upravljalcev, profesionalnih, poitičnih in gospodarstvih funkcionarjev (Z. Vidaković); delavski razred — birokracija v gospodarstvu, državna birokracija in politična birokracija (J. Goričar); delavski razred — skupine zunaj njegla (M. Pečujlić). Pri tem tudi avtorji teh razdelitev poudarjajo, da se *dinamika* socialne strukture jugoslovanske družbe giblje k razredni homogenosti oziroma k povezovanju delavskega razreda in »drugih« v procesih razvoja socialističnega samoupravljanja. Tako na primer Pečujlić meni, da v socialistični družbi samoupravljanje poraja novo vrsto družbene razslojenosti, ki ni več enaka razredni razdelitvi, čeprav v njej še dolgo ostajajo »spleti ostankov razredne delitve dela«. V razmerah samoupravljanja se poraja moderni razred fizičnih in intelektualnih delavcev s tem, da se integrirajo različne vrste družbenih del. To pa še ni

izoblikovana struktura. S samoupravljanjem »nastaja jedro novega proizvodnega načina, načina življenja, uveljavljajo pa se tudi težnje, da bi se v omejenem obsegu obnovila razredna struktura«. Nastaja »zelo fluidna in zapletena socialna struktura, ki ni nikakršen trdno izoblikovan kristal, pač pa prej dinamična socialna formacija, katere posamezni deli se še niso popolnoma izoblikovali. Sestavljajo jo: 1. delavski razred, še posebej industrijski delavci; 2. večina kmetstva; 3. osnovni nosilci monopolov; 4. konglomerat zelo heterogenih socialnih slojev«. Kolikor napreduje samoupravljanje, toliko se krepi tudi težnja, da se vsi »drugi« razkrajajo in se spajajo z »razvitim delavskim razredom kot socialno matico, stožerom osvoboditve dela«. V nasprotnem primeru pa se uveljavlja težnja k obnavljanju agregata razredne družbe.

V

Specifično je stališče, ki, izhajajoč iz Marxove teorije razredov, razlikuje med razredom v teorijskem pomenu in razredom v empiričnem pomenu. Z odpravo kapitalističnega razreda se odpravi tudi drugi pol nasprotja, delavski razred, vendar pa je to proces, saj razredna razdelitev ostaja, vse dokler si ena skupina ljudi lahko prilašča delo druge skupine v zgodovinsko določenem načinu proizvodnje. Toliko tudi v socializmu kot prehodni družbi obstajajo konflikti, za katere »lahko upravičeno trdimo, da imajo razredno naravo, da so oblika razrednega boja«, in to boja »za odpravo ali za ohranitev različnih pogojev in možnosti za razpolaganje s tujim delom« (M. Kerševan). »Osnovne delavske množice« so še zmerom v položaju delavskega razreda in so zato tudi osnovni nosilec specifičnega »zgodovinskega interesa« delavskega razreda, da se odpravi razredna razdelitev. V tem smislu je treba tudi stališče, da so samo proizvajalci razred, zavrtni kot »ideologijo«, ki prikriva, da se v razmerah družbene lastnine lahko tudi skupine proizvajalcev znajdejo v razrednem položaju izkoriščevalcev. Razredne razdelitve torej obstajajo tako med samimi proizvajalci kakor med njimi in drugimi. Drugače pa ni sporno, da obstaja močna socialna diferenciacija statusne (slojne) narave. Treba je resnično znanstveno marksistično analizirati, če hočemo odkriti razredne razlike, ugotoviti razredno strukturo v teorijskem pomenu in s tem pokazati tudi spoznano ideološkičnost nekaterih »razrednih« in »stratifikacijskih teorij.

VI

V posebno skupino stališč o razredno-socialni strukturi jugoslovanske družbe sodijo tista, ki vsaj v neki meri izhajajo iz marksistične teorije razredov in razredne razdelitve, vendar pa to teorijo uporabljajo nedosledno ali pa eklektično segajo po raznih stratifikacijskih in funkcionalističnih merilih, in tako *razrednost* družbeno mešajo z njeno *razslojenostjo*.

Po mnenju nekaterih obstajajo samo »konkretni razredi«, ki so ostanki razredne strukture stare družbe (kmetje, kmetje-delavci, obrtniki, obrtniki, ki najemajo tujo delovno silo, itn.). Vsi tisti pa, ki delajo na družbenih proizvodnih sredstvih, so nekakšna »nova kategorija«, ki bi ji težko rekli delavski razred.

Po mnenju drugih v delavski razred »spadajo vsi tisti, ki delajo v družbenem sektorju in sa nagrajeni po delu, ne glede na to, ali so fizični ali intelek-

tualni delavci, če niso nosilci oblasti, odtujene delavskemu razredu.« V delavski razred spadajo nadalje tudi mezdni delavci v privatnem sektorju. Delavskemu razredu nasproti stoji »razred nosilcev odtujene oblasti«, ki se deli na tiste, ki izkoriščajo, in na one, ki ne izkoriščajo, ti zadnji pa se spet delijo na legitimne nosilce odtujene oblasti in na nosilce odtujene oblasti *via facti*, potem pa še na tiste, ki so vdani delavskemu razredu in samoupravljanju, in na one, ki bi radi delavski razred zadržali v položaju odtujenosti. Itn. Tu očitno ne izhajajo več iz Marxovih in marksističnih kriterijev za razredno razdelitev, pač pa vpeljujejo subjektivistična in razna druga merila.

Tretji menijo, da v socializmu ni več razrednosti, pač pa samo še slojevitost. Na prvi pogled bi sodili, da izhajajo iz teorije stratifikacije, toda ker je zanje temeljni kriterij delitev dela v marksističnem smislu in ne v funkcionalističnem, lahko vendarle rečemo, da se vsaj v neki meri navdihujejo pri marksistični teoriji. Po njihovem obstajajo tile sloji:

1. sloj političnih, državnih in gospodarskih voditeljev;
2. srednji socialistični sloji (ki jih sestavljajo tile podsloji: strokovnjaki na vseh področjih družbenega dela, administrativni in podobni uslužbenci);
3. sloji neposrednih proizvajalcev (»ki so v največji meri ohranili značilnosti razreda v klasičnem pomenu«);
4. sloji malih lastnikov (ki se delijo na poljedelce: velike, srednje in male, na kmete-industrijske delavce in na obrtnike: večje in manjše). Itn.

VII

V »neuradni« politični modi so se svoj čas še posebej uveljavljali — in še danes se »pri tleh« širijo v naši teoretični, učno-vzgojni in publicistični javnosti — prijemi, ki, sklicujoč se na Marxa in marksizem, razredno strukturo naše družbe prikazujejo kot bolj ali manj dihotomno antagonistično razredno strukturo: kot strukturo, katere poglavitna člena sta delavski razred in razred, ki je naslednik meščanstva. V tem smislu govorijo o takihle razdelitvah: proletariat — birokracija, delavski razred — etatistični razred, delavski razred — srednji razred, delavski razred — politokracija, delavski razred — novi razred, delavski razred — nova buržoazija. Pri tem pa delavski razred najpogosteje razumejo zelo široko in fluidno: to so vsi, ki nimajo »politične moči« ali »oblasti« ali »birokratskih funkcij«.

Temeljni »steber« za konstituiranje nove antagonistične razredne razdelitve je pojem politične moči, ki ga povzemajo po Maxu Weberu in ne po Karlu Marxu. Zagovorniki »nove razredne razdelitve« ne analizirajo proizvodnega načina, proizvodnih odnosov, pogojev in tokov družbene reprodukcije, delitve in integracije dela, pač pa se preprosto zadovoljujejo z izpeljano politično družbeno sfero in s političnimi kvalifikatorji »ugotavljajo« razredno razdelitev, razredne spopade in razredni boj.

VIII

Stratifikacijski prijemi in proučevanje strukture naše družbe so se pri nas brščas najbolj razširili. Že na začetku tega spisa smo se vprašali, kakšni so razlogi za to in kakšni so vzroki, da v našem družbenem podnebnju v neki

meri cvete funkcionalistično-stratifikacijska sociologija, in na kratko smo opisali tisto v družbenem kontekstu, kar ustreza funkcionalizmu in njegovemu širjenju v naši znanosti.

Teorije stratifikacije drsijo po površini družbe, izhajajo iz tistega, kar je »videti«, in delajo tipične ideološke racionalizacije (o tem glej: M. Kerševan, Razredi in sloji, Teorija in praksa, št. 7—8, 1974, in Socializem, št. 9, 1974).

Za merila, na podlagi katerih ugotavljajo socialno strukturo neke družbe, stratifikacijski prijemi najpogosteje jemljejo dohodek, izobrazbo, poklic, imetje, moč socialno poreklo, ugled in prestiž, naselitveno pripadnost, položaj v raznih hierarhijah. Sama na sebi stratifikacijska raziskovanja niso ne nepotrebna ne nekoristna. Se več, zelo uporabna so lahko tako v empirijskih raziskovanjih kakor za pridobivanje konkretnih znanj iz *anatomije družbe*. Ne morejo pa biti teorijsko-znanstvena zamenjava za marksistično teorijo razredov in ne morejo nadomestiti njene uporabe pri analizi družbene strukture s statičnega in z dinamičnega stališča.

IX

Marxistična teorija razredov in razredne razdelitve izhaja iz družbene delitve dela. V »Anti-Dühringu« je Engels zapisal, da je »zakon delitve dela temelj razdelitvi na razrede«. Zato bi tudi vsa proučevanja socialne strukture naše družbe morali utemeljiti na raziskovanju družbene delitve dela, oziroma na raziskovanju *sprememb* v družbeni delitvi dela, posebej v luči *odpravljanja* osnovnih oblik družbene delitve dela, oblik, ki so veljale v celotni zgodovini *razredne družbe*: materialno in duhovno delo, umsko in fizično delo, proizvodno in neproizvodno delo, potrebno delo in presežno delo in upravljalsko (ukazovalno) in izvrševalno delo, delitev dela med mestom in vasjo.

Kljub pomembnim dosežkom v marksističnih analizah socialne strukture naše družbe in sprememb v tej strukturi se nam zdi, da ima naša teoretična in znanstvena literatura dve slabosti. Prva slabost se kaže v zasužnjenosti spoznanja, da je socializem nastal z revolucionarnim posegom, ki je *podrl samo kapitalistično družbo, ne pa razredno družbo nasploh*, in je zato tudi njegova socialna struktura »preostanek« samo kapitalizma in rezultat (političnega) zrušenja kapitalizma. Druga slabost se izraža v tem, da se raziskovalci usmerjajo k temu, da si strukturo »izmišljajo«, namesto da bi jo ugotavljali s tem, da bi teoretično osmišljali raziskave. Saj nimamo še niti ene stvarne, empirične študije o delavskem razredu v luči marksističnih spoznanj o družbeni delitvi dela, študije, na podlagi katere bi potem lahko argumentirano sklepali, v kakšnem odnosu je delavski razred do »drugih« v družbi (koliko se razredne razlike še reproducirajo ali pa odpravljajo).

Če se razredna struktura reproducira iz družbene delitve dela, potem se tudi vse oblike razredne razdelitve odpravljajo edinole s tem, da odpravljamo razredne razlike, ki jih porajajo družbena delitev dela na materialno in duhovno delo, umsko in fizično, proizvodno in neproizvodno delo, delitev dela med mestom in vasjo, delitev na upravljalsko in izvrševalno delo. Razredov in razredne razdelitve ni mogoče odpraviti samo s tem, da odpravimo delitev na potrebno delo in presežno delo, četudi je ta delitev najpomembnejša, da se razredna družba nasploh ohrani.

Proučevanja socialne strukture naše socialistične družbe, ki bi ne bila »apolitična« in ki bi se ne imela za nevtralnno-znanstvena, pač pa bi hotela pripomoči k temu, da bi to strukturo ljudje z zavestnimi napori, s svojo teoretično in praktično dejavnostjo spreminjali, tako da bi odpravljali razredne razlike, in razredno razdelitev, takšna proučevanja bi morala — zaradi razlogov, ki smo jih navedli — temeljiti na analizi delitve dela v celoti, na analizi težev in integraciji dela, ki vodijo k brezrazrednosti (združenega dela, uveljavljanje »ekonomije svobodnega in združenega dela«), in to na empirično verificiranih analizah. S tem bi ustvarili podlago, da bi lahko odpravljali nepopolnosti in enostranosti v tistih dosedanjih proučevanjih socialne strukture, ki so zares izhajala iz Marxove in marksistične teorije razredov, in da bi lahko temeljiteje in popolneje kritizirali stratifikacijske, behavioristične in webrovske prijeme ali eklektična »odkritja«, ki se sicer sklicujejo na Marxa, toda v resnici ne temeljijo na marksistični teoriji družbe.

Razsežnosti in pogoji razredne strukture družbe

FUNKCIONALNA ANALIZA IN MARKSIZEM O DRUŽBENIH SLOJIH IN RAZREDIH

dr. PETER JAMBREK

V zgodovini družbene misli obstajata dve razlagi neenakosti med ljudmi in razslojenosti družbe. Eden od obeh tokov razmišljanja ugotavlja, da so različne vrste družbenega razlikovanja značilne za vse do sedaj znane oblike človeških združb, od predzgodovinskih do sodobnih, ter od tod izvaja sklep, da so družbene neenakosti upravičene ali celo nujne potrebe. Nekateri jih enačijo celo s prvimi pogoji obstoja vsake družbe in družbene skupine. Tovrstne razlage imenujemo tudi funkcionalistične, ker so pomembni sestavni deli ti. *strukturno-funkcionalne* analize oziroma teorije v družbenih vedah. Ni težko ugotoviti, da imajo funkcionalne razlage slojevitosti konservativno družbeno vlogo, da torej zagovarjajo položaj in koristi privilegiranih slojev v družbi. Po drugi strani pa je že od nekdaj sestavni del družbene zavesti, zlasti pa zavesti podrejenih in izkoriščanih slojev, spoznanje, da so neenakosti med ljudmi v veliki meri nepotrebne in krivične, da zavirajo razvoj osebnosti in družbe, da niso niti večne niti nujne. Ta spoznanja sta prva na znanstven način utemeljila K. Marx in F. Engels, še naprej pa jih razčlenjuje, sistematizira in sooča z družbeno prakso sodobna *marksistična teorija razredne razslojenosti* oziroma strukture družbe.

FUNKCIONALNA ANALIZA

Funkcionalistične razlage poskušajo dokazati predvsem, zakaj so družbene neenakosti nujno potrebne za skladno delovanje in celo za obstoj družbe. Najpogosteje gradijo na naslednjih izhodiščnih pojmi in domnevah: Ljudje se združujejo zato, da bi v skupinah bolj zadovoljevali svoje potrebe, ali pa, ker si s skupno dejavnostjo šele ustvarjajo pogoje za zadovoljevanje svojih potreb. Pogoj za obstoj vsake skupine je torej dejavnost njenih članov, ki pri tem stopajo v medsebojne odnose. Te dejavnosti pa so zelo različne. Čim večja je skupina, tem bolj so razčlenjene in čim trajnejša je, tem bolj ustaljena sta obseg in vrsta posameznih dejavnosti. Čim bolj obstojne so, tem manj so vezane na določenega člana skupine in tem verjetneje je, da jih na bistveno nespremenjen način lahko opravljajo različni ljudje. Skupina torej ostaja, prav tako urejen *sestav družbenih vlog*, ljudje pa vstopajo in izstopajo ter se znotraj skupine gibljejo od ene vloge k drugi. Tista sredstva, ki ljudi spodbujajo in ženejo, da se včlanjujejo v to ali ono skupino ter da kot njeni člani prevzamejo bolj ali manj zahtevne zadolžitve oziroma vloge, so *spodbujevalni dejavniki* (ali motivacijski faktorji). V številnih skupinah je motivacijsko sredstvo že ustrezna dejavnost, s katero njeni člani neposredno zadovoljujejo svoje potrebe. Primeri takih skupin so športna društva ali prijateljske skupine. Številne druge družbene skupine, ki se vključujejo v širšo družbeno delitev dela, pa s svojo dejavnostjo ne zadovoljujejo samo, ali pa sploh ne zadovoljujejo potreb svojih članov, ampak potrebe širše skupnosti. V teh primerih pobuda za dejavnost ni istovetna z dejavnostjo samo. Zato morajo imeti take

skupine posebna sredstva za motiviranje svojih članov, ki zagotavljajo skladno delovanje skupine. Domnevamo torej, da niso vsi ljudj enako pripravljeni niti enako sposobni prispevati za skladno delovanje skupine, da so nekateri pripravljeni prispevati več, drugi pa manj in da jih zato skupina tudi različno nagraduje. Dobrine, ki imajo vlogo spodbujevalnih dejavnikov, so nagrade, povračila in sankcije.

Za obstoj in delovanje skupine kot celote je potrebno tudi, da so ravnanja njenih članov med seboj vsklajena. Čim bolj skladne so skupne dejavnosti, tem bolj je skupina urejena, organizirana, kohezivna, kooperativna, koordinirana, prilagojena, adaptirana, harmonična, solidarna, stabilna, organsko ali funkcionalno povezana ipd. Čim bolj vsklajene so dejavnosti, tem manj je tudi nerešljivih nasprotovanj in spopadov in tem bolj nespremenljiva in trajna so obstoječa razmerja med njenimi člani. Stanje notranje skladnosti in urejenosti skupine pa funkcionalna analiza označuje zlasti s pojmom *integracija* in *funkcionalna enotnost*.

Z vidika funkcionalne enotnosti ta teorija ne preučuje le globalnih družb, ampak vse vrste družbenih skupin, torej tudi lokalne skupnosti, delovne organizacije ali ustanove. Za vse te pojave uporablja skupni izraz *družbeni sistem*. Osnovni sestavni deli družbenih sistemov so vsi sorazmerno trajni in obstojni družbeni pojavi, na primer družbene vloge, položaji, vrednote, oblike organiziranosti, pa tudi posamezni ljudje in vzorci njihove dejavnosti.

Vsak družbeni pojav ima kot sestavni del družbenega sistema določene posledice ali učinke za sistem kot celoto. Tiste posledice, ki prispevajo k skladnemu delovanju celote in tako večajo stopnjo integriranosti sistema, so *funkcije*. Določen pojav je torej funkcionalen, kolikor vpliva na funkcionalno enotnost, urejenost oziroma integriranost celote. *Disfunkcije* so tiste posledice ki zmanjšujejo enotnost sistema, pojavi, ki ne učinkujejo na skladnost celote niti v pozitivnem niti v negativnem smislu, pa so *nefunkcionalni*. Vse funkcije in disfunkcije določenih pojavov se delijo na *manifestne oziroma očitne* (javne, opazne, vidne) ter *latentne oziroma skrite*. Očitne so tiste funkcije, za katere ljudje vedo ter jih želijo uresničiti s svojim zavestnim ravnanjem, skritih pa se ne zavedajo, niti jih ne nameravajo uresničiti.

Stopnja funkcionalne enotnosti je torej izmerljiva spremenljivka, ki jo je treba raziskati za vsak sistem posebej. Vendar pa funkcionalna analiza domneva, da je potrebna določena najmanjša stopnja integriranosti, da sistem sploh lahko obstaja in deluje kot celota. Tiste družbene pojave in njihove funkcije, ki zagotavljajo najmanjšo še potrebno stopnjo enotnosti sistema, označuje s *funkcionalnimi prvimi pogoji obstoja družbenega sistema*. Prav družbene neenakosti šteje za nepogrešljive, neizbežne in nujno potrebne pogoje obstoja družbenih skupin.

Po prevladujočih razlagah ne opravljajo določenih funkcij vedno le eni in isti pojavi. Iste družbene posledice, torej funkcije ali disfunkcije, imajo lahko različni in vedno novi pojavi, torej ljudje, družbene vloge, vrednote, vzorci kulture, proizvajalni načini itd. Različni pojavi, ki opravljajo iste funkcije, pa so *funkcionalno enakovredni*; to so ti. funkcionalni ekvivalenti, substituti ali alternative.

Funkcionalna analiza si v zvezi z družbeno slojevitostjo najpogosteje zastavlja naslednja *raziskovalna vprašanja*: Kateri so tisti pojavi, katerih posledice

dice za celotni sistem velja preučiti? S katerimi drugimi pojavi je izbrani in preučevani pojav funkcionalno povezan, tako da tvori skupaj z njimi opredeljiv družbeni sistem? Katere posledice pojava prispevajo k skladnemu delovanju sistema in katere ne? Kakšna je njegova vloga, če upoštevamo obe vrsti posledic? Ali je pretežno ali v celoti funkcionalen ali disfunkcionalen?

Katere funkcije in ustrezni pojavi so nujno potrebni za delovanje sistema in kateri ne? Kateri so torej funkcionalni prvi pogoji za obstoj sistema kot celote? Ali lahko določene funkcije opravljajo le določeni družbeni pojavi? Kateri pojavi so nadomestljivi in kateri so jim funkcionalno enakovredni? Kolikšna je stopnja integriranosti vsega sistema? Katere disfunkcionalne posledice vplivajo na strukturne spremembe skupine?

Značilno razlago funkcionalnih posledic družbenih neenakosti daje ameriški sociolog K. Davis:

Vsaka družba mora svoje člane porazdeliti na položaje, ki tvorijo njeno strukturo ter jih motivirati za opravljanje dolžnosti, ki so vezane na te položaje. Zato mora rešiti problem motivacije na dveh ravneh: v ustreznih posameznikih mora vzbuditi željo, da bi dosegli določen položaj in, ko ga že imajo, željo, da bi opravljali dolžnosti, ki so nanj vezane. (Dolžnosti teh položajev pa niso niti enako težavne niti enako prijetne.) Družba mora nujno imeti na voljo nagrade, ki jih lahko uporabi kot spodbujevalne dejavnike, ter mora na določen način neenako porazdeliti te nagrade ustreznim položajem... V nekem smislu so nagrade »vgrajene v« položaj. Tvorijo jih »pravice«, povezane s položajem, povečane za razne dodatne nagrade... Če so pravice in privilegiji različnih položajev v družbi neenaki, potem družba mora biti razslojena, kajti prav v tem je bistvo slojevitosti.

Družbena neenakost je torej nezavestno ustvarjeno sredstvo, s katerim družbe zagotavljajo, da pomembne položaje z vso odgovornostjo zasedejo najbolj usposobljeni posamezniki. Zato mora vsaka družba, ne glede kako preprosta ali razčlenjena je, ustvariti med ljudmi neenakosti glede na ugled in veljavo in mora v ta namen vzdrževati tudi doolčno mero institucionalizirane neenakosti... Na splošno velja, da so tisti položaji, ki so jim dodeljene najboljše nagrade in ki imajo zato najvišje mesto na družbeni lestvici, a) tudi družbeno najpomembnejši in b) zahtevajo največ izobrazbe in talenta. Prvi dejavnik je v zvezi s sorazmernim funkcionalnim prispevkom položaja v primerjavi z ostalimi; drugi pa zadeva sorazmerno redkost oseba, ki naj zasede te položaje.¹

Po tej razlagi je torej družbeni sistem celota med seboj povezanih družbenih vlog, od katerih so nekatere težavnejše in zahtevnejše od drugih. Za njihovo opravljanje so potrebne določene izkušnje, znanje, sposobnosti in osebne lastnosti. Na družbene vloge so prav zato poleg drugih pravic in dolžnosti vezane tudi različne nagrade, ki spodbujajo posameznike, da si pridobijo ustrezne sposobnosti, da si prizadevajo zasesti zahtevnejše položaje in da kar najboljše opravljajo svoje vloge. Celotni sistem nagrajevanja torej temelji na

¹ K. Davits, *Human society*, New York: Macmillan, 1949, str. 344–368. Navedeno mesto je značilni prikaz ti. Davis-Mooreove funkcionalistične teorije družbene slojevitosti, ki sta jo oba avtorja orisala najprej v ameriški sociološki reviji (*American sociological review*): K. Davis in W. E. Moore, »Some principles of stratification«, *ASR*, zv. 10, 1945. Kasneje se je razvila na podlagi tega članka strokovna polemika, ki je kritično ocenila večino Davisovih in Mooreovih hipotez. Glej: M. M. Tumin, »Some principles of stratification: A critical analysis«, *ASR*, sv. 18, 1953; W. Buckley, »Social stratification and the functional theory of social differentiation«, *ASR*, zv. 23, 1958; K. Davis, »The abominable heresy: A reply to dr. Buckley«, *ASR*, zv. 4, 1960; M. J. Levy, Jr., »Functionalism: A reply to dr. Buckley«, *ibid.*; W. Buckley, »A rejoinder to functionalists dr. Davis and dr. Levy«, *ibid.*; W. Cohn, »Social status and the ambivalence hypothesis«, *ibid.*

neenaki porazdelitvi dobrin, ki zadovoljujejo človekove potrebe, ki so na voljo le v omejenih količinah in ki si jih zato vsi ali večina ljudi želi. Zato opravljajo družbene neenakosti predvsem funkcijo motivacijskih dejavnikov, usmerjajo procese družbene gibljivosti, ustvarjajo pogoje za porazdelitev posameznikov na ustrezne položaje in tako prispevajo k skladnemu delovanju sistema.

Funkcionalno enotnost pa vzdržujejo in krepijo tudi odnosi nadrejenosti in podrejenosti, ki na poseben način povezujejo enote določenega sistema. S tega vidika je torej tudi struktura družbene moči, odločanja in oblasti eno od integracijskih sredstev. Podobno velja za vrednostni sistem skupine. Čim večje je število članov skupine, ki priznavajo za svoje iste vrednote, čim bolj skladne so te vrednote, tem bolj skladna je tudi na tem vrednostnem sistemu zasnovana struktura družbenega ugleda in tem večja je funkcionalna enotnost vsega družbenega sistema. Struktura moči in struktura ugleda sta torej funkcionalno enakovredni: Čim bolj funkcionalna, skladna, enotna in splošno veljavna so vrednostna merila, tem manj družbenih odnosov temelji na moči — in obratno. Funkcije obeh struktur se torej dopolnjujejo oziroma so zamenljive.

Proti zgoraj navedenim razlagam družbene slojevitosti so ugovarjali že številni sociologi, ki niti ne pristajajo na marksistične teorije razredne razslojenosti, ali pa so celo blizu nekaterim izhodiščem same funkcionalne analize.

R. Merton, ki ga štejejo za utemeljitelja nekoliko »liberalnejše vrste funkcionalne analize« poudarja na primer pomen disfunkcionalnih posledic družbene slojevitosti. Izhajajoč od njegovega pojmovanja sistema moramo domnevati, da imajo nezadovoljene potrebe in neenaka porazdelitev dobrin za posledico tudi različne in nasprotujoče si interese. Zato nastajajo znotraj skupine procesi tekmovanja, nasprotovanja in spopadi med posamezniki in sloji. *Nasprotovanja imajo pretežno tekmovalni značaj*, če nastajajo med posamezniki ali sloji, ki imajo iste ali podobne položaje, pa si prizadevajo doseči isti višji položaj; domnevamo seveda, da je tekmecev več kot pa ustreznih višjih položajev. *Druga vrsta nasprotovanj, ki preraščajo v spopade*, pa nastaja med osebkami, ki imajo različne položaje, tako da eni težijo za zmanjševanjem, drugi pa za ohranjanjem ali večanjem obstoječih neenakosti. Družbene neenakosti imajo torej tudi take posledice, ki zmanjšujejo funkcionalno enotnost družbenih sistemov in tako sprožajo procese družbenih sprememb.²

Nekatere bolj korenite kritike funkcionalnih razlag družbene slojevitosti navajajo še druge ugovore; našteli jih bomo le nekaj:

Najbolje nagrajevane in privilegirane vloge pogosto niso niti najbolj neprijetne in zahtevne, niti ne zahtevajo največ znanja. Nasprotno, najslabše plačani poklici so običajno tudi najbolj težaški, neprijetni in nevarni. Družbene neenakosti torej niso spodbujevalni dejavniki, temveč okoliščine, ki prej večajo zavest delavcev o lastnem pomanjkanju, osiromašenosti, nemoči in o krivičnosti obstoječe družbene ureditve.

Po drugi strani pa nekateri družbeni razredi in sloji dobivajo dohodke, ne da bi karkoli koristnega prispevali za družbeno skupnost. Veleposestniki, delničarji, hišni lastniki, ki dajejo stanovanja v najem, ali birokrati, ki v svojih

² Glej: R. K. Merton, *Social theory and social structure*, New York: The Free Press, 1968, zlasti avtorjev prikaz »paradigme za funkcionalno analizo v sociologiji«, str. 104—8.

dobro plačanih službah malo ali nič ne delajo, so primeri za skupine položajev, ki jih »družba« v svojo lastno škodo odlično nagrajuje.

Nagrajevanje spodbuja delovna prizadevanja le tedaj, če so začetne možnosti vseh, ki tekmujejo za določen položaj, izenačene. To pomeni, da nekateri ne bi smeli imeti prednosti pred drugimi zato, ker so njihovi starši izobraženi (ne pa ročni delavci), ker živijo v mestu (ne pa na vasi), ker so premožni (ne pa revni), ker imajo vplivne prijatelje, itd. Kolikor bolj neenake so začetne možnosti vseh bodočih (otrok) ali sedanjih (odraslih) kandidatov za delovna mesta in druge družbene položaje in vloge, v toliko manjši meri imajo družbene neenakosti funkcijo motivacijskih sredstev.

Posamezniki in družbeni sloji pa nimajo svojih položajev le zato, ker jih je nanje razporedila nepristranska družba na podlagi svojih pravičnih in splošno veljavnih meril prizadevnosti, sposobnosti in storilnosti, ampak tudi zato, ker so sami poskrbeli, da bi se čimdlje obdržali na položaju, od katerega imajo korist. Iste dobrine, ki jih funkcionalna analiza šteje za nagrade oziroma motivacijske dejavnike, so z drugega vidika tudi sredstva, ki jih nosilec privilegirane položaja lahko uporabi za utrjevanje svoje moči, za izločanje možnih tekmecev, skratka, za monopoliziranje svojega položaja.

Funkcionalna analiza družbenih neenakosti zanemarja tudi okoliščino, da je družba razslojena na sloje in razrede. Razložiti poskuša le zaporedje različno nagrajvanih položajev, ne pa tudi pojav združevanja istovrstnih položajev v večje skupine, torej v elite oblasti, sloje in razrede.

MARXOVA TEORIJA RAZREDNE SLOJEVITOSTI

Vendar pa vsi ti in še drugi polemični ugovori proti funkcionalni razlagi družbenih neenakosti, ki jih ne nameravamo še posebej navajati, pravzaprav le na neurejen način povzemajo posamezne miselne sestavne dele *Marxove teorije razredne razslojenosti družbe*. Bistvo te teorije je namreč prav v razkrivanju tistih razsežnosti družbene slojevitosti, ki temelje na izkoriščanju človeka po človeku, na prisvajanju presežne vrednosti tujega dela; ki sprožajo nasprotja, ki niso rešljiva v okviru istega družbenega sistema, ampak terjajo njegovo korenito spremembo; in ki pogojujejo nepomirljive družbene spopade.

Seveda pa funkcionalne razlage slojevitosti niso le proizvod določenega dela sodobne sociologije; ta jih je le natančneje razčlenila in jim dala videz strokovnosti. Zato tudi za funkcionalno analizo slojevitosti, ki je bila oblikovana okoli leta 1950 (in za družbene interese, ki jih brani), velja mutatis mutandis Marxova ocena dveh približno sto let starejših idejnih in političnih pojavov: francoske stranke reda in doktrinarnega socializma:

Stranka reda je v svojem vollnem programu odkrito proglasila oblast razreda buržoazije, tj. ohranitev življenjskih pogojev svoje oblasti — ohranitev lastnine, družine, religije, reda! *Svojo razredno oblast in pogoje svoje razredne oblasti je seveda prikazovala kot oblast civilizacije in kot neogibno potrebne pogoje materialne produkcije in družbenih odnosov, ki iz nje izvirajo.* (Podčrtal P. J.)³

Ta utopijska, ta doktrinarna socializem, ki podreja celotno gibanje posameznemu njegovim momentom, ki zamenjuje kolektivno, družbeno produkcijo z miselnim

³ K. Marx, *Razredni boji v Franciji 1848—1850*, v: K. Marx in F. Engels, *Izbrana dela*, Ljubljana; Cankarjeva založba, 1967, zv. III, str. 98.

delom posameznega pedanta in — kar je glavno — *odpravlja v svoji domišljiji z majhnimi triki in velikimi sentimentalnostmi revolucionarni boj med razredi z njegovimi neogibnimi pojavi, ta doktrinarni socializem v bistvu samo idealizira sedanjo družbo, prikazuje samo njene svetle strani ter skuša uresničiti svoj ideal v nasprotju z družbeno stvarnostjo. Medtem ko prepušča proletariat ta socializem mali buržoaziji in ko kažejo prepiri med različnimi socialističnimi voditelji, da se vsi ti tako imenovani sistemi oklepajo samo posameznih prehodnih momentov socialnega prevrata in jih pretenciozno poudarjajo drug proti drugemu, se proletariat zbira čedalje bolj okrog revolucionarnega socializma, okrog komunizma, ki ga je buržoazija krstila za blanquizem. Ta socializem razglša nepretrgano revolucijo, razredno diktaturo proletariata kot nujno prehodno stopnjo k uničenju vseh produkcijskih odnosov, na katerih slone te razlike, k uničenju vseh družbenih odnosov, ki ustrezajo tem produkcijskim odnosom, k prevratu vseh idej, ki izvirajo iz teh družbenih odnosov.* (podčrtal P. J.)⁴

Kako torej Marx opredeljuje razredno naravo družbenih položajev, odnosov, interesov, gibanj in spopadov? Kako odgovoriti na vprašanje, ki ga zastavlja v zadnjem (nedokončanem) poglavju Kapitala?

Prvo vprašanje, ki je treba nanj odgovoriti, se glasi: Kaj tvori razred? Odgovor izhaja sam po sebi iz odgovora na drugo vprašanje: Zakaj sestavljajo mezdni delavci, kapitalisti in zemljiški lastniki tri velike družbene razrede?

Na prvi pogled zaradi istosti dohodkov in virov dohodka. Imamo tri velike družbene skupine, katerih komponente, posamezniki, živijo od mezde, profita oziroma zemljiške rente, od vrednostnega izkoriščanja svoje delovne sile, svojega kapitala oziroma svoje zemljiške lastnine.⁵

Odgovor na Marxovo vprašanje je treba poiskati v tistih poglavjih Kapitala, kjer raziskuje bistvo mezde, profita in zemljiške rente, zlasti pa v poglavjih o produkciji relativne in absolutno presežne vrednosti, o pretvorbi vrednosti delovne sile in mezdo (prvi zvezek), ter v poglavjih o spreminjanju presežne vrednosti v profit in o spreminjanju presežnega profita v zemljiško rento (tretji zvezek). V teh poglavjih je prikazana Marxova teorija presežne vrednosti, ki je izhodišče za razumevanje kapitalističnega načina proizvodnje. Engels v svojem predgovoru k prvi izdaji drugega zvezka Kapitala takole povzema to teorijo:

Marxova presežna vrednost je ... *splošna oblika tiste količine vrednosti, ki si jo brez ekvivalenta prilaščajo lastniki produkcijskih sredstev in ki se deli na dve posebni, spremenjeni obliki dobička in zemljiške rente po čisto posebnih zakonih, ki jih je odkril šele Marx. Te zakone razlaga tretja knjiga; šele ta bo pokazala, kako veliko vmesnih členov je potrebnih, da pridemo od poznavanja presežne vrednosti, nasploh do poznavanja njene spremembe v profit in zemljiško rento, torej do poznavanja zakonov, po katerih se deli presežna vrednost v kapitalističnem razredu.*⁶

Po našem mnenju torej ne more biti dvoma, v čem je tista »globoka skrivnost« in »skrita osnova« vseh razrednih odnosov. Določen družbeni odnos (torej odnos med dvema osebama, skupinama ali slojema ima značilnosti razrednega odnosa toliko, kolikor si ena stran prisvaja presežno vrednost dela druge strani. Različne so le oblike prisvajanja presežne vrednosti, na primer profit obresti, podjetniški dobiček, zemljiška renta, rudniška renta, tlačansko

⁴ Ibid., s. 136.

⁵ K. Marx, *Kapital*, Ljubljana; Cankarjeva založba, 1973, zv. III, str. 985—6.

⁶ Ibid., zv. II, str. 16—17.

delo, davek. Vsebina vseh teh oblik pa je vselej *proces izkoriščanja* (ki je istoveten s prisvajanjem presežne vrednosti). *Razredni odnosi* so torej istovetni z odnosi izkoriščanja človeka po človeku.

Oba subjekta istega razrednega odnosa imata različna *razredna položaja*. Tisti, ki si prilašča tuje delo, ima izkoriščevalski in nadrejen položaj, drugi pa je izkoriščan in ima podrejen položaj. Marx poudarja, da

... *Presežnega dela* ni iznašel kapital. Povsod, kjer ima del družbe monopol na produkcijska sredstva, mora delavec, svoboden ali nesvoboden, dodajati delovnemu času, ki je potreben za njegovo vzdrževanje, še nekaj delovnega časa, da producira življenjske potrebščine za lastnika produkcijskih sredstev. Vseeno je, ali je ta lastnik atenski kalos kagathos (plemenitaš), etruščanski teokrat, civis romanus (rimski državljani), normanski baron, ameriški lastnik sužnjev, vlaški boljar, sodobni veleposestnik ali kapitalist.¹

Dodali bi lahko, da se presežno delo ohranja v določenem obsegu tudi po tem, ko so ukinjeni kapitalistični, privatno lastniški odnosi. Tudi v sodobnih socialističnih družbah si birokratski in tehnokratski sloji prisvajajo presežno vrednost, če imajo monopol na proizvodna sredstva. Izkoriščanje, prisvajanje presežne vrednosti, prilaščanje proizvodov tujega dela je torej tista splošna značilnost, ki razlikuje razredne odnose od vseh drugih odnosov neenakosti med ljudmi, katerih celota tvori slojevitost določene družbe — ne glede na različne pravne in zgodovinske spremenljive oblike, v katerih se izraža.

Subjekti (torej osebe, sloji ali skupine ljudi), ki imajo iste razredne položaje, tvorijo *družbeni razred*. Vsi družbeni razredi določene družbe pa tvorijo njeno *razredno strukturo*, slojevitost ali razslojenost. Ljudje, ki imajo iste razredne položaje, se za obrambo ali uveljavitev svojih *razrednih koristi* (interesov) združujejo v *razredno opredeljena gibanja*, *stranke* in druge družbene in politične *organizacije*. Družbeni spopadi, ki se odvijajo med družbenimi razredi oziroma med razrednimi gibanji, strankami in drugimi organizacijami, pa so del širšega procesa razrednega boja ali *razrednih spopadov*. Osnovni pojmi, ki jih uporablja teorija razredne razslojenosti, so torej: izkoriščanje (prisvajanje presežne vrednosti), razredni položaj, razredni odnosi, družbeni razred, razredne koristi, razredna gibanja, stranke in organizacije, razredni spopadi in razredna razslojenost. To pa pomeni, da je *razrednost* ena od *razsežnosti* vseh pojavov in procesov družbene slojevitosti. Izkoriščanje je torej le bolj ali manj pomembna sestavina določenega družbenega odnosa. Če domnevamo, da tvori družbeni odnos med dvema subjektoma celoto ponavljajočih se, sorazmerno trajnih in vzajemnih dejavnosti, potem pomeni prisvajanje presežne vrednosti le del celotne dejavnosti nadrejenega subjekta, proizvodnje iste presežne vrednosti pa le delež dejavnosti podrejene strani. Čim večji del vzajemne dejavnosti odpade na ustvarjanje in prisvajanje presežne vrednosti (na izkoriščanje), tem bolj izrazita je razredna narava tega odnosa. Čiste razredne odnose tvorijo seveda odnosi, ki jih sestavljajo le procesi izkoriščanja, vsi ostali družbeni, in še posebej proizvodni odnosi, pa so le *bolj ali manj razredne narave*. Tudi družbeni položaj kapitalističnega podjetnika je na primer razredne narave le v tolikšni meri, »kolikor delo vodenja in nadzorovanja ni posebna, iz narave slehernega kombiniranega družbenega dela izhajajoča funkcija, temveč izhaja iz nasprotja med lastnikom produkcijskih

¹ Ibid., zv. I, str. 265.

sredstev in lastnikom gole delovne sile . . .⁸ In obratno, položaj kapitalista kot osebe je prav toliko družbeno funkcionalen, kolikor njegovo »delo« ne izhaja iz produkcijskega procesa kot samo kapitalističnega procesa, torej kolikor (ne) preneha s kapitalom samo od sebe; kolikor se ne omejuje na funkcijo eksploatairanja tujega dela; kolikor torej izhaja iz oblike dela kot družbenega dela, iz kombinacije in kooperacije mnogih zaradi skupnega rezultata . . .⁹ Podobno pa bi seveda lahko ugotavljali sestavine razrednega položaja direktorjev, politikov ali strokovnjakov v sodobnih socialističnih družbah. V vseh primerih je razrednost le ena od razsežnosti družbenega položaja posameznih oseb in družbenih slojev. Toda to metodološko vprašanje je Marx natančno pojasnil že v predgovoru k prvi izdaji prvega zvezka Kapitala: »Še besedo, da se izognemo morebitnim nespোরazumom. Podobe kapitalista in zemljiškega posestnika res ne slikam z rožnatimi barvami. Toda za osebe gre tu samo toliko, kolikor so *poosebljenje ekonomskih kategorij, nosilci določenih razrednih odnosov in interesov.*«¹⁰

Od tod dalje pa si je treba zastaviti tri glavne vrste vprašanj:

1. *Kaj je družbeni razred?* Katere so razsežnosti (merila) razredne razslojenosti? Kako trajni so razredni odnosi? Na kakšne načine, s kakšnimi sredstvi in v kakšnih oblikah se uresničujejo? Kolikšna je stopnja in učinkovitost izkoriščanja?

2. *Kaj vpliva na nastanek in obstoj razredov?* Kateri so pogoji razredne razslojenosti družbe? Od česa je odvisna stopnja, trajnost in učinkovitost izkoriščanja?

3. *Kakšne posledice ima razredna razslojenost za strukturo in razvoj celotne družbe?*

RAZSEŽNOSTI RAZREDNEGA POLOZAJA

IZKORISČANJE

Raziskovanje načinov, sredstev, oblik, stopenj, učinkovitosti in trajnosti izkoriščanja oziroma razrednih odnosov najprej sproži vprašanje, kako opredeliti razsežnosti oziroma merila razredne razslojenosti. Teoretično, občo opredelitev razredne slojevitosti moramo torej prevesti v raziskovalno uporabne opredelitve teh pojavov. Potem ko ugotovimo, ali določen družbeni odnos vsebuje sestavine izkoriščanja, se pojavi vprašanje, kako izmeriti stopnjo izkoriščanja. Oglejmo si najprej Marxovo ekonomsko razlago tega vprašanja:

Tisti del delovnega dneva, v katerem se ustvarja ta reprodukcija (to je življenjske potrebščine, ki so potrebne za lastno vzdrževanje delavca, op. P. J.), imenujem *potrebni delovni čas*, in v tem času potrošeno delo *potrebno delo* . . .

Drugo razdobje delovnega procesa, v katerem dela delavec prek meje potrebne dela, ga stane sicer dela, trošenje delovne sile, toda zanj *ne ustvarja nobene vrednosti*. To delo ustvarja *presežno vrednost*, ki se smejlja kapitalistu z vso dražestjo stvaritve iz nič. Ta del delovnega dneva imenujem *presežni delovni čas*, in delo, potrošeno v tem času, *presežno delo* (surplus labour). Kakor je za spozna-

⁸ Ibid., zv. III, str. 432.

⁹ Ibid., zv. III, str. 434.

¹⁰ Ibid., zv. I, str. 12.

nje *vrednosti nasploh* odločilne važnosti, da jo pojmuje kot zgolj *strujen delovni čas*, kot zgolj opredmeteno delo, tako je odločilno za spoznanje *presežne vrednosti*, da jo pojmuje kot zgolj *strujen presežni delovni čas*, kot zgolj *opredmeteno presežno delo*. Samo po *obliki*, v kateri se to presežno delo izžema iz neposrednega producenta, delavca, se razločujejo ekonomske družbene formacije, npr. suženjska družba od družbe meznega dela.

Ker je vrednost variabilnega kapitala — vrednosti delovne sile, katero kupuje, ker vrednost te delovne sile določa potrebni del delovnega dneva, presežno vrednost samo pa določa presežni del delovnega dneva, izhaja iz tega: *presežna vrednost je v takem razmerju do variabilnega kapitala, kakor je presežno delo do potrebnega*, ali mera presežne vrednosti pv (v = presežno delo) potrebno delo. Obe proporciji izražata isto razmerje v različnih oblikah, enkrat v obliki opredmetenega dela, drugič v obliki dela v gibanju.

Mera presežne vrednosti je zato eksakten izraz za stopnjo eksploatacije delovne sile po kapitalu ali delavca po kapitalistu."

Mero presežne vrednosti oziroma stopnjo izkoriščanja izražajo torej naslednje formule: $\text{presežna vrednost/variabilni kapital} = \text{presežna vrednost/vrednost delovne sile} = \text{presežno delo/potrebno delo}$. Prvi dve formuli izražata razmerje med proizvedenimi dobrinami, zadnja pa razmerje med časovnimi enotami, v katerih se te vrednosti proizvajajo.

Stopnjo izkoriščanja torej lahko izmerimo, če poznamo a) vrednost delovne sile ter b) količino presežne vrednosti.

Vrednost delovne sile je enaka vrednosti trajnih in potrošnih dobrin, ki jih potrebujejo delavci zase in za svoje družine, pa tudi za vzgojo in izobraževanje sebe in svojih otrok. Količina poprečno potrebnih in nujnih življenjskih potrebščin pa je odvisna tudi od razvojne stopnje določene družbe in od prirodnih pogojev proizvodnje:

Za produkcijo delovne sile potrebni delovni čas se torej izkaže kot delovni čas, ki je potreben za produkcijo teh življenjskih potrebščin, ali, vrednost delovne sile je *vrednost življenjskih potrebščin, potrebnih za vzdrževanje njenega posestnika ...* Če je delal lastnik delovne sile danes, mora biti sposoben, da jutri enako zdrav in pri močeh ponovi isti proces. Vsota življenjskih potrebščin mora torej zadoščati, da ohrani življenje delovnega individua v njegovem normalnem stanju. Naravne potrebe same, kakor hrana, obleka, kurivo, stanovanje itd., so različne glede na klimatične in druge naravne posebnosti dežele. Po drugi strani sta *obseg tako imenovanih nujnih potreb* in način, kako se jim zadovoljuje, sama *produkt zgodovine* in zato v veliki meri odvisna od kulturne stopnje dežele ter med drugim bistveno odvisna tudi od tega, pod kakšnimi pogoji in zato s kakšnimi zahtevami glede življenja se je razvil razred svobodnih delavcev. Določanje vrednosti delovne sile vsebuje torej v nasprotju z drugim blagom zgodovinski in moralni element. Vendar pa je za določeno deželo in za določeno dobo poprečni obseg *nujnih življenjskih potrebščin* dan.

Lastniki delovne sile so umrljivi. Če naj prihajajo na trg, kakor zahteva trajno spreminjanje denarja v kapital, se mora prodajalec delovne sile trajno obnavljati, »kakor se trajno obnavlja vsak živi individuum, namreč z *razmnoževanjem.*« Delovne sile, ki jih trg izgubi zaradi obrabe ali smrti, se morajo stalno nadomeščati vsaj z enakim številom novih delovnih sil. Vsota življenjskih potrebščin, ki so potrebne za produkcijo delovne sile, obsega torej tudi življenjske potrebščine domačinskih sil, tj. delavskih otrok, tako da se ta rasa svojevrstnih posestnikov blaga trajno obnavlja na blagovnem trgu.

Da se splošno človeška narava tako prilagodi, da v določeni delovni panogi pridobi potrebno ročnost in spretnost in da postane razvita in specifična delovna sila, je potrebna neka izobrazba ali vzgoja, ki je zanjo tudi treba večja ali manjša vsota blagovnih ekvivalentov. Stroški za to izobrazbo so odvisni od tega, ali je

¹¹ Ibid., zv. I, str. 244.

zanjo potrebno večje ali manjše tuje sodelovanje, in so zato različni. Ti stroški za poučevanje, ki so za navadno delovno silo neznatni, sodijo torej v krog vrednosti, potrošenih za njeno produkcijo.

Vrednost delovne sile se reducira na vrednost *določene vsote* življenjskih potrebščin. Zato se tudi *spreminja*, kakor se spreminja vrednost teh življenjskih potrebščin, tj. kakor se spreminja dolgotrajnost delovnega časa, potrebnega za njih produkcijo . . .

Zadnja ali *minimalna meja* vrednosti delovne sile je vrednost take množine blaga, da nosilec delovne sile, človek, ne bi mogel obnavljati svojega življenjskega procesa, če je ne bi dobival vsak dan, to se pravi, to mejo tvori *vrednost fizično neogibno potrebnih življenjskih potrebščin*. Če se zniža cena delovne sile *na ta minimum*, se zniža *pod njeno vrednost*, kajti v tem primeru se lahko delovna sila ohranja in razvija samo v *zakrneli* obliki. Vrednost slehernega blaga pa določa tisti delovni čas, ki je potreben, da dobivamo blago normalne kakovosti.¹²

Količino presežne vrednosti v določenem zgodovinskem obdobju določene družbe pogojujejo naslednji dejavniki: *dolžina delovnega dne* (ali ekstenzivna velikost dneva), *intenzivnost dela* (ali sorazmerna količina dela, ki se potroši v določenem času) ter *vrednost oziroma cena delovne sile*: »... zvišanje mezde zmanjšuje presežno vrednost, medtem ko jo podaljšanje delovnega dneva in povečanje intenzivnosti dela povečujeta.«¹³

Vsi dejavniki, ki vplivajo na obliko, količino in mero presežne vrednosti, pa so hkrati tudi razsežnosti razrednega položaja. Čim dalj časa in čim intenzivneje delajo delavci, čim večja je produktivnost njihovega dela, čim manjši so njihovi dohodki in čim večja je količina presežne vrednosti, ki si jo v obliki dobičkov, davkov, rente, obresti, raznih privilegijev, itd. prisvajajo izkoriščevalski razredi, tem večja je mera presežne vrednosti oziroma stopnja izkoriščanja in tem bolj razredne narave so ustrezni spleti družbenih položajev.

ZIVLJENJSKI POLOŽAJ

Razredni položaj je torej istoveten tudi z *življenjskim položajem* različnih družbenih slojev. Stopnja izkoriščanja namreč sovпада z *absolutno in relativno deprivacijo* (pomanjkanjem, obubožanjem, siromaštvom, bedo) na eni ter s kopičenjem družbeno vrednotenih dobrin (moči, bogastva, ugleda, izobrazbe, itd.) na drugi strani. Seveda pa po Marxu merilo deprivacije ni le materialno pomanjkanje, ampak tudi drugi vidiki ekonomske in politične odtujenosti delavcev — prisilnost dela, odtujenost od pogojev in rezultatov dela, naporno in dolgotrajno delo, politična nemoč itd. — skratka vse okoliščine, ki večajo *odtujenost* od, in preprečujejo *ponovno integracijo ljudi z njihovim generičnim bistvom*, torej z njihovo resnično človeško naravo: . . . proletariata zbrani vsi življenjski pogoji . . .

Ker je v izoblikovanem proletariatu praktično dovršena abstrakcija od vse človečnosti, celo od *videza človečnosti*, ker so v življenjskih pogojih današnje družbe v svoji najbolj nečloveški stopnji, ker je v proletariatu človek izgubil samega sebe, . . . zato proletariati mora in mora osvoboditi samega sebe. Samega sebe pa ne more osvoboditi, ne da bi odpravil svoje lastne življenjske pogoje. Ne more

¹² Ibid., zv. I, str. 194—6.

¹³ Ibid., zv. III, str. 58—59. Glej tudi: Ibid., zv. I, str. 583—595 (Petnajsto poglavje: Spremembe v ceni delovne sile in v velikosti presežne vrednosti); ibid., zv. I, str. 601—8 (Sedemnajsto poglavje: Pretvorba vrednosti oziroma cene delovne sile v mezdo); ibid., zv. III, str. 56—80 (Tretje poglavje: Razmerje profitne mere do mere presežne vrednosti).

odpraviti svojih lastnih življenjskih pogojev, ne da bi odpravil vse nečloveške življenjske pogoje današnje družbe, ki so združeni v njegovi situaciji... Njegov cilj in njegova zgodovinska akcija sta občutno, nepreklicno začrtana v njegovi lastni življenjski situaciji in v vsej organizaciji današnje občanske družbe.¹⁴

SKLADNOST ŽIVLJENJSKIH POGOJEV

Navedena misel opozarja tudi na vprašanje medsebojne pogojenosti ter *večje ali manjše skladnosti različnih življenjskih pogojev iste osebe ali skupine ljudi*. Struktura določene družbe je tem bolj razredne narave, čim več raznovrstnih dobrin je neenako razdeljenih med nadrejene in podrejene sloje oziroma po čim več merilih slojevitosti je izkoriščana stran deprivirana, izkoriščevalska pa privilegirana. To pa pomeni, da so družbeni položaji oziroma življenjski pogoji obojih skladni; da so revni tudi neizobraženi in nemočni, da živijo v slabih stanovanjskih razmerah, da imajo slabo prehrano, majhne dohodke, da jih tarejo bolezni, da je njihova smrtnost večja itd. in obratno.

Na dve osnovni razsežnosti življenjskega položaja delavcev opozarja tudi naslednje Marxovo metodološko napotilo:

V oddelkih o delovnem dnevu in o strojih je bralec spoznal pogoje, pod katerimi je britanski delavski razred produciral »omamno povečanje bogastva in moči« za razred lastnikov. Vendar nas je tedaj zanimal predvsem delavec v času svoje družbene funkcije. Da bi pa do kraja spoznali zakone akumulacije, moramo pregledati tudi njegov položaj *zunaj* delavnice, njegove razmere glede prehrane in stanovanja.¹⁵

Metodološko pomemben pa je tudi naslednji Engelsov opis načina empiričnega raziskovanja razrednega položaja, ki ga je uporabil v svoji študiji o angleškem delavskem razredu:

Imel sem priložnost, enaindvajset mesecev spoznavati angleški proletariat, njegova prizadevanja, trpljenje in veselje iz neposredne bližine z osebnim opazovanjem, hkrati pa svoja opazovanja izpopolniti z uporabo potrebnih avtentičnih virov. Kar sem videl, slišal in bral, je obdelano v tem spisu.¹⁶

Seveda pa se Marxova in Engelsova teorija razredne strukture ne omejuje le na preučevanje življenjskega položaja izkoriščanih razredov. Na številnih mestih sta oba avtorja orisala tudi *razmere, v katerih živijo privilegirani razredi*. Sredstva in način kopičenja ter trošenja bogastva izkoriščevalskih slojev prikazujejo na primer naslednje misli:

V zgodovinskih začetkih kapitalističnega produkcijskega načina — vsak kapitalistični parveni pa mora individualno prebiti ta zgodovinski stadij — prevladujeta nagon bogatenja in skopost kot absolutni strasti. Toda napredek kapitalistične produkcije ne ustvarja samo sveta užitkov. S špekulacijo in kreditnim sistemom odpira tisoč virov nagle obogatitve. Ko doseže razvoj določeno višino, postane neka konvencionalna stopnja razsipanja, ki je hkrati tudi razkazovanje bogastva in zatorej sredstvo kredita, celo poslovna nujnost za »nesrečnega« kapitalista. Luksus se šteje v reprezentacijske stroške kapitala. Kapitalist že tako in tako ne bogati, kakor bogati tezavrator, v sorazmerju s svojim osebnim delom in z osebnim ome-

¹⁴ F. Engels in K. Marx, Sveta družina, *Izbrana dela*, zv. I, str. 496—7.

¹⁵ Marx, *Kapital*, zv. I, str. 738—9.

¹⁶ F. Engels, Položaj delavskega razreda v Angliji (predgovor), *Izbrana dela*, zv. I, str. 558.

jevanjem konsuma, ampak v meri, v kateri izžema tujo delovno silo in sili delavca, da se odpoveduje vsem življenjskim užitek. Čeprav zato razsipanje kapitalista nikoli nima tistega dobrovernega značaja kakor razsipanje brezskrbnega fevdalca, marveč prežita v njegovem ozadju vedno najbolj umazana skopost in najbolj prizadeta preračunanost, raste vzlic temu njegova razsipnost z njegovo akumulacijo, ne da bi ena morala biti na škodo druge. S tem se istočasno v srcu kapitalovega individua razvije faustovski konflikt med nagonom akumulacije in nagonom uživanja.¹⁷

DRUŽBENA RAZDALJA, MEJE IN GIBLJIVOST MED RAZREDI

Čim večja je mera izkoriščanja, čim bolj deprivirani so izkoriščani in čim bolj privilegirani so izkoriščevalski razredi, čim večje razlike obstajajo med njihovim življenjskim položajem, tem večja *družbena razdalja* je med njimi, le-ta pa pogojuje *višino razredne slojevitosti* družbe.

Tudi *prehodnost meja med razredi*, ki jo opredeljujemo med drugim s pogostostjo in možnostmi za gibanje posameznikov (pa tudi družbenih skupin in slojev) iz nižjega v višji razred, in obratno, je ena izmed razsežnosti razredne slojevitosti:

Pri proletarcih pa je nasprotno njihov lastni življenjski pogoj, delo, postalo zanje neka naključnega, in s tem vsi eksistenčni pogoji današnje družbe, nad katerimi posamezni proletarci nimajo nobene kontrole in nad katerimi jim kontrole ne more dati nobena *družbena* organizacija, in protislovje med . . . osebnosti posameznega proletarca in življenjskim pogojem, ki mu je vsiljen, stopi zanj *samega* na plan, zlasti še, ker je *žrtvovan že od mladosti in ker nima možnosti, da bi v svojem razredu dosegel pogoje, ki bi ga postavili v drug razred.* (podčrtal P. J.).¹⁸

. . . Na mesta nekdanjih mojstrov in pomočnikov so stopili veliki kapitalisti in pa delavci, ki niso imeli *nobene upanja, da bi se kdaj vzdignili iz svojega razreda.* Rokodelske obrti so začele obratovati na tovarniški način, delitev dela je bila dosledno izpeljana in mali mojstri, ki niso mogli tekmovati z velikimi podjetji, so bili *potisnjeni navzdol v razred* proletarcev. Obenem je bila delavcu z odpravo dotedanjega rokodelskega obratovanja in z uničenjem male buržoazije odvzet *možnost, da bi sam postal buržuj.* Prej je lahko zmeraj upal, da se bo lahko kot mojster kje stalno naselil in pozneje morebiti celo najel pomočnike; sedaj pa, ko so mojtore same izrinili tovarnarji in je bil za vsako samostojno obrt potreben velik kapital, je postal proletariat šele *dejanski, trden razred prebivalstva*, medtem ko je pomenil prej pogosto samo prehod do buržoazije. *Kdor se je sedaj kot delavec rodil, ni imel nobene upanja, kot da ostane proletarec.* Šele sedaj je bilo proletariatu mogoče začeti samostojno gibanje. (Podčrtal P. J.).¹⁹

OBLIKA IN RAZČLENJENOST RAZREDNE SLOJEVITOSTI.

Za razredno slojevitost je značilna tudi določena oblika. Čim bolj izkoriščevalski so odnosi med družbenimi razredi v določeni družbi, tem bolj osredotočene so vse družbeno vrednotene dobrine v rokah maloštevilnih višjih slojev in tem manjši je sorazmerni delež najnižjih slojev. Struktura družbe je tem bolj razredne narave, čim bolj *piramidna* in čim manj sploščena je njena *oblika*:

¹⁷ Marx, *Kapital*, zv. I, str. 669—670.

¹⁸ K. Marx in F. Engels, Nemška ideologija, *Izbrana dela*, zv. II, str. 32.

¹⁹ Engels, Položaj delavskega razreda, *ibid.*, zv. I, str. 577—8.

²⁰ Marx, *Kapital*, zv. I, str. 859.

Medtem ko se nenehno zmanjšuje število kapitalističnih magnatov, ki si prilagajajo vse prednosti tega procesa spreminjanja in jih monopolizirajo, naraščajo beda, zatiranje, zaslužnivanje, degeneracija, izkoriščanje, pa tudi odpor delavskega razreda, ki je vedno številnejši in ki ga izobražuje, združuje in organizira sam mehanizem kapitalističnega produkcijskega procesa.²⁰

In končno, merila razredne slojevitosti *razčlenjujejo družbo* in družbene skupine *na dva dela*, na razred izkoriščanih in na razred izkoriščevalcev, v nasprotju z drugimi merili slojevitosti, po katerih je mogoče razčleniti družbo tudi na zaporedje večjega števila slojev:

Nesporno je moderna družba dosegla v svoji ekonomski razčlenjenosti najširši, najbolj klasični razvoj v Angliji. Kljub temu ta razredna razčlenjenost celo tu ni čista. Srednje in prehodne stopnje tudi tu povsod zamgljujejo meje (čeprav na vasi neprimerno manj kot v mestih). Vendar pa to za naše proučevanje ni važno. Videli smo, da je stalna tendenca in zakon razvoja kapitalističnega produkcijskega načina, da čedalje bolj ločuje produkcijska sredstva od dela in da čedalje bolj koncentrira razdrobljena produkcijska sredstva v velike skupine ter tako spreminja delo v mezdnino delo in produkcijska sredstva v kapital.²¹

V zvezi z razredno strukturo družbe kaže torej preučevati različna merila razrednega položaja; obliko in višino razredne slojevitosti; družbeno gibljivost iz nižjih v višje razrede in obratno; meje in razdaljo med razredi ter skladnost in neskladnost položajev glede na raznovrstna merila razrednosti.

Splošno merilo razrednosti je seveda stopnja izkoriščanja oziroma mera presežne vrednosti. Ker pa se presežna vrednost pojavlja v obliki delovnih storitev, ali pa v obliki popredmetenega minulega dela (torej proizvodov dela, ki imajo stvarno naravo ali pa so osamosvojene oblike družbene zavesti), so oprijemljive, vidne, empirično ugotovljive, zlasti pa sociološko zanimive razsežnosti razredne razslojenosti istovetne tudi z različnimi merili drugih vrst družbene slojevitosti, na primer z neenako družbeno razdeljenostjo izobrazbe, premoženja, družbenega ugleda ali moči. Pri tem pa je seveda treba upoštevati, da so le nekatere izmerljive družbene neenakosti odraz in posledica izkoriščevalskih odnosov, druge pa nastajajo zaradi različne cene, ki jo ima več ali manj sestavljeno delo oziroma poklici, po katerih je na tržišču delovne sile več ali manj povpraševanja. Zato so empirično ugotovljive družbene neenakosti le kazalci, ki z večjo ali manjšo zanesljivostjo opozarjajo na verjetnost obstoja izkoriščevalskih odnosov in s tem razrednih razlik.

Verjetnost, da družbene neenakosti nimajo funkcije motivacijskih sredstev, da niso posledica nagrajevanja po delu, ampak imajo razredno, izkoriščevalsko naravo, je torej tem večja, čim bolj so nekateri družbeni sloji a) absolutno in b) relativno daprivirani, drugi pa privilegirani; c) po čim več merilih slojevitosti se razlikujejo eni in drugi, čim bolj skladni so torej njihovi življenjski pogoji; č) čim izrazitejše in težje prehodne so meje med izkoriščanimi in izkoriščevalskimi sloji; d) čim večja je družbena razdalja med obema stranema, od katere je odvisna tudi višina slojevitosti; ter e) čim bolj piramidna in f) dvodelna (dihotomična) je razslojenost družbe.

Nastete razsežnosti razredne razslojenosti ponazarja tudi naslednja razpredelnica:

²¹ Ibid., zv. III, str. 985.

RAZSEZNOSTI RAZREDNE SLOJEVITOSTI

<i>merila:</i>	<i>razrednost:</i>	<i>brezrazredna družba:</i>
1.1 izkoriščanje človeka po človeku: prisvajanje presežne vrednosti	obstoji	ne obstoji
1.2. stopnja izkoriščanja: mera presežne vrednosti	visoka	majhna ali enaka nič
2.1. življenjski položaj (ramere, pogoji) izkoriščanih	slab	družbena enakost
2.2. absolutna in relativna deprivacija izkoriščanih	velika	majhna ali je ni
2.3. vrednost in cena delovne sile: mezde in drugi delavski dohodki	nizke	nagrajevanje po delu
2.4. intenzivnost dela	velika	vsklajena z družbenimi potrebami
2.5. dolžina delovnega dneva	velika	vsklajena z družbenimi potrebami
3.1. življenjski položaj (razmere, pogoji) izkoriščevalcev	ugodni	družbena enakost
3.2. absolutna in relativna privilegiranaost izkoriščevalcev	velika	majhna ali je ni
3.3. količina prisvajane presežne vrednosti v obliki dobičkov, rente, obresti, davkov, privilegijev itd.	velika	majhna ali je ni
4.1. oblike razčlenjenosti družbene slojevitosti	dvodelna	zaporedje večjega števila slojev
4.2. višina slojevitosti	velika	nizka
4.3. oblika slojevitosti	piramidna	sploščena
4.4. družbena razdalja med sloji in razredi	velika	majhna
4.5. meje med sloji in razredi	neprehodne	prehodne
4.6. (ne)skladnost družbenih položajev	depriviranost in privilegiranaost po več merilih slojevitosti	raznovrstni položaji iste stopnje neskladni

Izkoriščanje, življenjski položaj in oblika razčlenjenosti družbe so torej tri splošne razsežnosti razredne slojevitosti. Vse tri pa so med seboj povezane, se deloma prekrivajo ter so same razčlenjene na večje število podrobnejših meril ali kazalcev razrednega položaja. Prikazana razpredelnica tudi nazorno opozarja na že omenjeno okoliščino, da imajo vsi pojavi družbene slojevitosti, pa tudi družbeni procesi, bolj ali manj razredno naravo. Razrednost je razsežnost (tudi: dimenzija, merilo, spremenljivka, variabla, značilnost, karak-

teristika, atribut, razlikovalni znak, idealni tip, splošni model), ki označuje določen pojav v večji ali manjši meri. Na eni skrajnosti tega zaporedja je na primer razredni položaj tistega sloja kapitalističnega razreda, katerega dejavnost je omejena izključno na prisvajanje presežne vrednosti tujega dela na podlagi delnic. Položaj tega sloja, ki nima nobene dejavne vloge v proizvodnji, je povsem razreden in izkoriščevalski. Na drugi skrajnosti pa je na primer vodilno osebje samoupravne delovne organizacije, ki si prisvaja svoj delež presežne vrednosti v obliki raznih privilegijev in na podlagi svojega položaja v strukturi moči organizacije. Njihov položaj ima le določene sestavine razrednosti, je v pretežni meri samoupravne, le v manjšem obsegu pa razredne izkoriščevalske narave.

Razrednost je torej *obči teoretični pojem*. Ta ugotovitev pa raziskovalca seveda ne odvezuje obveznosti, da poskuša podati tudi *delovno opredelitev* pojma, se pravi, da izbere raziskovalno uporabna merila razrednosti. To obveznost s še posebno nujno naloga družbenim vedam njihova vrednostna usmerjenost, pa tudi potrebe družbene in politične prakse. Uspešnost prizadevanj za ukinitve, ali vsaj za postopno zmanjšanje razredne narave družbenih odnosov, je namreč v precejšnji meri odvisna tudi od sposobnosti družbenih znansosti, da ugotove družbene razsežnosti, vzroke in posledice tega pojava.

POGOJI RAZREDNEGA POLOŽAJA IN ODNOSOV

Pojmovno je treba ločiti med razsežnostmi razredne slojevitosti, ki dajejo ustreznim pojavom njihova značilna obeležja, ter med pogoji razrednosti, ki »od zunaj« pogojujejo te pojave. S pogoji razredne slojevitosti označujemo vse tiste ustanove, organizacije, družbena pravila, oblike zavesti, skupine in sloje ter njihovo dejavnost, ki utrjujejo in varujejo razredne odnose, jim dajejo splošno družbeno veljavo in priznanje ter zagotavljajo njihovo trajnost in obstojnost:

Vsi prejšnji razredi, ki so si osvojili oblast, so skušali zavarovati svoj že pridobljeni življenjski položaj tako, da so vso družbo podvrgli *pogojem svojega pridobitništva*. Proletarci si lahko osvoje družbene produktivne sile le tako, da odpravijo svoj lastni dosedanji način prilasčanja in s tem ves dosedanji način prilasčanja. Proletarci nimajo nič svojega, kar naj bi zavarovali, uničiti morajo vso dosedanjo *privatno varnost in privatna zavarovanja*.

Vsa dosedanja (zgodovinska) gibanja so bila gibanja manjšin ali v interesu manjšin. Proletarsko gibanje je samostojno gibanje neizmerne večine v interesu neizmerne večine. Proletariat, najnižja plast sedanje družbe, se ne more dvigniti, ne da bi bila pognana v zrak vsa *vrhnja stavba plasti, ki sestavljajo oficijelno družbo*. (podčrtal P. J.).²²

Seveda pa velja tudi obratno: kolikor ni različnih zunanjih pogojev izkoriščanja, ali pa, kolikor z ustreznimi sredstvi razpolagajo celo izkoriščani sloji, se razredne razklanosti, ožijo, zmanjšujejo in ukinjajo. Različna materialna in duhovna sredstva dobivajo vlogo pogojev razrednosti v tolikšni meri, kolikor bolj izključne pravice razpolaganja z njimi imajo sloji, ki si prisvajajo presežno vrednost, kolikor bolj *monopolen* je torej njihov položaj.

Ločiti je nadalje treba med *izvori razredne slojevitosti*, s katerimi označujemo zgodovinske procese in okoliščine, ki so vplivale in še vplivajo na nastajanje

²² K. Marx in F. Engels, Manifest komunistične stranke, *Izbrana dela*, zv. II, str. 601.

nek razredov, ter med pogoji razrednega položaja, ki utrjujejo in branijo že obstoječe izkoriščevalske odnose. Marx in Engels sta iskala izvor razrednih odnosov zlasti v družbenih delitvah dela in v vzporednih procesih razvoja proizvodjalnih sil. Ti dve vrsti procesov sta namreč šele omogočili proizvajanje — in prisvajanje — presežne vrednosti:

Prva velika družbena delitev dela s svojim stopnjevanjem produktivnosti dela, torej bogastva in s svojim širjenjem produkcijskega območja, je zaradi vseh takrat obstoječih zgodovinskih pogojev imela nujno za posledico suženjstvo. Iz prve velike družbene delitve dela (po Engelsu je to ločitev pastirskih plemen od ostale množice barbarov, op. P. J.) je zrastle prva velika cepitev družbe na dva razreda: na gospodarje in sužnje, na izkoriščevalce in izkoriščane.²³

Po tem ko je nastopila druga velika delitev dela, ko se je obrt ločila od poljedelstva, je produktivnost dela in množina proizvedenih dobrin še povečala vrednost delovne sile in tako se »razliki med svobodnimi in sužnji (se) pridruži razlika med bogatimi in revnim — z novo delitvijo dela nova cepitev družbe, cepitev v razrede.«²⁴

Nekoliko več pozornosti bomo posvetili štirim pomembnim sklopom sredstev, ki pogojujejo razredne odnose; to so pravni red, politična organizacija, gospodarska moč ter oblike družbene zavesti. Pri vsakem od naštetih pojavov pa bomo upoštevali, da posamezna pravila, ustanove, družbeni sloji itd, praviloma nimajo le funkcije pogojev in sredstev za utrjevanje in varovanje razrednega značaja; da so dejavniki družbenih sprememb; da so sredstva pribeno potrebne funkcije: da na primer posredujejo v spopadih, ki nimajo razrednega značaja; da so dejavniki družbenih sprememb; da so sredstva prisiljevanja v imenu družbenih pravil, ki so splošno družbene, ne pa razredne narave, da ne prikrivajo, ampak odkrivajo resnico o družbi itd. Razredna narava je le ena od njihovih razsežnosti, ki je vsaj v načelu empirično ugotovljiva ali celo izmerljiva.

DRŽAVA IN POLITIČNA ORGANIZACIJA

Politične pogoje razrednih odnosov delimo — tako kot tudi vse druge — na dve vrsti: na ustanove in organizacije ter na družbene skupine in sloje. V prvo vrsto štejemo zlasti državo kot organizacijo javne oblasti, ki ima v vsaki družbi monopol nad sredstvi fizičnega prisiljevanja, in pa *politične stranke* ter druge organizacije, ki sicer niso sestavni del države kot posebnega sistema uradov, organov in institucij, pač pa si prizadevajo vplivati na njihove odločitve. V drugo vrsto političnih sredstev prištevamo razne sloje in skupine oseb, ki delujejo znotraj državno-političnih organizacij in tvorijo sociološko razpoznavna združenja, na primer: politične *birokracije* na raznih teritorialnih ravninah in funkcionalnih področjih odločanja; politične elite; sloj državnega uradništva; poklicne skupine odvetnikov, sodnikov, vojakov, itd. Organizacije in institucije so torej sistemi družbenih vlog, skupine in sloji pa množine vzajemno povezanih ljudi, ki opravljajo te vloge.

Engels je v svoji študiji o »Izvoru družine, privatne lastnine in države« prepričljivo dokazal, da so razredni odnosi prvotni v primerjavi s političnimi pogoji njihovega obstoja:

²³ F. Engels, Izvor družine, privatne lastnine in države, *ibid.*, zv. V, str. 379—380.

²⁴ *Ibid.*, zv. V, str. 382.

Samo nekaj je še manjkalo: ustanova, ki ne bi le zavarovala na novo pridobljena bogastva posameznikov nasproti komunističnim tradicijam gentilnega reda, ki ne bi le posvečala prej tako malo cenjeno privatno lastnino, in to posvečevanje razglasila za najvišji smoter sleherne človeške skupnosti, ampak bi novim oblikam pridobivanja lastnine, ki so se razvijale druga za drugo, torej čedalje bolj pospeševanemu kopičenju bogastva, podelila tudi pečat splošnega družbenega priznanja; ustanova, ki ne bi samo ovekovečila porajajočo se delitev družbe v razrede, ampak tudi pravico posedujočega razreda, da izkorišča neposedujoči razred in gospoduje nad njim.

In ta ustanova je prišla. Izumili so *državo*...²⁵

Da bi pa ta nasprotja, tj. razredi še z nasprotujočimi si ekonomskimi interesi, ne požrla sebe in družbe v brezplodnem boju, je postala potrebna sila, ki je na videz nad družbo, katera naj spor duši in ga drži v mejah »reda«; in ta sila, ki je izšla iz družbe, a se postavlja nad njo in se ji čedalje bolj odtuja, je država.

Ker je nastala država iz potrebe, da bi brzdala razredna nasprotja, in ker je hkrati nastala sredi spora med temi razredi — je praviloma država najmočnejšega, ekonomsko vladajočega razreda, ki postane z njeno pomočjo tudi politično vladajoči razred in si tako pridobi novih sredstev za brzdanje in izkoriščanje zatiranega razreda.²⁶

Država torej varuje razredne odnose, jim daje splošno družbeno priznanje in obstojnost, duši nasprotja med razredi in s silo varuje obstoječo družbeno-ekonomsko ureditev.

Po dugi strani pa opravlja organizacija javne oblasti tudi družbeno potrebne funkcije načrtovanja, usmerjanja, vodenja in nadzorovanja skupnih dejavnosti. Marx pravi, da celo v despotskih državah »obsega ... delo nadzorovanja in vsestranskega vmešavanja vlade oboje: tako opravljanje skupnih zadev, ki izvirajo iz narave sleherne skupnosti, kot tudi specifične funkcije, ki izvirajo iz nasprotstva med vlado in ljudsko množico.«²⁷

Hkrati pa v Manifestu skupaj z Engelsom predvideva obstoj take javne oblasti, ki bo v celoti zgubila svojo razredno naravo:

Ko dobo v teku razvoja izginile razredne razlike in bo vsa produkcija koncentrirana v rokah asociiranih individuov, bo javna oblast izgubila politični značaj. Politična oblast v pravem pomenu besede je organizirana oblast enega razreda za zatiranje drugega.²⁸

Seveda je samo vprašanje strokovnega dogovora, kako imenovati tisto vrsto javne oblasti, ki ne bo imela več nobenih sestavin razrednosti. Lahko jo še vedno označujemo z izrazi politika, pravo in država, lahko pa se sporazume mo o uporabi novih, ustrežnejših izrazov.

Sodobna marksistična sociološka misel tudi ne more mimo Marxovih analiz družbene vloge in razrednega položaja državne *birokracije* in z njo povezanih družbenih slojev. Oglejmo si nekaj še vedno aktualnih ugotovitev, do katerih je prišel Marx, ko je proučeval francosko birokracijo izpred več kot sto leti:

Samo po sebi je razumljivo, da je v deželi, kakor je Francija, kjer ima izvršilna oblast v rokah vojsko uradnikov, ki šteje več kot pol milijona ljudi, torej drži velikansko maso interesov in eksistenc nepretrgoma v brezpogojni odvisnosti; kjer država zapleta v svoje mreže, kontrolira, kaznuje, nadzira in ohranjuje v svojem varuštvo meščansko družbo od njenih najobsežnejših življenjskih manifestacij do njenih najnepomembnejših utripov, od njenih najsplošnejših življenjskih načinov

²⁵ Ibid., zv. V, str. 317.

²⁶ Ibid., zv. V, str. 390, 392.

²⁷ Marx, *Kapital*, zv. III, str. 431.

²⁸ Marx in Engels, *Komunistični manifest, Izbrana dela*, zv. II, str. 612.

do privatne eksistence posameznika, kjer postaja ta parazitski organizem zaradi izredne centralizacije tako povsod pričujoč, vseveden, silno gibek in prožen, da nahaja svoj analogon le v nemočni nesamostojnosti, razbiti brezobličnosti resničnega družbenega organizma — da je v taki deželi izgubila narodna skupščina s pravico razdeljevati ministrska mesta vsak resnični vpliv, če ni hkrati poenostavila državne uprave, skrčila uradniške armade na najmanjše število in, slednjič, poskrbela, da si meščanska družba in javno mnenje ustvarita lastne od vladne oblasti neodvisne organe. Toda *materialni interes* francoske buržoazije se ravno najtesneje prepleta z ohranitvijo tega širokega in razraščenege stroja. Tu daje streho svojemu preseznemu prebivalstvu in dopolnjuje v obliki državnih plač tisto, česar ne more pobasati v obliki dobičkov, obresti, rent in nagrad. Po drugi strani pa jo je silil njen *politični interes* pomnoževati dan za dnem represijo, torej sredstva in osebe državne oblasti, medtem ko se je hkrati morala nepretrgoma vojskovati proti javnemu mnenju in nezaupljivo okrnjevati in hromiti samostojne organe družbenega gibanja, če se ji ni posrečilo, da bi jih bila popolnoma odrezala.²⁹

... Davek je življenjski vir birokracije, armade, duhovščine in dvora, skratka, vsega aparata izvršilne oblasti. Močna vlada in visok davek sta identična ...

... In ogromna birokracija, lepo ovenčana z našivi in lepo urejena, je tista »idéc napoleoniénne« ki je drugemu Napoleonu izmed vseh najbolj pogodila. Kako bi mu ne bila, ko pa je prisiljen ustvariti poleg resničnih družbenih razredov umetno kasto, za katero postaja ohranitev njegovega režima vprašanje vsakdanjega kruha. Zato je bila tudi ena izmed njegovih prvih finančnih operacij zvišanje uradniških plač spet na prejšnjo višino in ustanovitev novih sinekur.³⁰

PRAVNI RED IN LASTNINA

V marksistični literaturi, pa tudi drugje, pogosto enačijo razsežnosti in pogoje razrednosti. Zlasti lastnina je postala sestavni del opredelitve razrednega položaja ali celo njegova bistvena, najpomembnejša sestavina. Kljub temu predlagamo, da lastnino vendarle smatramo le za enega od splošnih družbenih pogojev, ki sicer v bistveni meri utrjuje in varuje razredne odnose, da pa imajo slednji vendarle svoj samostojni obstoj, in da jih zasledimo tudi v družbah, kjer ni privatne lastnine, na primer v rodovih in v socialističnih družbah. Isto velja seveda tudi za druge pravne ustanove in za vsa pravna pravila in odnose, katerih povezana celota tvori pravni red določene države. Čim učinkoviteje torej pravni red varuje razredne koristi izkoriščevalskih slojev, čim bolj privatna, monopolistična in absolutna je lastnina na proizvodjalnih sredstvih, tem bolj obstojni so razredni položaji in odnosi.

Tako kot vse druge sestavine pravnega reda imajo nekatere oblike lastnine zgolj razredni značaj, nekatere imajo hkrati razredno in nerazredno, splošno družbeno naravo, spet druge pa ne vsebujejo nobenih sestavin razrednosti.

Povsem nerazredne narave je na primer lastnina v komunizmu:

Kar označuje komunizem, ni odprava lastnine sploh, temveč odprava meščanske lastnine.

Toda moderna meščanska privatna lastnina je zadnji in najpopolnejši izraz proizvajanja in prilaščanja produktov, ki temelji na tem, da eni izkoriščajo druge ...

Če bo torej kapital spremenjen v skupnostno, vsem članom družbe pripadajočo lastnino, ne bo osebna lastnina spremenjena v skupnostno. Spremeni se le družbeni značaj lastnine. Le-ta izgubi svoj razredni značaj.³¹

²⁹ K. Marx, Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta, *Izbrana dela*, zv. III, str. 500—501.

³⁰ *Ibid.*, zv. III, str. 567—8.

³¹ Marx in Engels, Komunistični manifest, *ibid.*, zv. II, str. 604—5.

Povsem razredni značaj pa ima lastnina delničarjev. Potem ko se je kapitalistični podjetnik, ki je bil hkrati lastnik in direktor podjetja, spremenil po eni strani v »navadnega voditelja, upravitelja tujega kapitala«, po drugi strani pa v »navadnega lastnika, navadnega denarnega kapitalista«, nastane neki posebni izkoriščevalski sloj, ki nima več prav nobene proizvodne funkcije in dobiva »celotni profit samo še v obliki obresti, tj., samo kot odškodnino za lastnino kapitala.«³²

ODLOČANJE IN MOČ V DELOVNIH ORGANIZACIJAH.

Marx in Engels ne uporabljata novejšega strokovnega izraza družbena moč, ampak v istem pomenu govorita o avtoriteti, vladanju, o funkcijah nadzora, upravljanja, vodenja ipd. Zelo natančno sta raziskala tudi dvojno naravo teh družbenih funkcij in skupin, ki jih opravljajo. Ugotovila sta, da mora biti po eni strani vsako združeno delo vodeno in usmerjeno, da pa po drugi strani isti procesi ustvarjajo pogoje za prisvajanje presežne vrednosti. Moč in odločanje v gospodarstvu sta torej: a) sredstvo vsklajevanja delovnih procesov, b) pogoj izkoriščevalskih odnosov, c) ali pa imata obe funkciji istočasno. Bolj ali manj razredno naravo ima seveda tudi sloj strokovnjakov (direktorjev, managerjev, »industrijskih kapitanov«, »dirigentov proizvodnje«, tehnokratov, tehnične inteligence, itd.), ki imajo vodilne položaje v strukturi gospodarske moči. Zaradi pomena, ki ga ima to vprašanje za razumevanje razredne razslojenosti sodobnih kapitalističnih, pa tudi socialističnih družb, bomo nekoliko izčrpnje prikazali nekaj ustreznih Marxovih ugotovitev:

Vsako neposredno družbeno ali skupno delo večjega obsega terja, da ga kdo vodi. To vodstvo vsklajuje individualne dejavnosti in izvršuje tiste *splošne funkcije*, ki izvirajo iz gibanja celotnega produktivnega telesa in ki se razlikujejo od gibanja njegovih samostojnih organov. Posamezni violinist si sam dirigira, orkestru pa je potreben dirigent. Ta funkcija vodstva, nadzorstva in vsklajevanja postane *funkcija kapitala*, brž ko postane delo, ki mu je podrejeno, kooperativno. Kot specifična funkcija kapitala dobi funkcija vodstva svoje specifične značilnosti.

Gonilni motiv in smoter, ki določa kapitalistični proces produkcije, je v prvi vrsti *samopovečanje kapitala*, to je čim večja produkcija presežne vrednosti, torej čim večje izkoriščanje delovne sile po kapitalistu. Z maso istočasno zaposlenih delavcev narašča njihov odpor, s tem pa nujno narašča tudi pritisk kapitala, da bi ta odpor obvladal. Kapitalistovo vodstvo ni samo funkcija, ki izvira iz narave družbenega delovnega procesa in ki mu posebej pripada, temveč je hkrati tudi *funkcija izkoriščanja družbenega delovnega procesa* in izvira zaradi tega iz neizogibnega nasprotja med izkoriščevalcem in predmetom njegovega izkoriščanja. Z obsegom produkcijskih sredstev, ki stoje mezdnemu delavcu nasproti kot tuja lastnina, raste prav tako tudi potreba po nadzorstvu nad njihovo smotrno uporabo. Kooperacija mezdnih delavcev je le rezultat dejavnosti kapitala, ki te delavce istočasno uporablja. Povezanost njihovih funkcij in njihova enotnost kot skupnega produktivnega telesa sta *izven* njih, sta v kapitalu, ki jih združuje in povezuje. Zaradi tega se jim zdi povezanost njihovega delovanja idejno kot *načrt* praktično pa kot *avtoriteta* kapitalista, kot oblast tuje volje, ki podreja njihovo dejavnost svojemu smotru.

Če je torej kapitalistovo vodstvo po svoji *vsebini* dvojne narave zaradi dvojnosti produkcijskega procesa samega, ki ga je treba voditi in ki je po eni strani družbeni delovni proces za izdelovanje produktov, po drugi strani pa *proces povečevanja kapitala*, je to vodstvo po svoji obliki *despotsko*. Vzporedno s tem, kakor se razvija kooperacija v večjem obsegu, razvija tudi ta despotizem svoje posebne oblike.

³² Marx, Kapital, zv. III, str. 494.

Kakor se je kapitalist v začetku osvobodil ročnega dela, brž ko je dosegel njegov kapital neko minimalno velikost, s katero se šele začena prava kapitalistična produkcija, tako odstopa sedaj svojo funkcijo neposrednega in neprestanega nadzorstva nad posameznimi delavci in skupinami delavcev posebni vrsti meznih delavcev. Kakor potrebuje vojska oficirje in podoficirje, tako potrebuje množica delavcev, ki sodelujejo pod poveljstvom istega kapitala, industrijske oficirje (upravitelje, managers) in podoficirje (nadzornike, foremen, overlookers, contremaîtres), ki v imenu kapitala poveljujejo nad delovnim procesom. Nadzorovanje postaja izključna funkcija teh ljudi . . .

. . . Kapitalist ni zaradi tega kapitalist, ker vodi produkcijo, temveč je vodja produkcije zato, ker je kapitalist.³¹

Delo nadzorovanja in vodenja nastaja nujno povsod, kjer ima proces neposredne produkcije podoben družbeno kombiniranega procesa in ne nastopa kot osamljeno delo samostojnih producentov. Je pa dvojne narave.

Na eni strani se pri vseh delih, kjer kooperirajo mnogi posamezniki, povezanost in enotnost procesa nujno kaže v eni volji, ki zapoveduje, in v funkcijah, ki se ne nanašajo na delna dela, temveč na celotno dejavnost delavnice, kakor pri dirigiranju orkestra. *To delo je produktivno delo*, (podčrtal P. J.), ki ga je treba opravljati v slehernem načinu kombinirane produkcije.

Na drugi strani — če pustimo popolnoma ob strani trgovski oddelek — nastaja to delo nadzorovanja nujno v vseh produktivskih načinih, ki temeljijo na nasprotju med delavcem kot neposrednim producentom in lastnikom produktivskih sredstev. Čim večje je to nasprotje, tem večja je vloga, ki jo igra to nadzorstveno delo . . .

. . . Kolikor delo nadzorovanja in vodenja izvira iz antagonističnega značaja, iz gospostva kapitala nad delom, in je zato vsem produktivskim načinom, ki temeljijo na razrednem nasprotju, skupno s kapitalističnim, je tudi v kapitalističnem sistemu neposredno in neločljivo povezano s produktivnimi funkcijami, ki jih sleherno kombinirano družbeno delo nalaga posameznim individuom kot posebno delo.

. . . Kapitalistična produkcija sama je pripeljala do tega, da se delo vodenja, popolnoma ločeno od lastnine kapitala, potika po ulicah. Zato ni več potrebno, da bi to delo vodenja opravljal kapitalist. Za glasbenega dirigenta nikakor ni potrebno, da bi bil lastnik instrumentov orkestra, in v njegovo dirigentsko funkcijo tudi ne spada, da bi imel karkoli opraviti z »mezdo« drugih glasbenikov. Zadržne tovarne so dokaz, da je kapitalist kot funkcionar produkcije postal prav tako nepotreben, kot tudi kapitalist sam, na najvišji stopnji razvoja ugotavlja, da je nepotreben zemljiški veleposestnik . . .

. . . Govoriti, da je to delo, kot kapitalistično delo, potrebno kot funkcija kapitalista, ne pomeni nič drugega kakor to, da si vulgus oblik, ki so se razvile v kapitalističnem produktivskem načinu, ne zna predstavljati ločenih in osvobojenih od njihovega antagonističnega kapitalističnega značaja . . .

. . . Pri združni tovarni izgine antagonistični značaj nadzorstvenega dela, ker upravitelja plačujejo delavci, namesto da bi proti njim zastopal kapital. Delniška podjetja — razvita s kreditnim sistemom — imajo splošno tendenco, da to delo upravljanja kot funkcijo čedalje bolj ločujejo od posesti kapitala, bodisi lastnega ali izposojenega; tako kakor se z razvojem meščanske družbe sodne in administrativne funkcije ločijo od zemljiške lastnine, katere atributi so bile v fevdalnem času. Ker pa nastopa na eni strani nasproti sistemu, ki je samo lastnik kapitala, nasproti denarnemu kapitalistu, fungirajoči kapitalist in ker z razvojem kredita ta denarni kapital sam dobiva družbeni značaj, se koncentrira v bankah in ga posojajo banke, ne pa več njegovi neposredni lastniki; ker na drugi strani tisti, ki je samo upravitelj, ki nima ne pod tem ne pod onim naslovom kapitala, niti posojenega niti drugačnega, opravljanja vse realne funkcije, ki pripadajo fungirajočemu kapitalistu kot takemu, ostane samo funkcionar in se kapitalist iz produktivskega procesa izgubi kot nepotrebna oseba . . .

. . . Do zamenjavanja podjetniškega dobička z nadzorniško ali upravniško mezdo je prvotno prišlo zaradi antagonistične oblike, ki jo dobiva presežek profita nad obrestmi v nasprotju z obrestmi. To zamenjavanje so dalje razvijali z apologetič-

³¹ Ibid., zv. I, str. 377—380.

nim namenom, da bi profit prikazali ne kot presežno vrednost, tj. kot neplačano delo, temveč kot mezdo samega kapitalista za opravljeno delo. Temu nasproti so nato socialisti postavili zahtevo, naj se profit dejansko reducira na to, za kar se teoretsko izdaja, namreč na samo nadzorniško mezdo. In to zahtevo so teoretskemu olepšavanju postavljali toliko bolj neprijetno nasproti, kolikor bolj je na eni strani dobivala ta nadzorniška mezda svojo določeno višino in svojo določeno tržno ceno kakor vsaka druga mezda, ker je nastal po številu močan razred industrijskih in trgovskih upraviteljev; in kolikor bolj je na drugi strani padala, tako kakor vsaka mezda za kvalificirano delo, s splošnim razvojem, ki znižuje produkcijske stroške specifično šolane delovne sile.

Potemtakem verjetno ni treba še posebej opozarjati, da je družbena in gospodarska moč oziroma kontrola pojmovno ločena od lastnine, čeprav nekateri avtorji oba pojma enačijo. Lastnina proizvodjalnih sredstev kot sorazmerno samostojen družbeni in pravni pojav namreč neodvisno učinkuje na strukturo moči v delovnih organizacijah. Odnosi moči so obstojnejši, če jih še dodatno varuje pravno in moralno veljavna ustanova privatne lastnine v primerjavi s položaji moči, ki so izpostavljeni neposrednemu pritisku in nadzoru proizvajalcev. Šele če upoštevamo, da je gospodarska moč, pa tudi politična oblast, samostojni pogoj, ki omogoča prisvajanje presežne vrednosti, pa imamo na voljo primerno teoretično izhodišče za raziskovanje in razumevanje razrednih odnosov v nelastniških, socialističnih družbah.

OBLIKE DRUŽBENE ZAVESTI

Nekateri avtorji štejejo tudi oblike razredne zavesti za bolj ali manj odločilne razsežnosti razredne slojevitosti. Zlasti razprave o raziskovanju med »razredom po sebi« in »razredom za sebe« opozarjajo na vprašanje, ali je razred pojav, ki nastane in obstoji neodvisno od predstav, ki so si jih ljudje ustvarili o njem (*»razred po sebi«*), ali pa lahko govorimo o razredu v pravem pomenu besede šele tedaj, ko se njegovi pripadniki zavedo svojih skupnih koristi in zgodovinske usode (*»razred za sebe«*). Po našem mnenju je to vprašanje rešljivo tako, da štejemo za bistveno razsežnost razrednega položaja slej ko prej odnos izkoriščanja, torej dejstvo vzajemnega odnosa proizvodjanja in prisvajanja presežne vrednosti, zavest o lastnem položaju v tem odnosu ter druge oblike razredne zavesti pa za pogoje, ki samostojno prispevajo k varovanju, utrjevanju ali ukinjanju razrednih odnosov. Domnevamo torej, da je razredni položaj izkoriščevalskih slojev tem bolj obstojen, čim bolj učinkovita in prepričljiva sredstva imajo za ustvarjanje in širjenje ideoloških, religioznih, moralnih in znanstvenih predstav, ki opravičujejo (idealizirajo, racionalizirajo) njihov razredni položaj, in čim bolj izključen je njihov monopol nad temi sredstvi.

Kot za vse druge pogoje razredne slojevitosti velja tudi v tem primeru, da konkretna sredstva delimo na osamosvojene oblike zavesti (predstave, prepričanja, vrednote, mitologije, »znanstvene resnice« itd.) ter na ustanove, organizacije, skupine in družbene sloje, ki le-te ustvarjajo in posredujejo. V mislih imamo zlasti organizacije in ustanove kot so cerkev, šole in znanstvene inštitute ter ustrezne (poklicne) skupine ljudi: duhovnike, učitelje, intelektualce in druge.

Na ideološko premoč izkoriščevalskih razredov je opozoril tudi Marx:

⁴ Ibid., zv. III, str. 430—437, passim.

Misli vladajočega razreda so v vsakem obdobju vladajoče misli, tj. razred, ki je vladajoča *materialna* družbena moč, je hkrati tudi vladajoča *duhovna* moč. Razred, ki razpolaga s sredstvi za materialno proizvodnjo, razpolaga s tem hkrati s sredstvi za duhovno produkcijo, tako da so mu hkrati v poprečju podrejene misli tistih, ki nimajo sredstev za duhovno produkcijo. Vladajoče misli niso nič drugega kot idejni izraz vladajočih materialnih razmer, v misli zajeta vladajoča materialna razmerja; torej odnosi, ki ravno en razred dvignejo v vladajoči razred, torej misli njegovega gospostva. Individui, ki sestavljajo vladajoči razred, imajo poleg drugega tudi zavest in zato mislijo; kolikor torej kot razred vladajo in določajo celotni obseg neke zgodovinske epohe, delajo to, kar je samo po sebi razumljivo, v vsej razsežnosti, vladajo poleg drugega torej tudi kot misleči, kot producenti misli, urejajo produkcijo in distribucijo misli svojega časa; tako so torej njihove misli vladajoče misli epohe ...

... Delitev dela, ki smo jo že prej odkrili kot eno glavnih sil dosežanje zgodovine, se izraža zdaj tudi v vladajočem razredu kot delitev duhovnega in materialnega dela, tako da nastopa v tem razredu en del kot mislec tega razreda (njegovi aktivni, konceptivni ideologi, ki delajo izoblikovanje iluzije tega razreda o sebi za glavno panogo, od katere se hranijo), medtem ko se drugi do teh misli in iluzij obnašajo bolj pasivno in receptivno, ker so v dejanskosti aktivni člani tega razreda in imajo manj časa za to, da bi si ustvarjali iluzije in misli o samih sebi ...

Vsak novi razred, ki stopi na mesto kakega, ki je vladal pred njim, je namreč prisiljen, že zato da izpelje svoj namen, prikazati svoj interes kot skupnostni interes vseh članov družbe, tj. idealno izraženo: svojim mislim mora dati obliko občosti, jih prikazati kot edino umne, obče veljavne.³⁵

Proces razrednega osveščanja izkoriščanih slojev pa ponazarja naslednja Engelsova misel:

... Ostrejšje kot je nasprotje med delavci in kapitalisti, bolj razvita, bolj izrazita je proletarska zavest v delavcu ... Na splošno so pa vsi industrijski delavci pridobljeni za eno ali drugo obliko upora proti kapitalistu in buržoaziji. In v tem se vsi strinjajo, da so kot »Working Men« — naslov, ki so nanj ponosni in ki je običajni nagovor na čarističnih shodih — razred zase, ki ima svoje posebne koristi in načela ter svoj poseben način gledanja na svet, v nasprotju z vsemi posedujočimi in hkrati da je v njih moč in razvojna sposobnost nacije.³⁶

Razpravo o pogojih razrednega položaja povzema naslednja razpredelnica:

POGOJI RAZREDNE SLOJEVITOSTI

<i>Ustanove in organizacije:</i>	<i>Sloji in skupine:</i>	<i>Funkcije in procesi:</i>
1. Politična (javna) oblast: vojska, policija, državna uprava, ...	državno uradništvo politične in vojaške elite, birokracija ...	politična kontrola, fizično prisiljevanje, odločanje, usmerjanje ...
2. politične stranke in gibanja	politične skupine, skupine pritiska, interesne skupine	politična nasprotovanja in spopadi; izražanje, združevanje in uveljavljanje političnih koristi ...
3. pravni red in privatna lastnina proizvajalnih sredstev	poklicne skupine pravnikov, sodnikov, odvetnikov ...	varovanje pravne varnosti, zakonitosti, ustavne ureditve ...
4. gospodarska moč	vodilni strokovnjaki in organizatorji dela, tehnokrati, managerji, direktorji ...	usmerjanje, načrtovanje, vodenje, nadzorovanje, vsklajevanje delovnih procesov ...

³⁵ Marx in Engels, Nemška ideologija, *Izbrano delo*, zv. II, str. 57—59.

³⁶ Engels, Položaj delavskega razreda, *ibid.*, zv. I, str. 826.

Čeprav ugotavljamo, da je treba pojmovno razlikovati med razsežnostmi in pogoji razredne razslojenosti, pa moramo hkrati domnevati, da imajo v družbeni stvarnosti isti pojavi pogosto hkrati vlogo meril in pogojev razrednosti:

Premoženjske in dohodkovne neenakosti so pomemben kazalec razrednih razlik, saj ima prisvajanje presežne vrednosti za neposredno posledico tudi kopičenje premoženja na eni in osiromašenje na drugi strani. Vendar pa je nakopičeno premoženje hkrati sredstvo za utrjevanje lastnega izkoriščevalskega položaja, ker so materialne dobrine tudi sredstva za nagrajevanje, kupovanje in podkupovanje politikov, intelektualcev, vojakov in drugih, pa tudi za pritegovanje posameznih pripadnikov ali celih slojev izkoriščenega razreda. Premožnje je izvor družbene in politične moči in torej tudi pogoj za utrjevanje razrednega položaja.

Tudi družbena moč, torej odločanje o družbeno pomembnih zadevah, med drugim o proizvodih lastnega ali tujega dela, je posebno merilo družbene in razredne slojevitosti. Moč namreč ni le sredstvo za doseg nekega drugega cilja ali za pridobitev neke druge dobrine, ampak je sama po sebi družbeno vrednotena dobrina, saj daje ljudem občutek varnosti, omogoča tvorno sodelovanje pri reševanju širših družbenih problemov in, kolikor je razpršena in samoupravna, odpravlja oblike politične in ekonomske odtujenosti. Prav zato, ker je moč sama po sebi družbeno vrednotena dobrina, pomeni prisvajanje, kopičenje, osredotočenje moči tudi obliko izkoriščanja. Čeprav je težko govoriti o »ustvarjanju moči« in o »prisvajanju presežne vrednosti moči«, pa si vendarle lahko predstavljamo, da je moč osredotočena in odtujena od občanov in proizvajalcev v večji meri kot zahtevajo sami pogoji proizvodnje in sodelovanja v širših družbenih enotah. Še več, predstavljamo si lahko celo, da določen razred ali sloj odtuja, kopiči in osredotoča moč zaradi čistega pohlepa po oblasti, in ne zato, ker bi jo želel uporabljati le kot sredstvo za doseg kakšnih drugih, na primer premoženjskih koristi in ciljev. Že nakopičena moč je torej *istočasno* eno izmed meril, razrednosti, pa tudi pogoj in sredstvo za ohranjanje obstoječega odnosa izkoriščanja.

Podobno bi lahko preučili tudi dvojno naravo izobrazbe, družbenega ugleda in nekaterih drugih razsežnosti družbene, še posebej pa razredne slojevitosti, za katere upravičeno domnevamo, da so hkrati tudi sredstva za utrjevanje že pridobljenega razrednega položaja.

POGOJI RAZREDNOSTI IN DRUŽBENA MENJAVA

Na tem mestu se kaže zaustaviti tudi ob vprašanju pojmovne razmejitev med odnosi moči in odnosi (iz)menjave. *Obe osnovni vrsti menjave, tako tista, ki je z vidika obeh subjektov prostovoljna, kot tudi tista, ki je prisilna oziroma se sprevača v odnos moči, imata namreč tudi bolj ali manj razredno naravo.* Menjava proizvodov (dobrin) in (ali) uslug (storitev) je v določenem obsegu in v določenih primerih pojavná oblika odnosov izkoriščanja. Čim bolj nadrejena je ena, in čim bolj podrejena je druga stran glede na merila in pogoje razredne razslojenosti družbe, ki tvori splošni okvir določenega procesa izmenjave, tem bolj verjetno je, da ta proces vsebuje tudi sestavine izkoriščevalskega odnosa. Monopolni položaj glede na pogoje proizvodjanja, osredotočena politična oblast in gospodarska moč, privatna lastnina in ideološka pre-

moč so značilni obči objektivni pogoji, ki ne glede na subjektivno občuteno stopnjo prisilnosti oziroma prostovoljnosti konkretne (iz)menjave, ne glede na osebne motive in želje obeh udeležencev, povečujejo verjetnost, da si tisti, ki je privilegirani glede na našete pogoje razrednega položaja, z menjavo privozi določeno količino presežne vrednosti, ki jo je ustvaril deprivirani subjekt. Marx je to teoretično vprašanje razvozljajal na primeru kapitalističnih družbenih in proizvodjalnih odnosov:

... Z drugimi besedami: ta produkcijska sredstva nastopajo nasproti posestniku delovne sile kot tuja lastnina. Na drugi strani nastopa prodajalec dela nasproti kupcu dela kot tuja delovna sila, ki mora preiti v njegovo oblast, se vključiti v njegov kapital, da ta resnično lahko deluje kot produktivni kapital. *Razredno razmerje* med kapitalistom in mezdnim delavcem torej že obstaja, je že predpostavljeno v trenutku, ko stopita v aktu [D(enar), — D(elovna) s(ila) (Ds — D s strani delavca)] drug nasproti drugemu. To je *nakup in prodaja*, denarni odnos, vendar takšen nakup in prodaja, v katerem je kupec že vnaprej kapitalist, prodajalec pa že vnaprej mezdni delavec, in je to razmerje določeno z okoliščino, da so *pogoji za ostvaritev delovne sile — življenjske potrebsčine in produkcijska sredstva — kot tuja lastnina ločni od posestnika delovne sile.*" (podčrtal P. J.).

V tej razpravi o razredni slojevitosti obravnavamo državo, politiko, pravo in oblike družbene zavesti le z vidika funkcije, ki jo imajo kot pogoji in sredstva razrednega položaja. Seveda pa so prav tako pomembne tudi nekatere druge, obče družbene funkcije teh pojavov.

POSLEDICE RAZREDNE SLOJEVITOSTI

RAZREDNA NASPROTJA IN SPOPADI

Neposredna posledica procesov izkoriščanja oziroma razrednih odnosov, so seveda različne oblike razrednega boja. Iz nekaterih mest v Marxovih in Engelsovih delih bi lahko celo sklepali, da določena množica ljudi sestavlja družbeni razred le tedaj, ko je v konfliktu z razredom, ki je na drugi strani istega spleta izkoriščevalskih odnosov. V svoji študiji »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta« je Marx takole prikazal razredni oziroma nerazredni položaj francoskih kmetov:

Mali kmetje sestavljajo velikansko množico, katere člani živijo sicer v enakem položaju, toda ne stopajo v mnogotere medsebojne odnose. Njihov produkcijski način jih izolira drugega od drugega, namesto da bi jih spravljal v vzajemne stike. Izolacijo pospešujejo slaba francoska prevozna sredstva in revščina kmetov. Njihovo produkcijsko področje, parcela, ne dopušča pri svojem obdelovanju nobene delitve dela, nobene uporabe znanosti, torej nobene mnogovrstnosti v razvoju, nobenih različnih talentov, nobenega bogastva *družbenih odnosov*. Vsaka posamezna kmečka družina skoraj zadostuje sama sebi, producira neposredno sama pretežni del tega, kar porabi, in dobiva svoje življenjske potrebsčine bolj v *menjavi* z naravo kakor v stikih z *družbo*. Parcela, kmet in družina; malo naprej druga parcela, drug kmet in druga družina. Nekaj ducatov teh je vas in nekaj ducatov vasi je departma. Tako sestavlja veliko maso francoskega naroda kratko in malo vsota istoimenskih količin, kakor je npr. krompir v vreči vreča krompirja. Kolikor žive milijoni družin v enakih *ekonomskih eksistenčnih razmerah*, ki ločijo njihov način življenja, njihove interese in njihovo izobrazbo od načina življenja, interesov in

¹⁷ Marx, *Kapital*, zv. II, str. 38. Glej tudi: K. Marx Uvod (v Očrti kritike politične ekonomije 1857—1858), *Izbrana dela*, zv. IV, str. 27—32.

izobrazbe drugih razredov in jim jih *postavljajo sovražno nasproti*, so razred. Kolikor so ti kmetje samo krajevno med seboj povezani, kolikor enakost njihovih interesov ne ustvarja med njimi nobene *skupnosti*, nikakih narodnih vezi in nobene *politične organizacije*, niso nikakršen razred. (Podčrtal P. J.).³⁸

Na tem mestu je Marx sorazmerno izčrpno opredelil različna merila in empirične kazalce razrednega položaja. Po njegovem je torej razred množina ljudi, ki ima naslednje skupne lastnosti: enak življenjski položaj; medsebojne odnose, vezi in vzajemne stike; isti produkcijski način; enake ekonomske eksistenčne razmere; način življenja; skupne interese; izobrazbo; politično organizacijo — in *sovražni odnos* do drugih razredov. Seveda je posebno vprašanje, kdaj se ta nasprotja razrednih interesov sprevržejo v resnični spopad, v razredni boj in naposled v revolucijo. Nobenega dvoma pa ne more biti, da so *razredni* vsi tisti *spopadi*, ki se dogajajo zaradi različnih razrednih interesov, se pravi zaradi interesa nadrejene strani, da bi ohranila, utrdila in povečala stopnjo izkoriščanja (torej delež prisvajane presežne vrednosti), in zaradi interesa podrejene strani, da bi to stopnjo zmanjšala in v celoti odpravila izkoriščevalske odnose, v katerih ima sama podrejen položaj. Pa ne samo to: v razrednem interesu nadrejenega subjekta je utrjevati tudi vse pogoje svojega razrednega položaja in v interesu izkoriščanih razredov je te pogoje rušiti in hkrati ustvarjati take oblike družbene delitve dela, načine proizvodnje in družbene organizacije, državne in politične ustanove ter moralne, ideološke in znanstvene predstave, ki ustrezajo njihovim razrednim koristim. Zato se razredni spopadi odvijajo na različnih institucionalnih področjih družbene strukture, vanje pa se zapletajo različna družbena gibanja, politične stranke in druga združenja.

Kdaj se bolj ali manj prikrito nasprotje razrednih interesov sprevrže v odkrit spopad dveh ali več razredov ali razredno opredeljenih slojev, pa v veliki meri zavisi od razmerja med stopnjo izkoriščanja ter učinkovitostjo pogojev izkoriščanja. Od tega razmerja je odvisno tudi, kako se spopad razreši, kako dolgo traja in katera stran prevlada ter deloma ali v celoti odpravi prejšnje razredne odnose. Na splošno velja, da odkrit spopad izbruhne tem prej, čim večja je stopnja izkoriščanja; v spopadu pa prevlada tista stran, ki ima na voljo učinkovitejša sredstva da uveljavi svoje razredne cilje.

SPREMEMBE RAZREDNE SLOJEVITOSTI IN SOCIALISTIČNI RAZVOJ

*Posledice razrednih nasprotij in spopadov so torej spremembe razrednega položaja in odnosov različnih slojev in razredov, pa tudi spremembe oblike in pogojev razredne razslojenosti vse družbe. Te spremembe so posebni vidik razvoja določene družbe in njene strukture, gledane z dolgoročne perspektive pa so vidik njenega zgodovinskega razvoja. Kolikor je splošna smer strukturalnih sprememb manjšanje in odpravljanje razredne narave družbene slojevitosti v okviru sodobnih meščanskih družb, dežel v razvoju, pa tudi socialističnih družb, govorimo o *socialističnem in o samoupravnem razvoju*, o postopnem nastajanju oblik svobodne asociacije delavcev in občanov, o dezalienaciji in ponovni integraciji ljudi z njihovim generičnim bistvom, o humanizaciji člo-*

³⁸ Marx, Osemnajsti brumaire, *Izbrana dela*, zv. III, str. 562—3.

veka in družbe. Ukinjanje razredne narave tistih ustanov, organizacij in oblik družbene zavesti, ki omogočajo prisvajanje presežne vrednosti, pa sovпада s procesi deatizacije, odmiranja države, debirokratizacije in odpravljanja monopolnih položajev na področju znanosti, kulture, množičnih občil itd.

Sicer pa bi bilo treba družbene spopade, procese, spremembe in razvoj podrobneje obravnavati v posebni razpravi. Na tem mestu želimo le še enkrat poudariti, da razrednost opredeljujemo kot izjemno pomembno in vsaj v načelu tudi empirično izmerljivo in dokazljivo razsežnost tako družbene strukture (na primer družbenih položajev in vlog, interesov, odnosov in slojev) kot tudi razvojnih procesov (na primer družbenih gibanj, spopadov in sprememb).

Sociološko proučevanje razvojnih sprememb: marksistična izhodišča in družbena praksa

dr. ZDRAVKO MLINAR

»Vsaka socialna filozofija je še povsem nepopolna do tedaj, dokler nekaj stališč postavlja kot svoj končni rezultat...; nam niso toliko potrebni goli rezultati kot pa proučevanje: rezultati niso nič brez razvoja, ki je privedel do njih, to vemo že od Hegla, in rezultati so več kot brez koristi, če so fiksirani za sebe, če spet ne postanejo premise za nadaljnji razvoj.«

Friedrich Engels

(Položaj Anglije, Karl Marx i Friedrich Engels, Rani radovi, str. 140, Naprijed, Zagreb 1961)

Marksistična teorija družbenega razvoja in razvojni procesi v okviru sistema samoupravne socialistične družbe predstavljajo dvoje temeljnih izhodišč in referenčnih okvirov sociološkega — in sploh družboslovnega — proučevanja razvojnih sprememb pri nas. Dosežke in zaostajanja pri tem proučevanju lahko pojasnujemo ravno glede na to, v kolikšni meri je družboslovje uspelo ustvarjalno povezovati obe snovi svojega delovanja.

Tako kot velja za vlogo družboslovja nasploh, se tudi v zvezi s proučevanju široke tematike družbeno ekonomskih in političnih sprememb v zadnjih tridesetih letih postavlja vprašanja: Kakšen je bil prispevek sociološkega (družboslovnega) proučevanja z vidika nadaljnjega dograjevanja marksistične teorij družbenega razvoja? V kolikšni meri so ta proučevanja prispevala k reševanju aktualnih dilem v načrtnem usmerjanju procesov bodisi globalno, na ravni družbe kot celote, bodisi na njenih posameznih ravneh in področjih družbenega življenja? Po kakšni poti se marksistična spoznanja o zakonitostih in gonilnih silah družbenega razvoja vključujejo v dinamiko razvojnih sprememb pri nas; ali z drugimi besedami — kdo predvsem opravlja zahtevno »prevajalsko vlogo« med splošnim, posebnim in posameznim: družboslovno proučevanje ali družbeno politična praksa. Iz kakšnih razlogov je naše znanstveno proučevanje razvojnih procesov zaostajalo za dinamiko spreminjanja v praksi?

Ne da bi stremeli za tem, da bomo na tem mestu lahko odgovorili na ta in podobna vprašanja, lahko vendarle vsaj *nakažemo kontekst analize, ki jo ta tematika zahteva.*

Marksistična teorija družbenega razvoja (MTDR) na več načinov vstopa v kontekst današnjega družbenega dogajanja pri nas. Naj izpostavimo predvsem dva:

a) njena neposredna prisotnost v praksi izgrajevanja novega družbenega sistema in v načrtnem usmerjanju razvojnih procesov v smeri opredeljenih družbenih ciljev in

b) njeno vključevanje prek družboslovnega proučevanja, bodisi da gre za teoretično ali empirično, za vsebino ali metodologijo, za analizo dosedanjih smernic razvoja ali za napovedi smeri in dinamike spreminjanja v prihodnosti.

Očitno je, da ena pot ne izključuje druge; nasprotno — vsaj v določenih pogojih in mejah — se vzajemno spodbujata in krepiata.

MARKSISTIČNA IZHODIŠČA KOT NEPOSREDNA OSNOVNA USMERJANJA

V kolikor se je MTRD neposredno širila med množice, je le-tem razkrivala nove perspektive in smisel angažiranja, sprožala družbena gibanja in revolucionarne spremembe in torej tudi *sama postajala gibalna sila* razvoja. Seveda se — tako pri nas kot tudi v mednarodnem merilu — ni le spontano razširjala v prostoru in času. Njeni nosilci pri nas so bile organizirane sile delavskega razreda, ki jim je služila kot perspektiva in orožje socialne revolucije in sistema samoupravljanja.

Polpretekla zgodovina nam kaže, da so vse pomembnejše prelomnice v razvoju naše družbe pomenile obenem tudi najpopolnejše prežemanje marksističnih spoznanj o razvojnih zakonitostih s hotenji ter z angažiranostjo množic. Do takšnega *prežemanja ideje in gibanja* prihaja v revolucionarnih situacijah. Pri tem pa očitno ne nastopajo abstraktne, spekulativne sheme, temveč gre za spoznanja, ki neposredno zadevajo interese delovnih ljudi in njihove življenjsko pomembne situacije. V izredno razgibani družbi ni možnosti, da bi delovale okostenele institucije. Znanost, filozofija in politika se prelivajo v revolucionarnem gibanju. V takšni situaciji, ko gre za bistvene, kvalitativne spremembe in jasno razredno konfrontacijo, ni težko doumeti vsebino in smisla spopada. Pri tem ne gre za minuciozno gradacijo, gre za radikalno različne alternative. Intenzivno in zgoščeno dogajanje, v katerem se skoraj hipoma rušijo navidezno večne družbene tvorbe, terja vizionarski pogled naprej. Pri tem ni časa za znanstveno eksperimentiranje, ki naj bi natančno pokazalo, do kakšnih posledic vodijo alternativno možne odločitve.

Prehod k reševanju številnih konkretnih vprašanj v zvezi z nadaljnjim usmerjanjem razvojnih procesov na področju gospodarstva, kulture, izobraže-

vanja, zdravstva idr. pa terja zmerom več specifičnih znanj. Reševati je treba dileme v zvezi z usmerjanjem procesov industrializacije, urbanizacije, deagrari-
zacije. Ne zadostujejo globalne rešitve, na ravni družbe kot celote, temveč
je treba razkrivati specifičnost, v katerih so zajeti razvojni potenciali tudi
na ravni republike, regije, občine, krajevne skupnosti, delovne organizaci-
je ipd.

*Isti uprepi v različnih družbenih okoliščinah vodijo do povsem različnih
učinkov. Potrebna so različna sredstva, da bi dosegli iste cilje,* tako v visoko
urbaniziranih kot v razmeroma zaostalih, pretežno ruralno-agrarnih območjih.
Ugotoviti je treba, kateri med alternativnimi načini vlaganja družbenih sred-
stev dajejo največje rezultate z vidika pospeševanja razvoja nerazvitih obmo-
čij. V katerih primerih gre za medsebojno nezdružljive cilje, tako da realiza-
cija enega sproža neželene posledice z vidika drugih? Kakšna je hierarhija in
prioriteta ciljev in vrednot? Kako razreševati nasprotja med kratkoročnimi
in dolgoročnimi cilji?

Za delovanje vodilnih subjektivnih sil se nadalje postavlja vprašanje: Kje
in v kolikšni meri je dani tok (dinamika, smer) spreminjanja izraz objektivne
nujnosti, kje pa je prostor njihovega potencialnega angažiranja, tako da bi v
čim krajšem času dosegli čim večje učinke glede na prevladujoče družbene
vrednote? V kolikšni meri že sama stopnja razvitosti (republike, občine) de-
terminira oziroma pojasnjuje različno nadaljnjo dinamiko njenega razvoja?
Ali se razlike v stopnji razvitosti republik (občin) zmanjšujejo ali povečujejo
in zakaj? Kakšne so razvojne posledice razhajanja med socioekonomsko in
institucionalno strukturo? Ali »monotipska«
institucionalna ureditev teritorial-
nih skupnosti predstavlja element izenačevanja oziroma zmanjševanja razlik
med njimi ali te razlike celo povečuje? Kako se spreminja determinacijska
vloga normativnih sprememb, če se povečuje razmik med normo in dejanskim
stanjem? Itd.

Ze nakazana vprašanja nas opozarjajo na izredno kompleksnost usmerjanja
razvojnih procesov. Da bi se dejansko lahko uveljavljala vloga vodilnih sub-
jektivnih sil v začrtani smeri, bi bilo potrebno natančno poznavanje medseboj-
nih odvisnosti širokega sklopa pojavov in sprememb. V ta namen ne zadostu-
je nobena splošna teorija, temveč je nujno prav podrobno, empirično razisko-
vanje v konkretnih razmerah.

Kolikor bolj daljnosežno je načrtno poseganje v tok razvojnih sprememb,
tem večja je potrebna količina informacij in znanja o determiniranosti in
zakonitostih tega spreminjanja.

V kolikor okvir zavestnega, političnega poseganja v praksi presega razpo-
ložljiva znanja, tudi zastavljeni cilji ne bodo uspešno realizirani. Karkoli do-
sežemo na enem področju, se nam v takem primeru lahko pokaže kot korak
nazaj na drugem; karkoli dosežemo v eni časovni enoti, se nam »maščuje«
glede na nepredvidene posledice kasneje; itd.

Večji pomen in vloga zavestnih, subjektivnih sil v našem družbeno poli-
tičnem sistemu v zadnjem obdobju terja tudi večjo vlogo celotnega sistema
planiranja in zastruje potrebo po večji količini informacij. Potreba po za-
vestnem usmerjanju razvojnih sprememb pa nujno terja najprej analizo spre-
memb v preteklosti, da bi na tej osnovi, to je na osnovi spoznanih zakonitosti
o dosedanjem razvoju družbe, v dolgoročnem in kratkoročnem smislu, prišli

do ustreznih predvidevanj sprememb v prihodnosti. Večja vloga zavestnih subjektivnih sil torej nujno terja tudi širše razsežnosti delovanja v časovnem pogledu: upoštevanje daljše časovne dimenzije tako za nazaj, retrospektivno, kot tudi z vidika predvidevanj in napovedi v prihodnosti.*

Vse to vodi k sklepu, da praksa sama ne more kar laično in zdravo, razumsko reševati dilem v zvezi z usmerjanjem razvoja. Dinamična družba, ki jo obenem karakterizira zavestno načrtno usmerjanje razvojnih procesov, nujno terja tudi širok spekter empiričnih družboslovnih raziskav. Ravno odsotnost tega vmesnega člana, tj. *preverjanja pogojev aplikacije splošnih idej, ki izhajajo iz marksistične teorije razvoja*, je bistveno otežila njihovo uresničevanje. Zaradi grobega instrumentarija in nenatančno razčlenjenega konteksta posamejni razvojni programi niso bili uspešno realizirani. Nenatančna in nerazvita predstava o pogojih za realizacijo — sicer povsem pravičnih — splošnih spoznanj, je onemogočila njihovo ustrezno uporabo v praksi.

Nerazčlenjen pristop v začetku je včasih v enakem slogu vodil do nediferencirane, brezpogojno odklonilne reakcije. Vse to pa je povečevalo negotovost z vidika celokupne razvojne usmeritve in izpodkopavalo motiviranost za nadaljnje delovanje.

SOCIOLOŠKO PROUČEVANJE KOT VMESNI ČLEN

Glede sociološke in sploh družboslovnega proučevanja razvojnih procesov v zadnjih tridesetih letih pri nas lahko takoj (samo)kritično ugotovimo, da zaostaja glede na oba uvodoma izbrana referenčna okvira, tj. glede na prevzeta marksistična izhodišča in glede na dinamiko družbenih sprememb.*

V širšem smislu bi lahko marksizem v celoti enačili z marksistično teorijo družbenega razvoja. Z vidika relevantnosti za sedanje proučevanje družbenih sprememb pa lahko še posebej razločujemo:

- a) spoznanje o splošnih zakonitostih gibanja in razvoja ter o temeljnih gibalnih silah v razvoju družbe;
- b) metodologijo dialektičnega načina obravnavanja razvojnih procesov;
- c) konkretne vsebinske ugotovitve in stališča o posameznih dogodkih, pojavih ali področjih družbenega dogajanja v danem času in prostoru.

Dosedanja družboslovna proučevanja in razprave so razmeroma malo prispevale k temeljnemu fondu znanja, ki so ga izgradili že klasiki marksizma. V družboslovni literaturi je močno prevladovala bolj ali manj poenostavljena, učbeniška popularizacija ugotovitev klasikov marksizma. Številni avtorji — sociologi, ekonomisti, filozofi td. — so ostajali le pri tem, kar so lahko neposredno prevzeli od klasikov. Spoznanja klasikov so obravnavali kot končne rezultate, ki jih razdolžujejo vsakršnih nadaljnjih prizadevanj za njihovo dograjevanje in preverjanje v naših, konkretnih družbenih razmerah. Takšna

* Značilno za socialistične družbe je ravno to, da posvečajo veliko pozornost tim. »socialnemu prognoziranju«, ki se ne omejuje samo na klasično ekonomsko planiranje, temveč tipično posega v sociološke in politološke dimenzije razvojnih sprememb. Gl. npr. A. P. Kozakova (ured.), *Metodologijskie problemy socialnogo prognozirovanija*, Izdajateljstvo leningradskega universiteta, Leningrad 1975.

* Ta vprašanja so podrobneje obravnavana v tekstu istega avtorja — »Družbene znanosti in družbeni razvoj« (uvodnik), *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1970, št. 8–9. težnja verbalističnega, nominalnega, ne pa ustvarjalnega vključevanja splošnih

spoznanj kaže na pasivni odnos do problemov razvoja marksistične teorije, obenem pa predstavlja največjo škodo z vidika možnosti njenega vključevanja v reševanje problemov prakse.

Svojo podporo dobiva tudi s strani nekaterih avtorjev meščanske sociologije, ki vidijo v MTDR le veliko vizijo, ki je ni mogoče in ni potrebno dokazovati, češ da vanjo lahko verujemo ali ne; ne moremo pa je obravnavati kot empirično preverljivo teorijo.* Če bi sprejeli takšno stališče, smo s tem že éo ipso obsodili MTDR kot nekaj enkratnega, kar sodi le v preteklost in zgublja pomen, čimbolj se od nje odmikamo. Po tej »logiki« bi šlo le za veliko spekulativno konstrukcijo, ki je apriorična in sama v sebi zaključena, tako da niti ne potrebuje niti ne dopušča vključevanja novih spoznanj. To bi bila torej mrtva in spekulativna, deduktivno oblikovana tvorba.

Tu torej razkrivamo določeno zaostajanje družboslovja, ki — zaradi več razlogov — ni opravilo povezovalne vloge med splošno, marksistično interpretacijo globalno družbenih sprememb in problemi, ki izhajajo iz velike dinamike razvojnih sprememb v naši družbeni praksi. Lahko rečemo, da kolikor ni bilo ustvarjalnega razvijanja marksistične teorije razvoja v okviru družboslovnih raziskovanj, toliko se to izraža tudi kot omejitev z vidika neposredne uporabnosti v praksi. Raziskovanja pa, ki so ustvarjalno prispevala k razvoju marksistične teorije razvoja, se najpopolneje vključujejo tudi v proces usmerjanja razvojnih procesov v praksi.

Že iz navedene Engelsove misli izhaja, da je pravzaprav nezdružljivo z marksizmom, da bi določena opoznanja oziroma stališča lahko šteli za »končni rezultat«. Podobno tudi Edvard Kardelj karakterizira marksizem kot živo, razvijajočo se in na prakso oprto znanost, ko pravi: »To pa pomeni, da je zvezi komunistov potrebno tudi samostojno marksistično raziskovanje svoje in svetovne socialistične prakse, pa tudi zgodovinskih razmer, v katerih danes poteka ta praksa. Samo na podlagi takšnega samostojnega marksističnega raziskovanja lahko zveza komunistov povezuje teorijo s prakso in tako opozarja na poti nadaljnega socialističnega napredka. Razumljivo mora zveza komunistov v takšnem teoretičnem delu in izobraževanju kadrov izhajati predvsem iz klasikov marksizma, to je Marxa, Engelsa in Lenina, hkrati pa se mora opirati tudi na celotno teorijo in prakso svetovnega in našega socializma. Kajti marksizem je živa znanost, ki svojega razvoja ni končala s klasiki marksizma in leninizma, marveč se nenehno razvija in razčlenjuje v povezanosti s problemi, ki jih nenehno odpira vse širša in vse bolj mnogostranska socialistična praksa.«*

Ne glede na dejstvo, da družboslovno proučevanje razvoja ni napravilo večjega koraka naprej od svojih marksističnih izhodišč, in ne glede na stališča nekaterih sociologov na zahodu, da MTDR sploh ne more biti predmet empiričnega prevarjanja, je vendarle očitna odločna usmeritev, da je treba zagotoviti odprtost marksistične teorije za nova spoznanja in spremembe.*

* Szymon Chodak, *Societal Development*, Oxford University Press, 1973, str. 24.

* Edvard Kardelj, »Revolucionarna praksa in marksistično izobraževanje« (govor ob otvoritvi politične šole ZKJ — Josip Broz Tito, 21. XI. 1975), *Komunist*, Ljubljana 1. XII. 1975.

* Vladimir Bakarič pravi: »...ne zadostuje več proučevati Marxa tako, kot sta v svojem času svetovala Engels in Lenin. Poleg spoznavanja Marxovega dela in dialektič-

To pa pomeni, da je treba izgraditi močne vezi med splošno teorijo razvoja in konkretnim empiričnim raziskovanjem. Ker te vezi do sedaj niso bile dovolj močne, je prihajalo do stagnacije. Razprave o razvojnih spremembah so bile nenehno podvržene cepitvi na — a) »splošno teoretična« opazovanja, ki so zahajala v prazni verbalizem in sterilno ponavljanje splošnih shem, in b) na empirično raziskovanje konkretnih sprememb na posameznih področjih, ki je zahajalo v čisto deskriptivno, faktografsko in pozitivistično obravnavo. Prve so pretendirale na »teoretičnost«, dejansko pa nudile le prazni verbalizem; druge naj bi bile »praktične«, nudile pa so le atomizirano sliko posameznosti brez vpogleda v vzroke, ki so privedli do ugotovljenega stanja.

V kolikor bi Marxovo teoretično zgradbo ohranjali kot nekaj samo na sebi zadostnega, kar se sproti ne napaja in poživilja z rezultati empiričnega raziskovanja, bi to nujno vodilo v stagnacijo. Podobno je, če je teoretična zgradba še tako popolna, vendar ne nakažemo načinov njenega navezovanja na konkretne pojave, je ne moremo uporabljati za orientacijo, ki bi nudila širši kontekst in zgodovinski smisel tem pojavom. Kaj pogojuje takšno stanje?

a) Omejevanje na statične časovne preseke

Ena od značilnosti dosedanjega raziskovalnega dela je v tem, da se je večinoma omejevalo le na enkratne časovne preseke; kolikor se je sploh spuščalo v teoretično pojasnjevanje, je to bilo omejeno na ugotavljanje določenih podobnosti in razlik med pojavi, oziroma enotami opazovanja v določenem trenutku. Kako pa dejansko pride do teh razlik, kakšne so te razlike bile v preteklosti, kakšna je smer spreminjanja v zvezi s temi razlikami (ali se zmanjšujejo ali se večajo), ali se determinacijska vloga posameznih pojavov oziroma procesov z vidika širšega konteksta spreminja v času, ta vprašanja so dostikrat ostajala ob strani.* S tem se povečuje verjetnost nepravilnih in enostranih interpretacij. Odstopamo od dialektične metode raziskovanja in zmanjšujemo praktično uporabnost rezultatov.

b) Fragmentarnost, nepovezanost

Druga značilnost dosedanjega raziskovanja, kolikor je sploh obravnavalo razvojne spremembe, se kaže v obravnavanju posameznosti, pa bodisi, da gre

ne metode je nujno treba proučevati svetovne izkušnje socializma in sodobnega kapitalizma, zlasti izkušnje in poti razvoja samoupravljanja. Svet se je bistveno spremenil. Nevarno bi bilo razumeti marksizem kot zbirko dogem in shem — proti temu se je Marx v svojem času ostro boril — stvar je v tem, da marksisti po Marxovi metodi odkrivajo v življenju in družbeni praksi tiste elemente, ki vodijo naprej. In da jih razvijajo.« Deilo, Ljubljana 6. XII. 1975.

* Na tem mestu se ne moremo spuščati v podrobnejšo analizo vzrokov za takšno prakso. Le ilustrativno naj opozorimo na omejitve, ki izhajajo iz danega družbenega informacijskega sistema in v njegovem okviru še posebej na značilnosti statističnega sistema SFRJ. Zal le redkokdaj razprave o teoretičnih vprašanjih splošnodružbenega razvoja povezujemo s takšnimi navidezno banalnimi vprašanji, kot so razpoložljivost statističnih podatkov za analizo indikatorjev in trendov sprememb v času. Statistična služba je prepuščena sama sebi in ne dobiva odziva s strani tistih njenih uporabnikov, ki bi lahko največ prispevali k »reviziji in razvoju statističnega sistema«. Statistika torej zbira in »producira« določene informacije, ki pa so zlasti na področju sociologije in političnih ved neusklajene in niso soočene s kriteriji in ugotovitvami znanstveno raziskovalnega dela. V kolikor bi s strani znanstvenih delavcev že pred časom prišla jasna utemeljitev, na primer, o pomembnosti podatkov za analizo časovnih vrst, bi verjetno že danes lahko razpolagali tudi z večjimi možnostmi in rezultati z vidika specifičnega zornega kota, kakor ga tu utemeljujemo.

za posamezne indikatorje ali enote opazovanja. Prevladovalo je obravnavanje posameznih, navzven vidnih manifestacij razvojnih sprememb, ne pa istočasnega zajemanja celotnih kompleksov medsebojno povezanih indikatorjev določenih temeljnih razvojnih procesov. Pri tem žal do sedaj še nismo dosti izkoriščali novih tehničnih možnosti, zlasti v zvezi z računalniško obdelavo podatkov. Novo tehniko lahko izkoristimo tako, da se približamo dialektičnemu načelu o vsesplošni povezanosti pojavov. Saj se šele danes prvič pojavljajo možnosti, da hkrati obravnavamo milijone različnih podatkov o spremembah v času in ugotavljamo medsebojne odvisnosti med temi spremembami.

c) Razvojnim procesom smo v preteklosti največkrat sledili le z vidika družbe kot celote, medtem ko smo zanemarjali podrobnejšo analizo različnih podsistemov oziroma sektorjev, za katere lahko veljajo povsem specifične zakonitosti. Šele v zadnjem času se v nekaterih raziskovalnih projektih* pojavlja misel o istočasnem upoštevanju več ravni analize, tako da lahko ugotavljamo, v kolikšni meri spremembe na eni ravni pogojujejo spremembe na drugi in obratno.

d) Nadaljnja omejenost dosedanje raziskovalne prakse se kaže v določeni etnocentrični usmerjenosti, ki izključuje *komparativno* raziskovanje razvojnih procesov. Pogrešamo tako komparativno raziskovanje razvojnih procesov v socialističnih deželah kot tudi sistematično proučevanje sprememb, ki vodijo v smeri socialistične družbe v svetovnem merilu.

Napori v odpravljanju nakazanih pomanjkljivosti raziskovalnega dela bodo obenem tudi zagotovilo nadaljnjega razvoja marksistične teorije družbenega razvoja in njene uporabnosti v reševanju problemov usmerjanja razvojnih procesov v družbeni praksi.

* Glej npr. predlog jugoslovanskega makroprojekta »Zakonitosti razvoja komune kot samoupravne skupnosti«, ki so ga pripravile raziskovalne ustanove iz vseh republik.

Mednarodne migracija kot pojav razrednega spopada¹

dr. PETER KLINAR

V modernih množičnih migracijah odseva razredni konflikt. Emigrantske množice sestavljajo predvsem pripadniki podrejenega razreda: industrijski delavci, rezervna delovna armada brezposelnih delavcev, sloji nezadostno zaposlenih delavcev in drugih, med katere sodijo srednji sloji, drobni blagovni proizvajalci, ki se razslojujejo spriču industrializacije, kmečki delavci in drugi sloji, ki migrirajo iz kmetijskega sektorja², sloji pauperjev itd.³

Ker so sodobne družbe neenakomerno razvite in ker emigrantske družbe sodijo med nerazvite, ni mogoče izločiti zgoraj omenjenih slojev emigrantov, pripadnikov podrejenega razreda, ki so sestavljali emigrantsko populacijo v zgodnjem obdobju modernih migracij. Mimo teh klasičnih slojev podrejenega razreda se vključujejo v sodobne mednarodne migracije še številni drugi socialni sloji, med njimi predvsem strokovnjaki. Tudi za precejšen del njih lahko sodimo, da so v emigrantski družbi v mezdnih odnosih, kar pomeni, da je njihov družbeni položaj podoben podrejenemu položaju delavskega razreda. Vodilne funkcije v oblasti in pri upravljanju ostajajo namreč osredotočene pri njihovih monopolnih nosilcih, iz česar sledi, da so v podrejenih mezdnih odnosih vsi tisti sloji, ki so odrinjeni od odločanja o družbeno pomembnih zadevah, čeprav sicer njihov stil življenja ustreza ravni srednjih slojev. Med motivi za emigracije strokovnjakov najdemo med drugim: neustrezne odnose v delovni organizaciji, kjer dominira načelo seniorstva v hierarhiji, odrinjenost od vplivanja na družbene zadeve, omejenost svoboščin in pravic (še posebej svobode znanstvenega in umetniškega ustvarjanja) itd.

Podrejenost položaja emigrantov v emigrantski družbi lahko označimo ne le kot motiv njihove emigracije, temveč tudi kot vidik njihovega razrednega konflikta z dominantno razredno skupino emigrantske družbe.⁴ Ker migracij-

¹ Poglavje iz avtorjevega dela »Mednarodne migracije«, FSPN, CJMK, Ljubljana 1974.

² K. Marx in F. Engels opisujeta procese urbanizacije in industrializacije na Skotskem, Irskem, v Angliji v sredini 19. stol. in njihove posledice na sloje v kmetijstvu in obrti, ki so prisiljeni emigrirati. Glej K. Marx, F. Engels: Vynuždenaja emigracija, Sočinenija, tom. 8, Gosudurstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1957, str. 565—571.

³ E. Pletnev: Meždunarodnaja migracija rabočej sily v kapitalističeskoj sisteme mirovogo hozjaistva, Moskovskij gosudarstvennyj institut meždunarodnyh otnošenij, Moskva 1962, str. 77-107.

⁴ Razredni boj štejejo med temeljni element marksistične družboslovne teorije. Povezan je z razredno zavestjo: pripadniki razreda se zavedajo svojega razrednega položaja in spriču tega politično delujejo, so organizirani in nasprotujejo nasprotnemu razredu. Med razredi je prisoten konflikt interesov. Podrejeni razredi se borijo za spremembo ekonomske strukture, za pridobitev politične oblasti, skratka za strukturalne spremembe, ker občutijo, da so izkoriščani, da se jim godi krivica. Razredni konflikti se razrešujejo prek revolucij, v katerih obstoječa pravila igre izgubijo svojo veljavo. Le prek revolucij podrejeni razredi lahko spremenijo svoj podrejeni položaj, ker jim dominantni razredi v obstoječi strukturi ne dopuščajo kvalit-

sko politiko kreirajo dominantni razredi, je treba regulativne — selekcijske ukrepe emigrantske politike ocenjevati z razrednih izhodišč, torej kot specifično manifestacijo razrednih konfliktov.

Razredni interesi dominantnih razredov odločilno vplivajo na imigrantsko politiko in tedi so tudi prilagojeni regulacijski ukrepi imigrantske politike. Razredni konflikt se v imigrantski družbi nadaljuje v spremenjenih pogojih med podrejenimi sloji imigrantov in nadrejenimi sloji dominantne imigrantske družbe. Imigrantska socialna manjšina je diskriminirana in dominantni sloji jo izkoriščajo. Podrejeni sloji imigrantov ne dosežejo statusa delavskega razreda imigrantske družbe, znajdejo se zaradi diskriminacije pogosto v položaju subproletariata. Zgodnja obdobja modernih migracij pričajo o takšnem položaju imigrantov, ki so bili naseljeni v zavrženih četrtih (getih), kjer se je zloglasna revščina prepletala s socialno patologijo. V takšnih četrtih so se naseljevali novi imigranti, ki so prišli brez sredstev, kvalifikacij, ki so bili brez zvez in ki so se spričo kulturnih razlik težko prilagodili novemu socialnemu okolju. V teh predelih so tudi živeli stari imigranti z najnižjim položajem, ki so bili pogosto brezposelni tudi v času družbene prosperitete, nemobilni ali ki jih je prizadejala vertikalna mobilnost navzdol, nesreča ali bolezen. Te četrti zloglasne revščine še niso povsem izločene iz sodobnih imigrantskih družb in z njimi vred tudi ne položaj imigrantov na ravni subproletariata.⁵

Imigranti so izkoriščani z različnih strani. Nedvomno so nosilci njihovega izkoriščanja lastniki produkcijskih sredstev, manažerji, birokratska struktura imigrantske družbe pa tudi domači proletariat in privilegirani sloji imigrantov samih. Spričo tega so vključeni v razredne konflikte na različnih ravneh.

Razredna nasprotja znotraj imigrantskih skupnosti se kažejo na ta način, da se imigranti iz višjih in srednjih slojev izogibajo imigrantskih etničnih skupnosti, hitreje se asimilirajo in vključujejo v imigrantsko družbo. Takšno diferencirano obnašanje imigrantov, pogojeno z njihovo razredno pripadnostjo, daje razrednim bojem v okvirih imigrantskih skupnosti še posebne razsežnosti. Imigrantske manjšine vedo, da ima dominantna večina v imigrantski družbi moč in da zato ni varno izražati agresivnosti in protestov neposredno proti njej. Spričo tega izražajo agresijo in proteste proti drugim imigrantskim manjšinam, kakor tudi znotraj svoje imigrantske skupnosti, pri čemer so vzroki tega ravnjanja tudi razredni konflikti.⁶

Migracije tedaj povzročajo konflikte med razredi v imigrantski družbi, pa tudi konflikte znotraj razredov, kar bomo pojasnili s pojavi etnične stratifikacije.

Podobno je tudi v emigrantski družbi. Razredni konflikti motivirajo emigracije in dominantna struktura jih pogosto celo spodbuja, da se razbreme-

ne spremembe njihovega položaja. Podrejeni razredi ocenjujejo obstoječo družbo kot strukturalno — institucionalno neustrezno in tudi kot neustrezno za njihov osebni razvoj. Spričo tega so v antagonističnem konfliktu z dominantnim razredom, kar hkrati pomeni, da je vsaka razredna družba notranje le omejeno integrirana. Glej K. Marx: 18. brumaire Ludvika Bonaparta, Državljanska vojna v Franciji, K. Marx, F. Engels: Izbrana dela I, Ljubljana CZ 1950, str. 407 in 621—717, Kaare Svalastoga: Social Differentiation, David McKay Co., New York 1965, str. 53—59, B. Barber: Social Stratification, Harcourt, Brace and Co., New York 1957, str. 252—262.

⁵ David Matza: The Disreputable Poor, v Neil Smelser, S. Lipset: Social Structure and Mobility in Economic Development, Aldine Publ. Co., Chicago 1966, str. 310—339.

⁶ Tomotsu Shibutani: Ethnic Stratification, MacMillan, Toronto 1969, str. 373—383.

nijo napetosti, ki se kopičijo v kriznih ekonomskih situacijah (nizek standard, brezposelnost, socialni nemiri). Emigracije zadovoljujejo dominantne sloje ne le spričo razbremenjevanja napetosti, marveč tudi zato, ker z množičnimi emigracijami slabi revolucionarnost delavskega razreda in slojev v mezdnih odnosih v emigrantski družbi.

Delavski razred emigrantske družbe se namreč razcepi na del, ki je v imigraciji, in na del, ki ostane doma. Med obema pa se razvijajo notranji razredni konflikti.⁷

RAZREDNA IN ETNIČNA STRATIFIKACIJA

Etnično poreklo uvrščamo med pojave pripisanega (prirojenega) socialnega statusa, ki ga človek pridobi z rojstvom in je neodvisen od njegovih individualnih sposobnosti in prizadanj. Kulturna dediščina, ki izvira iz rojstva v določeni etnični skupini, opredeljuje posameznikovo izhodišče v socializaciji in mu postavlja okvire njegovega socialnega statusa, kar z drugimi besedami pomeni, da etnično poreklo postavlja svojim članom okvire, ki predstavljajo meje za uresničevanje njihovega pridobljenega statusa. V sodobnih razrednih družbah sicer prevladujejo pridobljeni statusi, vendar prirojeni statusi še ohranjajo svoj pomen. Tako etnični izvor (in še posebej rasni izvor) pomembno opredeljuje socialni status spričo tega, ker so etnične skupine različno ravrščene glede na možnosti, ki jih nudijo svojim pripadnikom. Etnična stratifikacija potemtakem pomeni hierarhično razporeditev etničnih skupin, ki povzroča prirojeno — pripisano neenakost na osnovi različnega etničnega izvora.⁸

Med etničnimi skupinami nastaja socialna distanca in spričo medsebojnih hierarhičnih odnosov se oblikujejo deprivilegirane etnične manjšine in privilegirane dominante etnične skupine.

Porazdeljenosti etničnih skupin po rangih na manjšinske in dominantne skupine ne moremo razumeti tako, da bi posamezna etnična skupina bila vključena le v manjšino ali dominantno skupino. Gre za kontinuum, kar pomeni, da se pripadniki etnične skupine raztezajo prek vseh rangov, pri čemer je večina osredotočena okrog določenega ranga, kar nam služi kot kriterij za njeno klasifikacijo v podrejeno manjšino ali nadrejeno dominantno skupino.

⁷ Francesco Cerase: *From Italy to the USA and Back*, Doctoral Dissertation, Columbia Univ. 1971, navaja primere notranjih kriz in konfliktov v Italiji ob koncu 19. in v tem stol., ki so povzročali emigracije: problemi neenakosti, dihotomija med cerkvijo in državo, nerazvitost juga in razvitost severa, kmečko vprašanje in ruralna anomija itd. Z emigracijo, sodi avtor, se je vlada nekoliko razbremenila sovražnosti, ki so se kopičile spričo notranjih kriz. Hkrati tudi ugotavlja, da so emigracije zmanjšale možnosti revolucionarnih gibanj. Na območjih južne Italije, kjer je bilo razvito kapitalistično kmetijstvo in kjer so bili kmetje vključeni v sindikalno gibanje, je bilo manj emigracij — str. 17–42, 81–94. Iz tega smemo sklepati, da elementi razrednega boja omejujejo emigracije in da množična emigracija slabi razredni boj v emigrantski družbi, kar je skladno z interesi dominantnega razreda.

⁸ — Tomotsu Shibutanu: *Ethnic Stratification*, MacMillan, Toronto 1969, str. 572–578.

— O občem pojmu stratifikacije glej: Ralf Dahrendorf: *Essays in the Theory of Society*, Stanford Univ. Press 1968, str. 151–178.

— O prirojenem in pridobljenem statusu glej: Kingsley Davis: *Human Society* MacMallan, New York 1959, str. 96–116.

Klasiki marksizma poudarjajo, da prenehajo nasprotja med narodi s prenehanjem razrednih nasprotij, kakor tudi, da prenehajo možnosti mednacionalnega izkoriščanja s prenehanjem izkoriščanja človeka po človeku.⁹

Ce omenjene misli razširimo na etnične skupine, potem lahko sodimo, da marksizem odkriva osnovo medetničnega izkoriščanja v razredni strukturi, iz česar lahko sklepamo, da je razredna stratifikacija osnova etnične stratifikacije. Odnosi med etnično manjšino in dominantno skupino so v bistvu razredni odnosi. V sistemu etnične stratifikacije je razrednost primarni, etničnost pa sekundarni kriterij. Etnična manjšina ima podrejeni status zaradi tega, ker je večina njenih članov vključenih v izkoriščani, socialno podrejeni razred. V dominantni etnični skupini pa so skoncentrirani sloji zgornjega, nadrejenega razreda.¹⁰

To je primer, ko se razredne in etnične linije prekrivajo.

Po teh splošnih ugotovitvah se lahko vrnemo na imigrantsko problematiko, za katero smo že ugotovili, da jo opredeljuje razredni konflikt med imigranti, pretežno skoncentriranimi v manjšinskih podrejenih slojih, in med nadrejenimi sloji imigrantske družbe.

Se pa razredne in etnične linije zmeraj tudi ne prekrivajo. Zgornji, srednji, bolj asimilirani sloji imigrantov prihajajo, čeprav sodijo v isto etnično skupino, v razredne konflikte s podrejenimi sloji svoje imigrantske manjšine.

Etnična stratifikacija vpliva na razrednost. Razredna homogenost je manjša, ker so razredi notranje razcepljeni in vključeni v različne range etnične hierarhije, kar odseva tudi na zmanjševanje učinkovitosti razrednega boja. Proletariat in podrejeni sloji etnične — imigrantske manjšine so osredotočeni na pridobivanje boljšega ekonomskega položaja, na delovanje svojih imigrantskih skupnosti ali na težavno asimilacijo. Delavci dominantne imigrantske družbe ščitijo svoje privilegije v odnosu do imigrantskih delavcev ter jih skušajo še razširiti in izkoristiti navzočnost imigrantov za lastno socialno povišanje. Podpirajo obstoj etnične stratifikacije, ki jim, čeprav so v domači družbi na spodnjem koncu socialne hierarhije, omogoča, da so nad imigrantskimi delavci.

Tudi med zgornjimi razredi imigrantov in dominantnimi sloji domačinov ni notranjega razrednega soglasja.

Zgornji sloji imigrantov so, na primer, pogosto odvisni od obstoja in delovanja imigrantskih skupnosti, kar ni vedno skladno z razrednimi interesi privilegiranih slojev dominantne imigrantske družbe. Privilegirani sloji imigrantske družbe socialno ne sprejemajo zgornjih slojev imigrantov, ki jih diskriminirajo, kar pripomore, da so spričo etnične pripadnosti uvrščeni nižje kot bi sicer bili glede na njihov socialni — razredni status. S tem zadevamo na problem statusne inkongruence, ko je etnični status neuskkljen z razrednim statusom in ko zvišuje ali znižuje socialni status pripadnikov dominantnih

⁹ Glej Marx, Engels: Manifest komunistične partije, Izbrana dela I. zv., CZ, Ljubljana 1950, str. 39.

¹⁰ — Barber sodi, da predstavlja članstvo v etničnih skupinah le sekundarni kriterij stratifikacije. Glej B. Barber: Social Stratifikation, Harcourt, Brace, New York 1957, str. 59—60.

— D. Noel meni, da je etnična stratifikacija le eden od vidikov stratifikacije. Glej D. Noel: A. Theory of the Origin of Ethnic Stratification v Norman Yetman ed., Majority and Minority, Allyn and Bacon, Boston 1971, str. 32.

skupin oziroma etničnih manjšin. Pri raziskovanju položaja imigrantskih manjšin je treba ugotavljati njihovo razporejenost v razredni slojevski strukturi imigrantske družbe in hkrati statusno inkongruenco, ki jo povzroča etnična stratifikacija.

V etnični stratifikaciji je poleg odnosov, značilnih za osnovne razrede, treba upoštevati še odnose, povzročene z obstojem srednjih slojev. Med imigrantsko manjšino in dominantno skupino imigrantske družbe se vrinejo etnične skupine, ki imajo položaj vmesnih srednjih slojev. To so velikokrat skupine bolj asimiliranih imigrantov, ki služijo za nekakšen amortizator odnosov med manjšino in dominantno skupino, hkrati pa tudi otežujejo vertikalno mobilnost imigrantskih manjšin, ker jim zapirajo pot navzgor. Dominantni skupini imigrantske družbe te vmesne etnične skupine ustrezajo, ker prestrežejo del konfliktov, ki izvirajo od manjšin in ki bi sicer prizadeli njih same.

Etnična stratifikacija povzroča socialno distanco, ki je velikokrat povezana s prostorsko segregacijo. Etnične imigrantske skupine ustanavljajo svoje etnične skupnosti, znotraj katerih zadovoljujejo velik del svojih potreb. Etničnost nasploh povzroča na ta način specifično dezintegracijo in separacijo v širši družbi, kar je posebnost etnične stratifikacije, po kateri se le-ta razločuje od drugih vidikov stratifikacije. Takšne separacije si namreč ni mogoče predstavljati na razredni, starostni ali drugih osnovah, omogočajo le etnična stratifikacija. Etnične skupnosti se borijo za svojo avtonomijo, neodvisnost, za izločitev iz širših skupnosti, v katerih imajo manjšinski status, ker hočejo s pridobitvijo avtonomije odstraniti podrejenost svoje etnične skupine.

Z obrazloženim problemom so povezane tudi tako imenovane kastne — razredne teorije, po katerih so, na primer zgornji sloji imigrantskih manjšin socialno podobni srednjim ali celo nižjim slojem dominantne emigrantske družbe zaradi tega, ker jih ločuje težko prehodna (kastna) etnična linija, ki ustvarja med njimi takšno socialno distanco.¹¹

Določenost statusa po rojstvu v etnični skupini, ki določa težko spremenljive možnosti, vključuje etnično stratifikacijo med dokaj zaprte stratifikacijske sisteme, kar hkrati pomeni zapiranje možnosti za mobilnost v razredni strukturi.

Končno si lahko zastavimo še vprašanje, kateri so izvori etnične stratifikacije? Ker smo pripisovali etnični stratifikaciji razredno osnovo, bomo torej iskali izvore zanjo v razrednih determinantah, predvsem v ekonomski in politični moči. Dominantna večina razpolaga z močjo, je hierarhično nadrejena in omejuje ter določa možnosti imigrantske etnične manjšine v okviru imigrantske družbe. Kot drugi izvor etnične stratifikacije moremo šteti tekmovanje med imigrantsko manjšino in dominantno skupino imigrantske družbe v doseganju skupnih in redkih ciljev. Takšno medsebojno tekmovanje povzroča namreč konflikte med tekmujočimi etničnimi skupinami, pri čemer lahko dominantna skupina, ki razpolaga z močjo, omeji manjšini možnosti tekmovanja in ji oteži tekmovalne pogoje. Regulativni ukrepi, ki jih ustvarja dominantna skupina imigrantske družbe, da z njimi diskriminira imigrantsko manj-

¹¹ — Tomotsu Shibutani: *Ethnic Stratification*, MacMillan, Toronto 1969, str. 197, 198, 451—500.

— Stanley Lieberson: *Stratification and Ethnic Groups*, *Sociological Inquiry* 40, str. 172—181.

šino v tekmovalnih procesih, predstavljajo izhodišče etnične stratifikacije. Zagotovljena enakopravnost med tekmujočimi etničnimi skupinami namreč ne povzroča etnične stratifikacije. In kot tretji izvor etnične stratifikacije lahko navedemo pojav etnocentrizma. Osredotočenje le na interese svoje etnične skupine in njeno glorificiranje kot središče vsega je karakterističen pojav dominantnih skupin. Posledica tega je negativno vrednotenje drugih etničnih skupin (še posebej imigrantskih manjšin), oblikovanje dvojnih moralnih norm, kar spodbudi diskriminacijo v medsebojnem tekmovanju in izkoriščanje, osnovano na monopolu ekonomske in politične moči, s katero razpolaga dominantna skupina imigrantske družbe. Imigrantske etnične manjšine se branijo z zatekanjem v svoje etnične skupnosti, v katerih poskušajo ohraniti nekaj svoje avtonomije. Boj za avtonomijo etničnih skupin pa je spet osnovan na etnocentrizmu, ki je reakcija proti diskriminacijskim pojavom etnocentrizma dominantne skupine imigrantske družbe. Separacijske težnje imigrantske manjšine in prisilne segregacije, v katero jih peha dominantna skupina imigrantske družbe, izvirajo iz pojavov etnocentrizma na obeh straneh. Tako lahko razumemo pomen etnocentrizma za socialno in prostorsko distanco, ki je značilna za pojave etnične stratifikacije.¹²

¹² D. Noel: A Theory of the Origin of Ethnic Stratification, v N. Yetman ed.: *Majority and Minority*, Allyn and Bacon, Boston 1971, str. 32—51.

Nekateri vidiki odnosa meščanske sociologije do marksizma

mag. MACA JOGAN

I.

V tem prispevku se bom omejila le na prikaz nekaterih temeljnih in najpogostej izstopajočih, neposredno izraženih stališč meščanskih sociologov do marksizma. Ta pojmovanja se niso oblikovala in pojavljala kot nekaj povsem tujega in naključnega, temveč so se kot notranje neločljive sestavine ubrano vključevala v celovitejše teoretične sisteme. V temeljni vsebinsko-teoretični in metodološki naravnosti gre v razvoju meščanske sociologije za razmeroma močno kontinuiteto, zato tudi odnos posameznih sociologov do marksizma lažje razumevamo, če upoštevamo pomembnejše konstantne poteze tega razvoja. Opozoriti velja zlasti na naslednje:

1. Od A. Comta dalje so prevladala prizadevanja, da bi izoblikovali in utrdili sociologijo kot *eksaktno* znanstveno disciplino, s katero bi lahko presejali različne »metafizike« (bodisi teološke spekulacije bodisi »utopičnost in ne-realističnost« marksizma). Vzor za znanstveno sociologijo so bile naravoslovne discipline. »Value-free« sociologiji je namenjena vloga sredstva za »racionalno« obvladovanje družbenih razmerij v »pozitivnem« obdobju; torej gre za instrumentalno in manipulativno vlogo sociologije v okviru in na izhodiščih obstoječe legitimitete.

2. Od utemeljiteljev dalje so se krepila stališča, da je *moralna soglasnost* enotnost podlaga za obstoj družbe; hkrati so se krepile postavke o tem, da družbeno raznanje ljudi opredeljujejo v prvi vrsti »stanja duha« in da objektivne okoliščine ravnanja, zlasti ekonomski razlogi, niso odločilni. Predstavo o moralni enotnosti in o nujnem redu so utrjevala stališča o večni in nespremenljivi naravi človeka. Sociologija mora kazati samo na razmeroma trajne sestavine človekovega ravnanja in s tem pomagati preprečevati razne vrste »neracionalnega«, »nelogičnega«, »patološkega« rušilnega ravnanja; sociologija je torej moralna sila integracije. Red sistema, ravnotežje je skrajni smoter, ki opravičuje njeno vlogo.

3. K modelu čiste znanstvene sociologije je sodilo prepričanje, da je potrebno obravnavati družbene pojave kot stvari le z vidika tega, kar je ali je bilo, brez kakršnihkoli vrednotenj ciljev in smeri gibanja oziroma družbenega razvoja. Izhajajoč iz takšnih izhodišč so sociologi utemeljevali potrebo in nujnost po večji »organski« povezanosti »industrijske« družbe z logiko razvoja »stvari« samih: tehnični razvoj po sebi, *delitev družbenega dela* je tista, ki »po sebi« terja podredljivost, disciplino, hierarhijo,¹ poslušnost in ozko specializacijo posameznika. V teoretičnih modelih prevladujejo zato kategorije, ki izhajajo iz »Sachlichkeit«, kategorije, ki niso »povezane« s »čustvi« ali s »preroškimi« težnjami posameznikov.

¹ Več kot očitno je, da so se interesi vladajočega razreda skladali s takšno logiko razlage.

4. Od Comta dalje so v razvoju sociologije poudarjali vse tiste sestavine družbe kot sistema, ki zagotavljajo funkcionalno enotnost, *harmonijo* med deli (podobno kot med organi v organizmu); povezanost kot posledica prisile ali nadvlade enega razreda nad drugimi je pretežno zunaj okvirov zanimanja. Vprašanja družbene neenakosti so logično izključena iz modelov, ki diferenciacijo povezujejo s tehničnim razvojem »po sebi«. Takšen razvoj zahteva vse večjo specializacijo posameznikov; ta specializacija pa naj bi bila tudi vse večja *individualizacija* oziroma »svoboda« posameznika. Družbena struktura se razume kot brezkonfliktna, konflikti se prenašajo na individualno-psihološko raven.

5. Različne analogije med družbo in drugimi živimi ali neorganskimi celotami pogosto ne služijo le kot analitični pripomoček, temveč so ukoreninjene kot potreba po ohranjanju statusa quo (nujnost podreditve in prilagajanja posameznika sistemu, celoti, »homo economicus«, »homo sociologicus«).

6. Razvoj »znanstvene« sociologije je bolj ali manj zavestno opuščal evolucionistično proučevanje, poudarjal je potrebo po uporabi komparativne metode. S tem so predmet proučevanja vedno bolj očitno postavljali v »brezčasno sedanost«. Znanstvenost je v prvi vrsti pomenila zavračanje razlage družbenih pojavov s »poslednjimi« ali »finalnimi« vzroki in naslonitev na »izkustvena« in »preverljiva« dejstva, ki jih je moč opazovati, meriti. Logična posledica oziroma spremljevalna sestavina takšne naravnosti je utrjevanje funkcionalne metode. S spoznavnega vidika prevladuje pozitivizem, ki se ob vsebinski razlagi povezuje z organicizmom, psihologizmom in mehanicizmom v ožjem pomenu besede.

7. Nezagodovinskost je ob prizadvanjih po oblikovanju sintetičnih teoretičnih modelov dopuščala, da so konkretno družbo razumeli kot »primer«, kot ponazorilo obče sheme. Tako se je sociologija primikala k »analitični disciplini« v Parsonsovem smislu. Takšna »analitičnost« je povezovala oženje okvirov mnogostranosti predmeta in vedno bolj poudarjala normativno oziroma moralno ter izenačevala normativno in moralno.

8. Poudarjanje *spontanosti* pri ohranjanju družbenega ravnotežja, ki se je opiralo na analogijo s homeostatičnimi lastnostmi živih organizmov, je vodilo v močno *zoževanje* in v enostransko razlago družbenih pojavov.

Te stalnice so obstajale kot nevprašljive, razumeli so jih kot nujni pogoji za znanstvenost. Pri nastajanju sociologije so imele tako pomembno vlogo kot jo ima zrak za človekovo življenje, vendar so bile — podobno kot je sedaj vedno bolj zrak — tudi one »onesnažene«.

II.

Ob upoštevanju teh konstant bomo poskušali prikazati odnos sociologov do marksizma, kot jih opazamo v delih nekaterih glavnih predstavnikov — E. Durkheima, M. Webra, V. Pareta in R. Mertona.

1. E. Durkheim — velja skupaj z M. Webrom za utemeljitelja klasične sociologije, ki je predstavljala pomemben element dograjevanja meščanske zavesti razvijajočega se monopolnega kapitalizma. Medtem ko so se začetniki sociologije morali upirati zlasti kritičnemu umu francoske revolucije, je bila pred sociologi klasičnega obdobja naloga: polemizirati z marksizmom kot

osrednjim intelektualnim gibanjem v 2. polovici 19. stoletja in razvrednotiti ter odvracati politično gibanje — socializem — ki se je naslanjalo na »očarljive ideje« marksizma. Klasična sociologija se je razvijala v obdobju, v katerem ni več grozila restavracija fevdalnega reda, v katerem so bili moteči dejavniki preteklosti odpravljeni in v katerem je antagonistična in protislovna sedanost predstavljala nevarnost za obstoječi »red«; zato je bilo potrebno utrjevati predvsem zahteve *političnega liberalizma*.

Medtem ko je marksistična družbena misel iskala in odkrivala vzroke za vse večjo neenakost, za procese alienacije v družbi prav v celovitem kapitalističnem produkcijskem načinu, je meščanska sociologija preprosto zanemarila ekonomsko področje oziroma ga je razumela kot nevprašljivo, ker da je tako in tako podvrženo *naravnim nujnostim*. Razumljivo je, da se je težišče zanimanja in proučevanja preneslo na drugo ravnino — na moralnost.

Pri Durkheimu konkretno je prevladovalo vprašanje, zakaj prihaja do breznormnega, anomičnega stanja v družbi in zakaj upadajo moralne vezi, ki bi zagotavljale enotnost in povezanost ljudi v sistem. Torej se Durkheim ni osredotočil na proučevanje »ekonomske bede«, temveč na »moralno bedo«. *Moralna beda je najgloblja rana »kompleksne industrijske družbe«*, ki se po Durkheimu ne more v celoti spontano pozdraviti, temveč potrebuje preudarno in načrtovano prizadevanje.

Osredotočenost na vprašanje morale in moralne revščine je Durkheim utemeljeval s svojo pesimistično filozofsko-antropološko koncepcijo človeka, ki je povezana s potrebo po odvracanju od spoznavanja silnic in možnosti spreminjanja. Ljudje, posamezniki so bili, so in bodo vedno enaki: v svojem prvinskem stanju so egoistični, grabežljivi, asocialni, surova bitja nagonov, ki jih šele kolektiv, sistem spravi na pravi tir. Torej je glavna resnična nevarnost za *vsako družbo* ukoreninjena v podedovani netrdnosti in nevarnosti človeka; ta nevarnost pa bo vedno ostala nespremenjena, tudi v prihodnosti. Ker je to univerzalni in naravno pogojen pojav, ga ne more spremeniti noben družbeni red, torej je odveč kakršnokoli veselje ali pričakovanje, da bi lahko radikalne socialistične spremembe kaj popravile. Zato je logično Durkheimovo sklepanje, da ni nikakršne resnične zgodovinske druge možnosti kot je »la société présente«. To je bistvena, oporna Durkheimova domneva, ki opravičuje njegovo teoretično naravnost na vprašanje morale in družbene solidarnosti ter na njegovo praktično zanimanje za vprašanja vzgoje.

Ker je »zlo« vrojeno in podedovano v vsakem posamezniku, je torej večno in so nesmiselna prizadevanja, da bi kaj predrugačili. Ta maksima odmeva pri vseh meščanskih sociologih, je tista bitnostna prvina, ki jim daje optimizem glede prihodnosti. Medtem ko išče marksistična misel »kali razkroja« v kapitalistični družbi sami in je prihodnostno humanistično usmerjena, E. Durkheim polemčno ugotavlja, da je družbena znanost še *premalo zrela*, da bi lahko videla in napovedovala prihodnost. Mit nezrelosti sociologije se ohranja od vsega začetka in je ena od opornih točk izkrivljene refleksije meščanskega ideologema.

Zakaj je ideja nezrelosti sociologije postala mit? Na to vprašanje bi lahko domnevno odgovorili tako: pristranost se v sekularizirani in vrednotno očiščeni znanosti ne sme pojaviti, je odstranjena, sicer bi se takoj postavilo vprašanje njenega lastnega obstoja: nezrelost pa je ravno pravnje opravičilo, s

katerim se legitimira pristranost. »Nezrelost« je pogosto opravičilo za utemeljevanje in poudarjanje ene same (kapitalistične) možnosti razvoja. Pristranske in nepopolne postavke o družbi in družbenem dogajanju pa so inherentna sestavina moralčne sociologije, sociologije, ki postane sredstvo integracije. Če so hibe v integraciji, potem je nezrela znanost tista, ki jih še ne more pojasniti, ne pa mogoče kak drug razlog. Če se ne želi določene perspektive določene smeri razvoja, potem je premalo zrela znanost tista, ki ne more napovedati realnejših tendenc.

V času Durkheimovega snovanja se je sociologija utrjevala kot akademska disciplina. Pogoj za priznavanje sociologije v okviru utrjenih akademskih disciplin je bilo njeno prilagajanje kot domnevno vrednotno osvobojene discipline na to, kar je. Sociologija se je dokončno izvila iz obrekovanj, ko je prekinila z marksistično radikalno mislijo in postala legitimni dejavnik integracije sistema. Prilagajanje sociologije na »mladost industrijske družbe« dejansko ni moglo potekati povezano z marksizmom, za katerega je ta ista družbena epoha bila razviti kapitalizem, ki je prehajal v monopolno obdobje.

Temeljno stališče, ki opredeljuje celotno Durkheimovo razmerje do socializma, najdemo pri definiciji socializma kot pojava, ki je v celoti zunaj znanosti, kajti znanost se ukvarja le s tem, »kar je in kar je bilo...«. »Nasprotno pa je socializem popolnoma usmerjen v prihodnost. Predvsem je načrt za rekonstrukcijo družb ... je ideal. Mnogo manj se ukvarja s tem, kar je ali je bilo, kot pa s tem, kar naj bi bilo.«² Durkheim je videl v marksistični teoriji predvsem prerokovanje o bodoči urejenosti, nastajajoče iz »gorečnosti«, ki mu je dala življenje želja po pravičnosti in sočutje do bede delavskega razreda; skratka to je kvečjemu »krik gorja«, ne pa znanost. Kljub temu da socializem ni znanost, je lahko kot praktična doktrina predmet znanosti, kot stvar, kot resničnost. Durkheim se je upiral marksizmu zlasti v dveh točkah: v pojmovanju razredov in razrednega boja in v razumevanju ekonomskih determinizmov. Razredna nasprotja in razredni boj, zlasti konflikti med delavci in kapitalisti po Durkheimovem mnenju niso bistven element sodobne družbe in jih ni mogoče razumeti kot gonilno silo zgodovine. *Razredni konflikti so le dokaz »dezorganizacije«, delne anomalije moderne družbe*, ki se jo da popraviti, nikakor pa ne oznanjajo nujnega prehoda v družbeni red, ki bi bil bistveno drugačen od obstoječega. Glede pomena ekonomskih sestavin družbe pa je bil Durkheim prepričan, da še zdaleč ni tolikšen, kot je pomen moralnih sestavin. *Moralna avtoriteta* je tista, ki omejuje želje: ljudje so in bodo vedno nenasitni, vedno želijo več, kot zmorejo doseči.

Durkheimovo pojmovanje socializma označuje R. Aron³ kot »le socialisme d'Auguste Comte«, ki se da skržiti na dvoje ključnih pojmov: *organizacija in moralizacija*. S »pravim« socializmom je E. Durkheim sicer »simpatiziral«, ni pa se mu nikoli dal, kot je ugotovil M. Mauss, zlasti zaradi: »nasilne narave, razredne narave — bolj ali manj delavske — in zaradi politične naglašenosti.« Mauss ugotavlja, da je E. D. »želel spremembo samo za blagor *cele družbe in ne zaradi enega dela družbe*, tudi če je ta močan in številen...«⁴

² E. Durkheim: *Socialism*, Collier Books, New York, 1967, str. 39, podč. M. J.

³ *Les Grandes Doctrines de Sociologie Historique*, II, CDU, Paris, 1962, str. 73.

⁴ M. Mauss v Uvodu k 1. izdaji predavanj o socializmu, ki jih je E. D. imel 1895/96 v Bordeauxu, podč. M. J.

Po mnenju nekaterih je pri E. Durkheimu možno najti tudi stične točke z Marxom in Engelsom. Tako npr. A. Gouldner meni, da je E. D. upošteval marksistično izhodišče, da »družbena bit opredeljuje družbeno zavest«, čeprav je to izhodišče posplošil. Vendar pa Durkheimova posplošitev dejansko ni več posplošitev, temveč nadomeščanje temeljnih sestavin v marksističnem pojmovanju »biti« z drugimi (moralnimi).

Ker je Durkheim podcenjeval probleme družbene moči in ker je zanemaril razredno strukturo, je družbeno celoto neupravičeno idealiziral kot »solidaren sistem«. V zanemarjanju razredne strukture tiči tudi razlog za Durkheimovo pojmovanje, da je *razvoj delitve dela podlaga za moralni progres*.

Izrazito funkcionalistično stališče, da vzajemna odvisnost med deli celote dopušča le manjše ali pa sploh nikakršnih sprememb, pa kaže na vključitev konservativne sestavine v Durkheimovo pojmovanje morale in moralnega napredka. S tako pojmovano moralo se Durkheim klanja istemu božanstvu, kot se je že pred njim Comte, božanstvu Reda. Njegova reformistična znanost pa se uokvirja in v bistvu opredeljuje z legitimnostjo obstoječega sistema. Realnost, ki je bila npr. pri Marxu predmet največjih dvomov, je pri Durkheimu »stvar«, ki je vredna povelečevanja.

Vire za glavne slabosti »industrijske« družbe (»resna kriza morale«, »nezdravo stanje« itd.) vidi Durkheim v premajhni funkcionalni povezanosti in v pomanjkanju ustreznih organizacijskih rešitev v globalni družbi, v prešibki »organski solidarnosti«. Medtem ko je Durkheim liberalistično in reformistično iskal rešitve v utapljanju in popolni prilagojenosti posameznika neosebni sili »zdiferencirane« celote (ki temelji na delitvi dela) s pomočjo profesionalne morale, pa je nasprotno Marx iskal radikalno rešitev zunaj tehnične delitve dela, predvsem v lastninskih in razrednih razmerjih, v celotnem ekonomskem sistemu. V tej radikalni spremembi pa ima pomembno vlogo posameznik, ki združuje »lastne sile« v boju zoper izkoriščanje in odtujevanje. *Durkheim se ni spraševal o okoliščinah in načinih prilagajanja družbenih struktur človeku, temveč o okoliščinah za čim uspešnejše delovanje celotnega sistema.*

Kljub temu pa si nekateri prizadevajo, da bi dokazali, kako kritičen in radikalen je bil E. Durkheim v odnosu do moderne družbe. Njegovo pojmovanje anomije vzporejajo z Marxovim pojmovanjem alienacije. Pri tem pa očitno pozabljajo na pomembno razliko: za Durkheima je kriza v družbi posledica neustrezne socialne kontrole nad posameznikom, za Marxa pa je kriza izraz prevlade enga razreda. Oba naj bi prekinila z abstraktnim filozofiranjem (upoštevala naj bi zgodovinsko naravo človeka) in oba naj bi videla velik pomen družbe pri oblikovanju posameznika. Giddens npr. ugotavlja: »oba — Marx in Durkheim — poudarjata dejstvo, da so človekove lastnosti, potrebe in motivi v veliki meri proizvod družbenega razvoja«,⁵ zato naj bi bila podobnost med pojmovanji alienacije in anomije večja, kot je videti na prvi pogled. Celo Marxovo pojmovanje svobode naj bi bilo prav blizu Durkheimovemu pojmovanju avtonomne samo-kontrole (ko od znotraj posameznik nadzira svoja ravnanja).

⁵ A. Giddens: *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge University Press, 1974, str. 226.

Podlaga za takšno sklepanje je nepopolno razumevanje Marxove misli ter njeno prilagajanje okviru »etike solidarnosti« pri Durkheimu. Ta izhodišča so vidna zlasti pri razlagi razlik v pojmovanju delitve dela, kjer se Marxovo pojmovanje družbene (razredne) delitve dela preprosto skrči na »tehnološko« delitev dela in se tako oropano (pojmovanje) vzporeja z Durkheimovo delitvijo družbenega dela in njenimi posledicami: oba se (po mnenju ocenjevalcev) ukvarjata s problemi »socializacije« produkcije kot s sredstvom, ki naj odpravi »dehumanizirajoče« pogoje dela. *Rešiti »dehumanizacijo« pa je v Durkheimovi sociologiji tako bistveno različno od Marxove, da skorajda ni niti najmanjšega opravičila za skoraj popolno podobnost:* za Durkheima je dehumanizirajoče delo posledica *moralnega* položaja delavcev (niso še dovolj ponotranjili pravila o sodelovanju, ki izhajajo iz same delitve dela) in se zdravi, popravlja z *moralno intgracijo*, Marx pa vidi glavne vzroke za dehumanizacijo zlasti v neenakih lastninskih razmerjih do objektivnih pogojev dela, ki se pa ne morejo spremeniti z moralnim učinkovanjem.

2. M. WEBER

Poleg močnega vpliva neokantovstva prek historicizma se je Weber soočil z marksistično družbeno teorijo in z močnim socialističnim gibanjem. Glede na to, da so v preteklosti odnos M. Webra do Marxa pogosto obravnavali na čisto teoretični ravni, brez zveze z družbeno-zgodovinskim ozadjem, je potrebno poudariti, da se je Weber soočal z marksizmom kot z močnim idejnim dejavnikom v družbenopolitičnih odnosih takratne Nemčije in ne le z marksistično teorijo, ki bi sodila v preteklost. Zato tudi Weber ni mogel ignorirati Marxa, kot so to lahko počeli v drugačnih pogojih npr. Durkheim in nekateri drugi. Webrov odnos do Marxa je nedvoumen: Marxovo znanstveno misel, katere razlago je Weber približal vulgarnemu ekonomizmu, je potrebno »očistiti« vseh »preoških« primesi in jo »dopolniti« na tistih mestih, kjer je zatajila, zlasti s poudarjanjem pomena neekonomskih dejavnikov (npr. religije, upravno-politične sfere, države). Tega dela se je Weber lotil z vso vneto »zavestnega buržuja« in tako dosegel mesto, ki ga C. W. Mills označuje kot »najtemeljnejši revizionist« Marxa. Webrov odnos do Marxa je bil v tem, da je imel za potrebno iskati tak način izpodbijanja marksizma, ki bi bil »primeren« in ki ne bi niti v celoti zamolčeval marksizem, niti ga odklanjal kot zastarelo in neustrezno teorijo. To potrebo je porajalo vedno močnejše delavsko gibanje. Iskanje primernejšega načina za zavračanje marksizma se je skladalo oziroma je bilo mogoče ob kreptitvi *revizionizma* v delavskem gibanju, ob težnjah, da se klasična marksistična teorija očisti in izprazni tistega, kar je bilo revolucionarno (preseganje razrednega boja z mirnim, reformističnim vraščanjem socialističnega gibanja v kapitalizem). Tako preoblikovan marksizem je bilo potem mogoče vključiti v različne bolj ali manj abstraktne formalne sheme meščanskih sociologov, kot ugotavlja G. Lukacs. Webrova razlaga nastanka in delovanja kapitalizma, kjer je zmanjšal pomen ekonomskega bistva, kapitalizem »poduhoval« in religioznim motivom ravnanja pripisoval izredno velik pomen, je lahko klasičen primer za vključitev marksizma v »znanstveno« sociologijo. Takšno sprejemanje marksizma je v bistvu novi anti-marksizem, za katerega je bilo značilno, da »Weber ni zanikal Marxa«, temveč si je samo prizadeval, da bi »popravlil« Marxovo čezmerno poudarjanje »materialnih de-

javnikov«. Popravljaj je predvsem to, da se je »duhu« kot celoti zadržan, usmerjenih na kapitalistično gospodarsko dejavnost, pripisovala izredna vrednost. Tako je Weber na področju sociologije upošteval Bernsteinovo paradigmo za popravljanje in dopolnjevanje Marxove teorije.

Zlasti nekateri sociologi poudarjajo podobnost med Webrom in Marxom (npr. T. Parsons), čeprav je večkrat ta podobnost le navidezna. Marx in Weber sta namreč v bistvu različno usmerila svoje zanimanje: Marxa zanimajo protislovja v kapitalističnem sistemu in nasprotja med razrednimi interesi proletariata in buržoazije, Webra pa zanima kapitalizem kot *poseben tip organizacije*, predvsem »birokratska racionalna organizacija svobodnega dela«. Temelje za »racionalno« organizacijo — visoka stopnja delitve družbenega dela, močna različnost in specializacija delovnih opravil, nujno medsebojna sodelovanja, velika vloga znanosti pri izboljševanju racionalne tehnologije — so odkrivali Webrovi sodobniki (Durkheim) ali pa predhodniki (A. Comte, Spencer); Weber je kot krono tem prizadevanjem postavil tip kapitalistične *birokratske organizacije*. Birokratska organizacija kot višek razvoja formalne racionalne organizacije temelji na tehničnih kriterijih, ki pogojujejo »organsko solidarnost« in močno hierarhijo ter brezosebnost odnosov.

Weber vidi v birokratski organizaciji *večen in splošen pojav*, nujno povezan z razčlenjeno moderno družbo, ne glede na to, ali je ta družba na kapitalistični ali na socialistični podlagi. Vse večja birokratizacija onemogoča oblikovanje »univerzalnih ljudi«, ker zahteva vedno bolj specializirano izobraževanje. Funkcionalna specializacija je nujen spremljajoč pojav reda v moderni družbi. Racionalizacija in birokratizacija družbenega življenja sta neizogibni, zato ni smiselno prepričanje, da bi lahko socializem kaj bistvenega spremenil. Ni možna diktatura proletariata, temveč le diktatura birokracije — je skrajno pesimističen Webrov sklep.⁶

Razumljiva je potem Parsonsova ocena Webrovega pojmovanja birokracije: »... v nasprotju z Marxom in večino »liberalnih« teorij je močno zmanjšal razliko med kapitalizmom in socializmom, poudarjajoč prej njuno kontinuiteto« in »za Webra ima birokracija tisto vlogo, ki jo ima za Marxa razredni boj.⁷ Weber sicer ni zanikal obstoja razredov v morednem kapitalizmu, vendar v tem ni videl glavne strukturne prvine kapitalizma. Razredi mu ne pomenijo izraz »kapitalističnega« značaja. Glavno načelo organizacije potem *ni razredna prisila*, temveč »organska delitev dejavnosti in njihovo enotno delovanje. Kljub priznavanju, da obstajajo razredi, se Weber pri obravnavi modernega kapitalizma ni ukvarjal z izkoriščanjem niti ni obravnaval protislovij, ki jih poraja racionalna organizacija v ožjih enotah — podjetjih ter anarhija v celoviti družbeni proizvodnji in menjavi. Poudarjal pa je *miroljubnost* racionalnega kapitalizma, ker pač vsak ravna po racionalnih normah. »Z drugimi besedami, Weber obravnava kot integralno potezo kapitalizma birokratsko specializacijo nalog«, ugotavlja Giddens.

Marxovo stališče o pomenu odtujenosti pogojev dela od nosilcev delovnih sposobnosti je Weber zanikal tako, da je to pojmovanje uporabljal pri obrav-

⁶ S takšnim pojmovanjem je Weber utrjeval teoretično podlago, na kateri med drugim temelji sodobna teorija konvergence.

⁷ T Parsons: *The Structure of Social Action*, The Free Press, Glencoe, Illinois 1949, str. 509.

navi različnih institucionalnih ali organizacijskih tvorb, kjer obstaja hierarhija.⁵ V vsaki hierarhični organizaciji pa nujno prihaja do tega, da si nekateri prisvajajo »pozitivne položaje moči«, zato je Weber odnosom nadrejenosti in podrejenosti pripisal tisti pomen, ki ga imajo pri Marxu produkcijski odnosi.

Kljub navidezni podobnosti je v resnici med Webrom in Marxom velika razlika, čeprav se oba ukvarjata z vprašanji modernega kapitalizma in birokracije. Medtem ko vidi Weber v birokraciji večer pojav, pa vidi Marx v njej zgodovinsko pogojen in spremenljiv ter presegljiv pojav; medtem ko odkriva Marx v obstoječem sistemu krali za njegovo rušenje, je Webrov cilj, da uspešno funkcionira sistem; medtem ko so lastninski odnosi pri Marxu temeljnega pomena, so pri Webru stranskega pomena, osrednji pomen pa imajo duhovne vrednote, ki zagotavljajo skladno in »smotno« ravnanje posameznikov. Tako je v bistvu celota Webrovih pojmovanj prej polemični odgovor na Marxov izziv, kot pa na vnašanje »duha« v marksistično razumevanje kapitalizma.

Webrova teoretična pojmovanja o kapitalizmu so nastajala v obdobju močnih monopolnih tendenc, v času, ko je razpravljanje o nastalih spremembah že postalo tema dneva. Kljub temu so Webrova pojmovanja v precejšnji meri ostala vezana na čisti liberalni kapitalizem, iz česar sklepamo, da Weber ni le analiziral dejanskega stanja, temveč je oblikoval teoretični model o optimalni obliki kapitalizma. Zato tudi za Webra ne izhaja imperialistični stadij iz notranjega razvoja kapitalizma, pač pa zaradi prestiža, ki jo prinašata moč in oblast nad drugimi teritoriji; naravni nosilci tega prestiža pa so velike nacije. Ker ni odkrival ekonomskega vira kapitalizma v monopolnem obdobju, so po Webrovem mnenju glavni nosilci ekspanzionističnih teženj v birokraciji (vojaški in upravni). Webrova analiza delovanja kapitalističnega sistema je bila za Parsonsa pozneje pomembna predvsem zato, ker je osrednja pozornost posvečena vrednotnim prvinam kapitalističnega sistema ter njihovemu vplivu na ekonomske razmere in ker je pri tej analizi utrdil komparativno metodo. Marksistično pojmovanje o izkoriščanju (ki so vodila v »preroštvo«) je nadomestil z novimi temeljnimi značilnostmi kapitalizma: racionalnost, organiziranost, Marxovo delovno teorijo vrednosti pa je odklonil kot neustrezno.

Kot dokaz o tem, da je bil »znanstveno« prečiščen marksizem sprejemljiv za pretežno idealistično usmerjene sociologe, nam končno lahko služi tudi Webrova uporaba pojma »kapitalizem«, ki je bil prej preveč povezljiv z revolucionarnimi predstavami o zrušitvi kapitalizma. Čeprav je Weber uporabljal pojem »kapitalizem«, je njegova označitev glavnih značilnosti te epohe nasprotna Marxu. Odnose med razredi, ki so pri Marxu v središču razlage modernega kapitalizma, je Weber zamenjal z rastočo racionalizacijo, ki v vseh institucijah ločuje zaposlene od njihovih »produkcijskih sredstev.« V nasprotju z Marxovim kritičnim vrednotenjem razvojnih tendenc kapitalizma je pri Webru kapitalizem najbolj racionalna oblika družbene urejenosti, ki v bistvu ni več spremenljiva in ki tudi v sebi sami nima več potrebe po strukturalni,

⁵ Ta stališča je sprejel kot svoja izhodišča sodobni nemški sociolog R. Dahrendorf. Glej zlasti: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* (Stuttgart 1957) in *Gesellschaft und Freiheit* (München 1961).

bistveni spremembi, kajti perspektiva je samo ena: zanesljiva in racionalna birokratična organizacija visoko diferencirane kapitalistične družbe.

Kritike, ki jih je Weber namenjal takratni nemški družbeni resničnosti, so izhajale iz želje, da bi ta družba dosegla stopnjo »bolje funkcionirajočega imperializma«, da bi se razvijala podobno kot takrat močne imperialistične sile na Zahodu, zlasti Francija in Anglija. Kritike so bile podrejene temeljnim temam Webrove politične misli: izgrajevati in utrjevati kapitalistično družbo v Nemčiji, imperialistični ekspanzivni nacionalizem in poudarjati trajnost »Machtpolitik« in obravnavati njene lastnosti, da bi bila čimbolj učinkovita. Webru je šlo za to, da bi se utrdili interesi *moči* naroda, katerega organizacija je država (»državni razlogi« pa so zadnje merilo za vrednotenje gospodarske in politične aktivnosti), v kateri bi moralo meščanstvo biti vodilni razred, *delavski razred pa dobro integriran* v celotno družbo in zasledujoč iste cilje kot meščanstvo. Reformizem v delavskem gibanju (socialnodemokratska stranka Nemčije) je pospeševal dejansko vključevanje delavskega razreda v močno državo; interesi liberalnih meščanskih strank in socialnodemokratske stranke so se vedno bolj približevali, o čemer priča skupno stališče do oktobrske revolucije in do revolucionarnih vrenj po I. svetovni vojni v Nemčiji. Sam Weber je bil povezan z levim liberalnim krilom »katedrskih socialistov« in si je prizadeval, da bi se delavski razred čimbolje vključil v obstoječo družbo; večkrat je tudi poudarjal, da delavski razred še zdaleč ni tako nevaren in tako revolucionaren, kot se zdi.

Znanost za Webra ni »miloščina, s pomočjo katere nam vidci in preroki podarjajo sredstva odrešitve«, temveč je »strokovno organiziran poklic, ki služi samoosmišljanju in spoznanju dejanskih zvez«. Zanj je popolna »tehnizacija« in »racionalizacija« znanosti neizogibna usoda »pozitivnega« (A. Comte) obdobja, »naše zgodovinske situacije«, časa, kjer ni več »prerokov« in kjer je *nepremostljiva razlika med vrednotami znanosti in med humanističnimi vrednotami*. Humanistične vrednote so se po Webru umaknile iz javnosti bodisi v »transcendentno carstvo mističnega življenja« bodisi v »bratstvo neposrednih razmerij med posamezniki«; to pa je »usoda naše dobe«, za katero je značilna racionalizacija in intelektualizacija, predvsem pa »razčevanje sveta«. Skrajno cinično predlaga (ob koncu razprave Wissenschaft als Beruf) vsakomur, ki ne more moško prenesti »usode« naše dobe, naj se raje »brez običajne renegatske reklame tiho in preprosto vrne v široko razprto naročje stare cerkve. Ne bodo mu delali težav. Weber je bil kot »osveščen buržuj, pripravljen žrtvovati vse humanistične ideale zavoljo praktičnih ciljev — boljšega in učinkovitejšega delovanja sistema kapitalističnih odnosov. Na tej poti je tudi vsem drugim svetoval: lasciate ogni speranza.

3. V. PARETO

Podobno kot Weber je tudi Pareto gradil znanost kot osveščen buržuj, z zasmehom in cinizmom do vsega, kar bi ta varni in gotovi svet kakorkoli rušilo, pa je prišel dalj kot Weber. Zato se R. Aron gotovo ne moti, ko omenja,

da sta Weber in Pareto aktualna predvsem zato, ker sta se ukvarjala z Marxovo mislijo in jo »znanstveno« zavračala.⁹

Sociologijo je Pareto utemeljeval s potrebo po »znanstveni« analizi in s potrebo po »znanstvenem« ravnanju z družbenimi dejstvi. Pri proučevanju družbe mora sociologija nastopati kot »logično-izkustvena« disciplina; to pa pomeni, da mora stalno delovati na »izkustvenem« področju, da mora poleg opazovanja dejstev obsegati še logično razsojanje, razmišljanje. Nikakor se ne nameravamo ukvarjati z notranjo »resnico« kakršnekoli religije, prepričanja, metafizičnega ali moralnega prepričanja... Področje, na katerem se gibljemo, je zato izključno področje *izkustva* in *opazovanja*. Te pojme (izkustvo in opazovanje) uporabljamo v takšnem smislu, kakršnega imajo v naravoslovju, npr. v astronomiji, kemiji, fiziologiji... Izhajamo iz dejstev, da bi oblikovali teorije in stalno se trudimo, da bi se čim manj oddaljili od dejstev. *Ne vemo, kaj je bistvo stvari in za to tudi ne skrbimo, ker bi takšno raziskovanje preseglo naše področje. Raziskujemo enakomernosti, ki jih nudijo dejstva in dajemo tem enakomernostim ime »zakon«. Toda dejstva niso podvržena zakonom, temveč zakoni dejstvom. Zakoni niso »nujni«, temveč so hipoteze, ki služijo temu, da zajamemo večje ali manjše število dejstev; služijo pa tako dolgo, dokler jih ne nadomestijo boljše hipoteze.*¹⁰

Med »stanji duha«, ki so povzročala različno nelogično ravnanje, je pomembno mesto zavzel historični materializem. Ta »psevdo-znanstvena« teorija, ki je nastala prej na podlagi čustev kot pa na podlagi »logično-izkustvenega« pristopa, je po Paretu »metafizična«, čeprav ima tudi nekatere značilnosti »prave znanosti«. Pareto pripisuje historičnemu materializmu znanstveni pomen v preteklosti zato, češ da je opozoril na medsebojno odvisnost različnih ekonomskih in drugih (religija, morala) dejstev: »njegova zabloda pa je v tem, ker je medsebojno odvisnost spremenil v vzročno-posledično razmerje«. Še huje pa je po njegovem mnenju to, ker se je historični materializem povezal s »teorijo razrednega boja«, od »katere bi bil lahko popolnoma neodvisen...«

Skratka, ta »psevdo-teorija« je popolnoma napačna, zato pa »ubira teorija eno pot, dejstva pa drugo«. Marksizem po Paretovem mnenju uporablja »magično besedo kapitalizem« pri razlagi vseh pojavov. Pareto se tolaži z ugotovitvijo, da je vpliv »prakse« na teorijo precej večji kot pa vpliv »teorije« na prakso.

Pareto je oceno historičnega materializma in socialističnega gibanja privedel do viška, ko je izenačeval to teorijo z religijo (»socialistična religija«), ki jo različni sloji v družbi sprejemajo — ne da bi jo razumeli — zaradi različnih reziduov. Ljudi vodijo pri tem čustva, zato so tudi vsa dejanja, ki iz njih izhajajo a priori označena kot nelogična. Sploh pa po Paretovem mnenju privrženec marksistične misli, ki govori o izboljšanju položaja proletariata, ne gre za nič drugega kot za izboljšanje lastnega položaja. Po Paretu bi kakršnakoli socialistična »rešitev« družbenih problemov pomenila le »nekoristno izgubo

* Paretova družbena teorija predstavlja enega od pomembnih virov modernega funkcionalizma. Funkcionalisti so mu pripisovali velik pomen predvsem zaradi tega, ker so v njegovi teoriji videli najprimernejšo podlago za boj zoper marksizem (Hobans). Imenovali so ga »Marxa buržoazije«, sami pa so se zbirali v »Paretovem krogu« na Harvardu (T. Parsons, in drugi).

¹⁰ V. Pareto: System der allgemeinen Soziologie, Ferdinand Enke Verlage, Stuttgart 1962, str. 58, podčrtal M. J.

energije«, kajti »enakost vseh ljudi je stvar vere.« Pareto ugotavlja, da se za »nelogičnimi« zahtevami nižjih slojev po enakosti z višjimi skriva v resnici zahteva po »privilegijah« glede na višje sloje. Hierarhična razčlenjenost, podrejeni in nadrejeni in uporaba sile v družbi so atributi sleherne družbe. Te značilnosti izhajajo iz reziduov in zoper to je nesmiselno vsako delovanje.

4. R. K. MERTON

Pred Mertona, Parsonsa in druge funkcionaliste je marksizem stopil kot pretežno intelektualna struja, kot teorija in v manjši meri kot politično gibanje, s čimer je bila soočena evropska misel. Ameriški funkcionalizem je zato nadaljeval abstraktno kritiko »monofaktorske« teorije tam, kjer so evropski sociologi nehali, ni pa se spuščal v podrobna preučevanja posamičnih problemov.

Za Parsonsa je marksistična teorija o družbi praktično popolnoma zastarela ali pa utopična: to velja zlasti, za razlago razrednih odnosov, ki jo po njegovem mnenju analiza sodobne družbene strukture v celoti zavrača.

Nekoliko drugačen odnos do marksizma je pokazal Merton.¹¹ Da bi dokazal funkcionalistično nekonservativnost, se je Merton oprl na primerjavo funkcionalizma in marksizma in ugotavljal, kakšno je »približevanje« med obema teorijama. S tem Merton seveda ni dokazal etične nevtralnosti funkcionalizma, temveč je predvsem skušal zavračati očitek o njegovi konservativnosti; implicitno pa je s tem potrdil tudi ideološko vezanost funkcionalizma. Skupno marksizmu in funkcionalizmu naj bi bilo zlasti: poudarjanje širše skupnosti in njenega pomena za razvoj posameznika; odkrivanje sedanjega stanja družbe kot celote in kali za njeno negacijo; zgodovinski razvoj družbenih dejstev; poudarjanje, da je vsak stadij v razvoju od nižjih k višjim oblikam družbenega življenja neogiben.

Pri tej primerjavi, ki temelji izključno na formalni ravni, pa Merton zanemara nekatere »strateške točke«. Prva skupina: značilnost je veljavna samo na videz, kajti v marksizmu posameznik ne predstavlja podrejene enote celote, delčka, ki se mora le prilagajati sistemu, temveč enoto, ki v določenih celote, delčka, ki s mora le prilagajati sistemu, temveč enoto, ki v določenih zgodovinskih okoliščinah sistem oblikuje po »meri človeka«: posameznik je v aktivnem razmerju do celote, je podružbeno in hkrati družbeno kreativno bitje. Pri drugi skupni značilnosti naj bi marksističnemu pojmovanju o nujnosti dialektične negacije obstoječega sistema ustrezalo funkcionalistično obravnavanje disfunkcij. Zanemarjena je »malenkost«, da je merilo disfunkcionalnosti *obstoječi* sistem razredne neenakosti, ki je legitimiran s »skupnimi vrednotami« in da je proučevanje disfunkcionalnosti opredeljeno s potrebo po večji in boljši integraciji. Neposredno na disfunkcionalnost se navezuje »zgodovinski razvoj«; ta problematika po Mertonu sploh ni tuja funkcionalizmu (čeprav se pretežno osredotoča na »stabilnost«), saj tudi ta obravnava »družbene spremembe«. Pri tem Merton omenja, da funkcionalizem ne obravnava niti le funkcionalnih posledic disfunkcij in sprememb niti disfunkcionalnih posledic, ki bi ga zanesle k »ultra-radikalni utopiji«. Funkcionalizem je po Mertonu

¹¹ Social Theory and Social Structure, The Free Press, Glencoe, Illinois 1959, zlasti str. 37-46.

skratka izpopolnjeni in modernizirani »marksizem«, ki pa je ostal v mejah »racionalnosti«. Po Gouldnerjevem mnenju je Merton poudarjal bližino med marksizmom in funkcionalizmom predvsem zaradi tega, da bi »marksistično misleči študentje postali funkcionalistični profesorji«.

III.

Ze bežen oris odnosa značilnejših meščanskih sociologov do marksizma kaže poteze, ki prevladujejo v vsej meščanski sociologiji. Temeljne točke v tem okviru so: odkrito zavračanje marksizma zaradi »psevdo-znanstvenosti«, zastarelosti in »preroškega« značaja; prikrito zavračanje, ki se navzven kaže kot sprejemanje tistih tez, ki so še stroga »znanost« in »čiščenje« teh tez od »ideoloških primesi«. Dokler marksistična teorija ne dospe do točke, kjer moti obstoječi sistem neenakosti, dotlej jo je možno vzeti kot »resen prispevek k znanstveni razlagi družbe« (R. Dahrendorf), kar pa seže čez to mejo, je utopija, eshatologija, itd. Ravno v tako omejenem sprejemanju marksizma se kaže konservativnost meščanske sociologije.

V zadnjem času, v času krize in demitologizacije v sociologiji, pa se vsaj delno začenja tudi ta meja spreminjati v korist prevrednotenja marksizma. Ta prizadevanja potekajo zlasti v krogih radikalnih sociologov (začevši s C. W. Millsom), ki jim je bolj kot mit pri sreju popolno in nepristransko razkrivanje zapletene in protislovne resničnosti.«

Perspektive marksizma v družbenih vedah: »Sociologija sociologije«

(Od radikalne sociologije do konstituiranja posebne discipline)

mag. RUDOLF RIZMAN

Pričujoči prispevek je nastajal vzporedno s preučevanjem družbeno političnih učinkov mladinskega in intelektualnega upora v poznokapitalističnem svetu na družbene vede, še posebej na sociologijo in politologijo. Ob tem pa ne smemo zanemariti tudi obratne zveze, namreč tega, da sta osveščena in radikalizirana sociologija in politologija enako močno vplivali na vrednostno fiziognomijo in politično intenziteto revolucionarne dejavnosti uporne umladine in inteligence. Tukaj se bomo v glavnem omejili na sociologijo, kjer je radikalno in napredno osveščanje prišlo najdlje, medtem ko je, na primer, politologija v najbolj razviti kapitalistični družbi, to je ameriški, mnogo bolj integrirana v obstoječo razredno sliko. Radikalno mišljenje se v politologiji v meščanskem svetu kaže prej na latenten kot pa na manifesten način.

Ko smo se že odločili predstaviti vznik in razvoj sociologije sociologije, moramo dodati, da njen pojav ne predstavlja nekakšne teoretične *deus ex machina* za marksizem, saj je eden od prvenstvenih marksističnih prispevkov prav v razčlenjevanju dialektike razmerij in medsebojnih odvisnosti med družbeno bitjo in družbeno zavestjo, ki jih sociologija sociologije raziskuje v strogo določenem disciplinarnem okviru sociologije. Tudi ni namen te predstavitve, da bi poveličevala mit delitve dela in »specializacije« na področju družbenih ved, ki so že tako preveč in do kraja »parcelizirane«, temveč je njen namen predvsem v tem, da poudari tista imperativna spoznanja te nove posebne discipline, ki, kar je *contradictio in adiecto*, jim gre za integralnost in totalno družbeno utemeljenost.

Med specialnimi sociologijami je sociologija sociologije prav gotovo med zadnjimi ugledala leč sveta. Njeno »akademsko« rojstvo pada v drugo polovico šestdesetih let, oziroma v prva leta tega desetletja. Vprašanja, ki so predmet njene obravnave in tudi njen *raison d'être*, pa niso šele od včeraj, temveč so bolj ali manj intenzivno navzoča v vsej dosedanji zgodovini družbene misli. Zagovorniki sociologije sociologije jo običajno definirajo kot samoosveščanje sociologov o treh bistvenih vidikih njihovega lastnega delovanja: o zunajteoretičnih determinantah sociološke dejavnosti in spletu odnosov med sociologijo in globalno družbo, o vrednostni in ideološki naravnosti sociologije oziroma njenih nosilcev in notranji zgradbi te discipline. Seveda pa so te le analitični vidiki sociološkega preučevanja sociologije, ki je še v povojih in ki ji je potrebno dati čas za relativno dovršitev svojega disciplinarnega profila.

Za razliko od industrijske sociologije, katere nastanek je povezan z globalno družbeno in ekonomsko krizo ameriške družbe v tridesetih letih tega stoletja, pravzaprav s prehodom kompetitivnega kapitalizma v organizirani, v katerem je meščanski svet zadolžil industrijsko sociologijo za takšno racionalizacijo delovnih pogojev, ki prinašajo maksimalne dobičke in ohranitev obstoječih razrednih razmerij, pa je nastanek sociologije sociologije bolj povezan s krizo

meščanske sociologije kot pa z njeno rastjo. Če smo jasni, je sociologija izšla iz kritike vloge sociologije v meščanski družbi predvsem zaradi njene prikrite razredne usmerjenosti. V petdesetih in šestdesetih letih tega stoletja so, kot je znano, v meščanskem družboslovju kraljevale teze o njegovi »vrednostni nevtralnosti« in »vrednosti osvobojenosti«. »Teze o koncu ideologije« je šla še dlje, ko je »ugotovila«, da je poznomeščanski svet brez antagonističnih ideoloških alternativ in da tudi meščansko družboslovje odseva to stvarnostj. Odgovornost je bila tedaj preložena na objektivne družbene procese, ki da jih meščansko družboslovje le posnema.

Tukaj moramo takoj opozoriti na razliko v legitimiranju meščanske sociologije, na taktično preminjanje oblike njene razredne vpreženosti. V prvi fazi svojega razvoja je odkrito izjavljala, da služi buržoaziji. Buržoaziji je vztrajno dopovedovala, da ji je koristna in da je tedaj predvsem v njenem interesu, če jo materialno in vrednostno etablira v meščanski družbi. Na koncu prejšnjega stoletja je predsednik antropološkega inštituta profesor J. L. Myres odkrito naslovil svojo letno poslanico z besedami »Znanost o človeku v službi države«, s čimer so britanski antropologi javno izrazili svojo podporo in koristnost britanskemu imperiju. Na podobne misli pa bi naleteli tudi pri drugih predhodnikih meščanske družbene misli. Še celo v tridesetih letih tega stoletja so meščanski družboslovci, kar vrednotijo njihovi sodobni dediči kot »naivnost« ali kvečjemu »odkritost«, odkrito izpovedali svojo navezanost na obstoječo razredno porazdelitev bogastva in sploh moči. Vzemimo kot primer priznanje enega vodilnih predstavnikov funkcionalistične smeri G. C. Homansa, ki je svojo teoretično pripadnost funkcionalizmu razložil z naslednjim dejstvom: »Kot bostonski republikanec se seveda nisem mogel obrniti proti svoji bogati družini. V tridesetih letih, letih krize, sem se počutil osebno napadenega predvsem od marksistov in začel sem verjeti Paretu, ki mi je ponujal obrambo.« Prav gotovo bi bilo pomembno raziskati zgodovinske in družbene razloge, ki so sprožili prehod od manifestnega k latentnemu izpovedovanju razrednega poslanstva meščanske sociologije. Ob tej priložnosti bomo omenili le dva: na prvem mestu je zgodovinska defenziva meščanstva, katerega zagovorniki najpogosteje prikrito racionalizirajo materialne interese buržoaznega razreda; in vedno bolj očitna zgodovinska utemeljenost marksističnega argumenta v družboslovju.

Najbolj rafinirani meščanski misleci so v nekem smislu zgolj izvrševali politično voljo vladajoče buržoazije, katere predstavnik John F. Kennedy je 21. maja leta 1962 na konferenci ekonomistov v Washingtonu razglasil, da so problemi doma in v svetu izključno »tehnični in administrativni problemi«. Ni tedaj več prostora za »gibanje strasti«, za »ideološke in politične razlike«, za ideološke alternative sploh, kot je bilo to značilno za nemirna obdobja v preteklosti. Meščansko družboslovje morajo zanimati politični recepti, ki ne postavljajo pod vprašaj obstoječega vrednostnega obrazca in obstoječe porazdelitve temeljnih materialnih razmerij. Funkcionalistični avantgardisti so se že pred Kennedyjem gibal znotraj tako razumljenega ideološkega razumevanja. Naj ponovimo glavne postavke prevladujoče teorije in ideologije v meščanskem družboslovju: sistem je v ravnotežju; motnje v ravnotežju vodijo do prilagajanja v različnih subsistemih družbe, tako da prihaja vedno znova do vzpostavitve ravnotežja in ostaja družba v bolj ali manj nespremenjeni obliki.

Paradigma tega učenja obravnava akcijski sistem skozi prizmo štirih subsistemov človekove dejavnosti: organizem, osebnost, družbeni in kulturni sistem. Vsak sistem dejavnosti pa ima nadalje še štiri funkcionalne kategorije: vzdrževanje vzorca (ta podpira glavne kulturne vrednote družbe — religiozne institucije); integracija (institucije, ki vzdržujejo diferencirane norme in pravila — sodstvo, policija itn.); realizacija cilja (politični sistem, ki odgovarja na zahteve po obrambi »kolektivnih« interesov); in adaptacija (ekonomski sistem oziroma prilagajanje fizičnemu okolju). Te na prvi pogled abstraktne funkcionalistične teze so nekakšne »kulise« za bolj konkretno uporabljanje političnih stavkov v meščanskem družboslovju, kot so: »Delavci (v zahodnem svetu) so uredili svoje industrijsko in politično državljanstvo« ter »napredek v prenosu industrijskega dela od človeka k strojem je bistveno preobrazil razredni sistem«. Omenimo še slavospeve »postindustrijski družbi« in »družbi velikih nacionalnih in mnogonacionalnih korporacij«, ki da »odpravljajo pomanjkanje na področju zadovoljevanja človekovih osnovnih potreb«. Ideologija »ideološko nevtralne« družbene znanosti je tako vedno bolj razkrivala svoje resnično razredno poslanstvo in je s tem spominjala na tisto versko sekto, ki je razglašala smrt vseh bogov, da bi se lahko nato v »izpraznjenih srcih« našel prostor za njenega boga.

Meščansko družboslovje se je v šestdesetih letih povečini skrivalo za »objektivizmom« in »vrednostno neopredeljenostjo«, kar je Howarda S. Beckerja, predsednika Društva za preučevanje družbenih problemov, spodbudilo, da je v svoji predsedniški poslanici leta 1966 v Miami Beachu skušal to zadrego meščanskega družboslovja razvozlati s tezo, da se je treba vrniti k eksplikaciji oziroma določitvi razrednega interesa, ki naj bi se pokazal pri vsakem družboslovcu. Naslov Beckerjeve poslanice je bil: »Na čigavi strani smo?« Še prej pa sta vrednostne učinke zadržanosti meščanskega družboslovja do pojava marksizma in leninizma — indeks, ki zajema 50 let izhajanja revije »American Journal of Sociology«, le trikrat amenja Marxa ali marksizem, o Leninu in leninizmu pa sploh ni citatov — dovolj sistematično razčlenila napredna družboslovca Hans Gerth in Saul Landau. Martin Nicolaus je v eseju »Profesionalna organizacija sociologije« vrednostno razčlenil dejstvo, da je ameriško društvo med evforijo »ideološke nevtralnosti« prejelo več kot 80 odstotkov sredstev na podlagi pogodb z vlado in s korporacijami. Projekti »Camelot« (Južna Amerika, Čile) in veliki družboslovni projekti v Vietnamu, na Tajskem in v Afriki so pokazali, da so za njimi stali interesi vojaških, obveščevalnih in poslovnih krogov. Ni treba posebej podčrtati, da je med financerji in izvrševalci raziskav obstajala visoka vrednostna komplementarnost. Nicolaus je omenil, da velja še danes za meščansko družboslovje tisto, kar je Roza Luxemburg povedala o nemški sociologiji njenega časa: »Nemški družboslovci so zmeraj delovali kot podaljšek policije. Medtem ko je slednja nastopala zoper socialno demokracijo z gumijevkami, so družboslovci za orožje uporabljali intelekt.« Ob tem moramo povedati, da nam isto sporočilo posredujejo tudi funkcionalistični družboslovci, le da je njihov jezik na rafinirani teoretični ravni, ki, kot je že ugotovil pokojni C. W. Mills, prikriva banalnost sporočila o političnem podrepištvu. Funkcionalisti formulirajo določeno konkretno stanje, ki ga je imela v mislih Roza Luxemburg, tako: »Socialna struktura družboslovja

v kapitalizmu je določena v dominantno institucionalno strukturo družbe, katere del je to družboslovje.»

C. W. Mills je med prvimi razgalil ideološka sprenevedanja meščanskih sociologov. V svojem delu »Marksisti« je opozoril na to, da lahko le marksistična analiza kljubuje problemom današnjega časa ali (po njegovem) »četrte epohe«. Marksizem da se je odprl in se intenzivno ukvarja z novo nastalimi problemi, medtem ko se je liberalizem zaprl v stari svet in zato tudi ne razvema več strasti in duha ljudskih množic v svetu. Alternativni nevtralnosti v družboslovju se je mogoče izogniti tako, da se družboslovec postavi na stran porajajočega se sveta in reda. Takšna vrednostna osvoboditev bi šele pripeljala do tega, da bi »družbene vede postale najbolj iskana kvaliteta mišljenja«. Z »domišljijo« je Mills imel v mislih iskanje resničnih alternativ obstoječemu svetu neenakosti in nesvobode. Družboslovci bi morali tudi konstruirati »ne navadne hipoteze«, ki bi postavljale pod vprašaj obstoječi meščanski svet in ki bi nakazovale še druge alternative. Družboslovje da se mora ukvarjati s problemom človekove večplastnosti (zgodovine), »ki sestoji iz vseh družbenih svetov, v katerih so ljudje živeli, še živijo ali bi lahko živeli«. Predvsem pred družboslovci iz bogatih dežel stoji naloga, da se lotijo proučevanja teh problemov. Dokler ne bo soočenja s temi problemi, ne moremo pričakovati rešitev. To, da do soočenja pride, je po Millsovem mnenju ena največjih travm človeštva, za katero so odgovorni predvsem privilegirani sloji današnjega časa.

Poleg teoretičnih kritik, ki so bile naslovljene na meščansko »nevtralno« sociologijo, pa je glavno delo pri razkritju mita o »koncu ideologij« opravil upor mladine v šestdesetih in na začetku sedemdesetih let v razvitem kapitalističnem svetu. Meščanski družbeni misli so se porušile njene temeljne predpostavke o popolni ideološki izčrpanosti in smrti ideoloških alternativ, o tem, da je kapitalistični svet uspel razrešiti vsa bistvena družbeno ekonomska protislovja in da so se množice dokončno opredelile za obstoječi ideološki vzorec, ki ga kvečjemu le še dovršujejo. Nove subjektivne sile so dale nov teoretični polet naprednemu družboslovju, ki se je kazal skozi najrazličnejša samoopredeljevanja: od »nove sociologije«, »kritične sociologije«, »refleksivne sociologije«, »socialistične sociologije« in nazadnje do »sociologije sociologije«, ki se je celo »akademsko« afirmirala kot posebna sociologija in se okoristila z mnogimi spoznanji omenjenih »sociologij«. Tudi tukaj je dal C. W. Mills pečat nadaljnjemu razvoju sociologije sociologije, ko je dejavnost radikalnega sociologa opredelil z atributi: konstantna družbena kritika, kritika prevladujočih institucionalnih struktur, ki frustrirajo človekove izvirne potrebe, sociolog mora končno svoje vsakdanje osebne težave in skrbi povezati z dinamiko vsakokratnih družbenih struktur in jih prevesti v politične probleme, potrebna je tudi identifikacija razlikovalca z žrtvami zatiralskih družbenih struktur.

Še bolj kot kritični impulz pa so na rojstvo sociologije sociologije vplivale vedno pogostejše izražene zahteve naprednih družboslovcev v najbolj razviti kapitalistični družbi — v ZDA — po nenehnem opredeljevanju razrednih učinkov sociologove dejavnosti, torej da se tudi sociolog preverja s sociološkimi kriteriji. V eseju »Vpliv političnih prepričanj na sprejemanje določenih družboslovnih teorij« je Barrington Moore ugotovil, da se je danes večina (?) družboslovcev otresla iluzije, da je sprejemanje določenih teorij odvisno predvsem od logičnega dokaznega postopka, ki podpira ali zavrača sprejemanje določe-

ne teorije. Predvsem radikalno opredeljenemu družboslovju je tedaj postavljena naloga, da razišče širši kompleks socialnih in ideoloških dejavnikov ter sploh ideološke »klime« v določeni družbi, ki vpliva na izbiro določenih teoretičnih vzorcev oziroma teorij. Gouldner je v svojem delu *The Coming of Western Sociology* pozval sociologe, da se pri svojem delu zavedo moralnih in ideoloških sestavin svojega dela nasploh ter še posebej moralne in politične določenosti vsake posamezne teorije. Tega, kar dela na primer sociolog, ni mogoče ustrezno opisati z besedami, da študira ali preučuje. Znanstvenik mora *volens nolens* priznati, da vpliva na družbeno okolje, to pa vpliva nanj. Osrednji problem, pred katerim stojijo družboslovci, je v povezavi teorije s prakso. Tu se postavlja za Gouldnerja potreba po ustvarjanju »teoretičnih kolektivov«, po takšni družbeni organizaciji, ki naj zagotovi posredovanje med družbeno teorijo in družbeno prakso. Na podoben način je Mills še mnogo prej opozoril na to, da je samoosveščanje v sociologiji predvsem vprašanje dialektičnega odnosa med problemi »miljeja« sociologa in družbenimi problemi socialne strukture. Mills je ostal zvest svojemu teoretičnemu programu in zato ni bil naklonjen ne »apolonijskemu« ne »dionizijskemu« mišljenju v družbenih vedah, s čimer je imel pri prvem v mislih abstraktna oziroma »grand« prizadevanja funkcionalista Talcotta Parsonsa, pri drugem pa obskurna prizadevanja, ki za razliko odprvega fetišizirajo podrobnosti in tehnični postopek.

Napredno usmerjena sociologija se ne more zadovoljiti s tem, da bi nekritično sprejela konvencionalna in meščanska gledanja, po katerih naj bi bil temeljni problem družboslovja v krizi le v tem, da ni pravilno rešeno vprašanje sodelovanja ali »poroke« med globalno-teoretičnim in empiričnim raziskovanjem. Sociologija mora med drugimi vprašanji predvsem odgovoriti na naslednje: kaj je njena infrastruktura, to je analiza osebnih predpostavk sociologa, njegovega makro in mikro družbenega okolja, vpliva le-tega na sprejemanje ali zavračanje določenih teorij, na epistemologijo in tehnične postopke. Poudariti je treba da do razumevanja procesa nastajanja določene teorije in njene vloge v konkretni družbeni praksi ni mogoče priti, če se omejimo le na analizo racionalnega in spoznavnega sklopa. »Znanstvena logika« ni preprosto le vprašanje logike, marveč gre tudi za vprašanje moralnosti. Sociologi se morajo odpovedati elitistični iluziji, da vsi drugi ljudje verjamejo iz potrebe, medtem ko tisto, v kar verjamejo sociologi, narekujejo logika in um. Samoosveščanje v sociologiji mora torej pomeniti tudi to, da ocenjujejo sociologi sami sebe z istimi kriteriji, kot jih sicer uporabljajo pri opazovanju drugih ljudi.

Sociologija sociologije je bila vsaj v pritajeni obliki navzoča pri vseh tistih vprašanjih, ki so se spraševala, kdaj in kdo se bo začel sociološko ukvarjati s samo sociologijo. Gwynne Nettler je že pred tremi desetletji ironično pripomnil, da se meščanski sociologi lotevajo proučevanja drugih poklicev, toda da le malo vedo o svojem lastnem. Charles Page je zapisal v *Sociology Today* (1959) naslednjo misel: »Sociologi vedo mnogo povedati o managerjih in duhovnikih, prostitutkah in boksarjih, železničarjih in igralcih jazza, vojakih in urarjih, toda o sebi molčijo.« Leta 1964 je Horowitz v svojem pregledu literature s področja sociologije sociologije menil, da je bera dokaj skromna, čeprav je tokrat že naštel štirinajst bibliografskih enot s tega področja. V zborniku o sociologiji sociologije z naslovom *The Phenomenon of Sociology* (glej seznam literature na koncu prispevka) je Charles Peek že lahko naštel

okoli 250 bibliografskih enot, ki zadevajo področje sociologije sociologije: o socioloških organizacijah, njihovih dejavnostih, vlogi, družbenem ozadju, poklicnem profilu in razmerju te posebne poklicne skupine do družbenih sistemov in globalne družbe sploh. Čeprav se v tem prispevku omejujemo predvsem na sociologijo sociologije, pa moramo omeniti tudi sociologijo sociologov, ki se od sociologije sociologije, ki proučuje strukturalne temelje določenih socioloških teorij, razlikuje predvsem po tem, da jo zanima raziskovanje družbeno ekonomskih značilnosti in vloge sociologije kot profesionalne organizacije. V našem primeru smo obe področji strnili v okvir sociologije sociologije.

Zal večina teh pionirskih raziskovanj ostaja na ravni fragmetarnega in priložnostnega opisovanja problemov, ki zadevajo notranjo organizacijo in stanovske interese sociologije ter odprta vprašanja razmerij oziroma dialektiko odnosov med sociologijo in širšim družbenim sklopom. Dovolj očitno je odsotna tista metodološka in teoretična kvaliteta, ki je sicer vidna na nekaterih drugih posebnih področjih sociološkega raziskovanja. Poleg tega ostaja večina prispevkov s področja sociologije sociologije pod ravnilo zahtev oziroma pod kvaliteto refleksije, ki so jo prav od sociologije sociologije pričakovali njeni radikalni predhodniki. Kritična analiza prispevkov s področja te posebne discipline tedaj toliko bolj narekuje nadaljnje sociološke raziskave sociologije. Na vprašanje, kaj je sociologija oziroma sociolog v določenem družbenem in specifično zgodovinskem prostoru, tedaj ni mogoče odgovoriti kot na nekaj samoumevnega, kot je bil to običaj v meščanski sociologiji, temveč je v to treba vložiti velike raziskovalne in teoretične napore. Eksponentalne sociološke raziskovalne rasti ni v istem sorazmerju spremljala zavest o specifičnem družbenem položaju sociologije in materialnih interesih, ki jih racionalizira, o notranjih »zakonitostih« vsake posamične posebne sociološke discipline, ki obvladujejo raziskovalca, ne da bi se tega tudi sam vedno zavedal.

Pregled omenjene bibliografije potrjujejo vse te ocene. Komajda kakih 20 odstotkov bibliografskih enot posega dejansko na področje sociološkega raziskovanja dejavnosti sociologije in sociologov. Večina člankov se ukvarja s pedagoškimi in raziskovalnimi problemi sociologije. Vloga socioloških združenj in neformalnih skupin v sociologiji, kar je prav gotovo sestavni del sociologije sociologije, je le redko, v sociologiji sociologije predmet obravnavanja, pa še takrat gre bolj ali manj za opisovanje dejavnosti, in ne za kritično analizo razredne porazdelitve vlog in funkcij v določenem združenju. Okrog desetina bibliografskih enot obravnava strukturo poklicnega sistema, ki pokriva poklicna združenja, raziskovalne teme, sociološke oddelke na univerzah in ideološka grupiranja. Med področji, ki jih posamezne študije zajemajo, je še področje razmerij med poklicnim sistemom sociologov in drugimi družbenimi sistemi, kot so univerza, vladne ustanove in globalna družba. Področje poklicne kulture sociologov raziskuje predvsem tiste specifične ideološke, vrednostne in simbolne značilnosti, ki jih razkriva sociološka disciplina. Opozoriti moramo na še eno pomembno omejitev, ki relativizira vrednostno sklepanje v omenjenih študijah in ki se nanaša na dejstvo, da le tri dela od 250 (kar je en odstotek!) obravnavajo sociologijo oziroma sociologe drugih dežel. Večina se sklicuje na ameriška empirična in teoretična stanja. Uporabljanje podatkov in spoznanj s tega področja je tedaj treba najprej kritično preveriti glede na možne in prisotne meščanske (specifično ameriške) implikacije.

Kot izhaja iz povedanega, sociologija sociologije ni isto kot zgodovina sociologije. Medtem ko je zgodovina sociologije običajno podajanje ali opis intelektualnega razvoja posameznih socioloških mislecev ali socioloških šol, pa sociologijo sociologije, ne zanimajo toliko same abstraktne sociološke ideje kot pa to, ali so te ideje rezultanta predvsem pripadajoče družbene in razredne resničnosti. Infrastruktura sociologije vključuje tako ideale, aspiracije in volje kot tudi določene tehnične postopke; sociologija ima svojo socialno strukturo in organizacijo, ki se nenehno spreminjata. Sociolog in sociologija nista nikoli obstajala ločeno od zgodovinske družbe in njene razredne razklanosti.

V nadaljevanju bomo le na kratko orisali nekatere problemske sklope, ki jih obravnava dosedanja literatura s področja sociologije sociologije. Na začetku smo opredelili tri delovna področja sociologije sociologije, kompleks razmerij med sociologijo in globalno družbo, vrednostno in ideološko naravnost sociologije in sociologov ter notranjo zgradbo sociologije — v okviru katerih bomo v nadaljevanju orisali nekatere najbolj značilne problemske sklope, ki jih je obravnavala dosedanja literatura s področja sociologije sociologije.

V zvezi s kompleksom razmerij med sociologijo in globalno družbo velja, da številna dela raziskujejo odnos, ki so ga imele posamezne sociologije ali sociologi do svojega družbenega okolja. Misel očeta sociologije Comta je na primer, nenehen dialog s francosko revolucijo, ki je s svojo ideologijo odpravljanja družbenih neenakosti povzročila razpad številnih etabliranih družbenih skupin (na primer glde) ter ogrozila obstoj nekaterih drugih (na primer religioznih institucij). Comte je na vse te družbene procese gledal kot na atomizacijo družbe, torej kot na nevarnost, ki jo mora družba preprečiti. To zaskrbljenost so v teoretični obliki za Comtom izražali še De Tocqueville, Durkheim in celo Gurvitch. Toda Gurvitch ni izražal le skrbi za celoto, temveč si je že zastavljal vprašanje o nevarnosti izgube avtonomije, kolikor bi se sociologija po Comtovem zgledu obsodila na sociokracijo oziroma samo na tehnično kompetentnost. Odgovor na te zelo abstraktne sociološke dileme je seveda zelo konkreten, ker odgovarja na vprašanje, katero konkretno teoretično in praktično vlogo prevzemajo določeni sociologi in sociologije v konkretnem družbenem prostoru in času. Sociologija sociologije si nadalje zastavlja vprašanje o tem, katere so tiste socialno-strukturne variable, ki določajo spoznavno usmerjanje sociologije (sociologa). Teorija ne živi sama zase, temveč je vedno speta s takšnimi ali drugačnimi družbenozgodovinskimi okoliščinami, ki v zadnji instanci določijo njen vrednostni profil: Comtov pozitivizem so, na primer, sprejeli tako angleški liberalci (J. S. Mill in H. Spencer) kot tudi konservativci ameriškega juga *ante bellum*, čeprav so oboji sledili različnim materialnim in vrednostnim interesom.

Drugo značilno delovno področje sociologije sociologije razčlenjuje vrednostno in ideološko naravnost sociologije oziroma sociologov. Sociologija Sociologija sociologije ne more zanemariti očitnega empiričnega dejstva, da se je sociologija pojavila kot reakcija na ideologijo mislecev prosvetljenstva. Ideologija sociologije se je ujela z liberalistično predpostavko o primarnosti posameznika z vsemi njegovimi pravicami nad družbo. Družbene ustanove so tiste, ki kvarijo človeka in ga oropajo njegove svobode. Militantni liberalizem (Rousseau, Godwin, Marat, Paine in drugi) je liberalistično tezo zaostрил v for-

muli »moralnega človeka v nemoralni družbi«. Družbenim hierarhijam in institucionalizirani avtoriteti je bila odvzeta vsakršna legitimnost.

Za konservativno alternativo sociološke misli se je ustalil izraz rekonstruktivistična. Najbolj so jo razvili Saint-Simon, Comte in Durkheim, torej Francozi, medtem ko je pri Nemcih dobila svojo dokončno podobo pri Mannheimu in Schelerju. Svoj navdih je našla v desničarski reakciji na enciklopediste, predvsem pri Burku, De Bonaldu in De Maistru. Konstruktivistična sociologija daje osrednji pomen morali (točneje — katoliški socialni etiki) in organizaciji družbe. Kljub oboževanju industrijske družbe je Comte pripisoval velik pomen poznemu srednjemu veku kot nespornemu primeru normativnega *konsenza*, ki je za Comta najbolj pomembna sestavina družbenega reda. Durkheimova sociologija je skoraj v celoti prepojena s konservativno ideologijo, ko ji gre za rekonstrukcijo totalne družbe z moralno preobrazbo in za rekonstrukcijo korporativnih poklicnih skupin (cehov itd.). Rekonstruktivistične ideološke predpostavke so več kot očitne v sodobni funkcionalistični družboslovni teoriji. Sociologija sociologije raziskuje ideološke predpostavke sociologov (sociologije), ki se kažejo v odnosu do določenih družbenih skupin ali pri izbiri določenih kategorij in spremenljivk v družbenem življenju. Sociologija sociologije izhaja tedaj iz povsem nasprotne predpostavke, ki jo je dolgo sprejemala velika večina meščanskega družboslovja, češ da v objektivnem znanstvenem raziskovanju ni prostora za strasti ideologije in vrednot. S sociologijo sociologije postanejo legitimna naslednja vprašanja: kateri družbeni dejavniki vplivajo na to, da prevlada neka določena teorija ali »šola«, kateri kritični dejavniki v okviru sociološke discipline in zunaj nje vplivajo v družbi na oblikovanje določenih teoretičnih vzorcev in metodoških postopkov itd.?

Tretje delovno področje obravnava notranjo zgradbo sociologije. Tukaj so najbolj značilna naslednja vprašanja: organizacijska zgradba discipline, uveljavljeni družbeni načini rekrutiranja za sociološki poklic, specifične skupinske značilnosti te poklicne skupine, družbeni smotri izobraževanja sociologov oziroma učnih programov (Robert Lynd je v tej zvezi pripomnil, da ga ameriška sociologija spominja na ladjo, ki tone, medtem ko učijo mornarje navigacijo), kako vpliva različno družbeno ozadje (z razrednega, etničnega, rasnega, verskega, urbanega ali ruralnega vidika) na smer sociološkega raziskovanja itd.

Sociologija sociologije se končno ne more ogniti obravnavanju etičnih razsežnosti sociološke dejavnosti, kot so: kdo plačuje raziskavo in s kakšnimi interesi oziroma vrednostnimi določili? Ali gre raziskovalcu predvsem za opisovanje obstoječe razredne razdelitve družbene moči ali pa mu gre za revolucionarno razdelitev v korist zatiranih? Kdo bo uporabljal rezultate družboslovnega raziskovanja in s kakšnimi nameni? Sociolog je prav tako odgovoren, da reagira na antidemokratično, nečloveško in protiegalitarno zlorabljanje njegovih raziskovalnih rezultatov; to, kar spozna, mora prevajati v laični jezik, torej se ne sme skrivati za misterijem profesionalnega jezika oziroma za tako imenovanim »abstraktnim empiricizmom« in »grand teorijo«; sociolog mora s svojo dejavnostjo prispevati k dviganju družbene osveščenosti in zavzetosti ter presegati umetno razdvojenost za sociologa oziroma državljana.

Kljub temu da nosi sociologija sociologije s seboj mnoge radikalne razsežnosti, pa ne želimo podleči pluralistični zablodi, ki izenačuje družbeni vpliv in

realno moč naprednih teoretičnih in konservativnih vzorcev v meščanskem svetu. Velika večina etabliranih oziroma vodilnih sociologov meščanskega sveta ni pripravljena radikalno in do konca razviti in se soočiti z družbenimi posledicami, ki jih lahko sproži dosledna sociološka analiza sociologije (sociologov). Problem ni le v tem, da bi lahko s sociologijo sociologije v ogledalu uzrli svoj (razredni) obraz, problem je v dejstvu demokratizacije tega spoznanja, razširitvi tega spoznanja na celotno družboslovno in drugo javnost, kar bi do kraja spodjedlo avreolo »čistega objektivizma«, s kateril se ponša meščanska družboslovna misel. Druga kritična določitev in omejitvev, ki velja za sociologijo sociologije, se nanaša na problem neskončne parcializacije sociologije, z razpadanjem sociologije na specialne sociologije, ki postopoma zgubijo sleherno zvezo s svojim obćim teoretičnim temeljem. Tukaj velja biti pozoren na Sonnemana (Ulrich), Adornovega sodelavca, ki je leta 1951 v eseju z naslovom »Specialist kot psihološki problem« opozoril na »dezorientacijske« učinke specializiranja. Popolni specialist se razvije v segregirano osebnost, tako kot se lahko posebna sociologija *eo ipso* razvije v segregirano disciplino, v atomizirane segmente brez kakršnekoli sintetične, interdisciplinarne in teoretično praktične globine, teoretično-praktičnega načrta. Sociologija sociologije se torej ne more ogniti tej dilemi, ne glede na to, da je za razliko od industrijske sociologije in posebnih sociologij že po svojem značaju usmerjena integrativno, sintetično in celovito.

LITERATURA (ožji seznam):

Charles H. Anderson, *Toward a New Sociology — A Critical View*, The Dorsey Press, Homewood, Ill., 1971.

T. B. Bottomore, *Sociology as Social Criticism*, George Allen & Unwin Ltd, London, 1975.

J. D. Colfax in J. L. Roach eds. *Radical Sociology*, Basic Books, New York / London, 1971.

Robert W. Friedrichs, *A Sociology of Sociology*, The Free Press, New York, 1970.

Alvin W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, Avon Books, New York, 1970.

Paul Halmos, ed., *The Sociology of Sociology*, »The Sociological Review Monograph«, 16, 1970.

Irving Louis Horowitz, ed. *The New Sociology — Essays in Social Theory in Honor of C. Wright Mills*, Oxford University Press, London Oxford, New York, 1964.

Larry T. Reynolds in Janice M. Reynolds, eds. *The Sociology of Sociology*, David McKay Co., New York, 1970.

Edhard A. Tiryakian, ed. *The Phenomenon of Sociology — A Reader in Sociology of Sociology*, ACC, New York, 1971.

* Glej o tem, Rudolf Rizman, *Alternativni svijet ameriĉke »nove ljevice«*, *Naše teme*, 1, 1975.

Metodološka izhodišča empiričnega družboslovnega raziskovanja

NIKO TOS

1. POJEM IN FUNKCIJE TEORIJE

S teorijo razumemo celovito pojasnitev nekega pojava ali skupine pojavov, ki vključuje dejstva in zakone. Teorija je torej splet splošnih in med seboj usklajenih dognanj, s pomočjo katerih lahko na določenem področju stvarnosti sistematiziramo in znanstveno pojasnimo izkustvene pojave.

Proučevanje pojavov v stvarnosti terja (predpostavlja) in temelji na pojmovnem zakladu, s področja katerega izločamo določen del stvarnosti. Ker je stvarnost kompleksna in sestavljena, s pomočjo teorije raziskavo usmerjamo na njene sestavine, izseke, na določena dejstva in njihove medsebojne zveze.

Funkcija teorije je torej v pojasnjevanju narave, notranjega bistva, stalnih, pomembnih, vsebinsko povezanih in osmišljenih empirično ugotovljenih dejstev, ki jih oblikuje v splošnejše koncepte, odkriva njihov notranji pomen ter njim imanentne splošne in posebne zakone. Teorija ustvarja znanstveno zanesljiva tla za analizo stanja, za predvidevanje in projekcijo bodočega; usmerja na področju raziskovanja, kjer je spoznanje najbolj verjetno. Raziskava, ki temelji na teoriji, predstavlja osnovo oziroma daje izhodišča za vzpostavljanje medsebojnih zvez med dejstvi in s tem za odkrivanje globljih, skritih, a bistvenih značilnosti družbenih pojavov in situacij, daje ključ za pojasnjevanje ugotovljenih pravilnosti, zakonitih zvez in odnosov.¹

Iz prepleta množice družbenih dejavnikov teorija opredeljuje pomembne, tiste, ki pogojujejo, povzročajo oziroma vplivajo na druge. Vzpostavlja torej medsebojne zveze med socialnimi dejstvi ter služi kot rezervoar za formuliranje hipotez o naravi (vrsti) zvez med pojavi ter za opredeljevanje indikatorjev, s pomočjo katerih je mogoče prodreti do njihovega stvarnega notranjega bistva. S tem da omogoča opredeljevanje pomena dejstev njihove medsebojne zveze, omogoča oblikovanje splošnejših predstav o bistvu proučevanih pojavov, razkriva njihovo notranjo strukturo ter splošne in posebne zakone, ki pojave oziroma njihovo spreminjanje obvladujejo.

Funkcija teorije pa se izraža tudi na ravni konceptualnega razčiščevanja, natančnejšega opredeljevanja narave in pomena podatkov, ki se nanašajo na določeni pojav. S tem se zmanjšuje nevarnost, da bi bile neustrezne in napačne izkustvene ugotovitve potrjene kot značilnosti izhodiščnega teoretičnega koncepta.

Kritična presoja izbora teoretičnih izhodišč ter načina njihove uporabe je sestavina metodološke analize. Različna teoretična izhodišča namreč odkrivajo različne poglede na stvarnost, različne predstave (vizije) ter dajejo različna tolmačenja, ki nimajo enake spoznavne vrednosti. Teoretična izhodišča, ki

¹ M. Pečujlić, Zaga Pešić-Golubović, J. Stanković, Teorijska zasnovanost empirijskih istraživanja, Referat na posvetovanju o problemih empiričnega družboslovnega raziskovanja, Ohrid 1965.

vključujejo več pomembnih dejstev prodirajo globlje, zadevajo v temeljne odnose, razkrivajo strukture in razvojne dejavnike — torej so znanstveno spoznavno plodnejša. Pri tem pa se moramo vselej zavedati specifičnega dometa teorij, torej omejenosti njihovega dometa. Teorija je na kakem področju lahko spoznavno plodna, če pa jo prenesemo na drugo področje, lahko zgubi vsak smisel, daje potvorjeno, popačeno predstavo o stvarnosti.

Sistematična razčlemba torej zakazuje naslednje funkcije teorije:

1. Orietacijska funkcija; izraža se v zoževanju polja raziskovanja, v zmanjševanju števila oziroma obsega dejstev, ki jih je potrebno raziskovati. Teoretično izhodišče opredeljuje smer, obseg in intenziteto raziskovanja določenega pojava.

2. Teorija kot pojmovni sistem omogoča konceptualizacijo problema raziskave ter klasifikacijo posameznih pojavnih oblik proučevanih pojavov.

3. Teorija izraža raven spoznanj na določenem področju; strnjeno izraža spoznanja o predmetu raziskovanja. Teorija torej raziskovalcu omogoča, da gradi na obstoječem znanju, znanstvenim panogam pa omogoča, da se kumulativno dopolnjujejo in s tem poglobljajo svojo spoznavno prodornost.

4. Teorija kot izvor spoznanja o bodočem: spoznanje in vrednotenje preteklega razvoja omogoča napovedovanje bodočih sprememb. Teorija je torej osnova za vnaprejšnje »določanje«
bodočih stanj (predikcije). Smer razvoja znanosti je prehod od znanega k neznanemu.

5. Teorija usmerja raziskovalca v praznine; praznine ne bi bile napolnjene s spoznanji, če zbrana dejstva, trditve in napovedi ne bi bile sistematično urejene in organizirane v obliki teorije. Teorija torej razkriva pomanjkljivost znanja ter usmerja empirično raziskovanje.

2. POJEM IN FUNKCIJA EMPIRIJE

Empirija je izkušnja, spoznanje, sloneče na neposrednem čutnem zaznavanju. Empirične raziskave niso omejene na izvrševanje ukazov teorije. Njihova vloga ni omejena zgolj na preverjanje iz teorije izvedenih hipotez, temveč tudi v spodbujanju novih. Odkrivanje novih podatkov in ugotavljanje nepredvidenih stanj, ki z vidika izhodiščnega teoretičnega koncepta niso bila pričakovana, predstavlja spodbudo za razvijanje novih in za bogatitve obstoječih teorij. Rezultati empiričnega raziskovanja ustvarjajo pritisk za ponovno preverjanje teorij, usmerjajo interes v teoretično še neraziskana področja stvarnosti. Empirična raziskava bistveno prispeva k natančnejšemu opredeljevanju pojavov, jasnejšemu izražanju teoretičnih konceptov ipd. To se po eni strani kaže v procesu operacionalizacije, torej v prizadevanju prevajanja teoretičnih spoznanj v vsebinska in metodološka izhodišča za konkretno opazovanje, po drugi strani pa v potrjevanju, dimenzioniranju in ilustriranju teoretičnih postavk.

Lahko torej trdimo, da rezultati empiričnega raziskovanja omogočajo permanentno kritiko obstoječih teoretičnih osnov, da silijo k razjasnjevanju in dopolnjevanju pojmovnega sistema discipline, da spodbujajo poglobljeno teoretično delo, da usmerjajo spoznavno aktivnost v stvarnosti — in torej nujno silijo k odkrivanju novih dejstev. Empirične raziskave pa pogosto opredeljujejo tudi področja in smeri teoretičnega iskanja.

3. RAZMERJA TEORIJA — EMPIRIJA

Pojem družbenih ved zajema teoretično misel in empirične pridobitve v raziskovanju družbe, njenega bistva in zakonitosti, ki so nastale ob uporabi določenih metodoloških postopkov in ki ustrezajo kriterijem pojmovne preciznosti, korektnosti, argumentacije in empiričnega preverjanja.

Pojem znanosti integrira oba vidika spoznavne angažiranosti. Teorija in empirija se nujno dopolnjujeta. Razvoj znanosti bi bil brez takega nenehnega medsebojnega dopolnjevanja nemogoč. Kljub temu pa je očitna vzporednost oziroma nepovezanost teorije in empirije, saj sodobno znanost deloma karakterizira prav razdvojenost med teorijo in empirijo. To velja predvsem za družbene vede in deloma tudi za stanje pri nas. Razdvojenost se kaže kot posledica najrazličnejših vplivov, predvsem povezanih z družbenim okoljem in pogoji, v katerih se znanost razvija.

Brez empirije se znanost preoblikuje v spekulacijo, v abstraktno manipuliranje s pojmi, ki nimajo praktične vsebine. Druga skrajnost pa je empirizem, ki se izraža v odsotnosti slehernega teoretičnega izhodišča, ko se raziskovalčeva aktivnost pretvori v manipulacijo z informacijami (o neopredeljenih objektih v stvarnosti).

Seveda pa relacije teorije — empirija ne kaže pojasnjevati zgolj na osnovi teh skrajnosti. Znanstveno spoznavno prizadevanje je nujno kompleksno in sistematično, pa hkrati tudi parcialno in empirično saj empirija omogoča znanosti neposreden stik z družbeno stvarnostjo. Brez empiričnega elementa ostaja znanstveno raziskovalno delo v najboljšem primeru na ravni »teoretične analize«.

Če opredeljujemo odnos teorija — empirija znotraj sociologije, moramo ugotoviti, da je kot znanost o družbi možna le kot empirična znanost, v neposrednem stiku z družbo — in nujno kot teoretična znanost, ki sistematizira in pojasnjuje določene vidike družbene stvarnosti.

Pomen empirije torej ni omejen zgolj na verifikacijo teorij, pa tudi problem verifikacije ni razrešen zgolj z empirijo. Marksistična teorija je pokazala na pomen družbene prakse kot verifikacije znanstvenih teorij. Empirična raziskava pa celo v primeru praktične potrditve znanstvene teorije še vedno ohranja svojo vlogo, saj omogoča poglobljanje, dimenzioniranje in ilustriranje, s tem pa usmerjanje raziskav in prakse na nova področja spoznavne oziroma praktične aktivnosti.

4. RAZVOJ EMPIRIČNE SOCIOLOGIJE

Empirična sociologija je izrazita pridobitev sodobnosti, saj ne šteje niti sto let. Oblikovala se je kot pozitivno razvojno prizadevanje znotraj družbenih ved ter vplivala na njihovo aktualizacijo, objektivizacijo in humanizacijo.

Razvoj empiričnega raziskovanja je vplival na metodološko preosnovo sociologije. Iz prvotno literarne, kabinetske discipline se preoblikuje v raziskovalno prakso; prvotno »čista« znanost se približa dejanskim družbenim problemom. V praktičnem raziskovanju si empirična sociologija zgradi bogat metodološki instrumentarij, ki omogoča zajemanje pojavov, vsebin in razmerij, ki jih je znanstvenik pred tem lahko le slutil. Odpira pogled in dostop k problemom, ki pred tem znanstveno sploh niso bili obravnavani.

Empirična orietacija jo izraža bodisi v neposrednem opazovanju in zbiranju izkustvenih informacij ali pa v opiranju nanje.

Širši razmah empirične sociologije je v takratnih meščanskih družbah časovno sovpadel z obdobjem Marxovega delovanja. Zaostren družbeno ekonomski položaj delavskega razreda v takratni Angliji je vplival na zaznavo problema, na njegovo opazovanje, opisovanje. Poročila tako imenovanih »kraljevskih komisij« iz leta 1825 ter poročila angleških tovarniških inšpektorjev po letu 1833 predstavljajo osnovno empirično gradivo, ki ga je uporabil Marx v svoji analizi kapitalistične družbe. Kako visoko je cenil preprosto empirijo na deskriptivni ravni tistega časa in kakšen pomen za spoznavanje položaja delavskega razreda ji je pripisoval, je jasno izraženo v predgovoru k prvi izdaji *Kapitala*. »V primeri z angleško je socialna statistika v Nemčiji in ostali zahodni Evropi siromašna. Vendar odgrinja zaveso ravno toliko, da lahko za njo vidimo Meduzino glavo. Groza bi nas obšla pred našimi lastnimi razmerami, če bi naše vlade in parlamenti tako kakor v Angliji ustanovili periodične preiskovalne komisije o ekonomskih razmerah, če bi te komisije imele enaka pooblastila kakor v Angliji in če bi se posrečilo, da bi za ta namen našli prav take strokovnjake, nepristranske in brezobzirne može, kakršni so nadzorniki tovarn v Angliji in angleški zdravstveni poročevalci o javnem zdravstvu ter angleški preiskovalni komisarji o izkoriščanju žensk in otrok, o stanovanjskih in prehrabnenih razmerah itd. Perzej si je nataknil čepico, ki ga je napravila nevidnega, ko se je bojeval s pošastmi, mi pa si vlečemo takšno čepico globoko čez oči in ušesa, da bi lahko tajili, da se gode pošastnosti.«² V tej svoji misli Marx ne ostaja zgolj pri pozitivni oceni pomena zbiranja empiričnih podatkov o razmerah v družbi, ampak iz nje razberemo vsaj še dva metodološko pomembna vidika:

1. Usmerjenost empiričnega raziskovanja k aktualnim družbenim problemom, še posebej k problemom, ki bistveno opredeljujejo položaj delavskega razreda.

2. Morala in strokovna kvalificiranost raziskovalcev, njihova nepristranost in brezobzirnost v opisovanju družbenih stanj oziroma situacij. Le tako »oboroženi« raziskovalci lahko prodro do objektivnih informacij o stvarnosti.

Razvoj empiričnega družboslovja je spodbujen s položajem evropskega delavskega razreda v 19. stoletju ter pod neposrednim vplivom delavskih interesov in njihovega uveljavljanja v boju z lastniškim razredom. Poleg prej navedenih empiričnih virov, ki nimajo značaja zaključenih empirično socioloških raziskav, lahko v podkrepitev prejšnje trditve navedemo naslednje:

1. Frederick Eden, *The State of the Poor or the History of the Labouring Classes in England*, 1797.

2. Buret, *De La Misere des classes laborieuses*, 1840.

3. Villerme, *Tableau de l'Etat physique des Ouvriers*, 1840.

4. Engels, *Položaj delavskega razreda v Angliji*, 1845.

5. Deucpetiaux, *Enquete sur la Condition des classes ouvrieres et sur le travail des enfants en Belgique*, 1848.

6. Marx, *Kapital*.

7. F. Leplay, *Monografije o delavskih družinah*, 1855.

² Marx-Engels, *Izbrana dela*, I. del, Ljubljana 1950.

8. Halbwachs, La classe ouvriere et les niveaux de vie, 1913.

9. Usmerjenost empirično-socioloških raziskav v začetku XX. stoletja k problemom moderne revščine, v proučevanje slamov, brezdomcev, kriminala, alkoholizma, prostitucije ter v proučevanje medetničnih in medrasnih problemov; bolj ali manj kontinuirano skozi vse obdobje potekajo raziskovanja življenjskega in delovnega položaja delavcev v sodobnih družbah.

Izhodišča metodološko epistemološke analize s širjenjem empirične raziskovalne prakse ter vključevanjem in ovrednotenjem novih tehničnih in metodoloških rešitev predstavljajo osnovo za poglobitev in utrditev empiričnega sociološkega pristopa. Metodologija se ne razvija več le kot »čisto« razmišljanje, temveč kot raziskovalna praksa. Tako je npr., za znano Durkheimovo študijo o samomorih predvsem značilen metodološki pečat; to pa velja tudi za Webrovo študijo s področja sociologije religije. Očitno postane, da metodologije empiričnega raziskovanja ni mogoče razvijati kot gole postulate; uspešnost metode lahko ocenjujemo le v praktičnem raziskovanju. Z razvojem empiričnega raziskovanja aktivirana metodološka diskusija pa omogoča uspešnejše približevanje k pojavom ter njihovo adekvatnejše spoznavanje.

Usmerjenost empiričnega sociološkega raziskovanja na probleme in položaj delavskega razreda — ne glede na različna teoretična izhodišča in izsledke — kaže, da je empirična sociologija v vsem obdobju svojega razvoja ohranila svojo pozitivno socialno funkcijo ter da razne skrajnosti (empirizem, scientizem, funkcionalizem itd.) te usmerjenosti niso zakrile. Takšno problemsko kontinuiteto pa lahko razkrijemo tudi v najnovjšem obdobju v razvoju sociologije, tudi v evropski sociologiji in v sodobni jugoslovanski sociologiji. Proučevanje procesov deagrarizacije in urbanizacije, socialne mobilnosti in stratifikacije, proučevanje položaja delavskega razreda in drugih kategorij prebivalstva, problem socialne diferenciacije, problemi intersistemskih migracij ter položaj tujih delavcev v visoko razvitih kapitalističnih družbah, problem politične moči in njene zlorabe, problem participacije in samoupravljanja itd. so ključni kompleksni problemi, s katerimi se ukvarja sodobna evropska sociologija, pri čemer v njej vedno bolj prevladuje znanstveno radikalna, kritična in celo marksistična splošno teoretična usmerjenost. Razredno izhodišče pa karakterizira tudi aktualne obravnave mednarodnih odnosov, relacij med razvitim in nerazvitim svetom, pa celo obravnavanje ekološke problematike, ohranjanja naravnega okolja ter populacijske problematike.

5. DRUŽBENA ANGAŽIRANOST EMPIRIČNE SOCIOLOGIJE

Iz prikazanega razvoja empirične sociologije lahko sklepamo o njeni družbeni angažiranosti.

Specifičnost družbenih ved je v primeri z naravoslovnimi v njihovi večji angažiranosti za ustvaritev ciljev in vrednot družbe, v kateri se razvijajo. Angažiranost ni opredmetena, imanentna disciplini, temveč njenim nosilcem. Ključ delujejo pod neposrednejšim družbenim, ekonomskim in političnim vplivom. Dejstvo in nujnost družbene angažiranosti družbenih ved, še posebej sociologije in sociološkega raziskovanja, poudarja oziroma priznava večina družboslovcev ne glede na družbeno okolje, v katerem delujejo.

Družbena angažiranost sociologije, politologije se izraža v njuni kritičnosti, v »brezobzirni kritiki vsega obstoječega, vsekakor brezobzirni tako v smislu, da se kritika ne boji svojih rezultatov, kakor tudi, da se ne boji konflikta z obstoječimi silami«, kot je to opredelil Marx. Brezobzirna kritika vsega obstoječega za Marxa ni pomenila absolutnega pritičnega negativizma, kritizerskega odbijanja vsega obstoječega, celo ne v pogojih kapitalistične družbe. Pomenila je znanstveno in revolucionarno kritiko dejanskih družbenih problemov in pogojev, ki se ni bala ne svojih rezultatov ne konservativnih sil, ki jim taka kritika ne bi bila všeč. Takšna osnovna usmerjenost mora ostati kvaliteta sodobnega družboslovja in še posebej sociologije, tudi v socializmu, čeprav je narava družbenega sistema bistveno spremenjena.³

Družbena angažiranost družboslovja se torej izraža v kritičnosti. To pa potrjujejo tudi družbene okoliščine in potrebe, iz katerih se je sociologija kot samostojna disciplina razvila: v svojevrstni ekonomski, politični, psihološki klimi, ki je nujno terjala kritične analize stanja in tendenc, osvetlitev velikih družbenih preobratov in razkritje perspektiv nadaljnega družbenega razvoja. Družbene potrebe diferencirane družbe ustvarjajo diferencirane — družbene vplive. Družbena kritičnost meščanskega družboslovja se vseskozi zapleta v pozitivizem, funkcionalizem, apologijo, torej v potrebe ohranjanja. Z razvojem meščanske sociologije sovpada razvoj marksizma, ki nastaja iz potrebe razvoja. Elementi angažiranosti in kritičnosti se kažejo tako v meščanskem kot v marksističnem družboslovju, vendar pod vplivom različnih družbenih, političnih in ekonomskih determinant. Pod razvojnim vplivom potreb delavskega razreda in njegove zgodovinske vloge se razvija marksistično družboslovje kot izraz polne vključenosti teorije in prakse, teorije in empirije kot znanstveno spoznavnih prizadevanj. Analiza konkretne zgodovinsko določene družbe, njeno spoznavanje skozi zgodovinski razvoj in primerjalno analiziranje omogoča razkritje splošnih zakonitosti o bistvu družbe, njenem razvoju in strukturi.

Kritičnost je nujna vsebina marksistične sociologije. Izraža se v objektivnosti in maksimalni brezobzirnosti v iskanju znanstvene resnice o ključnih problemih družbe in njenega razvoja. Angažirani sociologiji se v socialističnih družbah odpira novo obdobje: v svojevrstnem, novem pozitivnem družbenem odnosu do njene kritičnosti, ki se uveljavlja skladno z uveljavljanjem dejanskih interesov delavskega razreda. Tudi v teh razmerah pa ima družbena angažiranost družboslovja še vedno isti izraz: v permanentni kritičnosti in težnji po spreminjanju, skladno s cilji socialističnega razvoja družb oziroma razvoja socialističnih odnosov med skupnostmi in posamezniki. Ustvarjalna vzajemnost družbenega razvoja in znanosti je odvisna od kvalitete kritike, ki ne sme biti samozadovoljna, apologetska, pa tudi ne enostransko zavračevalna; ki se kot angažirana znanost oplaja v stvarnosti in oplaja stvarnost.

Družbena angažiranost oziroma družbeno kritična usmerjenost empiričnega družboslovja se praktično izraža; 1. v izvoru problemov, 2. v teoretičnem konceptu raziskave, 3. v metodološkem konceptu raziskave in njeni operacionalizaciji, 4. v analizi, interpretaciji, oblikovanju zaključkov in njihovem posredovanju.

³ M. Popović, Elementi društvene kritike u našim sociološkim istraživanjima, Po-svetovanje o problemih empiričnega družboslovnega raziskovanja, Ohrid 1965.

Prvi vidik opredeljuje znanstvena in družbena narava teme. Preprost odgovor: izbrana tema raziskave naj bo teoretično ali (in) družbeno praktično relevantna. Teoretično relevantnost presojamo z vidika preobrazbe oziroma revolucioniranja spoznanja o pojavu, praktično relevantnost pa z vidika preobrazbe oziroma revolucioniranja prakse, družbene prakse.

Družbeno angažirano znanost presojamo na relaciji teorije — empirija, teorija — praksa, empirija — praksa; pri tem lahko slednji dve relaciji prevedemo v odnos znanost — družbena praksa. »V bistvu gre tu za dialektični odnos med obema področjema družbene aktivnosti, znanstvene in pa praktično družbene, oziroma družbeno politične v najširšem smislu: iz družbene prakse dobiva znanost o tej praksi nenehno novo gradivo in nove spodbude, po drugi strani pa so znanstvena spoznanja družbeni praski močna opora in ji odpirajo zmeraj širše razlage. Najbolj uspešno bo človek obvladoval svojo lastno družbeno prakso tedaj, ko bosta hodili praksa in znanost po njej z roko v roki. To je že staro, zelo staro spoznanje, ki ga zgodovina na žalost vse do danes ni mogla uresničiti.«⁴

Izbor problema torej ni tehnično vprašanje; očitni sta njegova teoretična in družbeno praktična dimenzija. Ključna pa je tudi moralna dimenzija odločbe. Slednjo obravnavamo običajno kot problem vrednostno opredeljene ali nevtralne znanosti. Problem lepo ilustrira naslednja Einsteinova misel. »Znanstvenik je na neki način ponosen, da je delo njemu podobnih ljudi, pa čeprav v glavnem indirektno, povsem preobrazilo gospodarsko življenje ljudi. Hkrati pa je potrj, ker so njegovi rezultati privedli do tako akutnega ogrožanja obstoja človeštva, ker so plodovi njegovega dela ... privedli do koncentracije gospodarstva ter s tem politične moči v rokah manjšin, od katerih manipulacije je postala odvisna amorfná množica. Celó tako daleč se ponižuje, da po naročilu pomaga še bolj izpopolnjevati sredstva za uničevanje ljudi nasploh ... Ali mora znanstvenik zares trpeti vsa ta ponižanja? Ali ni v svojem, zgolj intelektualno usmerjenem stremljenju pozabil na svojo odgovornost in dostojanstvo.«⁵ Einsteinova misel sicer neposredno zadeva naravoslovne in tehnične znanosti, zato pa ni nič manj pomembna za družboslovje.

Marxistično družboslovje karakterizira enotnost spoznavne in vrednostne komponente. Spoznanje o znanosti v funkciji družbenega razvoja ima jasno vrednostno izhodišče. To pa je nasprotno gledanju o vrednostno nevtralni znanosti kot »idealni formi« znanstvene dejavnosti.

»Gledanje o tem, da je znanstveno mišljenje vrednostno nevtralno, predstavlja iluzijo — takšno spoznanjene obstaja. Tako kot individuum ne predstavlja tega, kar sam o sebi misli, tako tudi o dejanski naravi znanstvenega spoznanja sodimo šele na osnovi raziskovanja njegove dejanske vsebine. Analiza glavnih teoretičnih orientacij je pokazala, da so napolnjene z vrednostnimi stališči v prid statusa quo. Če bi v hram znanosti prišel angel in iz njega pregnal vse tiste, katerih dela vsebujejo vrednostne sodbe, bi ostal nevarno izpraznjen. Stališče o znanstvenem spoznanju kot vrednostno nevtralnem, temelji na nerešljivi kontradikciji. To stališče poudarja nevtralnost znanosti pred družbenimi vplivi hkrati s stališčem, da ljudi na najrazličnejše načine

⁴ Goričar Jože: Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskav, Teorija in praksa letnik 1965, str. 1100—1115.

⁵ Citirano po M. Pečujlić, Sociologija izmedju revolucije i apologije, Beograd 1973.

oblikuje socialno okolje. Znanstveniki mislijo, da so sproščeni vplivov, ki jih poudarjajo, kadar pišejo o vseh drugih.«⁶

Pečujlić ugotavlja, da ima vrednostno nevtralnno preučevanje družbe povsem različne motive. Eden teh je težnja po apolitični alternativni za socialne in politične konflikte ob temeljnih vrednotah in institucijah družbe ter usmerjenost na reševanje majhnih problemov, ki dopolnjujejo družbeni stroj vlada-nja. Znanstveno spoznavanje pa tudi ne more biti vrednostno nevtralnno, indi-ferentno. Trditev »čim bolj je neka ideja odmaknjena od interesa in potreb živega subjekta, tem bolj resnična postaja« je skrajno obrekovanje resnice. To je odmik od bistva družbenih ved, saj je v končni konsekvenci ni resnice, ki ne bi bistveno zadevala živega subjekta, ki ni njegova resnica.

Ko se družboslovec ukvarja s predmetom svoje raziskave, se v resnici ukvarja z družbenim problemom in z različnimi načini njegovega reševanja. Ker je družba slojevita, strukturirana, se raziskovalčevo odkritje v končni konsekvenci približuje interesom enim in odmika intersom drugih. Pa tudi od-piranje mnogih alternativ, med katerimi naj izbirajo nosilci družbene prakse, v bistvu ni vrednostno nevtralnno. Vsaka od alternativ namreč vsebuje določene premise — in sprejeta ima določene socialne, ekonomske, kulturne, politič-ne posledice.

Družboslovec torej »nujno vrednoti; družboslovec marksist vrednoti v skla-du s tistimi progresivnimi humanističnimi vrednotami, ki jih vsebuje mark-sistična revolucionarna družbena misel«.⁷

Družbena znanost mora biti vrednostno angažirana, ne more biti nevtralna v vrednotenju ciljev, ki spodbujajo, usmerjajo znanstveno raziskovalno de-javnost. Prej navedena Einsteinova misel več kot jasno narekuje raziskovalcu obvezo, da vrednoti cilje svojega raziskovanja, da presoja svojo dejavnost z vidika končnih družbenih učinkov. Sam razvoj znanosti je privedel do stanja, ko je pasiven, nevtralen, neangažiran odnos raziskovalca do problema in pred-meta raziskave lahko usoden zanj samega, za družbo, ki ji pripada, za celotno človeštvo.

Seveda pa vsaka vrednostna opredeljenost ne izraža kritične usmerjenosti družboslovja. Vrednostna angažiranost vsebuje določena tveganja tudi tvega-nje zlorabe. »Zato je ne kaže razumeti kot vračanje od »objektivnosti k do-gmatskemu tolmačenju partijnosti, k stabilizirani vulgarizaciji revolucionar-nega mišljenja. Da bi znanost lahko opravljala svojo funkcijo, mora imeti svojo lastno avtonomijo. Povezovanje s praktičnimi cilji ne sme pomeniti podrejanja dnevnemu pragmatizmu politike. Znanstveno raziskovanje ne preje-ma svoje koncepcije od »naročnikov«, ne usklaja svojih tolmačenj, svojih zaključkov z njegovimi zahtevami. Ne kroji resnice po naročilu (lastnika). Misel ni resnična zato, ker je koristna, temveč je koristna zato, ker je resnič-na. Povezovanja s cilji ne ustvarjamo tako, da bi neki vidik prakse (politične, gospodarske) odredil drugemu vidiku prakse (znanstvene) način mišljenja in tolmačenja. Znanstveno spoznavanje je aktiven udeleženec gibanja, ki teži k drugačnemu stanju človeške eksistence in ni podrejen arbitraži drugih vidikov

⁶ Odstavek vsebuje Guldnerjevo in Pečujlićevo misel o problemu. Povzeto po prej citiranem Pečujlićevem delu.

⁷ Goričar Jože: Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskav.

prakse. Raziskovalci tudi sami sodelujejo v definiranju ciljev, analizi njihove upravičenosti. To definiranje je pomembna komponenta spoznanja, formiranja zavesti o različnih možnostih, o alternativnih rešitvah. Samo tako se je mogoče ogniti Scili in Karibdi; da se znanost ne degenerira v golo apologijo ali pa v indiferenten objektivizem, v sterilno misel.

Duh ne prenese nikakršne zunanje prisile, nikakršnega prilagajanja svojih rezultatov volji katerekoli sile, vendar pa tudi ni izločen iz življenja družbe, iz bistvenega vplivanja razrednega gibanja, ne »lebditi nad družbo«. Kritična misel ni niti propaganda niti svobodno ledbeča misel.⁸

K razumevanju ciljne usmerjenosti znanosti in še posebej družboslovja prispeva Kardeljeva analiza vloge družbenih ved v socialistični družbi. Sledimo njegovi razlagi.

»Znanost seveda ne sme biti dekla določene politične prakse ali določenih vladajočih ideoloških gledišč. Znanost si sama postavlja naloge in cilje na podlagi potreb in nalog, ki jih odkrivajo živa družbena praksa, realne človeške možnosti danega časa in razvoj same znanosti. Toda znanosti ne smemo smotolmačiti, marveč mora tudi spreminjati stvari, oziroma prispevati k njihovu spremenjanju. V tem smislu resnična družbena znanost ne more biti drugačna kakor usmerjena k nadaljnjemu razvoju socialistične družbe in zato se tudi nujno povezuje z najbolj naprednimi socialističnimi težnjami v družbeni praksi. Potemtakem je dejansko — zavestna ali podzavestna — progresivna ideološka usmerjenost bistven element v razvoju znanosti... Socialistična ideologija se pojavlja tu kot eden izmed bistvenih gibalnih faktorjev znanstvenih raziskav. Kolikor je torej treba imeti za škodljivo in nevzdržno naziranje, ki tolmači družbeno pogojenost znanosti kot potrebo po njeni neodvisnosti od dane politične konstelacije — čeprav tudi v okviru socialistične države — toliko je tudi nevzdržna težnja za tako imenovano »nevtalizacijo« družbenih znanosti. Na tem torišču »nevtalizacija« ni nič drugega kakor zapiranje znanosti v sfero abstraktnih spekulacij ter odvzemanja cilja in nalog znanstvenim raziskavam. Brez takšnega cilja in nalog pa je znanstveno raziskovanje slepo neizogibno obsojeno na neuspeh.

Proces znanstvenega ustvarjanja je seveda zelo široko področje dejavnosti, začenši od čisto teoretičnega in zelo pogosto celo anticipativnega premišljanja in raziskovanja daleč od prakse in pred prakso, kar je nujno potrebno, čeprav napravi včasih napačen vtis, da je znanost ločena od prakse — do praktične uporabe znanstvenih dognanj ali celo anticipiranja znanstvenih dognanj v praktičnih realizacijah. Tako je tudi z družbenimi znanostmi in, rekel bi, z njimi še zlasti. Toda v svoji celoti ima mnogostranski proces znanstvenega ustvarjanja zmerom svoj končni rezultat v praksi ljudi. Prav ta skrajni rezultat je tudi potrdilo znanstvene pravilnosti oziroma resničnosti. Drugače povedano, če stojimo na načelnem stališču, da mora biti znanost neodvisna od aktualnih političnih nazorov in ozko, oziroma dogmatsko pojmovanih ideoloških postavk, tedaj se moramo prav tako zavarovati pred nevarnostjo, da se nam določena metodologija proučevanja sama ne spremeni v svoje vrste

⁸ Pečujlić, Miroslav, Sociologija, između revolucije i apologije, Beograd, 1973, str. 75.

ideologijo, ki bo ta proučevanja usmerila na pot jalovih spekulacij in verbalizma.«⁹

Vrednostna opredelitev torej ni enostaven formalno deklarativni akt. Tudi »situacija proletariata v današnji družbi ne daje sama po sebi poročila za pravilno spoznavanje«, ugotavlja Horkheimer. To preprečuje od zgoraj spodobno razslojevanje njegove socialne strukture ter nasprotja osebnega in razrednega interesa. Relativno samostojno teoretično mišljenje stopa v korak z razvojem razreda kot nujen kritični elmenet, ki vleče naprej. Če bi se kritična teorija oblikovala zgolj s formuliranjem izključno trenutnih občutkov in predstav nekega razreda, ne bi bila intelektualna plat zgodovinskega procesa emancipacije, temveč le tolmačenje obstoječega. To pa velja tudi v primeru, če bi znanstvenik le proklamiral predstave nekega dela razreda, partije ali vodstva. Potek razjasnjevanja med naprednimi deli razreda ter posamezniki, ki o njih sporočajo resnico, je treba razumeti kot proces vzajemnega delovanja. Vselej je dana možnost napetih odnosov med teoretikom in razredom, na katerega se nanaša njegovo mišljenje. Enotnost socialnih sil, od katerih se pričakuje osvoboditev, predstavlja hkrati tudi razliko med njimi ... Brez možnosti tega konflikta teorija ne bi bila potrebna.¹⁰

6. METODOLOSKE OSNOVE IN IZHODIŠČA

Metodološko teoretično izhodišče opredeljuje vrednostno usmerjenost raziskovalca. Ena osnovnih značilnosti angažiranega marksističnega družboslovja je njegova metodološka kompleksnost. Konkretno in abstraktno, logično in zgodovinsko, posebno in splošno, induktivno in deduktivno, analiza in sinteza ne predstavljata polarnih nasprotij v marksističnem družboslovnem raziskovanju. Marx je vedel, da se polni smisel družbenih pojavov lahko razume, dojame le v njihovi totalnosti, torej tako, da se jih raziše z ekonomskega, političnega, kulturnega, pravnega in vseh drugih vidikov; da se vsako posebno družbeno institucijo ali obliko obnašanja dojame kot segment v strukturi. Marxova dialektika terja konkretno analizo sleherne posebne zgodovinske situacije (Lenin), institucije, odnosa, skupine. Marksistično sociološko raziskovanje poteka v raziskovanju konkretnih družbenih situacij, v pojasnjevanju celote v njih delujočih sil. Analiza zgodovinskih situacij, predvsem še družbeno ekonomske formacije kapitalizma, ki sta jo izvedla Marx in Engels, ima velik metodološki pomen in vpliv na kasnejše empirično sociološko raziskovanje.

Če se različna konkretna empirična družboslovna raziskovanja in na njihovih osnovah izvedene teoretične posplošitve ne razhajajo, temveč se vključujejo v splošno teorijo družbenega razvoja, jo dopolnjujejo in bogatijo, se izraža vsebinska celovitost in teoretična zgrajenost raziskovanja. Marxistična sociologija je problemsko, pa tudi v svoji družbeni, prostorski in časovni dimenziji neomejena, praviloma je zgodovinska in kozmopolitska znanost. Za razliko od spekulativnega konstruktivizma, značilnega za stalinistični dogmatizem, in vulgarnega empirizma, značilnega za del sodobne meščanske socio-

⁹ Kardelj Edvard: O vlogi družbenih znanosti pri nadaljnji graditvi naše družbe, govor v Srbski akademiji znanosti in umetnosti, Problemi naše socialistične graditve, knjiga VII, str. 21—25.

¹⁰ Citirano po prej navedenem Pečujličevem delu.

logije, ki je sproščena vsega vrednostnega — dveh skrajnosti v vrednotenju teorije in dejstev — ustvarjalno vključuje splošno analizo in analizo dejstev, spodbuja teoretično in empirično raziskovanje. Če raziskovalna aktivnost ni teoretično utemeljena in vrednostno opredeljena, zgublja svoj prvotni družbeni smisel. To se izraža v scientizmu, konformizmu, funkcionalizmu itd.

Aktualni pojavi obliki scientizma sta znanstveni larpurlartizem in deskriptivizem. Prvi pomeni umikanje znanstvenega interesa iz izključnih teoretičnih in družbenih problemov k nepomembnim, parcialnim, formalno izbranim problemom brez prave aktualne teže ter osredotočenje na metodi in tehničnih problemih raziskovanja. Rezultati takega raziskovanja se kažejo kot mozaik slabo integriranih informacij, »kot kup kamnov namesto hiše.« Deskriptivizem pa ima enako socialno filozofsko osnovo. Izraža se v odsotnosti vsega teoretičnega, logičnega in normativnega; deluje navidez nevtralno — kot »ideal znanstvene metode.«

Za scientizem je značilno predvrednotenje pomena kvantitativnih vrednot. Iz domene spoznavnosti izloča vse, kar ni mogoče kvantitativno zajeti — meriti. S področja znanstvenega interesa tako izloča vse tiste probleme, pri katerih je merjenje še vedno nemogoče.

O konformizmu oziroma apologiji govorimo tedaj, ko se politična oportunist dvigne na raven osnovnega metodološkega principa, ko se raziskovanje omejuje zgolj na »konjunkturalne« probleme, medtem ko se občutljivih problemov ogiba; ko prikazuje projekcijo kot stanje, normativno kot realno, ko deluje polepševalno in afirmativno za ceno znanstvene morale. Za konformizem je značilna poenostavitev in prilastitev metodologije in empiričnega družboslovnega raziskovanja kot dokaza. Seveda gre v obeh primerih za družbeno pogojene deviacije, za pristrano, partikularno, sebično povezovanje interesov posameznikov, skupin. Družbi kot celoti je potrebno celovito znanje o lastnem razvoju in strukturi, niso ji potrebne polovične resnice ali iluzije o sami sebi.

Scientizem, predvsem deskriptivizem se pojavlja kot trabant nerazvite sociologije, kot spremljevalec šele uveljavljajočih se posebnih socioloških disciplin, kot posledica njihove teoretične neizgrajenosti ter neizoblikovanosti raziskovalne izkušnje. Konformizem pa je izraz podrejanja prilaščeni moči, je spremljevalec nerazvitih družbenih odnosov.

7. EMPIRIČNA SOCIOLOGIJA PRI NAS

Empirična raziskovalna praksa meščanske sociologije, predvsem moderne raziskovalne metode (v sovjetski sociologiji je govor o metodiki in tehniki) ugodno vplivajo na razvoj in razmah empiričnega sociološkega proučevanja socialističnih družb. Predvsem pri nas, na Poljskem glede na sociološko tradicijo, na Češkoslovaškem v letih pred 1968, v Sovjetski zvezi pa po odpovedi spekulativnemu dogmatizmu stopa sociologija v socialističnih deželah svojo samostojno raziskovalno pot.

Uveljavljanje empiričnih socioloških raziskav rojeva vrsto problemov, ki izvirajo iz mladosti, neizkušenosti in metodološke neizbrusenosti pobudnikov in izvajalcev. Integralnost empiričnega (teoretičnega) raziskovanja in osnovne metodološke zahteve ostanejo okrnjene. Poleg teh, raziskovalcem lastnih negativnih momentov, vpliva na konjunkturalno znanstveno aktivnost še vrsta

drugih, vezanih na družbene okvire, parcialne interese in neustrezno razumevanje družbenega pomena empiričnih raziskav. Večina teh negativnih momentov deluje v smer deskriptivizma, najvulgarnejši pa v smer konformizma.

Splošen družbeni pomen empiričnih raziskav je jasen, konkretni pa odvisen od konstelacije pozitivnih in negativnih vplivov, ki na raziskovanje delujejo. Empirični sociološki raziskovalni sklad pri nas, na Poljskem, v Sovjetski zvezi itd. vsebuje vrsto dobrih raziskav, ki so zgrajene dosledno, na ustrezni teoretični osnovi, operacionalizaciji, zbirki konsistentnih predpostavk, na adekvatnih in teoretično relevantnih indikatorjih ter z uspešno posplošitvijo in teoretično obdelavo zbranih rezultatov. Seveda pa je mnogo več slabih raziskav, ki bolehalo za neskladnostjo teoretične in praktične zgradbe raziskave, oziroma nezadostno spojenostjo teorije z empiričnimi dejstvi, neustrezno metodologijo zbiranja in obdelave, neustrezno posplošitvijo.

Empirične sociološke raziskave se ob svojem zaključku pogosto pokažejo kot družbeo silno pomembne, nič manj pogosto pa tudi kot povsem nepomembne. Družbeno pomembnost empiričnih socioloških raziskav presojava predvsem s treh vidikov: 1. kakšna je njihova korist za razvoj teorije, 2. kakšne neposrdne koristi prinaša družbeni praksi (možnost posegov v družbeno organizacijo, odnose, korigiranje smeri procesov) in 3. ali omogočajo formiranje raziskovalcev. Kadar niti eden od gornjih vidikov ni podan, je raziskovanje ne le družbeno nepomembno, temveč tudi škodljivo.

Družbena koristnost empiričnih rezultatov — uporabnost (vidik, ki ga vsekakor ne kaže absolutizirati) — je vezana na objektivnost zbranih podatkov, na njihovo aktualnost in družbeno pomembnost; uporaba sama pa je odvisna še od povezanosti raziskovalca in družbenega koristnika ter njegove pripravljenosti na rabo raziskovalnih rezultatov. V rezultatih empiričnih raziskav se kažejo pomembne družbene situacije in sile, ki v njih delujejo, namen raziskovanja je ugotoviti stopnjo vpliva posameznih sil, dejavnikov ter smer njihovega delovanja. Empirični raziskovalni proces terja, da zbrane probleme raziskujemo v njihovih konkretnih pojavnih (življenjskih) pogojih, v opredeljeni družbeni situaciji, da probleme v zajeti družbeni situaciji razčlenimo na njihove osnovne sestavine, med njimi najpomembnejše analiziramo, pojasnimo in vključimo v preverjanje teorije.

Parcialnost empiričnega sociološkega raziskovanja se kaže kot koristna v razvoju specialnih socioloških raziskovalnih usmeritev — posebnih sociologij, kot škodljiva pa v nevarnosti atomizacije družboslovnih raziskav. Ta nevarnost je prisotna, učinkuje pa predvsem tam, kjer rezultati niso vpleteni in integrirani v družboslovno teorijo. Meddisciplinarna kooperacija znotraj sociologije in v okviru družbenih ved, izmenjava metodoloških izkušenj in vsebinskih odkritij, enotna konceptualizacija in klasifikacija, naslonitev na skupne vire, opazovanje istih ali podobnih situacij itd. — vse to zavira in omejuje negativne posledice atomizacije.

Eden osrednjih problemov empiričnega sociološkega raziskovanja je zvezan z metodologijo te raziskovalne aktivnosti. Bogastvo in raznovrstnost v izvoru tem in problemov empiričnega raziskovanja je namreč v mnogočem odvisna od stopnje razvitosti metod empiričnega raziskovanja. Značilno za sedanje stanje v razvoju sociologije je, da razvoj pomembnih sociologij ter novih metod in tehnik raziskovanja v glavnem teče vzporedno.

Metodološka problematika ne prevladuje le v meščanski sociologiji, temveč ji je pomembno mesto odmerjeno tudi v razvoju sociologije v socialističnih deželah. To jasno kažejo pozitivna stališča za razvoj socioloških raziskovalnih metod pri nas, pa tudi v drugih socialističnih deželah. Za primer navajamo stališča znanega sovjetskega sociologa Osipova: »Pomembno mesto v socioloških raziskavah v naši deželi imajo metodološka vprašanja... Marksistična metodologija predstavlja celovit in učinkovit sistem dialektičnih zakonov in kategorij, ki pomenijo v rokah raziskovalcev učinkovito orodje v raziskovanju pojavov in procesov stvarnega dogajanja... Sovjetski sociologi se posebej ukvarjajo in raziskujejo probleme metodike in tehnike konkretnih družboslovnih raziskav. Analizirajo tehniko uporabe različnih metod, kot so raziskovanje različnega dokumentarnega, arhivskega gradiva, uradna in interna statistika, opazovanja, intervjuji, kontrolirani in enostavni eksperimenti.« Posebej omenja probleme in koristi, ki izvirajo iz uporabe anket, »fiksiranih intervjujev«, analize osebnih dokumentov, opazovanja z udeležbo itd. To in pa najnovejši razvoj empirične sociologije in njene metodološke raziskovalne prakse kaže na to, da je sovjetska sociologija v celoti prevzela, aktivno uporablja in razvija arzenal v meščanski sociologiji razvitih metod, tehnik raziskovanja in kvantitativne analize družbenih pojavov. Dogmatizma osvobojena sovjetska sociologija očitno čuti oporo v tem raziskovalnem instrumentariju.

Oviranje ekspanzije sociološke metodologije je bistveno škodljivo. Nove metode in tehnike raziskovanja omogočajo prodor k doslej nedostopnim področjem in stimulirajo teoretični interes. Kratkoročno neučinkovitost v tem pogledu opravičuje dolgoročna korist. To velja nasploh kot tudi za razvoj naše sociologije. Prva stopnja v razvoju sociologije je kritično usvajanje že razvitih metod in tehnik. Naši sociologi — raziskovalci so v tem pogledu v zadnjih letih precej napredovali. Seveda pa to še ne pomeni samostojnega oblikovanja našim situacijam in procesom primerne metodologije raziskovanja. Mačehovski odnos samih raziskovalcev in »laikov«, ki se kdaj pa kdaj kaže, podpira poenostavljeno pojmovanje, znanje in uporabo metodoloških problemov. Tako stanje in stopnja metodološke izobraženosti raziskovalcev dopušča deviacije vsaj v dve skrajnosti — v anketomanijo, v zlorabo ankete kot sredstva za izločeno in neadekvatno opazovanje družbenih pojavov in v neustrezno in napačno uporabo kvantitativnih metod za zbiranje in analizo informacij. Ob tem pa ostajajo sorazmerno bogati in aktualni statistični viri še vedno v glavnem neizkoriščeni.

Interdisciplinarno proučevanje mednarodnih razsežnosti množičnega komuniciranja

mag. BREDA PAVLIČ

1. Sodobna sredstva za množično komuniciranje so brez dvoma zelo pomemben dejavnik v razvoju vseh obstoječih družb. »Industrija zavesti«, kot jo nekateri imenujejo, je danes ena najhitreje razvijajočih se industrij v svetu. Proučevanje posledic takšnega hitrega razvoja, kar je naloga komunikacijskih ved, je še vedno v povojih. Med številnimi pristopi, ki so se razvili na tem področju proučevanja, je doslej najmanj razvit tim. institucionalni, politično ekonomski pristop, ki poskuša vključiti vse razsežnosti določenega pojava — od problemov organizacije (načina financiranja, načrtovanja, delovanja) množičnih medijev, analize vsebine sporočil, ki jih oddajajo, do proučevanja učinkov teh sporočil na občinstva, kateremu so namenjene. Takšen pristop poskuša zajeti vse elemente kompleksnega komunikacijskega procesa, ki ga označujemo s sedaj že klasično formulo: *Kdo* sporoči *kaj*, *komu*, prek katerega *medija*, s kakšnim *namenom*, v kakšnih *pogojih* in s kakšnim *učinkom*? Poudarek pri institucionalnem proučevanju množičnega komuniciranja pa je na obliki organiziranosti množičnih medijev, še posebej njihovega načina financiranja in določanja njihove dejavnosti.

2. Tako obsežno proučevanje zelo pogrešamo na področju proučevanja mednarodnega komuniciranja, za katero je še bolj značilno, da presega obstoječe meje med znanstvenimi disciplinami (Phillips Davison, George, Lowenthal). Antropološko proučevanje sprememb, ki nastajajo zaradi vse močnejšega stika med različnimi kulturami (zlasti med tim. primitivnimi kulturami in kulturo industrijsko razvitih dežel), se je praviloma zanimalo bolj za neke splošne morfološke zakonitosti kot za procese oziroma mehanizme, prek katerih se je to spreminjanje dogajalo. Komunikologijo zanimajo pa prav te slednje: kako, v kolikšni meri, zakaj, in ne nazadnje s kakšnimi posledicami prihaja do sprememb v kulturah, ki so izpostavljene močnemu prodoru sodobne komunikacijske tehnologije?

3. Tovrstna vprašanja so še posebej pomembna, ko proučujemo dežele v razvoju, ki so vse bolj izpostavljene tim. ekonomski in elektronski invaziji razvitih dežel, kar v mnogih primerih dobiva značilnosti nove oblike imperializma ali kulturnega neokolonializma. Politično komuniciranje (v to vključujemo tudi ekonomsko oziroma komercialno propagando, ki je prevladujoča v sodobnem mednarodnem komuniciranju in je v bistvu političnega značaja) je brez dvoma pomožni instrument za izvajanje določene globalne politike, ki jo ima neka dežela; da bi pravilno razumeli vse razsežnosti mednarodnega komuniciranja, ki ga izvaja neka dežela prek sodobnih množičnih medijev, je nujno povezovati to komuniciranje z njeno nacionalno politiko, ki delno izhaja iz mednarodnopolitične situacije, delno pa iz notranjih političnih, gospodarskih in kulturnih dejavnikov oziroma potreb. V tem smislu je za današnje mednarodno komuniciranje še posebnega pomena potreba kapitalističnih dežel, da razvija svetovno tržišče, tj. osvajanje novih porabnikov v vseh predelih sveta.

4. Prodor sredstev za množično komuniciranje v dežele v razvoju opozarja na številne probleme, s katerimi se te dežele že srečujejo v praksi, ki pa v teoriji doslej niso bili bolj sistematično in poglobljeno obravnavani:

a) dejstvo, da je razvoj tehnološkega znanja tesno povezan s političnim in gospodarskim odločanjem, kar pomeni, da v bistvu ta razvoj ni nevtralen oziroma vrednostno neopredeljen, ampak služi določenim ciljem držav in/ali podjetij, ki oskrbujejo dežele v razvoju s sodobnimi tehnološkimi sredstvi, še posebej s sodobno komunikacijsko tehnologijo;

b) vse večji vpliv sodobne komunikacijske tehnologije (zlasti za množično komuniciranje) zahteva bolj poglobljeno analizo dialektičnega odnosa med ekonomsko-materialno bazo ter ideološko-kulturno nadstavbo neke družbe in vloge sredstev za množično komuniciranje v tem odnosu. C. Wright Millsova trdi, da so sodobna sredstva za množično komuniciranje »intervenirajoče spremenljivke« v odnosih med bazo in nadstavbo, opozarja na neke nove razsežnosti medsebojnega vplivanja in dialektične povezanosti med razvojen materialne baze, razvojem socio-kulturnih vrednot neke družbe in vloge, ki jo v tem procesu igrajo sredstva za množično komuniciranje.

c) danes se čedalje manj postavlja vprašanja, ali se manipulira s sredstvi za množično komuniciranje, temveč je predvsem pomembno vedeti kdo manipulira z njimi (H. M. Enzensberger) in v kakšne namene. S tem v zvezi se postavlja vprašanje, ki je še posebej pomembno za dežele v razvoju: kakšen odnos imajo do teh sredstev najbolj napredne sile znotraj teh družb oziroma delavski razred tam, kjer ta obstaja kot organizirana družbena sila? (Primer Čila nam v tem smislu da precej misliti.)

Bistva sodobnih komunikacijskih sistemov in procesov, tako na ravni nacije kot v mednarodnih odnosih, ne bomo mogli razumeti, še manj pa kritično ovrednotiti, če ne bomo izhajali iz zgodovinsko-filozofskega, tj. marksističnega pristopa, ki omogoča, da sodobno komunikacijsko tehnologijo in politiko odločanja o njeni dejavnosti ocenjujemo v konkretnih zgodovinskih, družbenih in političnih pogojih. Te procese je treba torej proučevati kot sestavni del celotne konstelacije razrednih odnosov, razrednega boja in družbenih institucij, ki so se razvile na temeljih teh razrednih odnosov.

Postavitev delovanja sodobne komunikacijske tehnologije v takšen zgodovinski, gospodarski in politični kontekst, nas bo verjetno približalo k razreševanju protislovnege razvoja sodobnega mednarodnega komuniciranja, ki je z ene strani bistveni element naraščajoče integracije v sodobnem svetu, z druge strani pa se protislovja sodobnega sveta izražajo prav v dejstvu, da so množični komunikacijski mediji tudi instrument poglobljanja nasprotij v sodobni družbi, instrument kulturnega nasilja nad človekom in politiko, ki ogroža temeljne pridobitve človeka.

5. Vse večji prodor transnacionalnih družb, ki so tesno povezane z delovanjem vseh oblik sodobne komunikacijske tehnologije, še posebej pa sredstev za množično komuniciranje (predvsem televizija in film), ki so osnovna sredstva za propagiranje potrošniške miselnosti, brez katere sodobni industrijski sistem ne bi mogel obstati (J. K. Galbraith), narekuje potrebo po proučevanju, ki bi povežalo znanje iz politične ekonomije in politologije z znanjem iz komunikologije, sociologije, psihologije, antropologije itn. Brez takšnega celovitega interdisciplinarnega pristopa ni mogoče spoznati tako zapletene po-

jave kot so človeška odtujenost, sodobna »kriza« obstoječih vrednostnih sistemov ipd.

6. Doslej na področju komunikacijskih ved še ni izgrajena konsistentna marksistična teorija, ki bi združevala vse razsežnosti, ki so tu le bežno nakazane, in ki bi sistematično proučevala razvoj in vlogo sodobne komunikacijske tehnologije kot bistvene komponente sedanje stopnje razvoja kapitalističnih proizvodnih odnosov, tj., kot dejavnika v mednarodnih odnosih, v katerih se vse bolj kaže kot instrument imperializma oziroma neokolonializma.

Izhajajoč iz temeljnih marksističnih ugotovitev, še posebej tiste, ki pravi, da je protislovje obči zakon razvoja stvari in pojavov, hkrati pa se vsak pojav razvija na temelju svojih lastnih protislovij, je naloga komunikacijskih ved, da poskuša odkriti osnovna protislovja, ki nedvomno obstoje tako znotraj načina uporabe sodobne komunikacijske tehnologije in družbenopolitičnega (vrednostnega) sistema, ki mu ta tehnologija služi, kot v njihovem medsebojnem delovanju.

V tem smislu moramo povezovati rezultate različnih parcialnih, empiričnih raziskav, na področju komunikologije in drugih družboslovnih disciplin, kot so ekonomija, politologija, sociologija, psihologija, soc. antropologija, pravo, itn. (ki se po pravilu osredotočajo le na enega ali dva elementa klasične formule komunikacijskega procesa) s širšim zgodovinsko-filozofskim pristopom, kar edino lahko osvetli naravo in dejansko vlogo komunikacijske tehnologije v sedanjih konstelaciji družbene in politične moči v svetu.

Družbenoekonomski sistemi in smotrno gospodarjenje z okoljem

DUSAN PLUT

I

Spreminjanje geografskega okolja je odsev zapletenega delovanja in so-vplivanja številnih dejavnikov, tako naravnih kot družbenih. Najbolj so spoznavne z vidika dialektično enotne geografije.

Sprejetje takega izhodišča nam omogoča, da lahko geografija kot znanstvena disciplina in vzgojnoizobraževalni predmet prispeva svoj delež k izoblikovanju marksističnega mišljenja in raziskovalnega dela. Dialektičen pristop je posebno nujen zaradi gradite samoupravne socialistične družbe. Ob odprtosti naše družbe obstaja nevarnost, da k nam še v večji meri prodrejo tuji idejni vplivi buržoaznih teoretikov. Na marksističnih izhodiščih izdelanih študij o problematiki smotrnega gospodarjenja z okoljem je v poplavi literature, predvsem z zahoda, razmeroma malo.

Ob krizi tako imenovane »zahodne civilizacije«, ki se kaže tudi v odnosu do okolja, sta se v grobem izoblikovali dve viziji nadaljnega razvoja. Čeprav izhajata iz različnih izhodišč, podpirata materialno in duhovno nadvlado vodilnih skupin. Na eni strani se nam kaže vizija tehnokratizma, ki napredek človeštva istoveti s strmo krivuljo tehnološkega napredka. Tehnika ureja vse, tudi odnose družbe do okolja. Kot reakcija na vizijo tehnokratizma se pojavlja abstraktno humanistična kritika tehnične civilizacije, ki vidi v tehnološkem razvoju le senčne plati in šiiri teorijo ustavitve gospodarske rasti. Obe teoriji peljeta na slepi tir, abstraktna humanistična kritika dejansko olajšuje prodor tehnokratizma. Buržoazni teoretiki postavljajo težišče na prosvetljen-sko akcijo, zato je večina akcij na področju varstva in smotrnega gospodarjenja z okoljem usmerjena v delovanje številnih društev za zaščito narave in v reševanje parcialnih problemov. Nezačodvoljna mladina za Zahodu obsoja potrošniško družbo, ki v tekmi za čim večjim dobičkom uničuje naravne sestavine okolja. Nezačodvoljstvo pa ne najde odseva v ustrezni obliki politične akcije in ostaja obrobni družbeni pojav.

Specifični položaj Jugoslavije v svetu in razvoj samoupravne socialistične ureditve nam omogoča iskanje lastnih poti pri reševanju zapletenih odnosov med družbo in okoljem. Izhajati moramo iz naše družbene stvarnosti kot rezultante silnic preteklega in polpreteklega gospodarskega razvoja. Postaviti se moramo na marksistično zasnovano izhodišče, da je obstoj in delovanje družbe v prostoru neločljivo povezano s spreminjanjem okolja. Spremembe v okolju so nujne, vendar so lahko pozitivne ali negativne. Odvisne so od zavestne usmerjenosti proizvodjalnih procesov, ki jih objektivno določata razvojna stopnja proizvodjalnih sredstev in ustrezen sistem družbeno ekonomskih odnosov. Temeljni vzrok negativnega človekovega delovanja v življenjskem okolju izhaja iz lažne zavesti o večni nespremenljivosti naravnih pogojev pro-

izvodnega procesa, ki po mnenju buržoaznih teoretikov nimajo nobene vrednosti.

Sprememba v družbeno ekonomskih odnosih so tudi v slovenskem prostoru pustile trajne posledice. Vzporedno z razvojem proizvajalnih sil in družbenih odnosov se je nekoč popolnoma naravno okolje vedno bolj prepojevalo z antropogenimi elementi. Poskušajmo z marksistično zasnovanega stališča ovrednotiti razvoj družbeno ekonomskih odnosov in njihov vpliv na spremembo okolja v Sloveniji ter vpliv na gospodarjenje z okoljem kot materialno bazo družbenega razvoja.

II

V suznjelastniški in fevdalni dobi, ki sta v bistvu sloneli na agrarni proizvodnji, se je tudi v okviru slovenskega prostora prebivalstvo najprej naseljevalo tam, kjer so bili za kmetijstvo najugodnejši naravni pogoji. Naselja iz rimske dobe so se naslonila na temelje prazgodovinske dobe. Tudi v dobi preseljevanja narodov so se prebivalci v prvi fazi naselili tam, kjer so našli obdelano zemljo, ogibali so se gozdov. Slovani se niso naselili v vlažnih, močvirnih ravninah, kjer ni bilo ugodnih naravnih pogojev za kmetijstvo. V veliki meri pa so se naselili v nizkem gričevju s širokimi hrbti in položnimi pobočji. Prav tako so naselili alpske kotline, nižje kraško hribovje, dna suhih dolin in sušne dele kraških polj. Gozdnate pa so ostale višje planote in gorovja.

Zaradi usmerjenosti v kmetijstvo so bili v ospredju tisti elementi naravnega okolja, ki so po Marxovi klasifikaciji med naravnimi viri sredstev za obstanek, na primer rodovitnost zemlje, bogastvo rib itd. (1, 149) Za nižjo stopnjo družbenega razvoja je značilna velika odvisnost gospodarskega življenja od elementov naravnega okolja (klima, prst, relief, voda).

V času notranjih selitev je dobila agrarna pokrajina na Slovenskem tisti fiziognomski videz, ki se je v grobih črtah ohranil vse do danes. Stvarni podobi današnjega okolja se je začela približevati tudi s tem, da so nastale prve mestne naselbine (2, 163). Naselitveni tok se je med 12. in sredino 15. stol. obrnil v višje, z gozdom porasle predele. Fevdalci so si ne glede na škodo v okolju hoteli pomnožiti dohodka. Ker je bilo lahko dostopne, neobdelane zemlje čedalje manj, so začeli izsekavati gozdove, zlasti na Kočevskem, v Selški dolini in dolini zgornje Bače. Fevdalci so gozdove bolj cenili po lovski vrednosti in šele z razvojem fužinarstva (oglje) in potreb mestnega prebivalstva je dobil gozd večjo ekonomsko vrednost. Dokaz za pretiran in nesmotrn poseg v naravno ravnotežje je v propadu posameznih naselbin in kmetij. Zlasti od srede 14. stol. se v zgodovinskih virih čedalje bolj pogosto javljajo poročila o opuščenih pmetijah, zaselkih in vaseh. Med vzroki, ki so marsikje podrli uspehe prejšnjega kolonizacijskega obdobja, so najpomembnejši prirodni elementi okolja. S pretiranim krčenjem obsežnih gozdnih površin na strmih pobočjih, na Krasu in ob rečnih koritih, so se sprožile razdiralne sile, zlasti odnašanje prsti, zemeljski in snežni plazovi, hudourniki in poplave ali ugreznanje bregov ob večjih rekah. Večje spremembe so nastale tudi v tistih predelih, kjer se je razvilo fužinarstvo in oglarjenje. Z nastankom mest že v fevdalni dobi je povezana rast novega družbenega razreda, znanilca novega družbeno ekonomskega sistema in drugačnega odnosa do okolja.

III

Spremembe v družbeno ekonomskem sistemu in tehničnem razvoju so povzročile, da so prišli pri gospodarskem izkoriščanju v poštev novi elementi prirodnega okolja. Marx jih nazorno poimenuje delovna sredstva (strmec vod, les, rude, premog itd.), ki prehajajo bolj do veljave kot sredstva za obstanek. Nagli razvoj tehnike je omogočil večje obvladanje naravnih sil in le navidezno manjšo odvisnost od prirodnega okolja. Kapitalistični proizvodni odnosi so povzročili, da sta intenzivna izraba prirodnih elementov in nova, svobodnejša razmestitev proizvodnje še v večji meri prekorajčili meje smotrnosti in povzročili onesnaženje okolja kot najvišjo obliko rušenja naravnega okolja. Nesmotno gospodarjenje z okoljem temelji na lastniškem odnosu kot sestavnem delu kapitalističnega načina proizvodnje. Sam značaj kapitalistične proizvodnje je v znamenju želje po hitrem dobičku in brezobzirne konkurence, zato so možnosti načrtnega poseganja družbe v okolje minimalne. V ospredju so kratkoročni interesi, voda, zrak in zemlja so po logiki kapitalističnega gospodarstva brezplačni.

Z učinki agrarne in idustrijske revolucije se je začela podoba slovenskega prostora hitro spreminjati. Agrarni, obrtni in manufakturni produkciji se je pridružila industrijska proizvodnja s težnjo po koncentraciji. Večji industrijski obrati so se osredotočili v rečnih dolinah, kjer je bilo na razpolago dovolj delovne sile, surovin, naselja pa so imela tudi ugodne prometne zveze. Prišlo je do ti. »točkaste razmestitve v pokrajini«, torej zgostitve industrije na majhnem prostoru. Želja za hitrim dobičkom je povzročila ne samo izkoriščanje delavskega razreda, marveč tudi nenačrtno izčrpavanje naših naravnih bogastev in degradacijo okolja. Razmere bivanja v industrijskih krajih so postale nezdrave, prvi znaki onesnaženega zraka so se pokazali tudi v vegetaciji.

Ze v zgodnji fazi razvoja kapitalizma v Sloveniji so idrijski rudarji bolehal zaradi onesnaženega zraka. Ob koncentraciji železarskih obratov na Jesenicah so nastale poškodbe na vegetaciji že v dvajsetih letih našega stoletja. Prvo večjo škodo pa so zabeležili v Celju, in sicer po letu 1900, že leta 1913 pa so morali zgraditi napravo, ki je preprečevala oddajanje prevelikih količin SO₂ v ozračje (3, 111). V območju topilnice Žerjav v Mežiški dolini je škoda na vegetaciji začela nastajati po letu 1913, na pobočjih ob dimniku pa je zaradi ogolichenja začelo odnašati zemljo. Močno preobrazbo pokrajine je povzročilo tudi premogovništvo, zlasti v Črnem revirju. Občutne spremembe so bile zlasti vidne v rušnih conah (ugrezanje, plazovi). Rudarjenje je povzročilo tudi marsikatero spremembo v hidrografskem pogledu, zaradi rudarjenja so bile uničene cele vasi in zaselki (4, 84).

IV

Po zmagi socialističnih idej se je morala naša družba spoprijeti z graditvijo socializma v nezadostno razvitih materialnih okoliščinah. Z nacionalizacijo in agrarno reformo je bila ustvarjena osnova za načrtnější razvoj našega gospodarstva. V prvi fazi socialistične graditve, v dobi administrativnega socializma je zaradi podedovanih struktur in pretežno ekonomskega gledanja pršlo do nadaljnega rušenja naravnega ravnotežja. Dvigu življenjske ravni je bilo treba žrtvovati del narave, čeprav socialistična družbena ureditev v

svoji razviti obliki zahteva najvišjo skladnost med človekom in naravo. Zaradi neupoštevanja ekoloških komponent je prišlo do podobnih posledic v okolju kot v kapitalističnem družbenoekonomskem sistemu. Dejstvo je, da so konflikti tudi danes prisotni, ob tem pa ne smemo zanikati že doseženih uspehov. Z industrializacijo je prišlo ob obilici pozitivnih učinkov tudi do nekaterih negativnih. Uveljavljanje posledic industrializacije spremljata namreč dva diametralna procesa: deagrarnizacija in urbanizacija. Proces deagrarnizacije je v Sloveniji dosegel že tako stopnjo, da resno ogroža izkoriščanje kmetijske zemlje ter funkcijo in podobo kulturne pokrajine. Po drugi strani pa urbanizacija z doseljevanjem in koncentracijo prebivalstva, gospodarske dejavnosti, objektov infrastrukture povzroča rušenje naravnega ravnotežja in zmanjševanje obdelovalne zemlje na račun širjenja urbaniziranih površih. Koncentracija prebivalstva in gospodarstva v industrijskih središčih povzroča onesnaženje okolja, ki vpliva na poslabšanje bivalnih pogojev in povzroča tudi gospodarsko škodo (poškodbe na vegetaciji).

Učinki industrializacije se ne uveljavljajo enako v vseh pokrajinah Slovenije. Način, intenzivnost, dinamika in posledice v okolju se po regijah zelo razlikujejo. Primer najbolj ekstremnih razlik sta ljubljansko področje na eni in subpanonski, severovzhodni ter vzhodni del na drugi strani. (5, 138.)

S stališča razvoja socialističnega samoupravljanja ima naša družba pionirsko vlogo, zato je zelo pomembno, kako bo rešila probleme, povezane s smotrnim gospodarjenjem v okolju. Prednosti tako pred kapitalističnimi kot pred socialističnimi državami so naslednje: socialistično samoupravljanje in družbeno planiranje omogoča pretehtanje vsakega gospodarskega in drugega poseganja v okolje; zemljišča, rudna bogastva, vode, gozdovi in druga naravna bogastva so pod posebnim nadzorom in združujejo prizadevanja celotne družbe za smotrno gospodarjenje z okoljem; začrtane smernice policentričnega razvoja omogočajo hitrejšo premagovanje regionalnih razlik v gospodarskem razvoju, ki so v veliki meri negativni ostanki preteklega razvoja. Le tako bomo lahko potrdili Marxovo idejo, da bodo šele združeni proizvajalci znali urejati svoj odnos do okolja v tolikšni meri, ki bo vredna človekovega dostojanstva. Dejavnost posameznika in delovnih organizacij je treba ukladiti z interesi vse družbe. Razvoj samoupravnega socializma omogoča korenite premike glede vsestransko pretehtanega gospodarjenja in ravnanja z okoljem. Delovni človek postaja v delovnih organizacijah in teritorialnih skupnostih odločilen dejavnik nadaljnega gospodarskega razvoja in urejanja okolja. Zaradi lastnega interesa bo sprejemal odločitve, ki bodo poleg ekonomskih vsebovale tudi ekološko smotrne rešitve.

V

Odnos med naravo in družbo kot osrednjim delovnim področjem je postal s problemi smotrnega gospodarjenja z okoljem vsestransko aktualen. Pred dialektično enotno geografijo so konkretne naloge tako v vzgoji in izobraževanju kot v znanstveno raziskovalnem delu. Naloge lahko v kratkem označimo:

1. zavzemati se za marksistično interpretacijo in ovrednotenje preteklih in bodočih posegov človeka v okolje in se boriti proti tehnokratskim in abstraktno humanističnim težnjam pri reševanju problemov odnosa med družbo in okoljem;

2. na dialektični osnovi pojmovano problematiko geografskega okolja širše vključiti v geografijo kot vzgojno-izobraževalni predmet in prispevati svoj delež k izoblikovanju marksistične ekološke zavesti;

3. s konkretnimi kompleksnimi študijami v posameznih regijah pravilno ovrednotiti in nakazati gospodarske posege v okolju.

LITERATURA

- [1] F. Černe — S. Ilešič: Uvod v spoznavanje družbe, Ljubljana 1962.
- [2] B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965.
- [3] Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, Ljubljana 1973.
- [4] I. Vrišej: Rudarska mesta, Ljubljana 1963.
- [5] V. Klemenčič: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti, Geografski zbornik 1971.
- [6] A. Melik: Slovenija I, Ljubljana 1963.
- [7] J. Medved: O marksističnem izobraževanju pri pouku geografije, Geografski obzornik 1974, št. 2—3.
- [8] D. Radinja: Geografija in varstvo človekovega okolja, Geografski vestnik 1974.
- [9] R. Supek: Ova jedina zemlja, Zagreb 1973.
- [10] A. Lah: Makrosistemi in okolje, Ljubljana 1973.
- [11] I. Vrišer: Industrializacija Slovenije, Ljubljana 1973.
- [12] M. Tepina: Razsežnosti našega okolja, Ljubljana 1974.
- [13] B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda V, Ljubljana 1974.
- [14] F. Černe: Teoretični problemi naše družbene in gospodarske ureditve 1, 2, Ljubljana 1974.

Marksizem in urbanistična teorija in praksa

dr. RUDI JAKHEL

Pojem urbanizma, ki je sicer dokaj neopredeljen, uporabljam tu v najširšem smislu pot pojem za najkompleksnejšo družbeno disciplino, katere objekt je prostorska komponenta družbenega življenja. V urbanistični teoriji se prepletajo družbene vede med seboj in s tehničnimi vedami ter prek akta praktičnega načrtovanja prostora neposredno vplivajo na oblikovanje družbenega življenja.

Urbanistična teorija — tudi pojem teorije jemljem v najširšem smislu kot skupek idej, mišljenj, kot odsev prakse, ne kot sistematizirane ideje v strogo znanstvenem smislu — je tista, ki v zadnji instanci uravnava način izrabe danih materialnih možnosti za oblikovanje prostorske komponente družbenega življenja. Tega bistvenega vpliva urbanistične teorije se premalo ali pa sploh ne zavedamo. V tem, ko — posebej danes in tu — ponovno oživljamo marksistično misel v družbenih vedah, nam mora biti jasno, da ne moremo pustiti ob strani discipline, ki neposredno vpliva na potek družbene prakse.

Urbanistična teorija oziroma teorije, saj jih je več, pač toliko, kolikor je evidentnih posameznih urbanističnih problemov, so v največji meri skupki in povzetki urbanističnih teorij z Zahoda. Ustrezno na videz razredno nevtralni konvergenčni teoriji, ki temelji na teoriji industrijske oziroma postindustrijske družbe in njenemu korelatu, teoriji družbe srednjega sloja, prevladujejo na Zahodu urbanistične teorije, ki obravnavajo prostorsko problematiko na ravni na videz samostojne »logike prostorskega razvoja«, ki naj bi izhajala edinole iz nekako osamosvojene »logike tehnološkega razvoja«. Nekakšen vrh tega, nad kapitalističnim izkoriščanjem in razrednim nasprotjem povzdignjenega mišljenja, predstavlja pojem »urbane družbe«, tu naj bi bila urbaniziranost, torej specifična prostorska organiziranost družbe, merodajna družbena značilnost in poglavitni družbeni problem, kateremu so podrejeni vsi drugi problemi. Zakonitosti gibanja kapitala in razširjene akumulacije, kjer je treba iskati bistveno razlago za pojavne oblike prostorske organiziranosti posamične družbe, se v takšnem pojmovanju ne problematizirajo.

Urbanizacija — tako kot tehnološki napredek — ni naravni pojav, ampak ima svoje družbene zakonitosti. Isti mehanizmi, ki povzročajo alienacijo v pogojih blagovne proizvodnje, povzročajo tudi alienacijo prostora oziroma alienacijo človeka od fizičnega in socialnega okolja. Naj tu uporabim misel francoskega marksista Lefèbvreja, da »urbana« alienacija obsega in združuje vse druge oblike alienacije. Ti. »krizo mest«, ki jo zahodni teoretiki že nekaj desetletij nemočni opazujejo, povzročajo v bistvu tržni mehanizmi — tudi skozi državni intervencionizem modificirani tržni mehanizmi. Posamični kapitali, ki zasledujejo le svojo lastno rentabilnost, povzročajo s svojimi lokacijskimi odločitvami neugodne učinke v razvoju mest, ki jih mora kompenzirati (ne-učinkoviti) državno-planski aparat. Posamični kapitali si znižujejo stroške svoje proizvodnje s tem, ko izkoriščajo, kolikor je le mogoče, naravne in »urbane« zunanje produkcijske pogoje (lokacijske prednosti) in prevajajo »eksterne stroške« za vzdrževanje teh zunanjih pogojev na državo oziroma

družbo. (V tej zvezi se je razvila celo posebna veja ekonomije: ti. »eksterna« ali tudi »urbana ekonomija«).

Nakopičeni stranski učinki tega mehanizma učinkujejo razdiralno tako na človekovo življenjsko okolje, torej na človekove življenjske pogoje, kot tudi na same produkcijske pogoje, če gledamo s stališča celokupnega kapitala. Prisila »rasti«, pogojena s konkurenčnim bojem na svetovnem trgu, izsiljuje tudi v okviru planskih posegov države predvsem kratkoročne pragmatistične prostorske rešitve, ki ne samo da pomenijo poslabševanje življenjskih pogojev za prebivalce mest, ampak ogrožajo dolgoročno tudi sam sistem kapitalističnega načina proizvodnje. Simptomi »krize mest« so splošno znani, saj so očitni tudi pri nas: razpredanje mestne površine (suburbia), prometna zagata, ulice in trgi, prej komunikacijske površine, sedaj le še prometni cevovodi, zastrupljena zrak in voda, neustrezni stanovanjski kompleksi in neustrezna stanovanja itd. V vseh teh prostorskih problemih, ki bi jim lahko dodali še kopico drugih, se razodeva akumulirana iracionalnost kapitalistične, ali če smo do sledni, tržne racionalnosti.

(Kot poseben primer iracionalnosti, ki jo pogojuje prisila »rasti«, naj navedem gradnjo jedrskih elektrarn, ki jih postavljajo v Evropi, konkretno v ZRN, vedno bližje velikim mestom. Izšla je že vrsta publikacij, ki na osnovi dognanj uglednih znanstvenikov posredujejo tiste podatke o skrajni nevarnosti, pa tudi o skrajni neekonomičnosti jedrskih elektrarn, ki jih uradna obvestila ne navajajo ali zavestno pačijo. Prav ti podatki in posebej še razkrinkane manipulacije z javnim mnenjem v zahodnih državah obvezujejo našo družbo — glede na socialistično moralo in etiko, posebej pa še na ustavno zagotovljeno in poudarjeno vlogo delavca samoupravljalca v celotnem procesu družbene reprodukcije — da preveri svoje stališče do gradnje jedrskih elektrarn in do uvoza drage, a dokazano nezanesljive jedrske tehnologije.)

Medtem ko je ti. »urbano življenje« pojavná oblika družbenega življenja v pogojih poznega kapitalizma, imamo pri nas dvojno obliko družbenega življenja, ustrezno dihotomiji plana in trga, oziroma mehanizmov samoupravnega dogovarjanja in zakona vrednosti. Na eni strani imamo organizirano samoupravljalno obliko družbenega življenja, kjer delavci in delovni ljudje v svojih samoupravnih enotah na osnovi solidarnosti in sporazumevanja zavestno in načrtno odločajo o skupnih problemih, na drugi pa neorganizirano »urbano življenje«, kjer se ti isti ljudje pojavljajo nenadoma kot drug do drugega brezbrizni, brezosebni, anonimni prodajalci in kupec oziroma potrošniki, kot delovna sila in kupna moč; njihovi medsebojni človeški odnosi so zreducirani na konkurenčni, egoistični odnos lastnikov stvari. Medtem ko sta nam znani vlogi trga in države in lahko tako poskušamo zavestno usmerjati in pospeševati njuno odmiranje, nam o »urbanosti« kot pojavní obliki družbenega življenja ni mnogo znanega, posebej še ne v smislu odkrivanja njene dialektičnosti, momentov, iz katerih se razvijajo socialistični odnosi, oziroma življenje v mestu v pogojih razvijanja samoupravnega socializma.

V prostorskem smislu je družbeno življenje pri nas najmanj raziskano. Tu bi bilo potrebno, da bi sistematično in metadisciplinarno razvili posebne vrste znanstveno raziskovanje, ki bi moralo izhajati iz kritike obstoječega stanja, tako iz:

— ideološke kritike prevladujočih urbanističnih teorij v zahodnih deželah in njihov vpliv na oblikovanje urbanistične teorije pri nas;

— kritike naše urbanistične prakse glede na rezultate ideološke kritike v primerjavi z načeli samoupravnega socializma in z realnimi družbenimi možnostmi.

Takšna kritika obstoječega stanja v urbanizmu bo morala nujno:

— proučiti politično ekonomske determinante mesta kot objekta, pogoja in rezultata zgodovinskega razvoja koncentracije kapitala na eni kot tudi kontracije proletariata na drugi strani;

— proučiti materialne pogojenosti in medsebojne vzročnosti razvoja idej (utopij in uresničenih predstav) o planskem oblikovanju mest oziroma naselij nasploh, posebej še razvoja, pomena in vpliva idej o »socialističnem« mestu oziroma o prostorski organiziranosti socialistične družbe.

Šele z dobro zgodovinsko materialistično razlago prostorskih družbenih pojavov, posebej pa pojava mesto, bo ustvarjen predpogoj za uspešno plansko oblikovanje prostorskih družbenih danosti in potreb ter bo tako mogoče namesto danes očitno prevladujočega primata »logike stvari« (kapitala) uveljavljati »logiko človekovega življenja«.

Marksizem in zgodovinpisje

dr. MARJAN BRITOVSEK

Ko obravnavamo naše marksistično zgodovinpisje, ne moremo mimo vplivov tako imenovane klasične zgodovinske šole generacije zgodovinarjev, ki je v prvem poldrugem desetletju obstoja ljubljanske univerze delovala v skladu s svojo usmerjenostjo in nam dala osnove za znanstveno in pedagoško delo. Velika večina slovenskih zgodovinarjev je šla skozi to šolo in se razvijala pod njenim vplivom. Tej generaciji zgodovinarjev se moramo vsekakor zahvaliti za posredovanje osnovnih metodoloških prijemov zgodovinarske tehnike, za napotke pri izdelavi seminarских del in disertacij, ko so nas — zavestno ali podzavestno — usmerjali v problematiko, ki jim je bila blizu. Številna njihova dela dajejo trdno osnovo za preučevanje slovenske zgodovine starejšega obdobja. Ti pionirji na področju slovenskega zgodovinpisja imajo zasluge, da je zgodovinska znanost na Slovenskem dosegla zavirljivo znanstveno raven. Cela generacija zgodovinarjev je sledila njihovim stopinjam ter raziskovala in preučevala prelomna obdobja srednjega veka. Takšna preučevanja so bila v obdobju procesa emancipacije slovenskega naroda, kot majhnega »nezgodovinskega naroda« v njegovem boju za obstoj nadvse dragocena. Avtorji te šole so s tega področja napisali fundamentalna dela, ki so bila kljub pomembnemu znanstvenemu prispevku konceptualno razredno pogojena in niso segla prek narodno-buditeljskih okvirov.

Prihod dr. Franca Zwittera leta 1937 na katedro za zgodovino je pomenil novo pridobitev za zgodovinski seminar. Čeprav je izšel iz seminarja ljubljanske univerze, usmerjenega izključno v srednjeveško problematiko, in je to znanje izpopolnil še na Dunaju s poslušanjem predavanj znanih profesorjev za zgodovino srednjega veka, je nanj močno vplivalo pariško obdobje študija na Sorboni v letih 1930—1932, kjer se je usmeril v preučevanje zgodovine novejšega obdobja. Prav tam se je tudi seznanil s sociološko metodo analistov, ki jo je začel uporabljati v svojih razpravah. Njegova predavanja o francoski revoluciji so pomenila v zgodovinskem seminarju ljubljanske univerze veliko novost in so odpirala nove razsežnosti. Ob njegovi šestdesetletnici in sedemdesetletnici je bilo napisano mnogo člankov, v katerih je bila zadovoljivo poudarjena njegova družbeno politična in znanstvena vloga kot prvega direktorja znanstvenega inštituta pri izvršnem odboru OF in izvedenca v komisiji za mejna vprašanja na pariški mirovni konferenci. Temeljnost njegovega znanstvenega dela kažejo tudi sestavki in znanstveni prispevki v strokovnih časopisih in v pomembnem delu *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, katerega prvi zvezek je izšel leta 1970. Znatno manj je Zwitter v svojih razpravah obravnaval socialno tematiko zgodovine delavskega gibanja. Teh vprašanj se je loteval le bolj obrobno.

Eno najpomembnejših del te šole je zajetno delo, ki je izšlo pod naslovom *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog*. 1. zvezek *Agrarno gospodarstvo*. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Inštitut za občo in narodno zgodovino. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970. Iz uvodnih besed razberemo, da je dal pobudo za to delo dr. Bogo

Grafenauer. V referatu na VI. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo v dneh od 2. do 4. aprila 1950 v Celju in Laškem pod naslovom »Problemi slovenske agrarne zgodovine in njihova dosedanja obdelava«, je predložil načrt za izdajo Leksikona gospodarske zgodovine Slovencev pod vodstvo Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Delo naj bi tesno povežalo kolektiv slovenskih zgodovinarjev. Avtorji so bili vsekakor pred težko nalogo, kako organizirati takšno delo, upoštevajoč razvojno stopnjo našega zgodovinopisja. Ali naj pri koncipiranju dela upoštevajo marksistični znanstveni pristop ali pa naj se zadovoljijo s faktografskim pristopom, z zgodovinskimi rekonstrukcijami, utemeljenimi na virih in literaturi? Izhajati so morali namreč iz dosežene stopnje raziskav na tem področju. Prve korake nastajanja tega pomembnega dela so spremljale konceptualne težave. Takole jih je opisal avtor: »Ob prvem pripravljanju dela se je postavilo vprašanje, ali gre za pravi leksikon z zaporednim zaporedjem podrobnih gesel ali za sicer leksikalno obravnavanje, pri katerem pa naj bi bila gesla širša in povezana po posameznih vejah gospodarstva.«

Avtorji so bili prisiljeni, verjetno upoštevajoč stopnjo razpoložljivega gradiva in predhodne monografske raziskave, spremeniti naslov dela, gesla pa prilagoditi stopnji dotlej raziskanih področij. Agrarni odsek je presodil, da je ustvarjena podlaga za začetek dela ožjega uredniškega odbora. Jeseni 1964 je ožji uredniški odbor vnovič pretresel zbrano gradivo. Ni pa razvidno, kakšni marksistični metodološki kriteriji so vodili ožjo komisijo pri formuliranju gesel. Bralec se mora zadovoljiti z naslednjim pojasnilom: »Ožja redakcija je ugotovila v dotedanjem razporedu gesel agrarne skupine določene vrzeli in nekatera gesla razdelila v po dve. Število gesel se je povečalo na 34 (pozneje je bilo dodano še eno in je tako nastala sedanja razdelitev snovi) ... Šele ob tem delu je bila izdelana za gesla tudi dokončna shema, ki se nanaša na enotno razdelitev snovi, način njenega razčlenjevanja v odstavke, pa tudi razdelitev bibliografij.«

Iz uvodnih misli zvemo, da delo sestavljata dva zvezka. Prvi je posvečen agrarnim panogam in obravnava gospodarsko stran kmečkega življenja. Drugi zvezek, katerega izid je napovedan za bližnjo prihodnost, pa naj bi v celoti obdelal družbena razmerja v agrarni proizvodnji in njihove različne izraze glede na kmečki osebni položaj, kmečka bremena in kmečka razredna gibanja.

Med temi gesli ne najdem tako pomembnih gesel, kot so: vloga agrarnega kapitalizma po letu 1848 in razslojevanje slovenske vasi, delavski gibanje in agrarno vprašanje itd. Tematiko v geslih obravnavajo posamezni avtorji izolirano in časovno in povsem usklajena. Tam, kjer so bile na voljo temeljite monografske raziskave, so povzetki dobro utemeljeni, medtem ko nekateri sestavki, kjer je bilo treba orati ledino, predstavljajo bolj skico gospodarskega razvoja določene panoge. V nekaterih sestavkih se prepleta prizadevna metoda zgodovinske rekonstrukcije s pomanjkljivim strokovnim poznavanjem predmeta in vrednotenja fiziokratske kmetijske literature idr. Obdelava starejših obdobij izstopa po temeljitosti obravnave.

Opozorim naj, da niti najmanj ne omalovažujem naporov, vloženi v navedeno delo, menim celo, da predstavlja solidno osnovo za gospodarsko zgodovino. »Napak bi ravnali,« je poudaril Boris Ziherl v svojem referatu na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani dne 4. maja 1951, »če bi se raziskovanja slovenske gospodarske zgodovine lotili z vidika znane pozitivistične

teorije faktorjev', po kateri je družbeno življenje rezultanta cele vrste med seboj neodvisnih in enakovrednih komponent, faktorjev, ki vsak s svoje strani delujejo na predmet in katerih eden je tudi gospodarstvo.« Prav tako je Boris Zihler pravilno ugotovil: »Prvo nevarnost predstavlja shematizem, pretvarjanje gospodarske zgodovine Slovencev v občo zgodovino gospodarstva, opremljeno s primeri iz domače, slovenske preteklosti. Taka zgodovina bi takoj od kraja zgrešila svoj namen, ki je predvsem v tem, da omogoči pravilno razumevanje vseh ostalih manifestacij slovenskega družbenega življenja v preteklosti pa tudi v sedanjosti.«

Poleg te klasične zgodovinske šole, uravnane na preučevanje srednjega veka, je med obema vojnoma rasla generacija revolucionarjev-publicistov, ki je bila zaradi vsakdanjega ostrega razrednega boja s protiljudskimi režimi iz klerikalnega in libarelnega tabora, ki sta se čedalje bolj nagibala k fašizmu, prisiljena prodorno poseči v našo zgodovinsko preteklost. V težkih okoliščinah ilegalnega dela so komunisti, preganjani in obsojeni na zaporne kazni, po kaznilnicah Aleksandrove diktature ustvarjali osnove marksistične zgodovinske šole. Ječe so postale univerza-žarišče marksistične misli.

Slovenski zgodovinar ne bo mogel prezreti pomembnega znanstvenega ustvarjanja, marksistične publicistike in širjenja marksistične literature v letih 1933—1935 v zbirki Mala biblioteka in v založbi Mala knjiga ENKA, saj so ti spisi slovenskemu izobražencu širili obzorje, da je bil sposoben otestiti se klerikalne in liberalne omejenosti in se temeljito seznaniti z nevarnostmi domačega in tujega fašizma, ki je grozil slovenskemu človeku. Zaradi cenzure so bili pisci večkrat prisiljeni izražati se v ezopovskem jeziku. V izredno težkih pogojih jim je uspelo izdati nekatera najpomembnejša dela klasikov Marxa, Engelsa in Plehanova. K tem delom so napisali uvodne spremne besede in popularizirali marksistično misel. Ko danes prebiramo te knjige, razprave, polemike in prispevke, ki segajo tudi na področje zgodovine, lahko ugotovljamo, kako se je po zaslugi teh pogumnih revolucionarjev uveljavljala na Slovenskem marksistična misel. Marx je zapisal o komunardih, da so naskakovali nebo. Mirno lahko rečemo, da velja ta primerjava tudi za naše komuniste, ki so delovali v pogojih Aleksandrove monarho-fašistične diktature. Prav ta predvojna generacija komunistov je prevzela nase breme priprav in vodenja naše narodnoosvobodilne boja. Usmerjali so generacije komunistov, naj se seznanjajo z Marxovo politično ekonomijo, naj preučujejo dela Plehanova in Lenina, naj se pri klasičnih marksizma učijo metodologije znanstvenega preučevanja. »Politična teorija,« je poudaril Edvard Kardelj v članku Politika in naloge intelektualcev, »je luč, ki razsvetljeju narodu pot, po kateri mora v svojo bodočnost. V politično prakso vnaša duha načelnosti, ki je prvi pogoj za razvito politično življenje slehernega naroda. Samo kratkovidnost more prepuščati politično prakso politikantom in breznačelnemu prakticizmu. V tej luči se šele jasno razodene velika škoda, ki jo povzroča narodu ustvarjajoča inteligenca s svojim begom v abstraktnost in s preziranjem praktične politike.«

V času, ko so se porajali v glavah mnogih intelektualcev zmedeni prepovediteljski načrti, ki so plavali v zraku, odtrgani od razrednih temeljev, je Edvard Kardelj pozval intelektualce, naj se priključijo boju slovenskega delavskega razreda za emancipacijo. Takole je zapisal: »Jalovo je sleherno razglabljanje o smotrih in željah slovenskega naroda, če politična teorija obenem

ne ugotovi tudi tega, kako je mogoče doseči te smotre in kdo lahko vodi boj za njih realizacijo. Politična teorija ne sme biti samo svetovalec. V rokah napredne in demokratične avantgarde postane in mora postati organizator in voditelj nacionalnega boja. Če se bo naša inteligenca lotila tudi tega področja, tedaj bo njeno teoretično delo pozitivno samo toliko, kolikor bo pripravljena z rano ob rami s slovenskim ljudstvom tudi praktično realizirati teoretično zaključke in s tem prevzeti nase tudi breme žrtev, ki so nujne v slehernem boju.« V teh mislih je vsebovana vizija, po kakšni poti naj koraka slovenski intelektualec v boju za slovensko samobitnost. Teoretični napotki iz teh dni tudi danes še niso zgubili svojega pomena in aktualnosti; ostali so konstantno navzoči v našem družbenem življenju.

Idejno teoretični in zgodovinski članki Edvarda Kardelja v revijah Književnost in Sodobnost so bistrili in usmerjali napredno inteligenco, jo seznanjali s klerofašizmom, z bojem med fašizmom in demokracijo v Španiji v letih 1933—1934 in so imeli neprecenljivo vrednost v pripravah na naš narodnoosvobodilni boj. Ko se je postavljalo vprašanje obstoja slovenskega naroda na večer pred drugo svetovno vojno, je leta 1939 izšlo pomembno Kardeljevo delo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. To delo lahko označimo kot prvo sistematično marksistično analizo posameznih prelomnih obdobij v slovenski zgodovini. Z vso upravičenostjo je Boris Zihelr napisal, da je ta spis znanstvena in idejnopolična utemeljitev strategije in taktike slovenskih komunistov neposredno pred in med veliko vojno slovenskega ljudstva proti fašističnim osvajalcem, proti najmračnejšim silam tuje in domače reakcije.

Zgodovinskega pomena te programske knjige pa tedaj niso dojeli vsi zgodovinarji. Celo Bogo Grafenauer je na začetku svoje znanstvene kariere, v svoji vsekakor pomembni disertaciji, ki jo je branil med vojno leta 1944, nekoliko omalovažujoče gledal na nekatere aspekte tega dela. Na strani 133 pod opombo 9 med drugim beremo: »Abditus (Albin Prepeluh, znani slovenski socialnodemokratski politik), Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov (1908): pretirano iskanje ideoloških gonil; isto na naše upore neresnično zvezo med verskimi boji in kmečkimi upori predpostavlja Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (1939).« Po osvoboditvi leta 1947 pa je avtor priznal, da je Kardeljeva knjiga najgloblja idejna priprava osvobodilne fronte in pomeni tudi temeljito obdelavo slovenskega narodnega razvoja v zadnjih dveh stoletjih, brez dvoma daleč najboljšo od vseh dosedanjih sintetičnih del o tem razdobju: »To je sploh prvi poskus resnične razlage slovenske zgodovine, ugotovitve njenih resničnih gonilnih sil.« S to oceno Boga Grafenauerja se povsem strinjam. Grafenauerjeva nova ocena temelji na dejstvu, da je bil boj KPS za dosledno, demokratično rešitev narodnega vprašanja neločljiva sestavina revolucionarnega delavskega gibanja v Jugoslaviji.

Boris Zihelr je v svojem članku Dve razdoblji fašizma na Slovenskem leta 1938, ki je izšel v Sodobnosti, slovenske izobražence pozval naj se osvestijo, ko je preprosto in jasno zapisal: »Treba si je biti na jasnem, kaj je bistvo fašizma. To mora biti izhodišče. Potem je šele mogoče proučevati vse tiste konkretne okoliščine, v katerih sodelujejo srednji sloji mesta in vasi v današnjem boju med fašizmom in demokracijo, analizirati samo bistvo današnje demokracije, njen značaj in vlogo pri nas, njene gonilne sile na Slovenskem.«

Opozoril je, »da je treba probleme slovenskega fašizma podrobno proučiti in razviti, saj so velikega pomena za pravilno orientacijo slovenskega javnega

delavca, publicista in politika. To delo pa bo toliko temeljitejše, kolikor več bo sil, ki bodo pri reševanju teh problemov sodelovale in jih z raznih vidikov osvetljevale«. Bil je to poziv slovenski inteligenci, naj se politično opredeli in izpolni svojo zgodovinsko nalogo.

Boris Zihelr je eden tistih marksistov, ki ga uvrščamo med pionirje in utemeljitelje marksistične misli na Slovenskem. Vselej je umel svetle tradicije naše preteklosti povezati s sedanostjo. Prav na subtilnem kuturnem področju je za marksista potrebna borbenost in načelnost in tak je Boris Zihelr ostal do današnjega dne. Nikdar se ni spuščal v gnile kompromise, temveč je v vseh situacijah ostal dosleden marksist. Prav članki Ivan Cankar in slovensko delavsko gibanje, Pravilen odnos do naše kulturne dediščine itd. kažejo duhovno širino, realistično presojo, ter dobro poznavanje naše zgodovine. Njegovi publicistični prispevki iz tega obdobja se niso v ničemer preživeli, temveč so ohranili svojo aktualnost prav do današnjih dni. Zihelr'ov predgovor k prvi slovenski izdaji dela Plehanova »Osnovni problemi marksizma« opozarja, da je Zihelr ne le sijajen poznavalec Plehanova, katerega misli tvorno presaja na Slovenska tla, temveč tudi neuklonljiv borec, ki se pogumno spopada z marksizmu tujimi pojmovanji in razkrinkava reakcionarne idejne tokove v slovenski družbi. Prav zanj veljajo besede velikega ruskega propagandista marksizma Plehanova, ko je zapisal: »Preden metodo Marxa in Engelsa 'poskusiš', moraš znati ravnati z njo. Njena spretna uporaba pa predpostavlja dosti temeljitejše duševno delo kakor pa psevdokritično žlobudranje o 'enostranosti' marksizma«. Boris Zihelr je eden tistih marksistov, ki so s prodorno marksistično analizo vrednotili družbene in idejne tokove v naši zgodovini, vnašali jasnost v predstave, ki jih je meščanska historiografija zaradi svojih razrednih pozicij načrtno zamegljevala. V svojih obrobnih zgodovinskih prispevkih Nekaj besed k pravdi o starih Slovanih, Od plemena do naroda, Temelji rasne teorije eksaktno in preprosto osvetljuje vprašanja neprodne zgodovinske polemike med Hauptmanom in Malom, z marksističnih stališč obravnava proces formiranja naroda in razčlenjuje družbenorazredne korenine rasne teorije, ki je postala eden od elementov nacistične ideologije.

Sredi ostrih konfliktov z meščansko družbo in nosilci njene ideologije je lahko iz praktične izkušnje nenehno ugotavljal da znanost ni nevtralna. Njegov boj je bil uperjen proti pozitivistični faktografiji v zgodovinopisju, njeni brezidejnosti, za katero pa se je skrivala tudi pretveza zgodovinskega objektivizma razredno obarvane idejnosti filistrskega malomeščana. Prav iz teh pobud je bilo njegovo polemično pero uperjeno proti pozitivizmu in njegovim nosilcem na področju zgodovinopisja. V članku Znanost in politika je takole zapisal: »V velikih zgodovinskih spopadih med družbenimi silami ni znanosti nikoli pripadala vloga nedejavnega opazovalca, ki 'nepristransko' beleži vnanje pojave, marveč je bilo znanstveno raziskovanje zmerom toliko bolj znanstveno, kolikor globlje je skušalo prodreti v bistvo dogajanja, odkriti njegove gibalne sile, dejavno pomagati notranjim težnjam razvoja k uveljavljanju in končni zmagi. Nasprotno pa se je znanstvenik toliko bolj spreminjal v povečevalca obstoječega stanja, kolikor bolj se je skušal težnjam v znamenju nekega nepristranskega objektivizma ustavljati in se pri znanstvenem raziskovanju omejeval le na vlogo ugotavljanje in opisovanje vnanjih dejstev.«

Mislím, da so te misli Borisa Zihelra za naše zgodovinopisje še danes aktualne. Bistvo Zihelrove znanstvene aktivnosti lahko povzamem z njegovo

jedrnato in precizno formulacijo premeta, ki ga predava in v katerem se kot znanstvenik razdaja: »Historični materializem imam za znanstveno teorijo, ali če hočete, za znanstveno filozofijo družbenega razvoja ter za metodo njegovega raziskovanja kakor tudi za praktično politično napotilo, ki naj predvodnikom boja za socializem omogoča, da se znajdejo v družbenem dogajanju ter razpoznavajo njegove nasprotujoče si notranje težnje prav tako pa tudi idejnopolično fiziognomijo njihovih nosilcev.« V tem je zajeto bistvo družbene in znanstvene dejavnosti Borisa Zihlerla pred vojno, med vojno in po njej. Za slovenske zgodovinarje so njegovi metodološki napotki neprecenljive vrednosti, ker nakazujejo slovenski historiografiji marksistično usmeritev ...

Na področje zgodovine so s svojimi prispevki posegli tudi Boris Kidrič in drugi družbeno politični delavci, ki so dali nekatere dragocene napotke pri raziskovanju zgodovine novejšega obdobja.

Slovenski marksistični zgodovinarji ne moremo prezreti takšne osebnosti na področju zgodovinske znanosti, kot je bil dr. Dušan Kermauner. Zgodovinskega peresa v svoji mladosti ni brusil ob preučevanju in spoznavanju mediévistične arhivske tehnike. Za to komunisti v predaprilski Jugoslaviji niso imeli časa. Pred njimi so bile aktualnejše naloge. Dušan Kermauner je zrasel sredi ogorčenih razrednih bojev slovenskega proletariata in njegove avantgarde iz publicista v zgodovinarja, ki je posvetil vso svojo dejavnost preučevanju slovenskega delavskega gibanja v socialnodemokratskem obdobju. Postal je neutrujen raziskovalec slovenske politične zgodovine druge polovice XIX. in začetka XX. stoletja.

V ječah Aleksandrove diktature je napisal med drugim tudi osnutek zgodovine delavskega gibanja. Po vrnitvi iz ječe leta 1936 je poglobil svoje preučevanje s temeljito pritegnitvijo zgodovinskih virov. Plod tega dela sta bili dve monografiji o slovenskih socialističnih ideologih dr. Henriku Tumi in Albínu Prepeluhu. Z izdajo Tumovih spominov Iz mojega življenja ter Prepeluhovih Pripomb k naši prekratni dobi z obširno študijo o idejnem razvoju in delu Albina Prepeluha-Abditusa je prikazal dovršen del idejnega razvoja slovenskega delavskega gibanja v prvih treh desetletjih XIX. stoletja. S temi deli se je uvrstil med vidne raziskovalce slovenskega delavskega gibanja. Najplodnejše obdobje njegovega dela pa se je začelo, ko je postal l. 1949 znanstveni sodelavec Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Sistematično preučevanje slovenskega delavskega gibanja je Kermaunerja vodilo do spoznanja, da je nujno treba prevrednotiti marksistično sodbo, ki so jo zapisali o naši politični preteklosti zgodovinarji prejšnjih generacij. Njemu gre zasluga, da je odmeril slovenskemu delavskemu gibanju v slovenskem zgodovinopisju tisto mesto, ki mu pripada. V knjigi Začetki slovenske socialne demokracije od srede osemdesetih do začetka devetdesetih let (Ljubljana 1963) prikazuje obdobje začetkov delavskega gibanja in socialne demokracije na Slovenskem. Dotlej se v slovenskem zgodovinopisju še nihče ni ukvarjal s tem obdobjem tako temeljito in sistematično kot Dušan Kermauner. Znanstvena odlika dela so sistematične in temeljite rekonstrukcije političnega življenja v delavskih izobraževalnih društvih, njihovih shodov, prikazi socialnega položaja delavstva ter izčrpni pregledi stavkovnega gibanja na Slovenskem v tem obdobju.

Prav tako je Kermaunerjeva zasluga, da se je prvi lotil kritike Prijateljevega liberalno demokratičnega koncepta oziroma subjektivizma, ki se kaže v

njegovi raziskovalni metodi. Kermaunerjeve pripombe k Slovenski kulturno politični in slovstveni zgodovini dr. Ivana Prijatelja so izredno pomembna dopolnitev omenjenega dela. Popravki in prevrednotenje Prijateljevih pogledov k peti Prijateljevi knjigi so dosegli tak obseg, da je Kermauner napisal vrsto bistveno novih monografskih razprav, ki dopolnjujejo Prijatelja v taki meri, da se raziskovalec sprašuje, ali nemara ne bi bilo bolje, da bi avtor napisal samostojno delo.

Na splošno lahko rečemo, da Kermaunerjev Dodatek: Socialistično gibanje med Slovenci od začetkov do leta 1895 in njegova knjiga Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894 predstavlja temeljna znanstvena dela s področja slovenskega delavskega gibanja. S ponatisom Prijateljevega dela in s Kermaunerjevimi opombami, dopolnitvami in popravki je dobilo slovensko zgodovino pisje dragocen kulturnopolitičen oris dobe, ki pa ga bo nujno treba z enako vestnostjo dopolniti še z gospodarskimi raziskavami.

V sklop Kermaunerjevih raziskav zgodovinske problematike slovenskega delavskega gibanja XX. stoletja sodi tudi študija Ivan Cankar in slovenska politika 1918 (Ljubljana 1968). Delo je izzvalo močno polemiko v krogu zgodovinarjev. Vodilo pri raziskovanju in razčlenjevanju mu niso aprioristični sklepi, zasnovani na domnevah ali neargumentiranih teoretičnih razglabljanjih, temveč solidna, na virih zgrajena zgodovinska razčlenitev. Celotne problematike se pisec loteva kot kritičen raziskovalec. Prva naloga mu je odkrivanje pomembnih dejstev, prikazovanje toka dogajanja, ugotavljanje in razčlenjevanje stališč organizacij, političnih strank in njihovih voditeljev. Avtor odpira nove poglede na vrsto vprašanj v zvezi z deklaracijskim gibanjem, politično fiziognomijo slovenskih političnih strank in njihovo taktiko v predprekratni dobi. Do podrobnosti je razčlenil in ovrednotil razcep v socialnodemokratski stranki v letih 1917/18. Osvetlil je tedanje Tumove politične koncepte, in razčlenil nastope Ivana Cankarja v Trstu in Ljubljani. Ne bi se na tem mestu spuščal v podrobno kritično analizo Kermaunerjevih ugotovitev, z gotovostjo pa lahko trdim, da avtor obravnava navedeno obdobje z marksističnih razrednih pozicij. Razredna pogojenost njegovih razčlenitev in iz tega zornega kota napisana ocena vloge meščanskih politikov v tem obdobju je povsem sprejemljiva, ker je znanstveno argumentirana.

S svojim najnovejšim delom »Politični boj na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah — Javorniku od začetkov do leta 1918«, ki je izšlo pri Državni založbi nekaj mesecev pred avtorjevo smrtjo, je zgodovinar dr. Dušan Kermauner sklenil opus preučevanj slovenske politične zgodovine novejše dobe. Pisec obravnava v navedenem delu na samosvoj način slovensko politično življenje od šestdesetih let XIX. stoletja do leta 1918. Njegova študija je nadaljevanje poprejšnjih raziskav in predstavlja samostojno zaokroženo študijo.

Delo nima značaja učbenika ali priročnika, temveč nas navaja k razmišljanju in vrednotenju naših predstav. Avtor želi ovrednotiti zelo megleno dogajanje, ki so ga zgodovinarji iz klerikalnega ali liberalnega tabora prikrojevali po svojem razrednem okusu.

Predhodnje raziskave so avtorju omogočile, da gorenjskega političnega življenja ni obravnaval iztrgano iz družbeno narodnega okvira, ampak kot integralen del splošnega slovenskega političnega gibanja.

Pri zasnovi dela je pisec stal pred dilemo, kako naj bralcu čimbolj neposredno približa dogajanje in omaja določene klerikalne in liberalne predstave. Ko se je leta 1955 začel poglobljati v pojave delavskega gibanja na Jesenicah — Javorniku, je imel pred očmi določeno krizo našega zgodovinopisja. Spoznal je, da mora razširiti preučevanje na celotno družbeno politično okolje, v katero se je vraščalo prebujanje novega družbenega razreda. Svoj metodološki pristop k delu je takole opisal: »Spoznal sem, da bi zgolj na delavsko gibanje omejen prikaz dal le bistveno nepopoln vpogled v prikazano dogajanje. Sodim, da so zgodovinski prikazi, ki obravnavajo osamljena dejstva delavskega gibanja, nujno nepopolni zgodovinarski prispevki, čeprav seveda niso brez vrednosti. Pri takšnem omejevanju ne gre za nobeno marksistično 'razrednost', marveč le za drsenje v lagodnost, predvsem za ogibanje naporu, ki ga zahteva upoštevanje celotnega družbenega kompleksa z njegovimi problemi in kritično osvetljevanje meščanskih političnih zamisli, ali pa se pisci te vrste ne čutijo kos nalogi smiselnega odbijanja pomembnih politično zgodovinskih momentov v prav brezbrežnem gradivu; kdaj pa kdaj jih nemara tudi moti pri takšni široki obravnavi neogibno priznavalno upoštevanje demokratičnih in socialno-prebudnih prvin v narodnih gibanjih pod vodstvom raznih frakcij malomeščanstva.«

Ko sem pred nekaj leti na prošnjo Državne založbe Slovenije napisal recenzija tega obsežnega dela, sem med drugim zapisal sledeče: »Na splošno lahko trdim, da je avtor s svojim delom zaoral ledino v slovenskem političnem zgodovinopisju. Poglavlja, ki obravnavajo obdobje po letu 1895 so povsem nova, saj Prijateljeva slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina obravnava le obdobje od leta 1848 do 1895. Iz gradiva raste povsem nova podoba porajanja slovenske narodne stranke, njenega razcepa v klerikalni in liberalni tabor, notranjih strankarskih trenj ter začetkov socialnega prebujanja, katerega nositeljica je bila socialna demokracija. Ta slovenski družbeni politični proces je bil prav na Gorenjskem še posebno intenziven in izrazit, saj so se prav na tem področju svojevrstno prepletali socialni in narodnostni momenti ob čedalje večji rasti velikega industrijskega podjetja (KID) v povsem slovenskem okolju. Doslej še nihče ni tako podrobno orisal nastanka in razvoja delavskega gibanja v tem ožjem gorenjskem kotu in deloma na Koroškem ob severnem vzhodu Karavank. Avtor v svojem orisu upošteva celotno družbeno okolje, v katero se vrašča gibanje novega delavskega razreda. S takšnim načinom podajanja je opustil prakso izoliranega podajanja delavskega gibanja, ločeno od celotnega družbeno političnega okolja. Takšen zgodovinski pristop je terjal od pisca ogromno naporov, saj je moral na osnovi časopisnega gradiva rekonstruirati celotno podobo regionalnega političnega dogajanja. Strankarsko politično življenje podaja takšno kot je bilo, bralcu pa prepušča, da si na osnovi gradiva, ki ga v vseh podrobnostih razgrinja pred njim, sam ustvari svojo podobo. S tako metodo podajanja skuša omajati ustaljene predstave v slovenski politični zgodovini tega obdobja. Svojih tez bralcu ne vsiljuje, temveč ga prek gradiva vodi k samostojnemu presojanju. Izogiba se sintetiziranju in apriorističnemu shematiziranju. Težišče njegovega dela je rekonstrukcija dogajanja, povzemanje rezultatov njegovih raziskav pa mu je sekundarnega pomena. Tak metodološki prijem je avtorja vodil do tega, da na mnogih mestih podaja gradivo kronografsko in navaja preobsežne citate, ki bi jih bilo mogoče z vsebinskimi povzetki znatno skrajšati brez škode za celotno podobo.

K socialno politični razčlenitvi dogajanja v gorenjskem kotu bi vsekakor sodil podrobnejši prikaz razvoja tovarne, njene modernizacije, mezd, proizvodnih težav, vprašanja notranjega in zunanjega tržišča, čeprav je avtor nekatere iz tega kompleksa problemov upošteval... Pri odbiranju časopisnega gradiva je rajši navedel preveč kot premalo. Preobsežno navajanje citatov ponekod ustvarja vtis nedodelanosti in razvlečenosti. Kljub tem pomanjkljivostim pa ima delo Dušana Kermaunerja za zgodovinarje velik pomen, saj osvetljuje začetke in razvoj delavskega gibanja v gorenjskem kotu s povsem novih metodoloških izhodišč in v marsičem ruši ustaljene klerikalne in liberalne predstave strankarskih političnih bojev ter v regionalnem merilu kritično vrednoti politično dejavnost obeh meščanskih strank. Pred bralcem rastejo konkretno, žive podobe klerikalno zanesenih jeseniških župnikov, bojevitih liberalnih učiteljev in tržanov, ki se spoprijemajo z nemškutarji in s klerikalnimi nasprotniki. Posebno skrb je pisec posvetil začetkom socialnega prebujenja ter aktivistom socialne demokracije, ki so se upirali klerikalnemu taboru, ki je prek župnikov vodil lokalno politiko. Lokalna zgodovina Jesenic je s tem delom pridobila zanimivo študijo socialno političnih bojev od šestdesetih let do leta 1918, ki bo koristna ne le za zgodovinarje, temveč tudi za družbene delavce. Delo nima le lokalnega pomena, saj je njegova zasnova znatno širša. Slovenski zgodovinar pri obravnavi strankarskih političnih bojev v letih 1860 do 1918 ne bo mogel mimo Kermaunerjevega skrbno zbranega gradiva in ugotovitev. Avtor je s tem delom storil korak naprej v vrednotenju slovenske politične zgodovine z marksističnih zornih kotov. Prizadevanja Dušana Kermaunerja lahko ovrednotimo kot nov poskus pisanja lokalne socialno politične zgodovine, katere namen je, da se pravilno in kompleksno ovrednoti zgodovina delavskega gibanja kot sestavni del slovenske nacionalne zgodovine. S teh izhodišč lahko ocenimo Kermaunerjevo študijo kot pionirsko delo na področju socialno politične zgodovine Slovencev, ne glede na nekatere pomanjkljivosti v sintetiziranju gradiva, ki povzročajo vtis premajhne zaokroženosti, strnjeneosti in vsebinske nedodelanosti zbranega gradiva.«

Z Dušanom Kermaunerjem sva nato razpravljala o delu, sprejel je moje pripombe, saj je medtem še predeloval in dopolnjeval rokopis.

Pomanjkljivosti v razčlenitvah se je zavedal in jih je skušal takole opravičiti: »V prizadevanju, da bi povedel bralce mimo ustaljenih mitopriporizmov k vsestransko sprejemljivi kritični sliki, sem se trudil izrisati strankarske boje prav v podrobnostih, tako da se prikaz ponekod približuje kroniki; le takšna slika podaja dogajanje zanesljivo, kakršno je v resnici bilo, in lahko zaleže proti neustreznim predstavam, kakršne si ta ali oni njegov (ne)-poznavec le zamišlja in jih bo imel priložnost ob branju tega dela popravljati, če bo hotel... Načrtno se omejujem na faktografski, tj. le iz dejstev sestavljeni prikaz. Menim, da tako izrisana slika strankarskih bojev najbolj prepričljivo dvigne pogled največjega števila bralcev nad podedovane strankarske pred-sodke.«

Na očitke kritikov, da je delo preveč razblinjeno, da je ponekod subjektivno v vrednotenju gradiva, je takole odgovoril: »Tisti, komur v moji faktografski sliki manjka idejna priostrenost in kdor bi hotel videti v pomanjkanju interpretativnih oznak nedodelanost tega prikaza, naj upošteva moj osnovni namen in naj pomisli, da ni mogoč ploden 'dialog s preteklostjo' brez poznavanja in umevanja dogajanja, kakršno je bilo, tj. predvsem dogajanja in ume-

vanja dogajanja v njegovem zgodovinskem okviru, to pa se pravi v prvi vrsti: razumevanja mislenosti naših prednikov, ki se kar zelo razločuje od naše polpretekle in dandanašnje miselnosti. Poglavitna naloga političnega zgodovinarja je takšna obnova preteklega dogajanja, ki nam omogoča, da se vživimo v dostikrat že zelo odtujeno miselnost prednikov. Pojasnjevanju sedanosti iz preteklosti nikdar ne smemo žrtvovati doseženega spoznanja in umevanja le-te kot različne od sedanosti.«

Privržencem in zagovornikom, oziroma piscem lahkotnih zgodovinskih sintez, v katerih skušajo zamegliti razredno ostrino političnih bojev, neobjektivno prikazovati vlogo in pomen meščanskih politikov, ki ni bila v skladu z objektivnim zgodovinskim procesom, je takole odgovoril: »Zgodovinarskega raziskovanja ni mogoče začeti s sintetiziranjem, pri katerem bolj ali manj dodajamo poznejša spoznanja in se le s težavo ogibamo nevarnosti, da ne bi dvigali prednikov iz njihovega zgodovinskega okvira in jim prilivali poznejše miselnosti. Pri pisanju svoji del sem izhajal iz prepričanja, da se iz prej omenjenega zaostajanja naše politično zgodovinarje nikakor ne more rešiti s 'sintetičnimi' sklepanji, ki so dostikrat tako obremenjena z apriorizmi, da podoba preteklega dogajanja izkrivljajo in onemogočajo pravo umevanje, ampak le s čim bolj 'zvesto' pripovedjo, kako je to dogajanje potekalo, in z razčlenjevanjem tega toka. Najprej nam je potrebno 'polno' zgodovinarje...«

Sedanji in bodoči zgodovinarji se moramo z enako znanstveno akribijo lotiti družbenogospodarske in socialne zgodovine XIX. in XX. stoletja. Teh vprašanj se dotika Kermauner v svojih delih obrobno, zaveda pa se, da družbenogospodarska zgodovina XIX. in XX. stoletja ne bo popolna, dokler v te razčlenitve ne vključimo teh problemov.

V vrste veteranov komunističnega gibanja, ki tvorno posegajo tudi na področje slovenskega zgodovinarstva, sodi vsekakor tudi France Klopčič. Osrednji broblemi njegovega preučevanja so zgodovina KPJ in delavsko gibanje med obema vojnama. Njegova bogata bibliografija kaže, kako raste iz publicista zgodovinar, ki zmerom bolj obvlada tehniko zgodovinskega razpravljanja in plodnega polemičnega poseganja v problematiko našega zgodovinarstva.

Predstavniki starejše šole zgodovinarjev so imeli nekoliko omalovažujoč odnos do delavskega gibanja, posebno še do revolucionarnega. Podzavestno ali zavestno so takšna preučevanja uvrščali v kategorijo »politologije«. Ta raziskovalna disciplina je po njihovem mnenju šele v procesu dozorevanja, da postane zgodovina v klasičnem pomenu besede. Z rahlim omalovaževanjem so gledali tudi na preučevanje naše neposredne revolucionarne preteklosti — na našo narodnoosvobodilno gibanje. Takšni nazori so danes premagani. Ne bi se spuščal v anlizo, koliko trdega znanstvenega dela je bilo treba, da so se uveljavila nova spoznanja o pravilnem vrednotenju naše preteklosti.

Na oddelku za zgodovino je začela leta 1947 delati katedra za proučevanje našega narodnoosvobodilnega boja. To je bila prva tovrstna katedra v Jugoslaviji. Njen predstojnik je postal dr. Metod Mikuž. Zaoral je ledino v znanstvenem preučevanju naše NOB. Med številnimi deli in razpravami naj omenim samo njegovo življenjsko delo Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I.—V. Cankarjeva založba, Ljubljana 1960, 1961, 1973. Podoba, ki jo avor v svojih delih odkriva, je zasnovana na ogromnem arhivskem gradi-

vu in literaturi in daje osnovo za razumevanje nastanka in razvoja narodno-osvobodilnega boja na Slovenskem. Njegova zasluga je, da je vzgojil vrsto nadebudnih raziskovalcev NOB.

Leta 1959 je bil ustanovljen drugi center za preučevanje zgodovine NOB — Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. V njem dela mnogo priznanih raziskovalcev, ki s svojimi znanstvenimi deli krčijo pot preučevanju našega narodno-osvobodilnega boja. Med njimi naj omenim samo dr. Toneta Ferenca, dr. Dušana Bibra, dr. Milico Kacinovo v vrsti drugih.

O zgodovinarjih moje generacije ne bi govoril. Njihovi znanstveni dosežki na področju proučevanja slovenske zgodovine novejšega obdobja so znani. Menim pa, da bi bila zaradi plodnejšega dela primerna diskusija o marksizmu in pozitivizmu v našem zgodovinopisju. Ko smo sredi koncipiranja oziroma načrtovanja svojih raziskav, ko premagujemo stopnjo zbiranja gradiva in preučevanja arhivskih fondov, nam je marksistični kompas sredi tega neizmerne ga gradiva zelo potreben. Verjetno se ne bomo mogli zadovoljiti le s trdnimi historičnimi rekonstrukcijami, temveč bo treba storiti korak naprej v marksistični usmeritvi našega zgodovinopisja, da se bo konceptualno in vsebinsko marksistično lotevalo reševanja zgodovinske problematike.

Načela marksistične periodizacije družbenega razvoja

dr. LUDVIK ČARNI

Periodizacija družbenega razvoja je osrednje družboslovno vprašanje. V zgodovinskem razvoju družbene misli zasledimo številne periodizacije, ki so povezane s pojmovanjem družbe in proučevanjem njenega razvoja. Periodizacije se ne razlikujejo med seboj le po številu razdobij (ali drugih načinov delitve zgodovinskega razvoja človeške družbe), ampak tudi po obeležjih, ki jih avtorji posameznim razdobjem pripisujejo. Marksistično pojmovanje družbe se loči od drugih pojmovanj, zato se tudi marksistična periodizacija loči od drugih, ki so jih avtorji predložili in predlagajo.

Razpravljanje o periodizaciji je bilo živahnejše v prelomnih družbenih razdobjih. Tako je tudi v zadnjih desetletjih, ko so v svetu nastale pomembne družbene in politične spremembe. Spremembe v neevropskem svetu so sprožile živahnejše razpravljanje o periodizaciji družbenega razvoja tudi med marksističnimi avtorji.

Marksistični avtorji niso bili vedno dosledni pri upoštevanju načel, ki sta jih oblikovala Marx in Engels ter pozneje Lenin. O tem pričajo sodbe o obeležjih posameznih družbenih oblik in tudi na različna razdobja razdeljeni zgodovinski razvoj posameznih ljudstev in narodov. Neposredno upoštevanje načel, ki so jih oblikovali klasiki marksizma, je prisotno tudi v razpravah zadnjih dveh desetletij. Ločiti pa kaže načela, po katerih moramo deliti zgodovinski razvoj in konkretne rešitve, ki jih avtorji pri upoštevanju teh načel predlagajo.

Marksistični avtorji so zgodovinski razvoj človeške družbe razdelili na različna razdobja. Našel bom le nekatere avtorje, ki naj to potrdijo. Filip Filipović je v delu »Razvoj družbe v ogledalu zgodovinskega materializma« ločil trinajst družbenih oblik. To periodizacijo, ki ni imela širšega odmeva v marksistični literaturi, je povzel po sovjetskih avtorjih Stepanovu in Bogdanovu. Njegova periodizacija je naslednja: prvotni komunizem, avtoritativna rodovna skupnost, fevdalizem, suženstvo, tlačanstvo, srednjeveška cehovska ureditev, trgovski kapitalizem, manufaktura, industrijski kapitalizem, finančni kapitalizem, prehodno razdobje, kolektivizem.¹ V sovjetski literaturi dvajsetih let našega stoletja se je močno uveljavila periodizacija na naslednjih pet družbenih oblik: prvotno, rodovno, fevdalno, kapitalistično in socialistično.² Dubrovskij je preložil periodizacijo, kjer je ločil deset razdobij: gospodarstvo prvotne družbe, patriarhalno gospodarstvo, sužnjelastniško gospodarstvo, tlačansko gospodarstvo, fevdalno gospodarstvo, gospodarstvo drobnih proizvajalcev, kapitalistično gospodarstvo, gospodarstvo prehodnega razdobja od kapitalizma k socializmu, socialistično gospodarstvo, gospodarstvo epohe sve-

¹ Filip Filipović, Razvitak društva u ogledalu istorijskog materializma, Beograd, 1924. Razmnoženo tudi na ciklostil na VŠPV v Ljubljani.

² P. Kušner (Knyšev), Očerok razvitija obščestvennyh form, Moskva, 1929 (7. izdaja), N. Andreev, Istorija razvitija obščestvennyh form, Leningrad, 1926 in drugi.

tovnega komunizma.³ A. Dragičević predlaga, da bi družbeni razvoj razdelili na štiri epohe in dvanajst družbenih oblik. Divjaštvo in barbarstvo v Morga-novi periodizaciji naj bi bili prvi dve epohi, stopnje (nižja, srednja, višja) pa družbene oblike. Razdobje razredne družbe ali civilizacije naj bi bila tretja epoha, suženjstvo, fevdalizem in kapitalizem pa družbene oblike. Četrta epoha naj bi bila epoha komunizma, ki bo po avtorjevem mnenju imela prav tako tri družbene oblike.⁴ O. Mandić je razvoj človeške družbe razdelil na družbene oblike in prehodna razdobja. Loči naslednje družbene oblike: pradžbo, fevdalno-sužnjelastniško družbeno obliko (s tremi strukturami: a) fevdalno-sužnjelastniško, b) zgodnji fevdalizem, c) razviti fevdalizem, kapitalizem, komunizem. Med posamezne družbene oblike pa je uvrstil prehodna razdobja kot samostojne faze družbenega razvoja.⁵

V zadnjih dveh desetletjih je ponovno oživelo razpravljanje o tako imenovanem »azijskem produkcijskem načinu«, ki je bilo v sredini tridesetih let našega stoletja politično nezaželeno in prekinjeno. Ostalo pa je nepojasnjeno, kaj je Marx z azijskim produkcijskim načinom označeval. Družbene in politične spremembe v svetu, posebno zmagovita socialistična revolucija na Kitajskem in graditev socializma v deželi, so ponovno postavili v ospredje sistematizacijo zgodovinskega razvoja azijskih dežel. Razpravljanje o njem je kmalu preraslo lokalne okvire in zmerom bolj postavlja v ospredje splošna metodološka vprašanja.

V tridesetih letih našega stoletja so azijski produkcijski način povezovali z razvojem azijskih ljudstev oziroma azijsko-afriškim razvojem (Egipt) od nastanka razredne družbe do vdora evropskega kolonializma, ki naj bi na azijskih tleh razširil tudi kapitalistične produkcijske in družbene odnose. Skleпали so, da azijske razredne družbe ni mogoče primerjati z evropskim razvojem.⁶ Mnogi sodobni zagovorniki azijskega produkcijskega načina pa menijo, da je ta značilen tudi za nekatere dežele Afrike, Amerike in Evrope kot najstarejša in prva razredna struktura družbe. Francoski marksisti, ki so sprožili sodobno živahno razpravljanje o azijskem produkcijskem načinu, temu spoznanju pripisuje velik pomen. Menijo, da je s tem preseženo upiranje azijskega (neevropskega) razvoja evropskemu. O azijskem razvoju pa večina sodobnih privrženecv azijskega produkcijskega načina meni, da ta način proizvodnje oziroma družbena oblika ni značilna za vse razdobje razredne družbe do vdora evropskega kolonializma. Azijski družbeni obliki naj bi sledile druge razredne družbene oblike. Po mnenju nekaterih fevdalna ali pa družbena oblika, ki je ne želijo imenovati fevdalna, upoštevajoč zahodnoevropski fevdalizem itd. Zagovorniki azijskega produkcijskega načina si niso edini, kaj je njegovo osnovno obeležje. Njihova skupna ugotovitev je predvsem ta, da zgodovinskega razvoja ljudstev in narodov sveta ni mogoče razdeliti na arhaično, sužnjelastniško, fevdalno, kapitalistično in komunistično razdobje. Pri tem se sklicujejo na Marxove misli, predvsem pa na del njegovega rokopisa »Očrtov kritike politične ekonomije« (1857—1858), ki so mu izdajateljji dali naslov »Oblike

³ S. M. Dubrovskij, K voprosu o suščnosti »azijskogo« spodoba proizvodstva, fevdalizma, krepstničestva i torgovogo kapitalizma, Moskva, 1929.

⁴ A. Dragičević, Potreban rad i višak rada, Zagreb, 1957, Historijsko mjesto socijalizma u sistemu etapa ljudskog društva, Naša stvarnost, Beograd, 1957, št. 5.

⁵ Oleg Mandić, Obća sociologija, Zagreb, 1969, str. 225.

⁶ L. Čarni, Diskusija o »azijskem produkcijskem načinu«, Sodobnost 1968, št. 3.

pred kapitalistično proizvodnjo.⁷ V zadnjih letih število zagovornikov azijskega produkcijskega načina narašča. Misli o njem so se oprijeli tudi nemarksiistični avtorji.⁸

Po Marxu imajo ekonomski odnosi odločilno vlogo v življenju ljudi, zato jih moramo pri marksistični periodizaciji najprej upoštevati. Ekonomski ali proizvodni odnosi pa niso edini kriterij periodizacije, ker je družba celota odnosov in procesov med ljudmi. Upoštevati moramo tudi razmerja, pojave in oblike v nadstavitvi družbe, ki niso samo pasivna posledica ekonomskega razvoja.

Marx je družbeni razvoj razdelil na tri osnovna razdobja: arhaično (dozrazredno), razredno in komunistično družbo. Slednja je bila zanj le vizija prihodnosti. To razdelitev družbenega razvoja zasledimo že v »Ekonomske-filozofskih rokopisih« (1844) in je prisotna v vseh njegovih delih. Razredno družbo je razdelil na posamezna razdobja, ki jih je ločil med seboj predvsem po osnovnem, temeljnem ali prevladujočem produkcijskem načinu, ki mu hitreje ali počasneje sledijo spremembe v vsej ogromni vrhni stavbi.

Pojem »družbene formacije« je Marx prvič uporabil v »Očrtih h kritiki politične ekonomije.«⁹ Od takrat dalje je ta pojem neločljivo povezan z materialističnim pojmovanjem zgodovine. Izposodil si ga je iz geologije, katere proučevanju je z zanimanjem sledil. Ze leta 1853 je pisal, »da buržoazna industrija in buržoazna trgovina ustvarjata te materialne pogoje novega sveta na enak način, kakor so geološke revolucije oblikovale zemeljsko površino.«¹⁰ Marx je pojmoval zgodovino družbe kot nadaljevanje zgodovine narave. Pri tem je poudarjal bistvene razlike med razvojem prve in druge. Z zanimanjem je sledil odkritjem v naravoslovju, ker so ta sovpadala z njegovimi družboslovnimi spoznanji. S spoznanjem, da si je Marx pojem družbene formacije izposodil iz geologije, lahko pojasnimo, zakaj ga je, ko ga je prvič uporabil, imenoval »družbena formacija«. Pozneje je uporabljal tudi »ekonomska družbena formacija«, »formacija« ali »formacija družbene produkcije«. Genezo pojma družbene formacije pa moramo iskati v »Nemški ideologiji«. Tam je že prisotna misel, da produktivne sile določajo obliko človeških razmerj. V »Bedi filozofije« pa je že zapisano, da produktivne sile določajo produkcijske odnose.

Marxovo pojmovanje »družbene formacije« (prav bi bilo, če bi prevajali »formacija družbe« in »ekonomska formacija družbe«) avtorji različno razlagajo. Nekateri menijo, da jo je enačil z ekonomsko strukturo (tudi z načinom proizvodnje), drugi, da jo je enačil s celoto odnosov in procesov v družbi na določeni stopnji razvoja. Prav tako je sporno, kako je Engels ta pojem uporabljal, čeprav ga je uporabljal zelo redko.¹¹ Marx je družbo na določeni stopnji poimenoval tudi oblika družbe (fevdalna oblika družbe itd.). Zato v tekstu za družbo na določeni stopnji razvoja uporabljam to poimenovanje in v tem

⁷ K. Marx — F. Engels, Izbrana dela v petih zvezkih, CZ Ljubljana (ID), zv. 4, str. 47 sl.

⁸ Literaturo glej v: Gianni Sofri, *Über asiatische Produktionsweise*, Frankfurt, 1972, Ju. V. Kačanovskij, *Rabovladienie, feodalizm ili aziatskij sposob proizvodstva*, Moskva, 1971, T. B. Bottomore, *Sociology. A Guide to Problems and Literature* London, 1972, str. 120 sl.

⁹ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin, 1953, str. 764.

¹⁰ ID, zv. 3, str. 596.

¹¹ K. Marx — F. Engels, Izbrana dela v dveh zvezkih, Ljubljana 1951, zv. 2, str. 626.

smislu razlagam pojem družbene formacije pri avtorjih, ki ga enačijo z družbo na določeni stopnji razvoja.

Pojem družbene formacije, ki ga je Marx uvedel v družboslovje, ni le nov pojem, ki ga je uporabil pri oblikovanju svoje teorije. S pojmom družbene formacije je prešel iz periodizacije po pravni obliki (oblike lastnine v »Nemški ideologiji«) na periodizacijo po ekonomski vsebini (način proizvodnje v Predgovoru »H kritiki politične ekonomije«).

Marx je v nasprotju s Heglom osnovo družbe in osnovo njenega razvoja iskal v ekonomski strukturi družbe. Če je ekonomska struktura osnova družbe, potem je treba ugotoviti te stopnje v njenem razvoju. Zato je v Predgovoru »H kritiki politične ekonomije« poudarjal predvsem stopnje v ekonomskem razvoju družbe oziroma ekonomsko oblikovanje družbe in ugotavljal njene progresivne stopnje.

Marx in Engels sta v »Nemški ideologiji« po oblikah lastnine ločila naslednja razdobja: arhaično (razdobje plemenske lastnine), antično, fevdalno, kapitalistično in komunistično razdobje. V Predgovoru »H kritiki politične ekonomije« (1859) je Marx ločil azijski, antični, fevdalni in buržoazni način proizvodnje. Leta 1881 pa je v osnutkih odgovora na pismo Veri Zasulič ločil arhaično od »sekundarne formacije«. Pod arhaično formacijo je razumel najstarejše razdobje v razvoju družbe. Za sekundarno formacijo pa je zapisal, da obsega vrsto družb, ki temelje na suženjstvu in tlačanstvu.¹² Avtorji različno razlagajo pojem »sekundarne formacije«. Najpogosteje jo enačijo z razredno strukturo družbe.¹³ Razumeti jo moramo tako, kakor je zapisal Marx v omenjenih osnutkih pisma. Povezoval jo je s sužnjelastniško in fevdalno obliko družbe, kar je razvidno tudi iz rokopisa »Oblike pred kapitalistično proizvodnjo«.¹⁴ Marx je namreč ostro ločil ti dve razredni obliki družbe od kapitalistične, ker so za zadnjo značilna mezdna razmerja, ko se delovna sila pojavi na trgu dela in je, kakor je zapisal Marx, »svobodna v dvojnem smislu, osvobojena starih klientskih ali podložniških odnosov in odnosov služnosti in, drugič, osvobojena vsakršne imovine in vsake objektivne stvarne oblike bivanja, osvobojena vsakršne lastnine; navezana na prodajo svoje delovne zmožnosti...«¹⁵ To pa ni značilnost sužnjelastniških in fevdalnih produkcijskih odnosov in zato jih je Marx ostro ločil od kapitalističnih produkcijskih odnosov.

Marxovo misel, da pomenijo azijski, antični, fevdalni in moderni buržoazni način proizvodnje progresivne dobe v ekonomskem razvoju družbe, ni mogoče razumeti tako, da so vsa ljudstva in narodi sveta prešli prek teh družbenih formacij. Ta misel se je v marksistični literaturi pojavljala, a ne ustreza ne Marxovemu pojmovanju ne poznejšim proučevanjem družbenega razvoja. Zaporedeje omenjenih družbenih formacij zasledimo predvsem (ali morda samo) v zgodovinskem razvoju sredozemsko-zahodnoevropskih dežel. Zato ni mogoče govoriti o enolinijskem družbenem razvoju, če s tem označujemo prepričanje, da so vsa ljudstva in narodi sveta prešli prek istih družbenih formacij oziroma

¹² K. Marx — F. Engels, Werke, Dietz Verlag Berlin (Werke), zv. 19, str. 404.

¹³ Marx — istorik, Moskva, 1966, str. 163, B. F. Poršnjev, Periodizacija vseмирno-istoričeskogo procesa u Gegelja i Marxa, Filozofske nauki, 1969, št. 2, Ju. M. Borodaj, V. Z. Kelle, E. G. Plimak, Nasledie K. Marksa i problemy teorii občestvenno-ekonomičeskoj formacii, Moskva, 1974, str. 73 in drugi.

¹⁴ ID, zv. 4, str. 67, 77, 80, 84 in tudi v drugih tekstih.

¹⁵ Prav tam, str. 89.

istih družbenih oblik. O tem, da Marx ni bil prevrženec enolinijskega razvoja, imamo dovolj dokazov in o njih ne kaže posebej razpravljati. Opozorim naj le na Marxov članek »Vojvodina Sutherland in suženjstvo«, kjer v zvezi s škotskim klanom meni, da ta spada v patriarhalno stopnjo, ki je za stopnjo nižje od fevdalnih odnosov.¹⁶ Marx nikjer ne govori o sužnjelastniški obliki družbe v razvoju Rusije, čeprav je njenemu razvoju namenil precejšnjo pozornost itd. Po Marxu so v posameznih deželah arhaični obliki družbe lahko sledile različne razredne oblike družbe, sužnjelastniška, fevdalna in kapitalistična. Zadnji primer razvoja je Marx dopuščal, ko je obravnaval posledice vdora evropskega kolonializma v azijske dežele, kjer je ta po njegovi sodbi rušil osnovo arhaične družbe in njene družbene odnose.¹⁷ Zgodovinski razvoj po Marxovi smrti je pokazal, da ljudstva z arhaično družbeno strukturo poleg razrednih oblik razvijajo tudi socialistične produkcijske in družbene odnose ob podpori in naslonitvi na družbo s socialistično ureditvijo. Že Marx je dopuščal, da so arhaične oblike lahko izhodišče socialistične preobrazbe družbe, ko je obravnaval ruski »mir«. Menil je, da bi ta lahko bil oblika socialistične preobrazbe družbe, če Rusija ne bi že tako močno razvila kapitalističnih produkcijskih odnosov.¹⁸ V razvoju družbe pa velja, da fevdalni obliki ni nikjer sledila sužnjelastniška oblika, kakor so trdili in trdijo nekateri avtorji. Prav tako velja, da je bila fevdalna družbena oblika, kjer je bila, vedno le pred kapitalistično in ne obratno.

Ob ugotovitvi, da Marx ni bil privrženec enolinijskega razvoja, kaže opozoriti, da omenjeno zaporedje produkcijskih načinov ni prvič zapisano v Predgovoru »H kritiki politične ekonomije«. Zasedimo ga že v »Nemški ideologiji«. Pozneje sta ga Marx in Engels še večkrat zapisala. Prisotno je tudi v osnutkih pisma Veri Zasulič. Stopnjo, ki sta jo Marx in Engels v »Nemški ideologiji« označevala s »plemensko obliko lastnine«, je Marx v Predgovoru »H kritiki politične ekonomije« označil z »azijskem« produkcijskim načinom, v osnutkih pisma Veri Zasulič pa z »arhaično« formacijo. Pojem »arhaičen« je povzel po Morganu. V vseh tekstih, kjer omenjata arhaično družbo, sta Marx in Engels poudarjala, da na tej stopnji družbenega razvoja ni bilo privatne lastnine zemlje kot najodločilnejšega produkcijskega sredstva dokapitalističnega razvoja. O strukturi arhaične družbe in strukturalnih spremembah pa se Marxovi in Engelsovi pogledi iz časa »Nemške ideologije« razlikujejo od pogledov, ko je Marx pisal osnutke pisma Veri Zasulič in Engels »Izvor družine, privatne lastnine in države.« Marxu in Engeltu nova spoznanja o arhaični družbi v desetletjih, ko se je začelo znanstveno proučevanje arhaične družine, niso ostala neznana. Pritrjevala pa so osnovni Marxovi in Engelsovi ugotovitvi, ki sta jo zapisala v »Nemški ideologiji« in prejšnjih tekstih, da v arhaični družbi ni bilo privatne lastnine zemlje. Zato je Marx to obliko družbe ločil od razrednih oblik. V literaturi, posebno v dvajsetih in tridesetih letih našega stoletja, so bile težnje, da bi arhaično družbo razdelili da dve ali več družbenih oblik. Pri tem so avtorji prezrli marksistično načelo razdelitve zgodovinskega razvoja človeške družbe. V arhaični družbi nimamo dveh ali več načinov proizvodnje na določeni stopnji zgodovinskega razvoja. To je prezrl tudi Dragiče-

¹⁶ Werke, zv. 8, str. 501.

¹⁷ ID, zv. 3, str. 575—596.

¹⁸ Werke, zv. 19, str. 384—405.

vič, ki je arhaično družbo razdelil na šest družbenih oblik. V razvoju arhaične družbe je še marsikaj nepojasnjenega, z gotovostjo pa lahko trdimo, da v tem razdobju nimamo šest različnih odnosov ljudi do produkcijskih sredstev. Zato moramo arhaično družbo imeti za najstarejše razdobje v razvoju človeške družbe. Vse doslej pa je ostala sporna periodizacija arhaične družbe. Razpravljanje o njej pa presega okvir tega zapisa.

Marx in Engels evropskega razvoja nista postavljala nasproti azijskemu razvoju, nista trdila, da gre v omejenih primerih za povsem različne smeri družbenega razvoja. V Aziji sta iskala najstarejše oblike življenja ljudi, saj so v tistem času menili, da je ta celina pradomovina človeštva. Azijskega razvoja nista imela za predstopnjo evropskemu razvoju. Ze v »Nemški ideologiji« sta zapisala, da je »kakor v Rimu, tako pri germanskih, keltskih in slovanskih ljudstvih razvoj lastnine imel za izhodišče srenjsko ali plemensko lastnino...«¹⁹ Marx je v že omenjenem članku »Vojvodina Sutherland in suženjstvo« vzporejal škotski klan, rusko srenjo in staroazijske skupnosti.²⁰ To misel je pozneje večkrat ponovil. Vendar sta Marx in Engels menila, da je večina azijskih ljudstev do vdora evropskega kapitalizma ostala na stopnji arhaične družbe. Ob tem je Marx pripomnil, da je na Japonskem obstajala »fevdalna organizacija zemljiške lastnine«, ²¹ Engels pa je v »Anti-Dühringu« zapisal, da so šele »Turki uvedli na Vzhodu v tistih deželah, ki so jih osvojili, neke vrste zemljiško gosposki fevdalizem.«²² Tako je očitno, da so tisti zagovorniki azijskega produkcijskega načina, ki postavljajo azijski razvoj nasproti evropskemu v zmoti, ko se sklicujejo na Marxa kot somišljenika. Prav tako iz Marxovih in Engelsovih tekstov ni mogoče razbrati, da bi v razvoju azijskih ljudstev zagovarjala obstoj sužnjelastniške oblike družbe.

Omenil sem, da se privrženci azijskega produkcijskega načina niso edini, kaj naj bi bilo osnovno obeležje tega načina proizvodnje, oziroma »azijske« družbene oblike. Načeloma ni mogoče izključiti uvedbo nove oblike družbe v pojasnjevanje zgodovinskega razvoja človeške družbe, ker omenjenih pet družbenih oblik, ki sta jih ločila Marx in Engels, ni sestavni del materialističnega pojmovanja zgodovine. Pri uvajanju nove ali novih družbenih oblik pa moramo uporabljati iste kriterije, kot jih v splošnem uporabljamo. Dosedanje razprave o azijskem produkcijskem načinu niso prepričljivo razkrile, v čem se produkcijski odnosi »azijske« družbene oblike ločijo od arhaičnih, sužnjelastniških, fevdalnih in kapitalističnih produkcijskih odnosov, katera razmerja, oblike in pojavi v nadstavbi družbe so zanje značilni. Razpravljanje pa je opozorilo na enostranosti, pomanjkljivosti, nedorečnosti itd. v razpravah o periodizaciji preteklega in polpreteklega razdobja. Kritične pripombe, ki so bile v razpravah in ob njih zapisane, silijo k poglobljenemu razmišljanju in raziskovanju. Zato bi bilo napak, če bi o uspešnosti razprav o azijskem produkcijskem načinu sodili samo po tem, v kolikšni meri je zagovornikom azijskega produkcijskega načina uspelo utemeljiti uvedbo nove družbene oblike o pojasnjevanje zgodovinskega razvoja človeške družbe.

¹⁹ Werke, zv. 3, str. 348.

²⁰ Werke, zv. 8, str. 501.

²¹ K. Marx: Kapital, Ljubljana, 1961, zv. 1, str. 809.

²² F. Engels: Gospoda Evgena Dührnga prevrat v znanosti, Ljubljana, 1948, str. 201–202.

Periodizacija zgodovinskega razvoja človeške družbe bi bila preprosta v naslednjih primerih. Prvič, če bi imeli v posameznih razdobjih zgodovinskega razvoja le tiste produkcijske odnose, ki jih zaznamujejo in jih imenujemo osnovne, prevladujoče, glavne, ter ustrezna razmerja, pojave in oblike v nadstavbi družbe. Drugič, če bi si v posameznih razdobjih prevladujoči produkcijski odnosi in pojavi v nadstavbi družbe sledili v časovnem zaporedju. Toda ni tako. V vseh razdobjih imamo poleg osnovnih tudi druge produkcijske odnose, ki jih imenujemo stranske, ter njim ustrezne pojave v nadstavbi družbe. Tako imamo lahko v razdobju kapitalizma poleg kapitalističnih produkcijskih odnosov kot glavnih produkcijskih odnosov produkcijske odnose starejših družbenih oblik (arhaične, sužnjelastniške, fevdalne) in tudi drobnolastniške oziroma drobnoburžoazne produkcijske odnose kot stranske produkcijske odnose. V razdobju fevdalizma lahko imamo poleg fevdalnih kot glavnih ali opredeljujočih produkcijskih odnosov različne stranske produkcijske odnose, med njimi tudi kapitalistične, ki postanejo v razdobju kapitalizma glavni produkcijski odnosi itd. Prisotnost stranskih produkcijskih odnosov je različna v posameznih deželah in fazah razvoja kapitalizma. Podobno je v drugih razrednih razdobjih. Obeležje družbenemu življenju dajejo glavni produkcijski odnosi in njihova družbena razmerja, oblike in pojavi v nadstavbi družbe. V literaturi zadnjih let so večkrat razpravljali o kriterijih, po katerih naj sodimo o prevladujočem produkcijskem odnosu. Nekateri so predlagali, naj bi uporabili stastični kriterij. Menili so, naj bi bilo število udeležencev v posameznih produkcijskih odnosih, ki so v določenem razdobju prisotni, odločilno pri določanju glavnega produkcijskega odnosa. Če bi sodili po tem kriteriju, slovenske družbe med svetovnimi vojnama ne bi mogli uvrstiti v kapitalistično razdobje, ker kapitalistični produkcijski odnosi številčno niso bili prevladujoči. Številčno so prevladovali drobnolastniški produkcijski odnosi, a je bilo družbeno življenje kljub temu pod odločilnim vplivom kapitalističnih produkcijskih in družbenih razmerij. Zato statističnega kriterija ni mogoče uporabiti pri določanju glavnega produkcijskega odnosa ali na tej osnovi soditi o značaju določenega razdobja. V preteklosti so večkrat zavračali sužnjelastniški značaj antične družbe, tudi atenske in rimske. To misel zasledimo tudi v sodobni literaturi. Med našimi avtorji tako meni Mandić. Značaj rimske družbe kot sužnjelastniške zavračajo tudi zaradi tega, ker sužnjelastniški produkcijski odnosi niso bili številčno prevladujoči. Navedeni primer iz slovenske preteklosti priča, da samo na osnovi številčnega razmerja ljudi v produkcijskih odnosih ni mogoče zavračati sužnjelastniškega značaja rimske družbe ali opredeliti značaj kateregakoli razdobja v zgodovinskem razvoju posameznih dežel, čeprav so bili drobnolastniški produkcijski odnosi vedno le stranski produkcijski odnosi. Tega razmerja ni mogoče povsem zanemariti, a se gospodarska moč, pomen in vpliv produkcijskega odnosa ne kaže le v številu ljudi v posameznih produkcijskih odnosih. Pri opredeljevanju posameznih razdobji moramo upoštevati tudi druge družbene pojave. Med njimi tudi družbeno in politično ureditev. Vladajoči razred tudi s politično močjo oblikuje družbeno življenje itd.

Tako je očitno, da neko razdobje v neki deželi ne spada v razdobje fevdalizma, če smo v tem razdobju zasledili fevdalne produkcijske odnose, ker so ti lahko bili le stranski produkcijski odnosi. V določenem času se je lahko povečalo število sužnjev, a zaradi tega še ni prevladala sužnjelastniška družbe.

na struktura in se ni spremenila značaj razdobja. Podobne misli v pojasnjevanju zgodovinskega razvoja zasledimo, a jim ni mogoče pritrditi.

Opozoril sem, da zagovorniki azijskega produkcijskega načina niso v zadovoljivi meri razkrili značilnosti tega načina proizvodnje. Temu moram dodati, da je vedno manj prepričljiv zaključek, da je bila pri večini azijskih ljudstev suznjelastniška oblika prva razredna oblika družbe. Pri večini (Kitajska, Indija itd.) je bila to fevdalna oblika družbe. Z družbeno obliko označujem celoto odnosov in procesov v družbi na določeni stopnji družbenega razvoja, vendar ta celota odnosov in procesov obsega le obča obeležja določenega načina proizvodnje in na njem zasnovana razmerja, oblike in pojave v nadstavi družbe. Tako fevdalna oblika družbe obsega le obča, bistvena, obeležja prevladujoče fevdalne ekonomske in politično-idejne strukture fevdalnih dežel. Vsaka družbena oblika ima konkretne pojave oblike v prostoru in času. Če vendarle govorimo o določeni družbeni obliki, pomeni, da smo v družbenih pojavih na tej stopnji zgodovinskega razvoja odkrili skupna obeležja, ki kažejo njihove bistvene značilnosti. Med bistvene značilnosti fevdalnih produkcijskih odnosov spadajo odnosi med fevdalcem kot lastnikom zemlje in fevdalno odvisnimi kmeti, ne pa fevdni odnosi, odnosi med fevdalci. Fevdalni produkcijski odnosi so lahko imeli različne oblike v posamejnih deželah ali časovnih razdobjih fevdalne družbe. Stopnje kmečke odvisnosti so bile različne. Kmet je lahko bil tlačan, vezan na zemljo, lahko je bil osebno svoboden itd. Za vse oblike pa je značilno, da kmet ni bil lastnik zemlje in je zaradi tega moral njenemu lastniku dajati rento (delovno, naturalno, denarno).

Strukturalni elementi družbenih oblik se razvijajo, zato družbene oblike delimo na faze. Le-te so razdobja v okviru družbenih oblik.

V preteklosti so jih neupravičeno imeli za družbene oblike. Za faze družbene oblike so značilni isti produkcijski in družbeni odnosi kakor za družbeno obliko. Med seboj se ločijo po razvitosti produktivnih sil in produktivnosti dela. V poznejši fazi so produktivne sile razvitejše in produktivnost dela večja (liberalna in monopolna faza kapitalizma). V poznejši fazi razrednih družbenih oblik so razredna nasprotja večja itd.

Teorija družbenih oblik ne pomeni »razosebljanja« zgodovinskega razvoja ljudstev in narodov sveta ali kaj podobnega. Z njo opozarjamo predvsem na bistvene značilnosti posameznih razdobj, njihovo obeležje, temeljna notranja nasprotja in razvojne težnje. Vemo, da je zgodovinski razvoj ljudstev in narodov sveta neponovljiv v posameznostih in enkratnostih. Ob tem pa ugotavljamo, da so v zgodovinskem razvoju ljudstev in narodov sveta obče značilnosti, ki se ponavljajo in razkrivajo bistvo zgodovinskega dogajanja. Zato je razvoj družbenih oblik tudi kriterij periodizacije zgodovinskega razvoja.

Jezik in družba

Razmišljanje o družbenem značaju (slovenskega) jezikoslovja

BREDA POGORELEC

1.0 Jezik kot predmet jezikoslovnega opazovanja in spoznavanja je družbena tvorba, ustvarjena in ustvarjana z nedvoumnim namenom: služiti vsestranskemu sporočanju med ljudmi. Jezikovno sporočanje pravzaprav omogoča obstajanje in delovanje družbe in vseh njenih institucij, pa obstaja zaradi tega posebna odvisnost, ki poteka v smeri družba — jezik. Poudariti kaže, da so tiste oblike sporočanja, ki omogočajo ohranitev sporočila v trajni obliki (pisava), nastale izključno v okviru in iz potrebe družbenih institucij; tem namenom je služilo od svojih začetkov tudi spoznavanje jezika.

Jezik omogoča neposredno sporočanje v najrazličnejših položajih in o najrazličnejših vsebinah. Za vse te naloge se je jezik razvijal skupaj z družbo, katere sporočanje je v tem jeziku potekalo. Tako je razumljivo, da so se sodobne funkcije zvrsti jezika lahko razvile šele z industrijsko družbo in ob institucijah, ki jih je ta razvoj sprožil. Čeprav si navadno predstavljamo, da poteka sporočanje najprej med dvema sogovorcema, pri tem ne smemo pozabiti, da se vse to dogaja v okviru širšega, družbenega okvira, ki vsako sporočilo določa in aktualizira.

Vsa ta dejstva uvrščajo vedo o jeziku med družbene vede.

1.01 Pojem družbena tvorba v luči naše znanosti implicira dejstvo razvoja in sestava te tvorbe oziroma razvoja tega sestava. Koliko lahko danes znanost spremlja razvoj kakega jezikovnega sestava, je odvisno od okoliščin, ali se je jezik razvijal v tako institucionalizirani družbi, da je bil trajno ohranjen že v starejših razvojnih stopnjah. V takih primerih, pa naj gre za mrtve jezike ali za tiste, ki v sodobni družbi lahko delujejo kot sodoben diasistem vrst in zvrsti, ima jezikoslovje dovolj gradiva, da pojasni razvoj jezika in besedil, pa s tem tudi značilnosti družbe, ki je jezik uporabljala. Če pa je jezik doživljal svoj razvoj predvsem ali izključno v ustnem izročilu, so viri za zgodovino seveda le posredni; razvoj je mogoče (re)konstruirati na podlagi tipološke primerjave morebitnih narečij ali sorodnih jezikov in imen. Tako gradivo seveda pelje raziskovalca najprej k popisu sedanje podobe jezikovnega sestava in razmerij v njem.

1.02 Znano je, da danes jezikoslovna znanost obravnava vsak jezik najprej kot kod (tudi kod kodov), na katerega osnovi so oblikovana vsa besedila v tem jeziku. De Saussure si je zamislil jezikoslovje zato kot del širše znanosti o sestavih (kodih) znamenj, semiotike, ki je zlasti v teoretičnem pogledu do danes razvita predvsem v okviru strukturalizma. Toda od vseh kodov, ki jih je človeštvo ustvarilo, je kod jezik najbolj popoln in hkrati najbolj zapleten, zato tudi v vsej navidezni razvidnosti najmanj razviden. Zato je do neke mere razumljivo, da je postal model koda jezik v nekem smislu vzorčni model za vse druge kode, pri čemer se je predmet teoretske abstrakcije dostikrat izgubil ali odmaknil zaradi neustrezne predstavnosti terminologije, ki je bila pogosto pritegnjena zgolj zaradi analogije.

Značilno za vse naravne jezike, ki jih ljudje govorijo, je, da vsebujejo v osnovi skupne značilnosti, četudi se sestavi med seboj razlikujejo. Ugotavljanje univerzalnih lastnosti naravnih jezikov je pomembno pomagalo pri analizi naravnih jezikov.

1.021 Predstavo o funkcioniranju koda jezika, kakor si to zamišljamo danes, se je posrečilo ustvariti v dolgem razvoju jezikoslovja. Zgrajena je na podlagi analize komunikacijskega poteka od oddajnika k sprejemniku. Jezikovna znamenja naj bi sestavljala poseben sestav jezika, natančneje sestav sestavov, kakor imenujemo hierarhično med seboj učinkujoča znamenja, združena na podlagi skupnih lastnosti na posameznih sistemskih ravneh. Večina znamenj višje vrste je take narave, da je treba pri njih razlikovati pomensko (vsebinsko) in oblikovno plat (semantična, dve gramatični z vmesno podravino besedotvorja), le ena skupina znamenj, ki so združena na fonološki ravni, sooblikuje pomene višjih skupin, niso pa nosilci pomenov; če bi poiskali zvezo s prejšnjimi vrstami znamenj z vsebinsko/oblikovno vrednostjo, bi za ta lahko rekli, da imajo pomenotvorno/oblikovno vrednost.

Ta predstava, ki v 20. stoletju temelji na de Saussurovi nedokončani teoriji jezika, je povzročala in povzroča kontroverze v opredelitvah, od katerih nekatere upoštevajo konkretna jezikovna znamenja (tako začetna fonologija), druge pa si prizadevajo pojasnjevati jezikovno strukturo kot izključno nematerialno abstrakcijo.

Deloma zaradi velike količine jezikovnih znamenj, združenih na posameznih ravneh v naraščajočem obsegu (tako se od fonološke k semantični ravni tudi odpirajo sestavi jezika), ki malodane onemogoča realizacijo statičnega popisa znamenj (kljub notranji dialektiki v medsebojnem delovanju posameznih ravnin znamenj), še bolj pa zaradi razumevanja jezikovnega sistema kot abstrakcije, so poskušali pripadniki nekaterih novejših smeri pojasnjevati predvsem jezikovno delovanje, in sicer s pomočjo razmerja med sestavom eden iz drugega izhajajočih pravil za tvorbo konkretnih jezikovnih znamenj (kompetenca jezika) in njih realizacijo v besedilih (performanca). To predstavo o delovanju jezika v procesu komunikacije (Chomsky) je med drugim izrabila zlasti sodobna sociolingvistika.

1.022 Iz de Saussurove teorije na splošno povzamemo tudi tezo poljubnosti, to je nemotiviranosti konkretnega jezikovnega znamenja v razmerju do stvarnega sveta; prav tako pa tudi pojem njegove motiviranosti znotraj jezikovnega sestava (s tem je povezano tudi prevrednotenje v primeru spremembe v sestavu), kar je posebej pomenljivo ob dejstvu, da je jezik sredstvo za sporočanje v družbi.

1.023 Naša predstava o delovanju koda jezik (z omenjenima variantama) pojasnjuje jezik v sočasnem prerezu, ki ga spet za de Saussurom imenujemo sinhronija. Ta vidik je pri nekaterih raziskovalcih (Jakobson) razširjen na pojem dinamične sinhronije, to je hkratne soveljavnosti jezikovne norme več sočasno živečih generacij. Ta norma se med seboj razlikuje lahko na vseh ravneh sistema, najbolj pa v hierarhično nadrejenih ravneh, to je v semantiki (z besedotvorjem) in deloma v sintaksi, ki je od semantike odvisna.

1.024 Krog jezikovnega delovanja v procesu sporočanja je sklenjen s povratnim delovanjem, ki poteka od koda jezik k besedilom, katerih oblikovanje je pogojeno s tem kodom, pa tudi z dejavniki, ki delujejo na besedila od zunaj

(družba!). Od besedil se nove vrednosti, pridobljene z aktualizacijami, vračajo nazaj v kod, ki se tako razvija in je v tej nenehni dinamiki tudi zmeraj odprt.

1.03 V sodobni jezikoslovni in drugih znanostih ostaja kljub jasnim eksplicacijam v Marxovi in Engelsovi misli razmerje med jezikom in mišljenjem, ki ni v ustrezni meri predmet znanstvene pozornosti. Tako je povsem nepojasnjena predpostavka, da v razviti družbi mišljenje zunaj jezika ni mogoče. Ta predpostavka ima seveda pomembne posledice tako za antropologijo v najširšem smislu, pa tudi za filozofijo itd. Potemtakem se vsaka formulirana misel (kar je tautologija!), tudi če je izražena s krettnjo, ki je le znamenje v okviru jeziku podrejenega podsistema znamenj, če naj bo njen pomen enoznačen, primarno oblikuje v sferi jezika.

Jezikovno sporočanje postaja tako zaradi vloge, ki jo ima tovrstni kod v družbi, predmet pozornosti različnih znanstvenih panog, ki skušajo vsaka zase osvetljevati delovanje tega zapletenega človekovega instrumentarija.

1.04 Z vidika jezika kot družbene tvorbe in jezikoslovja kot sodobne družboslovne znanosti je danes poglavitno odprto vprašanje pojmovanje dialektičnega razmerja med diahronijo in sinhronijo jezika. Če pa že jo, jo v okviru tradicionalnih gledanj tako imenovanega historičnega jezikoslovja devetnajstega stoletja.

V nasprotju s pozitivistično mladogramatično naravnostjo v odkrivanje »neovrgljivih« zakonitosti v jezikovnem razvoju je bila diahronija zamišljena kot nasprotje metode, ki je prikazovala razvoj pretežno v posameznostih. Naloga diahronije naj bi bila prikazati razvoj sistemskih prevrednotenj, katerih posledica naj bi bilo današnje stanje. Toda taka diahronija naj bi bila po de Saussuru predvsem nasprotje sinhronije, ki je sprva kot statičen opis jezika obvladala jezikoslovje 20. stoletja. V luči te evforije današnjosti ostaja zaradi vsega povedanega razmerje med sinhronijo in diahronijo kot temeljno idejno vprašanje povsem zanemarjeno, posebej še, ker diahronična raziskovanja niso dosegla tiste teoretične razvejnosti, kakor je značilna za sinhronijo. Tudi so zgodovinske raziskave pogosto nadaljevanje nekdanje pozitivistične jezikoslovne šole in niso uskladene z izhodiščno ugotovitvijo, da je jezik družbena tvorba.

Posledica takega stanja v stroki je, da se naše vedenje o jeziku zvoja bodisi na posamezne sestave sinhroničnega preseka ali na posamične pojave v razvoju, ne zaobsega pa — in kar je še bolj usodno — niti prizadeva si ne razviti metodologijo, s katero bi bilo mogoče spoznati dejansko naravo jezika.

1.1 Jezikoslovje ostaja zaradi tega prečesto zaprta veda; ali pa se metodologija, s katero poskušamo pojasniti delovanje jezika, z ustrezno terminologijo bolj ali manj avtomatično prenaša v druge discipline (strukturalizem, v tem okviru tudi strukturalna semiotika).

Prav zaradi tega se kaže spodbuda, da bi uravnali idejne osnove strok, ki se ukvarjajo z družbo, jih med seboj primerili in uskladili filozofska izhodišča, pomembna ne samo za jezikoslovje samo, kolikor predvsem za njegovo vlogo v svetu spoznanja.

1.10 Klasična Marxova misel pomeni za (slovensko) jezikoslovje obvezo za dialektično pojasnitev sinhronije kot posledice spreminjanja razvojnih faz jezika; kritično pa je treba preveriti tudi izhodišča različnih metodologij, ki osvetljujejo jezik s posebnih zornih kotov. Teoretične osnove jezikoslovja, ki

sta ga poznala in mu delno sledila s kritično mislijo tudi Marx in Engels, je treba dodelati in jih uskladiti z izjemnim razvojem jezikoslovja v novejšem času.

Poudariti je namreč treba, da je bilo v njunem času sodobno jezikoslovje na pragu svojega sodobnega razvoja in se je ob obeh, iz antike potrjenih osnovnih pristopih (»socialnega« v tedanjem ahistoričnem pojmovanju: Aristoteles, pozneje Humboldt itd. in historičnega, ki je ponovno prevladal z romantiko in v 19. stoletju) opazovalo jezik predvsem z vidika naravoslovnih in manj historičnih ved. Čeprav sta Marx in Engels kritično sledila tem izhodiščem (»jezik je družbena tvorba«, »misel in jezik«), je njihovo spremljanje jezikoslovja predvsem oporna točka za nujno sodobno kompleksno predstavitev jezika v okviru jezikoslovja in drugih strok, ki jim je predmet človekovo sporočanje s pomočjo sistemov znamenj.

1.11 (Slovensko) jezikoslovje je doslej opazovalo jezik kot konkretno tvorbo; samo ob tej izhodiščni predpostavki je mogoče po našem mnenju opazovati jezik kot družbeno tvorbo. Prva naloga stroke je urejevanje teh spoznanj v spoznavni sistem, nič manj bistvena pa ni pred tem postavitvev izhodišč, ki se morajo opreti na širša družboslovna spoznanja. Seveda je pri tem nujno, da nova spoznanja utrjujejo temelje za nova spoznavna izhodišča nadaljnjih raziskav (primer: semantična sintaksa, ki že z metodo semantične interpretacije sintaktičnih struktur postavlja pod vprašanj klasično sintagmatsko sintakso. In podobno.).

1.12 V našem in v drugih jezikoslovljih je odprto vprašanje preverjanja izhodišč ob nastavitvi problema tudi in predvsem s te nadteoretične, idejne perspektive. Znano je, da so metodološka izhodišča posameznih jezikoslovnih smeri, ki največkrat v posebni luči osvetljujejo delna vprašanja jezika, pogosto postavljena na kaj raznovrstna idejna izhodišča. Jezikoslovje, ki v svoji zasnovi ni zaprto, ampak skuša izrabiti pomembne metodološke dosežke za kar se da kompleksen prikaz svojega predmeta, mora torej te metodologije preveriti in jih poskusiti prilagoditi svojim izhodiščem. Vendar spoznanje otežuje dejstvo, da zahtevajo sodobni pristopi posebno pripravo, da so delni raziskovalni postopki malone sami v sebi zaključeni in se zaradi tega izhodiščna ideološka postavka teh raziskav največkrat potisne v drugi plan.

V takem položaju je razumljivo, da zdrkne znanstveno prizadevanje kaj lahko v »varne vode« pozitivizma. Pozablja se, da je jezik kot predmet raziskav družbena tvorba, neomejanje tega izhodiščnega dejstva jemlje možnost širokega splošnega spoznanja. Zaradi takšne naravnosti se seveda jezikoslovje često zapira v lastne, pogosto tudi pragmatične okvire, postaja samozadostno in s tem na poseben način odtujeno.

1.121 Pot iz te utesnjenosti je samo v tem, da se iz izrazito kolektivno (ne individualno) zastavljene znanosti odpre razprava o idejnih izhodiščih jezikoslovja; s tem naj bi se ostvarile idejne osnove stroke, ki bi bile skupni imenovalci za metodologijo v posameznih panogah, ki bodo po naravi izbranega predmeta nujno različne — pa tudi skupni imenovalci, ki bo omogočal postavljanje razmerij do drugih znanosti.

Morebitni ugovor, da bi sodobni znanstveni temelji ob povezavi individualnega dela v skupno prizadevanje univervalizirali jezikoslovje in ga ponovno

zapri, tokrat na drug način — ne more obveljati, kajti sama idejna razprava na začetku ni mišljena kot dogmatski okvir, ampak kot permanentno se izpopolnjujoča os notranje organizacije stroke, kot stalno preverjanje izhodišč, izpolnjevanje pogledov z novimi argumenti in preskusi, torej kot razprava, ki bo nujno potekala med posameznimi operativnimi raziskavami konkretnih jezikov (npr. slovenščine) na eni strani, na drugi strani pa med obćim jezikoslovjem kot metateoretićnim okvirom »konkretnega« jezikoslovja in med filozofijo.

1.13 Take vrste diskusija med jezikoslovjem in filozofijo ne bi ustvarila kritićene podlage za vrednotenje postopkov in spoznanj znotraj jezikoslovja, ampak bi omogoćala tudi primerno osnovo za organizirano pritegovanje jezika v študij drugih disciplin, kakor so sociologija, psihologija ipd.; torej za podlago lingvosociologiji in lingvopsihologiji (znanosti uporabljata prićevanje jezika za ugotavljanje socioloških in psiholoških dejstev) v nasprotju s socio- in psiholingvistiko, ki v okviru lingvistike izrabljata za jezikoslovna spoznanja deloma sociologijo in psihologijo.

1.131 Ta misel velja tudi za tiste nejezikoslovne discipline, ki se v okviru (strukturnalne) semiotike ukvarjajo z nejezikovnimi oziroma nadjezikovnimi znamenji, to je z govorico v širšem pomenu. Pri teh se pri nas dogaja, da se zlasti v fazi zaćetnega osvajanja osnovne, najvećkrat moćno abstraktne terminologije ne ozirajo na idejna izhodišća, ki so tem teoretićnim študijem podlaga, še manj na že udelane poti svoje stroke, najmanj pa ugotavljajo ustreznost ob jezikovnem kodu zgrajenega modela nejezikovnih govoric.

Naćrtana razprava bi bila lahko resna preskušnjaja v nemi povodnji teorij, ki prihajajo k nam nekritićno privzete s terminološko zaveso, ki slepi pogled in otežuje kritićni uvid.

Z obžalovanjem je treba ugotoviti, da so bili poskusi tovrstne kritike pri nas osamljeni in da so v pomanjkanju medstrokovnega dialoga izzveneli brez potrebnega odmeva v širših krogih, ki bi edini lahko pojasnili podlago za diskusijo in za pojasnitev sprejetja tovrstnih teorij. In ker so manj kritićno, kakor si to dovoli (slovensko) jezikoslovje na svoji sedanjji stopnji in v sedanjih moćnostih, sprejemali tudi jezikoslovne okvire semiotićnih teorij, so v ozraćju splošne nekritićnosti lažje računali z uspehom, kakor bi ga bili deležni ob natanćni zastavitvi lastne problematike.

2.0 V okviru tega razmišljanja kaže na kratko opredeliti slovensko (slovenistićno) jezikoslovje.

Kakor sam jezik je tudi veda o njem v najtesnejši zvezi z razvojem druźbe (slovenske). Slovenistićno jezikoslovje se je zaradi tega ves ćas svojega razvoja gibalo med splošnimi teoretićnimi spoznanji jezikoslovja, ki jih je prilagajalo širšim druźbenim nalogam stroke. Zato so tako na izbiro raziskovalnega podroćja vplivali zunajjezikovni dejavniki, ćeprav le-ti najvećkrat niso bili niti argumentirani, še manj izraźeni.

Prmerjava posameznih obdobij v zgodovini slovenskega jezikoslovja kaže, da so bili jezikovni pogledi kot rezultat raziskovanja tako pri jezikoslovcih (Kopitar) kakor pri ustvarjalcih (Prešeren) uskladeni z njihovimi filozofskimi in druźbeno politićnimi nazori; strokovna spoznanja so bila argument za te poglede (tudi v negativni smeri — Kopitar), kar seveda prizadevanj takratnega jezikoslovja ne diskvalificira, saj je angaźirana znanost zmeraj tako ravnala.

Posebej zgovorna so prizadevanja v okviru slovenistike po letu 1918. Filozofska oziroma idejna podlaga slovenskega jezikoslovja v duhu veljavnih smeri v jezikoslovju ni bila eksplicirana, za teoretične podstave stroke ni bilo razumevanja niti potem, ko se je konec dvajsetih let začela uveljavljati praška jezikoslovna šola, čeprav sta v literarni vedi že pred tem ubrala pot v teorijo Izidor Cankar in Jakob Kelemina. Primerjalno zgodovinsko slovensko jezikoslovje, ki se je ukvarjalo s slovansko onomastiko na širšem, s Slovenci v zgodnjem srednjem veku poseljenem ozemlju, je posredno prispevalo argumente slovenski historiografiji, hkrati pa je s tem obravnavalo razvoj slovenskega jezika. Podobno vrednost ima iskanje slovenskih parametrov v nastanku in značaju brižinskih spomenikov nasproti tistim, ki so skušali te spomenike zaradi spet zunajjezikovnih pobud (z argumentacijo arhaičnosti jezika itd.) razglašati kot latinski nasledek cerkvenoslovanske kulturne tradicije. Obeh spoznavnih poti ni mogoče ocenjevati zunaj njunega širšega družbenega konteksta: slovenske družbe v prizadevanjih za argumentiranje svoje samobitnosti v času med obema vojnama.

Toda zaradi izhodiščne metode, ki je izključevala osmišljanje spoznanja v okvirih samega jezikoslovja, ta spoznanja niso postala neposredno podlaga za širše družbeno vedenje Slovencev svojega časa; zastrto je ostalo tudi dejstvo, da je bil ves raziskovalni koncept postavljen s tem namenom in torej tako družbeno politično aktualiziran.

Seveda je treba deloma krivdo za to pripisati tudi zamaknjenosti stroke v sebe samo, kar je bilo pogojeno s položajem stroke (s splošnimi teoretičnimi izhodišči) v določeni družbi in predvsem zunaj nje, v mednarodnih okvirih.

2.01 Spričo tega zgodovinskega principa se slovensko jezikoslovje raziskovanju sočasnega jezika skoraj ni posvečalo, če izvzamemo prizadevanja, ki naj bi pokazali na slovensko samobitnost v času jezikovnih deviacij v knjižnem jeziku (Breznik). Temelji tega gledanja so bili postavljeni v času slovenske moderne, za katero je v grobem značilna nemeščanska, kolikor ne antimeščanska podlaga v odnosu do knjižnega jezika. Toda v obdobju med obema vojnama je zaradi sociološke neizdiferenciranosti pogledov (ne slovenske družbe!) prehajalo v splošno antimestno vrednotenje, ki je v odmevih zastarele romantike mestnemu (= spačenemu, izkrivljenemu, odtrganemu) zoperstavilo mit ljudskega (= čistega, nepotvorjenega, neizkrivljenega itd.), kar naj bi bilo negativnemu pozitivno nasprotje. Ta ekstremnost v idejnem izhodišču jezikovne norme, značilnost, ki je pri večini jezikoslovcev vzdržala vojno in se je po vojni komaj otesamo, ker se veže z novimi miti, je bila pogojena s pomanjkanjem medstrokovnega argumentiranega dialoga in s sorazmerno precejšnjo diferenciacijo političnih izhodišč posameznih strokovnjakov.

2.02 Po drugi vojni je slovensko jezikoslovje pretiralo v poudarjanju sodobnega (sinhronega) aspekta na jezik. Pred njim so zato naloge, ki so bile nakazane v teoretičnem delu tega razmišljanja: v okviru vzpostavitve razmerja med diahronijo in sinhronijo — za podlago kompleksnemu jezikovnemu pogledu je treba posebej razviti študij zgodovine knjižnega jezika kot posebne discipline in v njenih mejah zgodovine slogovnega razvoja, potrebno pa je tudi večje medsebojno povezovanje vseh jezikoslovnih disciplin.

SKLEPNA BESEDA

V knjigi št. 14, ki je objavljena v letu 1988, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 12. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 15, ki je objavljena v letu 1989, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 13. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

Na 14. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 14. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 16, ki je objavljena v letu 1990, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 15. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 17, ki je objavljena v letu 1991, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 16. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 18, ki je objavljena v letu 1992, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 17. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 19, ki je objavljena v letu 1993, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 18. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 20, ki je objavljena v letu 1994, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 19. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 21, ki je objavljena v letu 1995, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 20. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 22, ki je objavljena v letu 1996, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 21. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 23, ki je objavljena v letu 1997, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 22. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 24, ki je objavljena v letu 1998, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 23. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V knjigi št. 25, ki je objavljena v letu 1999, so objavljene vsebinske spremembe, ki so bile sprejete na 24. seji Komisije za razvoj in izboljšanje kakovosti izobraževanja, ki je bila ustanovljena leta 1987.

V veliko čast in zadovoljstvo mi je, da lahko v imenu organizatorjev: Centra za razvoj in širjenje marksizma pri UK ZKS in pa štirih družboslovnih fakultet univerze v Ljubljani sklenem to izredno bogato posvetovanje.

V dveh dneh zelo koncentriranega dela smo se seznanili z 21 referati, poleg tega imamo v gradivu štiri nadaljnje referate, predstavljenih nam je bilo nadalje 11 pripravljenih diskusijskih prispevkov, od katerih bi nekatere po širini zastavitve in tehtnosti izpeljave morali pravzaprav šteti za referate.

Na našem posvetovanju so bile z največ prispevki zastopane filozofija, sociologija, politologija in ekonomija, nato psihologija, pedagogika, zgodovina, jezikoslovje, pravna znanost. Iz sklopa družboslovnih znanosti tu niso bile predstavljene znanosti o umetnostih (o književnosti, upodabljaajoči umetnosti, glasbi idr.). Bilo bi primerno, da bi se v naslednem letu organiziralo podobno posvetovanje za to skupino znanosti.

V središču naše pozornosti so bili ta dva dni trije sklopi vprašanj:

1. Kaj je marksistično izhodišče danes — tako v celotni znanosti kot v konkretnih znanstvenih raziskovanjih in kaj so nemarksistična izhodišča in metode;

2. s tem je najtesneje povezano vprašanje o materialistični dialektiki — tako na njeni filozofski ravni kot v njeni praktični uveljavitvi v konkretnem raziskovanju;

3. prispevki posebnih marksističnih raziskav in marksističnega raziskovanja sploh k razvoju naše revolucionarne akcije tako v graditvi naše samoupravne družbe kot v njeni orientaciji in udeležbi v socializmu kot svetovnem procesu.

Vsi trije sklopi ali tri osi, okrog katerih so se sukala naša razmišljanja, dokazujejo veliko znanstveno in družbeno aktualnost tega našega srečanja.

Z velikim veseljem ugotavljam, da je naše posvetovanje več kot uspelo. Pokazalo se je naslednje:

1. da v naših družbenih vedah razpolagamo s pomembnim potencialom ustvarjalno — ne le deklarativno — marksističnega raziskovanja;

2. da je bil v zadnjih letih dosežen pri tem pomemben kvantitativen napredek, ki kaže, da smo na dobri poti;

3. ta napredek je pripisati tudi dejstvu, da je odpadel idejni pritisk polpretekle dobe, ki je formirane marksiste silil v obrambo, mlade raziskovalce pa je stimuliral, da so za kriterij sodobnosti jemali sodobne nemarksistične teorije in metode.

4. Atmosfera naše razprave je bila sproščena in svobodna, kot je vselej diskusija med ljudmi, ki so usmerjeni k istemu cilju.

5. Pokazalo se je tudi, da ne obstoja niti prepad niti načelen razpor med »politiko« in »znanostjo«, temveč se je tvorno izkazala enotnost jugoslovankega marksizma.

6. To posvetovanje je nakazalo pot, kako z marksističnih izhodišč utemeljevati družboslovne mikrodiscipline.

7. Poudariti velja tudi, da se je s tehtnimi prispevki afirmirala vrsta mlajših znanstvenih delavcev. To je hkrati tudi dodatno poročilo, da se bo marksistično raziskovanje v naših strokah razvijalo, poglobljalo in širilo.

Posvetovanje je torej ponovno potrdilo ustvarjalno moč marksizma v naši družbeni znanosti in njeno povezanost z mislijo in prakso naše revolucije. Obenem pa je utrla pot organizaciji cele vrste srečanj in nadaljnjih posvetovanj, s katerimi se bo zaokroževalo in poglobljalo zavestno marksistično raziskovanje.

Center za razvoj in širjenje marksizma z veseljem prevzema dolžnost, da pobudi takšna srečanja in posvetovanja.

dr. BOŽIDAR DEBENJAK

Sestavek poskuša podati nekaj osnovnih stališč marksistične teorije znanosti. Pri tem ugotavlja, da kljub nujnosti te teorije za marksizem kot tak do sedaj še ni izdelane resnejše marksistične teorije znanosti. Pa vendar je prav v jedru marksizma zahteva po znanstveni kritiki znanosti, torej po takšni kritični teoriji znanosti, ki bi bila sama znanstveni rezultat. Do sedaj najvišji rezultat in vzor te zahteve je Marxov *Kapital*, ki je hkrati kritika politične ekonomije in sam (politično) ekonomski znanstveni rezultat najvišje vrednosti. Tudi dela ti. »kritične teorije družbe« so glede na zastavljeno nalogo nezadostna, često tudi sama ideološka v oceni sodobne znanosti (npr. v izenačevanju vse znanosti s »pozitivistično« znanostjo in manipulativno tehnologijo), ne omogočajo notranjega preobrata znanosti v »kritično znanost«.

Za Marxovo analizo znanosti je principialno pomembno razlikovanje znanosti kot »splošnega dela« do drugega dela (»skupnega dela«) (*Kapital*). Čeprav je ta misel ostala pri Marxu neizpeljana, zagotavlja specifično avtonomijo znanosti, ki ni goli neutralizem, in jo šele omogoča kot produkcijsko silo, posebej v socializmu, ko postane splošno delo mera vsega dela (*Grundrisse*). Znanost, ki svojo produkcijsko vlogo reducira na tehnološko uporabnost, je kapitalaska, odtujena, ideološka in nezgodovinska, oziroma danes »pozitivistična« znanost. V tekstu sem pokazal tudi ujemanje Engelsove teorije »dialektične«, antimetafizične znanosti z Marxovo zastavitvijo, ki se ni bistveno spremenila od »Zgodnjih del« naprej (ideja ene same znanosti). Toda kljub tem prispevkom je njuna teorija znanosti neizpeljana, posebej neizdelan je koncept »splošnega dela«, ki bi šele omogočal eksplicitnejši prikaz in uporabo »dialektične metode« v znanostih. Ta koncept se v svojem jedru veže na Heglov pojem zgodovinskega uma kot »konkretna občost« sile zgodovine, ki le-to napravi za človeško zgodovino.

The article attempts to state a few of the basic viewpoints of the Marxist theory of science. It is found that in spite of the necessity of such a theory for Marxism as such, so far no strictly serious Marxist theory of science has been worked out. Still, it is in the core of Marxism that a scientific critique of science is imperative, i. e. such a critical theory of science which would in it self represent a scientific result. So far the greatest result and ideal of this requirement remains Marx's *The Capital*, which is at the same time a critique of political economy and in itself a (political) economic scientific result of first-rate value. As regards the task in question, also the works of the so-called »critical theory of society« remain unsatisfactory; often they are ideological in the assesment of the contemporary science (e. g. in equating all science with the »positivistic« science and the manipulative technology), and they do not facilitate an internal transformation of science and the manipulative technology), and they do not facilitate an internal transformation of science into a »critical science«.

For Marx's analysis of science it is of cardinal value to draw a distinction in science between the »general part« of it and the rest (»common labour«) (*The Capital*). Although Marx did not fully work out this idea, it ensures a specific autonomy of a science which is no mere neutralism and is made possible as a production force only, especially in socialism when common labour becomes a criterion for any labour (*Grundrisse*). A science whose productive role is reduced to technological exploitation is of the capitalist kind, alienated, ideological, non-historical, or resp. what is today the »positivistic« science. The text shows the correspondence between Engels's theory of the »dialektical«, anti-metaphysical science and Marx's view (the idea of one sole science) which since his *Early Works* did not undergo essential modifications. In spite of their contributions they did not fully work out their theory of science); in particular, it is the concept of »common labour« which has remained not worked out — a concept which make it possible to provide a more explicit analysis, and permit a better use, of the »dialektical method« in science. At bottom this concept is related to Hegel's concept of the historical mind as a »concrete universal« of historical forces making it human history.

ANDREJ KIRN

ZNANOST, ZNANSTVENA TEHNIČNA INTELIGENCA IN MARXOV KONCEPT
REVOLUCIONARNE KRITIČNE ZNANOSTI

S kapitalistično proizvodnjo se je radikaliziralo protislovje med znanostjo in protislovje med znanostjo in proizvodnjo, ker se je preneslo v temeljne predpostavke družbene reprodukcije. Kolkor bolj se znanost opredmetuje v znanstveni-tehnični inteligenci, v produkcijskih sredstvih in celoti produkcijskih pogojev, toliko bolj se zaostčujejo protislovja kakršnih koli oblik razrednega značaja produkcije pa tudi oblik državno socialističnega upravljanja s produktivnimi silami. Opredmetena znanost močno pogloblja družbeni značaj produkcije in zato tudi izsiljuje resnično družbeno samoupravljanje s temi silami.

V razredni družbi znanost lahko služi obči dobrobiti človeštva le tako, da je hkrati prisiljena služiti tudi posebnim družbenim razrednim ciljem. Družbeno politično osveščanje znanstvene tehnične inteligence razbije to istovetnost. Znanost postaja za Marxa revolucionarna sila in ne samo ekonomska produktivna sila, ko se zavestno priključi zgodovinskemu gibanju, ki je sposobno prelomiti razredno družbo.

ANDREJ KIRN

SCIENCE, SCIENTIFIC-TECHNICAL INTELLIGENTIA, AND MARX'S CONCEPT
OF THE REVOLUTIONARY-CRITICAL SCIENCE

The capitalist production has radicalized the contradiction between science and production, because it was shifted over to the basic requirements of social reproduction. The more science becomes materialized in the scientific-technical intelligentsia, in production means, and in the whole of the production conditions, the sharper are becoming the contradictions of any kind of class character of production as well as of forms state-determined socialist management of production forces. Materialized science seriously increases the social character of production and thus makes a true social selfmanagement of these forces an imperative.

In a class society science can serve the purposes for a general welfare of man kind only so that it is at the same time forced to serve special social class purposes. A socio-political education of the technical intelligentsia rules out this identity. For Marx science becomes a revolutionary force and not merely an economic production force, when it consciously decides to join the historical movement which is capable of breaking the class society.

dr. Ilija Mrmak

VREDNOTE JUGOSLOVANSKE SOCIALISTIČNE SAMOUPRAVNE DRUŽBE —
TEMELJ MARKSISTIČNE VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA

Izhajajoč iz tega, da marksistična utemeljitev vzgoje in izobraževanja pri nas ni mogoča brez analize temeljnih vrednot naše socialistične samoupravne družbe, pisec preučuje družbeno določenost vrednot in vrednostne sisteme, pri tem pa se še posebej zadržal pri sistemu temeljnih vrednot naše družbe in pri njegovi marksistični utemeljenosti. V analizi izhaja iz človeka kot temeljne vrednote, potem pa posebej razpravlja o marksističnem pojmovanju človekove svobode v raznih sferah življenja (delo, odnosi pri delu, v proizvodnji — samoupravljanje, bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti itn.), preučuje vse te vrednote v njihovi zgodovinski, eksistencialni in futuristični razsežnosti in hkrati poudarjajoč dialektičnost in revolucionarnost njihovega razvoja.

Na podlagi teh analiz pisec prihaja do sklepov, pomembnih za marksistično postavitev vzgoje in izobraževanja pri nas. S tem v zvezi poudarja, da morata marksistična vzgoja in izobraževanje vključevati proučevanje celotne prakse revolucionarnega gibanja, še posebno prakse jugoslovanskih komunistov, ki je pravzaprav ustvarjalna uporaba in nadaljnje razvijanje naukov klasikov marksizma v sodobnih razmerah boja delavskega razreda in delovnih ljudi naše dežele. Proučevanje temeljnih vrednot socialistične samoupravne družbe bo omogočilo, da se boljše doumejo bistvene

lastnosti družbe in njihove opredelitve, da se vzgoja in izobraževanje povežeta s konkretno ustvarjalno dejavnostjo, da se laže doumejo vse težave in protislovja in da se ljudje s tem usposablajo za uspešnejše reševanje vseh težav in problemov, s katerimi se srečujejo pri nadaljnjem razvijanju temeljnih vrednot (ciljev in idealov) družbe.

BARICA MARENTIČ-POZARNIK

PRISPEVEK PSIHLOGIJE K IDEJNEMU OBLIKOVANJU UČITELJA

Avtorica izhaja iz širših vzgojnih smotrov v naši družbi in se pri tem opira tudi na nekatere Marxove misli o človeku (npr. da naj bo kreativen, avtonomen itn.). V središču njenega razpravljanja je učitelj, njegov lik, njegovo formiranje, veliko pa govori tudi o učencu, ker lahko učiteljevo vlogo opredelimo le glede na učenca.

To problematiko avtorica še posebej konkretizira na področju motivacije. Najprej kritično pretrse dosedanje teorije o motivaciji, nato pa opisuje motivacijo glede na naše vzgojne smotre in marksistični vidik. Ta motivacija je prvenstveno intrinzična, avtonomna, ne homeostatična.

Razprava sega v področje pedagogike in psihologije.

BARICA MARENTIČ-POZARNIK

THE CONTRIBUTION OF PSYCHOLOGY TOWARDS THE IDEOLOGICAL GROWTH OF TEACHERS

The author proceeds from wider educational goals in our society and in her article draws on some of Marx's ideas about man (e.g. that man be creative, autonomous, and so forth). In the centre of the discussion is the teacher, his figure, his ideological growth — but a lot is said also about the pupil, as it is only in the relation to the pupil that the teacher's role can be assessed.

The problems in this field are discussed in concrete terms in the area of motivation. After a critical discussion of the motivation theories propounded so far, the author brings a description of motivation from the point of view of our educational goals and from the Marxist aspect. This motivation is primarily intrinsic, autonomous, and not homeostatic.

The article is concerned with issues from the field of education and psychology

MIRJANA ULE

MARKSISTIČEN PRISTOP K OBRAVNAVANJU DRUŽBENE NARAVE ČLOVEKA V SOCIALNI PSIHLOGIJI

Najprej opišem nekaj osnovnih teorijskih konceptov sodobne socialne psihologije (psihoanalitični, biheviistični, interakcijski, grupni, teorija vlog), pri čemer ugotavljam, da je pri njih do danes relativno nepojasnjena družbena narava individua. Le ta se bodisi že predpostavlja, bodisi se prenaša v sociabilnost in druge aktualne socialne procese osebnega in medosebnega vedenja. Psihoanaliza sicer dojema bistven pomen procesa socializacije za podružbljanje posameznika, pri čemer postane socialnost stvar individualne narave ljudi. Toda tudi psihoanaliza vidi socializacijo le skozi naknadno prilagajanje človekovih nagonov zunaj družbenih realnosti, pri čemer predpostavlja ločenost človeka kot naravnega in kot družbenega bitja.

Da bi se presegle te pomanjkljivosti in enostranosti je treba sprejeti ravno Marxov koncept »individuuma kot družbenega bitja«, torej teze, po kateri je človeška narava družbena tudi na dnu individualnosti. Pri tem pa se pokaže tudi smiselnost zgodovinske relativizacije človekove narave kot tudi zgodovinskega samooblikovanja človeka, zgodovine kot procesa rojevanja človeka po njem samem. S tem bi se preseglo formalistična, naturalistična, pa tudi absolutistična pojmovanja človeka, ki vladajo v sedanji socialni psihologiji.

MARXIST APPROACH TO THE STUDY OF THE SOCIAL NATURE OF MAN
IN SOCIAL PSYCHOLOGY

Initially some basic theoretical concepts of contemporary social psychology (psycho-analytical, behaviouristical, inter-actional, group concepts, theory of roles) are described; in this context it is found that so far they have not adequately elucidated the social nature of the individual. This nature is either already presupposed or it is transferred into sociability and other vital social processes of personal and inter-personal behaviour. In psychoanalysis the essential meaning of the process of socialization for an individual's socialization is given due emphasis, but the sociality becomes here a matter of people's individual nature. But also psycho-analysis views the socialization in terms of a subsequent adapting of man's instincts to the external social reality, in doing which it assumes a separation between man as a natural being and as a social being.

To overcome such deficiencies and incompleteness it is necessary to adopt Marx's concept of the «individual as a social being», hence his thesis that at the very bottom of individuality man's nature is social. This, then, gives sense to the historical relativization of man's nature and also to the historical self-formation of man, to history as a process man being born by himself. Such an approach would supersede the formalistic, naturalistic, as well as the absolutistic views of man currently prevailing in the social psychology.

Dr. ADOLF BIBIC

SMISEL BOJA ZK ZA UVELJAVLJANJE MARKSIZMA

Zveza komunistov je imela do marksizma ustvarjalni odnos; kreativno ga uporablja v boju za socializem zato, da se tudi s tem okrepi vloga delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, da se uveljavi enakopravnost narodov in narodnosti, da se usposobi organizirane socialistične sile za zavestno obvladovanje družbenega razvoja. Marksizem je živa teorija, razumeva svet kot celoto in nastopa proti subjektivizmu abstraktnega utopizma in mehničnemu determinizmu tehnokratizma. Marksizem neha biti marksizem, če iz njega izginja osrednjost vodilne vloge delavskega razreda, socializacija ekonomije, socializacija politike in vizija brezrazredne družbe. Kot družbena teorija je kritičen do vseh teorij, ki skušajo ohraniti razdvojenost sveta na vladajoče in vladane, na elito in množico, na »teorijo« in »prakso«.

Marksizem je epohalno in internacionalno usmerjen, zato so zelo pomembne primerjalne študije socialističnih izkušenj. Ob stvarnosti negativnih posledic delitve dela v znanosti je treba reafirmirati načelo celote spoznavnega procesa.

Dr. ADOLF BIBIC

THE MEANING OF THE STRUGGLE OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS
FOR A GROWING ROLE OF MARXISM

The League of Communists is throughout characterised by a creative attitude towards Marxism; it makes a creative use of it in the pursuit of socialism in order that this may strengthen the role of the working class and of all working people and that this may further the equality of nations and nationalities as well as enable the organized socialist forces consciously to handle the social development. Marxism is a living theory, it takes the world as a whole, and is against the subjectivism of abstract Utopism and the mechanical determinism of technocratism. Marxism ceases to be Marxism if it starts losing the centrality of the leading role of the working class, the socialization of economy, the socialization of politics and the vision of a classless society. As a social theory it takes a critical stand towards all the theories seeking to preserve the division of the world into those ruling and those ruled, into the elite and the masses, into the »theory« and the »practices«.

Marxism is in its orientation epoch-making and international; therefore comparative studies of socialist experience are of special significance. In view of the reality of negative consequences entailed by the division of labour in science it is necessary to re-affirm the principle of the unity of the cognition process.

GOJKO STANIČ

POMEN DRUŽBOSLOVNEGA RAZISKOVANJA IN NEKATERA NJEGOVA
METODOLOŠKO ORGANIZACIJSKA VPRAŠANJA V SLOVENSKEM PROSTORU

Raste družbeni pomen zavestnega usmerjanja družbenega razvoja, zato se krepi vloga družboslovnega raziskovanja. Še posebej močno je to prisotno v pogojih uveljavljanja samoupravne poti v socializmu.

Poklicna oddvojenost mnogih družboslovnih raziskovalcev od revolucionarne prakse objektivno slabi marksistično zasnovanost raziskovanja. Dinamično in realno programiranje družboslovnega raziskovanja, pri katerem sodelujejo raziskovalci in uporabniki, marksistična razdelava teoretičnih modelov, kompleksno interdisciplinarno raziskovanje in drugi organizacijsko metodološki ukrepi ustvarjajo boljše pogoje za uveljavitev marksizma v družboslovnem raziskovanju.

GOJKO STANIČ

THE IMPORTANCE OF SOCIOLOGICAL RESEARCH AND SOME OF ITS
METHODOLOGICAL-ORGANIZATIONAL QUESTIONS IN THE SLOVENE
SITUATION

The social significance of a conscious directing of social development is coming more and more to the fore, and for this reason the role of social research is becoming stronger. Its presence is particularly growing in the conditions of self-management as a road to socialism.

Professional separation of many sociologists from the revolutionary practice is objectively weakening the Marxist orientation in research. Dynamic and realistic programming of sociological research-work involving both researchers and those 'consuming' the findings, complex inter-disciplinary research, and other organizational-methodological measures create better conditions for the growing role of Marxism in social sciences.

BOSTJAN MARKIČ

MARKSISTIČNA KRITIKA POLITIČNE REPREZENTANCE
IN DELEGATSKI SISTEM

Politična reprezentanca je moderna oblika meščanske demokracije. Tako v zgodovinski praksi kot tudi v njenem teoretičnem osmišljanju pa imamo opravka z neke vrste stalno rekonceptualizacijo politične reprezentance. Meščanska politična misel na področju politične reprezentance ni razvila zadovoljlitve in še zlasti ne konsistentne teorije predstavljanja. Šlo je v bistvu za stalne poizkuse prilagajanja političnega predstavljanja v skladu z obstoječimi političnimi odnosi, s potrebnimi politične prakse, glede na vstopanje novih družbenih sil na prizorišče družbenega dogajanja. Sele marksistična teorija je podala celovito teorijo o »predstavljanju« in uveljavila svoje načelo o »enostavni, delavni reprezentanci«. Najbolj artikulirani odmev demokratičnega jedra v Marxovem pojmovanju »delovne reprezentance« je odjeknil v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, še zlasti v delegatskem sistemu kot opredeljujoči prvini političnega sistema. Globalni delegatski sistem — delegatski sistem na ravni skupščin družbeno-političnih skupnosti — je avtentično nadaljevanje samoupravnih odnosov in procesov v temeljnih celicah združenega dela in družbenega življenja.

BOSTJAN MARKIČ

THE MARXIST CRITICISM OF THE POLITICAL REPRESENTATION
AND THE DELEGATE SYSTEM

Political representation is a modern form of the bourgeois democracy. But both in historical practice and in its theoretical foundation we are faced with a kind of a constant re-conceptualization of political representation. The bourgeois political thought has not developed in the field of political representation a satisfactory (let alone a consistent) theory of political representation. Essentially, it all centred around repeated attempts to adapt political representation to the current political relations, to the needs of the political practice — as regarded the entrance of new social forces on the

scene of political developments. It was only the Marxist theory which provided a comprehensive theory «representations», establishing the principle of «simple, working representations». The most articulate echo of the democratic nucleus in Marx's ideas of the «working representation» has come in the Yugoslav selfmanaging socialism, and especially in the delegate system as a determinant of the political system. The global delegate system — the delegate system at the level of the assemblies of socio-political communities — is an authentic continuation of the self-management relations and processes in the basic cells of associated labour and social life.

ANTON PERENIC

NEKATERI ONTOLOŠKI PROBLEMI PRAVA V JUGOSLOVANSKI TEORIJU PRAVA

Avtor izhaja iz ugotovitve, da je v okviru marksistične teorije prava mogoče razlikovati več nasprotujočih si smeri, tako tudi v jugoslovanski teoriji prava ni težko najti vsaj normativno, sociološko-ekonomistično ter integralno smer. Med njimi se kažejo najjasnejše razlike zlasti pri poskusih opredeljevanja prava, oziroma pri iskanju njegove specifičnosti ter relativne samostojnosti v okviru strukture globalne družbe. Avtor nato spremlja usodo sheme družbena baza — vrhna stavba pri preučevanju prava ter utemeljevanju njegove relativne samostojnosti v posamezni smeri teorije prava, pri čemer prihaja do sklepa, da so pri tem preučevanju nastajala bistveno različna dognanja. Ob koncu poskuša kritično oceniti tako nastale rezultate ter obenem opozoriti na razsežnost problema specifičnosti prava in njegove relativne samostojnosti, kakor tudi na nujnost ustrežnejše metodološke poti za njegovo razreševanje.

ANTON PERENIC

SOME ONTOLOGICAL PROBLEMS OF LAW IN THE YUGOSLAV THEORY OF LAW

The author from the finding that it is also within the framework of the Marxist theory of law possible to identify several diverging courses; thus in the Yugoslav theory of law it is not difficult to recognize at least a normative, a sociologically-economic, and an integral orientation. These different orientations reveal their differences most clearly when attempts are made to define the law, or rather when its specifics and its relative independence within the framework of the structure of global society are being sought. Next, the author traces the fate of the scheme social basis — superstructure as experienced in the study of law and the making of claims for its relative independence in individual lines of law; here he arrives at the conclusion that the study has produced findings essentially different. At the end he seeks to make a critical assessment of the finding arrived at in this way and at the same time to call attention to the vastness of the problem of the specific nature of law and of its relative independence as well as to the need for a more adequate methodological approach for a solving thereof.

FRANCE ČERNE

SODOBNA MEŠČANSKA IN MARKSISTIČNA EKONOMSKA TEORIJA
NASPROTI SODOBNI ZGODOVINSKI PRAKSI

Avtor razprave skuša z deduktivno-komparativno metodo testirati znanstvenost spoznanj marksistične in sodobne meščanske ekonomske teorije glede na značilnosti sodobne zgodovinske prakse. In ugotavlja, da je sodobna zgodovinska praksa pokazala, da je marksistična ekonomska teorija glede reševanja poglavitnih ekonomskih vprašanj bogatejša in točnejša (ne glede na manj razvito tehniko izražanja) kot pa je sodobna meščanska ekonomska teorija, ki je v globoki krizi ciljev in zavesti.

Takšna ugotovitev seveda še ne pomeni, da tudi sodobna marksistična ekonomska teorija ni v zaostajanju, še posebej pri nas, glede na prakso. Da bi marksistična ekonomska teorija kot ekonomska znanstvena zavest globlje in vsesplošno zajela in nakazala nadaljnje nujno spreminjanje družbeno ekonomskih odnosov tako glede na revolucionarno spreminjanje produkcijskih sil kot glede na pristne revolucionarne

ekonomsko politične tendence, bi morala storiti hitrejši korak naprej k novi sintezi, to je: nauk klasikov marksizma obogatiti z novimi spoznanji, ki jih z marksistično metodologijo lahko ovrednotimo kot novi prispevek k ekonomski znanosti.

FRANCE CERNE

THE CONTEMPORARY BOURGEOIS AND THE MARXIST ECONOMIC THEORY AGAINST THE CONTEMPORARY HISTORICAL PRACTICE

By applying a deductive-comparative method the author tries to test the scientific value of the findings and insights offered by the Marxist and the contemporary bourgeois economic theory with regard to the characteristics of the contemporary historical practice. He finds that the contemporary historical practice has proved that the Marxist economic theory is in the sphere of solving the principal economic issues richer and more precise (in spite of its less well developed technical language) than the contemporary bourgeois economic theory which is undergoing a severe crisis of its goals and consciousness.

Such a finding, of course, does not make a claim that the contemporary Marxist economic theory is not — particularly in Yugoslavia — behind the current practice. In order that the Marxist economic theory as an economic scientific consciousness might at a deeper level and on a larger scale influence and help the necessary further changing of the socio-economic relation both as regards the revolutionary changing of the productoin formes and the currentley present revolutionary economic-political tendencies it would have to make a more rapid step towards a new synthesis, i. e. — to enrich the legacy of the Marxist classics with new insights, which by means of the Marxist methodology, could be evaluated as a fresh contribution to the economic science.

DANIJEL PUČKO

NEKATERI ELEMENTI ZA OCENO O MESTU IN VLOGI MARKSIZMA V MIKROEKONOMSKIH IN SORODNIH VEDAH

Članek je razdeljen v dva glavna dela. V prvem delu avtor razpravlja o zahtevah, ki jih marksizem postavlja pred mikroekonomske in sorodne vede. Pri tem izpelje iz bistvenih značilnosti marksizma šest zahtev: 1. da kritično pojasnjujejo fetišizem blagovne produkcije v njeni zgodovinsko se nujni obliki; 2. da izhajajo iz osnovnih vrednost humanističnega socializma in da jih vsebujejo; 3. da razširjajo in poglobljajo svojo analizo od analize površinskih pojavnih oblik tržnih zakonitosti in odnosov med stvarmi tudi na analizo odnosov med ljudmi; 4. da nenehno tudi nakazujejo in stalno preverjajo relacije in vplive svojih ugotovitev in sklepov do celote družbeno-ekonomskih vprašanj; 5. da temeljijo po eni in da vključujejo po drugi strani obdelavo svojih odnosov, sklepov in vplivov do splošne ekonomske teorije in 6. da dajo ustrezen poudarek dialektični metodi raziskovanja.

V drugem delu prispevka obravnava avtor nekatera protislovja ekonomske metodologije glede na nalogo razvijati marksistično ekonomsko teorijo. Pri tem opozori na glavne elemente, ki omejujejo plodnost svetovne ekonomske metodologije v raziskovalnem delu v jugoslovanskih razmerah. Na tej osnovi pride do sklepa, da obeta edino večja usmeritev na kritično raziskovanje trendov in zakonitosti razvoja glavnih mikroekonomskih kategorij in postulatov ter njihovega čimbolj konsistentnega pove-zovanja večjo plodovitost raziskovalnega dela na področju mikroekonomskih in sorodnih disciplin v jugoslovanski družbi.

DANIEL PUČKO

SOME ELEMENTS TO BE CONSIDERED IN AN ASSESMENT OF THE PLACE AND ROLE OF MARXISM IN MICRO-ECONOMIC AND RELATED DISCIPLINES

The article is divided into tow main parts. In the first part the author discusses the requirements which Marxism makes on the micro-economic and related disciplines. In doing this, he derives from the essential characteristics of Marxism six requirements: (1) that they provide a critical elucidation of the fetishism of the production

of goods in its historically still necessary form); (2) that they take their start from the fundamental values of the humanist socialism and that they contain them; (3) that they expand and improve their analysis of the surface forms as emerging in the market-governing laws and in the relations among things, and that they extend this analysis also to the analysis of relations among people! (4) that they constantly indicate and constantly verify the relations and influences of their finding and conclusions as regards the totality of the socio-economic issues; (5) that on the one hand they are based on, and on the other, include an adequate treatment of the relations, conclusions, and influences concerning the general economic theory; and (6) that they give and adequate emphasis on the dialectical method of research-work.

The second part deals with some contradictions of the economic methodology as regard the task of developing the Marxist economic theory. Here the author points out the main elements which keep back the productive power of the world economic methodology in the research-work in Yugoslav circumstances. On this basis the conclusion is arrived at that only an increased orientation towards critical research of the trends and laws underlying the development of the main micro-economic categories and postulates and of their optimally consistent interaction promises a better yield from the research in the field of micro-economic and related disciplines in the Yugoslav societies.

PETER JAMBREK

O RAZREDNI RAZSLOJENOSTI DRUŽBE

Temeljna razsežnost razrednega položaja, razrednih odnosov in razredne razslojenosti družbe je izkoriščanje, torej prisvajanje presežne vrednosti tujega dela. Empirično ugotovljive družbene neenakosti pa so le kazalci, ki z večjo ali manjšo zanesljivostjo opozarjajo na verjetnost obstoja izkoriščevalskih odnosov: razslojenost določene družbe je torej tem bolj razredne narave, čim bolj so nosilci podrejenih položajev v družbi absolutno in relativno deprivirani, čim bolj izrazite in neprehodne so meje med podrejenimi in nadrejenimi, čim večja je družbena razdalja med najnižjimi in najvišjimi sloji v družbi, čim bolj piramidna je oblika razslojenosti družbe ter čim bolj dvodelna je celotna družbena struktura. Od razsežnosti in meril pa je treba pojmovno ločiti pogoje in posledice razredne razslojenosti. Pogoji, ki utrjujejo izkoriščevalske položaje so zlasti pravni red in privatna lastnina, sredstva družbenega prisiljevanja, politična organizacija in oblike družbene zavesti. Neposredne posledice razrednih odnosov so razredni spopadi, ti pa spet vodijo do sprememb v strukturi razrednih položajev in odnosov ter pogojev razredne razslojenosti. Razrednost je torej opredeljena kot ena od bistvenih, in v vsaj v načelu tudi empirično dokazljivih in izmerljivih razsežnosti tako družbene strukture (na primer družbenih položajev in vlog, interesov, odnosov in slojev) kot tudi razvojnih procesov (na primer družbenih gibanj, spopadov in sprememb).

PETER JAMBREK

ON THE CLASS DESTRATIFICATION OF SOCIETY

The fundamental relation of the class position, of class relations, and of the class destratification of society is in exploitation, i. e. in the appropriation of the surplus value of the labour of others. But the empirically ascertainable inequalities are merely indices which with a lower or higher degree of probability point to the probable existence of exploitation relations: hence the more destratification of a society is of a class nature, the more those occupying subordinated positions in the society are absolutely and relatively deprived; the bigger the social distance between the lowest and the highest strata, the more pyramid-like the form of destratification in the society; and the hence, the destratification of a society assumes more and more a class character when those occupying subordinate positions in the society are more and more absolutely and socially deprived, when the ways between those in lower positions and those higher up are more and more obvious and impassable, when

the social distance between the lower and the higher strata is becoming bigger and bigger, when the form of de-stratification assumes an increasingly pyramid-like shape and when the society is increasingly divided into two parts. Conceptually, a difference has to be made between the dimensions and criteria of class de-stratification on the one hand and the conditions and consequences thereof. The conditions making for exploitation relations are particularly the legal order, private ownership, means of social coercion, political organization, and forms of social consciousness. Direct consequences of class relations are the class conflicts, which in turn lead to changes in the structure of social relations and of conditions of class de-stratification. The class character is thus defined as one of the essential — and at least in principle empirically verifiable and measurable — dimensions of both the social structure (for instance of social positions and roles, interests, relations, and strata) and of the developmental processes (e. g. social developments, clashes, changes).

dr. PETER KLINAR

MEDNARODNE MIGRACIJE KOT POJAV RAZREDNEGA SPOPADA

Razredni konflikti emigrantov, pripadnikov podrejenega razreda začenjajo že v njihovi izvorni emigrantski družbi in se nadaljujejo v imigrantski družbi. Razredni interesi dominantnih razredov odločilno vplivajo na emigrantsko in imigrantsko politiko. Podrejeni sloji imigrantov ne dosežejo statusa delavcev-domačinov in pogosto se znajdejo zaradi diskriminacije v položaju subproletariata. Razredni konflikti in nasprotja se pojavljajo med imigranti in dominantnim razredom imigrantske družbe, kakor tudi med imigranti in proletariatom imigrantske družbe, tako da mednarodne migracije povzročajo konflikte med razredi in znotraj razredov v imigrantski družbi. Kadar etnični izvor pripiše socialni status pripadnikom etničnih skupnosti in jih hierarhično razvršča, govorimo o pojavu etnične stratifikacije. Etnične in razredne linije se pogosto prekrivajo: imigrantska etnična, deprivilegirana manjšina je pretežno skoncentrirana v podrejenem, dominantna privilegirana večina domačinov pa v nadrejenem razredu. Etnične in razredne linije pa se ne prekrivajo na primer takrat, ko prihajajo zgornji, srednji sloji bolj prilagojenih imigrantov v konflikt z nižjimi, nepriлагоjenimi sloji svoje etnične imigrantske skupnosti. V nadaljevanju razprave avtor raziskuje vpliv med razrednostjo in etnično stratifikacijo ter socialne posledice, ki spričo tega nastajajo v imigrantski družbi.

Dr. PETER KLINAR

INTERNATIONAL MIGRATIONS AS A CASE OF CLASS CONFLICT

The class conflicts of emigrants, members of subordinate classes, start already in the emigrant's original social setting and are continued in the immigrant society. The class interests of the dominant classes exercise a decisive influence on the policy of emigration and immigration. The subordinated strata of immigrants do not achieve the status of workers — native citizens, and owing to the discrimination often find themselves in the position of sub-proletariat. Class conflicts and tensions are felt between the immigrants and the dominant class of the immigrant society as well as between immigrants and the proletariat of the immigrant society — so much so that international migrations give rise to conflicts between classes and inside the classes of the immigrant society. When the ethnical origin determines the social status of the members of ethnic communities and classifies them hierarchically, we speak of the emergence of ethnic stratification. Ethnic and class lines often have identical course: the immigrant ethnic and underprivileged minority is mostly centred in the subordinated class, whereas the dominant and privileged majority of native citizens in the higher class. But the ethnic and class lines have a different course for instance in cases when the upper or middle strata of the better adapted immigrants come into conflicts with the lower, ill-adapted strata of their own ethnic immigrant community. In the continuation, the influence between the class character and the ethnic stratification as well as the social consequences thus entailed in the immigrant society are studied.

Vokviru ugotovitev o konstatnih značilnostih v razvoju meščanske sociologije (nezgodovinska, pozitivistična, normativistična, integrativna usmerjenost) je mogoče popolneje razumeti tudi odnos nekaterih najpomembnejših sociologov do marksizma. Analiza del E. Durkheima, M. Webra, V. Pareta in R. K. Mertonu kaže, da se pri sociologih odnos do marksizma ni oblikoval kot nekaj naključnega, temveč je bil kot notranje neločljiva sestavina vselej vključen v celovite teoretične sisteme. Skupne značilne poteze meščanske sociologije v odnosu do marksizma so zlasti naslednje: bolj ali manj odkrito zavračanje marksistične družbene teorije zaradi »psevdoznanstvenosti, zastarelosti in preroškega značaja«; to je prisotno tudi pri tistih sociologih, ki sprejemajo »strogo znanstvene teze« marksistične teorije in jih čistijo vseh »ideoloških« primesi. Dokler marksistična teorija ne prispe do meje, kjer bi lahko motila obstoječi sistem neenakosti, dotlej je za meščanske sociologe sprejemljiva kot »resen prispevek k znanstveni razlagi družbe«, ko pa prispe do svojega specifičnega bistva, potem se spremeni v »eshatologijo in utopijo«.

Within the framework of determining the constant characteristics in the development of the bourgeois sociology (non-historical, positivistic, normativistic, integrative orientations) it is possible to understand more fully the attitude of some of the most prominent sociologists towards Marxism. An analysis of the works of E. Durkheim, M. Weber, V. Pareto, and R. K. Merton reveals that in their sociology the attitude towards Marxism was not formed as something accidental but that it was — as an integral — part always present in comprehensive theoretical systems. Overall characteristic of the bourgeois sociology as regards its attitude towards Marxism are particularly the following: a more or less open rejection of the Marxist social theory because of its »pseudoscientific character, outdatedness, and profetic quality«; this is present also in the views of those who »accept« »rigorously scientific theses« of the Marxist theory and clean them of »ideological« admixtures. As long as the Marxist theory does not come to the point where it might disturb the existing system of inequality, the bourgeois sociologists accept it as a »serious contribution to the scientific explanation of society«; but when it comes to its specific essence, then it turns for them into »eschatology« and »Utopia«.

Razprava v prvi vrsti postavlja vprašanje »kaj je sociologija sociologije?« Nastala je iz krize nereflimirane in apologetske vloge meščanske sociologije v pozno kapitalistični družbi in jo običajno opredeljujejo kot zavest sociologa o treh bistvenih vidikih njegove dejavnosti: o zunajteoretičnih determinantah sociologije in njenih zunanjih odnosih do širšega družbenega ozadja); o odnosu med eksplicitno in implicitno vsebovanimi vrednotami kot eksistencialnimi okviri sociologove dejavnosti; in o notranji strukturi sociološke discipline. Sociolog naj bi se predvsem zavedal razrednih implikacij in vrednot svojega dela, kakor tudi dejstva, da sprejemanje določenih teorij ni odvisno samo od logičnih in tehničnih postopkov. Sociologu mora postati jasno, da vpliva na družbeno okolje in da tudi družbeno okolje vpliva nanj.

Z marksističnega stališča sociologija sociologije samo razvija eno od osrednjih Marxovih tez o razmerju med družbeno bitjo in družbeno zavestjo in tako uvaja zelo tehten in pomemben pristop. Opozorili pa smo tudi na meje in tveganje sleherne posebne sociologije, ki bi zanemarila interdisciplinarnost razsežnosti in teoretične kvalitete sinteze.

RUDOLF RIZMAN

PERSPECTIVES OF MARXISM IN SOCIAL SCIENCES:
»SOCIOLOGY OF SOCIOLOGY«

The essay primarily answers the question »what is the sociology of sociology?« It arises out of the crisis of the unreflexive and apologetic role of the bourgeois sociology in the late capitalist society and is usually defined as self-awareness of the sociologists about three essential aspects of the sociology's activity: extra-theoretical determinants of the sociology and its external relations to the wider social setting; the relation of explicitly and implicitly held values as existential frames of the sociological enterprise; and the internal structure of the sociological discipline. The sociologists should be aware primarily of the class implications and values of his work as well as of the fact that the acceptance of certain theories does not depend merely on logical and technical procedures. The sociologist has to recognize that he influences the social environment and that it influences him as well.

From the marxist point of view the sociology of sociology only elaborates one of the central Marxian thesis about the relationship between social being and social consciousness and therefore introduces a very essential and valuable approach. However, there is also a critical remark due to the limits and risks of any special sociology that neglects interdisciplinary dimension and theoretical quality of synthesis.

dr. ČARNI LUDVIK

NAČELA MARKSISTIČNE PERIODIZACIJE DRUŽBENEGA RAZVOJA

Periodizacija družbenega razvoja je osrednje družboslovno vprašanje. Marksistična periodizacija se bistveno loči od drugih periodizacij, ker se marksistično pojmovanje družbe loči od drugih pojmovanj. Avtorji niso bili vedno dosledni pri upoštevanju načel, ki so jih razvijali Marx, Engels in Lenin. O tem pričajo tudi različne periodizacije, ki so jih marksistični avtorji predložili in jih še predlagajo. Po Marxu imajo ekonomski odnosi odločilno vlogo v življenju ljudi, zato jih moramo pri marksistični periodizaciji najprej upoštevati. Ekonomski ali proizvodni odnosi pa niso edini kriterij periodizacije, ker je družba celota odnosov in procesov med ljudmi. Upoštevati moramo tudi razmerja, pojave in oblike v nadstavbi družbe, ki niso »samo pasivna posledica ekonomskega razvoja«.

Marx, Engels in Lenin so v zgodovinskem razvoju človeške družbe ločili pet družbenih oblik: arhaično, antično, fevdalno, kapitalistično in komunistično. Omenjenega zaporedja, ki ga Marx navaja tudi v Predgovoru »H kritiki politične ekonomije« pa niso smatrali za obvezno pot razvoja vseh ljudstev in narodov sveta. Te družbene oblike niso sestavni del materialističnega pojmovanja zgodovine. Pri uvajanju nove ali novih družbenih oblik v periodizacijo zgodovinskega razvoja moramo uporabiti iste kriterije kot jih v splošnem uporabljamo. Tudi številne razprave o »azijskem produkcijskem načinu« niso prepričljivo razkrile, da bi v periodizacijo uvedli novo družbeno obliko.

Dr. LUDVIK ČARNI

PRINCIPLES OF THE MARXIST PERIODIZATION OF SOCIAL DEVELOPMENT

The periodization of social development occupies a central place in sociology. The Marxist periodization is essentially different from other periodizations for the straightforward reason that the Marxist view of the society differs from other views. Authors have not always consistently taken into consideration the principles developed by Marx, Engels, and Lenin. This accounts for the numerous periodizations which Marxist authors have propounded and still keep on propounding. According to Marx, economic relations have the decisive role in the life of people and thus a Marxist periodization should first consider these. But the economic or periodical relations are not the sole criterion for periodization, for the society is a totality of relations and processes among people. Hence it is also the relations, phenomena, and forms in the superstruc-

ture of the society that have to be considered — since they are not a «mere passive consequence of the economic development».

Marx, Engels, and Lenin saw in the historical development of the human society five social phases: archaic, ancient, feudal, capitalist, and communist. But this order of phases, given by Marx also in the Preface to «Towards a Critique of Political Economy», they did not consider obligatory for the development of all the peoples and nations of the world. These social phases are not an integral part of the Marxist view of history. If introducing new social phases in the periodization of the historical development, we must apply the same criteria as used generally. Also the numerous treatises on the «Asian production manner» did not convincingly show that a new social phase need be introduced into periodization.

CENJENI NAROČNIKI!

Redakcija Anthroposa si bo prizadevala, da bo revija redno izhajala, po možnosti v šestih številkah (tri dvojne) letno. Dosedanje težave so bile izključno finančne in tehnične, ne pa konceptualne ali vsebinske narave.

V naslednjih številkah bomo — poleg rednih rubrik — posebno pozornost posvetili problematiki: sodobne filozofije, odnosu filozofije in samoupravljanja, vprašanjem marksistične estetike, odnosu med našo znanostjo in družbo in drugim.

Naročnike, ki še niso poravnali zaostalih obveznosti, prosimo, da to store čimprej in s tem prispevajo k rednemu izhajanju časopisa.

Cenjene bralce obveščamo, da imamo na zalogi še nekaj kompletov letnikov časopisa, ki jih lahko dobite po naročniški ceni, in sicer: letnik 1970 (21 din), letnik 1972 (21 din), letnik 1973 (21 din), letnik 1974 (30 din) in letnik 1975 (35 din).

Časopis za sodelovanje humanističnih ved,
za psihologijo in filozofijo